התקופה הגדולה

הרב מנחם מ. כשר

כרך א: פרקים א־יז
כרך ב: פרקים יח־כ
קול התור
ארבעת הרועים

ירושלים, תשס"א

התקופה הגדולה

פרקי התבוננות במצב האומה וארצנו הקדושה בשעה זו
ובירור מקיף על דרכי הגאולה וסימניה,
על יסוד דברי חז"ל, ספרי הראשונים והאחרונים

בסייעתא דשמיא

ע"י

מנחם מ. כשר

ובסופו מוסף ספר

קול התור

פרקי גאולה מאת הגאון המקובל ר' הלל משקלוב זצ"ל
בו חזון נפלא של רבו הגר"א זצ"ל
המפיץ אור בהיר על מאורעות תקופתנו

הוצאת מכון "תורה שלמה" ירושלים תובב"א, תשס"א

©
כל הזכויות על הספר שמורות

מכון תורה שלמה
רחוב מלאכי 19, ירושלים

צילום ולוחות "פרנק" ירושלים

התוכן

התוכן ומפתח הספר

כרך א

	הקדמה	10 - 1
א.	הנסים במלחמת ששת הימים	33 - 11
ב.	יבוא הנס מכל מקום	39 - 34
ג.	סימני גאולה	81 - 39
ד.	גאולת ישראל קימעא קימעא	86 - 82
ה.	תחלת ימות המשיח	94 - 87
ו.	מגיע הקץ מיד נגאלין - ואחרי הגאולה יעשו תשובה	115 - 95
ז.	אתחלתא דגאולה - בדרך הטבע	141 - 116
ח.	האתחלתא דגאולה ע"י הקב"ה בעצמו ולא ע"י שליח בשר ודם	180 - 142
ט.	בתחילת המאה השביעית - התעוררות לגאולת הארץ והתיישבותה, חוות דעת גדולי ישראל ועזרתם לישוב א"י במשך מאה שנה - ועד קום המדינה	251 - 181
י.	המלחמה אתחלתא דגאולה	274 - 252
יא.	מצוה להזכיר בכל יום גאולה משעבוד מלכות	286 - 275
יב.	שעשה נסים לאבותינו בימים ההם ובזמן הזה	302 - 287
יג.	שו"ת היש חיוב של ביעור ע"ז של עכו"ם, עם כיבוש ירושלים העתיקה	313 - 303
יד.	שו"ת בפירוש דברי המהר"ל	324 - 314
טו.	שו"ת בביאור הכינוי "סטרא אחרא"	335 - 325
טז.	שו"ת בענין מהותו של אחאב	369 - 336
יז.	משנה תורה, הלכות מלכים - מלך המשיח פי"א ופי"ב, ביאורים והערות	410 - 370

כרך ב

יח.	שו"ת בענין מלחמת ששת הימים ועשרת השבטים	423 - 411
יט.	דבר רבני ישראל לקראת הבחירות הראשונות לכנסת בעד "החזית הדתית המאוחדת"	443 - 424
כ.	"שיחו בכל נפלאותיו"	488 - 444
	מבוא לספר "קול התור"	544 - 489
	ספר "קול התור"	646 - 545
	ארבעת הרועים	780 - 647

מפתח

כרך א:

פרק א: הנסים במלחמת ששת הימים 11

א. התגלות כבוד ה' על עמו 11

מאורע נשגב בתולדות עם ישראל 11

שם שמים ושם ישראל מתקדשים בעולם 11

ב. הערכת הנסים שנתרחשו לעינינו 12

מעשה ה' בהשגחה פרטית ולא מקרה 12

שמחה לבית ישראל 12

התעוררות תשובה והתקרבות לאמונה ולקיום המצות 12

נסים מהקב"ה לשם חזוק באמונה ובטחון 13

הכרת התגלות ה' גם אצל האויב 13

נסים גלויים עשוים לבטל חוסר האמונה של הרשעים 13

הנפלאות שאירעו לעינינו צריך לנצלם לקרב הלב לאמונה 13

הכרת הנס לפי שעה 14

עולם הטבע משכח הנסים 14

נסים הכנה לגאולה 14

התבוננות בנסים מביאה לאהבת השי"ת 15

ג. שבח והודיה על מעשה הנס 15

חובה לאמירת שירה על הנס 15

שבחים על הנס והודיה על ההצלה 16

באור המאמר בגמ' דפרסומי ניסא עדיף מק"ש דאורייתא 16

ד. מצות שבח והודיה מקיימים בכל לשון ובכל אופני בטוי 17

ראיה לשיטת הרמב"ן דהלל דאורייתא 17

ה. כשהקב"ה עושה נסים לישראל מצוה לומר שירה 17

מנהגים שונים באמירת פרשת השירה 17

תמיה על הפוסקים שלא הזכירו המדרש והירושלמי

שיש לומר פרשת השירה בכל יום 18

צ"ע בדברי בעל טורי אבן במגילה יד. 18

מצוה לומר פרשת השירה בימות המשיח 18

ו.	**בשירת הים יש לכלול גם הנסים שבימינו**	19
	עיקר ההלל הוא על הישועה במלחמה	20
ז.	**אדם השומע גבורות הקב"ה שעושה בעולמו - צריך ליתן הודאה לפניו**	20
ח.	**כשנעשו נסים לישראל ואמרו שירה, סימן שעשו תשובה ומוחלין להם עוונותיהם**	21
	כשאדם מתבונן בנס ורואה השגחה פרטית, עליו, מטיב את דרכו	22
ט.	**הנס מגדיל ומקדש שם שמים ושם ישראל בעולם**	22
י.	**נסים בשעת כיבוש א"י במלחמה סימן שזה הוא רצונו של מקום**	24
יא.	**מי שאינו מודה לה' על הנסים הוא כפוי טובה**	25
	כפית טובה הוקשה לכפירה בעיקר	26
	כפוי טובה אינו מאמין בהשגחה פרטית	26
יב.	**מאן עביד ניסי קודשא בריך הוא**	26
	באור נוסח הברכה: להודות "למי" שעשה נסים כל הנסים שנעשו לעם ישראל בכל מקום ובכל זמן הם מהקב"ה	27
	טובות בשנוי הטבע ושנוי מנהגו של עולם רק ע"י הקב"ה	27
	היו אנשים שלא האמינו בנסי התורה ואמרו מעשה כשפים הם	28
	הכופר במעשה נסים נקרא שוטה,	
	ביאור מאמר הפסיקתא ראה "שטות" שהיה בידם	29
	באור מאמר חז"ל: קרח שפקח היה מה ראה ל"שטות" זו	29
	גדולי התורה הודו ברבים בששת ימי המלחמה על הנסים והנפלאות	30
	מומחים צבאיים תמהו על הנצחון הפלאי	30
	סופרי אומות העולם כתבו מתוך התרגשות על הפלא הגדול	30
	הודאת רבבות אנשים דתיים וחילוניים על הנסים שנתרחשו	30
	הודאת מפקדי הצבא שהכל נוהל בצורה על טבעית	30
	אמת המדה להבחין אם היה כאן דרך הטבע או הנהגה נסית	31
	קדוש השם הנעשה בכל העולם והרמת קרן ישראל	31
יג.	**מצוה להודות להשי"ת בליל פסח גם על הנסים שבימינו**	31
	עיקר מצות זכירת יציאת מצרים	

לפרסם האמונה בהשגחה פרטית 31
באמירת הפסקא "לפיכך" בליל פסח
יש לכוון גם על הנסים שבימינו 31
דעת הלבוש דבנוסח על הנסים
צריך לומר בימים ההם ובזמן הזה 31
יסוד התורה להאמין שכל דברינו ומקרינו כולם נסים 32
יד. החפץ חיים זצ"ל אומר שיש נסים נגלים רק למתבוננים בהם 32
הזמן של עכשיו הוא עקבות המשיח 32
ענין רוחני לא ניכר ערכו רק למתבונן בו 32
מי שאינו מתבונן בביאת המשיח לא ירגיש בה מאומה 32
אומות העולם לא היו טועמים במן כלום 33

פרק ב: יבוא הנס מכל מקום 34
אין הקב"ה עושה נס ע"י רשעים 34
בזמן שישראל בסכנה הקב"ה עושה נסים
אפילו ע"י אנשים לא דתיים 35
האדם צריך לעשות בדרך הטבע כל מה שבידו
והשאר יניח בידי שמים 35
נצחון במלחמה בזכות מצוה אחת 35
גדול העונש למי שמלמד חובה על עם ישראל 36
התשועה במלחמה באה לפעמים גם ע"י עבירה ממש 37
גדולה עבירה לשמה להצלת עם ישראל 37
באור בגמ' מגילה וגדול לרוב אחיו ולא לכל אחיו 38
בהצלת נפשות אין סומכין על הנס 38
באור ענין מעשה יהודה ותמר, בועז ורות 38
טעם שביהמ"ק נבנה ע"י כורש שהיה עכו"ם 39
"עקבות משיחא" על שם שבאים קימעא קימעא
ובדרך עקיבין היינו עקיפין 39

פרק ג: סימני גאולה 40
סימני גאולה שנתקיימו לפי בעל ה"חפץ חיים" 40
כשהצרות מתרבות סימן שהגאולה קרובה 40

(א) חבלי משיח 42
בעקבתא דמשיחא תקופה קשה 42
קדושי השואה - קרבנות של חבלי משיח 44
(ב) תחיית הארץ ובנינה - קץ מגולה 44
כשא"י תתן פריה בעין יפה אז יקרב הקץ 44
ברכת קבוץ גליות לאחר ברכת השנים בתפלת שמונה עשרה 45
א"י מיוחדת לעם ישראל ולא מקבלת אומות זרות 46
בנין הארץ והפרחת שממותיה הכנה לגאולה 46
(ג) קבוץ גליות וכבוש הארץ 48
קבוץ גליות המבואר בתנ"ך מעקרי האמונה ויסוד הגאולה 48
יהודים בארצות המצוקה ובארצות הרווחה -
גלות גשמית וגלות רוחנית 49
תחלה גאולה גשמית ואח"כ גאולה רוחנית 49
גואל ישראל ומקבץ נדחי ישראל נגד ב' הגליות,
גלות הגוף וגלות הנשמה 50
בשנת תרע"ח, 56 אלף יהודים בארץ
ובשנת תשכ"ח כשני מליון וחצי 50
ההבטחות בתנ"ך על קבוץ גליות נתקיימו לעינינו,
האינם מאמינים בזה 50
מתי ואיך תתקיים הבטחה זו?
מכיון שאין כבר יהודים בארצות המצוקה 50
(ד) בריחת מאה רבוא ערבים מהארץ 51
הקב"ה עוקר דיורין ומכניס דיורין,
עוקר דיורים הערבים ומכניס דיורים ישראלים 51
בזכות מצות מילה, ישראל נוחלין את הארץ 52
יוצאי מצרים כרתו ברית שיעשו גמ"ח זה עם זה
וישמרו מילה בבשרם, שלא יניחו לשון בית יעקב
וילמדו לשון מצרים ובזכות זה נגאלו 52
(ה) ששים רבוא גברים למעלה מגיל עשרים
יכנסו לארץ בתחלת ימות המשיח 53
גירסא חדשה-עתיקא בגמ' סנהדרין קיא. ע"פ הילקוט,
בתחלת ימות המשיח ששים רבוא יכנסו לארץ 54

בשנת תשכ"ז היו בארץ יותר מששים רבוא יהודים
למעלה מגיל עשרים 55
(ו) כבוש העיר העתיקה **55**
כבוש עיר ירושלים סימן לגאולה 56
אומות העולם רוצים להוציא את ירושלים מיד ישראל 56
(ז) חלוקת הארץ **57**
בשנת תרצ"ז הצעה לחלק הארץ בין יהודים וערבים 57
באור מדרש תמוה בספרי: כל הארץ אתה רואה
ואי אתה רואה חציה 57
לעתיד לבוא כל הארץ תהיה ביד ישראל 57
(ח) האי סיני בגבולות א"י בימות המשיח **58**
מאמר מדרש הגדול שים סוף הוא מערב א"י 59
באור ת"י וירושלמי שנחל מצרים הוא גבול דרום א"י 59
באור לשון מדרש לקח טוב שלא מצינו גבול א"י
ממדבר עד הנהר וכו' עד ימות המשיח 61
(ט) נבואת יחזקאל וכותל המערבי **62**
בעת קיבוץ גליות הקב"ה מטהר ישראל 63
במלחמת ששת הימים התעוררות של תשובה 63
חנוכה - נס הנרות ונס המלחמה 63
מטרת הנצחון וכיבוש כותל המערבי, לקרב ישראל להקב"ה 64
לא זזה שכינה מכותל מערבי 64
(י) הרנינו גוים עמו - קדוש השם לעיני העמים **66**
הרמת קרן ישראל בעיני האומות סימן הגאולה 66
נצוח האויבים קדוש השם וכבוד לישראל 67
(יא) הכרזת בלפור - הסכמת מזרח ומערב באו"מ
להקמת מדינת ישראל **69**
הקב"ה סניגור לישראל בפני אומות העולם 69
הכרזה על תקומת מדינת ישראל 70
(יב) ישועות בליל פסח - סימן לגאולה **71**
בניסן נגאלו ובניסן עתידין ליגאל 71
אם נעשו נסים של גאולה בליל פסח, הוו יודעים
שאני גואלכם - בי"ד ניסן תש"ח בליל פסח אור ליום ט"ו

נכבשה העיר חיפה 72
(יג) נבואת יחזקאל לתחיית סדום בימות המשיח 72
ישוב סדום לקדמותה סימן הגאולה 72
(יד) וסכסכתי מצרים במצרים 73
סכסוכים בין מדינות ערב טובים לישראל 73
(טו) ויחזק לב פרעה 74
עקשנותם של מדינות ערב מלעשות שלום,
מדרכי ההשגחה לטובת ישראל 74
(טז) שמעו עמים ירגזון 74
לרוגזה של אומות העולם על כיבושה של ירושלים -
סימן לגאולה 74
כשהקב"ה מתחיל לעשות נס הוא גומר אותו 75
(יז) כעב תעופינה 76
הנפלאות בזמן הקץ יהיו בזמן מועט, ישועת ה' כהרף עין 76
קבוץ גליות בדרך האויר 76
(יח) מציאות התכלת (סימן שהגאולה קרובה) 77
קבוץ גליות אתחלתא דגאולה 78
(יט) רמזים לגאולה בימינו 78
בשש מאות שנה לאלף הששי יפתחו שערי החכמה 78
שנת תרצ"ה... ת"ש... תש"ח... תשכ"ח... תש"ל... תש"נ...
תש"ס... שנות של גאולה 79

פרק ד: **גאולת ישראל קימעא קימעא** 82
הגאולה העתידה בארבע דרגות 82
ישוב הארץ ברשיון מלכי האומות ואח"כ ביאת המשיח 85

פרק ה: **תחלת ימות המשיח - שחרור משעבוד מלכיות** 87
אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות 87
ימות המשיח כוללים שני זמנים 87
כל היעודים והנבואות לזמן הגאולה יתקיימו אחרי אלף השביעי 87
קבוץ גליות ואח"כ מלחמת גוג ומגוג 88
כשהגאולה תהיה ע"י תשובה אז יתקיימו כל הנבואות 88

"ימות המשיח" היינו זמן הקרוב לביאתו 89
משיח בן יוסף ומשיח בן דוד 89
עת צרה ליעקב שהקימו להם מלכות וממנה יושע 91
אתחלתא דגאולה בדרך הטבע וגמר הגאולה ע"י משיח 94

פרק ו: הגיע הקץ מיד נגאלין - ואחרי הגאולה יעשו תשובה 95

א. ב' זמני גאולה "בעתה" ו"אחישנה" 95
"אחישנה" בתשובה ומעשים טובים
"בעתה" אפילו אם אינם ראוים 95
העיקר כדעת ר"י דאפילו בלי תשובה כשמגיע הקץ נגאלין 96
גאולה העתידה לא תלויה בתנאי, דהיא גזירה דנגאלין בכל אופן 97
ישראל נגאלין אף בלי תשובה ואח"כ
הקב"ה יעורר אותם לתשובה 97
רוב ישראל יעשו תשובה אחרי שיראו סימני גאולה 98
הגאולה תהיה בחסד הא־ל ובזכות אבות 99
כשיגיע הקץ יגאלו בזכות הצדיקים שביניהם 99
דין המורידין ולא מעלין רק בזמן שהשגחתו יתברך גלויה
ונסים מצויים 100
בדורנו חלק גדול מעם ישראל בבחינת "תינוק שנשבה"
והקב"ה בעצמו יעורר אותם לתשובה 101

ב. אליהו יחזיר את ישראל לתשובה 102
אין ישראל עושין תשובה עד שיבא אליהו 102
אליהו נקרא תשבי שעתידין ישראל לעשות תשובה על ידו 102
אליהו נראה פ"א להשיב ישראל ופעם שנית במלחמת גוג ומגוג 102
בפדר"א דבאחרית הימים הישמעאלים יעשו בית הקברות
למרבץ צאן - נתקיים בימינו 102
אפילו יודעים שהם חוטאים לא יתיאשו מן הגאולה 103

ג. שיטת הרמב"ם 103
באור שיטת הרמב"ם דאין ישראל נגאלים אלא בתשובה 103
לכל השיטות צריך לומר שיעשו תשובה אחר ביאת הגואל 104

ד. ישראל עושים תשובה - כולם, רובם, מיעוט 104

לעולם אין צדיקים נענשים בשביל רוב רשעים 105
אין בידנו להכריע מי ראוי לגאולה ומי אינו ראוי 106
שקול זכויות ועוונות ביד הקב"ה בעצמו 106
בזכות בנין הארץ ומס"נ להגנת העם
זוכה המיעוט גם לטובת הרוב 106
בחינת "אחישנה" זה רק כשרוב ישראל עושים תשובה
ולא מיעוט 106

ה. החפץ חיים על דרכי הגאולה 107
ב' סוגי אנשים יקרבו הגאולה אלה במעשים הטובים
ואלה במעשים הלא טובים 107

ו. נגאלין בזכות כפירה בעבודה זרה 110
כאשר כשל כח הסבל, הקב"ה גואל אותם אפילו אין בידם זכות 110
הגאולה תהיה בזמנה בין זכאים בין חייבים 111
אפילו אלה שאין מקיימים מצות אלא שאין מחליפין
דת יהודית בדת אחרת הקב"ה מייחד שמו עליהם 111
קץ האחרון לא תלוי בתשובה אלא בחסד ובזכות אבות 111
"יודע אני כמה עתידים להכאיבני ואע"פ כן איני נמנע מלגאלם" 112

ז. השוכן אתם בתוך טומאותם 113
מצוה לקרב גם פשוטי העם 113
הקב"ה משרה שכינתו על ישראל אע"פ שהם טמאים 113
אפילו אין נוהגים מנהג בנים נקראים בנים למקום 114
מצוה להתפלל על רשעים כדי שיחזרו בתשובה 114
כל ישראל יחד הם כגוף אחד 114

פרק ז: אתחלתא דגאולה - בדרך הטבע 116

א. גאולה העתידה קלה מגאולת מצרים ואפשר לה להיות ע"פ הטבע 116
הקב"ה יסבב גאולת ישראל ע"י מלכי הגוים 116
אומות העולם יעזרו לבנין הבית שלעתיד לבוא 116
השביע הקב"ה את האומות שלא ישעבדו את ישראל
יותר מדאי ר"ל השביע את השר של כל אומה ואומה 118
בית השלישי עתידה אומה זו (אדום) לבנותה לפי שהיא החריבה 119

ב. הגאולה "בעתה" תהיה בדרך הטבע 120
זכו "אחישנה" (במהירות) לא זכו "בעתה" (בעצלות) 120
זכו ע"י נסים ונפלאות לא זכו ע"י רשיון הממלכות 121
בהתחלה מועטת על ידינו יפתחו מן השמים
כל שערי גאולה וישועה 121
ישוב הארץ וגאולת אדמתה התחלה לגאולה העתידה 122
ענין המעפילים (בפ' שלח לך) רמז לעקבתא דמשיחא
שיעלו לארץ בחזקה 122
בעת שיחפוץ ה' לקבץ אותנו יתן בלב בנ"י התחזקות ותוקף
שלא יחרדו לעלות ארצה 122
דבר הבא בזמנו מתלבש בתוך הטבע ובא בנחת ולא בצער 124
גאולה ע"פ פעולת מעשינו הטובים תהיה גאולה נצחית 124
גאולה שלא בעונתה רעה היא לישראל 125
מטרת תפלתינו שהגאולה תבא מיד אבל בתנאי שהיא בעונתה 125
גדולי ישראל זירזו ועודדו גאולת הארץ והתיישבותה 125

ג. החפץ חיים: גאולה העתידה תהיה בסיוע אומות העולם כבימי כורש 126
כשעם ישראל נתונים למשסה סימן שימהר לגאלם 126
הקב"ה נותן בלב מלכי האומות להטיב עם ישראל 126

ד. בגאולת הארץ תלויה גאולתינו 127
מצות עשה מן התורה לגור בא"י 127
שקולה מצות ישוב אר"י כנגד כל המצות 127
צריך כל איש ישראל לחבב את א"י ולבא אליה מאפסי הארץ 127
נצוצי הגאולה יתחילו להתנוצץ כשבני ישראל
יתעוררו לגאול הארץ לתקן מה שמאסו אבותינו 128
ירושת הארץ וההתנחלות בה, היא אתחלתא דגאולה 128
הקפיד השי"ת על כבוד הארץ יותר מעל כבודו 128
גאולת הארץ תלויה בכסופי בנ"י לחונן את עפרה 128

ה. בנין ביהמ"ק יהיה קודם ביאת הגואל 129
יש סוברים שבית המקדש עתיד להבנות קודם למשיח בן דוד
ויש חולקים שרק אחרי ביאתו 129
בנין א"י קודם ביאת הגואל, בנין ירושלים קודם קיבוץ גליות,

קיבוץ גליות קודם ביאת משיח 129
אחר שיהיה לבנ"י ישוב בירושלים יבקשו מלכות בית דוד למלוך עליהם 130
ביהמ"ק העתיד י"א בנוי ומשוכלל מן השמים וי"א בנוי בידי אדם
וי"א מתחלה ע"י בנ"א ואח"כ יתוסף ביד"ש 131

ו. בנין בית הבחירה ברשות המלכות **131**
באור התוספתא: ניתן להם לישראל לבנות בית הבחירה 131

ז. אנו אין לנו אכילת קרבן פסח עד יבוא ויורה צדק **133**
הקרבת קרבן פסח רק בזמן שיש בית הבחירה 134
רק בזמן שיש סנהדרין מצוה לעבר ולקדש ע"פ הראיה 134
דעת הרבה ראשונים שאי אפשר לחדש סנהדרין עד שיבא אליהו 134
באור מדרש תנאים: ועשית פסח בין בפני הבית
בין שלא בפני הבית 134
"לא תבנו (בית המקדש) עד שתשמעו קול מן השמים" 135
לבנות ביהמ"ק צריך שקודם תחזור נבואה ורוח הקודש לישראל 135
צריכים להיות מוכנים לבנין ביהמ"ק 135

ח. הגר"א ותלמידיו סברו שהגאולה תהיה בדרך הטבע קודם ביאת המשיח **136**
בטרם יבא המשיח תהיה לנו גאולה ע"י רשיון מלכי האומות 137

ט. גדולי הצדיקים בעולם החסידות סוברים כי האתחלתא דגאולה תהיה בדרך הטבע **137**
האדמו"רים הצדיקים ז"ל: הר"י מרוזין, ר"ב מפשיסחא,
ר"מ מקוצק, רא"מ מפרשיסחא, בעל "חדושי הרי"ם" מגור,
הר"א מטריסק, הר"י מקוצק־פילעב 137
אתחלתא דגאולה שהגוים יגרשו את ישראל מארצותם לא"י,
והשאר יבא מאליו 137
שתי דרכים בגאולה אחת בדרך הטבע ואחת למעלה מן הטבע
והכל לפי בחינת אנשי הדור 137
גאולה בדרך הטבע גדולה מגאולה ע"י נסים ונפלאות 137
אם יתנו רשות לבוא לא"י בלי נסים ונפלאות
הישועה הרוחנית תבא ממילא 138

אם תצא הארץ מיד הגוים ויבוא ליד ישראל
קרוב לנו הישועה לבא 139
עם ישראל צריך למסור נפשו בשביל שחרורו ושחרור ארצו 140
פרק ח: אתחלתא דגאולה ע"י הקב"ה ולא ע"י שליח בשר ודם 142
א. לעתיד לבא נגאלים ע"י הקב"ה גאולת עולם 142
רק גאולה ע"י הקב"ה יש לה קיום 142
באור לשון מד' תהלים: לא פדויי אליהו ולא פדויי מלך המשיח
אלא פדויי ה' 144
גאולה הראשונה היתה מצד ישראל ויש לה הפסק אבל
גאולה העתידה מצד השי"ת אשר הוא מעמיד משיח
ואין לה הפסק 144
קבוץ גליות וכבוש הארץ ע"י הקב"ה בעצמו בלי שליח
ואח"כ יבא גואל צדק לבנות ביהמ"ק ולתקן עולם 145
ב. בנין ירושלים ע"י הקב"ה בעצמו 145
"בונה ירושלים" היינו ע"י בני אדם בהשגחה פרטית מהשי"ת 146
"נדחי ישראל יכנס" היינו קבוץ גליות ע"י בני ישראל
בדרך הטבע בהשגחה פרטית 147
"אני בעצמי גואל אתכם" הכוונה בהשגחתו
שהוא מסבב הסבות 148
ג. הקב"ה נעשה סניגור בפני שרי או"ה 150
האתחלתא דגאולה תהי' בדרך הטבע ע"י עזרתם של או"ה 150
כל ארועי העתיד בתקופת ימות המשיח הם לוטים בחסרון
ידיעה ורק אחר התרחשות העובדות אפשר לעמוד על פשרן 151
ד. פעולת הקב"ה בדרכי הטבע בהשגחה פרטית גדולה ממעשה נסים 152
גאולה השלישית מעוטפת בדרכי הטבע אבל בהשגחה פרטית 152
הנסים במלחמת ששת הימים להורות שהשתלשלות העניינים
עד הנה הכל בהשגחה פרטית 153
ה. הגאולה העתידה לא תהיה ע"י אמצעי 153
גאולות הקודמות היו ע"י אמצעי
אבל גאולה העתידה ע"י הקב"ה 154

ו. **באור מאמר תמוה מאד: אין משיח לישראל** 155
באורים למאמר חז"ל (סנהדרין צט) ר' הלל אומר אין להם משיח לישראל 155
א) **רש"י** - אלא הקב"ה ימלוך בעצמו ויגאלם לבדו 155
ב) רמ"ה - כפשוטו, דדעת ר' הלל דאין משיח כלל 155
ג) **ר' דוד** (תלמיד הרמב"ן) - לא צריכים למלך המשיח לכבוש האומות 158
ד) **ר' שם טוב שפרוט** - המשיח לא יבוא לישראל אם לא יזכו, כי זכות אבות כבר נגמר בימי חזקיה 159
ה) **ר"י בן חביב** - שהקב"ה בעצמו ישים בלב כל מלכי האדמה להכיר האמת ויצליח לכל מי שעוזר ליהודים 159
ו) **י"א** (מובא בס' העקרים) - שמצד הקבלה היה מאמין בביאת הגואל אלא שמן הפסוקים אין הכרח 160
ז) **בעל העקרים** - אין משיח כלל (כדעת הרמ"ה) אבל האומר כן לא נחשב בזה לכופר דאין זה אחד מן העקרים 160
ח) **מהר"ל** - הש"י יגאול אותם בעצמו (כרש"י) וישפוך רוחו על כל בשר ויהיו כולם חכמים ונבונים ויודעים התורה 161
ט) **ר' יהודה ב"ר קלונימוס** - אין הטובות והנחמות שנתנבאו לישראל אלא לעולם הבא 161
י) **ר' ידעיה הפניני** - "ישראל" היינו יחידי סגולה ור"ל שצדיקי כל הדורות שנפטרו קודם שבא המשיח אינם צריכים למשיח דלא ימצאו חסרון בלעדו 162
יא) **רדב"ז** - כשיטת הרמ"ה (אות ב) אלא שר' הלל נקרא אנוס בזה מפני שטעה בעיונו 163
יב) פי' חדש, אין משיח לישראל, היינו לעשרת השבטים שנקראים "ישראל" וחולק על מ"ד שיש משיח בן יוסף היינו מעשרת השבטים מלבד משיח בן דוד 165
יג) עוד פי' ס"ל שיש משיח בן יוסף אלא שאינו משיח אישי כמו משיח בן דוד 166

ז. **פרש"י בר' הלל מפורש להדיא במדרשי חז"ל** 166
תנחומא: לעתיד לבוא אני בעצמי גואל אתכם 166
מד' תהלים: להבא אני גואל אתכם ע"י עצמי 166

ילק"ש: לע"ל אני בכבודי נעשה לכם סניגור 167
ח"ו לומר על ר' הלל דברי גנאי כי כן היא שיטת
הרבה מדרשי חז"ל 167

ח. תמיהה על השיטה שאתחלתא דגאולה תהיה בדרכי הטבע 167
דעת החתם סופר דהאומר קים לי כר' הלל כופר בדין התורה
של אחרי רבים להטות 168
צ"ע על החתם סופר, א) דלא נאמר הכלל אחרי רבים
אלא כשכל הדיינים מקובצים במקום אחד 168
ב) הרמב"ם כותב כל דבר שאינו למעשה אלא פרט באמונה
אין אומרים בו הלכה כפלוני או כפלוני 169
ג) לפ"מ שנתבאר דר' הלל מודה דגמר הגאולה תהיה
ע"י בן דוד לא מצינו רבים שחולקים עליו בזה 169
כמה דוגמאות בפרושי התורה ובדבר שלא נוגע למעשה
אין אומרים בו אחרי רבים להטות 169
מחלוקת בענינים שונים הנוגעים לביאת המשיח 170
א) דעת הרמב"ם דמשיח יבא קודם אליהו וי"א דאליהו קודם 170
ב) דעת שמואל דאין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד
מלכיות ודעת ר' חייא שכל הנביאים לא נתנבאו אלא
לימות המשיח 170
ג) לפ"מ שנתבאר דר' הלל מודה דגמר הגאולה
תהיה ע"י בן דוד לא מצינו רבים שחולקים עליו בזה 169
ד) דעת הרמב"ם שמשיח ואליהו לא יכולים להסמיך
וי"א שיכולים 170
ה) דעת הרמב"ם שאחרי ביאת המשיח יבנה ביהמ"ק על ידיו,
וי"א שביהמ"ק יבנה בידי שמים, וי"א מתחלה בידי אדם
וסופו בידי שמים 170
ו) שיטת הרמב"ם שביהמ"ק יבנה אחרי ביאת המשיח
ושיטת הירושלמי שבנין ביהמ"ק קודם 170
ז) להרמב"ם בנין ביהמ"ק קודם קבוץ גליות,
ויש מקורות להיפך דקבוץ גליות קודם לבנין ביהמ"ק 171
ח) להרמב"ם הקרבת קרבנות אחרי ביאת המשיח
וי"א שגם קודם ביאתו אפשר להקריב 171

ט) דעת הרמב"ם שמשיח לא יצטרך לעשות מופתים ויש חולקין 171
י) דעת הרמב"ם דהפסוק "וגר זאב עם כבש" הוא משל ודעת הראב"ד דהוא כפשוטו 171
יא) הרמב"ם בה' תשובה כ' דאין נגאלין אלא בתשובה ובה' מלכים משמע שיגאלו קודם שיעשו תשובה ומשיח יחזירם בתשובה, ובגמ' יש מחלוקת בזה, והראשונים פסקו "בעתה" אף בלי תשובה 171
יב) דעת הרמב"ם שמשיח יבא קודם מלחמת גוג ומגוג ויש שיטה בחז"ל להיפך 171
יג) ימות המשיח מ' שנה - שבעים שנה - שלשה דורות וכו', והרמב"ם בס' היד החזקה לא הזכיר מזה 171
יד) שמו של משיח, ינון - שילה - חנינה - מנחם, והרמב"ם לא הזכיר מזה 171
טו) הרמב"ם סובר שמשיח לא יהיה אדם ידוע ומגמ' נראה שיהיה אדם ידוע וי"א שהוא גדול הדור 171
טז) בעניני מלחמות גוג ומגוג יש שיטות שונות בחז"ל 171
מחלוקת בהפרטים של ביאת המשיח אין עליהם פסק הלכה 171

ט. מדרש בב"ר בשיטת ר' הלל 172
מדרשי חז"ל הולכים בשיטת ר' הלל 172
בעוה"ז ישראל לומדים תורה מבשר ודם אבל לע"ל לומדים מפיו של הקב"ה 172
לע"ל הקב"ה מברך ישראל, ר"ל אפילו בזמן שאין כהנים מברכים 175
באור שיטת הרמב"ם דאין לומר "המלמד תורה לעמו ישראל" 175

י. באור שאלת המדרש: למה מלך משיח בא 175
תפקיד המשיח לקבץ פזורי ישראל שעדיין לא נתקבצו לישראל בהתחלת הגאולה 176
באור לשון מדרש שהש"ר: לא יעלו בחומה מן הגולה א"כ למה מלך משיח בא וכו' 176

מאמרי חז"ל שעליהם מיוסדת השיטה שביארתי בפרק זה 179

פרק ט: בתחילת המאה השביעית - התעוררות
לגאולת הארץ והתיישבותה חוות דעת גדולי ישראל
עזרתם לישוב א"י במשך מאה שנה ועד קום המדינה 181
בזוהר: בשש מאות שנה לאלף הששי יפתחו שערי החכמה 181
הקב"ה יקים את כנסת ישראל מעפר הגלות ויזכור אותה 181
בדור האחרון נתקיימה נבואת ספר הזוהר 181
סקירה קצרה על השתלשלות המאורעות משנת ה"א ת"ר (1840) 182
הנוצרים יכבשו את א"י מיד הישמעאלים ויחזירוה לישראל 182
הרב אלקלעי ז"ל בספריו (נדפסו תר"א־תרי"ז)
זכה לכוון להצהרת בלפור (בשנת תרפ"ח) 182
התגליות שהמציאו המדענים בזמן האחרון
איפשרו את הקמת המדינה 182
בשנת ת"ר - תקופה חדשה של שלום ופעולה בארץ 183
"קול התור נשמע בארצנו" רמז לשנת ת"ר
המיועד לאתחלתא דגאולה 183
דעת הגר"א דמצוה לעסוק בקבוץ גליות והרחבת הישוב בא"י 184
עלית תלמידי הגר"א לא"י בשנת תקס"ט 184
שני גדולי הדור שהמשיכו הפעולות של תלמידי הגר"א 184
גדולי ישראל על חשיבות קיום מצות ישוב א"י
וגאולת האדמה מיד הערבים 185
התעוררות גדולה בקרב הצבור גם הרחוקים מהדת
לגאול את הארץ 185
גל של פרעות גדולות ברוסיא גרם לרצון כביר
לשיבת בנים לגבולם 186
פדיון הארץ סיבה לראשית הגאולה 186
חיוב לפעול בכח למען ישוב א"י 186
רע"א איגר זצ"ל והגה"צ ר"א מטשעכענאב מסכימים 187
החושבים שהכל יבא בפתע פתאום באותות ומופתים
מן השמים טועים הם 187
אשרי מי שעושה בכח לישוב א"י 188

אחר שיהיה מעשה גמור לישוב א"י תתנוצץ הגאולה 188
בביטול הגלות גם היצה"ר יתבטל 189
באתחלתא דגאולה היצה"ר מתגבר דוקא על צדיקים גדולים 189
פעולתו של השטן להשפיע על הצדיקים למאס את הארץ
ולהוציא לעז עליה 189
בחטא של מאיסת הארץ גלו מהארץ 189
הסט"א מתגברת על הצדיק להטעותו מדרך הישרה
ולחלוק על כלל ישראל 189
אפילו התיישבות של משפחות מועטות נקראת התחלה דגאולה 190
חכמים יודעים האמת ברוח הקודש שבקרבם 190
אשרי חלקם של הראשונים שפעלו בתקופת אתחלתא דגאולה 190
מאמר נפלא בהפסיקתא 191
"לא יפה עשיתם שחכיתם לתורתי ולא חכיתם למלכותי" 191
שואלים לאדם "צפית לישועה"? היינו למלכות שמים
שיתגלה בקרבו 191
לוא התיישבו כחצי מליון בני ישראל בא"י אז קרבו הגאולה 192
באור מאמר חז"ל: "הלואי יבואו בני עמי בא"י
אע"פ שמטמאין אותה" 192
אדמו"ר מגור זצ"ל מהיחידים בין האדמו"רים
שהשתדל הרבה למען ישוב א"י 193
תכלית בריאת העולם שתתקיים אומה ישראלית
שומרת התורה המפרסמת מלכות שמים בעולם 194
בשלש המלחמות בארץ נתקדש ונתפרסם מלכות שמים
בעולם ונתקיים הפסוק ונקדשתי בכם לעיני הגוים 195
יחודינו אצל אומות העולם הוא רק בתור עם התורה 195
עם ישראל מחדש ימיו כמקדם ורושם דפים מזהירים
בהיסטוריא העולמית 195
שנאתם של הנוצרים למדינת ישראל מפני שהיא עומדת
בניגוד ליסודי אמונתם 195
למרות הצרות לא שכחנו כי עם אנחנו 196
בהצהרת בלפור ראינו שגם עמי העולם מודים ומכירים
כי עם אנחנו 196

תמיכתו הנלהבת של ר' יצחק אלחנן ז"ל ברעיון שיבת ציון 196
הגיעה השעה אשר לא יאמר עוד על א"י עזובה ואין דורש אותה 197
הסיעתא דשמיא שהיתה בישוב א"י מאז החלו לעסוק בענין זה 197
ישוב א"י פעולה גדולה ורבה הנוגעת לכלל אומה שלימה
וח"ו לתלות במקרה 198
מכתב גלוי לרבני ישראל 198
הרעיון של ישוב א"י בהררי קודש יסודתו 198
הרעיון של ישוב א"י יוצא מעולם המחשבה לעולם המעשה 198
הנדיב אדמונד דה ראטשילד מלאך מושיע להישוב הקדוש 198
אלו ואלו דא"ח 199
גאולת ישראל בדרך נסי או בדרך טבעי 199
ענין הגאולה נעלמה ומכוסה בכתובים ובש"ס 199
שני הדרכים נסי וטבעי המה דרכי ה' 200
לעשות מושבות ולטעת שדות וכרמים מהדברים
היותר נכבדים באומתנו 200
חייבים להשתדל בכל עוז ובכל האמצעים העומדים לפנינו 200
השקפת החפץ חיים 201
חובת הלמוד בסדר קדשים בימי עיקבתא דמשיחא 201
שנת תר"נ־תרנ"א התעוררות גדולה בכל פנות עמנו לעלות לא"י 201
כל סימני הגאולה נתקיימו בנו 201
מאות האחרונות של אלף הששי זמן תקופת הגאולה 202
המשכילים שונאי דת ישראל מיסדים חברת חובבי ציון 202
אין אומתנו מתקיימת אלא בקיום תורה ומצות
ולא בארץ ובשפה 203
לחטוא סמוך לפלטין של מלך העון יותר חמור ויותר מסוכן 203
אף אם הבונים אין כונתם לשמים בכגון זה אמרו יכין רשע
וצדיק ילבש ודור יבוא וישפר מעשיו 203
עם ישראל עם של מקנה וקנין אבל העיקר
שיתנהגו בדרך התורה 204
רשע שבונה עיר בישראל ג"כ זכות הוא לו 205
גדולים אחדים סברו דיש לשתף פעולה עם הציונים
בבנין הארץ - להציל מה שאפשר ולהשפיע עליהם לטוב 205

יש שאמרו שצריך להתרחק מחברותם שלא ישפיע
על הדור הצעיר לעזוב את הדת 205
ארץ ישראל בבחינת עיר מקלט לאלה שהיו קרובים
להנתק מהדת ולהתבולל בין הגוים 206
הח"ח וכן הרבה גדולים בכל מאמריהם לא הזכירו
ענין של ג' שבועות 206
אחר הסכמת האומות אין שום איסור של הג' שבועות 206
דעת מועצת גדולי התורה על תקומת מדינת ישראל 208
הסכמת יותר ממאה רבנים גדולים על רעיון שיבת ציון 212
כיון שהאומות לא קיימו את השבועה גם על ישראל
אין איסור שבועה 207
באחרית הימים הנוצרים יכבשו א"י מידי הישמעאלים
ויחזירוה לישראל 212
חות דעת האדמו"ר מאטראווצע ז"ל בענין שיבת ציון 212
קטעים מספר שלום ירושלים מהאדמו"ר מפילעוו ז"ל
בענין שיבת ציון 214
הערה מן השמים לטובה על עם ישראל וא"י 215
רוח ממרום על לבות הגבירים קרובי מלכיות
לפדות את א"י מידי זרים 216
אין אנו יודעים איך תהיה הישועה אם ע"י נסים גלוים
או בדרך הטבע 216
א"י צריכה להיות מיושבת מעם ישראל וליתן פריה
ואח"כ יקרב קץ הגאולה 217
פעולת האישים הרחוקים מתורה ומצות למען א"י
חביבה לפני המקום 218
האדמו"ר הגה"צ ר"י מקוצק־פילעב, ענק הרוח
אוהב ישראל וא"י 221
לדבר מצוה מותר לחבר אפילו אלו שעוברים על דת 221
בלי עזרת החפשים אי אפשר היה לעשות גדולות למען א"י 221
באור למדרש: הלואי יהון בני עמי בא"י אע"פ שמטמאין אותה 222
בית ישראל אינם נקראים "יושבים" אלא על אדמתם 222
יש שאמרו שמוטב שהעבריינים ישארו בחו"ל

ולא יטמאו אדמת ה' 223
אם שומרי תורה היו באים לא"י היו מבטלים
את אלו שטמאו את הארץ 224
שבעה פירושים על כוונת השבועה "שלא יעלו בחומה" 224
יהודים הרחוקים מן הדת אם נשארים בחו"ל עלולים
בניהם להתבולל בין הגוים 225
בזכות מצות בנין הארץ ומסירת נפש להגנת ישראל
יש תקוה שגם הרחוקים מהדת יחזרו בתשובה 225
א"י בבחינת עיר מקלט ליהודים הרחוקים מן הדת 225
אע"פ שלפי ראות עינינו ראוים הרשעים שהארץ תקיא אותם
מ"מ אין לנו רשות לבזותם כי עתידים הם לעשות פירות 226
אותם המרננים בגנות א"י הם מגלגולי ניצוצי דור המדבר 227
לא אמר ארץ חמדה לא יוצא ידי חובתו **227**
מי שמדבר בגנות א"י אפילו אם זה אמת הוא בכלל
"וימאסו בארץ חמדה" 227
אפילו בזמן שהאנשים שבא"י חוטאים מ"מ היא נקראת
ארץ חמדה 227
ישוב א"י זכות אפילו ליהודים הרחוקים מדת **228**
הנדון למיתה בחו"ל וברח לא"י סותרין את דינו
מפני זכותה של א"י 228
אדם שעובר על התורה אין ישיבתו בא"י רצויה
ועונשו יותר גדול 229
אינו דומה חוטא בפלטין של מלך לחוטא חוץ לפלטין 229
מזמן שאמר הקב"ה לאברהם "כי את כל הארץ לך אתננה"
יש בו מצות ישיבה 229
באור מדרש חז"ל: כמה חצופה א"י שהיא עושה פירות 230
כיון שעסוקים בישוב א"י עומדת להם זכות מצוה זו
ונותנת פירות אף בזמן הזה 230
כבר לפני שמונים שנה קראו גדולי ישראל את הפעולה
לגאולת הארץ בשם "אתחלתא דגאולה" 233
גודל התשוקה לשיבת ציון גם אצל האנשים פחותי ערך,
סימן שנתנוצץ רוח הגאולה 233

המתנגדים לרעיון שיבת ציון לא בהשכל ידברו
ואשרי חלקם של המתאמצים בזה 233
ג' נקודות של זכות שיש בישוב א"י אפילו לאדם
שעזב את התורה 230
יש כמה עבירות שאדם נמנע מלעשותם בארץ ממילא
אפילו שלא ברצון 230
יהודי הגר בא"י מעבד ובונה אותה וזה מצות בנין א"י 230
יהודי הגר בא"י מגן בנפשו על הארץ וזה זכות בשבילו 231
הסכמת שני גדולי הדור מפולניא להקונטרס
של הגה"צ מקוצק־פילעוו 232
גולי טיטוס ושאר בני ארצות אינם בכלל מ"ש בגמ'
כל העולה מבבל עובר בעשה 232
עיקר מצות ישוב א"י היינו ירושה וישיבה
כאדם שעושה בתוך שלו 232
"שלא יעלו בחומה" היינו ביד חזקה אבל ברשות מותר
דאין זה ביד חזקה 234
באור לשון רש"י: שלא יעלו בחומה יחד ביד חזקה 234
ישיבת א"י ע"י עם ישראל יתנהג כסדר העולם 235
פדית הארץ מידי האכזרים היא פתח תקוה על צמיחת
הישועה שיבוא מעט מעט 236
אפילו על ריבוא אחד המתקבץ בא"י ע"פ רשות המושלים
הוי פקידה מן השמים דעל ריבוא הקב"ה מייחד שמו עליהם 236
הכרזת בלפור וחוות דעת גדולי ישראל 236
הכרזת בלפור בשנת תרע"ז זיק של אור בחשכת הגלות 236
ע"י הכרזת בלפור גם עמי העולם הכירו והודו כי עם אנחנו 236
אחרי אישור המנדט בסן רמו לא יוכלו העמים
לרפות ידי העושים למען ישוב א"י 236
תגובת החפץ חיים להצהרת בלפור 236
גדולי הדור ראו בהצהרת בלפור כעין התעוררות מן השמים 237
הצהרת בלפור רמז מההשגחה העליונה לפקוד את
ארצנו הקדושה 237
עתה שראינו אות והוכחה מן השמים חוב קדוש

לעשות כפי יכולתנו להרבות הישוב בא"י עפ"י רוח התורה 237
רוב גדולי ליטא ופולניא אף שהתנגדו לציונים, תמכו וסייעו
ברעיון שיבת ציון 238
יחידים מגדולי ישראל התנגדו לעצם הרעיון מפחד
שמא העומדים בראש ישפיעו לרעה 239
דעת מועצת גדולי התורה על חלוקת א"י 239
החלטת גדולי התורה בכנסיה הגדולה בוינה בשנת תרפ"ג 239
עבודה ממשית בכל המקצועות למען ישוב א"י 239
הכנתם והכשרתם של עם ה' וארץ ה' לשם איחודם מחדש
למדינת ה' תחת שלטון משפט ה' 239
מכתבו של האדמו"ר מגור זצ"ל המזרז שומעי דברו
לעלות ארצה לבנותה 239
תוכנית חלוקת א"י בין היהודים והערבים לשתי מדינות
עצמאיות הנקראת "תוכנית פיל" 239
דעת גדולי התורה על הקמת המדינה 241
רבנים ואדמו"רים מאונגריא שללו את המדינה ואילו הגאונים
מפולין וליטא רובם ככולם חייבו את הקמת המדינה 241
עמדתם של הראשונים דגבולות הארץ צוינו בתורה
ואסור לוותר אף על חלק ממנה 241
גדולים אחדים פחדו מהשתלטות הציונים החילוניים
והריסת הדת 241
אחרים חששו שהקמת המדינה עלולה לפגוע באמונה
בביאת המשיח 241
המחייבים טענו דאין כאן וויתור דאין הארץ ברשותינו
ועלינו לקבל מה שאפשר לקבל ולתבוע את היתר 241
המחייבים לא דנו על הענין מבחינה הלכתית בלבד
והביאו נמוקים מעשיים לאור המציאות 241
רבי יהודה ליב צירלסון נשיא הכנסיה הגדולה 242
התכוננות ממלכת ישראל ע"י פקודת ממשלה הבריטית
בהשגחה עליונה 242
פלגי מים לב מלך ביד ה' ואין אדם נוקף אצבעו מלמטה
אא"כ מכריזין עליו מלמעלה 242

חלק קטן מא"י בבחינת המשהו הנחוץ בשביל הנס כמ"ש בזוהר 242
כך היא גאולתן של ישראל בתחלה קימעא קימעא
כל מה שהיא הולכת רבה והולכת 242
אין לפחד מרסן הממשלה ביד החפשים שסוף האמת לנצח 242
בהדי כבשי דרחמנא למה לך ויש לעשות מה שמוטל עלינו 242
הצעת חלוקת הארץ מרומז בקרא והאומות שתבצענה זאת
עתידות ליתן את הדין על שקיצצו בנחלת ישראל 243
האדמו"ר מגור - עמדה חיובית לחלוקת הארץ 243
האדמו"ר מסוכטשוב רבי דוד בורנשטיין
בעד הקמת מדינה יהודית 243
אין לדון לפי המצב כעת ויכול להיות שדור העתיד
יהיו טובים וישרים 243
העיקר להשתדל שמדינת היהודים תתנהג ע"פ התורה 243
האדמו"ר רבי יוסף שלום פרידמן מסדגורא־פשעמשיל
בעד הקמת המדינה 244
הגאון רבי יוסף כהנמן מפוניביז' אף שמחה נגד החלוקה
הביע דעתו החיובית להקמת המדינה 244
האדמו"ר רבי משה פרידמן מבויאן־קראקא נשיא ישיבת
חכמי לובלין והגאון רבי זלמן סורוצקין ממנהיגי
רבני ליטא בין מחייבי המדינה 244
אסיפת גדולי התורה לדון על שאלת מדינת היהודים
בשנת תרצ"ז 245
אפשר להסכים לפי חוקי התורה להקמת מדינה יהודית
בלי לכפור ע"י כך באמונת ביאת הגואל 245
נחוץ לדרוש הרחבת גבולות א"י ולחייב שחוקת המדינה
תהיה על יסודות הדת והמסורה 245
האדמו"ר מגור ז"ל ממריץ את חסידיו לקנות קרקע ונחלה בא"י 246
האדמו"ר מגור קונה חלקת אדמה בעיר יפו לבנינים וחנויות 246
מדברי האדמו"ר מגור: הגיעה השעה לעשות
דברים ממשיים בפועל 246
מצות ישוב א"י אינה תלויה בזמן וצריכים להשתמש
בהאפשרות של עכשיו ולעבוד בכל עוז 246

יחסו של האדמו"ר מבעלז ז"ל למדינת ישראל 247
במלחמת סיני הירבה בתפלה שעות רצופות 247
לילה שלם אמר תהלים להצלחת צה"ל 247
עד נשימתו האחרונה המשיך בדאגתו ומסירותו
לעם ישראל ולא"י 247
המליץ טוב על כל יהודי גם על רשעים גמורים 247
יחסו של אדמו"ר הזקן מהוסיאטין ז"ל להקמת המדינה 248
חיבת א"י היתה יוקדת בו תמיד כלהבת אש 249
תמיד החזיק ואימץ ידי הבונים והחותרים למדינת ישראל
ולמלכות ישראל 249
את יסוד המדינה קרא בשם "אתחלתא דגאולה" 249
יחסו של האדמו"ר מליובאויטש ז"ל להקמת המדינה 249
הנשיא שזר בין חברי המשלחת באו"מ מבקש ברכתו
של הרבי ז"ל בעת דיון האו"מ על מדינת ישראל 249
השקפתו החיובית למדינה ולעליה לארץ לעבדה ולשמרה 250
החזון איש ז"ל ע"ד העליה בשנת ת"ש 250
תקוה לישועות הנבאות לשיבת בנים לגבולם 250
האדמו"ר רבי אברהם יעקב מסדיגורה ז"ל ראה
בהקמת המדינה השגחה מן השמים 250
יש להגביר עלייתם של יהודים שומרי תורה כדי להרבות
קדושה בא"י ולעצב דמותה הרוחנית על יסודות התורה 250

פרק עשירי: המלחמה אתחלתא דגאולה 252
המלחמה היא שלב בתהליך האתחלתא דגאולה כמ"ש חז"ל:
"מלחמה נמי אתחלתא דגאולה היא" 253
ג' מלחמות בימינו בעשרים שנה האחרונות מתאים למ"ש
חז"ל: בשביעית מלחמות, ופרש"י מלחמות בין או"ה לישראל 253
מדרש שה"ש: אם תעירו ואם תעוררו את האהבה
עד שתחפץ המלכות למסור החרב בידכם 253
אם יזכו יבואו בני ישראל לארץ ביד רמה לא רק ברשות האומות 254
בזמן הפקידה תהיה העליה בזרוע ע"י מלחמה 254
בימינו זכינו לא"י ע"י שני דברים - רשות מאדוני הארץ

ומלחמת מגן עם הערבים 254
עיקר ישיבת א"י היא רק אם הארץ עצמאית ורבונית 255
אי אפשר להבין השיטה האומרת דאין לקרוא
למצב תקופתינו בשם אתחלתא דגאולה 255
שלשה גורמים שבלעדם אי אפשר היה לבוא
לקום מדינת ישראל 257
ההשגחה העליונה הכינה כל הגורמים לאפשר להקמת המדינה 257
"ללבי גליתי לאיברי לא גליתי" (סנהדרין צט) - גירסא
נפלאה בס' הגדת התלמוד "לנבראי" לא גליתי 257
זמן ביאת המשיח לא נגלה לשום נברא 258
"גאולה שלישית אין לה הפסק" כלומר אין צער ושיעבוד אחריה 258
צריכים להאמין שהקב"ה לא יעזוב אותנו ח"ו
ושימשיך האתחלתא דגאולה עד שנזכה לגאולה שלימה 258
טעם האומרים שאין לכנות תקופתינו בשם "אתחלתא דגאולה" 259
כל הנביאים נתנבאו לתחלת ימות המשיח רק לדברים שבגוף 260
בגאולה האחרונה תבוא גאולת הגוף ואח"כ גאולת הנפש 261
התשובה היחידה על שאלת סיבת השואה,
לא מחשבותי מחשבותיכם וגו' 262
הבודים מלבם טעמים שונים ע"ד השואה מחללים כבוד שמים 262
הערות ודברי בקורת על כמה מחברים שכותבים בעניני
הגאולה מה שעולה על רוחם בלי שום מקור וראיה 263
יש לקבוע שם ולשנן לעצמנו גודל החשיבות של הזמן
בו יצאנו משעבוד לגאולה 267
יש אנשים שעדיין שרויים תחת רושם אוירת השעבוד
של גלות וזה מונע בעדם מלהכיר גודל החשיבות
המאורעות של ימינו 268
הזמן הנוכחי מחייב כל אחד לחיזוק התורה מתוך אהבה,
שזכינו לאתחלתא דגאולה 268
צריכים להודות על הנסים ונפלאות שזכינו להם
באתחלתא דגאולה ולא רק על הצלה וישועה גרידא 268
מלבד האמונה בביאת המשיח יש גם מצוה לחכות לו
ובזמננו יותר קל לקיימה אם נכיר שנכנסנו לתקופת

ימות המשיח 268
ניצוץ הנשמה היהודית עדיין בוער בלבם של דור הצעיר והרבה מהם מוכנים לקבל כשמסבירים להם תוכן וחשיבות המצות 269
כל מי שיש לו כח ללמד להשפיע ולהסביר צריך להשתדל בזה 269
הטעם שהרבה מן החרדים אין אומרים הלל ביום העצמאות 270
מנהגים שונים באמירת הלל ביום העצמאות ואסור לכ"א לזלזל במנהגו של חבירו וכ"ש לעורר מחלוקת 270
לענין אמירת הלל ביום העצמאות כל ביהכ"נ צריך להתנהג כדעת רוב המתפללים הקבועים 270
טעם אלו שאין אומרים הלל לפי שאין השמחה שלימה כי הממשלה בידי החילונים הרחוקים מן הדת 171
הבעת רגשי צער על המצב הרוחני הירוד אולי נחשב ג"כ כאמירת הלל דרחמנא לבא בעי 272
חלק גדול מהעם בבחינת "תינוק שנשבה" ויש להם זכויות גדולות במסירת נפש להגנת האומה ולבנין הארץ 272
אלפים ורבבות נתעוררה אצלם הנשמה היהודית כשראו בעיניהם הנסים והנפלאות 272
מצוה להתפלל על הרשעים כדי שיחזרו למוטב 272
מה שאומרים בברכת המינים "ולמלשינים אל תהי תקוה וכו'" הכוונה למסיתים ולמדיחים 272
יש לתקן שיאמרו ביום העצמאות מזמורי תהלים בעד אחינו התועים מדרכי התורה שמן השמים יעירו עליהם רוח טהרה 272
עלינו לשמוח שזכינו לאתחלתא דגאולה ומצד שני להצטער על המצב הרוחני ואין ענין אחד נוגע לחבירו 273
כמעט כל רבני א"י וביניהם גדולי הדור הסכימו שתקומת המדינה היא בבחינת הניצנים הראשונים של אתחלתא דגאולה 274
דעת הגר"א שמשנת ת"ר ואילך מתחילה התקופה של אתחלתא דגאולה 274

פרק יא: מצוה להזכיר בכל יום גאולה משעבוד מלכות 275

באור המשנה בברכות יב: מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח 275
שני זמנים בימות המשיח, זמן הצלה משעבוד מלכות
וזמן מלחמת גוג ומגוג 275
שינוים חשובים בין הנוסחאות בתוספתא ברכות פ"א
ומכילתא שמות וירוש' 277
ראיה מכרעת שהגאולה משעבוד מלכיות היא בכלל
ימות המשיח 278
ג' שיטות בענין הזכרת יציאת מצרים לעתיד לבא:
א) אין מזכירין כלל, ב) שעבוד מלכות עיקר ויצ"מ טפל,
ג) מזכירין יצ"מ ביחד עם שעבוד מלכות 280
עיקר מצות זכירת יצי"מ להשריש בקרבנו האמונה
בהשגחה פרטית 279
מחלוקת בן זומא וחכמים אם מזכירין יצי"מ לימות המשיח,
מדוע אין זה בגדר "הלכתא למשיחא" 280
מצוה למנות החדשים מיציאת מצרים כדי לעשות זכרון
לגאולה בנס הגדול 282
כל המרבה "לזכור" ענין יציאת מצרים הרי זה משובח 282
ביאור שיטת הרמב"ן דבעליה מבבל היה חיוב
לעשות זכרון לגאולתם 282
קודם ביאת המשיח יש חיוב להזכיר הגאולה משעבוד מלכיות 283
באמירת שני הפסוקים בירמיה טז, יד־טו, מקיימים בזה
המצוה של מזכירין הגאולה משעבוד מלכיות 283
בימינו יש חיוב להזכיר הגאולה משעבוד מלכיות 283
בקריאת המאורעות שהיו לעינינו בשם "אתחלתא דגאולה"
יש לומר דמקיימין בזה המצוה לעשות זכרון על השחרור
משעבוד מלכיות 284
תשובה להאומרים שאין תקופתנו נקראת שחרור
משעבוד מלכיות 284
המקרים והמעשים נגד הדת שנעשים במדינה אינם מבטלים
את עצם העובדא של הישועה הנפלאה 285

פרק יב: שעשה נסים לאבותינו בימים ההם ובזמן הזה 287

הצעה שעכשיו יש לומר ובזמן הזה בוי"ו 287
דעת הלבוש דבעל הנסים צ"ל בימים ההם ובזמן הזה
לכלול כל הנסים שנעשו לאבותינו 287
צ"ע בדעת הט"ז דטעות לומר ובזמן בוי"ו 288
נוסח הרמב"ם בדפוס ראשון ובדפוסים שלנו: ובזמן,
כדעת הלבוש 288
המלים שעשה נסים כוללים נצחון המלחמה ונס הנרות 288
תשובה לשאלת המחברים היכן מצינו תיקון ברכת שעשה
נסים וחיוב של הלל והודאה על נס של קיום מצוה 289
כונת היונים היתה לעקור מישראל מצות הדלקת הנרות
ועי"ז לאבד אותם מן העולם 289
ביאור לד' המדרש איכ"ר שסיכנו נפשם על הדלקת נר חנוכה 290
ביאור לשון רש"י בר"ה (י"ח:) שאני חנוכה דמיפרסם ניסא:
שהנס מפורסם וכבר נהגו כל בית ישראל בחג זה
והחזיקו בו כשל תורה ע"כ 291
הב"י בתירוצו על הקושיא איזה נס היה ביום הראשון
של חנוכה כיון למדרש חז"ל 291
הלל והודאה והדלקת הנרות היו על הנסים של המלחמה
והנס של פך השמן 291
ב' שיטות בתיקון חכמים במצות הדלקת נר חנוכה:
א) לפרסם נס של פך השמן,
ב) לפרסם שניהם: נס הנצחון ונס השמן 291
מלה אחת ע"פ גירסת השאלתות המתרצת כל התמיהות
של המחברים 292
ביאור נוסח התפילה: הנרות הללו קודש הם 292
טעם למה לא נהגו להדליק נר חנוכה מבחוץ 294
מקור נפלא להדין של מצוה להניח על פתח ביתו מבחוץ 295
לילה הראשון שלא היה שם נס השמן מברכין על הנצחון
ושאר הלילות על נס השמן 295
מן הראוי להשיג נר של עששית כדי שיוכל להדליק
נר חנוכה מבחוץ ולפרסם ע"י כך הנס כראוי 296
ביאור נוסח תפלת על הנסים: מסרת וכו' טמאים רשעים זדים 297

אין מברכין על נס אלא בנס שהוא יוצא ממנהג העולם 298
על נס שיש פתחון פה לומר מקרה הוא לא קבעו ברכת הנס 299
אין לאדם חלק בתורה עד שיאמין שכל מקרינו כולם נסים 299
מי שיש בלבו אמונה שלמה יראה בעיניו נסים ונפלאות שהם יותר מקריעת ים סוף 299
בכל דור ודור נעשו נסים לאבותינו בכל הארצות 300
התעלמות מנס הוא חטא גדול ומביאה לעונשים גדולים 301
כשהקב"ה עושה נס רצונו שיתגלה כבוד מלכותו בעולם 301
מי שאינו מודה על נס של נצחון להצלת נפשות:
א) כופר בטובת השי"ת,
ב) מראה שאינו שמח בשמחת ישראל,
ג) אינו חושש בגאולתן וטובתם 302
הפעם הראשונה אחרי אלפים שנה שהיה לעם ישראל בא"י נצחון במלחמה 302
עכשיו יש לומר הנוסח "ובזמן הזה" לכלול נס המלחמה שהיה בזמנינו 302

פרק יג: היש חיוב של ביעור ע"ז בכיבוש ירושלים העתיקה 303
מצות עשה לאבד ע"ז ומשמשיה 303
בא"י מצוה לרדוף אחרי ע"ז שנאבד אותה מכל ארצינו 303
חייבין לרדוף אחרי ע"ז לאבדה בא"י בזמן שידינו תקיפה על עובדיה 303
בזמן הזה אין כח בידינו ואין ידינו תקיפה על עובדיה 304
חוק בינלאומי דאסור לנגוע במקומות הקדושים של כל אומה ואומה 304
ביאור המדרש תנאים דביעור ע"ז רק אחרי ירושה וישיבה לא כהבבלי 304
"ר' יוחנן ב"ז אל תבהל לסתור במות גוים שלא תבנה בידך" שלא תסתור של לבנים ויאמרו לך עשה של אבנים 304
דין איבוד ממש רק אחרי ירושה וישיבה אבל קודם לזה מועיל ביטול 305
ביאור לשון מכילתא דברים: גוים שאתם יורישם אותם

אתם "רשאין" לאבד את אלהיהם 305
חיילי צה"ל התנהגו כדין ע"פ מדרש תנאים שלא
להרוס במותיהם 307
ביאור הגמ' בע"ז מה: לכנות לה שם יכול לשבח לשבח ס"ד וכו' 307
ראיה לשיטת הט"ז דכנוי שם לע"ז נוהג אפילו בחו"ל 307
מקור לדברי החינוך דאבוד ע"ז דוקא בזמן שיד ישראל
תקיפה, בזמן שאין ידינו תקיפה אסור לסתור משום
חשש איסור דאור' שלא יצטרך לבנות 308
תמיה על האוה"ח שסובר שבביעור ע"ז יש לא תעשה 308
בלאו שאין בו מעשה י"א שאין דין של יהרג ואל יעבור 309
בלאו שיש בו מעשה באביזרייהו דע"ז מחלוקת הפוסקים אם
אומרים בזה יהרג ואל יעבור - וספק נפשות להקל 309
פסק הלכה מבוסס על העתקת לשון רש"י בהוספת מלה בטעות 310
ביאור לשון רש"י במדבר לג, נא: כשאתם עוברים את הירדן
ביבשה על מנת כן תעברו 310
"והורשתם" את כל יושבי הארץ: א) לשון גרושין,
ב) השמדה, ג) מצות ישיבת ארץ ישראל 312
עיקר מה שנצטוו "על מנת כן" היינו גירוש ואיבוד ז' אומות
או מצות ישיבת ארץ ישראל 313

פרק יב: שו"ת בפירוש דברי המהר"ל 314
פירוש משונה בדברי המהר"ל על יסוד העתקה לא נכונה 315
ביאור לשון המהר"ל בנצח ישראל בפירוש מדרש שהש"ר
"שהשביען בדורו של שמד" 316
ביאור למה שמצינו בירושלמי בהרבה מקומות הבטוי
משה לשם שבועה 315
"שלש שבועות השביע הקב"ה את ישראל" - שבועות
היינו גזירות 320
הרי"ף והרמב"ם והרא"ש והטור ושו"ע לא הביאו ענין זה
של השבועות משום שסברו שהדבר לא נוגע להלכה 321
המפרשים הראשונים בסוף כתובות לא דברו כלל מההלכה
של אלו השבועות משום שסברו שהדבר לא נוגע להלכה 321

מעולם לא עלה על דעתו של המהר"ל לפסוק שאם כופין אדם
לצאת מחו"ל לא"י יהרג ואל יצא 322
ביאור לשון הרמב"ם במ"ש "האפיקורסים" אומרים
שאסור לחלל שבת על פקוח נפש 323
ביאור לשון הגמ' ביומא פד: מפני שמצטרפין לדעה אחרת 323
אם כופין לאדם לצאת מחו"ל מצוה דאורייתא לצאת
ואם לאו מתחייב בנפשו 324

פרק טו: שו"ת בביאור הכינוי סטרא אחרא 325
מקור הביטוי "סטרא אחרא" בספר הזוהר 326
האומר שיש נסים ע"י סטרא אחרא כאלו
מסלק ההשגחה הפרטית 326
אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אא"כ מכריזין עליו מלמעלה 326
יש השגחה פרטית מיוחדת בארץ ישראל 327
הנסים והנפלאות שנעשו בא"י לעיני כל העולם
היו בהשגחה פרטית בלי ספק 327
"סט"א" שם כללי לכוחות הטומאה והרע 327
תאוות הגוף ועוה"ז מכונים בזהר בשם סט"א
שכל אלו רוחות הרעים שרשם אחד 327
כח הסט"א מאת הש"י שנתן לה רשות לפעול
כדי לנסות את הבריות 327
"והנה טוב מאד זה מלאך המות" הביאור כי גורם לאדם
טובה אם מצליחים להתגבר עליו 327
התנצחות שבין כח הטומאה וכח הקדושה 328
סט"א כח הנגדי של כח הקדושה בבחינת זה לעומת זה 329
באורי המקראות והמצות בעניני סט"א אסור לגלותם לכל אדם 329
ביאור ענין שעיר לעזאזל 329
בארץ ישראל אין שלטון לסטרא אחרא בשום זמן 330
בא"י הכל מתנהל ע"י הש"י ללא שום שר ומזל 330
אפילו בזמן החורבן לא שלטא בא"י סט"א 331
מחלוקת תנאים אם מן השמים נותנים כח בסט"א
לעשות נסים בישראל כדי לנסותם 331

הלכה כר"ע שח"ו לומר שהקב"ה עושה רצונם של עוברי רצונו 331
הקב"ה נותן כח בכשפים לדעת הנולדות לנסות
ולזכות את ישראל 332
הרוב של עם ישראל מאמינים בלב שלם שהיו כאן נסים
להציל עם ישראל 332
סופרי או"ה שהיו במלחמה כותבים בהתפעלות
על הנסים והנצחון 333
התעוררות של הנקודה הפנימית היהודית ע"י הנסים
שראו בעיניהם 333
יש סכנה ואיסור לפרסם שהנסים לא נעשו בהשגחת השי"ת
אלא מצד סט"א דסתם אנשים אינם מבינים בזה 333
אין הקב"ה מנסה את הרשעים רק הצדיקים 334

פרק טז: שו"ת בענין מהותו של אחאב 336
כשם שהקב"ה מתעסק בשבחן של צדיקים כך מתעסק
בגנותן של רשעים 338
הסיפור בגנות הרשעים זכות וכפרה הוא להם 339
לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה' 339
אחאב לא שב בתשובה ואין לו חלק לעוה"ב 339
אחאב לא הניח ע"ז בעולם שלא עבד אותה 339
אחאב כפר באלקי ישראל - לפיכך אין לו חלק לעוה"ב 340
אין לך כל תלם ותלם בא"י שלא העמיד עליו אחאב ע"ז 340
אחאב חטא והחטיא את ישראל מכל הרשעים שהיו לפניו 340
אחאב היה מוחק את האזכרות וכותב תחתיהם שם הבעל 340
אחאב היה יודע רבונו ומורד בו 341
אחאב היה מפריש ערכו לע"ז בכל יום 341
ביאור מדרש תנחומא: אחאב ביטל קרבנות מעל המזבח 341
קלות שעשה אחאב כחמורות שעשה ירבעם 342
אחאב אב לעבודה זרה 343
אחאב היה מאכיל ומפטם לנביאי הבעל 343
בימי אחאב נשתקעו ישראל אחר הבעל ולא ידעו מהו האלקים 343
אחאב לא עשה מצוה ולא כלום 343

בימי מלכי ישראל הרשעים רוב העם שכחו התורה והמצות לגמרי 344
מלכות ישראל הרשעה של אחאב מנעה מישראל מצות מילה 344
אין להקב"ה חפץ במצות שמקיים מי שעובד ע"ז 345
ביאור שיטת הכוזרי בענין עגלי זהב דירבעם 347
חז"ל השתדלו לחפש זכיותיו של אחאב 349
מלכי ישראל אף הרשעים שביניהם השתדלו בהצלת נפשות, נלחמו מלחמת חובה ונצטערו בצערן של ישראל 350
ביאור פירש"י בגמ' חולין ד: שצ"ע 352
יש שטה בחז"ל שאחאב עשה תשובה 352
מפני מה זכה עמרי למלכות מפני שהוסיף כרך אחד בא"י 353
בנין הארץ מצוה גדולה אפילו כשנבנה ע"י רשע 354
יד ה' והארה עליונה של הקב"ה בתקומת מדינת ישראל 355
השקפת הגרא"ז מלצר זצ"ל בתקומת מדינת ישראל 355
ביאור נוסח הברכה ובנה ירושלים עיר הקודש 355
אחאב הי' מהנה ת"ח מנכסיו וכיפרו לו מחצה 356
דורו של אחאב עובדי ע"ז היו והיו יוצאין למלחמה ונוצחין 356
ביאור מאמר ירושלמי ר' לוי היה דורש ששה חדשים לגנאי על אחאב ושוב ששה חדשים לשבח 357
אי אפשר לאדם שיהא עובד ע"ז ולהיות שומר תורה ומצות 358
טעות הדפוס בגמ' סנהדרין דף קב "דהא יהוא צדיקא רבה הוה" ומצוה לתקן 358
השגות על ח"א שכותב על אחאב שבחים וזכויות נגד המפורש בנביאים וחז"ל 358
אסור ללמוד דרכי הנהגה ממי שעובד ע"ז 361
ביאור מאמר הגמ' אחאב כיבד את התורה 362
אם יש דין כיבוד במלך רשע 368
אחאב היה לו דין מלך או לא 368
בזה"ז יש חיוב לחלוק כבוד למלכות לכל השיטות 369

פרק יז: משנה תורה, הלכות מלכים - מלך המשיח 370
מלך המשיח יראה בתחילה בא"י 370

מ"ש הרמב"ם דהמשיח יהיה איש בלתי ידוע קודם שיתגלה
צ"ע מהמבואר בגמ' דיהיה אדם ידוע ומפורסם לגדול הדור 471
בכל דור יש אחד הראוי להיות משיח וכשיזכו יערה עליו
הקב"ה רוח ממרום וידוע לו הדבר 372
מלך המשיח נולד ביום שנחרב המקדש וי"א שלא יולד
עד קרוב לזמן הקץ וי"א דדוד המלך הוא מלך המשיח 373
מלך המשיח ימלוך על יהודה וישראל 374
תחילה משיח ואח"כ בנין המקדש ואח"כ קבוץ גליות וי"א
בנין ירושלים לפני ביאת דוד וקבוץ גליות קודם בנין ירושלים 375
דעת הרמב"ם בס' הי"ד שמשיח יבוא קודם כינון הסנהדרין
וחזר בו ממ"ש בפיהמ"ש 378
קודם ביאת המשיח ובנין המקדש אין מקריבין קרבנות
אפילו קרבן פסח 378
ראיה להפוסקים הסוברים כשיטת הרמב"ם ששמיטה
בזה"ז דרבנן 379
שני דינים באמונת ביאת משיח: א) להאמין בו,
ב) מצוה לחכות לביאתו 379
מצוה לחכות לביאת המשיח היינו להתפלל לבואו 380
תמיה על הרמב"ם שלא הזכיר ענין של משיח בן יוסף 381
תמיה על הרמב"ם שלא הביא פסוק מפורש: עד כי יבוא
שילה, כמקור לביאת המשיח 381
טעם שלא מנו בתרי"ג מצות האמונה בהגאולה העתידה
וביאת המשיח 381
דעת הרמב"ם דמשיח א"צ לעשות אותות ומופתים ודעת
כמה ראשונים דלא יאמינו בו ישראל עד שיעשה מופתים 382
מחלוקת של הגמ' ומדרש אם מלך המשיח צריך לעשות
אותות ומופתים 384
צ"ע על המאירי בספרו חבור התשובה 384
ביאור שיטת הרמב"ם דמלך המשיח לא יחיה מתים 385
מגלה פנים בתורה שלא כהלכה היינו שאומר שהוא משל
ואין הדברים כפשוטן 387
מעלותיו ומדרגתו של מלך המשיח 387

שתי תקופות אצל משיח בראשונה נקרא "משיח חזקה" ואח"כ "משיח ודאי" 389
המעלות הגדולות של מלך המשיח לא נאמרו על תחלת התגלותו אלא אחרי שיהיה "משיח חזקה" ויתחיל להתפתח בו הכח של "משיח ודאי" 389
בבנין ביהמ"ק העתיד מוכרחים לנביא שיעיד על מקום המזבח 391
ביאור לשון הרמב"ם התמוה מאוד שהנוצרים והישמעאלים באו לישר דרך למלך המשיח 394
הגואל צדק יש לו שני תפקידים: א) לעם ישראל - לגאול אותם מגלותם ולבנות ביהמ"ק, ב) לאו"ה - לתקן עולם במלכות שדי 395
דברי תורה אין לפרש דרך משל כמו נביאים ואין מקרא שבתורה יוצא מידי פשוטו 397
מקור נפלא לשיטת הרמב"ם דמ"ש וגר זאב עם כבש וכו' הכל משל 399
ישוב לסתירה ברמב"ם שכ' כל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח וגם כ' אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד 400
ימות המשיח כוללים שני זמנים עד אלף השביעי אין הבדל בין עוה"ז לימות המשיח אלא בשעבוד מלכיות בלבד,
ואחרי אלף השביעי יתקיימו כל הנבואות שנאמרו בכתובים 401
ב' שיטות בתלמוד ומדרש: א) מלחמת גוג ומגוג קודם ביאת המשיח, ב) ביאת המשיח תהיה קודם 402
רוב החכמים הסכימו שאליהו יבוא קודם המשיח בניגוד לדעת הרמב"ם 404
כל מה שנוגע לתקופה של ביאת המשיח הם בגדר דברים סתומים ואין לחכמים קבלה בדברים אלו אלא לפי הכרעת הפסוקים 406
דברי קבלה ממשה רבינו אין בהם מחלוקת לעולם 408
באור ענין מלחמת גוג ומגוג היפך מ"ש לא ישא גוי אל גוי חרב 409

כרך ב:

פרק יח: מלחמת ששת הימים ועשרת השבטים 411

ישוב לשיטת הרדב"ז דבני ראובן הם סמוכים והלא אין סמיכה בחו"ל 412

ביאור במ"ש הרדב"ז דבני ראובן עתידין לעשות מלחמות לפני בא המשיח 413

מחלוקת תנאים אם עשרת השבטים עתידים לחזור 413

בעניני אגדה שיש בהם שיטות שונות במדרשים אין לקבוע הלכה 414

עשרת השבטים שגלו והתבוללו, בית דין של ישראל בזמן בית ראשון עשאום כעכו"ם לכל דבריהם 415

דברי ר"ע שעשרת השבטים אין עתידין לחזור בנויים על הלכה זו שעשאום כגוים גמורים 415

פסק השו"ע הלכה למעשה שלא כד' המדרש שהובא ברדב"ז 415

ביאור ד' הרדב"ז בשו"ת דאחד מבני עשרת השבטים שקידש חוששין לקדושיו נגד ההלכה בגמ' דעשאום כעכו"ם גמורים 416

עשרת השבטים אין עתידין לחזור, יש מפרשים היינו אותו דור בלבד 416

ביאור דברי הר"ד בונפיל בענין עשרת שבטים אינן עתידין לחזור 418

ירמיה הנביא החזיר רבים מעשרת השבטים ונתערבו עם בני יהודה ובנימין ואח"כ נגלו יחד עמהן לבבל 418

מציאות החיים היום מוכיח שהעיקר כדעת ר"ע שעשרת השבטים אינם חוזרים 419

מקור לדברי הרדב"ז "שבני ראובן עתידין לעשות מלחמות" בספר הזוהר 420

העיקר כבבלי וירושלמי ומדרשים שלנו שלא הביאו האגדה הנ"ל הנזכרת בזוהר 421

אין שום השערה שקיים היום בעולם שבט מעשרת השבטים שומרי מצות 423

פרק יט: דבר רבני ישראל אל עם ה' בציון 424

האסיפה הראשונה בכנסת במדינת ישראל בט"ו בשבט

שנת תש"ט 424
המונע מלהשתתף בבחירות גורם לחיזוק שלטון
מרימי יד בתורה ומסייע לעוברי עבירה 424
הניצנים הראשונים של אתחלתא דגאולה עם הקמתה
של מדינת ישראל 424
אל ימצאו בתוכנו לא פורשים ומתבדלים ולא מחרפים
ועומדים מן הצד 425
קריאת האדמו"רים למען החזית הדתית המאוחדת 429
דעת ראשי הישיבות לעם ה' השוכן בציון וביחוד ללומדי תורה 431
עפ"י דין תוה"ק מחוייב כל איש ואשה להשתתף בבחירות
ולתת את קולו למען החזית הדתית המאוחדת 431
בירור השאלה על השתתפות החרדים בבחירות 433
לשלוח נבחרים לממשלה אין זה בכלל אל תתחבר לרשע 433
נציגי החרדים בממשלה עומדים על המשמר להגן על זכות
שולחיהם ולהביע דעת תורה בשאלות העומדות על הפרק 434
שחרור תלמידי הישיבות ובנות דתיות משירות בצבא,
תקציב לחינוך עצמאי וכהנה הודות להשתדלות
של נציגי החרדים בממשלה 434
חיוב להודות על שזכינו לקיבוץ גליות וכיבוש הארץ
ולפרסם שזהו אתחלתא דגאולה 434
חסרון הבטחון בזכות עצמם שראויים לישועה פגם גדול
ועונש רב 435
הרבנים החתומים על הקו"ק וקובעים בבטחון אמונתם
שקום המדינה זוהי אתחלתא דגאולה יפה כוונו 435
"חקירה למדנית" בביאור הביטוי "אתחלתא דגאולה" 436
אתחלתא דגאולה - הכשרה והכנה לגאולה השלמה והתחלה
מעצם הגאולה עצמה 436
אתחלתא דגאולה כולל הרבה תחנות בדרכה לגאולה שלמה 436

סוף דבר 437
שיטת חז"ל והראשונים שהגאולה העתידה אפשר שתהיה
בדרך הטבע 437

משנת ת"ק יתחילו נצוצי גלוי הגאולה והכשרה
לאתחלתא דגאולה 437
כשיגיע קץ הגלות אפילו לא יעשו תשובה תבוא הגאולה
ואח"כ תבא התעוררות לתשובה 437
כל ההתרחשויות משנת ת"ר והלאה המה צעדים המקרבים
לגאולה שלמה 437
באתחלתא תהיה גאולה חמרית ואח"כ גאולה רוחנית
בבנין ביהמ"ק ותיקון העולם 437
גדולי ישראל הסכימו שקיבוץ גליות וכיבוש א"י תתחיל
בדרך הטבע 437
השקפת דעת תורה מרבני הארץ שהקמת המדינה
בהשגחה פרטית היא אתחלתא דגאולה 438
אחרי 20 שנה מזמן קום המדינה, עליה של מאתים וחמשים
רבוא נפש וג' מלחמות עם נסים ונפלאות וכבוש
מקומות הקדושים 439
מוסדות התורה שגדלו במשך 20 שנה מזמן קום המדינה 439
רב גאון וצדיק מאונגריא פרסם ספר בשנת תש"ג שכל מה
שכתב נגד א"י וכדעת החוג המצומצם ששוללים את כל
הענין של א"י, טעות היה בידו מפני שלא נכנס להענינים
כראוי, והוא מודה ומתודה שאין הדברים נכונים 441

פרק עשרים: "שיחו בכל נפלאותיו" 444

נסים ונפלאות בששת ימי המלחמה מפי עדי ראיה

אש האמונה, אצבע אלקים הוא, מלאך רע יענה אמן, נסים גלוים, ידים להם ולא ימישון, מעטים נגד רבים, ללא הסבר, מסירת נפש, השמח בחלקו, בור כרה ויחפרהו, להומם ולאבדם, סייעתא דשמיא, הרהורי תשובה.

תודתי נתונה בזה להרב אברהם אברהמס שליט"א בעד עריכת המפתח הנ"ל.

התקופה הגדולה

כרך א

פרקים א־יז

הקדמה

בינו שנות דור ודור

ב"ה

עדיין נתונים אנחנו תחת רישומם העז של ששת ימי המלחמה האחרונה שנתחוללה בארצנו הקדושה, מלחמה אשר זיעזעה את יהדות העולם כולו, וכן שמעו עמים ירגזון, חיל אחז כל יושבי הארץ, בשמעם תקומת ישראל, וכי שבה גבורת עם ישראל כבראשונה. אותם ימים עתירי הוד הגבורה, והגילויים הנהדרים, הפיחו אש קודש בגחלת שלחשה בלב יהודים רחוקי, ואפילו באותם גחלים עמומות הלהיבה קדושה עילאית, ופרק חדש נפתח בחייהם, כולם צצו לפתע ברבבותיהם, בכל קצות העולם, והודיעו כי בראש וראשונה: "יהודים הם". אותם ימים היסטוריים קירבו רחוקים, והלהיבו ביתר שאת קרובים, ונתקיים בנו המדה של "אתם ראיתם", כמובן שאין כל בני אדם רואים במדה אחת, אלא מדרגות מדרגות יש, כל אחד רואה ומרגיש לפי כח בינתו וחכמתו, והם שקוראים לנו לצאת מן השגרא ומן החיים הרגילים ולבוא לידי הכרה והרגשה שאנו זוכים לחיות בתקופה הרת עולם, וזכות זו מטילה עלינו חובות להתאמץ להתעלות על־עצמית, ובזה נקיים חובותינו כלפי שמים וכלפי עם ישראל.

בד בבד עם ההתפתחויות הכבירות נתעוררה שאלת רבים מה ערכה ומעמדה של תקופתנו, ומה שם ניתן לה לפי השקפת התורה? -

האם הנסים והנפלאות שראו עינינו במלחמת ששת הימים, יש להם קשר ויחס לאמונתנו בגאולת ישראל ובחזון אחרית הימים בביאת המשיח, כמובטח לנו בתורה וע"י נביאי ישראל, ויד ה' היא שכיוונה את המאורעות לקראת גאולתנו השלמה.

בין חכמי ישראל והמוני העם הנאמנים לתורה, מהלכות השקפות שונות על תקופתנו מבחינה תורנית ואפשר לסווגן לארבעה:

קיימת שיטה אחת שאימצו אותה בשעת קום המדינה כמאתיים רבני ארץ ישראל מכל החוגים, וביניהם כמעט כל גדולי התורה וכל ראשי הישיבות בארצנו הקדושה (שמותיהן נדפסו לקמן פי"ט עמ' 425 בכרוז של רבני ישראל וראשי הישיבות שבו הם קוראים להצביע עבור הרשימה הדתית), וכן נוקטים בשיטה זו

רוב רבני ישראל היושבים על מדין בתפוצות, כי עם הקמתה של מדינת ישראל, זכינו לראות ברוב רחמיו וחסדיו: "את הניצנים הראשונים של האתחלתא דגאולה". וכנראה שבזה ביטאו ראשי העם את הרגשת רוב מנינה ובנינה של היהדות הדתית החרדית בארץ ובעולם באותה שעה. ובעלי שיטה זו רואים בכל התהליך והמאורעות שבתקופתנו האחרונה צעדים והתקדמות לקראת גאולתנו השלמה בביאת הגואל משיח צדקנו.[1]

כן יש חוג מסוים בין חכמי ישראל הרואה אמנם גם הוא את מעשי ה' בכל המאורעות האלה והם מכנים אותם בשם "הצלה", "ישועה" וכדו', אולם הם מתנגדים בגלוי לשימוש בכינוי "אתחלתא דגאולה" שלדעתם עדיין לא זכינו לה, בטענה שהגאולה הגשמית צריכה לבוא בד בבד עם הארה שמימית לגאולה רוחנית, שאליה עדיין לא זכינו לדאבוננו. ויש גם שיטה שלישית, הם סותרים מפורש רק דעת אלה הסוברים כי זכינו כבר לגאולה, אבל אין הם סותרים דעת אלה האומרים שזכינו לאתחלתא דגאולה, אמנם הם לעצמם נמנעים עדיין מלכנות את תקופתנו כתקופה של אתחלתא דגאולה, וזה בגלל שהמלחמה עדיין לא חלפה, ולא הגענו אל המנוחה ואל הנחלה והמצב הרוחני לא הוטב וכו', ושיש לחכות עד שיתבהרו שמי ישראל, ויתלבנו יותר המאורעות, אולם גם אלה שמחים על ההתפתחויות האחרונות, ומודים לה' שזכינו להם.

הצד השוה שבהם הוא, שכולם מצפים לביאת בן דוד שעדיין לא בא.[2]

1. מ"ש לקמן פ"י וכן בכמה מקומות, להוכיח שדברי המתנגדים או המסתייגים מהשם "אתחלתא דגאולה", אינם נכונים, כתבתי טרם שבא לידי ה"קול קורא" הנ"ל, נדפס לקמן פי"ט, עם חתימתם של מאתים רבנים, ובפרט ס' "קול התור" בשם הגר"א שתקופתנו היא "תקופת אתחלתא דגאולה". ולכן לא הבאתי שם דבריהם.

2. ממלחמת השחרור (בשנת תש"ח) ואילך באו לידי ביטוי השקפות שונות לגבי יום העצמאות:

יש מי שפוסק שיש לברך בו 'שעשה נסים' וברכת שהחיינו ולומר בו הלל בברכה, יש אומרים רק הלל בברכה, ויש גורסים הלל בלא ברכה, ויש אומרים הלל ביחידות, במקרה שבביהכ"נ שלהם אינם אומרים. יש אשר אינם אומרים כלל הלל, אבל גם אינם אומרים תחנון, כנהוג ביומא דפגרא, יש אשר אומרים גם תחנון, כרגיל, ויש חוג ידוע שקבע יום זה כ"יום אבל"... וגם בין אלה יש דרגות שונות.

הרבנות הראשית לישראל, תיקנה לומר ביום העצמאות הלל בלא ברכה. וכן נוהגים אלפי רבנים למעשה בבתי כנסיות בארץ ישראל ובחו"ל. מקור לתקנה כזו יש באחד מהראשונים, ה"ה המאירי לפסחים (קיז) האומר: "כל יחיד שאירעתהו צרה וניצל הימנה רשאי לקבוע הלל לעצמו באותו יום בכל שנה, אלא שאינו מברך עליו, וכן הדין בכל צבור וצבור וכך היה יסוד הנביאים לאמרו על כל צרה וצרה כשנגאלים ממנה". ובשו"ת קול מבשר סימן כ"א, בירר המחבר עפ"י הלכה שיאמרו הלל

ברם ישנה גם דעה רביעית המאומצת ע"י חוג מצומצם השוללים מכל וכל את כל הגילויים שבמאורעות, ולדידם טוב היה יותר שלא נבראו משנבראו. את מה שרואים הנ"ל כגילוי שכינה, ויד ה', הארות שמימיות וגילויי הוד גבורה אלוקית, רואים הם אדרבה, כערפל כבד המעיב על שמי ישראל, מעכבת את גאולתנו, ומכוונת על ידי הסט"א רח"ל... והוא רחום יכפר עון.

מקור להשקפות שונות על תקופתנו מצינו בחז"ל שנתנו לנו הגדרות והערכות שונות לקראת ביאתם של ימות המשיח.

בברכה, משום שיש כאן הצלה ממות לחיים ומעבדות לחירות, בהסרת שלטון זר מישראל, וגם זה ענין הנוגע לכל ישראל, אולם מכיון שזה פסק־הלכה הנוגע לכלל, וכדי שלא יעשו אגודות אגודות אינו פוסק כן הלכה למעשה עד שיסכימו גדולי התורה שבדור.

ועיין שו"ת חת"ס או"ח סימן קסג קצ"א וסימן רח. וחיי אדם סוף ספרו ובס' טבור הארץ להגר"מ קליערס. ובקובץ "שנה בשנה" - תשכ"ז, בעמודים 105-117 'חילופי מכתבים' על דבר שיטת המחבר ספר קול מבשר הנ"ל ועל דבר "לקביעת ההלל ביום העצמאות" ראה ב"התורה והמדינה" קובץ ד' עמ' רכח־רמ ונועם חי"א עמ' כא־לד: בדין קריאת הלל וברכתה על הנצחון ב"מלחמת ששת הימים", ויש להעיר בענין זה מהמבואר באבן עזרא שלדבריו לכאורה ענין זה מוזכר בתורה, במדבר י, ט: וכי תבוא מלחמה בארצכם וגו' וביום שמחתכם וגו' ותקעתם בחצצרת. ובאבן עזרא: וביום שמחתכם ובמועדיכם. ששבתה מארץ אויב, או נצחתם האויב הבא עליכם, וקבעתם יום שמחה כימי פורים [וחנוכה] ושבעת ימי חזקי', ע"כ. להגי' חזקי' הכוונה לקרא בדברי הימים ב' ל, כג: ויועצו כל הקהל לעשות שבעת ימים אחרים ויעשו שבעת ימים שמחה וגו' ותהי שמחה גדולה בירושלים וגו', ע"כ. (וכן הביא א' מהמחברים הראשונים נוסח האע"ז: וביום שמחתכם כימים שקבע חזקי' אז בזמן שנצחו האויב וקבעו יום שמחה והקריבו עולות וזבחים דה"ב טו).

אמנם בהעמק דבר שם כ': והראב"ע כ' שהוא בשובם ממלחמה בניצוח, ואנחנו לא ראינו בכל המקרא שעשו מלכי ישראל הצדיקים והשופטים כן. אלא עיקר הפי' הוא יום חנוכת המזבח כו'. וכן פי' ב"משך חכמה" באריכות ומביא מחזקי' דהוה עת חנוכת המזבח וכן בחנוכה הי' מלואים בימי חשמונאים. ונ"ל לתרץ שיטת האע"ז מתמיהת ההעמק דבר על פי דרש בספרי בהעלתך פי' עו: [על הצר הצרר] במלחמת גוג ומגוג הכתוב מדבר, או בכל המלחמות שבתורה ת"ל, ונושעתם מאויביכם אמרת, צא וראה איזו היא מלחמה שישראל נושעים בה ואין אחריה שעבוד, אין אתה מוצא אלא מלחמת גוג ומגוג, וכן הוא אומר ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (זכריה י"ד) מהו [אומר] והיה ה' למלך על כל הארץ, ע"כ. ובכת"י רבינו יואל עה"ת כ' שעל המלים: הצר הצורר, יש י"ב תגין לרמז שבמלחמת גוג ומגוג הכתוב מדבר ולפ"ד הספרי נמצא שרק במלחמת גוג ומגוג צותה התורה לעשות יום שמחה, ולפי"ז אולי י"ל שגם האע"ז מתכוון לזה. ובנידון דידן יש לומר לפ"מ שיתבאר להלן שיכול להיות שגם שלש המלחמות שהיו בימינו המה בכלל מלחמת גוג ומגוג, וכמ"ש בסנהדרין צד. בקש הקב"ה לעשות סנחרב גוג ומגוג, ולפי זה נמצא שיש חיוב מה"ת לעשות יום שמחה אחרי הנצחון במלחמת ששת הימים. אמנם זה אינו, שהרי הספרי מדייק שזה רק בזמן שנתקיים "ונושעתם מאויביכם", כלומר נצחון שלם, ישועה שלמה ולא כמו בימינו, שעדיין אנו עומדים באמצע מלחמת גוג ומגוג, ואנו צריכים לרחמי שמים במהרה. א"כ אין ראי' מדברי הספרי.

יש **שומעים** עקבתא דמשיחא, או פעמי משיח, ויש מצפים לרגלי משיח.

יש **הרואים** ניצוצי אורו של משיח, או אורו של משיח המבהיק להם מרחוק.

ויש שומעים קולו של המשיח - "קול דודי דופק".

ויש **המצפים** להד קולו של שופרו של משיח.

יש רואים מרחוק נסו של משיח או צמיחת קרנו של בן דוד.

ויש הרואים את הניצנים הראשונים של האתחלתא דגאולתנו.

יש **מרגישים** מצב של "התנערי מעפר קומי", וכאלה השומעים: "התעוררי התעוררי כי בא אורך".

לאור הדעות וההשקפות הנ"ל שבימינו, הרחוקות זו מזו מן הקצה אל הקצה, ישנם הרבה ששואלים ומבקשים לשמוע **השקפה תורנית** מבוססת על יסודות חז"ל ראשונים ואחרונים, ולא דעת אלה שמביעים השקפתם בשאלה זו על סמך סברות מדעת עצמם מבלי שיפרסמו היסודות לשיטתם. ורבים תמהים שזה עשרים שנה מזמן קום המדינה לא יצא אף ספר תורני אחד מיוחד לברר השאלה הגדולה הנ"ל[3]

3. הסופר המפורסם ר' יהודה נחשוני עורך ה"שערים" נותן ביטוי יפה לתמיהה זו. וז"ל (קיצור מדבריו) בפא"פ מספר 489-490: אין, איפוא, פלא כי רבה התהייה במהותה של תחנה זו בדברי־ימי חיינו והגדרתה הנכונה. מתוך כל מה שידענו עד עכשו לא ידענו מראש כי תבוא מציאות שכזו. בספרים אין רמז לתקומת מדינת יהודים עצמאים לפני בוא הגואל. היא באה בהיסח הדעת, ובנסיבות מיוחדות וכאן הבן שואל: איפה החוט המקשר יצירה גדולה זו למקורות? על אלו יסודות בהלכה והשקפה, חיה וקיימת מדינה זו? מנין היא שואפת כחה ועוצמתה? איזה מעמד ביהדות תופסת מדינה כמו זו שלנו, שנוצרה במאבקים ושפיכת־דם לפני בוא המשיח?

מוזר לציין, כי מיום תקומת המדינה ועד היום, לא נאמרה חוות־דעת תורתית על מהותה של יצירה זו, חובותיה וזכויותיה. הספר היחיד שהופיע בהלכות ארץ ישראל של זמננו הוא ספרו של האדמו"ר מסטמר שליט"א השולל את התקומה. אולם מאידך לא שמענו מגדולי ישראל דעה נגדית ברורה, מפורשת ומנומקת בשאלת יחסנו לתקומה. שמענו עד היום מפיהם רק חוות־דעת צדדית בקשר לבחירות לכנסת. הכרעה זו של חיוב להשתתף במוסדות המדינה משמעותה אמנם הכרה במדינה כמציאות, אך אין בה תשובה חותכת לשאלה המנקרת: מה מקומה ומעמדה של מדינה זו בהשקפתנו? מה מקור צמיחתה הרעיונית? תמוה מאוד, שבשאלה זו נותנים אנו מקום לשוללי התקומה להתבצר מחסרונה של הצהרה הלכותית והשקפתית מפי מחייביה.

ילמדנו רבותינו מה משמעותה של מדינה־יהודית עצמאית לפני בוא המשיח? איפה מקומה של מדינה זו בהלכה, בהשקפה, בחזון ובהיסטוריה?

צריך לברר פעם ולתמיד מציאות זו מבחינתם של מחייביה הוא כורח חיוני. עד היום לא יצא שום ספר לבירור שאלה זו. ולכן גוברת המבוכה ומתרבים הלבטים כל נצחון מהוה מעמסה רעיונית

ולהשיב על הקטרוגים ודברי השטנה נגד ארץ ישראל ויושבי' ונגד כל גדולי רבני ארץ ישראל הנ"ל, שנתפרסמו בספרים ידועים. לכן אמרתי צו השעה הוא, למלאות רצון רבים, ולהגן על כבודה של ארץ ישראל ונושאי דגל התורה באה"ק. אי לזאת אנסה לברר קצת את השאלה הגדולה הזו, ואני תפלה שהשי"ת ינחני בדרך אמת.

ובזה מציע אני הדברים לפני גדולי התורה בארץ לשמוע חוות דעתם, על דבר זה.

המוצא והמפתח לפתור את השאלה שלפנינו הוא על פי מה שקבעו לנו חז"ל שני עיקרים להכיר אתחלתא דגאולה, והם: **סימני גאולה ודרכי גאולה**, החשיבות של סימני גאולה מצינו בשו"ת מהגאונים שבבבל מלפני אלף שנה בערך.

בספר "תקופת הגאונים וספרותה" (עמ' קעג) מביא הרב אסף מכת"י תשובה לגאון מחסיא בזה"ל: "אני יצחק בר דרבלו ראיתי בווירמזיא כתב ששלחו אנשי ריינוס לארץ ישראל בשנת (ד"א) תש"ך לפרט, ושאלו לקהלות שבא"י, על שמע ששמענו על ביאת המשיח כו'. תשובה: על ביאת המשיח, לא הייתי כדאי להשיב, וכי אינכם מאמינים לדברי חכמים וסימניהם ועדיין הסימנים לא באו, וכו'. וחתם הכתב רבי יעקב בר מרדכי מחסיא וכל דורו".

הנה הזכיר שביאת המשיח תלוי בסימנים ועדיין לא באו, הרי שתפסו סימני גאולה שנתנו חז"ל, ליסוד חשוב. והנה בגמ' סנהדרין צח. נמנו סימני גאולה ויש ביניהם דברים שהם סתומים וכמו שמצינו להרמב"ם שכ' שדברי הנביאים בענינים אלה סתומים, וכן דברי חז"ל, ולקמן ריש פ"ג עמ' 40 הבאתי מ"ש החפץ חיים לבאר מספר סימנים שנמנו בגמ' סנהדרין צד, שנתקיימו בימינו, ומזה מביא ראיה שאנו עומדים קרוב לזמן גאולה.

ומצינו גם בגאולה הראשונה שנאמרו לישראל סימנים, בב"ר פצ"ז בר אחוי דר' יוסי, שלשה סמנים נתן להם הזקן, הבא בסיגנון שלו "אנוכי", והממנה מכם זקנים, ואומר לכם "פקוד", זה הוא הגואל. ר' חוניא מוציא "אנכי" ומכניס שם המפורש תחתיו, ע"כ. ועי' בתורה שלמה בראשית פמ"ח אות ק"ל בביאור ושם הבאתי כל המקורות בענין זה, ובתו"ש בראשית פט"ו אות קמב, בביאור על הג' קצים הכתובים בתורה, ולכן אמר להם סימנים, ובני אפרים שלא ידעו הזמן נכשלו. [ובדרך כלל בהלכה בהרבה דיני התורה תופסים סימנים מקום גדול, יש סימנים

חדשה. אנו מתפעלים ואיננו יודעים לנקוב שם לדבר שמתפעלים ממנו. שוללי המדינה מוציאים ספר אחרי כל נצחון צבאי. האדמו"ר מסטמר מבהיר את הענינים לפי השקפותיו. ולפי שעה הוא היחיד הנוקט עמדה לבעיות אלו. מתי יתעוררו גם המחייבים להשמיע דעתם והשקפתם בענין זה? ע"כ.

הכתובים בתורה ויש סימנים בתורה שבעל פה, כגון בחולין נט. במשנה סימני בהמה וחיה נאמרו מן התורה וסימני העוף לא נאמרו אבל אמרו חכמים כו'. וכן בע"ז מ. לענין דגים ועי' חולין סד. לענין סימני ביצים ושם דף עט. לענין כלאים וביבמות דף פ' לענין סירוס. ועי' ב"מ דף כז. ויבמות קכ: ואכמ"ל].

להלן בפ"ג הבאתי הרבה סימני גאולה המובאים בחז"ל וראשונים, מלבד אלה שנזכרו בסנהדרין, שנתקיימו לעינינו, ואלה מוכיחים שאנו עומדים בתקופת אתחלתא דגאולה. והדבר פשוט שההזדקקות לסימני גאולה ודרכי הגאולה כדי להוכיח אם אנו עומדים בזמן אתחלתא דגאולה אמיתית או כדעת אלה המכחישים, היא רק בזמן שלא זכו ל"אחישנה" והקץ הוא "בעתה", כי אז האתחלתא דגאולה תבוא על פי דרכי הטבע כמו שנתבאר לקמן פ"ז.

עוד מצאנו לחז"ל שמסרו לנו **דרכי הגאולה**, וגם ענין זה מתלבן בספרנו:

א. להלן פ"ד שאם לא זכו והגאולה תהיה רק בזמנו אזי היא תהיה קימעא קימעא, ולקמן פ"ט יתבאר שיטת הזוהר שמשנת ה"א ת"ר תתחיל התעורות הגאולה, ומשנת ת"ר עד קום המדינה בשנת תש"ח וכיבוש ירושלים בשנת תשכ"ז, ראינו השתלשלות והתפתחות בשלבי אתחלתא דגאולה קימעא קימעא (וח"א פי' קימעא קימעא היינו אחרי ביאת המשיח, וטעות גמורה בידו).

ב. בפ"ה ביארתי שיטת שמואל, אין בין עוהז לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות ועולם כמנהגו נוהג.

ג. בפ"ו הוכחתי שבזמנה כשהקץ "בעתה" יגאלו ישראל אפילו בלי תשובה, ואח"כ יחזרו בתשובה. וכמ"ש הגר"א לקמן דף צב, קץ האחרון לא תלוי בתשובה אלא בחסד.

ד. בפ"ז ביארתי שיטת הראשונים שאתחלתא דגאולה תבוא בדרכי הטבע וברשיון מלכי או"ה, וכן כתבו הרבה מצדיקי הדור וגאוני התורה. ודבר זה נתקיים בימינו אנו.

ה. בפ"ח הבאתי כמה מאמרי חז"ל בתור ראי' לרעיון זה, שבזמן הקץ תבוא הגאולה בדרך הטבע, ע"י הקב"ה בעצמו, בהשגחה פרטית שיסבב הסיבות שעם ישראל יעלה ויכבוש את הארץ. ובפ"ט הבאתי שהרבה מגדולי ישראל הסכימו לשיטה זו.

ו. בפ"י ביארתי שהג' מלחמות בין ישראל לאו"ה שהתנהלו בימינו, שהן הראשונות אחרי קרוב לאלפים שנה, המה אתחלתא דגאולה. הרי מכל הנ"ל מבואר שכל מה שהתרחש לעינינו בדורנו, הקיבוץ גליות, וכיבוש הארץ, בנין

ירושלים ופריחת הארץ וכו' הנסים והנפלאות שהי' לנו בשלשת המלחמות וכל ההתרחשויות, הכל היה בהשגחה פרטית מן השמים. אלה המה היסודות **בדרכי הגאולה** לפי דעת חז"ל וראשונים.

גדולי ישראל בכל הדורות מנעו עצמם מלכתוב ע"ד הקץ, ואלה שנטפלו לענין זה כתבו במלים ספורות וברמזים, יחידי סגולה הי' שכתבו דברים יותר מפורטים, ובדורנו הי' בעל החפץ חיים זצ"ל, ולקמן הבאתי כל דבריו בענינים אלו בספריו, והדבר פלא שדבריו אלו לא ידועים ולא מפורסמים כלל אפילו בין ת"ח גדולי ישראל. ולהלן עמ' 126 הבאתי מה שכתב מפורש שאתחלתא דגאולה תהי' בדרכי הטבע כמו בימי כורש, עיי"ש. ובעת הצהרת בלפור האמין שיש לפנינו התחלה "עת רצון", ראה לקמן עמ' 236. ולקמן פ"ט עמ' 185 הבאתי העובדא שבתחלת המאה השביעית הופיעו שני גדולי ישראל הגה"צ רבי אליהו מגריידיץ והג"ר צבי הירש קלישר לעורר ע"ד גאולת הארץ ולעלי', במכתביהם החוצבים להבות אש, ובוערים באש אהבת הארץ ובממיוחד האריך להוכיח כשיטת הנ"ל הרב קלישר בספריו.

והנה סמוך לזמנם הופיע בעולם החסידות אדם גדול, גאון בתורה, אדמו"ר ר' ישראל מפילעוו־קוצק זצ"ל, נכדו של כ"ק אדמו"ר מקוצק זצ"ל. הוא חיבר קונטרס חשוב בנידון זה, ולקמן עמ' 214 אני מעתיק מספרו ו' עמודים. הוא מברר שאלה זו לכל פרטי' והוא הי' מן המחייבים כל הפעולות למען ישוב הארץ. ושם בפרק ט' הבאתי דעת כמה גדולי ישראל בשאלה זו.

להלן במבוא לספר "קול התור" כתבתי כי לאחר שספרי היה כבר מסודר כולו בדפוס, נזדמן לידי בהשגחה מן השמים ספר בשם "קול התור", כולל פרקי גאולה מאת הגאון המקובל ר' הלל שקלובר ז"ל שארו ותלמידיו של הגר"א זצ"ל בו מבואר שיטתו של רבינו הגדול הגר"א זצ"ל בעניני הגאולה העתידה ובו מתגלה לנו אור גדול המאיר עינים בענין העומד ברומו של עולם היהדות בתקופתנו אנו.

מסתבר שהספר הזה כתבו ר' הלל ז"ל בחייו של הגר"א ז"ל (שנסתלק בשנת תקנ"ח), ובמשך מאה וחמשים שנה השתמשו בספרו זה הרבה מבניו, נכדיו וניניו של המחבר שהיו דרשנים מפורסמים, הראשון בנו הרב ר' משה ריבלין ז"ל שהי' מפורסם בעולם לדרשן נפלא, והרד"ל בקה"ר פ"ו (נדפס תר"ט) מתארו לר' משה "דורש לציון".ואחריו בנו הרב ר' אברהם בנימין מנהל ישיבת "עץ חיים" בירושלים שנתמנה אחרי פטירת אביו למלא מקומו בתור "מגיד העיר" של העדה, ואחריו בנו הרב ר' יוסף ריבלין ז"ל בעל "קול ישועה" הי' ג"כ דרשן מצוין, בנו של ר' הלל ר' אלי' הנקרא בעל לשון הקדש, נסע לחו"ל בתור שד"ר ודרשן למען א"י. וכן ניניו

הרב ר' יצחק צבי ריבלין ז"ל שהי' נקרא "דרשן הגאולה" וכן ר' שלמה זלמן ריבלין ז"ל החזן, לכולם הי' הספר "קול התור" היסוד לדרשותיהם למען ציון, ובשנת תש"ו התחיל רשז"ר ז"ל להדפיסו ולא גמרו וכל הספר לא יצא לאור עולם רק מספר אקסמפלרים נפוצו בין בני משפחתו וידידיו. כל שאר הפרטים ע"ד ספר זה נתבארו בארוכה לקמן במבוא לספר "קול התור" שאני מצרפו בתור מוסף לספר זה, עמ' 492 - 495.

להלן אני נותן תמצית הדברים של השיטה שר' הלל מיחס אותה להגר"א ז"ל ורובם של הדברים נמצאים בקיצור בספרי הקבלה של הגר"א שנדפסו:

א. המחבר קובע שהעיקר כשיטת הזוהר (נתבאר להלן פ"ט) שמשנת ת"ר ואילך היא תקופת "**אתחלתא דגאולה**". ב. משנת ת"ק עד ת"ר היא תקופת **הכנה** לאתחלתא דגאולה. ולקמן במבוא לקול התור הבאתי שכך כתבו עוד גדולי ישראל ועוד ראיות לזה. ג. בקטע מכת"י של "קול התור" שלא נדפס עדיין, ונדפס עתה מכתב־יד להלן בביאורים והערות ל"קול התור" עמ' 553 אות נג. שם קובע המחבר שתקופת אתחלתא היא משנת ת"ק עד שנת תש"ן לאלף הששי.[4] ד. אתחלתא דגאולה תהי' בדרכי הטבע וברשיון מלכי האומות כמו בימי כורש וכמו שנתבאר בארוכה להלן פ"ז, ואח"כ תבוא הגאולה השלמה ע"י משיח בן דוד. ה. הנקודה המרכזית והגילוי המפתיע שיש בחזונו של הגר"א זצ"ל היא היות שחז"ל אמרו לנו שקודם בואו של משיח צדקנו בן דוד, יבוא משיח בן יוסף (לקמן במבוא ל"קול התור" כתבתי קונטרס ילקוט "משיח בן יוסף") לכן הוא קובע שמשיח בן יוסף הוא "משיח דאתחלתא" שיופיע משנת ת"ר והלאה וכשליח מן השמים בכוחו והשפעתו תהי' קיבוץ גליות, כיבוש הארץ, בנין ירושלים, ופריחת הארץ וכו' כמו שביארתי להלן במבוא לקה"ת פ"ו. העובר בעיון על הספר רואה שהגר"א כוון ברוח קדשו וכו' להרבה דברים שאירעו בימינו לעינינו. ובספר "קול התור" להלן מבאר באריכות מהותו ותכונתו של משיח בן יוסף שהוא כח אדיר עילאי מיוחד, כחו של משיחא דאתחלתא. ו. הוא נותן סדר ודרך, מעין "שלחן ערוך", איך להתנהג בדרכי הגאולה, כדי שנזכה לקרב הגאולה ולראות בהתגלות משיח בן דוד, ראה להלן.

ויש להוסיף מ"ש בספר מדרש שלמה חלק א' דף ל"ה: במשך למעלה מחמישים שנה, בתקופה שלאחרי תקופת תלמידי הגר"א, שמשה המסורת של השיטה הרעיונית של הגר"א ותלמידיו ומשאת נפשם והתלהבותם ביסוד והרחבת הישוב

4. יש להעיר מ"ש לעיל דף סו, מס' מעשה אורג בשם האר"י: ובשנת תש"ס יהיה יום הדין הגדול והנורא יראו עינינו וישמח לבנו וכל זה ממרן האר"י והקץ המגולה כו' עיי"ש.

כשלחן ערוך. וכל רמז רמיזא של הגר"א בעניני קיבוץ גליות ומצות ישוב ארה"ק היה בעיני מנהיגי העדה בירושלים כאורים ותומים, כדברי אלוקים חיים אשר עליהם מסרו את נפשם לבצע ולהוציא מכח לפועל את כל הכונוח הקדושות. על יסוד המסורת הזאת היו מוסכמים ומקובלים באמונה עמוקה אצל כל תושבי אר"י, גם פשוטי־עם, בימים ההם, שלשת העקרים האלה: א) לפני ביאת המשיח תהיה אתחלתא דגאולה ע"י רשיון מלכי האומות כמו שהיה בימי כורש בימי בית שני. ב) לפני הגאולה השלימה צריך להיות קיבוץ גלויות בשיעור של לא פחות מששים רבוא. ג) לפני הגאולה השלימה צריכה ארץ ישראל להיות בנויה ונושאת פריה על כל מרחביה (ברעיון קץ המגולה שבחז"ל שזו היתה שאיפתם ומגמתם של הגר"א ותלמידיו מיסדי הישוב). עד שארץ ישראל כולה תהיה בבחינת "גן עדן התחתון" עפ"י הכתוב "כי נחם ה' ציון נחם כל חורבותיה וישם מדברה כעדן וערבתה כגן ה'".

יש לקוות שהדברים הברורים והבהירים של הגר"א זצ"ל שתקופתנו היא תקופת "אתחלתא דגאולה", ושמשיח בן יוסף הוא "משיח דאתחלתא" ירחיקו ויסירו הרבה מן הספיקות והפקפוקים, ההיסוסים והחששות שנצטברו בתקופתנו. והעיקר שנשמע ונאזין לדברי עידוד וזירוז של הגר"א זצ"ל שחובה מוטלת על חכמי התורה וכל שומרי תורה ומצוות, שזכו לחיות בתקופה גדולה זו, להשתדל להתעלות ולהתחדשות בתורה ומדות, ולהגיע למדרגת "אנשי אמנה" ובזה נקרב את הגאולה השלמה בביאת גואל צדק בב"א.

מנחם מ. בן הרב **יצחק פרץ** ז"ל **כשר**

יום ב' כ"ג אלול, תשכ"ח.
לסדר "**ושב ה"א את שבותך**", לפ"ק.

פרק ראשון

הנסים במלחמת ששת הימים

א

אשרי הדור שזכה לראות בנצחון של מלחמת ששת הימים בנצחון של מלחמת ירושלים השלימה. אשרי העם שזכה לימים גדולים ונוראים - בהתגלות כבוד ה' על עמו. ימים אלו (יום ב' כ"ו אייר - שבת א' סיון תשכ"ז) יכתבו[5] בתלדות עמנו כימי עליה גדולה לעם ישראל, מתקופת מלחמת מתתיהו חשמונאי ובניו עם היונים, לא היה מאורע נשגב כזה בחיי עם ישראל. זכינו לראות חסדי השי"ת וישועתו הגדולה בנסים ונפלאות. בעת מצור מצוק, בקום עלינו מצרים בראש כל האומות הערביות להרוג ולהשמיד את עם ישראל ולהטביעו בנחלי דם ואש ותמרות עשן, וה' ברחמיו הרבים הפיר עצת זדים ועשה לנו נס ופלא ועזרה וגבורה, ונתקיים בנו מה שהבטיחנו בתורתו: 'יתן ה' את אויביך הקמים עליך נגפים לפניך... ובשבעה דרכים ינוסו לפניך' (דברים כח, ז). כי מסר ה' רבים ביד מעטים, טמאים ביד טהורים ורשעים ביד צדיקים, על אויבינו הפיל פחד וינוסו, ולעמו ישראל נתן ישע רב ופורקן כיום הזה. העולם כולו עומד ומשתומם על הפלאים שנעשו לנו ושם שמים ושם ישראל נתקדשו בעולם.

מלחמה זו היא המשך למלחמת העצמאות בשנת תש"ח ולמלחמת סיני בשנת תשט"ז, גם אז ראינו נסים גדולים, אמנם אז היו בבחינת זעיר אנפין לעומת מה שהי' בימינו. - ישועת ה' כהרף עין, ואנו תפילה ותקוה לאלהי ישראל ישעינו, כי קוי אילת השחר אשר הנצו לנו יעצמו לאור גדול, אור חדש על ציון יאיר ומדינת ישראל תיבנה ותיכונן על יסודי התורה והמסורה, ברוח ישראל סבא, 'וכל בניך למודי ה".

וכשם שזכינו לראות באתחלתא של הגאולה, כך נזכה לגאולה שלמה בביאת משיח צדקנו והופעת אור הקודש בעולם. ותקוים נבואת חוזנו: כי מלאה הארץ דעה את ה' וכל הרשעה כולה כעשן תכלה.

5. עיין בסדר עולם רבה פי"ז "נגנז אליהו ולא נראה עד שיבוא מלך המשיח... ועכשיו הוא כותב מעשה כל הדורות כולם".

ב

הערכת הנסים שנתרחשו לעינינו

חושבני לנכון להעתיק כאן קטעים אחדים מקונטרס "ענינים שהשמיע מרן המשגיח, שליט"א, הוא הגאון הצדיק הרב ר' יחזקאל לעווענשטיין זצ"ל, בישיבת פוניבז' במלחמת ששת הימים אייר־סיון תשכ"ז.

א) ה"אלף" בעת כזו הוא, להכיר שזה מעשה ה', לא מקרה, ולדעת שכל גורלנו בידו ואין לשום גורם השפעה על זה 'אין עוד' ואחז"ל: אין אדם נוקף אצבעו... אין אדם נוגע במוכן..., הכל בהשגחה פרטית מדוקדקה, שום פרט לא נעזב למקרה, ח"ו, ולבטוח ב' (דף ז).

ב) השמחה באה לבית ישראל. מספרים, שבירושלים רקדו ברחובות כשנודעה הישועה הגדולה, אנשים החלו להתעורר לאמונה ע"י הפלאים שנתעוררו. מהם אומרים, שהלב מתקרב לאמונה, רצים לחנות לקנות ספרי תהלים עבור החיילים לפי בקשתם; אנשים התעוררו לחזור לקיום מצוות. נסים ונפלאות בפי הכל... כנראה, שהנסים והנפלאות שאירעו עמנו, ניתנו לנו לאות להתחזק בישועת ה', לצפות ולהתכונן לגאולה השלמה שתבוא במהרה בימינו (דף יט);

ג) הנפלאות שעשה השי"ת עמנו עוררו רבים בהמון עם להתקרבות אל השי"ת, זה בכה וזה בכה, ויש שאף החלו מעתה לקיים מצוות התורה מרוב התפעלות מאשר ראו עינינו. אנשי המלחמה אומרים, שראו ממש בחוש את יד ה' במערכה. ונשאלת השאלה, למה אנו לא הושפענו מזה? האם חל באמת שינוי במצבנו בעבודת השי"ת? (דף סג).

ד) היו שעוררו, שהיה לנו להרחיב הדיבור בנסי השי"ת ונפלאותיו וחסדו וישועתו עמנו, והצדק אתם (דף כד).

'**אתם ראיתם**' (שמות יט, ד), לא מסורת היא בידכם... אשר ראו עינינו לאחרונה, יכול לשמש הקדמה חזקה לקבלת התורה, בחוש ראינו שכר ועונש, ראינו בחוש נסים גלויים, קרבת ה' אלינו - וניתן להאמר, שזכינו לכך מכח ההבטחה 'ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם'. 'והיא שעמדה לאבותינו ולנו', וקרבת השי"ת, הלא היא שכר העוה"ב, ראינו בחוש שהשי"ת שומר ישראל, כפי מה שמספרים אנשים המלחמה.

הנה עברנו מאורעות כאלה, אשר צריכים לחולל שינוי גמור באדם. זכינו להנצל בדרך פלא, וספורי הנסים הגלויים וההשגחה הפלאית נשמעים וידועים לכל, למה לא

חל שינוי זה? כי רק העמל בהתבוננות והשבה ללב הם שמשפיעים על האדם (דף לא).

עברנו מלחמה כזו, נסים גלויים, כל לוחם וספורו. שמעתי, שישנם כאלה שנהיו שומרי מצוות, ונשאלת השאלה, למה אצלי ואצלנו לא חל שינוי?... העבודה היא לעשות הידיעות לקנין הלב... (דף לב).

ה) המצב נראה, ולבי אומר לי, שזמנים מיוחדים באים, רשעי הגוים אינם שותקים, וגם הסברא נותנת שהבורא לא עשה מאורעות פלא שעברנו, כדי שיעברו בשיגרא. הבורא רוצה לעשות משהו. הנסים הגלויים שראינו לא לחנם באו. הקב"ה נותן לנו להתחזק באמונה ובטחון, כדי שעל ידי זה נוכל לעבור נסיונות ומשברים וצריך חיזוק, וה' יהי' בעזרנו (דף לד).

ו) אחרי אשר ראינו כל זאת בעינינו בדורנו, וכל העולם משתומם למראה הנפלאות, גוים מתחילים לדבר על ישועת ה'. מספרים, שחיילים מצריים, ששבו חיל יהודי תוך כדי הליכתם עמו למקומם התישבו בדעתם, ואמרו לו, שהם משחררים אותו ויכול לחזור למקומו. "אחר שראינו שה' נלחם לכם - אמרו לו - אתה יכול לחזור למקומך", ומאחר שסירב שיעזבוהו לנפשו באמצע המדבר, ליווהו עד מקום ישוב - ושחררוהו. מה גדולה התגלות ה' עד שגם אצל האויב המצרי, נמצא מי שהכיר זאת. 'האנשים הרואים את כבודו' - איך נוכל להמשיך לחיות חיינו כמקדם, בלי שינוי במצבנו בעבודה? (דף לו).

ז) השי"ת עשה עמנו נפלאות עד שאין הפה יכול לדבר, ואין לשער מה שנעשה עמנו, עם הכלל ועם יחידים. הרוצה להתחזק, שהשי"ת מכירו ויודעו בפרטות ומשגיח עליו ביחידות, יכול להראות לעצמו ניסי ה' ונפלאותיו עם יחידים מהלוחמים. נפלאות נעשו להצלחת יחיד. מי יודע מה מכוין השי"ת בזה, ואם הכוונה לחזקנו לקראת משיח צדקנו, או כוונות אחרות (דף לז).

ח) אולי לקראת הצירוף והזיכוך המיועד לפני בוא משיח צדקנו רצה הקב"ה להקדים ביטול התנצלויות. הלא הרשע טוען: לא ראיתי, אילו ראיתי הייתי מאמין - הקדים הקב"ה מראות אלקים אלה, כדי לבטל ההתנצלויות לאות ולחייבנו בעבודה (דף לח).

ט) בעת הזו יש לנו לימוד להתחזק באמונה. הנה עברנו זמן, שבו ראו בחוש אמיתת האמונה, קרבת ה' לעמו ישראל, 'מלא כל הארץ כבודו', כל יחיד נמצא לפניו בהשגחה פרטית. וכל זאת בריבוי ללא שיעור של מעשים, מיום ליום נודע על מעשים נוספים... וחבל שמאורע כזה יעבור עלינו בלי שננצלו לקרב הלב לאמונה (דף מב).

ברוח זו ובסגנון דומה דברו כל ראשי הישיבות וכל גדולי התורה ואדמו"ים, שליט"א, בארץ.

וכן הרגיש רובו של עם ישראל בארץ ובחו"ל שנס גדול נעשה לנו, ספרות גדולה נכתבה בשעתה ע"י סופרים מכל החוגים על התופעה הנפלאה וההשפעה של הנסים שאירעו לעינינו.

הכרת הנס לפי שעה

בס' קול שמחה לכ"ק האדמו"ר מוה"ר שמחה בונם זצ"ל מפרשיסחא, פ' במדבר, כותב וז"ל: "כל הנסים שעשה הש"י היה כדי שיכירו וידעו הכל: כי הוא היוצר כל ומשגיח על העליונים והתחתונים לעשות בהם כרצונו, ויקבע בלבם האמונה ההיא וזה הי' תכלית הנסים. אכן הכרה זו לא היתה רק **לפי שעה**, אבל לאחר זמן שעבר הנס, לא היתה להם הידיעה ההיא בפועל כל כך, רק בבחינת זכר, כמאמר הכתוב: "זכר עשה לנפלאותיו" (תהלים קיא, ג), אבל התורה שנתן לנו הש"י על ידה אנו משיגים אלקותו ואחדותו ואיך הוא משגיח על כל הנמצאים... שהקב"ה הוא שורה בתורה... וגם כל הנסים הם בתורה, ובתורה יכול האדם להשיג פעולת הנסים כמו שהיה בעת שהשי"ת עשה להם הנסים".

עולם הטבע משכח הנסים

שם פ' ואתחנן: "כל המכות של מצרים וקריעת ים סוף הכל היה בנס ומשחטאו ישראל חזר העולם להתנהג בטבע ונשכחו כל הנסים, אף שהם בעצמם היו שם, כיון שעולם הנס הוא למעלה מהטבע, וכיון שחזרו לעולם הטבע, נשתכחו הנסים ולא היה להם רק זכר, כמו אנחנו שיש לנו זכר מהנסים".

נסים הכנה לגאולה

בספר "שפת אמת" (חנוכה תרל"ו) דף קד: "ואנחנו בעוה"ר לא הי' לנו נסים מנס דחנוכה, לכן עדיין צריכין לקחת התחדשות מזה הנס, ואם יעזור לנו השם ית' שנתעורר בטוב בזה הנס, אז יחזור לעשות לנו נסים ויגאלנו במהרה".

שם (פורים תרל"ד) דף פט: "נראה, כי נס דפורים היה הכנה לבית, כי היה צריך להיות כח ועוז לבני ישראל, וע"י הנס נגבה לבם ויכלו לחזור לבית המקדש, **וכן אפשר שיהי' לעתיד נס כזה קודם הגאולה**, כמ"ש חז"ל: מעמיד עליהם מלך כהמן

וכו' שנס, זה הכנה לגאולה".

התבוננות בנסים מביאה לאהבת השי"ת

שם, דף צ: "הזכירה בכל איש ישראל להתבונן בנס ולהתדבק בהשי"ת מאהבת הנס, כי זכירה הוא בעומק הלב, במקום שאין שם שכחה וכפי מה שנזכר למטה בלב איש ישראל, כמו כן נתעורר למעלה: "הדר קבלוה בימי אחשורוש" פירש"י: 'מאהבת הנס'.

ג

שבח והודיה על מעשה הנס

א. בפסחים קיז: "נביאים שביניהן תקנו להן לישראל, שיהו אומרים אותו (הלל) על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבוא עליהן, ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן" (כגון חנוכה, רש"י). והנה בבבלי, אין שום סמך מפסוק שממנו למדו לתקן תקנה זו, לומר הלל על כל צרה שלא תבוא, ברם בירושלמי שם פ"י ה"ו, על המשנה "גומר עליו את ההלל", כתיב: בפרוע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו את ה', התנדבו ראשי עם כשהקב"ה עושה לכם נסים תהיו אומרין שירה, הרי מקור וסמך מפסוק לאמירת שירה.[6]

והנה בימינו נתגלה לנו מאמר מאמורא בבלאי שבו מקורות לעצם הדבר, שצריך להודות על הנס.

ב. במדרש הגדול שמות י, ב (מובא בתורה שלימה, שם): "אמר רב הונא: מצינו מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים שצריך אדם ליתן שבח והודיה לשם על מעשה נס. מן התורה מנין? דכתיב: 'ולמען תספר באזני בנך ובן בנך את אשר התעללתי במצרים' (שמות י, ב), ואומר: 'ולמען ספר שמי בכל הארץ' (שם ט, טז); מן הנביאים - דכתיב: 'חסדי ה' אזכיר תהלות ה" וגו' (ישעי' סג, ז); ואומר: 'ואמרתם ביום ההוא הודו לה', קראו בשמו, הודיעו בעמים עלילותיו, הזכירו כי נשגב שמו' (שם יב, ד); מן הכתובים - דכתיב: 'אשר שמענו ונדעם ואבותינו ספרו

6. מלשון הירושלמי, שמביא ראיה מקרא זה על הלל שבליל פסח, יש להביא ראיה לבעל טורי אבן למגילה יד, א, שכתב לפרש לשון הגמ' שם: "אי הכי הלל נמי נימא", שהכוונה להלל שבליל פסח ושוב דחה מגמ' ערכין יא. אמנם מירושלמי נראה שסובר כן, ואכמ"ל.

לנו, לא נכחד מבניהם לדור אחרון מספרים תהלות ה' ועזוזו ונפלאותיו אשר עשה' (תהלים עח, ג-ד); ואומר: 'יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם' (תהלים קז).

מלשון "על מעשה נס", נראה שהכוונה לכל נס ולא רק הנס של יציאת מצרים ומהלשון: "שבח והודיה", נראה שבא לומר שיש כאן שני ענינים, שבחים על הנס והודיה על ההצלה שבאה על ידי הנס, וכלשון הפסוק: יודו לה' חסדו - הודיה לה' על החסד שגאל אותם מצרה לרווחה; ונפלאותיו לבני אדם - שבחים להשי"ת על הנסים שעשה, וכן "חסדי ה' אזכיר", תהילות ה' - היינו שבח והודיה. וכן הלאה. ומדברי רב הונא אין ללמוד אם כוונתו לשעת הנס בלבד או גם לדורות ביום שאירע בו הנס, אמנם מהפסוקים: "למען תספר באזני בנך ובן בנך", "לא נכחד מבניהם לדור אחרון", נראה שהכוונה גם לדורות, ומדברי רב הונא שאמר "ליתן שבח והודיה על מעשה נס", סתם, ואינו מביא את החילוקים שאמרו במגילה יד, א, שאין אומרים על נס שבחו"ל. או "אכתי עבדי אחשורוש אנן", נראה שחילוקים אלה הם לענין התקנה של הנביאים לומר הלל עם ברכה, ורב הונא אינו מדבר בברכת הלל, אלא בסתם שבח והודיה, שאין מקום לחילוקים אלו.[7]

ל. ועל פי האמור נ"ל לפרש מה שאמרו בברכות יד, א: בעא מיניה אחי כו' מר' חייא, בהלל ובמגילה מהו שיפטיק (כפי שאמרו במשנה שם ע"א) לענין ק"ש: "באמצע שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד" מי אמרינן ק"ו, ק"ש דאורייתא פוסק - הלל דרבנן מיבעיא, או דילמא פירסומי ניסא עדיף? א"ל: פוסק ואין בכך כלום. רש"י אינו מפרש מהי הסברא שפרסומי ניסא עדיף מק"ש דאורייתא.

וכעי"ז מצינו בשבת כג, ב: בעי רבה, נר חנוכה וקידוש היום (אין לו כדי לקנות שניהם) מהו, קידוש היום עדיף, דתדיר, או דילמא נר חנוכה עדיף משום פרסומי ניסא? בתר דאיבעי הדר פשטה: נר חנוכה עדיף משום פרסומי ניסא. וצ"ב לשיטה שקידוש על היין דאורייתא (ראה תורה שלימה פ' יתרו, פ"כ אות רטו), למה נר חנוכה, שהיא מדרבנן, עדיף מקידוש על היין שהיא דאורייתא, וגם כאן אין רש"י מבאר כלום.

אמנם אפשר לבאר סוגיות אלו עפ"י פירושו של רש"י במקום אחר, בר"ה יח, ב: איתמר רב ור' חנינא אמרי: בטלה מגילת תענית (ימים טובים שקבעו חכמים ע"י נסים שאירעו בהן ואסרום בתענית... עכשיו שחרב הבית בטלו ומותרין בהספד ובתענית, רש"י) ...מתיב רב כהנא. מעשה וגזרו תענית בחנוכה בלוד, וירד ר"א ורחץ, אמר ר' יוסף, שאני חנוכה דמיפרסם ניסא. ופירש"י: "כבר היא גלוי לכל ישראל על ידי שנהגו בו המצות והחזיקו בו כשל תורה, ולא נכון לבטלו". מבואר מדבריו שיש בו עדיפות משום שמפורסם "והחזיקו בו כשל תורה", ולפי"ז אולי יש לומר גם בשתי הבעיות הראשונות (בברכות ובשבת) סברא זו, משום שהחזיקו בו כשל תורה.

אמנם לפי המקורות שהבאתי למעלה שעיקר השבח והודאה יש בו מצוה דאורייתא, יש לפרש כפשוטו, פרסומי ניסא עדיף, משום שביסוד המצוה פרסומי ניסא הוא מצוה דאורייתא, ורבנן תקנו הזמן וסדר הלל.

ד

מצות שבח והודיה מקיימים בכל לשון ובכל אופני ביטוי

רבינו דניאל בספר "מעשה נסים" (שאלות ותשובות בין רבינו אברהם בן הרמב"ם לבין רבינו דניאל הבבלי) סימן א', מקשה על הרמב"ם שפוסק קריאת הלל מדרבנן, וכותב: אמנם קריאת הלל כבר אמרו בפירוש שהוא דאורייתא (הערה: ראה תענית כח, זאת אומרת הלילא, דבריש ירחא לאו דאורייתא וכן דעת הרמב"ן בסהמ"צ), לא ימנע שתהיה המצוה בהילול סתם, בלי הכרח שתהיה באלו המלות לבד, אבל רצה יתעלה שיאמרו שירות ותשבחות במאורעות אלו באיזה מלים שיהיה... ומצות עשה בזה, הוא מאמר הנביא ע"ה: שירו לה' כי גאה... ונתחייב מזה ג"כ אשר נהללו ונשבחו יתברך... בכל זמן יתראה לנו גבורתו ונצחונו, ע"כ. הרי שיש מצוה לומר שירות ותשבחות כל זמן שהשי"ת מראה לנו נצחונו וגבורתו. ובתו"ש חי"א במילואים סימן כה הבאתי ראי' מדברי רב הונא הנ"ל לשיטת הרמב"ן בספר המצוות ורבינו דניאל שעצם מצות הלל דאורייתא.

ויש עוד חידוש בדבריו שהמצוה הזאת של הודאה מקיימים לא רק באמירת פרקי הלל, אלא "באיזה מלים שיהיה", כלומר, באיזה פסוק שהוא ובאיזה סגנון שהוא, ופשוט שגם בכל לשון שהיא, העיקר שמאמין שהישועה באה מאת השם והוא מדוה ומשבח להשי"ת על כך.

ה

כשהקב"ה עושה נסים לישראל מצוה לומר שירה

בירושלמי סוטה פ"ה ה"ו: "מה ת"ל לאמר? (ויאמרו לאמר אשירה' - שמות טו, א) לאמר לדורות". בקה"ע: "שיזכרו תמיד (בכל יום, פנ"מ) השירה הזאת. אי נמי שיאמרו שירה על כל נס שיעשה להם". שני הפירושים יש להם מקור במדרשי חז"ל וראשונים, בתנחומא ישן בשלח יג: "מהו לאמר? לאמר הנסים לדורות שעשה הקב"ה עם ישראל", זה כפי' הראשון של הקה"ע, שמדבר על נסים שנעשו להם במצרים. אמנם בשמות רבה פכ"ג, יב מבואר כפי' השני' של הקה"ע, וז"ל: "ויאמרו לאמר, נהיה אומרים לבנינו ובנינו לבניהן שיהיו אומרים לפניך כשירה הזאת בעת שתעשה להם נסים". וכעי"ז במדרש תהלים מזמור ד, יג: "מהו ויאמרו לאמר? לאמר לדורות, כשאתם נכנסין בצרה אל תאמרו: אנו עושים מלחמה. אלא 'ה'

ילחם לכם', ואתם אומרים שירה". מכאן, שהכוונה בנסים שיעשו להם לדורות. וכן הביא בס' ערוגת הבושם ח"א עמוד 9: "ולשון מדרש ילמדנו: ויאמרו לאמר, מהו לאמר? לדורות, כשיעשה להם הקב"ה נסים שיהו אומרים לו שירה".

והנה, מלשון השמו"ר "שיהי' אומרים לפניך כשירה הזאת", יש להסתפק אם הכוונה היא שיאמרו פרשת השירה, או "כשירה הזאת" - כעין שירה זאת, ולאו דוקא פ' השירה רק מזמורי תהלים שיש בהם שירה והודיה, כי השירה כוללת שירה ופרטים על הנס גם הודי' על הצלת ממיתה לחיים, כמו: אמר אויב... אריק חרבי תורישמו ידי, ואולי י"ל כשירה הזאת כמ"ש הרמב"ם (הל' תפילה פ"ז, הי"ג): "יש מקומות שנהגו בהן לקרות בכל יום אחר שמברכין ישתבח, שירת הים, ואח"כ מברכין על שמע. ויש מקומות שקורין שירת האזינו; ויש יהודים שקורים שתי השירות - הכל לפי המנהג".[8]

והדבר תמוה שהפוסקים לא הביאו את הירושלמי והמדרשים הנ"ל וביותר יש לתמוה על בעל טורי אבן, על מה שאמרו במגילה יד, א: "ומה מעבדות לחירות" - פירש"י: "ביציאת מצרים אמרו שירה על הים". והקשה בעל טורי אבן: הרי שירת הים אמרו רק בשעת הנס ומנין לנו ללמוד על מקרא מגילה שהיא מצוה לדורות? ולכן הוא דוחה פירש"י ומפרש, שהכוונה על הלל שאומרים ביום ראשון של פסח. ולא הזכיר כלל דברי הירושלמי והמדרשים, שדרשו: לאמר לדורות (וראה תו"ש חי"ב מילואים סימן יב בענין הלל. ואכמ"ל):

ונראה, שלדעתם אין הכרח מלשון הירושלמי שיש כאן חיוב, או תיקון. [ורש"י לשיטתו כתב: והראשונים תקנו. וכמ"ש במחז"ו מיום גלות ירושלים].

8. ובסידור רב סעדי' גאון (עמ' לד): "ויש נוהגים לקרוא אח"כ ויושע ה' ביום ההוא, כל הפרשה עד כי אני ה' רופאך, ואע"פ שזה יפה אין בו חיוב או הכרח". ובמנהיג סימן כד, שביסוד העמרמי ליתא (נוסח השירה) "אבל בכל גבול ישראל אומרים השירה. ואין ראוי לדלגה". ורש"י בפרדס סימן ה': "והראשונים תקנו לומר השירה בכל יום". ובמחזור ויטרי סימן רסה: "מנהג קהל רומי וכל הקהלות... מיום גלות ירושלים ועד עתה לאומרה בכל יום... אבל שירת הים חובה עלינו לאומרה". ובטור או"ח סימן נא: "ויש נוהגין לומר... שירת הים". ובס' העתים דף רמט תשובת ר' נטוראי: "בשתי ישיבות לא נהגו לומר את השירה, אבל בשאר בתי כנסיות אמרוה בשבתות ובמועדים, אבל לא בחול". ובחרדים בסוף הספר מביא בשם מדרש, שמי שאמרה בקול ובשמחה רבה מוחלין לו כל עונותיו. משמע אפילו אומרה כשלעצמה, לאו דוקא בתפילה. ולפ"מ שנתבאר לעיל נראה שהדבר תלוי לפי המדרשים והפירוש בירושלמי. הנוהגים לומר את השירה פירשו "לאמר לדורות", על פרשת שירה עצמה: ואלה שלא נהגו לאומרה, פירשו "לדורות" בעת שנעשה להם נסים.

1

בשירת הים יש לכלול גם הנסים שבימינו

מצינו בזוהר בשלח נד, ב: "ויאמרו לאמר, תנינן כל בר נש דאמר שירתא דא בכל יומא ומכוון בה, זכי למימרא לזמנא דאתי, דהא אית בה עלמא דעבר, ואית בה עלמא דאתי, ואית בה קשרי מהימנותא, ואית בה יומי דמלכא משיחא, ותלי עלה כל אינון תושבחאן אחרינן דקאמרי עלאי ותתאי... ויאמרו לאמר (דא הוא) לדרי דרין בגין דלא יתנשי מנייהו לעלמין, דכל מאן דזכי להאי שירתא בהאי עלמא, זכי לה בעלמא דאתי וזכי לשבחא בה ביומוי דמלכא משיחא בחדוותא דכ"י בקב"ה, דכתיב לאמר, לאמר בההוא זמנא, לאמר בארעא קדישא בזמנא דשרו ישראל בארעא, לאמר בגלותא, לאמר בפורקנא דלהון דישראל, לאמר לעלמא דאתי".

למדנו מדברי הזהר, שבכלל 'ויאמרו לאמר' מלבד המצוה לומר פרשה זו בכל יום, יאמרוה גם בא"י בימות המשיח בשעת הגאולה העתידה, משום שיש בה ענינים מימות המשיח.

ורעיון זה, שיש בפרשת השירה מענינים של ימות המשיח, נמצא בזוהר ויקהל דף רטז, ב (בתרגומו של "הסולם"):

"ובגין דא בעי וכו' ומשום זה צריכים להראות גאולה, שיש בה ארבע גאולות. וסוד כאן, כי בשעה שיצאה השכינה מגלות מצרים, בקשה מהקב"ה, שיגאול אותה עתה ארבע פעמים, שהם ארבע גאולות, כנגד ארבע גליות כדי שתהא בת חירות ולא תהי' עוד נגרשת. וע"כ בשעה ההיא של גאולת מצרים עמדה ונגאלה ארבע גאולות ביציאת מצרים ההוא... וע"כ יש להזכיר בגאולה ההיא ד' פעמים: אמת אמת אמת אמת, עד עזרת אבותינו. שהם כנגד ד' גאולות, שהם עזרה וסמך לכל ישראל. ומעזרת אבותינו ולהלאה יש ארבע פעמים אחרות, אמת אמת אמת אמת, והם נכפלו, כדי שתהיינה ד' גאולות אלו בקיום חזק בחותם חזק של טבעת המלך. וע"כ ד' גאולות כפולים בקיום".

על פי כל האמור אנו למדים שיש מקום לכלול הודאה ופירסום הנס שהי' לנו בימינו - בשירת הים שאנו אומרים בכל יום, וביום שקרו הנסים - לומר ברבים באופן מיוחד שירת הים ושירת האזינו וכל הפסוקים שנזכרו בדרשות שהבאתי למעלה, מלבד הנוהגים לומר הלל ביום שנעשו בו הנסים כפי התיקון של הרבנות הראשית, ראה מ"ש לעיל במבוא.

וכן מצינו בברייתא קדומה במגילת תענית פ"ט: "ומה ראו לגמור בהם (בח' ימי חנוכה) את ההלל? אלא ללמדך, שכל תשועה ותשועה שהקב"ה עושה להם

לישראל, הן מקדימין לפניו בהלל, בשיר ובשבח ובהודאה, כענין שנאמר: 'ויענו בהלל ובהודות לה' כי טוב' וגו' (עזרא ג, יא), ואומר: 'לה' הישועה על עמך ברכתך סלה' (תהלים ג, ט)".

הרי, שלדעת הברייתא עיקר ההלל הוא על הישועה במלחמה, ולהלן במגילת תענית שם (מובאת בשבת כא, ב בשינויים קלים): "ונעשה בו נס והדליקו ממנו את הנרות שמונה ימים, לשנה אחרת קבעום שמונה ימים טובים בהלל ובהודאה ("לקרות הלל ולומר על הנסים בהודאה", רש"י). מה שהזכירו על הנסים שבהודאה. ושם מודגש רק הנס שאירע במלחמה. וכאן במגילת תענית ובגמ' לא הזכירו כלום את נס המלחמה והרבה תמהו על כך. ראה מ"ש להלן פי"א לבאר שאלה זו, ע"ש"ה.

ז

אדם השומע גבורות הקב"ה שעושה בעולמו... צריך ליתן הודאה לפניו

הפסוק (שמות יב, כז): 'ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל, ויקד העם וישתחוו'. מתרגם יונתן: "וכד שמעו בית ישראל ית פתגמא הדין מפום משה גחנו וסגידו". ובמכילתא שם: "ויקד העם, ללמדך שכל מי שרואה ושומע הנסים האלו שעשה הקב"ה לישראל במצרים צריך לשבח, וכן הוא אומר: 'ויספר משה לחותנו וגו' ויחד יתרו, ויאמר יתרו ברוך ה'." ובלק"ט: "ויקד העם וישתחוו, מיכן שצריך [בכתב־יד: שחייב] האדם להודות על בשורה טובה". במדרש הגדול שם: 'ויקד העם וישתחוו' - "מלמד ששמחו על בשורה כמעשה". בשכל טוב ריש פ' יתרו: 'חסדי ה' אזכיר תהלות ה' כעל כל אשר גמלנו ה', ורב טוב לבית ישראל אשר גמלם כרחמיו וכרוב חסדיו' (ישעי' סג, ז) - "למדנו, שכיון שאדם שומע גבורות הקב"ה שעושה בעולמו, וטובות שהוא גומל לחייבים או לחסידיו, צריך ליתן הודאה לפניו, ולהזכיר חסדיו בכל זמן, ומקבל שכר על כך, שכן מצינו ביתרו שכיון ששמע קריעת ים־סוף ומתן תורה ומלחמת עמלק בא ונתן ברכה להקב"ה, ונתן הודה לפניו, לפיכך זכה וניתותרה פרשה אחת על ידו".

ועי' במשנה ברכות רפ"ט: "הרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל, אומר: ברוך שעשה נסים לאבותינו במקום הזה", ובגמרא (שם נד, א): "מנא הני מילי? אמר רבי יוחנן, דאמר קרא: 'ויאמר יתרו ברוך ה' אשר הציל' וגו' (שמות יח, ו)". (ובתורה

שלמה כרך טו, דף יט, אות סד, הבאתי דברי המאירי לברכות שם: "ואע"ג שיתרו לא ראה את הנסים ומקומותיהם, הואיל וראה למשה שעל ידו נעשו, וישראל שנעשו להם, חביב היה בעיניו כאלו ראה המקומות". ובשיטה מקובצת שם: "כל שרואה הרבים הנצלים כרואה מקום הנס דמי". וכ"כ בכפתור ופרח שם פ"ז דף קכ. ועי' בביאור שם).

במדרש תהלים כב, א: "אמרו ישראל לפני הקב"ה: רבונו של עולם, כבר עשית לנו כל הניסים הללו, ואף אנו לא נהיה כפויי טובה, ומה יש לנו לעשות - לומר לפניך שירות ותשבחות, אז ישיר משה".

באגדת בראשית פנ"ט: "זש"ה (דברים לא, כא): 'והיה כי תמצאן אותו' וגו', אמר הקב"ה: כאשר תמצאן לישראל אלו הצרות, ואצילן מהן, אותה שעה יאמרו לי שירה, שנא': 'ועתה השירה הזאת וגו'... וכן בים, כשהיו בצרה גדולה, שנא' (זכירה י, יא): 'ועבר בים צרה', וכיון שעשה להן נסים והצילם, מיד אמרו שירה, שנא': 'וירא ישראל' וגו' מיד 'אז ישיר' וגו'".

נראה, שדורשים פסוק זה גם על הגאולה העתידה ומביא לשון הספרי (האזינו, פיסקא שלג): "גדולה שירה זו, שיש בה עכשיו ויש בה לשעבר ויש בה לעתיד לבוא ויש בה בעוה"ז ויש בה לעוה"ב".

ח

כשנעשו נסים לישראל ואמרו שירה, סימן שעשו תשובה ומוחלים להם עוונותיהם

במדרש תהלים מזמור יח, ו: "דבר אחר את דברי השירה הזאת, אמר ר' סימון: לא כל מי שהוא רוצה לומר שירה אומר, אלא כל מי שנעשה לו נס ואומר שירה, בידוע שמוחלין לו עונותיו, ונעשה כבריה חדשה. ישראל כשנעשה להם נס אמרו שירה, שנאמר: אז ישיר משה ובני ישראל (שמות טו, א). ונמחלו כל עונותיהם, שנאמר: ויסע משה את ישראל מים סוף (שם שם כב), מלמד שהסיע מהן חטאיהן שחטאו על ים סוף, שנאמר: וימרו על ים בים סוף (תהלים קו, ז), וכן אתה מוצא בימי ברק ודבורה, שנעשה להם נס ואמרו שירה, שנאמר: ותשר דבורה וברק בן אבינועם (שופטים ה, א), מנין שנמחלו להן עונותיהן? דסמיך ליה אחר השירה: ויעשו בני ישראל (את) הרע (שם ו, א), אמר ר' אבהו: בכל מקום כתיב: ויוסיפו בני ישראל לעשות (את) הרע, ואחר שירת דבורה כתיב: ויעשו בני ישראל - תחלת

עשייתן, והיכן מה שעשו לשעבר? אלא שמחל להם הקב"ה בשעה שאמרו שירה. וכן הוא אומר בדוד שנעשה לו נס ואמר שירה, ומנין שנמחלו לו עונותיו? דכתיב אחר השירה: ואלה דברי דוד האחרונים (ש"ב כג, א), והיכן הם הראשונים - אלא מלמד שמחל לו הקב"ה כל עונותיו לשעבר".

פי' הדברים הוא לפי מה שנתבאר לעיל, כי כשאדם מתבונן בנס שנעשה לו מן השמים להצילו, הוא רואה שיש השגחה פרטית עליו, והנס מעורר בו אהבה והתקרבות להשי"ת, ועי"ז הוא שב ומתחרט על עוונותיו ומטיב את דרכו ולכן נעשה כבריה חדשה ומוחלין לו כל עוונותיו.

ט

הנס מגדיל ומקדש שם שמים ושם ישראל בעולם

את הפסוק (שמות כ, יז): 'ויאמר משה אל העם אל תיראו כי לבעבור נסות אתכם בא האלקים', מפרש רש"י: "לגדל אתכם בעולם שיצא לכם שם באומות שהוא בכבודו נגלה עליכם".[9] ומקור דבריו במכילתא: בשביל לגדל אתכם בין האומות בא הא'. כן מצינו במכדרשב"י: "אמר להם, לא נתן לכם את התורה ולא עשה לכם נסים וגבורות אלא לבעבור נסות אתכם, לגדלכם על כל באי העולם, כענין שנאמר: נשא אויל מרודך (מלכים־ב כה, כז)". ובלק"ט: "כי לבעבור נסות אתכם, בשביל לגדל אתכם בין האומות. בא האלקים, כשם שהנס גבוה, כך תתנשאו על האומות, שיאמרו: 'רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה' (דברים ד, ו); כי מי כל בשר אשר שמע קול אלקים חיים מדבר מתוך האש (שם ה, כג)".

ובפירוש זה ינחמנו על המכילתא: והיה משה מזרזן ואמר להם: אל תיראו שאין זה לכם אלא מעלה, כדי לגדל אתכם שתהיו ביתר שאת מכל העמים, ששמעתם קול אלקים חיים, וכמו שאמר: השמע עם קול אלקים חיים וגו', ודרש 'לנסות'

9. ומה שכתב הרמב"ן (שמות שם) על פירש"י: "ואיננו נכון", נראה שטעמו הוא משום שגירסת הרמב"ן במכילתא היתה כגי' הדפוס: "בשביל לגדל אתכם", בלא המילים: "בין האומות", ברם גי' זו של רש"י מובאת גם בילק"ש ובלק"ט, וגם ב"העמק דבר" הקשה על פירש"י: מאין ידעו האומות שכן היה? גם אינו תכלית כל כך, אלא העיקר שיוכלו לעמוד בנסיון. ולא העיר מהמכילתא הנ"ל. ומה שכתב להשיג על פירש"י: שאינו תכלית כל כך, מצינו הרבה דרשות בספרי חז"ל, שסמכו על פסוקי תנ"ך, שיסודם הוא רעיון זה, שכבוד ישראל יתגדל בין האומות, ועל ידי כך יתקדש שם שמים בעולם וזוהי מטרה חשובה מאד.

לשון רם ונשא, ובילקוט מסיים: "בשביל לגדל אתכם בין האומות כנס הזה של ספינה, והכוונה כשם שהנס של הספינה גבוה הרבה מכל הספינה, כך היו ישראל גבוהין וחשובים מכל האומות, וכמו שהנס נראה למרחוק כך היה מעשה תורה נראה למרחוק, וכאמרם, ז"ל. שהיה הקול הולך מסוף העולם ועד סופו".

ועיקר רעיון זה בבראשית רבא נה, א: 'ויהי אחר הדברים האלה והאלקים נסה את אברהם" - "כתיב (תהלים ס, ו): 'נתת ליראיך נס להתנוסס' וגו' נסיון אחר נסיון וגידולין אחר גידולין, בשביל לנסותן בעולם, בשביל לגדלן בעולם כנס הזה של ספינה". למדנו שמלה זו כוללת שני מובנים, שהם אחד. מכאן יש ללמוד לימינו אנו, שנעשה לנו נסים ונפלאות להציל את ישראל מכלי' וגם יצא לישראל שם טוב באומות העולם ומסוף העולם ועד סופו, נתפרסמו הדברים והרבה הודו שהי' כאן נס ופלא. וכך נתקדש שם שמים בעולם.

בכת"י של רש"ז ריבלין, הערות על קונטרס "קול התור" מצאתי כתוב וז"ל: לפרק ד', תהלים ק"ב, תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד כי רצו עבדיך את אבניה ייראו גוים שם ה' ומלכי הארץ את כבודך, לפי ענין זה נמצא שכל תכלית בנין ירושלים וקיבוץ גליות הוא לשם זה שייראו גוים ומלכי ארץ, וכן בפרק בשוב ה' את שיבת ציון נאמר אז יאמרו בגוים הגדיל ה' וכו' תמוה הדבר האם זאת היא התכלית שהגוים יראו. - שאז יאמרו בגוים כו' אלא יש בזה כמה כוונות. כי א) תכלית הגאולה הוא קידוש השם כאמור לעיל. ב) הגוים ומלכי ארץ צריכים לעזור לקיבוץ גליות כמו בימי כורש כדבר רבנו, ומדוע זה, בשביל שהאתחלתא הבאה בלא זכות באה חבלים בנעימים. ג) בהשתתף אומות העולם לקיבוץ גליות ישראל תוסר במדה רבה אחיזת קלפית הטומאה מאדמת ארץ ישראל, ומכיון שהם יעזרו בזה, ירצו יותר להודות על מעשי קידוש השם לנוכח נפלאות ה' שיהי' בקיבוץ גליות וכמו שהובטח כיום צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות. ע"כ. (הרבה מהקטעים שבכת"י המה העתקות מכתביו של ר' הלל, ואינם דברי רשז"ר ז"ל).

הגרצ"י קוק שליט"א העיר לי בענין זה וז"ל: ד"ק אאמו"ר הגה"ק זצ"ל (משנת תרס"ח-ע"ג) "אורות" עמ' נג: "אם היחש האישי, של כל פרט בכל דרכי החיים, במלואם ובטובם, בכל עדינותם ומתקם, בכל חום עדנת אהבתם ורעם עז גבורתם, אל הרוח הלאומי הכללי, השואף רק אל הטוב האלהי בכלל, בכל ועל כל, ואתו כל ארחות חייו ותכסיסיהם, לא פותח עדיין - ילך הלוך והתפתח לפי תגבורת רוח עמנו, וכשיגיע בזה למדה זו שיהיה קולו נשמע בעולם המדיני, כשם שהוא נשמע בעולם המוסר והאלהות, אז יגלה את עצמו וכחו".

עוד שם (משנות תרע"ו־ז־ח) "אורות" עמ' ל"ח (ישראל ותחיתו, פרק כ): "קמה באחרית הימים תנועה חרישית מלאה אונים וחפצים, מלאה נגודים וסתירות, מלאה אורות ומחשכים, וחושבת לחתור אל החוף לישועת ישראל, אורו־של־משיח הכהה בה רבים ממחזיקיה של אבוקת־אודים קטנה זו בגדו לכאורה באותה האורה הגדולה, האחוזה בקו הארוך אשר לאור עולם. נמוטו הפעמים ממעמד הנבואה הצופיה צפית עולמים. אבל ישועתם של ישראל תמיד היא ישועת ד'! אני והו הושיעה נא", וכאשר "פדית ממצרים גוי ואלהיו" כן יהא כל ישועה, גדולה שבגדולות וקטנה שבקטנות. העולם רועש, ההרים מתקלקלים, ארץ כשכור תנוע, עננים עפים בדי ריק, ישראל עומד בתוך, בתוך סערת הגלים חותר הוא אל חופו, ושרי קודש באים ויבואו ואת הדגל העליון יחזיקו, למרחוק שאת דעה, והשלום בא יבא מכל עברים, ממזרח וממערב, מצפון ומים ובתוך החלקה המקשית המעשית העלובה, החרבה מכל לשד עליון, יפתחו נהרות רחבי ידים לאורו של משיח לתקון עולם מלא ברעיונות נצחיים מובטחים מראש אמנה הבטחה אלהית כתובה **בברזל ודם**, בברית בשר וברית לשון, בברית ארץ וברית עם, בברית עולם וברית חיי עולמים".

ו

נסים בשעת כיבוש במלחמה סימן שזה הוא רצונו של מקום

בזוהר פר' פקודי רלט, ב: "כגוונא דא לזמנא דאתי כתיב (עמוס ט): 'אקים את סכת דוד הנופלת'. כתיב (שם, ה): 'נפלה ולא תוסיף קום בתולת ישראל', מאי ולא תוסיף קום (משמע דהא זמנא אחרא קמת)? אלא בזמנא אחרא קמת. היא קמת מגרמה, ולא אוקים לה קב"ה. דהא בגלותא דמצרים קב"ה אוקים לה ועבד כמה נסין בגין לאקמא לה, ובגלותא דבבל הוא לא אוקים לה, בגין דלא עביד לון נסים, דגרים חובה, אלא היא קמת. וסליקו בני גולה כאינון דלא הוה לון פרוקא, ולא הוה תיאובתא דקב"ה עלייהו, בגין דגרם ההוא חובה, דאינון נשים נכריות, ועל דא קודשא בריך הוא לא אוקים לה לכנסת ישראל, ולא עבד לה נסין וגבוראן בההוא זמנא דקא יאות, אבל לזמנא דאתי 'ולא תוסיף קום' כתיב. לא תוסיף קום מגרמא, אלא קוב"ה יוקים לה, דכתיב: 'אקים את סכת דוד הנופלת' וכתיב (ירמיה ל): 'ואת דוד מלכם אשר אקים להם' ובגין כך כתיב הכא: 'ויקם משה את המשכן'".

ובזוהר ח"א, בהשמטות, רס, א: "אבל כד נפקו מבבל אסתאבו לתמן וסאיבו

מקדשא, בגין כך הויא שליט בהו, ולא אשתכח שלטנותא לישראל בההוא זימנא בגין דסאיבו מקדשא בנשים נכריות... וע"ד ראוין הוו דיתעביד להו ניסא בההוא שעתא דנפקו מבבל כשעתא דנפקו ממצרים, אלא דגרים חובה". ועי' ברכות ד, א: "ראוים היו ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם נס בימי יהושע בן נון, אלא שגרם החטא". ופירש"י: "ולא הלכו אלא ברשות כורש וכל ימי מלכי פרס נשתעבדו להם, לכורש ולאחשורש ולדריוש האחרון".

הרי לנו דעת הזוהר, שבעליית עזרא, אע"פ שהיתה נבואה שלאחר שבעים שנה ישובו, כיון שלא היתה העלי' לארץ על ידי נסים ונפלאות, מוכח שלא הי' אז חביבים ורצוים למקום, מפני החטא של נשים נכריות, כמבואר במקרא. ולא נתקיים בהם קרא 'אקים את סוכת דוד הנופלת', והואיל וכן, יש לדון, שבימינו, שעשה לנו השי"ת נסים ונפלאות לעיני כל העולם, בוודאי נזכה גם שיקויים בנו 'נפלה ולא תוסיף, קום בתולת ישראל'. וכמ"ש הרמב"ן דברים ב, י: "והנה ה' עשה נס לבני לוט לכבוד אברהם ויכלו להם וירשום מפניהם, ואין ראוי לגזול מהם הארץ אשר נתן ה' להם במעשה נס". וכ"כ הספורנו שם: "מפני שלא היו בני לוט יורשי אברהם בדין כלל, הודיע שגם להם נתן ה' את הארץ כמו לבני עשו והעד על זה, כי שניהם כבשו את הארץ שלא כמנהג העולם". מדבריהם למדנו, שארץ הנכבשת שלא כמנהג העולם אלא בדרך נס, הרי זה סימן מובהק שכן הוא רצון השי"ת.

יא

מי שאינו מודה לה' על הנסים כאלו אינו מאמין בהשגחה פרטית

בפסיקתא דרב כהנא פכ"ט: אמרו ישראל לפני הקב"ה: רבונו של עולם שלך היא להיות עושה נסים וישועה לנו... ומה עלינו - להיות אומרים לפניך שירים ומזמורים... אותה שעה כשתעשה לנו נסים האלו אין אנו כפויי טובה אלא אף אנו אומרים שירים וזמרים.

מדבריהם אנו למדים שמי שאינו נותן שבח והודי' להקב"ה בעשותו נסים לישראל הרי הוא בכלל כפויי טובה.

והחטא של כפויי טובה הוא גדול מאד, כמבואר במדרש משנת רבי אלעזר פ"ז (מובא בתורה שלמה שמות פ"א, אות פח): "מפני מה ענש הכתוב ביותר לכפויי

טובה? מפני שהוא כעניין כפירה בהקב"ה. אף הכופר בהקב"ה כופה טובה הוא, האדם הזה הוא כופה טובתו של חבירו, למחר הוא כופה טובתו של קונו. בפרעה הוא אומר 'אשר לא ידע את יוסף'... ולבסוף כפה טובתו של הקב"ה, שאמר 'לא ידעתי את ה'. הא למדת, שכפית טובה הוקשה לכפירה בעיקר".

ובבראשית רבתי ויצא דף 124: אמרו להם הלוים, שוטים שבעולם, אלמלא אמרנו שירה על כל נס ונס שעשה לנו הקב"ה, לא גלינו מארצינו וכו'.

ויש לפרש הטעם מפני שמי שכפוי טובה הוא אינו מאמין בהשגחה פרטית וחושב שזה הוא מקרה שבאה לו טובה ע"י איזה איש, והשגחה פרטית הוא אחד מעקרי האמונה, ולכן דימו כפוי טובה לכופר בעיקר.

עכשיו בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים. רבנים גדולי תורה מפורסמים כותבים בשנת תרנ"א, מובאים דבריהם לקמן פ"ט, כשזכו העוסקים בגאולת הארץ והתישבותה לפעול אצל מלכות תורכיה, שיבטלו הגזירה שאין רשות ליהודים לקנות אדמות בארץ ישראל ועוד דברים מעין זה, אז כתבו גדולי ישראל שמאורעות אלו הם בגדר נסים גדולים ומתוך שמחה רבה והתרגשות עצומה הם מודים להשי"ת בברכת שהחיינו: "ומי שיאמר שזה רק מקרה, רחמנא ליצלן מהאי דעתא, חס ושלום!" ועכשיו בדורנו זה יש שירדו פלאים! בזמן שהראה לנו הקב"ה נסים גלויים, והעולם עומד ומשתומם למראות הללו. עוד יש כאלה המתעלמים מכל זה ומכחישים ואומרים שלא היו כאן נסים כלל אלא כחם ועוצם ידם של צה"ל, ואת"ל שהיו נסים, הרי המה פעולת הסט"א ח"ו, **רחמנא ליצלן מהאי דעתא**. (ראה לקמן פט"ו).

יב

מאן עביד ניסי, קודשא בריך הוא

א. בברכות דף נ.: אמר רבי יוחנן נברך שאכלנו משלו הרי זה ת"ח, למי שאכלנו משלו הרי זה בור, (משמע מרובין הן זה זן את זה וזה זן את זה ולפי דבריו מברך את בעל הבית, רש"י). א"ל ר"א ברי' דרבא לרב אשי, והא אמרינן (בהגדה של פסח) למי שעשה[10] לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו, א"ל התם מוכחא מילתא מאן

10. בש"ס כת"י מינכן הגירסא: למי שעשה נסים... וכן הוא הנוסח בהגדות פסח דפוסים ראשונים, וכ"ה הנוסח בהגדה של מהר"ל וכתבי יד כמו שהובא בהגדה שלמה, ונשמטה תיבת "נסים", מפני

עביד ניסי, קודשא בריך הוא (דבמעשה נסים ליכא למימר מרובין, רש"י). ע"כ.

ונראה לי שבדברי רב אשי יש ביאור למה תיקנו אנשי כנסת הגדולה הנוסח לפיכך אנחנו חייבים להודות "למי" שעשה נסים... באופן סתום, ולא כרגיל "להקב"ה" שעשה נסים, וכמו שאומרים בברכת שעשה נסים. אלא אנשי כנה"ג רצו להורות לנו רעיון חשוב לדורות עולם כמו שיתבאר.

הסגנון "למי" כהתייחסות להקב"ה מצינו פ"א בנביאים (בש"ב ג, יב) "למי" ארץ לאמר כרתה בריתך אתי, לשון שבועה למי שהארץ שלו. וכן במכילתא (שמות יד, ד): אתם תהיו מפארים ומרוממים "למי" שהמלחמות שלו. ובשבועות לה: "למי" שהשלום שלו. כן כאן "למי" שעשה נסים, פירש רב אשי: מאן עביד ניסי קודשא בריך הוא, כאילו אמר למי שהנסים שלו, וכמו למי ארץ. למי שהמלחמות שלו, למי שהשלום שלו, הכוונה תמיד ולעולם, כן למי שעשה נסים. רצו בזה ללמדנו שיש רק אחד ומיוחד שיכול לעשות נסים, והוא הקב"ה לבד, וכל הנסים שנעשו לעם ישראל בכל זמן ובכל מקום במצרים, במדבר, בארץ ישראל ובחו"ל (בימי מרדכי ואסתר) **כן הנסים בימינו אנו**, במלחמת ששת הימים ושני המלחמות הקודמות, תמיד אך ורק הקב"ה מאהבת עמו ישראל הוא שעושה לנו הנסים להציל את עמו ישראל בעת צרתם, [ויש גירסא בגמ' בכתי"מ: "רחמנא" עביד ניסא], ולא להעלות ח"ו על הדעת מחשבה זרה, שנס להציל את ישראל, בא מסטרא אחרא, ר"ל מהאי דעתא, אלא מאן עביד ניסי קוב"ה. לא אמר מאן עביד ניסי "במצרים" אלא סתם, בכל מקום ובכל זמן נסים לעם ישראל להצילם מצרתם, מאמין כל יהודי תמים באמונה שלימה שבאים בהשגחה פרטית מהקב"ה על עמו ישראל, שאך ורק קוב"ה הוא שעושה להם נסים.

ב. ומצאתי שרעיון זה מבואר בפי' המהר"ל מפראג להגדה של פסח, באותה הפיסקא: לפיכך... הללויה. ומפרש שהמלה הללוי' כוונתה לרעיון זה. וז"ל: ונאמר לפניו הללויה כי מצד שהוא כולל שעשה עמנו טובות בשנוי הטבע ושנוי מנהגו של עולם, ואלו טובות אי אפשר לעשותם שום מלאך או שאר נברא רק הוא יתברך, ולפיכך ההילול הזה הוא לשמו דוקא, וזה כי חידוש מנהגו של עולם ושנוי הטבע מיוחד אל אמתת שמו יתברך, נבדל מן העולם ואין לו התלות בעולם, לכך הוא משנה את העולם ברצונו ומחדש בו אותו נפלאות... ושאר נבדלים מצד שהם

שכתוב אחרי זה "את כל הנסים האלו" וחשבו שזה כפול, וזה אינו.

מתיחסים אל העולם שהרי הם חלק העולם, אינם פועלים בעולם שינוי כלל... ולפיכך שם הללוי נאמר על שם שהוא יתברך מתהלל בהלול הראוי לשמו והיינו במה שהוא מחדש אותות ומופתים שזה בוודאי שייך לשמו דווקא... אבל במקום אשר נתן שבח על שהוא יתברך עושה נסים בעולם, לא תמצא רק לשון הללוי־ה שהרי חדוש נסים ונפלאות הוא לשם יתברך בלבד, לא אל זולתו כמו שאמרנו ולכן הנסים מיוחדים לו יתברך. עכ"ל.

ג. ומצינו שתמיד הי' אנשים כאלה שלא האמינו בנסים מן השמים ואמרו שמעשה כשפים הם, היינו סט"א.

בגמרא ברכות ט: (מ"א יח) ענני ה' ענני, אמר רבי אבהו למה אמר אליהו ענני ב' פעמים, מלמד שאמר אליהו לפני הקב"ה רבונו של עולם, ענני שתרד אש מן השמים ותאכל כל אשר על המזבח, וענני, שתסיח דעתם כדי שלא יאמרו מעשה כשפים הם, שנאמר ואתה הסיבות את לבם אחורנית. וברש"י: שתסיח דעתם, מלבוא בלם מזמה של רשע להכחישני ולומר ע"י כשפים הבאתי האש הזאת. ובמהרש"א: דכן חשב פרעה באותות הראשונים שעשה משה כי כישוף היה כמ"ש במנחות פה. תבן אתם מכניסים לעפריים. שנאמר ואתה וגו' ור"ל מבקש אני ממך שאתה תסבב את לבם אליך, אשר הי' עד הנה אחורנית ממך, וכפרו ההשגחה ותלו הנ"ל במקרים ומכשפים, ואתה תסבב את לבם שיאמינו שבדבריך עשיתי, ע"כ.

ומבואר שאפילו כשאלי' בעצמו עושה נס ומופת בשם ה', להחזיר בתשובה את הרשעים עובדי הבעל, היו ביניהם כאלה שהוציאו מזימה של רשע שאליהו בעצמו משתמש בכח של סטרא אחרא, ולכן התפלל אליהו באופן מיוחד שלא יעלה בלבם עלילה כזאת.

ד. ואותו הדבר במצרים כשבאו משה ואהרן, לעשות המופת בהמטה שנעשה נחש, אמרו פרעה והמכשפים שלו שזה מעשה כשפים, (וראה מ"ש בתורה שלמה שמות פ"ז אות מז־מט בביאור).

וכן כתב בס' אהל יעקב להמגיד מדובנא לפרש: מה שאמר משה שמות ד, א, והן לא יאמינו לי וכו' כי יאמרו לא נראה אליך ה', כי יחושו פן טעיתי והנבואה באה מסטרא אחרא, ועל זה נתן לו מופת עונש הצרעת שהשיג על אמרו לה"ר על ישראל [כי הם מאמינים בני מאמינים] שהוא מופת גדול והוראה עצומה שאין הדבר מסטרא אחרא כי אם מאת ה' האוהב את עמו ישראל ע"כ. וכעי"ז בתו"ש

פ"ד אות טז. ממדרש הגדול: למען יאמינו כי נראה אליך ה', שזה אות שיש בו שינוי מנהגו של עולם ואע"פ שבעלי כשפים עושים כך, אינו מתקיים כמעשה הנביא, ע"כ.

ה. וכן אמרו חז"ל בקרא ויאמרו אל משה המבלי אין קברים במצרים וגו' הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים. וביונתן, ואמרו רשיעי דרא למשה. וברמב"ן: כי העם היו מאמינים בה' ומתפללים אליו אבל במשה נכנס ספק בלבם כו' ואע"פ שראו האותות והמופתים חשבו שעשה אותם בדרך חכמה. ובמכילתא שם שהי' ד' כתות ואחת אומרת נחזור למצרים, עיי"ש בתו"ש אות פא בביאור ושם יד, ג. ואמר פרעה לבני ישראל, בתר' יונתן: לדתן ואבירם. וראה תו"ש שם אות יב. הרי מבואר שאפילו בנסים שנעשו במצרים הי' כאלה שכפרו.

ו. ועפי"ז יש לפרש לשון הפסיקתא רבתי פי"ג, על הפסוק: היש ה' בקרבנו אם אין (שמות יז, ז): "ראה שטות שהיה בידם", השכינה סובלת אותם, טעונים על ענני כבוד ומוקפין בהם ועמוד הענן מהלך לפניהם, ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלקיך (דברים א, לא) והם אומרים: היש ה' בקרבנו! א"ר ברכיה הכהן ברבי, משל לגיבור שהיה מהלך ובנו על כתיפו והיה מוליכו בשוק והיה הבן רואה דבר של חפץ ואומר לאביו: קח לי. והוא לוקח לו פעם הראשון והשני והשלישי, ובנו על כתיפו. בסוף ראה אחד אמר לו: ראית לאבא? מיד נטלו והשליכו לארץ, א"ל, כל הדרך היית טוענך על כתיפי ועכשיו אמרת ראית לאבא? כך ישראל היו טעונים על ענני כבוד, ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלקיך כאשר ישא איש את בנו - והם אומרים היש ה' בקרבנו, מיד: "ויבא עמלק". נראה שהאנשים שאמרו: היש ה' בקרבנו... מבואר ביונתן שהמה היו הרשעים שבעם והמה אמרו שכל הנסים הם מסט"א, ועל כך אמרו חז"ל: "ראה שטות שהי' בידם". הרי שחסרון באמונה נקרא "שטות".

ז. ועל פי זה יש לפרש גם לשון המדרש במדבר ריש פ' קרח, מובא ברש"י (במדבר טז, א): קרח שפקח הי' מה ראה ל"**שטות**" זה? ובמפרשים עמדו על כך, למה זה מכנה דברי קרח "שטות", ולהנ"ל י"ל מפני שמבואר בירושלמי סנהדרין פ"א ה"א: אמר רב: קרח אפיקורס היה וכו' אמר אין תורה מן השמים ולא משה נביא ולא אהרן כהן גדול. ונשאלת השאלה הרי ראה כל המופתים והנסים שעשה

משה, והתי': קרח טען שהמופתים הם מסטרא אחרא. [ראה בזוהר בראשית יז. שהכחיש מעשה בראשית ונדבק בשמאלא ובגיהנם, היינו סט"א], ולכן מכנה המדרש טענת קרח מה ראה "לשטות" זה כמו אלה שאמרו: היש ה' בקרבנו.

ומבואר מכל הנ"ל, שהיו כאלה שאמרו גם על נסי מצרים שהם מסט"א מעשה כשפים, א"כ איך מותר לומר "למי" שעשה נסים, הרי יש חשש ח"ו שמתכוין לסט"א וזה בכלל ע"ז, לכן באה ההלכה והחליטה: **מאן עביד ניסי - קוב"ה**, כדי להוציא מלבן של כל אותם הטועים, שכן מאמין כל יהודי תמים בלי שום פקפוק שכן הי' במצרים וכן בכל המקומות ובכל הדורות. ואת זה אנו מפרסמים בליל פסח ושונין לבנינו לדורות עולם ושלא להעלות ח"ו על הדעת רעיון מוזר ומשונה הנ"ל.

ח. הנה כל המאמינים בההשגחה העליונה, רואים בנצחון זה נס גדול לא רק של רבים ביד מעטים, אלא הרבה יותר מזה - נצחון גדול כזה בזמן מועט כל כך, שהצליחו הלוחמים להרוס את רוב אוירוני האויב בג' שעות - "ישועת ה' כהרף עין"! - ובזה הרסו את כל מערכת ההגנה שלו, והפרו עצתו להשמיד להרוג ולאבד, ונהפוך הוא.

אי אפשר לו לאדם להחליט על פי סברות גרידא אם אמנם היה כאן נס או לא, הכל תלוי בראיה הפשוטה הישרה, אשר אינה משוחדת מדיעה קדומה, מצד אחד לפנינו כל גדולי התורה והאדמורי"ם המפורסמים וראשי הישיבות בא"י כולם הודו ברבים מקרב לב להשי"ת על הנסים והנפלאות שנעשו לעינינו וכן עשו רובא דרובא של החרדים בא"י ובחו"ל, ולעומתם גם המומחים הצבאים הגדולים, אמרו כולם, שנצחון פלאי כזה עוד לא קרה במלחמות מודרניות, וגם הסופרים הגדולים של אומות העולם כתבו מתוך התרגשות עצומה על הפלא הגדול הזה - מעין נצחונו של דוד הקטן על גלית, **וראיה זו של אנשים רחוקים**, היא המגלה והמספרת לנו את האמת על הנס הגדול שאירע - שתכליתו לקדש שם שמים בעולם, והרבה סופרי או"ה כתבו שלבני ישראל יש אלקים גדול וסייע להם במלחמתם, ומי אינו זוכר את החרדה הגדולה שהיתה בארץ, ושל עם ישראל כולו בתפוצות, על הכיתור הנורא המאיים שבו היינו שרויים, והיתכן לומר אחרי כל זה כי הכל התנהל בדרך הטבע. האם לא על הסכנה הנוראה המאיימת נשפכו נחלי דמעות ישראל, אשר התפללו בדמעות שליש לה' להצלה, ולנס גדול שיתרחש, ואמנם תפילתנו נתקבלה. והאויב נהדף בצורה על־טבעית, האם לא ההודאה של רבבות אנשים חילוניים ודתיים גם יחד כי נסים התרחשו עמנו - היא אמת־המדה להבחין אם היה כאן דרך

הטבע, או הנהגה נסית של ההשגחה, שלא כדרך הטבע, והאם הודאת מפקדי הצבא - אשר אינם חשודים לשקר - כי הכל נוהל בצורה שהם עצמם לא תיארו לעצמם, לדרך הטבע תיחשב? האם קידוש השם הגדול שנעשה בכל העולם, והרמת קרן ישראל, אינו מעשה ה', אתמהה? והדברים ברורים כשמש, לאדם המביט בעין בלתי משוחדת, וראה לקמן פ"כ הנסים שבמלחמת ששים הימים מפי עדי ראי'.

יג

מצוה להודות להשי"ת בליל פסח גם על הנסים שבימינו

לעיל הובאו הרבה מקורות שיש חיוב מדאורייתא להודות להשי"ת על הנסים שעשה לנו בימינו, ולפי"ז ביחוד בליל פסח שכתבו הגאונים (ראה הגדה שלמה, דף 86) שבהפיסקא: לפיכך וכו' אנו יוצאים ברכת שעשה נסים לאבותינו וכו' שהיינו צריכים לומר בלילה הזה כמו בחנוכה ופורים, בוודאי יש חיוב לכלול בהודי' זו גם הנסים שבימינו. ובפרט במצבנו אנו, שאנו עומדים באמצע מצב מלחמה ואנו זקוקים עוד לרחמי שמים מרובים, ועוד נסים ונפלאות שנזכה לגאולה שלימה, בוודאי יש חיוב להודות על העבר ולבקש על העתיד. ולקמן פי"א הבאתי דברי הרשב"א (ברכות) שעיקר המצוה של זכירת יציאת מצרים, היא לפרסם האמונה בהשגחה פרטית בהקב"ה, גם ללמד מדת הבטחון בהשי"ת שיעזור לנו במצוקתנו, אותם הדברים ילמדו מהנסים שיהי' בימות המשיח. ואותם הדברים יש ללמוד גם מהנסים שבימינו, ולכן חייבים אנו לזכרם ולהודות עליהם.

ולפענ"ד נראה שבאמירת הפסקא לפיכך עלינו להודות... למי שעשה נסים לאבותינו ולנו [יש נוסח לנו ולאבותינו]... יש לכוון גם על הנסים והנפלאות שבימינו אנו. והדברים נתבארו באריכות להלן (פרק יב) על יסוד דברי הלבוש או"ח סימן תרפ"ב ס"ב שהוא אומר שצריך לומר בעל הנסים ועל הפרקן וכו' שעשית לאבותינו בימים ההם ובזמן הזה. בוי"ו, ופירושו שאנו מודים לך על הנסים שעשית לאבותינו בימים ההם וגם אנו מודים על הנסים שעשית לנו בזמן הזה, שבכל יום ויום הוא עושה עמנו נסים נגלים ונסתרים בזמן הזה, כמו בזמן אבותינו, ואח"כ מפרש ואומר קצת מהנסים מה שעשה לאבותינו בזמן הזה וכו' ויש מדקדקים לומר בזמן הזה בלאו וא"ו כו' אבל נ"ל שטוב יותר לומר בוי"ו, כדי לכלול כל הנסים. ובמפרשי השו"ע יש שחלקו עליו, והבאתי שכן מפורש ברמב"ם הנוסח "ובזמן", כמו שכתב הלבוש, ועוד ראיות שונות לדבריו ואכמ"ל. כן הבאתי מ"ש א'

מהראשונים בספר צדה לדרך כלל שביעי דף קל: יסוד התורה כולה שאין לו לאדם חלק בתורה עד שיאמין שכל דברינו ומקרינו כולם נסים... ומי שיש בלבו אמונה שלימה ודעת נכונה יראה בעיניו נסים ונפלאות בכל מקומות נפוצותינו שהם יותר מקריעת ים סוף, למי שלא ידחה האמת הנראה שבכל יום ויום עומדין עלינו לכלותינו והקב"ה מצילנו מידם... עיי"ש שהאריך ומקור דבריו ברמב"ן בפי' עה"ת בהרבה מקומות.

יד

החפץ חיים זצ"ל אומר, שיש נסים נגלים רק למתבוננים בהם

בספר בית השואבה להרב ר"ש שוואב (דף יב) כותב וז"ל: והנה כאשר זכיתי לקבל פני צדיק הדור רבן של כל ישראל מרן הגאון הק' בעל "החפץ חיים" זצוקלה"ה ולבקר בהיכלו, שמעתי באזני דבר מפורש יוצא מפי כהן גדול זי"ע, כי הזמן של עכשיו הוא בלי ספק עקבות המשיח, ושהסימנים שמסרו לנו חז"ל כבר נתקיימו בנו. ובשנים האחרונות הרבה מתלמידיו שמעו פה קדוש אומר דבר זה, כי שנה ושילש והרבה עליו את הדבור. ועוד חיבר קונטרס אשר בשם "ציפית לישועה" יכונה, וכמדומני שמצוה לקרותו ולהתעמק בו במיוחד בעת כזאת. ואגב, אציגה פה מאמר אחד ששמעתי מפיו הקדוש ז"ל זהו:

המן שאכלו ישראל במדבר היו בו כל מיני טעמים שבעולם ותלוים בדעתו של כל אחד ואחד בשעת אכילתו (כדאיתא ביומא), אבל מה היה טעמו של המן בפיו של אדם שלא התבונן בשעת אכילה כלל? וצריך לומר ע"כ שלא היה איש כזה טועם מאומה באכילתו את לחם השמים, ורק המתבוננים המה טעמו כל הטעמים בהם באותה שעה. כן הוא כל ענין רוחני שלא יהיה ניכר ערכו ולא יהיה מורגש טעמו ונימוקו רק למתבונן בו: ולמשל, ידיעת התורה שהיא מתוקה מדבר ונופת צופים ללומדים ומתעסקים בה דוקא, ולפי מה שהאדם מעמיק בידיעתה מוציא הוא בה טעם יותר ערב ויותר נפלא במתיקותו, וממש כמו זה תהיה ביאת המשיח שהיא התגלות השכינה בכל העולם וימלא כל הארץ דעה את ה', ותלויה הרגשת הענין הנפלא הזה במדת התבוננות של כל אחד ואחד, ומי שאינו מתבונן בביאת המשיח כלל לא ירגיש בה מאומה. עכ"ל.

ראה מ"ש לקמן פ"ה מדברי הזהר נשא דף קכה: שע"ה אין טועמים מעץ החיים שיתגלה לימות המשיח. ומ"ש בענין המן כוון בזה למאמר חז"ל במדרש אבכיר

בילק"ש ח"א רמז רנח. מובא בתורה שלמה שמות פ' טז אות יט: הנני ממטיר לכם לחם, לחם לכם ניתן ולא לכל אומה ולשון. שאם יתכנסו כל האומות לספות מן המן אפילו משהו, אינם יכולין. ואין לי אלא המן, מן הבאר מנין, ת"ל באר חפרוה שרים, שאם יתכנסו כל אומות העולם למלאות קיתון אחד מן הבאר לא היו יכולין.

וכן מפורש בספרי האיזנו שיג: מלמד שכשהיה אחד מן האומות פורש ידו לקבל [לקמוץ] מן, לא היה בידו עולה כלום. וכ"ה בשמו"ר פ"ה, ט: והעכו"ם טועמין אותו מר וגד, שנא' והמן כזרע גד הוא. ובמדרש תנאים דברים לב, ו: יבוננהו בשתי מתנות טובות, ואלו הן, המן והבאר, כשיה אחד מאומות העולם קומץ מן המן ולא היה בידו כלום, דולה מן הבאר ולא היה עולה בידו כלום. ובתנחומא בשלח כב: אומות העולם לא היו יכולין לטעום ממנו, שהיה בפיהם כגידין מרין, וביאור הענין שרק ליהודי המאמין ומתבונן בהנס יש לו כל ההרגשות משא"כ לשאר אומה ולשון, והחפץ חיים מוסיף שאפילו יהודי שאינו מתבונן אינו מרגיש כלום, ומעין זה כתב המהר"ל בהקדמה שני' לספר גבורות, וראה מ"ש בני הרמ"ש שליט"א במבוא לנשמת חיים דף לט לבאר דבריו בענין שמש בגבעון דום שהי' בה שתי בחינות עומדת וסובבת, לישראל עומדת ולאו"ה סובבת עיי"ש וממדרשים הנ"ל ראי' לדבריו.

פרק שני

יבוא הנס מכל מקום

יש השואלים, איך אפשר שהשי"ת עשה לנו נסים על ידי צבא הגנה לישראל בזמן שהעומדים בראש הם אנשים שאינם שומרים דת ישראל? והרי ברגיל נעשו נסים על ידי צדיקים בלבד.[11]

11. מקור דבר זה בשו"ת הרשב"א ח"ד סימן רצו: "ויפדו העם את יונתן ולא מת (שמ"א יד, מה), שאמרו אי אפשר שיהי' מזיד, אחר שנעשתה הישועה הגדולה הזאת בישראל על ידו, שאין הקב"ה עושה נס ע"י הרשעים המזידים, ומ"מ עונש שוגג הי' עליו וע"כ הוצרכו לפדותו, בהתרת החרם". וסמך לזה מצינו בע"ז (יח, א): "אי לא איתעביד בה איסורא מיתעביד ניסא, אי עבדה איסורא לא מיתעביד לה ניסא". וכן בברכות נח, א: "[מי] עביד רחמנא ניסא לשקרא". ועי' תענית יח, ב: "ואותו רשע הדיוט הוא". וכדברי הרשב"א מבואר ברמב"ן סוף פ' בחוקותי, ובשו"ת הרשב"א המיוחסות להרמב"ן סי' רפ"ח, ובשו"ת הריב"ש סי' קעח.

ולכאורה דברי הרמב"ן והרשב"א תמוהים, שהרי מפורש בקרא שנעשו נסים לאחאב ושאר מלכים אע"פ שהיו רשעים מזידים.

אמנם, באמת דברי הראשונים נכונים מאוד, משום שאין שום דמיון כלל בין מלחמת יונתן עם הפלשתים, לשאר המלחמות שלחמו מלכי יהודה וישראל.

במלחמת יונתן עם הפלשתים מפורש בקרא (שם יד, ו־כג): 'ויאמר יהונתן אל הנער נושא כליו: לכה ונעברה אל מצב הערלים האלה אולי יעשה ה' לנו [נסא, תרגום יונתן] כי אין לה' מעצור להושיע ברב או במעט... ותהי המכה הראשונה... כעשרים איש... ותהי חרדה במחנה... ויושע ה' ביום ההוא את ישראל'. מכאן, שיונתן התחיל במלחמה על דעת עצמו, במסירת נפש ובאמונה בהשי"ת, שיעשה לו נס מן השמים. וכן נתקיים. נס אישי באופן כזה וודאי אין הקב"ה עושה נס ע"י רשע מזיד, אבל נס כללי במלחמה להציל את העם מועטים נגד רבים, אע"פ שהמלך הוא רשע כמו אחאב ושאר מלכים, שהם היו המנהיגים והראשים במלחמה, בזה הקב"ה עושה נסים, כמו שאמר ר"ש בן יוחאי: "יבוא הנס מכל מקום". העיקר, שהוא צריך להיות איש גבור חיל ולדעת טכסיסי מלחמה והם צריכים לעשות בדרך הטבע כל מה שאפשר ואז יבוא הנס. כמבואר במכילתא שמות יג, ריש בשלח (מובא בתו"ש שם): 'וחמשים עלו בני ישראל מארץ מצרים' - "אין חמושים אלא מזורזין, שנאמר (יהושע ד, יב) 'ויעברו בני ראובן ובני גד וחצי שבט המנשה חמושים לפני בני ישראל' ואומר (שם, יג): 'כארבעים אלף חלוצי הצבא"' ובפי' רבינו בחיי: 'וחמשים עלו בני ישראל', "ע"ד הפשט, יצאו ישראל ממצרים חלוצים כאנשי הצבא היוצאים למלחמה, ואף על פי שאין ישראל כשאר העמים שיהיו צריכים להזדיין כנגד האויבים - דרך התורה לצוות שיתנהג אדם במקצת בדרך הטבע והמקרה, ואחרי כן יפעל הנס. וכן מצינו שאמר הקב"ה ליהושע (יהושע ח): 'שים לך אורב לעיר

התשובה היא, בזמן שעם ישראל בסכנה, כגון בשעת מלחמה, השי"ת עושים להם נסים אפילו ע"י אנשים פורקי עול, כמו שאמר ר"ש בן יוחאי (מעילה יז, ב): "יבוא הנס מכל מקום". ולדעת המפרשים, אנו למדים שתיהן, השאלה והתשובה, מן הכתובים.

וכן מצינו מפורש בקרא (מלכים ב, כג) ירבעם בן יואש מלך ישראל ויעש הרע בעיני ה' לא סר מכל חטאת ירבעם בן נבט וגו' הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת וגו' כי ראה ד' את עני ישראל מרה מאד וגו' ואין עזר לישראל. ולא דבר ד' למחות את שם ישראל מתחת השמים ויושיעם ביד ירבעם בן יואש. וברד"ק: לא בשביל תשובה שעשו אלא שריחם עליהם כי ראה ענים, ע"כ. הרי מפורש בקרא שבעת צרה לישראל אם אין גזר דין ח"ו לכלות, הקב"ה מרחם על עמו ישראל ומושיעם ועושה נסים אפילו ע"י איש שעשה הרע בעיניו, וכן הי' בהרבה מלחמות שנלחמו מלכי ישראל ומלכי יהודה בימי בית ראשון.

ובסדר אלי' זוטא פ"ז: אותם העמים שלא מסר הקב"ה לא ביד יהושע בן נון ולא בידי דוד מלך ישראל מסר הקב"ה ביד ירבעם בן יואש, שנאמר (מלכים־ב יד): "הוא השיב את גבול ישראל", וכי מה טיבו של ירבעם בן יואש שהוא השיב את גבול ישראל? והלא עובד עבודה זרה היה? **אלא משום שלא קבל לשון הרע על עמוס,** באותה שעה אמר הקב"ה: אעפ"י שהדור עבד עבודה זרה וגם ראש הדור עובד עכו"ם, אפילו הכי הארץ אשר אמרתי לאברהם ליצחק וליעקב ליתן לזרעם, אתננה בידו של זה.

הרי שזכות מצוה אחת עמדה לו לנצח במלחמה, ולהושיע את ישראל.

מאחריה', ועם מלומדי הנסים והנפלאות למה יצטרכו לאורב? אלא, שרצון התורה בכך, שיעשה אדם בדרך הטבע כל מה שבידו לעשות והשאר יניח בידי שמים. וכן אמר שלמה המלך ע"ה (משלי כא): סוס מוכן ליום מלחמה ולה' התשועה'. כלומר, חייבים בני אדם להשמר בנפשותיהם ולהכין סוסים וכלי מלחמה, והקב"ה יושיע, כי התשועה לו לבדו יתברך".

משא"כ במלחמת יונתן עם הפלשתים. הוא התחיל במלחמה יחידי, שלא בדרך הטבע כלל, וסמך לכתחילה על נס בלבד, נגד ההלכה שאין סומכין על הנס, ורק צדיק גדול יכול לסמוך על כוחו, למסור נפשו להצלת ישראל. ולזה נתכוון הרשב"א: אין הקב"ה עושה נס "כזה" ע"י הרשעים המזידים, אבל הנסים שנעשו למלכי ישראל במלחמתם, עשה הקב"ה לעם ישראל, אפילו אם המלך והמנהיג של המלחמה הי' רשע כמו אחאב. ואין שום קושיא מפסוק הנ"ל על דברי הרשב"א.

בס' ברכת הארץ דף כד: מביא מס' ערבי נחל: הא דאין הקב"ה עושה נס שלא כדרך הטבע, זולת למי שצדקותיו המה ג"כ חוץ להטבע, זה דוקא בחו"ל אבל בא"י מצינו שלפעמים היה עושה הקב"ה נסים מפורסמים לישראל אף בעת שלא היו ראוים לכך.

אחת המלחמות והבולטת ביותר ודומה למלחמת ששת הימים היא מלחמת אחאב עם ארם במלכים־א פרק כ: בן־הדד מלך ארם עלה עם חיל כבד מאוד להלחם על ישראל, ואחאב מלך ישראל כאשר "פקד את כל העם, כל בני ישראל שבעת אלפים", הי' כמעט, מוכן לקבל עליו עול מלכות של ארם ולהכנע לפניו לכל אשר יצוה, ברגע הקריטי בא נביא ה', מיכיהו מן ימלה, ואמר לאחאב, שכל ההמון הזה של ארם יתן ה' בידו. וכן הי', שהשי"ת עשה לו נס ומסר רבים ביד מועטים 'והכה בארם מכה גדולה'. ושם מסופר: בשעה שהנביא אמר לאחאב שינצח במלחמה: 'ויאמר אחאב, במי? ויאמר, כה אמר ה': בנערי שרי המדינות, ויאמר: מי יאסור המלחמה? ויאמר: 'אתה'. וברד"ק: "ולמה שאל אחאב, מי יאסור המלחמה - ומי יאסור אלא הוא, שהיה מלך? אלא, לפי שהי' עובד ע"ז, והקב"ה עושה עם ישראל נס, חשב אחאב שלא יעשה הקב"ה הנס אם יהיה שם הוא, לפי שהוא עובד ע"ז לפיכך שאל: מי יאסור המלחמה? ויאמר: 'אתה'. וכ"כ אברבנאל: "כי ראה אחאב שלא יעשה השי"ת נס כזה למסור רבים ביד מועטים כי אם ע"י עבדיו, הנו שואל כמסתפק: מי יאסור המלחמה? אולי לרשעתו לא יחפוץ שהוא יאסור המלחמה". ובמלכים שם, נאמר שלתשובת השנה שוב עלה ארם 'למחלמה עם ישראל' ושוב עשה הקב"ה נס 'ויכו בני ישראל את ארם מאה אלף רגלי ביום אחד'. הרי לפנינו, לפי הרד"ק והאברבנאל שהשאלה והתשובה הנ"ל מפורשות בקרא, שבזמן מצוקה השי"ת עושה נסים להציל את עמו, אפילו על ידי רשע כמו אחאב.

וראי' ברורה לדברי הרד"ק, שלהציל כלל ישראל עושה הקב"ה נסים אפילו לרשעים, וכ"ש ע"י רשעים, יש להביא מתנחומא כת"י (מובא בתו"ש בראשית ז, א):

"כתיב (מלכים־ב ז, יט) 'ויאמר אלישע... כה אמר ה', כעת מחר סאה סלת בשקל... ויען השליש... ויאמר, הנה ה' עושה ארובות בשמים היהיה כדבר הזה?' אמר רבי יהודה הלוי ב"ר שלום, אמר להם: לדור הזה, הרשע, שמעשיהם דומים לדור המבול, שכתוב בהם: 'וארבות השמים נפתחו' (בראשית ז, יא) הוא עושה נסים?! אמר לו הקדוש ברוך הוא: אתה למדת קטגוריא על בני, 'ויאמר: הנך ראה בעיניך'. מה עלתה לו? 'וירמסו אותו העם בשער'".

כאן אנו שומעים על גודל העונש למי שמלמד חובה על עם ישראל ואינו מאמין שהשי"ת עושה נסים גם לדור של רשעים. ואם אחאב, שהיה עובד ע"ז ודורו עע"ז היו (ירושלמי פאה פ"א ה"א), כן, על אחת כמה וכמה בדורנו אנו שבה אין בני ישראל עובדים ע"ז כלל וההצלה היתה בשביל העם כולו, שכולל בתוכו יותר

ממאה רבבות שומרי תורה ומצוות, וודאי שהקב"ה עשה להם נסים.

לפי המבואר במקרא הי' אחאב עובד ע"ז להכעיס, מסית ומדיח וידיו מלוכלכות בדם נבות היזרעאלי, ובדם נביאי האמת, שאשתו הארורה איזבל הרגה והוא לא מחה, והוא גר עם איזבל הנכריה שלא נתגיירה, כמ"ש הרלב"ג, שהיתה אדוקה בעבודת הבעל ו"הוא הלך ועבד את הבעל שהיתה עובדת לו, והשתחוה לו ואחר זה בנה מזבח לבעל בבית הבעל אשר בנה בשומרון ועשה אשרה לבעל". וד' מאות וחמשים נביאי הבעל הביאה מצידון ואוכלים על שלחנה, וחז"ל מרבים לספר על כל מיני עבירות ותועבות שעשה אחאב ולפמ"ש המפרשים הוא הי' בבחינת ידע את קונו-רבונו ומתכוון למרוד בו, ואמרו שאין לו חלק לעוה"ב, ודרשו עליו (סנהדרין לט, א) את הפסוק: 'ובאבוד רשעים רנה' ובתענית כח, א דרשו על ירבעם בן נבט וחבריו, ושם רשעים ירקב.

לפי שיטה זו הי' אחאב הפושע הגדול ביותר בין המלכים שבבית ראשון, ובכל זאת כשהי' עם ישראל במלחמה בצרה גדולה נעשה נס על ידו, א"כ בזמנינו אנו על אחת כמה וכמה שראוי הי' צה"ל מכל הבחינות, שהשי"ת יעשה נסים על ידו.[12]

12. ויש להביא ראי' אלימתא להנ"ל שהקב"ה לפעמים עושה נסים להצלת ישראל אפילו על ידי דרכים שאינם מובנים לנו, כי אנו רואים בפורים שהנס בא על פי דרכי הטבע, שהלכה אסתר המלכה לאחשורוש לבקש על עמה כמבואר במגלה טו. שלא כדעת עד עכשיו (נבעלתי) באונס ועכשיו (מכאן ואילך) ברצון, וכאשר אבדתי אבדתי כשם שאבדתי מבית אבא, כך אובד ממך. פירש"י: אסורה אני לך דאשת ישראל שנאנסה מותרת לבעלה וברצון אסורה לבעלה, ובתוס' שם שמרדכי לא גירשה לפי שכל מעשה הגט צריך עדים והי' ירא פן יתפרסם הדבר למלכות. ובגמ' סנהדרין עד: והרי אסתר בפרהסיא הואי, (ונבעלה לנכרי ולא מסרה נפשה לקטלא), אמר אביי אסתר קרקע עולם היתה, ועיי"ש בתוס' ד"ה והא, ודברי הגמ"י בסנהדרין וחי' הר"ן שם אחר שאפשר לאונסה בע"כ מה תועיל אם מוסרת להריגה, עיי"ש. וכן מ"ש בתו"ש פ' לך פי"ב אות קמה בביאור. ראה ג"כ במדרש אסתר רבה פ"ו: אמר אפשר לצדקת זאת שתנשא לערל, אלא שעתיד דבר גדול שיארע על ישראל, ועתידים להנצל על ידיה.

ולפי"מ דמבואר במדרש אסתר רבה (פ"א, א, עיי"ש במפרשים וברד"ל) נמצא שדריוש בנו של אחשורוש ואסתר (ויק"ר פי"ג), הוא שנתן הצו לבנות את בית המקדש אחרי שאחשורוש הפסיק את בנינו. והמגילה הרי נאמרה ברוח הקודש ואסתר נחשבת בין ז' נביאות (מגילה יד.), ובודאי עשתה הכל כדין וכהלכה כמו שצוה עלי' מרדכי, והוא עשה ע"פ הסנהדרין שדנו על זה והתירו.

ר' אליעזר מגרמישא בספרו שערי בינה מובא במנות הלוי לר"ש אלקבץ בקרא באסתר ד, טז, כותב: כאשר אבדתי אבדתי, דענין תענית ג' ימים לכפר ג' עבירות גילוי עריות דעד עכשיו באונס ועכשיו ברצון ונאסרה למרדכי, וש"ד שהתך נהרג ע"י המן, וכותלי דחזירי בסעודת אחשורוש, ור"ש אלקבץ מוסיף שיש באכילה עם הנכרי שמץ דבר ע"א, והתירו כדי להציל הכלל ישראל, ואחרי כל זה היתה צריכה לנסים מן השמים שהי' עטופים בדרכי הטבע.

וביאור ענין זה ע"ד מהותו של המלך אחאב ראה לקמן פט"ז.

ומצינו שלא רק שעושה נסים לעם ישראל ע"י אנשים פושעים, אלא לפעמים מצינו שהתשועה במלחמה באה על ידי עבירה ממש, כמו שאמדו בגמ' הוריות (ד"י): ארנב"י גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה שנאמר תבורך נשים יעל אשת חבר הקיני וכו' (שופטים ה כד), אר"י שבע בעילות בעל סיסרא באותה שעה וכו', ופירש"י ואם לא יעל, הרי הרשע הזה בא ומאבדן כו'. ומבואר שגדולה עבירה לשמה להצלת עם ישראל במלחמה.

בספר דברי סופרים להגה"ק ר' צדוק מלובלין זצ"ל בליקוטי מאמרים דף קפו כותב: והנה מרדכי ידע את כל אשר נעשה, ואז"ל ברוה"ק כו', ידע כי רצון הש"י להשתדל לטובת ישראל, אפילו נגד רצונו, וכידוע המשל ממלך שכעס על בנו ומ"מ נהנה מי שמקרבו (ב"ב י:), וע"כ חשב לתפוס מדתו של המן לבוא בעקיפין להצילם, ושלח לאסתר לבוא לפני המלך אשר לא כדת, דבגילוי עדיות יהרג ואל יעבור, ואף דאמרו בס"פ בן סורר ומורה קרקע עולם שאני, זה נלמד אח"כ מאסתר דבאמת לא הי' איסור, אבל הם לא נתברר אצלם עדיין הלכה זו, וע"כ לא רצתה אסתר תחלה, וגם אח"כ אמרה שהוא לא כדת, אבל נתרצית לעשות שלא כדעת ולאבד אף עולם הבא בשביל הצלת ישראל, וזה פירוש כאשר אבדתי ר"ל בעוה"ז שנטמעה בין העמים, אבדתי בעוה"ב ג"כ ח"ו, ומרדכי ג"כ לא הי' מבורר אצלו עדיין דבר זה דקרקע עולם שאני וע"כ נאמר דלבש שק היינו לבוש גרוע וגס, כו', וגבי אסתר הי' היתר ומצוה גדולה באמת רק לפי מחשבתו הי' עבירה נקרא לבוש שק שאין לבוא בו אל שער המלך מלכו של עולם כו'. ועיי"ש דף קסב.

ובמק"א כתבתי לבאר הסוגיא במגילה טז: וגדול לרוב אחיו, ולא לכל אחיו, מלמד שפדשו ממנו מקצת סנהדרין, בגמ' אינו מבואר הטעם ורש"י מפרש שהטעם על פי דברי ר' יוסף שנאמרו בסמוך, א"ר יוסף גדול ת"ת יותר מהצלת נפשות, כלומר שיש לסמוך על הנס אפילו בשעת סכנה, ונ"ל שר' יוסף בא לפרש טעמם של מקצת סנהדרין, שחלקו לכתחלה על מרדכי ורוב סנהדרין בדרכי ההצלה. [ומה שהביא ר' יוסף מקרא דנחמיה מבואר שם שכן מצאו כתוב, וי"ל שזה הי' כתוב על ידי א' ממקצת סנהדרין], אבל המגילה שנכתבה ברוה"ק הדגישה "לרוב אחיו", לאשמעינן הלכה לדורות, במקרה כזה הלכה היא כהרוב. וגם המיעוט מוכרח היה לבטל דעתו נגד הרוב. וכמו שעשה מרדכי, שהצלת נפשות גדולה ואין סומכין על הנס. ונשאר רמז לדעת מקצת סנהדרין בזהר ח"ג ער. אסתר לשון סתר, השכינה הסתירה אותה מפני אחשורוש ונתן לו שידה במקומה, והיא חזרה לזרעותיו של מרדכי, כלומר לא כפשטות הדברים בגמ' ומדרשים וכל הראשונים. וכ"כ במעשה דיעל [ועפ"ז יש לפרש לשון ויק"ר פכ"ג, י: ותכסהו בשמיכה כו' שמיכה שמי מעיד עליה שלא נגע בה אותו רשע. ובהערות מרגלית, ותמוה שהרי המקרא צווח שאותו רשע נגע בה. ולהנ"ל ניחא שסובר כמ"ד שידה היתה.] ראה במדבר קדמות להחיד"א ערך יעל. ואכמ"ל.

וכן יש להעיר על הנ"ל מהמבואר בסנהדרין צז, א: ג' דברים באים בהיסח הדעת, וא' מהם משיח. ובתורה שלמה בראשית פל"ח וישב דף 1462 הבאתי מ"ש בשפתי כהן מהר"מ הכהן (ויניציה שס"ה) פ' וישב לח, טו: ויראה יהודה ויחשבה וגו' שמעתי בשם הר' יעקב ארי"ז ז"ל שקבל מרבותיו, למה היחס והשרה והמלכות של ישראל יהיה על זה הדרך, שהרואה יראה שח"ו יש בו צד ממזרות, וכן ענין בועז שלא הוליד מאשה אחרת, אלא מבתו של עגלון שהיא ממואב, וכבר ידעת מואב מאין בא, ודוד ג"כ אמרו (מדרש מובא בילקוט המכירי תהלים קיח. כה) שנתאוה ישי לאמתו כו' ונמצאת אשתו כו'. ורחבעם ג"כ מנעמה העמונית, אלא שעשה הקב"ה כן כרי להביא מלך המשיח בהיסח

הדעת, כדי שלא יקטרג המקטרג כמו שאמר בזהר כו' ולזה רמזו חז"ל נחש, מציאה, משיח, באין בהיסח הדעת של מקטרג. כו'. א"כ עשה הקב"ה כן, כדי שיסיח השטן דעתו, ויאמר השררה והמשיח לא יבואו אלא מהיחס והקדושה ולא יבוא על זה הדרך, ע"כ. ועי' סנהדרין צז: מדת הדין מעכבת. ובמגיד מישרים פ' ויגש: וכתיב בספרים שהגואל אצל רות לא ידע מהנ"ל. לכן אמר: פן אשחית את נחלתי.

וי"מ שמטעם זה בנין בית שני בא ע"י כורש עע"ז. וכמבואר בשהש"ר פ"ה, ד: אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה כל נסים שעשית לי ע"י כורש (עכו"ם) לא היה מוטב לעשותן לי ע"י דניאל וע"י אדם צדיק וכו' עיי"ש במפרשים, והמחברים הביאו רמז מהמבואר בחולין סג. רחם (עוף טמא) וגמירי דאי יתיב אארעא ושריק אתי משיחא.

וב"קול התור" מאת הגה"ק ר' הלל ז"ל תלמידו של הגר"א פ"ב אות קד. כותב: עקבות משיחא, בשביל שני דברים נקראים עקבות, בשביל שבאים קימעא קימעא, ובשביל שכל סגולות הגאולה באות בדרך עקיבין היינו עקיפין, בדרך של סחור סחור כדי שלא יתאחזו בהם קליפות הטומאה ע"כ. ועל פי כל הנ"ל מבוארת עיקר השאלה הנ"ל.

מזה יכולים אנו ללמוד לדורנו אנו, אם אנו רואים שיש גורמים להצלת העם ולגאולת ישראל, ע"י אנשים הרחוקים מן הדת, יש לנו לומר ע"ז בהדי כבשי דרחמנא למה לך, עלינו לעשות כל מה שנצטווינו בתורה ולקוות שהשי"ת יגמור עלינו הכל לטובה.

פרק שלישי

סימני גאולה

החפץ חיים על סימני הגאולה

טרם אתחיל פרק סימני הגאולה, אני מוצא לנכון להביא מ"ש הח"ח בספרו שם עולם ב"ח (נדפס בווארשא בשנת תרנ"ח), בשער התחזקות פרק יב דף יב: כתב שיש לצפות לישועה, מפני שנתקיימו כל הסימנים שהובאו בסנהדרין שיהיו קודם ביאת משיח, וז"ל: הנה כעת שנתרבה מצוקות הזמן הרבה מאד, יפלא לב כל איש מה זה עשה אלהים בארץ, ומה יהיה אחרית דבר, וכמעט כח אין לסבול גודל העניות והמצוקות שנתרבה יום יום. אכן המתבונן היטב ימצא מזה גופא תנחומין קצת כי הנה ידוע מה שכתב הגר"א ז"ל שכל ימי הגלות דומה להריון, והסוף דומה לחבלי לידה [וזהו מה שקראו בגמרא (שבת קיח) חבלי משיח ופירש שם רש"י לשון חבלי יולדה], ובחבלי לידה ידוע אם נזדמן אשה המקשה לילד בעת שהקישוי נתגבר עליה הרבה, עד שאין בכחה לסבול, תנחם לה המילדת כי עתה לא תמשך עוד מכאובה, ותאמר לה אל תיראי כי זה סימן שקרוב הוא ללידה, כן הוא ממש בדבר הזה כל זמן שלא נתגברו כ"כ רוב המצוקות אנו יכולין לחשוב כי ימשך ההריון עוד הרבה זמנים, אבל כעת שהמצוקות נתגברו כ"כ שאי אפשר לסבול עוד, בודאי יש לצפות להשי"ת שיגלה קץ ישועה בזמן קרוב וכו'[13] ובפרט שאנו רואין בזמננו שנתקיימו כל הסימנים שהובאו בפרק חלק לענין הגאולה, ונזכיר איזה מהם לדוגמא, שאמרו שם, אם ראית דור שצרות רבות באות עליו כנהר חכה לו שנאמר וכו'. עוד אמרו שם שלפני ביאת המשיח, לא יהיה שכר אדם ושכר בהמה (ואנו רואין זה בעינינו שמפני ריבוי מסילות הברזל וכלי מכונה (מאשין) שנתרבו לא נצרך לפועלים ולבהמות כ"כ והולכים בטל). גם אמר שם שכל השערים יהיו שקולים והיינו ג"כ מטעם הנ"ל ששער התבואה כמעט שוה בכל המקומות, ועי"ז

13. בלקח טוב שה"ש דף פד. מי זאת הנשקפה כמו שחר. מה השחר הכל מחכים לו, כך מלך המשיח, הכל מחכים לו, מה השחר בא אחרי האפלה, כך ישועת ישראל באה אחר צרות הגלות, וכה"א למנצח על אילת השחר, זו גאולתן של ישראל, ע"כ.

נתדלדל המסחר והמשתכר, משתכר אל צרור נקוב. עוד אמר שם שאפילו ת"ח שכתוב בהם שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול לא יהיה להם אז שלום מפני הצר וגם זה נתקיים בימינו. עוד שם שיתמעטו הת"ח בעת ההיא. עוד שם דור שבן דוד בא בו נערים ילבינו פני זקנים וכו'. עוד שם אין בן דוד בא עד שתכלה פרוטה מן הכיס, ובאמת מקרא מפורש הוא והשארית בקרבך עם עני ודל וחסו בשם ה'. וכן איתא ברעיא מהימנא פרשת בהעלותך דבגלותא בתראה לית מיתה אלא עוני דעני חשוב כמת עי"ש. וכן בתקוני זוהר בכמה מקומות דיתגבר אז העוני והדלות. עוד שם בגמרא כמה סימנים, ובעו"ה אנו רואים שכולם נתקיימו בזמנינו. וגם עיין במשנה סוף סוטה מה שחשב שם מה שיהיה בעקבתא דמשיחא וגם זה נתקיים, א"כ בודאי יש להתחזק בבטחון ולצפות לישועה בזמן קרוב. [מענין שרבינו מאיר אבולעפיא (חי בסוף האלף החמישי) בספרו יד הרמ"ה בסנהדרין צז: הנ"ל, כותב: ותמה אני לפי סימנים הללו מפני מה אין בן דוד בא בדורנו זה עכ"ל]. ובאמת קרוב יותר שכבר כלה העת אלא שעתה הוא חבלי לידה וכמו שהיה בסוף גלות מצרים שאפילו אחר שכלה הזמן ונתבשרו ליגאל הוכבד העבודה הקשה עליהם יותר אלא שלא היה נמשך הרבה כי מיד נגאלו. עכ"ל החפץ חיים זצ"ל. ויש לזכור שהדברים הנ"ל נכתבו קודם השואה הנוראה!

ומ"ש בשם הגר"א הדמיון לחבלי לידה, מקור דבריו המה בקרא ישעי' כו, יז: "כמו הרה תקריב ללדת תחיל תזעק בחבליה כן היינו מפניך ה'". וברש"י כמו הרה, תקריב ללדת וגו'. כך היינו מפניך רואין אנו צרות מתחדשות וסבורים אנו, שהם מיני סימני ישועה וגאולה, לפי שאנו מובטחים ליגאל מתוך צוקה וצרה כיולדה זו: מפניך. מפני גזרותיך ובפי' מהר"י קרא: כמו הרה תקריב ללדת, בשעה שתחיל תזעק בחבליה. חבלים וצירים לאשה הרה, גם הנה סימני לידה באשה. צירים וחבלים, כמו כן סימני גאולה לישראל צרות וגזירות רעות.

ויש להעיר מדברי הגר"א בתקונים מזהר חדש דף יז "ותחלת הגאולה היא הצרות, כמ"ש אגרא דכלה דוחקא, כמו במצרים תכבד העבודה וגו' וכן התחלת גאולה בלילה ועיקר הגאולה ביום היציאה ביממא". וראה בקה"ת פ"ה.

א.

חבלי משיח

בסנהדרין צז. א: אמר רבי יוחנן דור שבן דוד בא בו כו' ת"ח מתמעטים והשאר עיניהם כלות ביגון ואנחה, וצרות רבות וגזירות קשות מתחדשות, עד שהראשונה פקודה, שנייה ממהרת לבוא.

שם צח, א: א"ל ר' יהושע והלא כבר נאמר וכו' (דניאל יב, ז) וככלות נפץ יד עם קדש תכלינה כל אלה. ופירש"י אחר שתכלה גבורתם שיהיו שפלים למאד, תכלינה אלו הצרות ויבוא משיח כדאמרינן כי אזלת יד ע"כ. ובמצ"ד: כאשר ימורק העון ותכל מהם נפצות הכח שהי' להם בקושי הגולה אז תכלינה כל העכו"ם ויקבלו ישראל את המלוכה. וכ"ה בדברים לב, לו: כי יראה כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב. ובספרי שם: שאין עוזר לישראל ואומר וירא כי אין איש.

בספר "חזון ברוך", מיוחס לברוך בן נריה, חלק ראשון אות כה כתוב: כאשר יכו יושבי הארץ בתמהון, ובאו עליהם צרות רבות ומצוקות גדולות, והי' כי יאמרו בלבם מרוב צרותם: 'לא יזכר עוד שדי את הארץ',

וכאשר יאמרו נואש, - אז יחל להגלות הזמן החדש. ע"כ.

רעיון זה מבואר בגמ' סנהדרין הנ"ל דף צז.: אין בן דוד בא כו' עד שיתייאשו מן הגאולה שנאמר ואפס עצור ועזוב אין עוזר ואין סומך לישראל [שיהיו שפלים למאוד ואומר אין עוזר ואין סומך שיהיו מתייאשין מן הגאולה, רש"י].

שם צח, ב: אמר רבי יוחנן: אם ראית דור שצרות רבות באות עליו כנהר, חכה לו (לגואל), שנאמר: כי יבוא כנהר צר (ישעי' נט, יט), וסמך לה: ובא לציון גואל.

שם צח, ב: אמר עולא: ייתי ולא איחמיניה (יהי רצון שיבוא משיח ואל אראנו - רמ"ה). וכן אמר רבה... אמר לה אביי לרבה: מאי טעמא (אמרת "לא אחמיניה")? אילימא משום חבלו של משיח (משום צרות שבאות בבואו)... אמר שמא יגרום החטא (ואל יעמדו לו זכיותיו, ויענש באותה שעה)... אמר ליה ההוא מינא לר' אבהו: אימתי אתי משיח?... אמר ליה: לכי חפי להו חשוכא להנהו אינשי... קרא כתיב (שם ס, ב): כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאמים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה.

וגם הרמב"ם ב"אגרת תימן" פ"א מתאר את התקופה הקשה של עקבתא דמשיחא: "ועל העת הקשה הזאת שראה הנביא במחזה התחיל להעתיר בעדנו ולהתפלל עלינו ככתוב (עמוס ז, ה): ואמר ה' אלהים חדל נא, מי יקום יעקב כי קטן

הוא... ואין ספק להיות אלו "חבלי משיח", שהיו החכמים מבקשים מהבורא שלא יהיו מצואים בהם. וגם הנביאים מרעידים בהעלותם אותה על רעיוניהם, כמו שאמר (ישעיה כא, ד): תעה לבבי פלצות בעתתני וגומר, וגם בספר הישר (בתורה) אמר הבורא: אוי למי שיהיה מצוי באותו הזמן משומו אל.

וכן דרשו חכמים במדרש תהלים פ"כ, ד: "יענך ה' ביום צרה" משל לאב ובן שהיו מהלכים בדרך ונתיגע הבן ואמר לאב: היכן היא המדינה? אמר לו: סימן זה יהא בידך: אם ראית בית הקברות לפניך - הרי היא המדינה קרובה לך. כך אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל: אם ראיתם את הצרות שנתרבו אתכם - באותה שעה אתם נגאלין, שנאמר: יענך ה' ביום צרה.

ובפסיקתא רבתי פל"ו: "אמר ר' יצחק: שנה שמלך המשיח נגלה בה, כל מלכי אומות העולם מתגרים זה בזה... וכל אומות מתרעשים ומתבהלים... וישראל מתרעשים ומתבהלים ואומרים: להיכן נלך ולהיכן נבוא? ואומר להם: בני אל תתיראו... הגיעו ימי גאולתכם; ולא כגאולה הראשונה כך גאולה האחרונה, כי גאולה הראשונה היה לכם צער ושיעבוד מלכיות אחריה, אבל גאולה אחרונה אין לכם צער ושעבוד מלכיות (אחרים) אחריה".

הרי שגדולי הדורות חזו מראש, כי בעקבתא דמשיחא תהיה תקופה קשה, והחושך יכסה ארץ.

רמב"ן ספר הגאולה (דף רסד - הוצאת שעוועל): "ויותר חזק מזה בסוף התורה, שדבר בדרך נבואת עתיד, מתחלת הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה, עד סוף פרשת האזינו, ושם נאמרה הבטחה גדולה וחזקה בפסוק. **והיה כי תמצאנה אותו רעות רבות וצרות וענתה השירה הזאת לפניך לעד כי לא תשכח מפי זרעו**, ונתנבא בשירה הזאת אשר היא בנו לעד אמת ונאמן, בכל הצרות המגיעות אלינו בגלות הזאת, כגון אמרתי אפאיהם אשביתה מאנוש זכרם. והבטיחנו בסוף כי ידין עמו". מוכח מדבריו, כי התגברות הצרות לישראל, מוכיחה בעליל כי הנה קרבה הגאולה, והולך וקרב הרגע של: כי הנה "ידין עמו".

ומגדיר זאת היטב הנביא זכרי' (יד, ז): **והיה לעת ערב יהיה אור**, ומפרש הרד"ק: לעת הצרה הגאולה וכו' בגולה, אז: "ויצא ה' ונלחם בגוים", כלומר מתוך עומק הצרה וכאשר יוחמר מצב בני ישראל, אז יצא ה' ויצמיח הישועה.

וכך אנו קוראים בהקדמה לספר "אמונת ישראל" (ירושלים תש"ח על פי עדויות שניצלו בנס):

"כשהוציאו הנאצים לשרפה בכיבשני אש של טרבלנקה אלפי איש וביניהם הרב

ר' ישראל שפירא, הרבי מגראדז'יסק זצ"ל הי"ד, פנה הקהל להרבי שיאמר איזה דבר. פתח הרבי הקדוש ואמר בנחת: שמעו אחי ואחיותי, עם ה'! אין לנו להרהר אחרי מדותיו של הקדוש ברוך הוא. אם נגזר עלינו מן השמים לעלות עכשו על המוקד, שאנו נהיה הקרבנות של חבלי משיח בדרגא זו של הגאולה - אשרינו שזכינו לכך. חכמינו ז"ל אמרו: "ייתי ולא אחמינה". זהו טרם שמגיע הזמן, אבל אנחנו שהגענו לכך, צריכים אנו לשמוח שזכינו שאפרנו יטהר את עם ישראל כולו. הנני מצוה עליכם שבל תהססו ואל תיבכו בלכתכם לכבשני האש; אדרבה, היו בשמחה, ובניגון "אני מאמין" וכרבי עקיבא בשעתו תסתלקו ב"שמע ישראל... אחד". הקהל קיים את דברי קדשו, ובניגון וקריאת "שמע ישראל" קדשו שם שמים ברבים, הי"ד ויהי זכרם ברוך.

הבה ונאזין לקולותיהם של קרבנות העולה התמימות, אשר עלו על המוקד, והרגישו עצמם כמטהרי ומזככי עם ישראל בדור ה"עקבתא דמשיחא", כדי לצרף את עמנו בכור ההיתוך, של שלב זה ולקרב את הגאולה.

והנה הצרות, הגזירות והחשך שתקפו את עם ישראל בשואה הנוראה שהושמדו בה ששה מליונים יהודים, - אין ביד אנוש לתארם. אמנם דבר אחד אפשר לומר שאם ניתן כל הצרות שסבל עם ישראל מתקופת חורבן ביהמ"ק עד היום בכף מאזנים אחת, והחורבן של השואה בכף שניה היא תכריע את כולם. שלב זה של חבלי משיח נפל בחלקו של דורנו, ומאז הדרך לגאולה פתוחה לפניו.

ויש לומר שלזה כוון הפסוק בדניאל י"ב "והיתה עת צרה אשר לא נהייתה מהיות גוי עד העת ההיא, ובעת ההיא ימלט עמך וגו'" ומפורש כמו שנתבאר לעיל. וביואל ג, ה. "והיה כל אשר יקרא בשם ה' ימלט, כי בהר ציון ובירושלים תהי' פליטה כאשר אמר ה'", והחפץ חיים זצ"ל בסוף ימיו הזכיר כמה פעמים פסוק זה.

ב.

תחיית הארץ ובנינה - קץ מגולה

ממאמרי רז"ל רבים, נמצאים אנו למדים, כי התופעה של החייאת הארץ, דהיינו שהיא תשוב להיות ארץ זבת חלב ודבש, על ידי שיפרחו שממותיה, ויישבו אדמתה על ידי בני ישראל - היא סימן לגאולה ההולכת וקרבה, ולא בכדי לא קלטה הארץ שום אומה זרה עד עתה, ורק על בני ישראל השבים אל חיקה, האירה פניה, וכך שנינו במס' סנהדרין (צח, א): אמר ר' אבא: אין לך קץ מגולה מזה שנאמר: ואתם

הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא, (כשתתן ארץ ישראל פריה בעין יפה, אז יקרב הקץ. ואין לך קץ מגולה יותר מזה, רש"י); (שמסר לך סימנין עליו לפני בואו לידע בו כשהוא בא, רמ"ה). ובכתובות קיג, ב: ואמר רב חייא בר אשי, אמר רב: עתידין כל אילני סרק (עץ שאינו עושה פרי מאכל) שבארץ ישראל שיטענו פירות, שנאמר: כי עץ נשא פריו, תאנה וגפן נתנו חילם (יואל ב, כב), זה סימן לדור שבן דוד בא בו, כמו שאמרו: "אין לך קץ מגולה מזה".

גם סדר תפילת י"ח שקבעו אנשי כנה"ג ברכת קבוץ גליות לאחר ברכת השנים מוכיח על הקשר שביניהם כדאיתא במגילה יז, ב: ומה ראו לומר (בתפלת שמונה עשרה ברכת) קבוץ גליות (תקע בשופר גדול לחרותנו ושא נס לקבל גליותינו וקבצינו יחד מארבע כנפות הארץ) לאחר ברכת השנים (ברך עלינו ה' אלוהינו את השנה הזאת ואת כל מיני תבואתה לטובה...)? דכתיב: ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא (אלמא קבוץ גליות בעת ברכת השנים הוא).

והרמב"ן בספר הגאולה (דף ע"ר - הוצאת שעוועל) מציין תופעה מרנינה זו כסימן לגאולה הממשמשת ובאה, ואשר כתוב עליו: "ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא". ענינו שיצוה, **להרים לשאת פרים כאשר יקרב קץ ישראל לשוב טרם בואם**. הרי שהקב"ה מכין - טרם שיבת וקיבוץ ישראל - את הארץ שתתן פריה לבנים השבים לגבולם.

וטעם הדבר מדוע עד עתה שמם הארץ מבאר המהרש"א (מגילה שם): "לפי שכל זמן שאין ישראל על אדמתם אין הארץ נותנת פירותיה כדרכה. אבל כשתחזור ליתן פירותיה זהו קץ מגולה. שקרוב לבוא זמן גאולה שיחזרו ישראל על אדמתם.

וזו מדה טוב של הקב"ה כמו שמבואר בתו"כ בחוקותי פ"ו: כתיב: "והשמתי אני את הארץ" (ויקרא כו, לב), זו מדה טובה, שלא יהיו ישראל אומרים: הואיל וגלינו מארצנו, עכשו האויבים באים ומוצאים עליה נחת רוח, שנאמר: ושממו עליה אויביכם הישבים בה - אף האויבים הבאים אחרי כך לא ימצאו עליה נחת.

וברמב"ן (שם): כתיב: "ושמתי אני את הארץ" - היא בשורה טובה מבשרת בכל הגליות, **שאין ארצנו מקבלת את אויבינו**. וגם זו ראיה גדולה והבטחה לנו, כי לא תמצא בכל הישוב ארץ אשר היא טובה ורחבה ואשר היתה נושבת מעולם, והיא חרבה כמוה. כי מאז יצאנו ממנה לא קבלה אומה ולשון, **וכלם משתדלים להושיבה ואין לאל ידם**.

מבואר מדבריהם ז"ל כי שממון הארץ בתקופת הגלות הוא סימן טוב לישראל,

שאין הארץ מקבלת זרים, ומצפה בנאמנות לבניהם. וכ"כ רבינו בחיי (לך לך יז, ח): "שתהיה הארץ ישראל אחוזת עולם **שלא יירשוה ושלא יושיבוה רק הם**, ואם אולי יגלו ממנה ישובו אליה, כי אחוזת עולם היא להם; וזהו סימן גדול לישראל, **שמיום שגלו ממנה לא נתישבה שם אומה כלל**, אבל היא חרבה ושוממה עד שיבואו אפרוחיה לתוכה".

משמע כי כל זמן שהגלות נמשכת עומדת הארץ בשממון, ואילו תחילת פריחת הארץ מוכיחה כבר על סימני הגאולה, ופעמיה המתקרבים.

וכי הפרחת שממת הארץ סימן לגאולה ההולכת וקרבה - מבאר בספר "שלום ירושלים" (נכתב בשנת תרכ"ב) להגה"ק אדמו"ר ר' ישראל מפילעב־קאצק זצ"ל (סימן ב' דף ז' ע"ב):

"וכדומה מזה שהתחלת צמיחת הישועה הוא, במה שהקב"ה משיש את הארץ הקדושה שעומדת ציה ושממה, ועושה ממנה ישוב בעם ישראל, והארץ מצמחת יבולה, בזה מתחיל האור להתבקע, ומתרבה והולכת קימעא קימעא, ומכוונת לדברי הש"ס סנהדרין צ"ח הנ"ל.

וכך מפורש במקרא: "לעולם ירשו ארץ נצר מטעי מעשי ידי להתפאר", הרי כי קורא אותם נטיעה בענין זה שיתגדלו ויתרבה עם ישראל עד שימלא הארץ על כל גדותי'... וכן יתחיל האור להתבקע ויאיר עד נכון היום ויזכו לעץ החיים הנצחי שחי לעולם, ובכן אולי ירחם הש"י ברחמים הרבים על פליטת שארית ישראל, ויזכינו גם אותנו בתוכם לזכות לעלות לארצנו הקדושה ארץ החיים תובב"א... ועכ"פ לחזק ולסמוך ידי העולים שמה להיות מן המחזיקים בה, שתקומם ארצנו במהרה, ודאי שמחויבים אנחנו, או לקנות אחוזה שמה לנטוע שדות וכרמים מי שסיפק בידו לעשות, ואם יבוא פקודה לטובה במהרה שנזכה לעלות יהיה לנו במה להתפרנס מידו של הקב"ה מצמיחת ארץ הקדושה, ובשו"ת הרשב"ש (סימן א־ב־ג) האריך בזה שמצות ישיבת ארץ הקדושה הוא רק ליטע נטיעות ולהתפרנס ממנה ע"ש... ודי בזה להבין שכל מעשה שנעשה בארץ הקדושה יש בה נטיעה לחיים, ובכל מעשה יש נייחא להקב"ה אפי' בדיבור שנעשה רושם בענין זה יש שכר וזכות בעץ החיים כמ"ש במדרש קדושים שכתבתי".

הרי דעתו כי אם יתחיל להאיר ולהפציע שחר הגאולה העולה וזורחת שוב לא יפסק לעולם, כי אם ילך ויגדל, עד שנזכה לגאולה השלימה בקרוב. (ראה לקמן פ"ט).

וברוח זה כתבו אז הרבה גדולי ישראל ונדפסו דבריהם בס' שיבת ציון. וביחוד

האריכו בזה הרב רצ"ה קלישער והרב בגריידיץ בספר דרישת ציון (שנת תרכ"ב).

וראה לקמן פרק כ"א מ"ש אריכות דברים בענין זה משיטת הגר"א זצ"ל שמסר לתלמידיו גילוי הקץ ודרכי אתחלתא דגאולה שתהי' בקבוץ גליות ובנין הארץ ופריחתה על ידי נטיעת אדמת הקודש, וקיום המצוות התלויות בארץ, וקרא זאת בשם "קץ המגולה" כמבואר בגמ' הנ"ל ופירש"י, שמעשים אלו יקרבו הגאולה שלמה.

וכעת ב"ה נתקיימה ברכה זו שהארץ נותנת פריה בעין יפה, ויש הרבה מינים מגידולי הארץ שישראל מוכרת לארצות אחרות, ונתקיים בה הברכה של "לא תחסר כל בה", כי יש דבר פלא בענין זה, שארץ ישראל מגדלת פירות, ירקות ותבואות מסוגים וזנים הרבה, יותר ממה שמגדלים ארצות גדולות כדוגמת אנגלי' ואיטאלי', מפני שיש בה חמש סוגי אקלים שונים, וכלשון הספרי עקב: ארץ שיש בה מיני ארצות הרבה, ומשתדלים להעביר לקליטה בארצנו ממינים שונים מהרבה ארצות.

אכן בתקופתינו אנו מבינים דברי חז"ל: "אין לך קץ מגולה מזה".

גם בנין הארץ הוא סימן מובהק לגאולה, ועל ידי בנינה והפרחת שממותיה יחדיו מגשימים את תחית הארץ, כי אי אפשר לא' בלי חבירו, ולולא הפריון החקלאי הגדול - "מהיכן ירק זה חי"?

גם במקצוע של הבני' והישוב נעשה נפלאות, והרוצה לידע פרטים ימצאם בספרים המיוחדים לזה.

וכי בנין הארץ מהווה סימן מובהק לגאולה, מצינו בליקוטים מר' רפאל מרדכי מלכו ז"ל (משנת ת"ס) הכותב: "הסימן המובהק לגאולה הוא כשנראה שירושלים יש בה תיקון ודירה. באחרית הימים עתידים ישראל מסוף העולם ועד סופו לדרוש אותה והיא מתישבת ומכינה עצמה לגאולה.

וכ"כ השל"ה ז"ל (נפטר בשנת ת"כ): "ויש בירושלים תודה לא־ל יותר מת"ק בעלי בתים ספרדים, ובונים בנינים גדולים, ואנחנו חושבים כל זה לסימן גאולה בב"א ובזמן קצר אי"ה, כי קהל אשכנזים יהי' קהל גדול ונורא במאוד מאוד, כי ידעתי תודה לא־ל כי רבים יבואו שם".[14]

14. וראיתי בספר א' ובו כתוב: "והנה הנגררים אחרי הציונים אומרים עוד שמה שבאים הרבה אנשים לא"י ועוסקים בנטיעה ומתרבים הפירות, על זה אמרו בסנהדרין (צח) אין לך קץ מגולה מזה וכו' **וזה שטות והבל גמור** וכו'". דבריו הם נגד פשטות דברי רז"ל ופי' הראשונים והאחרונים וביחוד נגד דברי הגר"א זצ"ל, ולכן אין צורך כלל להשיב על דבריו.

וזה הוא הכוונה בפרש"י: ישעי' נט, כ. ובא לציון גואל, כל זמן שציון חריבה עדיין לא בא הגואל ע"כ, וראה לקמן בס' קול התור שכתב: שבנין הארץ הוא מכח בחינת משיח בן יוסף, ויש סמך לזה מדברי רש"י אלו.

ג.

קיבוץ גליות וכיבוש הארץ

יסוד האמונה של קבוץ גלויות בעקבתא דמשיחא מבואר בתורה, בנביאים ובכתובים, בתורה (דברים ל, ג): "ושב ה' א' את שבותך ורחמך **ושב וקבצך מכל העמים** אשר הפיצך ה' א' שמה אם יהי' נדחך בקצה השמים משם יקבצך וגו' אל הארץ וגו'". וברש"י: 'והשיב' לא נאמר אלא 'ושב'. מלמד שקשה קיבוץ גליות לפני המקום, ובקושי בא לו עד כמו שהוא אוחז אחד אחד בידו ממש, שנאמר (ישעי' כז, כב): "ואתם תלקטו לאחד אחד בני ישראל".

בנביאים: ישעי' אמר (נו, ח): "נאם ה' א' **מקבץ נדחי ישראל**". (שם נד, ז): "וברחמים גדולים **אקבצך**". ירמיה אמר (כט, יד): "**וקבצתי אתכם** מכל הגוים ומכל המקומות אשר הדחתי אתכם שמה". (שם לב, לג): "הנני **מקבצם** מכל הארצות אשר הדחתים שם באפי ובחמתי וגו'". (שם כג, ג): "ואני **אקבץ** את שארית צאני מכל הארצות". יחזקאל אמר (יא, יז): "לכן כה אמר א' ה' **וקבצתי אתכם** מן העמים ואספתי אתכם מן הארצות אשר נפוצותם בהם ונתתי לכם את אדמת ישראל". (שם כ, לד): "והוצאתי אתכם מן העמים **וקבצתי אתכם** מן הארצות אשר נפוצותם בהם ונתתי לכם את אדמת ישראל". (שם כ, לד): "ולקחתי אתכם מן הגוים **וקבצתי אותם** מארצות אויביהם ונקדשתי בם לעיני הגוים רבים". מיכה אמר (ב, יב): "אסף אאסוף יעקב כלך קבץ **אקבץ שארית ישראל**". צפניה אמר (ג, כ): "בעת ההיא אביא אתכם ובעת **קבצי אתכם** כי אתן אתכם לשם ולתהלה בכל עמי הארץ בשובי את שבותכם לעיניכם אמר ה'". הושע אמר (ח, י): גם כי יתנו בגוים עתה **אקבצם**. זכרי' אמר (י, י): "**והשבותים** מארץ מצרים ומאשור **אקבצם** ו**אל ארץ גלעד ולבנון אביאם**".

בכתובים: דוד אמר (מלכים א' טז, לה): "**הושיענו וקבצנו** והצילנו מן הגוים". נחמיה אמר (א, ט): "אם יהי' נדחכם בקצה השמים **משם אקבצם** והביאותים אל המקום אשר בחרתי לשכן שמי שם". ובפסחים (פח, א) איתא: "**גדול קבוץ גליות כיום שנבראו בו שמים וארץ**". [ועי' תענית ח, ב, מגלה יז, א, זבחים קטז, א, ילק"ש

איכה רמז תתרמג].

והנה ההבטחה של קיבוץ גליות בפסוקים הנ"ל בתנ"ך כפשוטם נאמרו בראש וראשונה שיוציאם מארץ אויביהם מעבדות לחירות ומשיעבוד לגאולה כמו שאמר מיכה וקבצתי אותם מארצות אויביהם. וכן אמרה התורה: ושב וקבצך וגו' ונתן ה"א את כל האלות האלה על אויביך ועל שונאיך אשר רדפוך, (ירמיה כג, ג): ואני אקבץ את שארית צאני וגו' ולא ייראו ואל יחתו, כלומר שחרור מהפחד והמורא שהוא מנת חלקם בגלותם.

וכן מפורש בפסוקי יחזקאל (לו, כד־ח): וקבצתי אתכם מכל הארצות והבאתי אתכם אל אדמתכם - וזרקתי עליכם מי טהורים וטהרתם מכל טמאתיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם וגו'. הרי מבואר להדיא שמתחלה תבוא גאולת הגוף, ואח"כ בהיותם בארץ תבוא להם גאולה רוחנית, ראה להלן סי' ט.

והנה לקמן פ"ה ופ"י הבאתי שכ"כ המפרשים ששני מיני גאולות יהי', תחלה גאולה גשמית ואח"כ גאולה רוחנית, ולא הביאו מהא דיחזקאל.

הנה קודם השואה וקום מדינת ישראל, עם ישראל בעולם נחלק לשני סוגים. חלק אחד חי בארצות של מצוקה שסבלו עול הגלות המר, רדיפות ושעבוד, נגישות וחרפות, והחזיקו אותם כזרים, ומזמן לזמן נתחוללו פרעות שגרמו להרוגים וכו'. וחלק שני חי בארצות הרווחה הוכרו כאזרחים גמורים ואין להם רדיפות ושעבוד, ומרגישים עצמן כבני חורין, ולא כאנשים בגלות רק כיהודים הגרים בתפוצות, כגון היהודים אזרחי ארצות הברית, קנדה, אנגלי' וצרפת וכו' וכו', ואפילו ברוסיא יש בעיקר גלות רוחני. ולפ"ז הגאולה הכללית הראשונה תהי' להיהודים מסוג א' הצריכים לגאולה גשמית, ובשביל דתיים שבהם זו גם גאולה רוחנית, התעלות, שיזכו לקיים מצות התורה בארץ בקדושה וטהרה, ובשביל האינם דתיים, אחרי שיבואו ארצה תבוא אח"כ גאולה רוחנית, ע"י התעוררות מן השמים בבחינת וזרקתי עליכם וגו' להחזירם בתשובה, או כשנזכה לביאת אלי' ובן דוד.

ובאותו זמן תבוא גם גאולה רוחנית ליהודים מסוג ב' הנ"ל שאינם סובלים כלל עול הגלות הגופני ואינם זקוקים לגאולה גופנית. אבל המה בסכנה גדולה של חדלון ולדאבוננו חלק גדול מהם הולך ומתבולל ונטמע בין הגוים, והמה זקוקים לגאולה רוחנית.

והנה לעינינו זכינו לראות הנס הגדול הזה שעשה לנו השי"ת ברחמיו העצומים באתחלתא דגאולה בקיבוץ גליות וכיבוש הארץ. לפני חמשים שנה בשנת תרע"ח (בזמן הצהרת בלפור) שכמה גדולי ישראל הביעו דעתם שזה מעין הצהרת כורש,

היו בארץ 56 אלף יהודים, ובשנת תש"ח במשך שלשים שנה הי' ב"ה בארץ כשבע מאות אלף יהודים. וחלק מן הארץ נכבשה וקמה המדינה היהודית, ועד שנת תשכ"ח משך עשרים שנה נקבצו ארצה כשני מליון וחצי יהודים כ"י, וכמעט כל הארץ נכבשה. [עדיין אנו עומדים כעת באמצע המלחמה וזקוקים לרחמי שמים מרובים, אנו תפלה ותקוה שהשי"ת אל יעזבנו ואל יטשנו ונזכה לגאולה שלמה בביאת הגואל, לגאולה רוחנית שיופיע אור הקודש בעולם ויקרב גם את הבנים הרחוקים לאביהם שבשמים].

והנה אלה השני מליון וחצי יהודים שהשי"ת המסבב הסבות קיבץ אותם ארצה, המה כמעט כולם מארצות המצוקה שסבלו עול הגלות על צואריהם, ואצלם נתקיימה אחרי אלפים שנה לעיני כל העולם, ההבטחה שנאמרה בתנ"ך שבהגיע קץ הגלות יחזיר השי"ת בני ישראל לארץ אבותיהם. והנה בסוג זה של יהודים נתקיימה ההבטחה של התורה על קבוץ גליות, כי אחרי השואה הנוראה נשארו רק מעט מזעיר יהודים בגלות בארצות המצוקה, כמעט כולם נקבצו ארצה והשאר נשרפו בהשואה.

והנה לאלה שלא מאמינים שהיתה לפנינו אתחלתא דגאולה ממש, בקיבוץ גליות וכיבוש הארץ ומקומות הקדושים, וכשיטת הראשונים לקמן פ"ז, שהאתחלתא תהי' בהשגחה פרטית מן השמים בדרך הטבע, כמו שהי' לפנינו, ואנו מצפים עכשיו להשלב השני שנזכה לביאת בן דוד לגאולה רוחנית ולקבץ נדחי ישראל מארצות הרווחה לבנין בה"ב ולתיקון העולם, כמו שיתבאר להלן פ"ד, יא. לדבריהם.

איך! ומתי! אפשר שיתקיימו ההבטחות שנאמרו בפסוקי התורה נו"כ הנ"ל. לגאולת ישראל משעבוד ומצוקה בקיבוץ גליות. כיון שאין כבר בעולם מציאות כזאת של יהודים מסוג זה שיחול עליהם השם של קיבוץ גליות משעבוד, יתבוננו היטב בדברים אלו, כי זו שאלה שאין עליה תשובה. והמאמין בנצחיות ואמיתת התורה נו"כ מוכרח לקבל השקפה הנ"ל, שההבטחות שנאמרו בתנ"ך על קבוץ גליות לארץ ישראל בעקבתא דמשיחא נתקיימו לעינינו, באתחלתא דגאולה.[15]

15. ובעץ יוסף באוצר התפלה מביא בשם סדור שערי שמים כי נתקנו ב' ברכות (גואל ישראל ומקבץ נדחי עמו ישראל) על ב' גליות, א' גלות הגוף וגלות הנשמה, כי גאולת הנשמה תהי' אחרי גאולת הגופים, ע"כ. וכ"כ עוד מפרשים.

ויש לה"ר לפי הנ"ל כי בברכת גואל ישראל מדבר מגלות הגוף כי מתחיל: ראה נא בעניינו וריבה ריבנו. וכן אמרו במדרש מובא בתו"ש שמות פ"ו אות מ', כשמררו המצרים את חיי אבותינו, אמר הקב"ה לישראל וגאלתי אתכם, מיד פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י גואל ישראל הרי ברכה זו נאמרה על גאולת הגוף. וברכת תקע בשופר גדול נאמרה על גאולה רוחנית, כי לא מזכיר עינוי הגוף,

ד.

התופעה של בריחת מאה רבוא ערבים מהארץ

עוקר דיורין ומכניס דיורין

בדורנו, בזמן קיבוץ גלויות לארץ ישראל, נעשה נס גדול, שבעת מלחמת העצמאות נפל פחד היהודים על הערבים, ויותר ממליון ערבים ברחו בעצמם מן הארץ, ופנו מקום בשביל קרוב לשני מיליון יהודים שנכנסו לארץ משנת תש"ח עד שנת תשכ"ח, ויש על זה מאמר נפלא בזהר (ח"ב קכד, א, מובא בתורה שלמה פרשת שמות כג אות רלז), שבו מבואר ענין זה, וז"ל: "אל פני האדון ה', ר' חייא אמר בזכות ישראל נמולים, נכנעים אויביהם תחתיהם ויורשים את נחלתם, בא וראה מה כתיב כל זכורך (פירושו הזכרים הנמולים) וכתיב אח"כ אוריש גוים מפניך והרחבתי את גבולתך. [שבזכות המילה] הקב"ה עקר דיורין ממקומם. (ז' אומות שהיו דרים בא"י). והשיב דיורילמקומם [שהם ישראל] ומשום כך יראה כל זכורך את פני האדון ה', ר' יהודה אמר האדון הוא כמה שכתוב (ישעי' י, לג) הנה האדון ה' צבאות מסעף פארה וגו' ויצא חוטר וגו' (שם יא, א) וכלא חד, מעקר דיורין, ואתיב דיורין". [ויצא חוטר מדבר ממלך המשיח, ומסעף פארה פי' עוקר ענפי אילן, כלומר עוקר דיורים ויצא חוטר וגו' מושיב דיורים] היינו בעיקבתא דמשיחא סמוך להנס של קיבוץ גליות מושב דיורים ישראלים, יתקיים הנס של עוקר דיורים הערבים.

ובתו"ש (שם) בביאור מקור הדרש הראשון בפסיקתא דר"כ (הו"ב קכג) הנה ארון הברית אדון כל הארץ (יהושע ג, יא) א"ר שמואל בר נחמני כל מקום שנאמר אדון, עוקר דיורין ומכניס דיורין, וזה בנין אב לכולם, עוקר כנעניים ומכניס את ישראל, ע"כ. והדרש השני של ר' יהודה בזהר בקרא דישעי' אינו בשום מדרש חז"ל שבידינו, רק מובא בפי' הרשב"ם כאן: וגם רבותינו דרשו בזה האדון ה' צבאות, מסעף פארה, בכל מקום שאתה מוצא את הלשון הזה מוציא דיורין ומכניס דיורין ע"כ. (ובהערות ראזין כתב: מקור הדרשה הזאת לא ידעתי). והנה המקור היחידי הוא לפנינו בזהר (וכנראה שלפני הרשב"ם היה המאמר במדרשי חז"ל).

והביטוי "בשופר גדול" על פי הקרא (ישעי' כז, יג): יתקע בשופר גדול (להשמיע להנדחים בארבע כנפות הארץ) בא להשמיענו, שהגאולה הרוחנית תהיה צריכה להיות מלווה בהתעוררות גדולה לאלה נדחי ישראל נפוצו בעולם, להחזירם בתשובה שלמה ולקבצם אל אחיהם בארץ. ונדחי ישראל הם מבחינת הרוח, וי"מ שהכוונה לעשרת השבטים כמבואר בישעי' יא, יב.

ומבואר לפנינו בזוהר מאמר המתאים יפה לדורנו, שנתקיים בנו הנס הגדול הזה שנפל פחד היהודים על הערבים וברחו ולולא זאת בדרך הטבע הרי לא היה מקום לכניסת ישראל לארץ, והיות שחלק גדול מן העם הנכנס אינם שומרי התורה א"כ נשאלת השאלה איזה זכות יש להם, שיגרום לערבים לברוח לעזוב הארץ ולמסור אותה ממש בידים לישראל, אולם לדברי הזוהר מובהרת לנו הזכות שבידם והיא "בזכות ישראל נמולים" שנושאים בבשרם בריתו של אברהם אבינו, וכבר אמרו חז"ל (נדרים לא, ב) שבח מצות מילה: "גדולה מילה ששקולה נגד כל המצות שבתורה". ובב"ר פצ"ח מבואר שאמר שמשון: אם אין ביני לבינן (הפלשתים) אלא המילה הזאת כדאי שלא אפול בידם, הרי שזכות המילה כדאית להציל את ישראל מאויביהם.

ובסדר אליהו רבה פכ"ה איתא: "יוצאי מצרים מצוה אחת היתה בידן, והרבו ממנה מאה מצוות, נתקבצו כולם וישבו באגודה אחת, וכרתו ברית שיעשו גמילות חסדים זה עם זה, וישמרו מילה בבשרם ברית אברהם יצחק ויעקב, שלא יניחו לשון בית יעקב וילכו וילמדו לשון מצרים מפני דרכי ע"ז". ובמדרש תהלים פ"ו: "נשבע הקב"ה מי שהוא מהול אינו יורד לגיהנם". הרי שזכות המילה גדולה מאד ומסוגלת להציל את ישראל.

ומצינו שייכות של כיבוש הארץ למצות מילה. כי בספרי זוטא (מובא בילק"ש עקב ר' תת"ס): א"י שקולה כנגד המילה כשם שמילה דוחה את השבת כך כיבושה של א"י דוחה את השבת, הרי שיש קשר בין שניהם. ובאגדת בראשית (פי"ז) איתא בפירוש: "אע"פ שאין לישראל מעשים טובים הקב"ה גואלן בזכות המילה". הרי שמצות מילה יפה כחה להציל אפילו כשאין כלל זכויות ביד ישראל.

והנה זכות זו יש לכל היהודים שנכנסו לארץ (כן מ"ש בסדא"ר לעשות גמ"ח ולשון בית ישראל), ולכן מובן שפיר שבזכות מצות אלו זכו, שהערבים ברחו ומסרו לנו הארץ.

ויפה מתאר הסופר הדגול מר משה פראגר במאמרו "תחיית הארץ ופלאותיה", את בריחת הערבים (ספר שמיני דף 350), אביא רק קטע קטן: "והשימותי אני את הארץ ושממו עלי' אויביכם היושבים בה" (ויקרא כו, לב). לאור פסוק זה בחן את הפלא של מנוסת הערבים לעת קום המדינה. הלוא על אף הנימוקים המקובלים אין כל הסבר הגיוני בר־שיכנוע לחזיון המוזר של בריחת הפלחים הערבים. הראיתם מימיכם כי יער עבות, מושרש בקרקעו מאות בשנים, יעקור עצמו לפתע מקרקע־מטעו, ישא את רגליו ויברח לעבר הרוח? ועובדי אדמה, אכרים מיושבים,

ולפי גירסא זו מבואר כאן בגמ' חידוש גדול והוא כי בתקופה של ימות המשיח יכנסו לארץ ששים רבוא גברים למעלה מכ', והנה הגירסא שלפנינו בגמ' קשה מאד להבין כי מניין המקור של שנים, ששים רבוא. ובגמ' שם מובא הפסוק בירמי' ג, ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה, אר"ל: דברים ככתבן, א"ל ר"י וכו' אחד מעיר מזכה כל העיר כולה ושנים ממשפחה מזכין כל המשפחה. והמהרש"א נדחק לפרש אולי מרמז על משיח בן דוד מיהודה ומשיח בן יוסף מאפרים. עוד קשה פירש"י שמפרש הפסוק 'וענתה' - מלשון עניים ושפלים יהיו, כימי עלותה ממצרים, ופירוש זה תמוה, שרי פסוק זה 'וענתה' המה דברי פיוס וא"כ האיך אפשר לפרש שהכוונה לעניים ושפלים? וה"יונתן" (הושע שם) מפרש שיעשה לה נסין כמו ביציאת מצרים. רש"י מפרש 'וענתה' לשון דירה, דהיינו כמו שישבה במצרים ימים רבי, הרד"ק והרס"ג מפרשים מלשון שירה כמו ביציאת מצרים על הים. וכן מפרש האע"ז כמו ותען להם מרים מלשון שירה. וכוונו להמבואר במדרש תנחומא ישן וירא, כב: וענתה שמה כימי נעוריה - אין וענתה אלא שירה שנאמר ענו לה' בתודה, ובילק"ש הגי': כמו ותען להם מרים, ועוד תמוה פירש"י שזה מלשון עוני, הרי ביציאתם ממצרים לא יצאו כעניים אלא ברכוש גדול.

ברם, לפי גירסת הילק"ש בגמ' הדברים מאירים ומבוארים, ואמנם הם דברי עידוד, דהיינו שבימות המשיח יעלו ששים ריבוא כמו בכניסתן לארץ, ולגירסת הילקוט מסתבר שלפנינו בגמ' חסר הדרש: "מה יציאתם ממצרים בששים ריבוא וכניסתן לארץ בששים ריבוא", ועל זה מוסיף רבא "וכן לימות המשיח שנאמר וענתה", או שרבא אמר כל הדרש ביחד כגירסת הילקוט.

ומצאתי בתולדות יצחק ריש פ' ויקרא שכותב: וישראל הם גוף, וכולם ערבין זה לזה, ומתחברים חיבור אחד, כאיברי הגוף, ולזה נקרא עם אחד כגוף אחד מחובר מפרטים, ונקרא אוכלוסא ששים רבוא. ברוך חכם הרזים, היודע עניינים, ולכן לא יצאו ממצרים עד שהיו אוכלוסא שהיו ראויין לקבל התורה שיהיו שם כל הדעות וכל הפרצופין ע"כ. ומקור דבריו ברמב"ן במאמרו תורת ה' תמימה: לא נבראו בשנוי פרצופין אלא ששים רבוא והמנין הזה כולל כל הדעות.

ולקמן פכ"א הבאתי מ"ש בס' "קול התור" בשם הגר"א שדייק מלשון הזוהר שבזמן שיעלו ששים רבוא לירושלים של מטה, יעלה הקב"ה בירושלים של מעלה.

למעלה משני גבולי המספרים האלה, והננו בדרך ההמשך של פרקי האתחלתא ע"כ. ע' בס' עין־ראיה לאגדות ברכות נ"ח ונדפס בעולת ראיה עמ' שפז ברוך חכם הרזים, ע"כ. כיון לדברי הגר"א זצ"ל, שמקורם בחז"ל כמו שנתבאר בפנים.

משולים הם ליער עבות, עמוק־שרשים, הרתוקים כמוהו לחיק־האדמה. ואין לך רוח סערה, שתוכל להם, לעובדי האדמה, שתעקרם משרשם כליל ותרימם כאבק דרכים. כי נהפוך הוא. אף לנוכח זוועותיה, של הלחמה המודרנית ושל פלישות־הכיבוש הבאות כחתף, הוכיח מעמד־אכרים בכל מדינה ומדינה את כח־עמידתו ללא חת. וכאן קמו המונים המונים של פלחים, נטשו בן רגע הכל ונסו מנוסת הפקר, ממש "כמוץ אשר תדפנו רוח". עכ"ל.

אין זה אלא נס גלוי מן השמים שיפנו את הארץ לעשות מקום בשביל ישראל. ועי' ירושלמי שביעית פ"ו ה"ח: מי שהוא רוצה להפנות יפנה, גרגשי פינה והאמין לו להב"ה, והלך לו לאפריק. עי' תו"ש שמות לד, אות צח.

הרב ר' שמאי גינזבורג שהי' מבאי ביתו של כ"ק אדמו"ר מהורא"מ אלתר מגור זצ"ל, מספר, ששאלו לאדמו"ר זצ"ל זמן רב קודם המלחמה, מה יהי' עם הערבים, והשיב, תפול עליהם אימתה ופחד ובעצמם יברחו לעשות מקום בשביל היהודים שיבואו.

ה.

ששים רבוא גברים למעלה מגיל עשרים יכנסו לארץ בתחלת ימות המשיח

מצינו בילקוט שמעוני (הושע ב, רמז תתקיח) מאמר נפלא שאין בשום מקום וכנראה שהי' לו כן גירסא בגמרא (סנהדרין קיא, א): תניא ר' סימאי אומר נאמר ולקחתי אתכם לי לעם, ונאמר והבאתי אתכם מקיש יציאתן ממצרים לביאתן לארץ, מה ביאתן לארץ שנים, מס' ריבוא, (שלא נשתיירו מס' ריבוא שיצאו ממצרים אלא שני אנשים יהושע וכלב, רש"י) - אף יציאתן ממצרים שנים, מששים ריבוא (והשאר מתו כולם בשלשת ימי אפלה). אמר רבא וכן לימות המשיח (לא ישארו מכל ששים ריבוא אלא שנים) שנאמר (הושע ב): וענתה שמה כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים. (עניים ושפלים יהיו כימי עלותה מארץ מצרים). ע"כ.

ובילקוט שמעוני (שם מובאת הדרשה הנ"ל כפי הנאמר בברייתא בשם ר' סימאי אומר, עד המלים אמר רבא הוא כמו שלפנינו. ואילו אח"כ הוא גורס: "וכתיב וענתה שמה כימי נעוריה וגו' מה יציאתם ממצרים בששים רבוא וכניסתן לארץ בששים ריבוא, כן לימות המשיח **בששים רבוא**", עכ"ל.[16]

16. הגר"צ יהודה קוק שליט"א בספרו לנתיבות ישראל דף 103 כותב: ואאמו"ר הרב זצ"ל כתב, שכשנהיה כאן ששים רבוא תהי' האתחלתא, נאמנה להקים תורה, להיות לעם לפני ה' וכבר הגענו

ולפ"מ שנתבאר שם דבזמן שתהי' אוכלסא של ששים רבוא **ישראלים** בירושלים - בארץ - יתגבר וינצח כח הקדושה את סט"א, אפשר לשפוך אור על העובדא שבשנת תש"ח כשנתקבץ מספר זה, קמה מדינת ישראל ונצחו אויביהם, שקמו עליהם לאבדם, ובגמ' הנ"ל מבואר המספר של ששים רבוא **גברים למעלה מעשרים**, וכשזכינו למספר זה. הגיעה שעת הכושר שיראו לנו מן השמים נסים ונפלאות במלחמת ששת הימים, ולהתקדם צעד נוסף לקראת הגאולה השלימה.

ומבואר שמ"ד זה הולך בשיטת מדרשי חז"ל שהגאולה תהיה בדרכי הטבע ואז באתחלתא דגאולה השי"ת מסבב הסיבות ע"פ דרכי הטבע יקבץ ששים רבוא אנשים מארבע כנפות הארץ לארץ ישראל ואח"כ כשנזכה יבוא הגואל צדק והוא יקבץ שאר נדחי ישראל, כמ"ש הרמב"ם פי"א מהל' מלכים ה"א: מלך המשיח וכו', ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל, ושם בה"ד: ובנה המקדש וקבץ נדחי ישראל.

לפי מפקד האוכלוסיה הרשמי בישראל (חשוון תשכ"ה) היה מספר גברים יהודים למעלה מעשרים שנה 631,330. ובשנת תשכ"ז הי' 670,000 בערך.

ולעיל בסימן ג' הבאתי שבשנת תרע"ח (בזמן הצהרת בלפור) היו 56 אלף יהודים בארץ וכעת אחרי חמשים שנה ישנם ב"ה שני מליון וחצי ובהם יותר משש מאות אלף גברים למעלה מעשרים שנה, ונתקיימה נבואת חז"ל מלפני אלפים שנה.

ו.

כיבוש חצי העיר ירושלים העתיקה

בזכרי' (יד, ב) כתוב: "ויצא חצי העיר בגולה וגו' ויצא ה' ונלחם בגוים". מבואר בפסוק שתהי' תקופה שרק חצי העיר ירושלים תהי' ביד ישראל ואילו חצי העיר השניה - בגולה. תקופה זו שחצי העיר ירושלים תהי' בגולה היתה **רק במשך י"ט שנה האחרונות**. והרד"ק בישעי' (כד, יג) על הפסוק "כי מלך ה' צבאות בהר ציון ובירושלים". כותב: "זה יהי' במלחמת גוג ומגוג ואז תראה מלכות ה' צבאות בהר ציון ובירושלים כי שם יחנו על ירושלים גם **יכבשו חצי העיר**, ויצא ה' ונלחם בגוים ההם ואז יכירו כל הנשארים מכל הגוים כי לה' המלוכה". ומבואר שהוא קובע כי אם יגיע הזמן אשר בו עם ישראל יכבוש חצי העיר השני' שהיתה בידי אחרים, הרי זה מסימני הגאולה. [ובפי' לשון הרד"ק העיר לי ידידי ר' שלמה טרשנסקי עמ"ש הרד"ק: גם יכבשו חצי העיר, אולי יש מקום לפרש שהוא נמשך למעלה זה יהי'

במלחמת גוג ומגוג וגו' כי שם יחנו על ירושלים, והאו"ה יכבשו חצי העיר, כמ"ש ויצא חצי העיר בגולה, ולא על הסמוך ואז תראה מלכות וגו' ועל הסוף, ויצא ד' וגו', אבל אין הכרח לפי זה]. ובכל אופן אין זה משנה עיקר הדבר, שהפסוק מדבר מתקופה שחצי עיר ירושלים תהי' בידי ישראל ואז תהי' מלחמת גוג ומגוג ויצא ה' ונלחם בגוים, ובוודאי יכבשו בחזרה חצי העיר שהי' כבושה בידי הגוים. (וראה אע"ז ישעי' יא, א).

עוד רמז לכיבושה של ירושלים העתיקה, שנתקיימה בימינו יש למצוא לדעתי בקרא (זכרי' יב, ו): ביום ההוא אשים את אלופי יהודה בלבם ככיור אש בעצים, וכלפיד אש בעמיר, ואכלו על ימין ועל שמאל את כל העמים סביב **וישבה ירושלים עוד תחתיה בירושלים**.

מפרש במצ"ד: כי ירושלים הבנויה, אחר שהחריבה טיטוס לא בנויה במקומה שהיתה מאז, ולכן אמר **שאז תשב ירושלים במקומה הראשון במקום ירושלים הישנה**, ע"כ. וזה נתקיים בימינו אנו שכבשנו את ירושלים עיר העתיקה.

ויש לומר שזכריה נבא על המאורעות שאירעו בימינו אנו, כפי שנאמר (זכריה יב, ג): "ונאספו עליה כל גויי הארץ". מה שראינו באומות המאוחדות, שנאספו שם כל גויי הארץ, להוציא את ירושלים מידי ישראל, וכל מה שנזכר בנביאים וכתובים על המלחמות שיהי' בימות המשיח בין כל מלכי אומות העולם לישראל על ירושלים, אולי הכוונה על המלחמה [דו־קרב מילולי] שמתקיימת לעינינו באו"מ[17], שכל אומות העולם כאיש אחד רוצות לגזול את ירושלים העיר הקדושה מעם ישראל, מי באיומים ומי בגידופים ודברי חרפה. מול כל העולם כולו, הנציג היהודי לבדד ישכון, אין אף **אומה אחת** שתעזור לו.

באסיפות האו"מ אנו רואים שנתקיים ממש מה שכתוב (זכרי' שם): "אשים את ירושלים **אבן מעמסה** לכל הגוים", כי בזמן שהם דנים על דברים העומדים ברומו של קיום העולם, הם מתפנים מכל עסקיהם ודנים על העיר ירושלים להוציאה מידינו ולשוותה לעיר בין לאומית: כאלו היה זה להם משא כבד המעיק עליהם מאד, להשאיר את ירושלים בידי ישראל.

17. עי' תו"ש שמות טו, ג, ד' איש מלחמה, שם אות סח־יט. וסנהדרין קיא: בקרא (ישעי' כח, ו) ולגבורה משיבי מלחמה שערה, משיבי מלחמה זה 'שנושא ונותן במלחמתה של תורה'.

ז.

חלוקת הארץ

בשנת תרצ"ז בהכנסי' הגדולה של אגודת ישראל דנו על "תוכנית פיל", הוה אומר "מסקנות הוועדה המלכותית לארץ ישראל", שהציעו לחלק הארץ בין הערבים והיהודים והקמת שתי מדינות עצמאיות, כלומר מדינה יהודית וערבית. דיעות שונות הובעו על ידי גדולי ישראל (ראה לקמן פ"ט), ולבסוף פנה יו"ר הכנסי' לכ"ק אדמו"ר זצ"ל מגור להביע דעתו. על זה ענה הרבי בפסוק: "וקבצתי את כל הגוים והורדתים אל עמק יהושפט ונשפטתי עמם שם על עמי ונחלתי ישראל אשר פזרו בגוים ואת ארצי חלקו (יואל ד, ב). לפני הפסוק הזה נאמר: "כי הנה בימים ההמה ובעת ההיא אשר אשיב את שבות יהודה וירושלים". צירי הכנסיה הבינו מדבריו שיש לו עמדה חיובית לחלוקה.

יש למצוא רמז לעובדא זו של חלוקת הארץ במדרש תמוה, וז"ל: כתיב (במדבר כז, יב): וראה את הארץ אשר נתתי לבני ישראל וראית אותה, בספרי זוטא: אותה [כולה]. אתה רואה, אי אתה רואה מקצתה, וראית אותה, כולה אתה רואה ואי אתה רואה חציה, ואין לזה ביאור.

ונראה לפרש לשון המדרש כשהראה הקב"ה למשה רבינו הארץ בסוף הדורות בעקבתא דמשיחא באתחלתא דגאולה, בשנת תרצ"ז כשהציעו לחלק את הארץ בין ישראל לערבים, (אז הציעו ממש רק "מקצת" מא"י, כברת ארץ קטנה, וישראל הוכרחו להסכים), א"ל הקב"ה למשה וראית אותה, כולה אתה רואה, אי אתה רואה מקצתה, אל תצטער על זה, הסוף יהי' שתראה כולה בידם ולא רק מקצתה, ושוב בשנת תש"ח במלחמת העצמאות זכו כבר להשיג חצי' של ישראל, שוב אמר לו אל תצטער כולה אתה רואה, בקרוב תזכה לראות כל ארץ ישראל בידי ישראל, ואיך אתה רואה רק חציה בידם, כמו שזכינו בעזרת השי"ת, במלחמת ששת הימים, ואיך שיסתדרו הענינים לטובה כדי שנגיע לשלום יציב, תקותנו שבמובן ידוע יד ישראל תשאר על כל ארץ ישראל. (ענין חלוקת הארץ מצינו בספרי זוטא שם ובמגילת תענית פ"ג כת"י אוקספורד: אף בני ישמעאל אמרו אחיכם אנחנו "נחלוק" עמכם בארץ. ראה תו"ש חי"ב פי"ב תקסט).

ח.

לימות המשיח יהיה חצי האי סיני בגבולות ארץ ישראל

מצאנו בפסיקתא זוטרתי לקח טוב (שמובא להלן לשונו) שמפרש פסוק בתורה, כי **בימות המשיח** יהיה כל חצי האי סיני בתוך גבולות ישראל: דבר שהתממש וזכינו לו בימינו ימי האתחלתא דגאולה. ואף שעדיין לא ברור כיצד יתגלגלו הענינים, ומה יהיו תוצאות הכיבוש, על כל פנים אף אם כיבוש זה יהיה רק כיבוש חלקי או ארעי. אמנם הוא ישמש בתור קלף מיקוח עבור גבולים בטוחים ומוסכמים והשגת השלום הנכסף. ויתבעו פירוזו של שטח זה, לבל ישמש שוב כמקום התבצרות צבאית שיסכן את שלום ישראל וכו'. אם כן מתאים ואפשר לקרות לזה שם כיבוש ואי"ה בעת הגאולה השלימה, יהיה כולו תחת רשות ושלטון ישראל. וכן איתא בפסיקתא זוטרתי לקח טוב (שמות כג, לא): **ושתי את גבולך מים סוף עד ים פלשתים וממדבר עד הנהר**, נהר פרת, וכן הוא אומר עד הנהר הגדול נהר פרת כל ארץ התחום עד הים הגדול מבוא השמש יהיה גבולכם, זה הפסוק **עתיד להיות לימות המשיח**, שנאמר "וירד מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ", לפי שלא מצינו גבול ארץ ישראל ממדבר עד הנהר ולא מים סוף עד ים פלשתים, **אלא ודאי לעתיד לבוא**, עכ"ל.

בפי' הגר"א לשה"ש ב, יב, וקול התור נשמע בארצנו, הוא הר סיני שהוא חשוב כמו ארץ ישראל, ובכת"י של רש"ז ריבלין ז"ל, גם קדושת הר סיני העביר ה' מקדושת א"י (כמבואר ב"קול התור" בשם הגר"א לבאורו "צורת הארץ וגבולותיה") וגם על יסוד המובא במדרש שעתידה ארץ ישראל להתפשט, וראה בסדור הגר"א הנ"ל].

קודם שאבאר לשון הלק"ט אביא פירושי הראשונים בפסוק זה. הרשב"ם, בכור שור וחזקוני מבארים כי בתחלה מסמן הקרא רחבה של א"י, ים סוף הכוונה לאילת ועציון גבר, שהם על חוף ים סוף פלישתים הוא ים הגדול שבמערב ונקרא ים פלשתים משום שהפלשתים חנו על שפתו הקיצונית לצד דרומו של א"י, ואח"כ הוא מסמן ארכה של א"י, ממדבר א"י שהוא בדרום עד הנהר פרת בצפון.

הגבול: עד הנהר, לכל המפרשים הכוונה לנהר פרת, שהוא בקצה הצפוני של א"י כמבואר בתרגום ירושלמי וש"מ, ויש מחברים (אור האפלה ור' מיוחס) קראוהו מזרח, והכוונה קצה מזרחי צפוני.

אמנם מצינו להתוס' (גיטין ח. ד"ה רבי יהודה) שיש להם שיטה אחרת בשני גבולים, כותבים שים סוף הוא דרום, ולא כפי' הנ"ל שים סוף מזרח, (מדבר־מזרח),

ולא כפי' הנ"ל שמדבר א"י הוא דרום ונראה טעמם שקראו מדבר־מזרח משום שאע"פ שגם בדרום א"י ישנם מדבריות, כגון הנגב וחצי האי סיני, הנקראים בתורה מדבר שור, מדבר סין, מדבר סיני, מדבר פארן, ומדבר צין, אבל ידוע שתמיד שכנו בכל אלה המדבריות שבטים נודדים ובזמן האחרון נתגלו הוכחות רבות שהיה ישוב גדול של מאות ערים בכל הנגב. אבל במזרח א"י ישנם עד היום מדבריות עצומים, הוא המדבר הסורי־הערבי, הישיבון הגדול, ולכן מפרשים התוס' שכוונת הקרא וממדבר, זה מזרח א"י, ולכן פירשו שים סוף הוא דרום.

והנה נתגלה לנו בתקופתנו המדרש הגדול התימני שמעתיק ממקור עתיק שלפניו פירוש חדש לגמרי ולפי פי' זה נראה לי שהתורה הבטיחה שכל האי סיני יהי' בגבול ארץ ישראל. וכן במגילה חיצונית לבראשית ממגילות שנתגלו במדבר יהודה מוכח כן. וז"ל: ושתי את גבולתך מים סוף, זה מערב ארץ ישראל, ועד ים פלשתים, זה דרום ארץ ישראל, וממדבר, זה מזרח ארץ ישראל, ועד הנהר, זה צפון ארץ ישראל.

ודבריו צריכים ביאור. א. מ"ש ים סוף מערב א"י, לפי מה שנתבאר מהמפרשים שים סוף הוא במזרח של א"י. ושיטת התוס' בדרום, אבל אין אף אחד שיקבע את ים סוף למערב א"י. ב. מ"ש ים פלשתים דרום, לכל הפירושים הוא למערב (וראה להלן מ"ש מילקוט אור האפלה). ונ"ל לבאר דברי המדרש הגדול עפ"מ דמבואר בתרגום יונתן ותרגום ירושלמי (כת"י רומי, בראשית טו, יח), נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים מתרגם מנהר מצרים מנילוס דמצרים וכן בתרגום יונתן וירושלמי הנדפס (במדבר לד, ה), ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה, מתרגם, מקיסם לנילוס דמצראי. וכ"ה בירושלמי כתי"ר לנילוס דמצריי, וזהו תמוה מה מקום להנילוס שבמצרים לגבול הדרומי של א"י, וכן תמה בשו"ת הרדב"ז (ח"ו ב' אלפים ר"ו) על המזרחי (פ' מסעי) שחשב כי נחל מצרים הוא הנילוס (וכ"כ המפרשים יהושע יג, ג. וע' תוס' ערכין טו). וכותב שבלי ספק זו טעות, כי הלא מפורסם שהנילוס סמוך למצרים, אלא האמת הברור שנחל מצרים הוא הנקרא היום ואד־אל־עריש והוא מבדיל בין גבול מצרים לגבול א"י, ומציין לספר "כפתור ופרח" (ושם בפי"א עמוד רמ"ח מביא פי' הרס"ג לבמדבר שם שמתרגם נחל מצרים: ואד־אל־עריש) עכת"ד. וכ"כ בספר חמרא וחיי (שיטה על מס' סנהדרין דף יא.): תדע לך שהרי גבול הדרומי לא"י הוא נחל מצרים הוא שקורים לו היום וואת איל עריש, והוא לדרום וזה מהלך ב' ימים למגדל שוכה ששמו עד היום איל עריש, והמגדל הלז הוא רחוק מהנחל מהלך חצי יום, והנחל הנזכר יורד ממצרים עד הים שהוא המערב, וכל זה הוא רוח דרומי ועד המגדל הנזכר הוא עד היום תחום מצרים, וכו', ע"כ.

ומבואר מהנ"ל שדעת הרס"ג ואשתורי הפרחי בעל כפתור ופרח והרדב"ז ושיטה לסנהדרין, שנחל מצרים הוא ואד־אל־ערישׁ. אולם שיטת רש"י במדבר לד, ג, ויהושע יג, ג, וברד"ק שם והכוזרי, מובא להלן, הוא כשיטת תרגום יונתן הנ"ל, שנחל מצרים הוא נילוס. וכ"ה דעת ח. בר דרומא במאמרו בספר אזכרה להגה"צ רא"י קוק זצ"ל מחלקה ה' דף שסז שעיקר כשיטת רש"י.

ודעת ד"ר רא"י בראוור שהעיקר כשיטת הרס"ג הנ"ל וכתב לפרש ש"נהר מצרים" אינו "נחל מצרים" שהוא בלי ספק ואדי־אל־ערישׁ, אלא הוא זרוע של הנילוס, שהשתפך לפנים לים ממזרח לתעלת־סואץ של זמנינו, על יד פלוסיון של תקופת התלמיים, זרוע נהר זה כבר נסתם בימי קדם ואפיקו נתכסה בחול. ובתיאור הגבול שביהושע יג, ג, הוא נקרא "השיחור על פני מצרים".

אמנם מדברי הת"י בבמדבר שם מבואר להדיא שלדבריו גם נחל מצרים נקרא נילוס. וראיתי במפת א"י הצרופה לאנציקלופדיה תלמודית ח"ב (ערך א"י עמ' רח) מציין שלת"י נחל מצרים הוא הנקרא גם נהר מצרים ומביא שבמקום שנהר מצרים נופל לים הגדול יש מקום הנקרא פילוסיון.

וכעת נתגלה ראיה לשיטת התרגום ירושלמי ב,מגילה חיצונית לבראשית" ממגילת מדבר יהודה (בדף לח מהספר), אחרי שמביא מה שהבטיח ה' לאברהם את הארץ (כמבואר בבראשית י"ג, י"ז) שאמר לו: קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה, כותב איך אברהם התחיל לסבב הארץ כציווי השם. וז"ל: והלכתי אני אברם לסוב ולראות הארץ, והתחלתי סובב מן נהר גיחון וכו' והייתי בא לי ליד הים האדום עד אשר הגעתי לנהר ים סוף היוצא מן הים האדום וסבבתי דרומה עד אשר הגעתי לנהר גיחון. ובמבוא (עמוד כז) מביא שתרגום השבעים עה"כ (בראשית ב, יג) "ושם הנהר השני גיחון" מתרגם שגיחון הוא הנילוס וכן מפרש יוסף בן מתתי' בקדמוניות א' א. ג. (וראה מ"ש רי"מ גרינץ ביבנה כרך א' תרצ"ח עמ' 136 להוכיח שהעיקר כפי' זה).

ומבואר מהנ"ל שנילוס הי' מהגבולות של א"י כמבואר בתיב"ע, ולפ"ז מסתבר לומר כפי' הנ"ל שהכונה לנהר מצרים שהוא זרוע מהנילוס ואליו מתכוונים התרגום ומגילה חיצונית לבראשית הנ"ל.

ועל פי הנ"ל יש לפרש מ"ש המדרש הגדול שים סוף הוא מערב ארץ ישראל, שזהו דלא כמאן. ונראה שכוונתו לים סוף שנקרא גם היום הים האדום, ולפי מ"ש ספרי הגיאוגרפיא הוא חלק מן הים ההודי, מתחלק לשתי לשונות, לשון ים מערבית, מצפון מצרים (לשון ים זו מחוברת עכשיו על ידי תעלת סואץ עם הים

התיכון) ולשון ים מזרחית, מדרום לארץ אדום. שתי לשונות אלה מקיפות משלשה עברים חצי האי סיני. ומה שקוראים אותו "לשון ים מזרחית" ולא ים דרומית, משום שכלפי האי סיני יש לו גם צד דרומי, ולכן קוראים אותו "לשון ים מזרחי" לעומת הלשון הראשון של האי סיני, שהוא לשון ים מזרחית, ורק ביחס לא"י הוא צד דרום. א"כ לזה נתכוון הפסוק: ושתי את גבולך מים סוף, היינו מלשון ים סוף מערבית, כלומר, שכל החצי האי סיני יהי' בגבול אר"י, ומלשון ים זה, עד ים פלישתים זה יהי' הגבול הדרומי של ארץ ישראל.

וראה מ"ש בכוזרי (מאמר שני אות יד), כי סיני ופארן מגבול ארץ כנען, מפני שהם מן [בין] ים סוף, כמו שאמר יתברך ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר, ומדבר הוא מדבר פארן, והוא הנאמר בו המדבר הגדול והנורא ההוא. וכ"כ במאמר רביעי (אות ג'), ובמפרשים קול יהודה ואוצר נחמד האריכו הרבה לבאר דבריו. וראה בקונטרס "ישוב ארץ ישראל" לרי"ז מינצברג (ירושלים תר"צ). וע"פ הנ"ל שפיר יש מקום לפרש דבריו, וראה ספרי עקב פ' נא תחומי ארץ ישראל.

ועפמ"ש יש לפרש גם לשון הלקח טוב (הנ"ל בריש האות): "ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר, נהר פרת, וכן הוא אומר עד הנהר הגדול נהר פרת כל ארץ התחום עד הים הגדול מבוא השמש יהיה גבולכם, זה הפסוק עתיד להיות לימות המשיח שנאמר וירד מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ, לפי שלא מצינו גבול ארץ ישראל ממדבר עד הנהר ולא מים סוף עד ים פלשתים, אלא ודאי לעתיד לבוא", עכ"ל. וכן הוא במדרש אגדה שם. וצריך ביאור שהרי הגבולות הללו נתקיימו בימי דוד ושלמה כמו שכתוב בספר מלכים א' (ה, א): "ושלמה היה מושל בכל הממלכות מן הנהר ארץ פלשתים ועד גבול מצרים". ובתיב"ע: "מן נהר פרת עד ארעא פלשתאי ועד תחום מצרים וגו'". ושם שם ד: כי הוא רדה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה. תפסח היא עיר על חוף פרת ועזה בסוף דרומה של ארץ ישראל. הוא קובע את הגבולות מצפון לדרום באורך. וביתר דיוק השתרעה מלכות דוד ושלמה מלבוא חמת בצפון, ומנהר פרת בצפון מזרח, עד אילת בדרום מזרח ועד ממלכת מצרים בדרום מערב. א"כ איך זה אומר שלא מצינו גבול ארץ ישראל וכו'.

ושתי תשובות לדבר, א' שהגבולות שנזכרו במלכים ששלמה רדה בכל עבר הנהר כו', כ' המפרשים שהיו תחת שלטונו, אבל תחום ארץ ישראל ממש לא השתרע אף בימי שלמה רק עד גליל באר שבע ככתוב (שם מ"א ה): וישב יהודה וישראל לבטח וגו' מדן ועד באר שבע כל ימי שלמה. ולפ"ז תחום־יעוד שבפסוק שלפנינו מצד דרום נתקיים בימינו שגבול הדרום משתרע ברצועה ישרה מים סוף שבאילת עד ים

פלשתים שברפיח. ושיטה זו היא כפי' רס"ג בקרא (במדבר לד, ה): מעציון נחלה מצרים שנחלה מצרים היא ואדי־על־עריש סמוך לגבול של היום. ויש מקום באמצע הגבול הדרומי הזה שנקרא קסימה, והתרגום ירושלמי שם מתרגם מעצמון, מקסימה.

עוד יש לפרש דברי הלק"ט על פי התרגום הנ"ל שהגבול הדרומי שיכלול בתוכו את חצי האי סיני הוא לשון ים מערבית מצפון מצרים. ולזה מתכוון הלק"ט שלעתיד לבוא יהיה הגבול מים סוף עד ים פלשתים כשיטת התרגום הנ"ל.

ופי' חדש בקרא שלפנינו יש בילקוט אור האפלה: מים סוף, זה דרום; עד ים פלשתים, זה צפון; וממדבר, זה מערב; עד הנהר - זה מזרח. ובהנדפס מחדש (בירושלים תשי"ז) בשם "מאור האפלה" (עמוד רנב) כ' בהערות: "כל זה נראה שבוש, ומביא לשון בעל מדרש הגדול ותוס' גיטין ח". ולדעתי יש לפרשו שפיר ואין כאן שבוש כלל, עפמ"ש באמרי בינה פי"א (עמ' 172): "וזהו לדעתי אמרו ית' ושתי את גבולך מים סוף עד ים פלשתים שהוא אלכסון א"י, מקרן מזרחית־דרומית לקרן מערבית־צפונית, וממדבר (העמים) עד הנהר, היינו הנהר הגדול נהר פרת, שהיא אלכסונה מקרן מערבית דרומית לקרן מזרחית צפונית, כנראה במפת העולם היות העיר ירושלים בתוך לאלכסונית שזכרנו וכו' (פי' זה מובא בבו"ע ולא הזכיר שם אמרו)", ע"כ.

ולפ"ז מ"ש האור האפלה מתאים ממש לדברי הא"ב מים סוף זה דרומית מזרחית אם אתה מושך קו באלכסון הוא מגיע עד ים פלשתים שהוא צפונית מערבית, וממדבר, היינו מקרן מערבית דרומית אם תמשך קו באלכסון מגיע לנהר פרת, שהוא מזרחית־צפונית, ואין כאן שבוש.

ומכאן ראי' למ"ש במקום אחר שר' נתנאל בעל האור האפלה הי' לו מקורות אחרים לגמרי ממה שהי' לפני ר' דוד עדני, בעל מדרש הגדול.

ט.

נבואת יחזקאל וכותל המערבי

"ולקחתי אתכם מן הגוים וקבצתי אתכם מכל הארצות והבאתי אתכם אל אדמתכם - וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טמאתיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם - ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם והסרתי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר - ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחקי

תלכו ומשפטי תשמרו ועשיתם... והייתם לי לעם ואנכי אהי' לכם לאלקים". (יחזקאל לו, כד־כח).

בפסוקים הנ"ל ניבא יחזקאל שאחרי קיבוץ גליות, יטהר ה' את הנקבצים מטומאותיהם ומגלוליהם וכו', ויסיר לב האבן מבשרם, ויתן להם: לב בשר, לב חדש, ורוח חדשה, ועשיתי אשר בחקי תלכו וגו', והנה נקבצו רבים מבני ישראל בארצנו, ואנו מצפים ליום אשר תקויים הנבואה הזאת - "ורוח חדשה אתן בקרבכם".

בימינו אנו, במלחמת ששת הימים, היינו עדים לראות איך פתאום עבר גל וזרם של תשובה והתעוררות לאמונה בה' ולמצות מעשיות, בלב רבים מבני ישראל הרחוקים מתורת ה'. המונים רבים באו לכותל המערבי להודות להשי"ת על הישועה שעשה לעם ישראל, ולקיים מצות הנחת תפילין ברטט של קדושה. גם התעוררות זו היא בבחינת נס שנתגלה לעינינו. שאי אפשר לבארו בדרך הטבע רק על ידי השפעה עליונה שהביאה אותם להתעוררות נפלאה כזאת. באופן פתאומי נתלקחה בלבם הנקודה היהודית ועיניהם נפתחו לראות כי יד ה' עשתה כל זאת. ונתקיים בנו הכתוב: "וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ד' במצרים ויראו העם את ד' ויאמינו בה' ובמשה עבדו". יש מהם שהתחילו זה עכשיו להרגיש שהם בני אברהם יצחק ויעקב, ובמקום השנאה והביטול לדת ישראל שהיתה מנת חלקם מבית הוריהם ומחנכיהם, ראו את האמת הנצחית שבתורת ישראל. ומי יתן והתעוררות זו תמשך ותתכונן לדבר של קיימא, כנבואת יחזקאל - "ועשיתי אשר בחקי תלכו" וגו'.

ומדברי המדרש שה"ש זוטא (פ"ד ט"ו) אנו למדים כי באותה תקופה שאותה חזה יחזקאל, יטהר הקב"ה את בני ישראל מכל החטאים אשר דבקו בהם בגלות, דאיתא התם: "מעין גנים באר מים חיים וגו' וכו' כך עתיד המקום לטהר את ישראל מע"ז ג"ע ושפכ"ד, או יכול יאמרו הצדיקים על הקלות הוא מוחל אבל על החמורות אינו מוחל וכו', ואומר לישראל, כטומאת הנדה היתה דרכם לפני' (יחזקאל לו, יז) - אלא כנדה שהיא טובלת במים וכשרה לביתה". ומבואר שמדבר מתקופה הנ"ל של נבואת יחזקאל, שהקב"ה יטהר אותם בא"י מן כל החטאים.

*

וכשם שבחנוכה בעוד שבתפלת י"ח בעל הנסים תקנו להזכיר נס מלחמה של רבים ביד מועטים וכו' ונס הנרות רק ברמז. ואילו חכמינו ז,ל תקנו לעשות זכר לנס

השמן ולא לנס הנצחון במלחמה, לפי שע"י נס השמן נתברר גם שנצחון המלחמה לא היה טבעי אלא נסי, כמו שכתב בפירושי מהר"ל מפראג (לשבת כא, א) ושתכלית נצחון המלחממה הי' התעלות רוחנית, היינו התקרבות לעבודת השי"ת. - כן מורה לנו מלחמת ששת הימים שהיתה מלאה נסים, ושיא הנס היה שחרור ירושלים ומקום המקדש וכותל המערבי - כי מטרת הנצחון במלחמה זו היתה מאת ה' לקרב אותנו אליו. כמו שראינו בעינינו איך התרפקו חיילים והמוני בית ישראל על הכותל המערבי בתפלות ותחנונים ובקשו בכל לב את ה' אלקיהם אשר שוכן במקום זה, ואור של השכינה - שלא זזה מכותל מערבי - מקרין תמיד רוח של קדושה וטהרה למאות אלפי יהודים מכל החוגים ומכל העולם המתקרבים אלי', ונס זה ישאר עד סוף כל הדורות.

בא וראה כי המעמד המרטיט והנוגע ללב המתגלה מול הכותל המערבי, נעוץ במקור קדוש, וממעיין הקדוש המפכה בעוז, נובעים מעיינות הקדושה וההתעלות המתגלים שם. והראשונים כתבו דברים נפלאים מגודל קדושת הכותל.

מבואר בפי' על שה"ש המיוחס להרמב"ן (שם ב, ט) מדלג על ההרים ר"ל שהי' הכבוד מדלג והולך מהר אל גבעה וכו' דומה דודי לצבי או לעופר האילים הנה זה עומד אחר כתלנו, משגיח מן החלונות וגו' אין דעתי נוחה בכל המקומות אשר מתהלך שם, בסנה, בסיני, באהל מועד, עד שיהא בבית המקדש בכותל מערבי, כמו שאמרו רז"ל בשמו"ר ב, ב, לא זזה השכינה מכותל מערבי שנאמר הנה זה עומד אחר כותלנו משגיח משם ומשקיף על בני אדם ע"כ. דברים נפלאים מגודל קדושת הכותל מערבי.

וכן כתוב בפי' "מנחה גדולה" (בתנ"ך "קהלת משה" לר"מ מפראנקפורט) ביחזקאל (לה, י): "יען אמרך את שני הגוים, שאמר אדום כיון שישראל היו יורשים הארץ מאבותם אברהם יצחק ויעקב ועכשיו שגלו אין יורש קרוב מעשו, וזה שאמר שתי הארצות לי תהיינה, שהדין נותן שלי תהיינה וירשנוה שמצד ירושה מגיע לי, וטועה אתה בדבר, כי הגלות מארצם אינו רק לפי שעה לא גרושין עולמית, שעל כן לא זזה שכינה מכתל מערבי, וזה שאמר: "**וה' שם היה**", כשדברת זה הדבר - **ה' שם - בכותל המערבי** - היה לאות אמת שעוד ישובו ישראל לארצם ולירושלים ובית ה' יבנה בה, וא"כ איך עלתה על דעתך כך וכו'". ע"כ. מבואר מדבריו כי הפסוק "וה' שם היה" רומז על מאמר חז"ל לא זזה שכינה מכותל המערבי.

הרי שאור השכינה המנצנץ ומאיר בקרב האנשים המתקרבים לאותו מקום, גורם להם להרגיש רגשי התעלות ושגב הקדושה, ומניע אותם לכרוך על זרועותיהם

ולעטר את ראשם בתפילין, הקדושים, הבאים להעיד קבל עולם ומלואו: **שמע ישראל ה' א' ה' אחד!**

לאור התגלות קדושה מרשימה זו, יש להצטער כי על סמך שמועות שונות - אשר רובן לא נכונות ומבוססות כלל, ואחדות מוגזמות, ויש להמליץ על כך לשון הירושלמי (יבמות פ"א ה"ו): "המקום משמר ולא אירע מעשה מעולם", - יש בזמנינו קומץ מצומצם של אנשים חרדים המסתייגים מלבקר במקום קדוש יחידי זה, שעיני כל ישראל מכל העולם צופות אליו, וכעדותם של חכז"ל שלא זזה שכינה מעולם מכותל המערבי. והמציאות המרנינה, - שעינינו הרואות מקרוב, כיצד מידי שבת בשבתו יוצאים אלפי אנשים במלבושי שבת בריקוד של שמחה, המקרב לבבות לאבינו שבשמים - מוכיחה, כי שגב הקדושה הגבוהה שאין כדוגמתה בכל העולם, מקרין שם וזורח בקרבם, ואעפ"כ יש האוסרים לבקר במקום קדוש זה, בעוד שכל גדולי וצדיקי ישראל, ואנשי מעשה מבקרים באותו מקום. ואפילו רבים מבין החוגים הללו, אינם יכולים להימנע, מרוב תשוקתם הלוהטת בקרבם, מלבקר, לפחות בהסתר, בלילות או בהשכמה. ואפילו לשיטתם יש לשאול: "כותל מה חטא"? וכמו שמצינו במס' ע"ז (נד, ב) הרי הן עובדין לחמה וללבנה - יאבד עולם מפני השוטים?.[18]

וכעין הלעז על הכותל המערבי, עשו האנשים הנ"ל בלבול בחג הפורים העבר שפסקו לשנות קריאת המגילה הנהוגה בירושלים וכל הרואין, מאז ומעולם ביום ט"ו אדר, לקרותה ביום י"ד, כמו שאינם מוקפין חומה, מפני שאין יהודים בירושלים עצמה. ומבואר בירושלמי מגלה פ"א ה"א: חרב הכרך ונעשה של עכו"ם וכו' וכל הרבנים ות"ח דחו דבר זה מכמה טעמים שאכמ"ל, וא' מהטעמים שהקריאה בט"ו היא לכבודה של ירושלים וחלקו כבוד לא"י. ואסור לנו לעשות דבר הגורם למעט בכבודה. אין להשוות ירושלים לסתם כרך שנחרב מפני שירושלים אנו מקווים בכל יום שנחזור אלי' ולא התייאשנו ממנה, הגם שעכשיו

18. ויש לשבח ולהרים על נס את המפעל הגדול עטור התהילה של כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש מהר"מ שניאורסאן שליט"א, לזכות אלפים ורבבות מישראל, הבאים לבקר את הכתל המערבי (וכן בהרבה מקומות ציבוריים) במצוות תפילין וק"ש, ומצוות ד' מינים, ובזה לקרב לבם של ישראל לאביהם שבשמים, והצליח במעשיו. אשרי חלקם של כל המשתתפים בפעולה חשובה זו. ועי' תנחומא נח יא, הקשר בין תפילין לבנין ירושלים.

ומה שיש עוררין גם על מפעל זה מטעם קדושת תפילין ראה מ"ש ביאור מקיף בענין זה בתו"ש חי"ב במילואים לפ' בא. וברור שהצדק עם האדמו"ר מלובאוויטש שליט"א. ועי' קדושין לז: עשה מצוה זו (תפילין) שבשבילה תכנס לארץ.

היא בידי נכרים מחר נזכה ותהיה בידינו, וכך הי' וזכינו ברחמי השי"ת שאחרי חדשיים היתה ירושלים בידנו. מזה שנכשלו בטעות להנהיג חדשות ולהכשיל רבים שלא כדין, הי' להם ללמוד שאסור לנגוע בקדושת ירושלים וכבודה, וכעת שוב יצאו לזלזל בקדושת הכותל וכו', והוא רחום יכפר.

ו.

הרנינו גוים עמו - קדוש השם לעיני העמים

השבח שחולקים האומות לישראל, והרמת קרנם בעיניהם, היא ג"כ מסימני הגאולה, כדאיתא בספרי ומדרש הגדול (דברים לב, מ): "הרנינו גוים עמו - **עתידין אומות העולם להיות משבחין לפני ישראל למחר כשתבוא גאולה לישראל**, שנ' הרנינו גוים עמו". וברש"י: "הרנינו גוים עמו, לאותו הזמן ישבחו האומות את ישראל, ראו מה שבחו של אומה זו, שדבקו בהקב"ה בכל התלאות שעברו עליהם ולא עזבוהו, יודעים היו בטובו ובשבחו". ובפי' הרשב"ם: "הרנינו גוים עמו, כמו הללו את ה' כל גוים וגו' שהרי גבר עלינו חסדו יותר משאר האומות.

וברמב"ן (דברים לב, מ): "הרנינו גוים עמו כו' וזה דבר ברור כי על הגאולה העתידה יבטיח, כי בבנין בית שני לא הרנינו גוים עמו, רק לעגו עליהם מה היהודים האומללים עושים (נחמי' ג, לד), והיו גדוליהם עבדים בהיכל מלך בבל וכולם משועבדים לו, ובימים ההם לא השיב נקם לצריו, ולא כפר אדמתו עמו".

וכ"כ הרמב"ן ב"ספר הגאולה" (דף רסד - מהדורת שעוועל): וכן הרנינו גוים עמו כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו וכפר אדמתו עמו. וזאת נבואה עתידה, איננה מתנאי האזהרות, והיא עתידה, על כרחן... כי לא ראינו אנשי בית שני שהרנינו אותם גוים, רק לעגו עליהם בכל מיני הביזוי והכלימה, כענין מה היהודים האומללים עושים (נחמי' ג, לד), ולא השיב אלהינו נקם לצריו בזמן ההוא, ע"כ. וכבר הבאתי לעיל מ"ש רש"י (ברכות ד, א), שבבית שני לא הלכו אלא ברשות כורש וכל ימי מלכי פרס נשתעבדו להם לכורש ולאחשורוש ולדריוש האחרון.

והנה במלחמת ששת הימים זיכו אותנו מן השמים שנתקיים בנו הפסוק: "הרנינו גוים עמו", שראשי אנשי הצבא באומות העולם בכל העולם, הביעו הערצתם ויחס של כבוד לגבורת עם ישראל, ורבים אמרו שזה היה למעלה מכח גבורה אנושית, אלא פשוט נס גדול הי' כאן, ועל זה הזהירה לנו התורה

"וזכרת את ה' אלקיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל".

וכ"כ הרמב"ן (דברים ט) וז"ל: ידוע כי ישראל גבורים ואנשי חיל למלחמה, כי נמשלו לאריות ולזאב יטרף ומלכי כנען במלחמה נצחו אותם, על כן אמר אם תחשוב כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה, תזכור השם שהוציא אותך ממצרים ולא היה לך שם כח ועוצם יד כלל, ותזכור עוד כי במדבר - אשר אין לאל ידך לחיות שם - עשה לך כל צרכך, אם כן גם החיל הזה אשר עשית בכחך, השם הוא שנתן לך הכח כאשר עשית אותו, ואם תשכח את השם יכלה כחך ושארך ותאבד כאשר אבדו הם כי כל עוזבי ה' יכלו, ע"כ.

וכן מבואר במדרש תהלים (מזמור צח, א) "מזמור שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה [וגו' לעיני הגוים גלה צדקתו וגו' ראו כל אפסי ארץ את ישועת א'] זה שה"כ (ישעי' מב, י) שירו לה' שיר חדש תהלתו מקצה הארץ, שעתידין לשורר שירה על תשועתן של ישראל". וברש"י שם: "תהלתו שמקצה הארץ על כרחם כשיראו את גבורתו לישראל יודו כל העכו"ם כי א' אני". וברד"ק: מקצה הארץ כי ממזרח שמש ועד מבואו ידעו בגאולת ישראל כי הם מפוזרים בכל העולם, והגוים בראותם הנפלאות ההם ישירו תהלתו, ע"כ.

וכן הוא בפסיקתא רבתי פל"ד: זו היא שנאמרה ברוח הקדש על ידי ישעיה, ונודע בגוים זרעם וצאצאיהם בתוך העמים (ישעי' סא, ט), כנגד מי אמרו ישעיה למקרא הזה לא אמרו אלא כנגד אבילי ציון, שהקב"ה עתיד ליתן להם (נצחם) [ניצוחם] על אויביהם, שנאמר ונודע בגוים זרעם אל תהי קורא זרעם אלא זרועם. ומי עומד להם בזרוע, הקדוש ברוך הוא עומד להם בזרוע שנאמר ה' חנינו לך קיוינו היה זרועם לבקרים אף ישועתינו [בעת צרה (שם לג, ב). לבקרים] אותם (שמשו בימים) [שמשכימים] בכל בוקר ובוקר לבקש רחמים. ע"כ.

ומעלה גדולה ליראה שמתייראים האומות מכח גבורתם של ישראל, והוא קידוש ה' לעיני העמים כדכתב הרמב"ן ב"ספר הגאולה" (דף רפ): "אבל אנחנו עם זה מחזיקים דבר הגאולה מפני שהוא אמת מפורסם אצל בעלי התורה והנבואה ואנחנו מעידים בה וכו' ונכלל לנו ברצון השם, שרש מצוה גדולה כי אנחנו חפצים **בקדוש השם לעיני העמים**". ועוד כ' (שם דברים י"א): "וכן הקדים בברכות נגיפת האויבים קודם הברכה באסמיך ובכל משלח ידך, כי נצוח האויבים הוא להם הכבוד, והצורך הגדול בכבוש הארצות, ובישיבתם לבטח בין העמים, ובקללות הקדים המארה בכל משלח ידך ואיחר הנגיפה מפניהם, כי הוא העונש שיגיע אליהם באחרונה, וכן יגלו בסוף".

דברי הרמב"ן מתאימים מאד למצב עם ישראל בימינו שאנו מוקפים מכל הצדדים באומות המצפות לבלוע אותנו, והקיום של עמנו במצב כזה הוא מבוסס רק על זה שמתיראים מאתנו משום שנצחנו אותם במלחמה. אמנם צריכים לזכור ולשנן תמיד כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל.

גם המלבי"ם בפירושו לירמיה (לא, ו) מתאר תקופה זו של אחרית הימים, אשר בה יחפצו בני ישראל להסיר עול השעבוד מעל צוארם, וז"ל: "**רנו ליעקב שמחה**", תחלה ירונו על השמחה שיהיה ליעקב, ומה יהיה השמחה **וצהלו בראש גוים**, שבאחרית הימים ימי גלותם יוסר מעליהם השעבוד, ויצהלו כי יהיו בראש הגוים, שהגוים יתנו להם כבוד ויהיו בראשם, תחת שהיו תחלה נבזים ושפלים ביניהם, והנה יעקב הם המון עם והפחותים שבהם, וישראל הם הגדולים, והשמחה הזאת שיצהלו בראש הגוים יהיה רק ליעקב, לא לישראל, שהם ירצו שישיב שכינתו לציון, אבל אז בעת ההיא השמיעו והכריזו בפרסום והללו את ה' ע"י מה שתאמרו הושע ה' את עמך הצדיקים את שארית ישראל, שהם רוצים בתשועה האמתית מקיבוץ גליות ושיבתם לציון, וכן יהיה אז כי ה' ישיב להם".

ומעין זה (שם לא, כא): "עד מתי תתחמקין הבת השובבה אומר אל ארץ ישראל עד מתי תסתתר מבני הגולה, כי ברא ה' חדשה בארץ נקבה תסובב גבר, המליצה תצייר את המדינה כנקבה, ואת העם היושב עליה כזכר הבועל אותה, כמ"ש כי יבעל בחור בתולה יבעלוך בניך, וכמו שמנהג העולם שהאיש יחזור ויסובב לבקש את האשה ולא בהפך, כן **ישתדלו העם לכבוש את הארץ שירצו לשבת עליה ע"י כיבוש ומלחמה**, אולם בימי בית שני ששבו לארצם בלא כיבוש ומלחמה, וכאילו הארץ תבקש אותם ותכין את עצמה לקראת הגבר שיבא עליה אמר כי בארץ ברא ה' חדשה, שהגם שנקבה אחרת תבוקש ותסובב מן הגבר, הנקבה הזאת שהיא הארץ ברא לה ה' טבע חדשה שהיא תסובב את הגבר ותבקש אותו שיבא אליה והוא לא יבקש אותה ע"י השתדלות של כיבוש ומלחמה".

ויפה מבטא זאת רבינו מאיר שמחה ב"משך חכמה" (פ' חקת) בדרך משל, כי הנצחון על האומות, גורם לכבוד ה' בעולם, וז"ל: וידר ישראל נדר כו', אם נתן תתן העם הזה בידי כו'. פירוש עד עכשיו היה מנהיגם בנסים המצרים נטבעו וכיו"ב. ואם חלילה נטו מעט מדרך היושר, מיד היו מושפלים ומנוצחים, וכבן שסמוך על שלחן אביו, שבעצמו אינו יודע דרך לפרנסתו, ולא לכבוד הוא לאומה גם תמיד בלי מנוח, שכאשר ראה כי נסתלקו העננים מיד בא להלחם, לכן בקשו שיעשה השם חסד שינצחו במערכות המלחמה הטבעית, ויתראו לעיני העמים כגבור ביום קרב. וזה אם נתן תתן את העם הזה בידי בדרכה של מלחמה טבעית, ודו"ק. וכמו שערב

לאחד מבית המלך כאשר ירוויח במסחר יותר מכל מחמדי עיניו. וזה מכוון דברי הנביא, והיה לך ד' לאור עולם ואלקיך לתפארתך, פי' דשם הוי"ה שמורה על ההנהגה נסיית, זה יהיה לך לאור עולם, "ואלקיך" - שזה מורה על כח כל הכחות הטבעיים, זה יהיה לתפארתך, שגם **בהנהגה הטבעיית תצליח ותצא כגבור ביום קרב**. עכ"ל. ורעיון זה מתאים למצב בני ישראל בארה"ק בימינו, שההנהגה הנסיית שראינו בג' המלחמות, מאשרת שגם ההנהגה הטבעית, היינו הקיבוץ גליות, ושאר כל הגורמים להקמת המדינה ולהתבססותה הכל **הוא רק ברצון השם**, ואנו תפילה ותקוה שמן השמים ירחמו עלינו ונזכה לשלום יציב, גם שתבוא אתערותא דלעילא להטבת המצב הרוחני כנבואת יחזקאל שהבטיח שיקויים בנו וזרקתי עליכם וגו' וטהרתם וגו'.

יא.

הכרזת בלפור - הסכמת מזרח ומערב באו"מ להקמת מדינת ישראל

במדרש אבכיר מובא בילק"ש עקב (רמז תתנב): "כיון שמת משה סניגורן של ישראל, הי' הקב"ה נזכר לו שלא נמצא סניגור כמותו, שנאמר ויזכור ימי עולם משה עבדו (ישעי' סג), אמר הקב"ה בעולם הזה היה בשר ודם נעשה לכם סניגור ומושיע אתכם, אבל לעתיד לבוא (לימות המשיח) אני בכבודי נעשה לכם סניגור בפני שרי אומות העולם ומושיע אתכם מהם שנאמר אני מדבר בצדקה רב להושיע", ע"כ.

לכאורה זה מדרש שהוא כולו פליאה, כי לא מובן מהו הפירוש שהקב"ה נעשה סניגור בפני שרי או"ה. ומצאתי מאמר כעין זה בשהש"ר רבה (פ"ח, י'): "אני חומה, א"ר איבי אמר הקב"ה עתיד אני ליעשות לישראל סניגור בין או"ה, אי זה זה, זה בת קול הה"ד ישעי' לולא ד' צבאות הותיר לנו, ע"כ. גם מאמר זה לא מובן והמפרשים לא ידעו לבארו כמו שהוא ועשו תיקונים בלשון כמבואר בהערה[19].

19. הרז"ו מביא בשם רח"ל שבמקום "סניגור" צ"ל "ססמיגור" זה בת קול, והרד"ל מוסיף עוד ומגיה שצ"ל במקום המלה: "או"ה" "בחומה". ולפי הנ"ל נ"ל שאין צריך למחוק ולהגיה אלא הדבר ברור שכוונתו כמו המדרש אבכיר ומסמיך זאת על הפסוק אני חומה, היינו, שהקב"ה כמו חומה מגינה, סניגור בפני שרי או"ה, נשארו שבטי יהודה ובנימין בירושלים, כמ"ש לולא ה' צבאות הותיר לנו וכו' וזה נעשה ע"י בת קול, וכמו שנתבאר לעיל.

ולפענ"ד נראה שרמז נפלא מסרו לנו חז"ל בשני המדרשים הללו, בגדר נבואה לדורות, להדבר הגדול שאירע בימינו אנו.

בשנת תרע"ח פרסמה אנגליה (שא"י היתה תחת חסותה) הצהרת בלפור לעם ישראל מעין הצהרת כורש בשעתו, זה הי' הזיק הראשון בתקופת התחלתא דגאולה, אחרי ההתעוררות לגאולת הארץ והתיישבותה שהתחילה משנת ה"א ת"ר, (ראה לקמן פ"ט מ"ש גדולי ישראל חו"ד על הצהרת בלפור). ובאותה השנה נוסד "חבר הלאומים" (שקבל לאחר עשרים שנה את השם "אומות מאוחדות") וטפלה הרבה בשאלת א"י, ובשנת תש"ח כשעלתה שאלת א"י על שלחן האו"מ קבלו יותר משני שליש קולות החלטה לתקומת מדינת ישראל, והפלא הגדול היה שלמרבה ההפתעה גם רוסיא הסכימה, הי' זה א' המקרים הנדירים שמזרח ומערב נפגשו יחד, בבחינת מלאך רע עונה אמן. ותיכף אחר ההסכם הכירה ארה"ב במדינת ישראל ע"י הפרעז' טרומאן, ואחרי' באו שאר האומות, כל היהודים שנוכחו באסיפה ההיסטורית הזאת כאשר ישבו על מדוכת הבעיה, ושרי אומות העולם הסכימו להקמת מדינת ישראל אחרי גלות של אלפים שנה, - אמרו שראו אז בחוש והרגישו ממש יד ה' שהיתה שם.[20]

ונראה שלאותה האסיפה הגורלית בחיי עם ישראל, שבו דנו שרי אומות העולם על הקמת מדינת ישראל, לאותו הלילה שעל ידי בת קול מן השמים נולדה מדינת ישראל כוונו חכמינו ז"ל במדרש: **אני בכבודי נעשה לכם סניגור בפני שרי אומות**

20. יפה מצייר - הגרי"ד הלוי סולובייציק שליט"א בספרו "איש האמונה" במאמרו "קול דודי דופק" דף 78 - ישיבת אומות המאוחדות שבה הוחלט על יסוד מדינת ישראל, וז"ל: "כמה פעמים דפק הדוד בפתח אהל רעיתו? וכו'. ראשית דפיקת הדוד נשמעה במערכה הפוליטית. מבחינת היחסים הבין לאומיים לא יכחיש אף איש, שתקומת מדינת ישראל, במובן פוליטי, היתה התרחשות כמעט על טבעית. רוסיה וארצות המערב תמכו יחד ברעיון ייסודה של מדינת ישראל, שהיתה אולי ההצעה היחידה שבנוגע לה התאחדו המזרח והמערב. נוטה אני להאמין שארגון האומות המאוחדות נוצר במיוחד לתכלית זו - לשם מילוי השליחות שהטילה עליו ההשגחה. נדמה לי, שאין להצביע על שום הישג ממשי אחר על-ידי האו"ם. חז"ל הביעו כבר את הדעה, כי לפעמים "מטר" יורד "בשביל יחיד" ובשביל עשב אחד. אינני יודע את מי ראו נציגי העתונות בעיני-בשר בכסא-הנשיאות באותה אספה גורלית; אשר בה הוחלט על יסוד מדינת ישראל, אבל מי שהסתכל אז היטב בעינו הרוחנית הרגיש ביושב ראש האמיתי שניצח על הדיונים, והוא - הדוד. הוא דפק בפטישו על השלחן. האין אנו מפרשים את הכתוב: "בלילה ההוא נדדה שנת המלך" - 'שנת מלכו של עולם'? אם אחשורוש לבדו נדוד-שינה היה, לא היה הדבר חשוב כלל ולא צמחה ישועה באותו לילה. אבל אם מלכו של עולם, כביכול, לא נם - נולדה הגאולה. אם פלוני-אלמוני פתח את הישיבה של האומות המאוחדות לא היתה נולדה מדינת ישראל, אבל אם הדוד דפק בשלחן הנשיאות - התרחש הפלא, קול דודי דופק!"

העולם. ומושיע אתכם כו', והמדרש בשהש"ר מוסיף ביאור על אותו הרעיון באיזה אופן הקב"ה נעשה סניגור בפני שרי אומות העולם, על ידי "בת קול" שנתן בלבם הרעיון שיעשו דבר זה, וזה נקרא "בת קול" כמ"ש המהר"ל (ב"מ נט) כל דבר שיתחייב מן השמים הוא נקרא בת קול, ובסנהדרין (יא.) כתב: אין כאן לא דיבור ולא אמירה אבל כאן נולד ונגזר מן השמים דבר זה (וראה מ"ש ב"נועם" כרך ז', דף רצד). ובמדרש שה"ש זוטא פ"ב, ח: קול דודי הנה זה בא, אלו הקולות שעתידין לבוא קודם למשיח. ובשה"ש ה, ב, קול דודי דופק, בתרגום יונתן: וקל רוח דקודשא. ובמדרש שם, קול דודי דופק ע"י הנביאים.

ורש"י במלכים א' יז: ויהי דבר ה' וגו' הנה צויתי שם אשה לכלכלך. צויתי, "צויתי שם, בפמליא שלי, שתכלכלך אשה אלמנה", ע"כ. וראה לקמן ט"ז שפירשתי לשון המדרש אבכיר קצת בסגנון אחר, שהכוונה לשרי אומות העולם היינו שרים שלמעלה ברקיע שישפיעו על אומותיהם למטה שיעזרו לישראל לעלות ארצה ולכבשה.

יב.

ישועות בליל פסח - סימן לגאולה

בגמרא ר"ה דף יא, ב, נאמר: בניסן נגאלו בניסן עתידין ליגאל. ומה"ט יש מ"ד במדרש שרק אם מתרחשים נסים במהלך הגאולה בליל פסח זה סימן שזה גאולה אמיתית ואם לאו לא. וכן שנינו בשמות רבה (פרק י"ט): "ליל שמורים הוא לה'" (שמות יב, יב), שבו עשה גאולה לצדיקים כשם שעשה גאולה לישראל כשיצאו ממצרים. ובו הציל לחנניה מישאל ועזריה מכבשן האש, ובו הציל לדניאל, ובו המשיח ואליהו מתגלים, שנאמר: אמר שומר אתא בוקר וגם לילה (ישעי' יא, כב). משל לאשה שהיתה מצפה לבעלה שהלך למדינת הים - אמר לה: יהא הסימן הזה מסור בידך: בעת שתראי אותו סימן, תדעי שאני בא ואני קרוב. כך ישראל מצפין משעמדה מלכות אדום. אמר להם הקדוש ברוך הוא, הסימן הזה מסור בידכם: ביום שעשיתי לכם תשועה, ובאותו ליל [אם עשיתי לכם תשועה באותו לילה] היו יודעים שאני גואלכם, ואם לאו - אל תאמינו, שלא קרבה העת, שנאמר (שם ס, כב): אני ה' בעיתה אחישנה. ואומר (חגי ב, ו): עוד אחת מעט היא, ואני מרעיש את השמים, ואומר (שם שם כב): והפכתי כסא ממלכות וגומר, וכשם שהפכתי את המצריים, כך אני הופך את המלכות הרשעה, וכו', ע"כ. (וראה תו"ש שמות שם).

ובפרקי דר"א פל"ב איתא: אמרה רבקה ליעקב: בני, הלילה הזה [ליל פסח] אוצרות טללים נפתחים בו. העליונים אומרים שירה. הלילה הזה עתידים בניך להגאל מידי שעבוד. הלילה הזה עתידין לומר שירה.

וכן דרשו (שמו"ר פט"ו, יב): החדש הזה לכם - הה"ד (תהלים לג): אשרי הגוי אשר ה' אלהיו וגומר. משבחר הקדוש ברוך הוא בעולמו קבע בו ראשי חדשים ושנים, וכשבחר ביעקב ובניו קבע בו ראש חדש של גאולה שבו נגאלו ישראל ממצרים ובו עתידין ליגאל, שנאמר (מיכה ז): כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות. לכן נקרא החדש "ניסן", שבו נעשו נסין לישראל ובו יצאו מעבדות לחירות (ראה תו"ש שם אות נא).

בימינו אנו בי"ד ניסן, תש"ח ובליל פסח אור ליום ט"ו זכינו לראות יד ה' בנסים וישועות שנעשו לישראל באותו לילה שנכבשה כל העיר חיפה, שהיא המפתח לכל הארץ.

פעם אמרו כן על יריחו, בתנחומא (בהעלותך יח.) נאמר על יריחו, היא נגרה וסגרה של ארץ ישראל, אם יריחו נכבשת כל הארץ נכבשת, והיום אמרו כן על העיר חיפה, אם חיפה נכבשת כל הארץ נכבשת. ונתקיים לעינינו מה שאמרו חז"ל: אמר להם הקב"ה הסימן הזה מסור בידכם, ביום שעשיתי לכם תשועה, ובאותו ליל [ליל שמורים הוא לה'] היו יודעים שאני גואלכם כו'.

יג.

נבואת יחזקאל לתחיית סדום בימות המשיח

גם ישובה מחדש של העיר סדום הוא אחד מסימני ימות המשיח, וכך כתוב בנבואת יחזקאל (טז, נה): **ואחותיך סדום ובנותיה תשובנה לקדמתן** ושמרון ובנותיה תשב לקדמתן, ואת ובנותיך תשבינה לקדמתכן. הנביא יחזקאל מוכיח את ירושלם שחטאה יותר מסדום ושמרון אחותה הגדולה והקטנה, ומבטיחם שלימות המשיח ישובו כולם לקדמותן, ומונה מקודם סדום, שמרון, ירושלים ובפי' מהר"י קרא: שהנה יום בא שתתיישב סדום על יישובה כשם שהיתה בקדמותה עד שלא נהפכה. ובפי' הרי"ד: שירפא הבורא את ארצם. ור"ס גאון במאמר הגאולה מאמר שמיני באמונות ודעות כותב בין סימני הגאולה, ישוב סדום לקדמותה. וכן מבואר במדרש, מובא בתשובה שאלה לרבינו האי גאון בטעם זקנים עמ' 59-61: ובבואם

לפני מלך המשיח יצוה אותם להשבית חרבות ומלחמות שנא' וכתתו חרבותם לאיתים וגו'. ואז ישב סדום ועמורה בעירהם וכל הככר כלו, שלא תהא ארץ פגומה במהפכה אשר בתוכה ככתוב (יחזקאל טז, נה) ואחותיך סדם ובנותיה תשובנה לקדמותן. וכ"ה בשמו"ר פט"ו־כא: עשרה דברים, עתיד הקב"ה לחדש לעתיד לבוא (היינו לימות המשיח), הד', שהם בונים כל ערים החרבות ואין מקום חרב לעולם, ואפילו **סדם ועמורה נבנית** לע"ל שנא' ואחותיך סדום ובנותיה תשבנה לקדמתן. וכ"כ בפי' הרי"א: ר"ל שחרבתה תסור ותתישב הארץ ההיא וכו' והייעוד הזה אין ספק **שהוא לימות המשיח**, שעד עתה לא נתקיים.

והנה מזמן שנחרבה זה ארבעת אלפים שנה עד ימינו, היתה חרבה ושוממה, ורק בימינו אנו אתחלתא דגאולה רואים אנו איך באותו הזמן שירושלים נבנית, גם סדום נבנית וחוזרת לקדמותה, ומוציאין מאדמתה והריה חומרים יקרים, והיא נעשתה מקור להכנסות גדולות בשביל קיום המדינה ומתקיימת נבואת יחזקאל.

יד.

וסכסכתי מצרים במצרים

הסכסוכים הרבים בין מדינות ערב, הם גם כן תופעה של הסרת מניעה גדולה לבל תתעכב תחיית ישראל בארץ ישראל, כמו שנאמר בישעי' (יט, א): משא מצרים וגו' וסכסכתי מצרים במצרים וגו' ממלכה בממלכה. ברד"ק: וסכסכתי ענין בלבול יבלבל אותם ביניהם כו' תהיה ביניהם בלבולים כו' אע"פ שמצרים כולו מלכות אחת כו' זה מולך במדינה אחת וזה מולך במדינה אחרת כמו מלכי כנען, ע"כ. וראה בס' ברית מנוחה דבזמן הגאולה כתיב וסכסכתי מצרים במצרים.

וידוע שא' מהנסים הגלויים הוא שזה כבר שנים רבות מזמן לזמן יש סכסוכים בין הממלכות הערביות בינם לבין עצמם. ואע"פ שבאופן גלוי המה מאוחדים כמו ממלכה אחת אבל למעשה יש סכסוכים ביניהם ואינם מאוחדים, לוא היו באמת מאוחדים אזי היו תושבי הארץ בדרך הטבע בסכנה גדולה כי כולם רוצים להשמידנו, וזה שהנביא אמר "וסכסכתי מצרים במצרים".

טו.

ויחזק ה' את לב פרעה

אחד מהנסים של שחרור הארץ וכיבוש העיר העתיקה ירושלים הי' שנתקיימה בו בפרעה־נאצר וחוסיין: ויכבד לב פרעה, יום שלם לא רצו להסכים להפסקת המלחמה, והודות לזה עלה בידי ישראל להשיג הנצחון המלא במלחמה, אלמלי היו מסכימים מיד, אי אפשר הי' לבני ישראל לכבוש מה שכבשו, והי' נשארים באמצע התקפותיהם, את הנקודה הזו הדגיש ופרסם גם האלוף הרצוג בנאומו בעצרת בהיכל התרבות בת"א. כי הערבים מסייעים בעקשנותם הבלתי מובנת, משנת תש"ח, לבנינה של מדינת ישראל.

ואותה המדה של ויכבד וגו' ראינו גם במלחמת העצמאות. אילולא הכריזו הערבים מלחמה על ישראל אלא היו מסכימים לתכנית החלוקה, היתה מדינת ישראל נשארת בלי חלק גדול של הגליל, וכמה משטחי הנגב, אמנם פלא גדול התרחש באותה שעה, הקדוש ברוך הוא הכביד את לב ישמעאל ונתקיים הנס של רבים ביד מועטים, חיל ההגנה של ישראל ניצח צבאותיהן של שבע אומות מארצות ערב.

ואפשר שגם העמדה הנוקשה של מצרים וירדן ושאר אומות ערביות, שזה שנה אחרי מלחמת ששת הימים, שהן מסרבות בהחלט לשבת על יד שלחן הדיונים עם ישראל לדבר על תנאי השלום, אולי זה הוא מדרכי ההשגחה של ויכבד את לבם, וזה לטובת ישראל.

טז.

שמעו עמים ירגזון

גם העובדא שחיל ורעדה יאחזון את אומות העולם למראה הכיבושים של עם ישראל מוכיח כי קרבה גאולה, ושנינו בספרי (דברים לג): "הרנינו גוים עמו - עתידין אומות העולם להיות מתרגזין למחר, כשתבוא גאולה לישראל, שנאמר: ה' מלך ירגזו עמים. ואין זו תחלה להם, שכבר רגזו מקודם שנאמר: שמעו עמים ירגזון" (שמות טו, יד).

וכן דרשו במכילתא (בשלח פ"ט): "כיון ששמעו האומות שהקדוש ברוך הוא מגביה קרנן של ישראל ומכניסן לארץ, התחילו מתרגזין. אמר להם הקדוש ברוך

הוא: שוטים שבעולם! כמה מלכים מלכו מכם לא כעסו ישראל, שנאמר: ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום, וכמה שלטונות שלטו מכם ולא כעסו ישראל, שנאמר: אלוף לוטן אלוף שובל, ועכשו אתם כועסים?! אף אני אתן לכם כעס שאין בו רצון, שנאמר: ה' מלך ירגזו עמים" (תהלים צט).

ובפסיקתא רבתי (מובא בילק"ש ירמי' לא, רמז שטו), שלא מלכות אחד או שתי ממלכות באים עליו, אלא **מאה ועשרים מלכיות** [רמז בולט לנציגי האו"מ] מקיפות אותו (מלך המשיח) ואומר לו הקב"ה, אפרים משיח צדקי, אל תירא מהם כי כל אלה ברוח שפתיך ימותו שנאמר (ישעיה יא): וברוח שפתיו ימית רשע, ע"כ.

בימינו אנו שנוסד האו"מ [האומות המאוחדות] ויש בו היום 120 נציגים נתקיימו במילואם דברי חז"ל פשוטם כמשמעם, כשדנו באו"מ על כיבוש עיר ירושלים העתיקה ע"י חיל ישראל, ראינו בעינינו איך אומות העולם התרגזו בכעס וחימה על עם ישראל, ובשנאה התקיפו את נציג ישראל, ונוכחנו אמיתות מאמר חז"ל (בב"ר פמ"ב): "למה נקרא 'עברי'? כל העולם כולו מעבר אחד וישראל מעבר אחר", כשעמדו או"ה למניין באספת האו"מ בנוגע לכיבוש ירושלים ע"י צה"ל, 99 אומות אמרו לאו נגד ישראל, (ומספר מהם לא השתתפו) ולא הי' אף **אחד**! שיסכים עם ישראל, ונתקיים בנו "הן עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב" (במדבר כג, ט). וראה לעיל (סימן ו) מ"ש שאולי אפשר לפרש שהפסוקים והמדרשים המדברים על המלחמות שיהיו באחרית הימים לכל מלכי אומות העולם עם ישראל על ירושלים, מנבאים על מלחמת תשכ"ח, והמאבק הפוליטי שיש לעם ישראל עם שונאיו במועצת הבטחון שעל יד האו"מ, שזה לפני ימים אחדים בר"ח אייר תשכ"ח שוב יצאו כולם בלי יוצא מן הכלל, גם ארה"ב בתוכם, נגד ישראל, ותקפוה - שאין לה רשות לעשות המצעד ביום העצמאות בחלק המזרחי של העיר, כלומר הביאו לידי ביטוי שאינם מכירים בבעלותה של ישראל על ירושלים השלמה, והיות שהנביאים מבטיחים לנו בשם ה' שבמלחמה ההיא יצאו ישראל בנצחון, אנו תקוה ותפלה שגם במלחמה זו שיש בין נציגי כל אוה"ע עם ישראל על זכותה בירושלים השלמה יחננו השי"ת בנצחון מוחלט.

אנו בטוחים בדברי הנביא (ישעי' ח, י): "עצו עצה ותופר, דברו דבר ולא יקום, כי עמנו א־ל", וכלל גדול מוזכר בחז"ל (ברכות נח) וכי עביד הקב"ה ניסא לשקרא? ובזהר בראשית דף קיג, א: כד אתעביד ניסא לא אתעביד פלגי ניסא ופלגי דינא אלא כולא כחדא או ניסא או דינא, ושם (ויקרא כא): כד קב"ה עביד ניסא, בכלא עביד. ולפ"ז אחרי כל הנסים שעשה לנו השי"ת בודאי יתקיים בנו לא־ל גומר עלי.

יז.

כעב תעופינה

לקמן (פ"ט) נתבאר שאחד מהגורמים לאתחלתא דגאולה בזמנינו נעוץ בהתפתחות הטכניקה במאה השנים האחרונות, מזמן שהתחילה ההתעוררות לגאולת הארץ והתיישבותה. ראינו בחוש בעת מלחמת ששת הימים, שבאמצעות חיל האויר היתה ישועת ה' כהרף עין, שהצליחו להשמיד את חילות האויר המאיימים של האויב במשך שלש שעות. וכן כותב הגר"א בפי' לחבקוק: "וחש עתידות למו, הענין כי העתידות והנפלאות שיהיו בזמן הקץ יהיו בזמן מועט ולא יתמהמה".

כמו כן תרם המדע רבות - נוסף על שמירת בטחונה - גם לקיומה ותקומתה של ישראל, שהודות לאמצאות בטכניקה נתאפשרה עליית רבבות עולים מארבע כנפות תבל, אשר כונתה עליית "מרבד הקסמים" אשר גם היא היתה בדרך האויר. הרי שהן העמידה מול רבים המתנכלים לקיומנו, והן ישוב הארץ ובנינה בתקופה קצרה, לאחר אלפיים שנות גלות, נתאפשרה באמצעות תגליות שהמציאו רק בתקופה האחרונה. ועל קבוץ גליות באופן זה, שתהיה בדרך האויר, מצינו רמז נפלא בישעי' (ס, ד): שאי סביב עיניך וראי כולם נקבצו באו לך בניך מרחוק יבאו וגו' מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארובותיהם. ובתרגום מבואר שהפסוק "כלם נקבצו" מתייחס לקבוץ גליות. וברד"ק אמר: תעופינה, לשון נקבות, על קהלות ישראל העולות מהגלות מזה ומזה, ותבאנה קל מהרה כמו העב. והמפרשים כתבו שענין כעב תעופנה זה דרך משל לבואם במהירות, ואכן בימינו אנו נתקיימו הדברים כפשוטם, שהרבה קהלות ישראל מתימן ומרוקו ומבבל נתקיים אצלם הפסוק כפשוטו ומשמעו "כעב תעופינה", שבאו ארצה באוירונים.

ומצינו גם לחז"ל שהשתמשו בהביטוי "כעב תעופינה" כאלו הי' דבר שבמציאות ולא משל בעלמא, עיין בפסיקתא רבתי דשבת וראש חדש (דף יא): "והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבוא כל בשר להשתחות לפני אמר ה' (ישעי' סו, כג), והיאך אפשר שיבוא כל בשר בירושלים בכל חודש ובכל שבת כו', מסוף העולם, אלא העבים באין וטוענין אותם ומביאין אותם לירושלים, והם מתפללים שם בבקר, והוא שהנביא מקלסן (ישעיה ה, ח) מי אלה כעב תעופינה וגו', ד"א והיה מדי חדש וכו' והעבים טוענין אותן בהשכמה ומביאין אותן לירושלים והם מתפללין שם בבקר, והן טוענין אותן לבתיהן מי אלה כעב תעופינה הרי של בקר וכיונים אל ארובותיהן הרי של מנחה", ע"כ.

מלשונם נראה שראו בעיני שכלם שבעקבתא דמשיחא תבוא תקופה כזו שישתמשו באוירונים להתפלל שחרית בירושלים, ואילו מנחה לאחר חזירתם, בביתם.

יח.

מציאות התכלת

בשנת תרמ"ח הוציא לאור הגאון הקדוש כ"ק אדמו"ר זצ"ל הרב גרשון חנוך מרדזין "מאמר פתיל תכלת" בו הודיע ע"ד מציאת החלזון, ושם בדף ס"ה מביא דברי הירושלמי מע"ש שביהמ"ק עתיד להבנות קודם מלכות בית דוד עיש"ה, ומ"ש לקמן פ"ז, בביאור דברי הירושלמי, וכותב שם "שזהו אתחלתא דגאולה שישיגו רשות לבנות בית המקדש", ובלוח הטעויות של הספר כותב "דכשנהיה זכאין נזכה שעוד קודם קיבוץ גליות נשיג רשות לבנותו מעצמנו". והנה מבואר מכל זה שבנין ביהמ"ק כשנזכה יהיה קודם ביאת המשיח, ולזה על כרחך נצטרך לתכלת ועל כרחך שבאמת לא נגנז התכלת והוא במציאות להשיגו אחר החיפוש ע"י הסימנים שנתנו חז"ל, עכ"ל.

ובשו"ת ישועות מלכו להגאון מקוטנא זצ"ל סימן א־ב כותב בירור הלכה בענין החידוש של תכלת וכותב וז"ל: ולפי הנראה (התכלת) נגנז בשנת רל"ד לאלף החמישי כו' ועכ"ז איני אומר קבלו דעתי ולהכריח להסיר התכלת, אחר שלא נפסל גם אם איננו תכלת, ואין לנו ג"כ ידיעה ברורה שאינו החלזון ואפשר שמתנוצץ שהגאולה[21] כנלפע"ד. נאם ישראל יהושע חופ"ק קוטנא, שנת תר"נ.

21. ראיתי להביא כאן מ"ש הסופר המצוין ר' שלמה זלמן שרגאי שיחי', בספרו פעמי גאולה, עמוד 117: מעניין שחסידי בראסלב שהטילו תכלת בציצית, מלבד ראדזין עשו זאת מתוך שראו בהתגלות התכלת מחדש סימן גאולה.

המסורה דלהלן המהלכת בין חסידי בראסלב:

כשספרו לר' נחמן מבראסלב זצ"ל, שהרב ר' לוי יצחק מברדיצ'ב בעל "קדושת לוי" אמר שבשנת תק"ע יבוא משיח, כרמוז בכתוב 'תקע בשופר גדול', אמר רבי נחמן מבראסלב זצ"ל: דוקא תקע? הרי כתוב: אתה תקום 'תרחם' ציון! - רמז לתרמ"ח.

וכפי המקובל, הסביר הרב נתן ז"ל, את דברי רבו כך: לא בשעה שמדברים על משיח הוא בא, אבל כל תקופה שיש בה רמז לביאת המשיח ומדברים על כך - הוא עת פקודה. ומה שהוא, מתרחש באותה תקופה שיש בה משום סימני התקרבות הגאולה.

מ"ש "שמתנוצץ הגאולה" נ"ל שלשיטתו אזיל שם בשו"ת סימן ס"ו משנת תרנ"א שכותב לכ"ק אדמו"ר ר' ישראל מקאצק זצ"ל לענין ישוב ארץ ישראל בזה הלשון: "**כי הקיבוץ הוא אתחלתא דגאולה**, ונאמר עוד אקבץ עליו לנקבציו כו' ובפרט עתה שראינו התשוקה הגדולה הן **באנשים פחותי ערך** הן בבינונים הן בישרים בלבותם קרוב לודאי **שנתנוצץ רוח הגאולה** אשרי חלקו שהוא ממזכה רבים, ע"כ. ראה לקמן פ"ט שהבאתי כל מכתבו ובעיקר דבריו מ"ש להלכה בענין תכלת, וראה מ"ש בתו"ש כרך כב במילואים סי' ג' והשמטות דף מט קונטרס גדול בבירור שאלה זו.

יט.

רמזים לגאולה בימינו

רמזים שונים בספרי הזהר וחכמי האמת רומזים על הגאולה בזמנינו, ונביא אותם להלן:

א. בזהר ח"א וירא (קיז־קיט), (בתרגום הסולם): ובשש מאות שנה לאלף הששי יפתחו שערי החכמה למעלה ומעיינות החכמה למטה ויתתקן העולם אז לכנוס לאלף השביעי כו' וכנסת ישראל אקים לה מעפרא כו' ההוא זמנא דיתפקרון ...יתפקדון ברזא דואו ואיהו באלף שתיתאה... ואינן שבעין ותרין ופלגא [ה"א תרע"ג]... עד דאשתלימו אינון שנין למאה [כלומר ת"ש] כו', וכדין והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה', וגומר.

ב. ושם קיז: בספרא דר' ייבא סבא אשכחן חשבן דא דכתיב (ויקרא קיז־קיט) אז

חסידי בראסלב, ראו בתכלת של הרבי מראדזין, שתנגלה בשנת תרמ"ח, אחד מסימני הגאולה. באותה השנה שר' נחמן זצ"ל רמז עליה כעל שנת פקודה - אתה תקום 'תרחם' ציון.

ביחוד השפיע על חסידי בראסלב התפילה הידועה של ר' נחמן מבראסלב על התכלת שתולה את קולר שכחת התכלת בגלות וכו'.

אין פלא, איפוא, שהתגלות התכלת, ביחוד בשנת תרמ"ח, שר' נחמן ראה בה עת רצון ועת פקודה, ועניין הגאולה שבתכלת, שהרבי מראדזין העלה על נס והמקביל לעניין הגאולה, שרבי נחמן מבראסלב ראה בתכלת, יחד עם הבירור ההלכתי המעמיק של הרבי מראדזין בענין גילוי החלזון על ידו - השפיעו על חסידי בראסלב והם ראו בגילוי התכלת קיום דבריו של רבם, וראו לעצמם חובה לקיים את צוואת תפילתו בגעגועיו לקיום מצוות התכלת בזמננו, ע"כ.

תרצה הארץ... והארץ אזכר (שם שם מב) דא כנסת ישראל. תרצה, תתרעי ארעא לגבי קודשא בריך הוא (כלומר: "תרצה" הארץ - בשנת תרצה לאלף השביעי).

ג. וכן מצינו לא' מהראשונים שמבאר כן הפסוקים בדניאל שזמן הקץ הוא בשנת ת"ש בקירוב, והוא ר' יוסף אבן יחיא הכותב בפי' על דניאל (וניציא רצ"ח): משנברא העולם עד שקם כורש שלשת אלפים ושצ"א שנים, שאז בימים ההם ומעט קודם, בימי בלאשצר ודריוש, ראה דניאל החזיונות האלה: "ויאמר אלי עד ערב בקר אלפים ושלש מאות" (דניאל ח, טו) באופן כי בסוף החמשת אלפים ושבע מאות שנה לבריאת העולם בקרוב, אם מעט קודם או מעט אחר כך, יבוא קצנו בעזרת השם למען יוכלו בני ישראל לשבת בטח על אדמתם.

ד. בספר "תולדות יעקב יוסף" הכהן תלמיד הבעש"ט (מעזביז תק"מ), כותב המחבר הק': כי תשא את ראש בני ישראל לפקדיהם... (שמות ל, יב) אימתי יהיה נשיאת ראש? בזמן הפקידה, שלא יאחר כשיהיה מספר תש"א, ובספר "אגרת לקץ הימין" מביא שדעת המקובלים היא כי שנת הגאולה היא בשנת ת"ש.

ה. בספרא דצניעותא (פי' הגר"א על הזהר בפ' חמישי) כתוב: "ודע שכל אלו הימים הם רמז לששת אלפים שנה שהם ו' ימים, כמשכ"ל פ"א שתא אלפי שנין תליין בשיתא קדמאי, וכל הפרטים שהם בששה ימים אלו (של ימי בראשית) הן מתנהגין בו' אלפים, כל אחד ביומו ובשעתו, ומכאן תדע קץ הגאולה, שהוא בעתה ח"ו כשלא יהיו זכאין, שהוא קץ האחרון, ומשביע אני את הקורא בה' אלקי ישראל שלא יגלה זה".

ויש למצוא רמז לשנת תש"ח על פי דברי הזהר תולדות (עמוד קלט): בשנת היובל הזאת תשבו איש אל אחזתו (ויקרא כה, כג) כשישתלם "הזאת" שהוא חמשת אלפים וארבע מאות ותמניא תשבו איש אל אחזתו אל נשמתו שהיא אחזתו ונחלתו. (כידוע שבשנת ת"ח היתה פקידה כמ"ש בכמה ספרים). ויש לרמז: ואם לא יזכו בשנת "הזאת" - "תשבו" - שנת תש"ח הוא הזמן.

ובספר תולדות הגאון החסיד מוילנא, מאת הרב בצלאל לנדוי (ירושלים תשכ"ה) דף שכ"ב כותב: יש להוסיף את דברי הגר"א על גילויי הקץ הכלולים בביאורו על "ספרא דצניעותא" (וילנא תק"פ) וכן את המסורות המיוחסות לו בספר "מעיני הישועה" לר' משה בן ר' נחום קאצינעלן־בויגן (פרנקפורט תרי"ט): "וקבלתי מאבי המנוח נ"ע שקיבל מהגאון החסיד רבינו אליהו מוילנא זצוק"ל, ומן התחלת אלו ג' דורות, ולפי החשבון הוא כעת דור שלישי, וכאשר תבין דברי הספרי תבין גם כן זה הפסוק". "וקבלתי מאבי המנוח נ"ע שקיבל מהגאון החסיד גדול מרבן שמו רבינו

הקדוש אליהו מוילנא זצוק"ל, שאם נשוב בתשובה טרם יבא קיבוץ גליות, יקוים נבואת ישעיה (נד, ז) וברחמים גדולים אקבצך, ולא נסבול שום צרה ולא יחסר ממנו איש, והנבואות הטובות יקוים והרעות יתבטלו. ואם לא, יקוים נבואת יחזקאל כ' ל"ג ל"ד: ובחמה שפוכה אמלוך עליכם והוצאתי אתכם מן העמים וגו'".

ו. בזהר פנחס (דף ריט:) אמר רעיא מהימנא כו' בההוא זמנא ובכן צדיקים יראו וישמחו וישרים יעלוזו וחסידים ברנה יגילו בתוספת אלף שתיתאה קודם דיליה עק"ב חרב בי מקדשא. ולבתר דיליה עד תשלום רע"ב יהי' ערב הה"ד (שם טז) ערב וידעתם כי ה' הוציא אתכם וגו' (בראשית מד) כי עבדך ערב את הנער וגו' ע"כ: (זכרי' יד) והי' לעת ערב יהי' אור.

ובזהר בהעתקה ללשון הקדש מאת הגר"י יודיל רוזנברג ז"ל בסוף ספר במדבר מבאר יפה לשון הזהר, שכוונת רעיא מהימנא היא שהגלות יכול להמשך י"ט מאות שנה עד תוספות שבת של אלף הששי ולא יותר. "כי אלף השביעי נקרא שבת וזמן התוספת רע"ב שנה קודם השבת, לפי שהחורבן נתקדש עק"ב שנה לפני אלף החמישי כענין תוספת וכו', וככלו י"ט מאות שנות הגלות, בשנת **תשכ"ח** לאלף הששי, ישאר ע"ב שנה מן מאה השמינית כמנין בכ"ן. ואז יתקיים ובכ"ן צדיקים יראו וישמחו, ועד תשלום אלף הששי ישאר רע"ב שנה. ואז יתקיים הכתוב ער"ב וידעתם כי ה' הוציא אתכם. ואני מוסיף הכתוב והי' לעת ער"ב יהי' אור לכל בני ישראל".

ז. והרמז על שנת **תשכ"ח** כתוב במקור קדמוני, ב"נחל קדומים" להחיד"א בתחלת בראשית על הפסוק: ורוח א' מרחפת על פני המים, "אמרו רז"ל זה רוחו של משיח, ובלקוטי גורי האר"י ז"ל כתוב מרחפת גי' **תשכ"ח** כמספר קר"ע שט"ן - תשכ"ט וכו' גם צלע שהוא גימטרי' ר"ח מרחפת על פני (המים) היא גימטריא קץ שהוא הגאולה", ע"כ.

ח. ובשו"ת מן השמים סימן עא, כותב הר"ר מרגליות שליט"א בהערותיו: "העיד איש נאמן מוהר"ר ה"ל נ"י אשר מכר לאוצר הספרים אשר בקעמברידז זוהר ישן נושן כ"י, וכתוב בו בסוף אותה הפרשה, הקץ על שנת תש"ל "כד יחסר רע מאלף שתיתאה", והשמיטוהו קדמוני המעתיקים, מפני אורך הזמן. ועיין "אור לשמים" בהקדמה שהשמיטו מה שדרש על פסוק "עד מה אשור תשבך" לאיש האלקים הר"ר מאיר מאפטא זי"ע. ועיין בל"ת להאר"י ז"ל פ' מקץ הנה שנתים ימים גי' **תש"ל**, ר"ל כי בשנת אחת שס"ה וב"פ שס"ה תש"ל ימים וכללות ו' אותיות תשל"ו (וגם של תשלו לה) והוא נקרא קץ הימין למעלה". (וראה מ"ש בתו"ש בשלח פט"ז

אות נא בביאור מכתבי האר"י ז"ל שהגאולה תהי' בשנת **תשל"א**).

ט. ובס' מעשה אורג (מעשר שני פ"ה) כתוב: ובשנת תש"ס יהי' יום הדין הגדול והנורא יראו עינינו וישמח לבנו, כל זה ממרן האר"י, והקץ הגאולה מאוחרת שבזוהר איננו שנת ת"ר כמו שטעות העולם עבורא דדשא הוא ת"ר, ושתין לעבורא דדשא הוא שנת סת"ר, עת קץ אמיתי בא יבוא ולא יאחר, והוא ו"ה פעם ששים, כמבואר בדבריו למעיין, ואנחנו מחכים בכל יום שיבא ויש בזהר רמז על שנת תר"ל ג"כ ואין להאריך בזה.

פרק רביעי

גאולת ישראל קימעא קימעא

א. בירושלמי פ"ק דברכות ה"א ויומא פ"ג ה"ב ז"ל: ר"ח רבה ור"ש ב"ר הוו מהלכין בהדא בקעא ארבל בקריצתא (פי' בעלות השחר) וראו אילת השחר שבקע אורה, א"ל ר"ח רבה לר"ש, כך הוא גאולתן של ישראל בתחלה קימעא קימעא, כל מה שהיא הולכת היא רבה והולכת, ומה טעמא כי אשב בחשך ה' אור לי (מיכה ז, ח), וכך בתחלה, (מג"א ב, כא) ומרדכי יושב וגו' ואח"כ ויקח המן את הלבוש וגו' (שם ו, יא), ואח"כ ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות, ואח"כ ליהודים היתה אורה (שם ח, טו־טז), עכ"ל. וכ"ה באסת"ר פ"י אות יד, ובמדרש תהלים מזמור כב אות יג.

ב. ובסגנון אחר בשהש"ר פ"ו אות י: כך תהיה גאולתן של ישראל מצפצפת דכתיב כי אשב בחשך ה' אור לי, בתחילה היא באה קימעא, ואח"כ היא מנצנצת ובאה, ואח"כ הוא פרה ורבה, ואח"כ מרטבת והולכת.

ג. במדרש תהלים (מזמור יח, אות לו): רבי יודן אומר: כתוב אחד אומר מגדול (ש"ב כב, נא) וכתוב אחד אומר מגדיל (תהלים יח, נט), לפי שאין הגאולה באה על אומה זו בבת אחת, אלא קמעא קמעא. ומהו מגדיל? לפי שהיא מתגדלת והולכת לפני ישראל. עכשו הן שרויין בצרות גדולות, וכשתבוא הגאולה בבת אחת, אינן יכולין לסבול ישועה גדולה, לפי שהיא באה בצרות גדולות. לפיכך היא באה קמעא קמעא, שנאמר: אז יבקע כשחר אורך (ישעי' נח, ח). ולמה נמשלה לשחר? שאין לך אפלה גדולה יותר מאותה שעה הסמוכה לשחר, ואם יעלה גלגל חמה באותה שעה שהבריות ישנין, היו כל הבריות נלכדין. אלא עמוד השחר עולה ומאיר לעולם תחלה ואחר כך גלגל חמה הולך ומאיר, ואין הבריות נלכדין, שנאמר: וארח צדיקים כאור נגה (משלי ד, יח). ומהו מגדול? שנעשה להם מלך המשיח כמגדל. וכן הוא אומר (שם יח, י): מגדל עוז שם ה', בו ירוץ צדיק ונשגב. ועי' בס' צרור המור סוף פ' וישלח.

ד. מדרש תנחומא דברים א: דבר אחר, ישושום מדבר וציה (ישעי' לה, א) מפני מה כתיב כך, ללמדך שבשעה שהקב"ה מגלה שכינתו על ישראל, אינו נגלה עליהם

כאחת, מפני שאינן יכולין לעמוד באותה טובה בפעם אחת, שאם יגלה להם טובתו בפעם אחת ימותו כלם. ראה מה כתיב (שם סד) ומעולם לא שמעו לא האזינו עין לא ראתה אלקים זולתיך יעשה למחכה לו. צא ולמד מיוסף בשעה שנתוודע לאחיו לאחר כמה שנים, אמר להם אני יוסף אחיכם, מתו כלם ולא יכלו לענות אותו וכו'. הקב"ה עאכ"ו, אלא מה הקב"ה עושה מתגלה להם קמעא קמעא, בתחילה משיש את המדבר שנא' ישושום מדבר וציה. ואח"כ תגל ערבה ותפרח כחבצלת, ואחרי כן פרוח תפרח, ואחרי כן כבוד הלבנון ניתן לה, ואח"כ המה יראו כבוד ה' הדר אלקינו. לפיכך אמר דוד (תהלים קב) כי בנה ה' ציון נראה בכבודו. ואומר (ישעיה נב) כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון. ואומר (שם כה) ואמר ביום ההוא הנה אלקינו זה קוינו לו ויושיענו וגו'.

ה. זהר וישלח דף קע (תרגום עברי ע"פ פי' הסולם): ויאמר שלחני כו' ברכתני, ר"י פתח ואמר (שה"ש ו, י): מי זאת הנשקפה כמו שחר וגו'. מקרא זה בארוהו ולמדנו. אבל מי זאת הנשקפה אלו הם ישראל, בזמן שהקב"ה יקים אותם ויוציאם מן הגלות. אז יפתח להם פתח אור דק מדק קטן מאד. ואחר כך יפתח להם פתח אחר מעט גדול ממנו, עד שהקב"ה יפתח להם את השערים העליונים הפתוחים לארבע רוחות העולם, פירוש שלא תתגלה ישועתם בבת אחת, אלא בדומה אל שחר, שהולך ואור עד נכון היום. וע"כ נאמר אז עליהם, מי זאת הנשקפה כמו שחר וגו'. וכן כל מה שעושה הקב"ה לישראל ולצדיקים שבהם, הכל כן הוא, שמושיעם לאט לאט, ולא בפעם אחת. בדומה לאדם הנתון בחשך, ותמיד בחשך היה משכנו, שבעת שרוצים להאיר לו צריכים לפתוח לו תחילה, אור קטן כפתחו של מחט, ואחר כך מעט גדול ממנו, וכן בכל פעם יותר, עד שמאירים לו כל האור כראוי. כ"ה ישראל כמש"א (שמות כג, ל) מעט מעט אגרשנו וכו'. והכל שואלים עליהם, ואומרים מי זאת הנשקפה כמו שחר, שחר הוא שחרית הבוקר, דהיינו החשכה המתחזקת שמטרם אור הבקר, וזה הוא אור הדק מדק הנזכר, ואחר כך יפה כלבנה, כי הלבנה אורה מרובה יותר משחר, ואחר כך ברה כחמה, אשר אורה חזק ומאיר יותר מלבנה, ואחר כך איומה כנדגלות, ע"כ. בפי' הסולם, כנדגלות, ה"ם ד' דגלים הכוללים י"ב שבטים שהם תכלית מילואה של הנוקבא. ולזה הביטוי קימעא קימעא מרומז בתורה, מעט מעט אגרשנו.

מה שהעיר בפי' הסולם: כנדגלות רמז לד' דגלים. (עי' בתו"ש וארא במילואים סימן א' הבאתי מ"ש בלק"ט שד' כוסות כנגד ד' דגלים), ויש להוסיף שחז"ל רמזו במקורות הנ"ל בכל אחד יש ד' תקופות, במדרש תהלים וזהר הנ"ל אז יבקע כשחר אורך, יש ד' דרגות שחר, לבנה, חמה, אור היום. וכן בנס פורים ומרדכי יושב, ויקח

המן, ומרדכי יוצא, וליהודים היתה אורה. וכן באסת"ר באה קימעא, ואח"כ היא מנצנצת ובאה, ואח"כ היא פרה ורבה, ואח"כ מרטבת והולכת. ובתנחומא דברים: משיש את המדבר, תגל הערבה, ותפרח כחבצלת, פרח תפרח, ואח"כ כבוד הלבנון ניתן לה ואח"כ המה יראו כבוד ה'.

ונ"ל שרעיון הנ"ל שחז"ל רמזו שגאולה העתידה תהיה בארבע שלבים, יש לו מקור בירושלמי וב"ר שלעתיד לבא הקב"ה משקה ד' כוסות של גאולה, וכן יש מדרש שמצינו ד' לשונות של גאולה לעתיד לבא.

בב"ר בפ"ח, יא: מאיכן קבעו חכמים ד' כוסות של פסח כו' כנגד ד' כוסות של גאולות כו' והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי כו'. ר' יהושע ב"ל כו', כנגדן הקב"ה משקה את ישראל ד' כוסות של ישועה לעתיד לבא שנא' (תהלים כג, ה) מנת חלקי וגורלי, (שם טז) כוס ישועות אשא (שם כג) כוסי רויה, כו'. כוס ישועות הוא לימות המשיח, ואחת לימות גוג.

ובתו"ש שמות פ"ו אות לח הבאתי מדרש שלשה וארבעה (אוצר מדרשים לוועדטהיימער ח"א צד מ"ד, והועתק גם במה"ג לשמות דף 52) משלים את כוס רביעית במקרא אחר, והלשון שם כנגד ארבעה גאולות והוצאתי אתכם והצלתי אתכם וכו' תקנו חכמים ארבע כוסות בלילי פסחים וכנגדן עתיד הקב"ה להשקות את ישראל ארבעה כוסות של תנחומין, וכן הוא אומר דשנת בשמן וכו' ואומר י"י מנת חלקי וכוסי, ואומר כוס ישועות אשא ואומר למען תנקו ושבעתם משוד תנחומיה (ישעי' סו, יא). ואין תנחומין אלא בכוס כענין שנאמר ולא ישקו אתכם (אותם) כוס תנחומים. וכ"ה בירושלמי פסחים פ"י ה"א: וכנגדן עתיד הקב"ה להשקות את ישראל ארבע כוסות של נחמות, ורבינו בחיי, מובא בתו"ש שם, כי וז"ל: ומצינו דוגמתן ארבע לשונות של גאולה לעתיד לבא, והוא שאמר הנביא: והוצאתים מן העמים, וקבצתים מן הארצות, והבאתים אל אדמתם, ורעיתים אל הרי ישראל, וכנגד ד' לשונות אלו תקנו לנו רז"ל ד' כוסות בפסח, ע"כ.

ואת הרעיון של גאולת ישראל קימעא מבאר המלבי"ם ז"ל (נדפס בשיבת ציון ח"ב דף ג) וז"ל: החיים והשלום לכבוד ידיד נפשי וידיד בית ישראל, הרב הגאון הגאול המפורסם הצבי ישראל מוהר"ר צבי הירש קאלישער נ"י.

אחדשה"ט באהבה, הנה התמהמהתי עד כה ולא השבתיו על מכתבו היקר, כי רציתי להאריך ולהציע את מחשבותי הרבים בענינים האלה ועד עתה לא נתנני הזמן למצוא דברי חפץ כחפצי וכראוי לאיש גדול כמוהו, וע"כ החרשתי עד כה עד ירוח הזמן לי, ואקוה למצוא עת רצון בקרוב. ובעיקר הדבר דבריו אמתים וכנים,

ויש לי כמה ראיות מפשוטי הכתובים כפי פירושי, כי הגאולה תצמח לאט לאט, כשחר נכון מוצאו הולך ואור עד נכון היום. **ושתחלה יתישבו אנשים מבני ישראל בא"י ברשיון מלכי הארץ הישרים והחסידים** ויהיה ישוב א"י קודם ביאת המשיח.[22] וכמ"ש בפי' ישעיהו על פסוק "בטרם תחיל ילדה" (ישעיה סו). ומי יתן ויעלה חפצו בידו ושיהיה הזמן לזה עת רצון, וכעת הנני דורש שלומו באהבה רבה ועזה, אהבת עולם, ואי"ה כשירוח לי הזמן אאריך, דברי ידידו הדו"ש, מאיר ליבוש מלבי"ם.

וכן מפרש המלבי"ם עה"כ ואתה מגדל עדר (מיכה ד') וז"ל: מסב פניו אל הר ציון הנזכר ואומר אליו, אתה הר ציון, שאתה מגדל של העדר הלז, תחלה תהיה כמגדל של צאן, ואח"כ תהיה עופל, שהוא מבצר חזק, ומפרש שזה יהיה בשלש מדרגות: תחלה "בת ציון עדיך תאתה" שהגליות יתחילו להקבץ וגלות יהודה ובנימין שהם בת ציון שגלו מציון בחורבן בית שני יתקבצו אליך, ואח"כ "ובאה הממשלה הראשונה". תבוא ממשלה קטנה, שיהיה להם קצת ממשלה והנהגה, כמו שהיו לישראל לפני מלוך מלך לבני ישראל שהיה להם שופטים מנהיגים אותם, ואח"כ תבא "ממלכת לבת ירושלים" שאח"כ ימלוך המלך המשיח בממלכה קבועה. וכן התבאר ביחזקאל סימן ל"ד כ"ג כ"ד, וסי' לו ועמוס ט' שמלכות בית דוד תתגלה בהדרגה, ותחלה לא תהיה רק במדרגת שופט ותתעלה לאט לאט עד שתהיה לה' המלוכה, ע"כ.

מבואר מהנ"ל שהמלבי"ם מפרש דרשות חז"ל שהגאולה תהי' לאט לאט היינו בדרכי הטבע, שהשי"ת מסבב הסיבות מביא אתחלתא דגאולה ע"י רשיון אומות העולם, ממש כעין שהי' בימינו. וכוון המלבי"ם לדברי הראשונים שכתבו כן (מובאים להלן בפ"ז) שהגאולה תבוא "בעתה" כלומר כשלא עשו תשובה, אזי תהי' בדרך הטבע כמו שאמרו בגמ' סנהדרין (צח.) בבחינת "עני ורוכב על החמור" פירש"י כעני הבא על חמורו בעצלות, וכשזכו "אחישנה" כמבואר בדניאל ז, יג, וארו עם ענני שמיא כבר אנוש אתה הוא (רואה הייתי במראות שינת הלילה והנה עם ענני השמים הי' בא כדמות בן אדם, ועל מלך המשיח ירמוז).

ופירש"י בסנהדרין עם ענני שמיא במהירות (ובהגדות התלמוד פי' שיבוא משיח במרוצה כהולך בעבים) ומבואר שאם זכו תהי' הגאולה כלשון הקרא מלאכי, ג, א:

22. וראיתי למי שכותב: "גם מה שנמצא באיזה מקומות בדברי חז"ל שהגאולה תהי' קימעא קימעא, כל זה תהי' אחרי ביאת המשיח", וזו טעות יסודית. הדבר ברור שהפירוש האמיתי במאמרי חז"ל הנ"ל כמ"ש כל המפרשים שהכוונה קודם ביאת המשיח וכן פי' הגר"א זצ"ל באריכות, מובא לקמן פכ"א בקול התור פ"א אות טו, ע"ש.

ופתאום יבוא, ואם לא זכו תהי' בעצלות קימעא קימעא. ועי' לק' פ"ה, מ"ש מהרס"ג.

כשנתפרסמה בירושלים בשנת תש"ז החלטת האו"מ לחלוקת הארץ, באו מספר עתונאים לכ"ק אדמו"ר מגור זצ"ל, לשאלו מה דעתו על המאורע ההסטורי הזה, והשיב: כבר אמרו רז"ל בירוש': כך היא גאולתן של ישראל קימעא קימעא.

פרק חמישי

תחלת ימות המשיח

שחרור הארץ משעבוד מלכיות

בברכות ל"ד: אמר שמואל: אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות [גליות] בלבד, שנאמר (דברים טו, יא) כי לא יחדל אביון מקרב הארץ. ופירש"י בפסחים סח, א: ימות המשיח אינן משתנים משל עכשיו. ובש"ס כתי"מ הגירסא בגמ': אבל עניי הוו שנא' ולא יחדל... ובלחם משנה ומרכבת המשנה כתבו: ואין שום חידוש כלל הפך מנהג העולם בעניות ובעשירות כמבואר במקרא ולא יחדל אביון וכו'.

פירושים שונים בשיטת שמואל

לקמן פי"ז הבאתי שישנם פירושים שונים בשיטת שמואל: א. רבינו אברהם בן הרמב"ם ששמואל מודה לדברי ר' חייא בר אבא שכל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח אלא שמפרש שנאמרו בדרך משל כשיטת הרמב"ם. וכ"כ במו"נ ח"ב פכ"ט ומאמר תחית המתים פ"ו, וכ"כ כמה מחברים לתרץ סתירת לשון הרמב"ם מהל' תשובה להל' מלכים. ב. השל"ה מפרש שימות המשיח כוללים שני זמנים הראשון עד סוף אלף השביעי, והשני אחרי אלף השביעי וכל הנבואות יתקיימו אחרי אלף השביעי. עוד תי' ג. ששמואל מיירי בתקופת משיח בן יוסף, וכל ההבטחות של הנביאים הם בתקופת משיח בן דוד. ובהגהות בן ארי' לרמב"ם הל' מלכים, מביא כן בשם הגר"א שאמר ששניהם אמת ושני ימות המשיח הן. ונראה שכוון לתי' השני של השל"ה.[23] ד. ובטורי אבן הגהות על הרמב"ם הל' תשובה

23. הבאתי מ"ש השל"ה לפרש דברי שמואל אין בין כו' שהכוונה למשיח בן יוסף, ושכן מפרש הגר"א, והדברים לא הי' מובנים כל צרכן. וכעת כאשר זכיתי להקונטרס "קול התור" הנדפס לעיל, שבו מבואר באריכות שיטת הגר"א על הענין של "משיח בן יוסף", שהכוונה לכח אדיר ונשגב מן השמים מיעודו של משיחא דאתחלתא משיח בן יוסף, וכן מבואר בלקוטי הגר"א דף מ' סוד

מפרש ששמואל סובר שרק כשהגאולה תהי' ע"י תשובה ומע"ט בחינת אחישנה אז יתקיימו כל הנבואות משא"כ בזמן שאינם זכאין רק גאולה בזמנה אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות (ולכאורה צ"ע על פי' הנ"ל מהסוגיות בשבת סג, א ופסחים סח, א, וש"נ שבגמ' לא חילקו כלום וי"ל). ועי' תוס' שבת שם משמע דס"ל כשיטת הרמב"ם בפיהמ"ש סנהדרין מובא להלן.

ומדברי האוה"ח, מובא לקמן פ"ז, ראי' לפי' הנ"ל בדברי שמואל שבימות המשיח אין שיעבוד מלכיות, משום שהארץ תשתחרר מידי נכרים, בדרך הטבע, ותהי' ביד ישראל כמו בזמנינו אנו, ועדיין בן דוד לא בא והזמן נקרא ימות המשיח מפני שאז אחרי שחרור הארץ משעבוד מלכיות, מתחילה תקופת ימות המשיח ואנו מצפים לבן דוד שיבוא כמו שיתבאר להלן פרק ז־ח, מכמה מקורות.

בדרישת ציון להגרצ"ה קאלישר (מאמר ראשון דף יב) כותב וז"ל: וגם יראה בעיני ברור שעל ראשית הגאולה אמרו קצת מרז"ל אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכיות בלבד, והיא בסנהדרין (צח) וימים האלו בטרם בוא גוג נקראו ימות המשיח, כי הימים הללו יפעלו ויסובבו שיבוא משיח הנצחי, וכמאמר הירושל' במע"ש פ"ה, אבל כאשר תבוא גאולה שלמה אחר מלחמת גוג אז נפלאים מעשי ה'. שמים חדשים וארץ חדשה ובלע המות לנצח, ולא על ימים האלו אמרו חס ושלום אין בין העולם הזה וכו' רק על הזמן שקודם גוג וזה ברור, ע"כ.

והנה עיקר שיטתו הוא שיהיה מתחילה קיבוץ גליות חלק מעם ישראל, כמבואר בפסוקי יחזקאל, בעזרת מלכי או"ה כמ"ש הרמב"ן והרד"ק ושיטת הירוש' מע"ש, ולא ע"י משיח, ואחר כך מלחמת גוג ומגוג, ואז יבוא משיח בן דוד ויתקיימו כל יעודי הנביאים וזהו הפי' בדברי שמואל אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות, היינו בהתקופה שלפני גוג ומגוג, וקורא אותה ימות המשיח מפני שהמה מסבבים ביאת המשיח עכתו"ד.

לקמן פ"י הבאתי פי' היערות דבש ששני גאולות יהיו, תחילה גשמית ואח"כ רוחנית, ושמואל הסובר שאין בין עוה"ז לימות המשיח כו', מדבר על הגאולה הגשמיית ואח"כ תבוא הגאולה הרוחנית, ושמה הבאתי שכן יש ללמוד מלשון הרמב"ם.

האותיות ודף ס"ג ובאר יצחק שם, ומבואר שגם השל"ה הלך בשיטת הגר"א ששמואל מדבר בזמן שאתחלתא דגאולה תהי' בדרכי הטבע קימעא קימעא כמו בזמן כורש וכמו שזכינו בימינו אנו. שעל ידו יהיה קיבוץ גליות וגאולה משעבוד מלכיות ומונה שם קנ"ו בחינות וכינויים של משיחא דאתחלתא.

ורבינו אברהם בן הרמב"ם במלחמות השם דף ס"ד כותב: ויצפה הוא וחבריו לסעודת לויתן וכלי מילת וכיוצא בהם ואין בזה קלקול אמונה כי אין לה' מעצור לעשות כמה נסים וכמה נפלאות, היד ה' תקצר, כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ וכו' ומי שיקח מדבריהם דבריו אלו וכיוצא בהם לימות המשיח כפשוטן, יקח, ומי שיתן להם סוד, ופשוטו משל יש לו על מה שיסמוך, והוא דבריהם שאמרו אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד כו', ואנחנו רואים בעולם הזה אכילה ושתיה ופריה ורביה וחכמה ובינה ודעת, וכך בימות המשיח תענוגי גוף ותענוגי נפש, וכלנו מיחלים ומצפים לישועתו של הקב"ה, ונצפה אנחנו ועבדי ה' החפצים אהבתו ועבודתו לאותה הישועה לידיעה שיש בה, ככתוב (ירמי' לא, לג) כי כלם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם.

וראה לעיל פ"ג אות ה: ששים ריבוא לימות המשיח, וע"כ הפירוש ימות המשיח, היינו סמוך לביאתו.

ונראה לה"ר לדבריו שימות המשיח הכוונה לזמן הקרוב לביאתו, ולאו דווקא אחרי שבא, מהא דמצינו בסנהדרין צז, א: שבוע שבן דוד בא בו שנה ראשונה וכו' בשביעית מלחמות (בין אומות העולם לישראל, רש"י), במוצאי שביעית בן דוד בא. ובמדרש מובא בלק"ט בלק, שביעית יצפה למשיח. ומבואר שנקרא שבוע שבן דוד בא אע"פ שבא במוצאי שבוע כל השבוע נקראת על שם בן דוד, וכן בגמ' שם ובכמה מדרשים הסגנון: דור שבן דוד בא נראה הפי' קודם שבא, ולפ"ז י"ל גם הלשון: אין בין עוה"ז לימות המשיח היינו לתחלת ימות המשיח קודם שבן דוד בא.

עוד יש לה"ר מגמ' סנהדרין צח, ב: והתניא שאלו תלמידיו את ר' אלעזר מה יעשה אדם וינצל מחבלו של משיח יעסוק בתורה ובגמ"ח, ופירש"י: חבלו של משיח, גורלו ולקמן בעי מאי היא, לשון אחר: בלו, פחדים וחבלים שיהיו בימיו מחיל הנכרים. וברמ"ה חבלו של משיח שבאות, לשון חבלי שאול סבוני (ש"ב כב) צירים וחבלים הנה חבלי משיח הפי' הצרות הבאות קודם בואו, כמבואר בסנהדרין צח: וא"ר יוחנן אם ראית דור שצרות רבות באות עליו כנהר חכה לו שנאמר (ישעי' נט) כי יבוא כנהר צר רוח ה' נוססה בו וסמיך לי' ובא לציון גואל.

שם צט, א: א"ל ההוא צדוקי לר' אבהו אימתי אתי משיח, א"ל לכי חפי להו חשוכא להני אינשי, א"ל מילט קא לייטית לי, א"ל קרא כתיב (ישעי' ס, ב) כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה.

ומ"ש רש"י: וחבלים שיהי' בימיו, וכן מ"ש הרמ"ה: שבאות בבואו, הפי' קודם בואו כמבואר בדרשות הנ"ל. ולפי"ז שפיר יש לפרש גם המלים ימות המשיח בדברי

שמואל היינו הימים קודם בואו כמו חבלי משיח.

ויש להביא ראי' לפי' הטו"א הנ"ל שדברי שמואל אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד היינו כשהגאולה תהי' בעתה, מדברי הזהר (נשא קכה) ברעי' מהימנא (תרגום עברי מפי' הסולם): כעין זה יעשה לנסות ישראל בגאולה האחרונה כו' והכי איסור והיתר, טומאה וטהרה, לא יעברו מעמי הארץ, כי מצדם אין בין הגלות לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד, כי הם אינם טועמים מעץ החיים, שיתגלה לימות המשיח, והם צריכים באיסור והיתר, וטומאה וטהרה. ע"כ. וכעי"ז בזהר תולדות קלט. ומבואר שמפרש ג"כ ששמואל לא מדבר מזמן ביאת המשיח, שהרי מבואר ברמב"ם הי"א מהל' מלכים ה"ד שמשיח יכוף כל ישראל לילך בדרך התורה וכו' ומלאה הארץ דעה וכו' וע"כ דמפרש ג"כ שמשכחת שחרור משעבוד מלכיות ובן דוד לא בא עדיין. וראה לעיל פ"א אות יד.

ומצאתי שהרס"ג באמנות והדעות מאמר השמיני (דף 153) כותב שההבדל בין בעתה ובין אחישנה הוא גם בפרטי הדברים של דרכי הגאולה, שהענין משיח בן יוסף המוזכר בגמ' הוא רק כשהגאולה תהי' בעתה ולא בגדר אחישנה, וז"ל: כי על שני הענינים יחד, ר"ל אם לא נחזור בתשובה ויהיו המאורעים של בן יוסף ואם נחזור בתשובה ולא יהיו, יראה לנו משיח בן דוד פתאום. ואם יהיה משיח בן יוסף קודם לו, יהיה כשליח לו וכמתקן האומה וכמסקל הדרך, כמ"ש (מלאכי ג) הנני שולח מלאכי ופנה דרך לפני. וכמצרף באש לבעלי החטאים הגדולים, וכמכבס בבורית לבעלי החטאים הקלים כמו שאמר אחריו (שם) ומי מכלכל את יום בואו ומי העומד בהראותו כי הוא כאש מצרף וכבורית מכבסים. ואם לא יבוא, ויבא בן דוד פתאום, כמ"ש (שם) ופתאום יבוא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים. ויביא עמו עם, עד אשר יגיע אל ירושלים. ואם תהיה ביד ארמילוס, יהרוג אותו ויתפשנה. והוא מה שאמר (יחזקאל כה) ונתתי נקמתי באדום ביד עמי ישראל. ואם תהיה ביד זולתו, יהיה גם כן מאדום. וכיון שלא בא בן יוסף, יפגעו מבן דוד מה שיאמץ לבם וירפא שברם ויגביה נפשם, כמ"ש (ישעיה סא) רוח ה' אלקים עלי יען משח ה' אותי לבשר ענוים שלחני לחבוש לנשברי לב לקרא לשבוים דרור וגו' לקרא שנת רצון לה', ע"כ.

ומבואר בדבריו שפרט הנ"ל של מלחמות תלוי בזה אם הגאולה תהיה בבחינת בעתה או בבחינת אחישנה. ומבואר בדבריו ג"כ שמשיח בן יוסף יבוא קודם שיחזרו ישראל בתשובה, והוא יתקנם ויצרפם. וראה לקמן פ"ו.

ובהבנת הביטוי "ימות המשיח" שכוונתו לפעמים קודם בואו מצינו כן להדיא

בסנהדרין צז, א: ושני אלפים ימות המשיח, ברש"י: הוה דינו **שיבוא משיח** ותכלה הגלות ויבטל השעבוד מישראל. הרי מפרש ימות המשיח **הזמן שדינו שיבוא**, והרמ"ה: **הזמן שראוי לבוא**. לכן תקופתנו אנו שהגיע הזמן של "בעתה" ושהשי"ת זיכה אותנו בקיבוץ גליות של חלק גדול מעם ישראל וכיבוש הארץ, והראה לנו נסים ונפלאות בג' המלחמות (וכמבואר בסנהדרין שם בשביעית מלחמות [בין אומות העולם לישראל, רש"י] במוצאי שביעית בן דוד בא. ואלה המה המלחמות היחידות שהיו לעם ישראל מעת החורבן). ועכשיו הגיע תקופת "ימות המשיח", זמנו של בן דוד לבוא לבנות המקדש ולקבץ נדחי ישראל אלה שאינם יכולים לבוא ואלה שאינם רוצים, ולתקן את העולם כולו לקבלת עול מלכות שמים.

וכן הרמב"ם בפי"ב ממלכים ה"א כותב: ובימות המלך המשיח. וכן בה"ג: בימי המלך המשיח. ובה"ג כותב שבתחילת ימות המשיח תהי' מלחמת גוג ומגוג וכו'. ובעץ חיים לר' יעקב חזן, מפרש לשון הרמב"ם שמקודם גוג ומגוג יבוא אלי' ואחר מלחמת גוג ומגוג יבוא משיח. הרי שהרמב"ם קורא ימות המשיח לתקופה קודם שיבוא משיח, והכוונה: שבתקופה זו צריך וראוי הוא לבוא.

אמנם שיטת הרמב"ם בהקדמה לפיהמ"ש בסנהדרין, מובא לקמן פי"ז אות יג, ימות המשיח הוא זמן שתשוב המלכות לישראל וכו'. ומבואר שלדעתו הפסקת השעבוד כמו בזמנינו אנו בלי משיח לא נקרא עדיין ימות המשיח. והרמב"ם בפ"ח ה"ז מהל' תשובה כותב: ושכל הטובות שמתנבאים בהם הנביאים לישראל. אינן אלא לדברים שבגוף שנהנין בהן ישראל לימות המשיח שתשוב הממשלה. ולכאורה הביטוי "הממשלה" ולא המלכות נראה שהפסקת שעבוד לחוד עם ממשלה של העם נקרא ימות המשיח.

ויש בענין זה מאמר נפלא בפי' הרמ"ק על הזהר בראשית דף קיט: ויזדווגון כלהון עממיא על ברתיה דיעקב לאדחייא לה מעלמא. ועל ההיא זמנא כתיב (ירמי' ל) ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע. והרמ"ק בספרו "אור יקר" (כתב יד מודינא דף 122 ההולך ונדפס בירושלים) הגירסא בזוהר: ויזדמנון כלהו עממיא וכו' ובפירוש הרמ"ק זה לשונו: ויזדמנון כלהו עממיא, שיעשו עצת שלום ביניהם ויתהפכו לישראל להשמיד **מפני שהקימו להם מלכות**. ותהי' עת צרה ליעקב, אמנם לא יבואו לשבר, אלא, וממנה יושע, עכ"ל.

וקטע זה הראה כ"ק אדמו"ר מוה"ר יקותיאל יהודה הלברשטם מקלויזנבורג שליט"א, מובא גם בס' אור החמה לר"א אזולאי. ומה שמעורר פליאה בדברי הרמ"ק הוא מ"ש ברוה"ק "**מפני שהקימו להם מלכות**", שזה יכול לרמז רק על

זמנינו אנו באתחלתא דגאולה. שאין שעבוד מלכיות ויש ממשלה ישראלית. ויה"ר שנזכה לראות בקרוב בקיום סוף הפסוק: **וממנה יושע**.

ולקמן פ"ח הבאתי פי' המהר"ל בדברי רבי הלל - אין משיח לישראל - שלמד כן מדברי המ"ד שם שימות המשיח ארבעים שנה כו', א"כ אחרי מיתת משיח ובנו ובן בנו כמ"ש הרמב"ם בפיהמ"ש, אז ישאר מלכות ישראל ועולם כמנהגו נוהג, ויקרא ימות המשיח, א"כ אותו דבר סובר שמואל שיהי' זמן קודם ביאת משיח, שיקרא ימות המשיח עד שיופיע הגואל צדק. ומזה ראי' לפי' הנ"ל בדברי שמואל.

ולקמן פי"א הבאתי מקור מפורש במשנה וגמ' שהזמן שבו ישתחררו משעבוד מלכיות, קודם ביאת משיח, נקרא ימות המשיח.[24]

[ובכתאב אל רסאייל לרבנו מאיר הלוי דף צט כותב וז"ל: וראיתי בה "וכמה ימי שני ימות המשיח", ומי יתן ידעתי למה זכרת את הימים שני פעמים. ועוד שתלית את השנים בימים באמרך שני ימות המשיח - ואין השנים נתלים בימים, לפי שאין בכלל ימים שנים אלא הימים נתלים בשנים שכן יש בכלל השנים ימים. ולשון המקרא מוכיח כענין שנאמר (בראשית כה, ז) ימי שני חיי אברהם, (שם מז, ח) כמה ימי שני חייך, (שם שם, ט) ימי שני מגורי, ימי שני חיי, את ימי שני חיי אבותי. ע"כ. ויפה העיר ר"י בריל לפרש קושיית הרמ"ה וז"ל: "ימות המשיח" הוא מושג אחד, אשר רגיל על לשון המשנה ברכות יב: כמו עוה"ז, עוה"ב. ומושג ימות המשיח כמו "עולם המשיח" ע"כ. וזהו כפי' הנ"ל שהכוונה להתקופה שמשיח צריך לבוא].

עוד יש לה"ר להנ"ל מקרא בזכרי' יד, ז: והיה יום אחד הוא יודע לה' לא יום ולא לילה והי' לעת ערב יהי' אור. ברש"י והיה יום אחד והיה הדבר הזה יום אחד מיומו של הקב"ה כו' לא יום ולא לילה. לא אור נוגה כאור של עולם הבא כו' ולא לילה ולא עת צרה כצרת שיעבוד מלכיות שמקדם, כי ימות המשיח יהיו, ואין בהם שיעבוד, והיה לעת ערב קודם שיגמרו אלף שנה יהי' אור הנוגה וכל הטוב האמור לישראל כו' ע"כ. (רש"י מכת"י פרשנדתא).

מבואר ברש"י שמפרש קרא: לא יום ולא לילה, שתהי' תקופה של ימות המשיח שאין שיעבוד מלכיות ולא אור נוגה בעולם ולעת ערב של יום זה יהיה אור הנוגה.

24. וראיתי י"מ הברייתא בסנהדרין צא. שימות המשיח, המובן ימים שבסופם משיח בא, ר"א ימות המשיח ארבעים שנה, כמו ימי תעותינו במדבר לא עלו אלא ארבעים שנה. אף כאן אחרי ארבעים שנה יבוא הגואל. ראבע"ז אומר שבעים כמו בין חורבן בית ראשון לשני לא עברו אלא שבעים שנה, רד"א ד' מאות שנה, מתכוין להמבואר בע"ז ט: אחר ת' לחורבן הבית כי' ד"א רכ"ה וזה מתאים עם החשבון בסנהדרין צז. של פ"ה יובלות, ורמז לת"י שנים ימי בית ראשון או ת"כ ימי בית שני.

ומקור לדבריו שיום זה הוא תקופה של אלף שנה מבואר בסדר אלי' רבא פ"ב והי' יום אחד יום שביעי לעולם.

ובפדר"א פכ"ח אין מושלן של ד' מלכיות, אלא יום א' של הקב"ה כו' עד שלא יבוא הערב יצמח בן דוד אורן של ישראל שנאמר והיה לעת ערב יהיה אור (בדפוס עם רד"ל נמחק ע"י בקורת) ועי' זוהר שמות יז. ומבואר בפדר"א מקור למ"ש רש"י שלעת ערב יהי' אור היינו אורו של משיח.

וכן פי' מהר"י קרא: לא יום ולא לילה, שלא יהי' גאולה מכל וכל ולא יהי' שעבוד גליות מכל וכל, אלא הגאולה תהי' צומחת והולכת ולבסוף יהי' כולו אור. ובספורנו לא יום ולא לילה זה התערובות יהי' יום אחד בלבד שהוא יום מלחמת ה' על גוג. והיה לעת ערב שיחשך אור מלכות האומות מ"ה, יהי' אור ממלכי ישראל שיגלה משיחנו.

והרעיון שיום זה הוא יום מלחמת ד' מבואר בזח"א קז: יום אחד יודע לה' יומא דנוקמא דזמין קב"ה לנקמא משאר עמין עכו"ם, וכן בזהר ח"ג רסו: והיה יום אחד כד"א ביום בא גוג על אדמת ישראל.

ומבואר מפרש"י והפדר"א הנ"ל שתהי' תקופה שנקראת ימות המשיח שאין בה שעבוד גליות, ובסוף התקופה יתגלה בן דוד, וכלשון הפדר"א "יצמח" בן דוד וכן כפי' מהר"י קרא הגאולה 'צומחת והולכת', ומטעם זה נקראת ימות המשיח, וזהו כהשיטה שהגאולה תבוא לאט לאט בבחינת צומחת והולכת.

ומבואר מהנ"ל ראי' להפי' בדברי שמואל אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכיות, כמו שנתבאר לעיל שימות המשיח היינו קודם ביאת משיח.[25]

25. הסופר מנשה מאירוביץ מאנשי ביל"ו (ברשומות ח"ו עמור 238) מספר בזכרונותיו על ביקורו אצל ר' לייבל'ה איגר בשנת תרמ"ב לפני עליתו ארצה. הוא נתבקש אז על ידי הרב הגאון ר' שמואל מוהליבר, שהיה רב ברדום וממנהיגי "חובבי ציון", לסור בררכו אל ר' לייבל'ה שהיה מפורסם בהשפעתו הגרולה על בני דורו, הוא כותב: "בדרכי מפולטבה לאודיסה מלאתי אחרי פקודת הרב מוהליבר והתעכבתי בלובלין, מצאתי את מקום מגורו של הרבי, ובשעה שתים אחרי הצהרים נכנסתי אליו. חדר ההמתנה היה מלא חסידים. הם הביטו עלי בהשתוממות. אחרי שמסרתי לשמש את דבר בואי פתחו לפני את הדלת של חדר אפלולי ומלא ספרים עם ארון הקדש. באחת הפינות עמד זקן כבן שמונים עטוף טלית, פנים זכים מטוהר, זקנו לבן, וכולו אומר הדרת קודש. דרשתי בשלומו בשם הרב מרדום ובשם כל הנאספים באספה האחרונה בוורשה, אמרתי לו כי מטרת ביקורי הוא המצב הנורא של העם היהורי. ספרתי על התנועה הצעירה של "חיבת ציון" וביקשתי ממנו את תמיכתו והשפעתו על חסידיו, שבכוחו לעורר את חיבתם לתנועת "חיבת ציון". הרב הקשיב לדברי, והביט עלי בהשתוממות, ואחרי רגעים אחדים ענה: כן בני אפשר מאד שזכינו לימות המשיח, אולם הוא בעצמו עוד טרם בא".

לעיל עמ' 87 הבאתי מ"ש השל"ה לפרש דברי שמואל אין בין כו' שהכוונה למשיח בן יוסף, ושכן מפרש הגר"א, והדברים לא הי' מובנים כל צרכן. וכעת כאשר זכיתי לראות הקונטרס "קול התור" הבאתיו לקמן פכ"א, שם מבואר באריכות שיטת הגר"א עם הענין של "משיח בן יוסף", שהכוונה לכח אדיר ונשגב מן השמים מיעודו של משיחא דאתחלתא משיח בן יוסף, שעל ידו קיבוץ גליות וגאולה משעבוד מלכיות ומונה שם קנ"ו בחינות וכינויים של משיחא דאתחלתא. וכן מבואר בלקוטי הגר"א דף מ' סוד האותיות ודף סג ובאר יצחק שם, ומהנ"ל מבואר שגם השל"ה הלך בשיטת הגר"א ששמואל מדבר בזמן שאתחלתא דגאולה תהי' קימעא קימעא בדרכי הטבע, כמו בזמן כורש וכמו שזכינו בימינו אנו.

פרק ששי

הגיע הקץ מיד נגאלין - ואחרי הגאולה יעשו תשובה

א.

בקשר להשאלה אם תיתכן גאולה, מבלי שישובו בני ישראל תחילה בתשובה, אנו מוצאים שתי שיטות בדבריהם של חז"ל, והכרעה מפורשת בענין זה בדברי הראשונים, ויש מפרשים כי יש שני זמני גאולה, האחד - "בעתה", והשני - "אחישנה". והזמן של "אחישנה" הוא תלוי בעשיית תשובה, והיום - אם בקולו תשמעון - יחיש הקב"ה גאולתינו ופדות נפשינו, אולם אם יגיע עת הפקידה הקבוע מראש ע"י היודע תעלומות, כי אז יגאל אותנו מכל מקום, בלי תנאי והגואל צדק או אלי' יעוררו אותנו לתשובה, והוא ברחמיו יעורר אותנו לתשובה, כדברי הכתוב: "ומל ה' אלקיך את לבבך" שהוא ימול את לבבינו, ואח"כ יתקיים "ושבת עד ה' א'". כמו שיתבאר להלן.[26]

26. ראה בספר "לנתיבות ישראל" עמוד 190: מבוארים ומפורטים הדברים הללו, במידה יתירה של הרחבת בירור, באחרונה בדברי גאון המקובלים שבדורנו רבי שלמה אלישיב בספרו הקדוש ("הקדמות ושערים") שער ו' פרק ט': "אמנם התקוה העתידה דכל חמדת ישראל שהם כל היעודים אחרונים דימות המשיח וחיי העוה"ב הנה הם תלויים באמת רק בברית ולא בזכות, והוא ברית אבות וישראל, והברית לא תופר לעולם, וכן אומר רבינו תם, בתוס' שבת נ"ה א' ד"ה ושמואל, דזכות אבות תמה אבל ברית אבות לא תמה, וכן הוא מפורש בתורה בסוף קללות דתו"כ ואף גם זאת כו' לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם כי אני ה' אלהיהם, והרי מפורש ההבטחה על הברית ישראל שלא תופר אפי' בחטא עבו"ז רחמ"ל, וכמו שמפורש שם בפרשה על פגרי גלוליכם, ואותו הברית הנה הוא גם לכל יחיד ויחיד מישראל בפרט, וכמ"ש הגר"א בפ' נצבים וכנ"ל בדברינו פ"ה ע"ש וכו', דימות המשיח אינו תלוי בזכות ומעשים כלל, וכן שם בסנהדרין צ"ז סע"ב בפלוגתא דר' אליעזר ור' יהושע וכו', ולבסוף שתק ר"א כמו שמבואר שם, והרי הודה ר"א ג"כ לר"י **שהגאולה העתידה אינה תלוי' במעשים טובים כלל**, וכן כתב הרמב"ן בפ' האזינו **שהבטחת הגאולה העתידה אין בה תנאי בתשובה ובעבודה אלא שהוא מובטח לבוא עכ"פ** וכו', וכן מורה כמה פסוקים ביחזקאל ל"ו ל"ז מבואר שם כמעט בפירוש שהגאולה האחרונה אינה תלוי' בתשובה ומעשים טובים כלל, והיא בטוחה עכ"פ וכו', והרי לנו מכ"ז כי הגאולה העתידה אינה תלוי' בזכות ומעשים כלל". עכ"ל.

ויש להעיר מדברי הלקח טוב שה"ש דף קא: אחות לנו קטנה, אחות לנו קטנה, נאמר על דור שבאחרית הימים שהיא קטנה שבבנות, נתמעטו חכמים, נתמעטו הצדיקים כו', אין לה מעשים במה לתלות בימי הזעם, ע"כ.

בגמ' סנהדרין (צז, ב): "אמר רב: כלו כל הקיצין ואין הדבר תלוי אלא בתשובה ומעשים טובים (אם כל ישראל חוזרין בתשובה יבוא הגואל ואם לא - לא יבוא - רש"י). ושמואל אמר: דיו לאבל שיעמוד באבלו (דיין לישראל צער גלות, דאפילו בלא תשובה נגאלין). כתנאי, רבי אליעזר אומר: אם ישראל עושין תשובה נגאלין ואם לאו אין נגאלין אלא הקב"ה מעמיד להם מלך שגזרותיו קשות כהמן וישראל עושין תשובה. [ובגהש"ס, שבמקום "אלא" צ"ל "א"ל" ולפ"ז אין פלוגתא בין בבלי וירושלמי דלהלן] אמר לו ר"י לר"א: והלא כבר נאמר (ישעיה מט, ז): כה אמר ה' גואל ישראל קדושו לבזה נפש למתעב גוי (אותן הבזוים ומתועבין בעבירות אף על פי כן יגאלו), מלכים יראו וקמו. (ויש אומרים: "לבזה נפש" - לנפש בזויה בגלות, "למתעב גוי" - שגוי נבל מתעבו, "מלכים יראו וקמו", מדלא תלי טעמא אלא בבזיון ותיעוב, שמע מינה בהכי תליא ולא בתשובה...). שתק רבי אליעזר.

ומפרש הרמ"ה: "וקבלה". משמע מדברי הרמ"ה כי רבי אליעזר הודה לדברי ר' יהושע כי הגאולה תהיה בכל אופן. ובתנחומא (בחוקותי ג) נאמר ג"כ במפורש כי אם הגיע הקץ מיד נגאלין, וז"ל: רבי יהודה אומר: אם אין ישראל עושין תשובה אין נגאלין... רבי שמעון אומר: **בין עושין תשובה אין עושין תשובה, כיון שהגיע הקץ מיד נגאלין,** שנאמר (שם ס, כב): אני ה' בעתה אחישנה.

והרמב"ן בספר הגאולה (דף רעז, הוצאת שעוועל) ג"כ סובר כי העיקר כדברי ר' יהושע, וז"ל: "וכן בענין המשיח עצמו נחלקו בו רבותינו, מהם מי שאמר אם אין ישראל עושין תשובה אין נגאלין, והוא ר' אליעזר, והיה דעת החכם הזה ממה שאמרתי כי אין האלהים מטיב למי שאינו ראוי, ואע"פ שהיה מודה בקץ נחתך, כי אין איש מאנשי תורתנו שיחלוק עליו, רק הוא סבור כי הקץ עצמו עם תנאי התשובה נאמר, ולכן יאריך האל מדור לדור, גם אחרי הקץ הנאמר, עד בוא הדור הראוי שיעשה תשובה כאשר האריך מדור חזקיהו עד הנה. [ויסתייע] ר' אליעזר בפסוקי התורה אשר הם עתידים עם צד תנאי התשובה והעבודה כאשר נתבאר. ומהם, רצוני לומר מחכמי ישראל מי שהסכים **שאע"פ שאין עושין תשובה הם נגאלין,** והוא ר' יהושע, **ונצחו לר' אליעזר,** [מן הכתוב שאמר] וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם כי למועד מועדים וחצי תכלינה כל אלה, בהיות המאמר הזה חלוש עם השבועה הגאולה הבאה עליו. רצה החכם לומר כי הענין מותנה בתשובה ותלוי ביראה ועבודה, אך יש לו זמן קצוב שלא יארך יותר כי כבר הגיע תור, ובא עת קבול שכר מקצת מצות שעשו ישראל, וקבלתם התורה ושמור עיקרי הדת, עם היותם חוטאים במקצת מצותיה אך אינם פורקים עולה מעליהם. יבחר האלהים בם לזכות הקודמים מהם. כאשר עשה בצאתם ממצרים. עם היותו

ערום ועריה מכל זכות ומכל מצוה. ועל הדרך הזה בא בהגדה הדבור שנאמר לר' יהושע בן לוי היום ונתפרש לו היום אם בקולו תשמעו" עכ"ל. וכ"כ הרמב"ן בדברים לב, כו. עיי"ש.

מבואר בדברי הרמב"ן, כי דעתו כמ"ש הרמ"ה שר' יהושע נצחו לר"א, וראיה לדבריהם מהמפורש בירושלמי תענית (פ"א, ה"א) הסגנון "**אסתלק** ר"א", משמע שקיבל דעתו של ר' יהושע. ובקה"ע איתא הלשון: הודה לדברי ר"י **דאפילו בלא תשובה נגאלין**", 'לעת הקץ', היינו 'בעתה' נגאלין בכל אופן. וראיית ר' יהושע הוא מקרא וישבע בחי העולם וכו'.

וכ"כ תלמידו רבינו דוד בונפיל (מובא בחי' הר"ן לסנהדרין קי, ב) וז"ל: "אבל ר' אל[י]עזר שאמר אם ישראל עושין תשובה נגאלין ואם לאו אינן נגאלין הוא ודאי מעמיד אותם בגלות לעולם שלא יצאו משם אלא בתשובה, אלא שעל כל פנים היה לו להאמין שיעשו תשובה **שה' יקרב את לבם לתורה ולתשובה**, שכך הבטיחה התורה בפרשה הנזכרת שבסדר אתם נצבים ושבת עד ה' א־ל־היך ושמעת בקולו, ושם נאמר ימל ה' א־ל־היך את לבבך ואת לבב זרעך. אבל רבי יהושע חלק עליו לומר **שאין בגאולה העתידה שום תנאי והיה גזירה שיש בו שבועה**, כמו שכתוב וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחיי העולם. ושתק ר' אליעזר", עכ"ל.

ומבואר בדבריו כמ"ש הרמב"ן שראיית ר"א מקרא שהיתה גזירה שיש בה שבועה בלי שום תנאי, וכיוון שהגיע העת נגאלין בכל אופן.

וכן מבואר בזהר אחרי דף קל"ב: תאנא בכל זמנא דישראל בגלותא אי אינון זכאין קב"ה אקדים לרחמא עלייהו ולאפקא לון מגלותא ואי אינון לא זכאין מעכב לון בגלותא עד ההוא זמנא דאתגזר וכד מטא זמנא ואינון לא אתחזיין. קב"ה אשגח ליקרא דשמיה ולא אנשי להו בגלותא הה"ד וזכרתי את בריתי יעקב וגו' ע"כ, וראה לעיל דף צב מ"ש בשם הגר"א.

וחידוש יפה הוא אומר בדבריו, וכוונתו לבאר כי הקב"ה בעצמו יעורר את בני ישראל לתשובה, וזהו שמביא הפסוק (דברים ל, ב) "ושבת עד ה' אלקיך". אשר אינו מוזכר בבבלי כי אם בירושלמי (תענית שם). ושוב מביא על זה את הפסוק שם: "ומל ה"א את לבבך וגו'", הרי מבואר בו שלא יעשו תשובה מעצמן אלא שה' יקרב את לבם לתורה ולתשובה אחרי הגאולה, הרי לך כאן שיטה מפורשת כי אפשר שיגאלו בני ישראל אף מבלי שיעשו תשובה, ואח"כ יעורר אותם הקב"ה לתשובה, וימול את לבבם הערל. [ומ"ש "הי' לו להאמין וכו'" צ"ע שלא מצינו בראשונים סגנון כזה כלפי חז"ל, וכנראה שיש כאן ט"ס וצריך תיקון].

ויש להעיר ע"ד ר' דוד מלשון הרמב"ן בסוף ספר הגאולה וז"ל: כמספר אשר מן החורבן השני הנרמז בפרשה עד ביאת הגואל הראשון משיח בן אפרים כי אז בשנה ההיא וכו' יתקיים בנו ושבת עד ה"א ושמעת בקולו, וזאת תחילת גאולתינו האמיתית, כשנשוב לשמוע בקול ה"א יתעלה שמו, יחיש גאולתינו. ע"כ.

ומבואר שדעתו כשיטת הרס"ג שהבאתי לעיל פ"ה שמשיח בן יוסף יחזיר אותם בתשובה, וכדברי רבינו דוד שה' יקרב לבם לתשובה, ולא כשהשיטה שיעשו תשובה מעצמן.

הרד"ק (ישעי' נט, טז) מציין כי גם בדברי חז"ל יש מבוכה בענין זה, ומבאר דעתו כי רוב ישראל ישובו בתשובה אחר שיראו סימני גאולה, אך סימני הגאולה משמע שיהיו בכל אופן, וז"ל: וירא כי אין איש - הנה מצאנו בתורה ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו, ואמר ושב ה' אלקי את שבותך ורחמך, וכן אמר ובקשתם משם את ה' אלקיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך, הנה ע"י התשובה יהיה קבוץ גליות, וישעיה אמר: 'וירא כי אין איש ותושע לי זרועו' וגו', וכן אמר: 'ואביט ואין עוזר', וכן אמר: 'דרכיו ראיתי' וכו', כמו שפירשנו למעלה, ואמר יחזקאל: 'לא למענכם אני עושה בית ישראל וגו'', ואמר 'והוצאתיאתכם מן העמים וכו'', ואומר 'וברותי מכם המורדים והפושעים בי מארץ מגוריהם אוציא אותם ואל אדמת ישראל לא יבאו', וגם בתורה אמר 'וזכרתי להם ברית ראשונים וגו', **נראה כי בחסד האל ובזכות האבות יצאו לא בזכותם, וגם בדברי רז"ל ראינו שהיו נבוכים בזה אם יצאו על ידי תשובה אם לאו**, ואמרו, אמר ר' יוחנן אין בן דוד בא אלא או בדור שכלו זכאי או בדור שכלו חייב, [ר"ל רובו, שאינו ראוי לגאולה אבל אינו חייב כלי' ח"ו), דכתיב וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע והדר ותושע לי זרועו. בדור שכלו זכאי דכתיב ועמך כלם צדיקים לעולם ירשו ארץ. ועוד אמרו, רבי יהושע בן לוי רמי כתיב וארו עם ענני שמיא כבר אינש אתא הוא, וכתיב עני ורוכב על החמור, הא כיצד, זכו עם ענני שמיא לא זכו עני ורוכב על חמור. ועוד בדבריהם ר"א אומר אם ישראל עושין תשובה מיד נגאלין שנאמר שובו בנים שובבים, אמר לו רבי יהושע והלא כבר נאמר חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו אלא בתשובה ומעשים טובים. הנה אנו רואים כי **מסופקים היו אם יהיה קבוץ גליות על ידי תשובה או לאו**, וזה מפני מחלוקת הפסוקים, ואפשר לתרץ הפסוקים כי רוב ישראל ישובו בתשובה [וברש"י סנהדרין שם ד"ה בתשובה: אם "כל" ישראל חוזרין בתשובה. הרמב"ן לא כתב כל, וי"מ דרובו ככולו] אחר שיראו סימני הגאולה, ועל זה נאמר 'וירא כי אין איש', כי לא ישובו בתשובה עד שיראו תחילת הישועה וכו', ובאמרו וירא כי אין איש ר"ל על כלל ישראל שלא ישובו בתשובה שלמה ולא יפגעו

לאל בלב נכון עד שיראו סימני הגאולה וכו' ע"כ.

והחידוש בדברי הרד"ק שמביא ג"כ הפסוקים מסוף פ' נצבים שהביא ר' דוד, שלא הובאו בבבלי רק בירושלמי, אמנם יש בו חידוש שמביא גם פסוקי יחזקאל (לו, כב־כט), לא למענכם וגו', שבמקום אחר תמהתי על זה שר' יהושע בסנהדרין שם ור"ש במדרש שם לא הביאו ראי' לשיטתם שלזמן הקץ נגאלין אפילו קודם שעושים תשובה - מנבואת יחזקאל, שבה מפורש שאחרי שיקבץ אותם הקב"ה מכל הארצות אז יטהר אותם ויעשו תשובה.

כן מוסיף הרד"ק שמהפסוק "וזכרתי להם ברית ראשונים" אנו רואים שהגאולה תהיה "**בחסד הא־ל וזכות אבות**", והוא מדגיש נקודה חדשה, "כי רוב ישראל ישובו בתשובה, **אחרי** שיראו סימני הגאולה". ולא ביאר מה כוונתו ב"סימני גאולה", ולעיל (פ"ג) קבעתי פרק מיוחד לסימני גאולה, ואפשר כוונתו כהשיטות שהבאתי להלן שאלי' או משיח בן יוסף, או משיח בן דוד, יחזירו אותם בתשובה ואז תבוא הגאולה השלימה.

ואותו הרעיון שכתב הרד"ק שהגאולה תהי' בזכות אבות, אנו מוצאים במדרש רק בקצת שינוי, שבזכות **צדיקים** יגאלו והוא במדרש הנעלם (נח דף מו), בזה"ל: "רבי אליעזר אומר כל הגליות שגלתה כנסת ישראל נתן לה הקב"ה זמן וקץ ונתעוררה תמיד בתשובה, וגלות האחרון אין לו קץ וזמן, אלא הכל תלוי בתשובה שנאמר (דברים ל, ב) ושבת עד ה' אלקיך ושמעת בקולו. וכתיב (שם ד) אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלקיך ומשם יקחך. א"ל רבי עקיבא אם כן היאך יהא דא להתעוררא כולהון כחדא בתשובה, מאן דהוא בסייפי שמיא, ומאן דהוא בסייפי ארעא, היך יתחברון כחדא למעבד תשובה, אמר לו רבי אליעזר חייך **דאי יחזרון בתשובה דישי כנישתא או חדא כנישתא, בזכותם יתכנש כל גלותא,** דקב"ה איסתכי תדירא אימתי יחזרון ויעבד להון טבא, דכתיב (ישעי' ל, כח), ולכן יחכה הק' לחננכם, מחכה תמיד אימתי יעשו תשובה, ע"כ.

מבואר במדהנ"ע שלעתיד כשיגיע הקץ יגאלו בזכות הצדיקים שביניהם. ובמדרשים מבואר שהגאולה בזמן הקץ תהי' דומה לגאולת מצרים ומצינו כן בשהש"ר (פ"ב ח): "ר' נחמיה אמר: בשעה שאמר משה לישראל, בחדש הזה אתם נגאלים, אמרו לו: משה רבינו, היאך אנו נגאלים והלא אין בידינו מעשים טובים?! אמר להם: הואיל וחפץ בגאולתכם, אינו מביט במעשיכם הרעים. **ובמי הוא מביט? בצדיקים שבכם ובמעשיהם**, כגון עמרם ובית דינו", ע"כ.

ומבואר שדעתו של ר' נחמיה כשיטת המדרשים, שבזמן יצ"מ לא עשו תשובה,

ובכל זאת נגאלו בזכות הצדיקים שביניהם, ולדעת המדהנ"ע גם כשיגיע הקץ יהיה כן שיגאלו בזכות הצדיקים.

והנה טעמו של ר"ע בשאלתו במדרש הנעלם: "א"כ היאך יהא דא וכו'", שמתמה כיצד יעשו לפתע בני ישראל תשובה. צריך ביאור ונראה שבדברי המדרש מבואר רעיון גדול בעיקר הגדר של תשובה, שהרי קשה להבין שיטת המ"ד שאין נגאלין רק בתשובה, הלא זה מן הדברים הנפלאים, כי איך אפשר לצפות שבני אדם הרחוקים מן הדת אשר לא למדו תורה מימיהם ואינם יודעים כלל שהם עושים איזה חטא שהוא בנוגע למצות, והם בגדר תינוקות שנשבו, שלפתע פתאום יתהפך לבבם מאליו לטובה ויעשו תשובה, והלא הם אינם יודעים שאינם יודעים, וא"כ הרי זה כרוך במעשי נסים אשר הוא יותר גדול מקיבוץ גליות וכיבוש הארץ? וידועים דברי הרמב"ם (פ"ג מהל' ממרים ה"ג): "אבל בני התועים האלה ובני בניהם שהדיחו אותם אבותם ונולדו בין הקראים וגדלו אותם על דעתם, **הרי הוא כתינוק שנשבה ביניהם** וגדלוהו ואינו זריר לאחוז בדברי המצות **שהרי הוא כאנוס**, ואע"פ **ששמע אח"כ שהוא יהודי וראו היהודים ודתם, הרי הוא כאנוס** שהרי גדלוהו על טעותם כו' **לפיכך ראוי להחזירם בתשובה** ולמשכם בדברי שלום עד שיחזרו לאיתן התורה" עכ"ל.

וכעין זה פסק החזון איש שבזה"ז "נראה דאין דין מורידין, אלא בזמן שהשגחתו יתברך גלויה כמו בזמן שהיו נסים מצויים ומשתמשים בבת־קול, וצדיקי הדור תחת השגחה פרטית הנראית לעין כל, ואז היה ביעור רשעים גדרו של עולם, אבל בזמן ההעלם, שנכרתה האמונה מן דלת העם, אין במעשה הורדה גדר הפרצה, אלא הוספת הפרצה, שיהיה בעיניהם כמעשה השחתה ואלימות ח"ו. וכיון שעל עצמינו לתקן, אין הדין נוהג בשעה שאין בו תיקון, ועלינו להחזירם בעבותות אהבה, ולהעמידם בקרן אורה במידה שידינו מגעת".[27] עכ"ל. (חזון איש, יו"ד סימן יג, ירושלים תש"ב):

27. מ"ש בשם החזון איש מענין זה מובא בספר "לנתיבות ישראל" דף 150:

א. חושן משפט סימן ל"ד סעיף ד': עוברי עבירה שהם סוברים שהם עושים מצוה כשרים לעדות, אפילו נידו אותם על זה והם חזרו ועברו, בכל אופן שאפשר לומר שעברו על פי טעות. ושם סעיף כד: שעובר על דבר שקרוב העושה להיות שוגג, שרוב העם אינם יודעים איסורו. תשובת מהר"ם לובלין סי' ט"ו: "שרבים נכשלים בעבירה זו שאין להחזיבה כמומר לתיאבון". תשובת ר' עקיבא איגר סי' צו: "דנתפשט, בעוונותינו הרבים, אצל הרבה לא חשב שזהו איסור כ"כ, דלא משמע לאינשי דאסור".

ב. אגרות הראיה אג' קלח: "כשם שכתבו תוספות סנהדרין כו, דיש סברא לומר דלא יפסל חשוד על

ומעתה בדורנו בימות המשיח, שחלק גדול מעם ישראל הוא בבחינת "תינוק שנשבה", א"כ קשה להבין איך בכלל יתכן שיחזרו מעצמם בתשובה, והלא לקהל הדתי אין הכוחות והאפשרויות לבוא אליהם כדי להחזירם בתשובה, והלואי שיפקיעו את עצמם. (ואולי לזה כיוונו במדרש "מאן דהוא בסייפי שמיא, ומאן דהוא בסייפי ארעא וכו'"). ולכן מוכרחים אנו לומר כי הקב"ה בעצמו יעורר אותם לתשובה, בבחינת אתערותא דלעילא כמו שנתבאר לעיל מברי החי' הר"ן: שהשם יקרב את לבם לתורה ולתשובה, מעין זה ראינו במלחמת ששת הימים או משיח ואלי' יחזירום בתשובה.

הערות לעדות, משום דחשוב כמו אנוס משום דיצרו תוקפו, וכמו שכתבו כן תוספות גיטין מ"א: "שכיון שהשפחה משדלתם לזנות חשובים כאנושים", כן "השפחא בישא" (הקדמת תקוני זהר) של זרם הזמן, שנתנו לה מן השמים שליטה, טרם שתכלה לגמרי ותנדף כעשן, שהיא משדלת בכל כשפיה הרבים את בנינו הצעירים לזנות אחריה, הם אנוסים גמורים, וחלילה לנו לדון אונס כרצון. ובאור־החיים במדבר יא, י: "שלצד תגבורת הפיתוי ועריבות האיסור יש לדון בו צד האונס". ובפלא־יועץ אות חוב: ע"פ מה דקיימא לן אומר מותר אנוס הוא ומאחר שדרך איש ישר בעיניו נמצא שהוא אומר מותר ואנוס הוא".

ג. אגרות הראיה אג' קיג: "עכשו כבר אין לנו אותה המינות הארורה, אשר כל באיה לא ישובו, שהיתה בימים הראשונים". וכן בתבואות שור חידושי מסכת ברכות דף יב: "דבזמן הזה ליכא מינים של חז"ל".

ד. אגרתו בקונטרס ישוב משפט (קלויזנברג תרפ"ב): דברי הרדב"ז בתשובה קפ מפורשים, שאפילו מי שטועה בדבר מעיקרי התורה מחמת עיונו פטור מעונש, מפני שחושב שמה שעלה בעיונו הוא אמת ואם כן אנוס הוא, - והוי אונס־הלב אנוס גמור לענין התלוי בלב". (מובא להלן עמ' 163).

ה. אגרות הראיה אג' רסו: "כל השנאות כולן וחומרי דיניהן הן רק במי שכבר ברי לנו שקיימנו בו מצות תוכחה, - ואין לנו בדור הזה, ולא בכמה דורות שלפנינו, על פי עדותו של ר' עקיבא (ספרא פ' קדושים), מי שיודע להוכיח".

ו. אגרות הראיה אג' שיא: "וכבר היה בימי עזרא שכמה גדולים וטובים לא רצו ליסד את הישוב בארץ ישראל ונשארו בבבל (יומא ט:), ועזרא לקח עמו את הפסולים (קדושין סט:), שהיו מעשיהם כעורים והיה העולם ראוי להיות נהפך לתל־מלח מפניהם, ומכל מקום גרם הדבר שעל־ידי צמיחת ישועה זו נבנה הבית השני, שזכינו על ידו לפרסום תורה שבעל־פה והרחבת גזירות חכמים והתפשטות תורה בישראל, כדאיתא בספר היכלות שעיקר הדרה של תורה היה על ידי הבית השני, וכן יהיה בעה"י בימינו "שכשם שאנו מלמדים עליהם זכות מלמטה כך יעמדו פרקליטים וסניגורים מליצי יושר ללמד עליהם זכות מלמעלה" עכ"ל. ויש להוסיף על זה מ"ש בתורה שלמה כרך י־יא, בא פי"ב אות שכב ביאור מה דמבואר תשע פעמים בתו"כ ונכרתה: הנפש, ולא הצבור: וכן במדרשב"י ובפי' הר"ש משאנץ ויש מפרשים אם הצבור אכלו קדשים בטומאה אינם נכרתים ועוד דגמירי דלא כליא שיבטא וכ"ש צבור. עיי"ש ובהשמטות דף רצד. הבאתי מ"ש הירושלמי סוטה פ"ט משרבו המנאפין פסקו המים המארירין, והיתה האשה לאלה בקרב עמה. בזמן שעמה שלום לא בזמן שעמה פרוצים, ומכאן ראי' לפי' הי"מ בר"ש.

ב.

אלי' יחזיר את ישראל לתשובה

בפרקי דר"א (סוף פמ"ג) כתוב: ר"י אומר אם אין ישראל עושין תשובה אין נגאלין ואין ישראל עושין תשובה אלא מתוך הצער ומתוך הדחק ומתוך הטלטול ומתוך שאין להם מחיה. ואין ישראל עושין תשובה גדולה עד שיבוא אלי' שנא' (מלאכי ג, כג): הנה אנכי שולח לכם את אלי' הנביא וגו' והשיב לב בנים על אבות. ובפי' הרד"ל, רבי יהודה אומר כו' גם בתנחומא סוף בחקתי תני לה משמי' דרב יהודה ואתיא כשיטת ר"א בסנהדרין צג. ומ"ש: עד שיבא אלי', דרש והשיב בתשובה למקום כו' ועי' בפדר"א (פמ"ז) שלכן נקרא אלי' ז"ל מתושבי גלעד, שעשו על ידו תשובה. וי"ל שלכן נקרא התשבי שעתידין ישראל לעשות תשובה על ידו כדהכא ולעיל פרק כ"ט. ובסע"ר (פט"ז) אמרו נגנז אלי' ולא נראה עוד, עד שיבוא מלך המשיח ונראה ונגנז שנית ואינו נראה עד שיבוא גוג ומגוג, ויש לומר שפעם אחת נראה לבשר ולהשיב בתשובה כדהכא, ופעם ב' בימי גוג, יראה למלחמת גוג עכ"ל. מכאן יש להביא מקור לדברי הרמב"ם פי"ב ה"ב: ושקודם מלחמת גוג ומגוג יעמוד נביא לישר ישראל ולהכין לבם שנאמר הנה אנכי שולח לכם וגו'.

ובלק"ש מלאכי (רמז תקצה) מביא לשון הפדר"א: ואין עושין תשובה עד שיבוא אלי', וליתא להמלה תשובה "גדולה", ונראה שזו היא הוספה מהמעתיק כי הוקשה לו הרי זה סתירה מיני' ובי', תחילה הוא אומר אם אין עושין תשובה אין נגאלין, ועושין תשובה מתוך הצער כו', ואיך אומר שוב שאין עושין תשובה עד שיבא אלי'. ולכן הוסיף המלה '**גדולה**', כלומר שמקודם עושין תשובה **קטנה** וע"י אלי' תשובה **גדולה**, אמנם אין זה הכרח אלא שר"י הולך בשיטת ר"א והמאמר המתחיל, ואין ישראל עושין תשובה כו' הוא כרבי יהושע הנ"ל כשמגיע הקץ נגאלין בכל אופן, ואז אלי' יחזיר אותם בתשובה, ולפמ"ש הרד"ל מסדר עולם מבואר ג"כ שיבוא אלי' לבשר ולהחזירם בתשובה.

וילה"ר גם מלשון הפדר"א פ"ל, וז"ל: ר' ישמעאל אומר חמשה עשר דברים עתידין בני ישמעאל לעשות בארץ **באחרית הימים**, ואלו הן: ימדדו את הארץ בחבלים, **ויעשו בית הקברות למרבץ צאן אשפתות** וכו' וירבו עונות בישראל כו' ובימיהם יעמוד צמח בן דוד שנאמר (דניאל ב, מד): וביומיהון די מלכיא אינון יקים אלה שמיא מלכי די לעלמין לא תתחבל, ע"כ.

הרי מבואר דעת ר' ישמעאל אע"פ שירבו עונות - בן דוד בא, וצ"ל כנ"ל שאחרי ביאתו יעשו תשובה. [דרך אגב, מבואר לפנינו דבר נפלא מה שקרה בימינו אנו

שהישמעאלים עשו את בית הקברות בהר הזיתים מרבץ צאן אשפתות, ונבא ר' ישמעאל שבתקופה זו יבוא בן דוד].

וכן מבואר במדרש שה"ש זוטא פרק א' פסוק טו דף 32: "מעין גנים באר מים חיים" - זה המעיין שהמקום עתיד לטהר את הצדיקים לקיים מה שנאמר ואת דמי [ירושלים] ידחי מקרבה (ישעי' ד, ד), ד"א מעין גנים באר מים חיים נוזלין מן לבנון, מה (הטובה) [הטבח] הזה שהוא נותן טפה אחת בכוס או בקדירה ונוזלה, - כך עתיד המקום לטהר את ישראל מע"ז וג"ע וש"ד. ע"כ.

וכן יש לפרש המבואר בכתובות קי"א שלא ירחקו את הקץ (בעוונם, פירש"י), ובמהרש"א: שלא יהי' בעיניהם הקץ רחוק דהוה ליה כאלו מתייאשין מן הגאולה אלא יהי' בעיניהם זמן הגאולה קרוב כמ"ש כי קריבה ישועתי לבוא.

ובע"י הקשה על פירש"י: "בעונם", דעל עוונם בלא"ה מושבע ועומד. ויש לתרץ עפמ"ש הרמב"ם באגרת תימן: וכמו כן בשרנו וחזק את לבבנו יתברך שמו, שנמנע אצלו למאוס אותנו בכללנו ואע"פ שנכעיסהו ונעבור על מצותיו כו', הרי נחמות של גאולה לישראל, שאפילו הם חוטאים לא יתיאשו מן הגאולה, ע"כ. וזהו שכוון רש"י: "בעוונם", כלומר אפילו אם הם יודעים שחוטאים בכל זאת לא יתיאשו מן הגאולה וכמו שביאר המהרש"א. וכן כוון לזה בס' עבודת הגרשוני על אגדות הש"ס ולא העיר מהרמב"ם.

ג.

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם ביאר את דעתו בענין התנאי לגאולה (בפ"ז מה' תשובה ה"ה): "כל הנביאים כולם צוו על התשובה **ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה**, וכבר הבטיחה התורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין, שנאמר "והי' כי יבואו עליך וגו' ושבת" ע"כ.

לכאורה נראה שפוסק כר"א ולא כהראשונים הנ"ל.

אמנם בפי"א מהל' מלכים ה"ד, כותב: "ויכוף (מלך המשיח) כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה". ומבואר שמשיח בא קודם שיעשו תשובה כי אם לא כן מדוע יהי' נזקק לכפות, ורק ע"י השפעתו יעשו תשובה, ובפי"ב שם כתב: "ושקודם מלחמת גוג ומגוג יעמוד נביא **לישר ישראל ולהכין לבם** שנאמר הנה אנשי שולח לכם את

אלי'". ומבואר שאלי' הוא שיחזיר אותם בתשובה. וכמ"ש בפרקי דר"א הנ"ל. ראה לקמן פי"ז מ"ש בביאור שיטת הרמב"ם לשיטתו שכתב שבענינים אלו "לא ידע אדם איך יהיו **עד שיהיו** וכו'", כי אין הלכה ברורה בענין זה, ולפיכך יש להם לחז"ל מחלוקת בדברים אלו, ומטעם זה הרמב"ם לא פסק הלכה בזה והביא בעניינים אלו שתי שיטות בכמה פרטים לא כמו בשאר הלכות. גם י"ל שכוונתו בדבריו שיעשו תשובה ע"י אליהו או משיח, ויש סוברים שמשיח בן יוסף יחזירם בתשובה, ומיד נגאלים לגאולה השלימה, אמנם האתחלתא אינה תלויה בתשובה.

ובנו רבינו אברהם בשו"ת (סימן צד) מביא שיטת הרמב"ם בהל' תשובה, ומוסיף: "ואת הא־ל יתברך נשאל שיקל את סיבת הדבר הזה ויסר את המניעות כמו שהבטיח (יחזקאל לו, כו) והסירותי את לב האבן וכו' מבשרכם" ע"כ. והרי דברי יחזקאל מתייחסים לתקופה של אחרי קיבוץ גליות.

ומבואר מכל הנ"ל שיש הרבה שיטות בראשונים בענין זה, שיטת הרמב"ן, הרמ"ה, הרד"ק ור' דוד, שר"א הודה לר"י שנגאלין בלי שום תנאי. אלא שלדעת הרד"ק נגאלין בזכות אבות, ואילו לדעת המדרש הנעלם בזכות צדיקים שבהם, או בזכות חדא כנישתא, ולהלן מבואר שיגאלו אפילו רק בזכות זה שכופרים בע"ז. ולכל השיטות הנ"ל צריך לומר שיעשו תשובה אחרי ביאת הגואל.[28]

ד.

ישראל עושים תשובה - כולם, רובם, מיעוט

יש לבאר דבר יסודי בעיקר המאמר "אם ישראל עושין תשובה נגאלין ואם לאו אין נגאלין", וכבר הבאתי לעיל לשון רש"י כל ישראל, ואילו הרד"ק מפרש רוב ישראל, וי"ל רובו ככולו. והנה הרמב"ם (בפ"ג מהל' תשובה הל' א') כותב: וכן המדינה אם היו זכיות כל יושביה מרובות על עונותיהן, הרי זו צדקת, ואם היו עוונותיהם מרובין הרי זו רשעה, וכן כל העולם כולו, ומפרש הלח"מ: "עיקר הדברים לפי מה שרבינו סבור הוא, שבתחלה נדונים היחידים שבעיר, כל אדם שנמצא שזכיותיו מרובין מעונותיו - צדיק, ומי שעונותיו מרובין מזכיותיו - רשע.

28. וראיתי למי שכותב וז"ל: "מי שחושב ההיפך שיש מציאות לגאולה בלי תשובה, הרי הוא חושב נגד המבואר בקרא **והוא כופר בתורה ר"ל**". זה אינו כמבואר בדברי חז"ל וכל הראשונים הנ"ל, שבזמן שיגיע הקץ "בעתה" יגאלו בכל אופן.

ואח"כ דנין המדינה כולה, אם ראו שעונותיה מרובין מזכיותיה, אז ודאי נחרבת, **והצדיקים ודאי יוצאים ממנה ונצולים כמו שעשו לסדום, דהאף תספה צדיק עם רשע**. ואם נמצאו זכיותיה מרובין מעונותיה, היא צדקת, ואין מחריבין אותה, אלא שהקב"ה נפרע מהרשעים, מכל אחד ואחד לבד. ואחר שדנו כל מדינה לבדה, חוזרין ושוקלין עונות וזכיות כל המדינות שהוא כל העולם כולו, וכו', ואם תאמר מאי אהני לן שיקול המדינות שיהיה אחת צדקת ואחת רשעת, כיון שאחר כך דנין את כל העולם כלו, ובתר כל העולם אזלינן? וי"ל דאהני לן כשיהיה כל העולם חציו חייב וחציו זכאי, אז רואין כל מדינה ומדינה כפי מה שהיא, אם היא רשעת היא נחרבת, ואם היא צדקת, **היא נצולת** והרשעים נאבדים וכו'. א"נ י"ל דאפילו העולם שרבו עונותיו מזכיותיו או זכיותיו מעונותיו, בכל גוונא, המדינה שעונותיה מרובין נחרבין, **ושזכיותיה מרובין, היא נצלת**".

ומבואר בדבריו שלעולם מיעוט הצדיקים אינם נענשים בשביל הרוב של רשעים כמ"ש בקרא "דהאף תספה צדיק אם רשע", חלילה לך וגו' להמית צדיק עם רשע (וראה מאמרי חז"ל בתו"ש שם), וכן נח ניצל בזמן המבול.

ולפי"ז יש להבין בענין הגאולה שהבטיחה התורה כשיגיע הקץ, להשיטה שס"ל כמ"ד שאפילו בזמן הקץ צריך להיות שהרוב יעשה תשובה, ואם לאו לא נגאלין, כי הלא ההלכה היא שהמיעוט אינו נענש בשביל הרוב, והצדיקים שבהם ניצולים, כמו שנתבאר לעיל הן במדינה והן בעולם, א"כ למה אין המיעוט של צדיקים נגאלין מן הגלות, ונקח למשל את התקופה שלנו, שיש י"ג מליון יהודים בעולם, כ"י, יש חלק מסוים שומרי התורה שעליהם אפשר לומר "שעושין תשובה ומעשים טובים", שהרי הכוונה של תשובה היינו שמירת התורה והמצוות, (ולעיל הבאתי מהפדר"א הביטוי "תשובה גדולה"), וחלק מהעם נשאר ברוסיא עומד באונס על סף התבוללות, וכן חלק גדול בארה"ב ואירופא א"כ למה יענשו המיעוט שומרי התורה לסבול הצרות והעינויים של הגלות - שלא לגאלם - בשביל הרוב של המתבוללים, האף תספה צדיק עם רשע? לכן נראה ראיה משיטת הרמב"ם ולח"מ הנ"ל, להשיטה שנתבארה לעיל שהגאולה שבקץ הימים, תהיה אתחלתא דגאולה בדרך הטבע, על ידי השי"ת מסבב הסיבות, וזה נתקיים בימינו, דהיינו הקיבוץ גליות וכיבוש ארץ ישראל, וכל זה היה בזכות יותר ממאתים רבוא נפשות שומרי תורה, שנתקבצו לארץ ישראל.

ומה שאנו רואים שנגאלו גם לא שומרי תורה י"ל אולי יש בהם כאלה שיש להם זכויות אחרות, אשר שקולים נגד העונות שלהם, כמ"ש הרמב"ם (שם ה"ב) וז"ל: "ושקול זה [אם יש לו לאדם רוב זכויות או רוב עוונות] אינו לפי מנין הזכויות

והעוונות, **אלא לפי גודלם**, יש זכות שהיא נגד כמה עוונות שנא' יען נמצא בו דבר טוב, ויש עון שהוא נגד כמה זכיות, שנאמר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה, **ואין שוקלין אלא בדעתן של א־ל דיעות**, והוא היודע האיך עורכין הזכויות נגד העוונות" ע"כ. א"כ אין הדבר בידינו להכריע, אלא א־ל דעות הוא היודע לשקול במאזני צדק אם ראויים הם להגאל.

ובשמו"ר פ"א, מב (מובא בתורה שלמה שמות ב, כה, עיי"ש בביאור): רבנן אמרי וירא אלקים שעשו תשובה הבינונים וגם הרשעים הרהרו לעשות תשובה, דכתיב (שיר השירים ב) התאנה חנטה פגיה. וידע אלקים, שאפילו אחד בחבירו לא היה יודע אלא הקב"ה לבדו, וזה מכוון את לבו וזה מכוון את לבו ועושים תשובה. ואע"פ שעשו תשובה לא יצאו משם אלמלא זכות אבות. מפני שמדת הדין מקטרגת עליהן על העגל שהיו עתידין לעשות, ע"כ. ומבואר שאפילו בזכות הרהור תשובה שאחד בחבירו לא הי' יודע רק אל דעות, הי' להם לזכות לגאולה.

ולפי הנ"ל י"ל שפיר שיש בארץ רוב הראויים לגאולה והמיעוט שאינו ראוי זכה על ידי הרוב, כמבואר לעיל במדרש הנעלם וברד"ק.

ועוד מאחר שהרוב אי אפשר הי' לו לכבוש הארץ ולבנותה בלי המיעוט, לכן אפשר שזכה המיעוט גם לטובת הרוב, בזכות מצות בנין הארץ ומסירות הנפש להגנת העם. ואנו תקוה שבזכות אלה המצות יתעורר בהם רוח של תשובה, ויזכו שבגאולה השלימה ע"י הגואל צדק הם ובניהם יחזרו לדרכי התשובה, כמו שהבטיח הנביא יחזקאל וזרקתי עליכם מים טהורים וכו', אחרי ביאת הגוא"צ.

אך לפי"ז צריך להבין מה שאמרו בגמ' בעתה אחישנה, שאם זכו ועושין תשובה נגאלין מיד, וכמ"ש היום אם בקולו תשמעו, וא"נ שגם בעניני גאולה ההלכה כמ"ש הרמב"ם הנ"ל שהצדיקים ניצולים. למה נשתהו עם ישראל בגלות קרוב לאלפים שנה ולמה לא נגאלו מקודם דורות של צדיקים, בכל המקומות.

וצ"ל דבחינת אחישנה כשזכו זה רק כשרוב בנ"י עשו תשובה ולא מיעוט קטן, משא"כ "בעתה", אז י"ל שאפילו מיעוט שומרי התורה ג"כ נגאלין, אמנם רק כשיש מציאות בדרך הטבע, ואם החלק של שומרי תורה לא מספיק, אז נגאלו גם חלק שרחוקים מן הדת כדי לעזור להקמת המדינה ולהגן על העם כולו וכמו שנתבאר לעיל שבדרך הטבע יגאלו. וראה לעיל פ"ג סימן ג.

ה.

החפץ חיים על דרכי הגאולה

שוב ראיתי שהחפץ חיים בקונטרסו "צפית לישועה" (נדפס בשנת תרס"ה) העיר בענין זה ומבאר ששני סוגי אנשים מבני ישראל יקרבו את הגאולה, אלה במעשיהם הטובים ואלה במעשיהם הלא טובים, וז"ל: לכאורה כאשר יסתכל האדם בתנאי גאולה האחרונה, הכתובה בפרשת נצבים שתהיה כאשר נשוב אל ד' לשמוע בקולו ככל אשר ציוונו בכל לבבינו ובכל נפשינו אנחנו ובנינו ואז ישיב ד' אלקינו את שבותינו וגו' כמבואר שם וכפי מה שאנו רואין כעת לא אכשיר דרא כלל, ודבר זה נותן מקום להתייאש, וכו'. הנה לכאורה קשה לנו זאת על חז"ל עצמם שמסרו לנו חכמי המשנה והגמרא, בסימני הגאולה, סימנים שאינם לשבח כלל, כמו שאמרו במשנה סוף סוטה ובסנהדרין (צז) בעקבא דמשיחא חוצפה יסגא וכו' ואין תוכחה, נערים פני זקנים ילבינו, זקנים יעמדו מפני קטנים, בן מנבל אב בת קמה באמה, וכלה בחמותה, אויבי איש אנשי ביתו וכו'. עוד שם חכמת הסופרים תסרח, ויראי חטא ימאסו, והאמת נעדרת, ובסנהדרין איתא דהיינו שנעשית עדרים עדרים והולכת לה פי' שתחסר האמת מן העולם, יום יום בשטף גדול מאוד, עוד שם אין בן דוד בא כו' עד שירבו המלשינות וכיו"ב דברים רבים, וכמה מהם סמכו גם על דברי תורה והנביאים, ואנו רואים בעו"ה שנתקיימו כולם בדור הזה (וגם כל שאר הדברים מענין המצוקות ג"כ נתקיימו כולם). ולכאורה יפלא, דהלא מפסוקי התורה נראה להיפך, דהגאולה תהיה כאשר נשוב אל ד' כמש"כ והיה כי יבואו עליך הברכה והקללה ושבת עד ה' אלקיך ושמעת בקולו וגו' ואז ישיב ד' את שבותך וגו' והוא דבר הבטחה מה' שכן יהיה בודאי וכמו שכ' הרמב"ן ז"ל.

והנה יש כמה תשובות לבאר הענין (ע"ש בסנהדרין צ"ז ע"ב ודף צח), אבל ביאור הענין הקרוב לפשוטו הוא כך, דשניהם אמת דבאחרית זמן הגאולה ימצאו שני סוגי אנשים, ושניהם יעזרו בקירוב הגאולה כאשר נבאר, שימצאו חלק אנשים בישראל אשר יתחזקו עצמם לעבוד את ד' בכל לבבם ובכל נפשם, הם ובניהם, והם הם שלומי אמוני ישראל, עובדי ה' שבדור הזה, שבזמן שיתרבו המתפרצים העומדים לפרוץ ולהרוס דת קודש, ע"י ריבוי ספרי הפוקרים אשר יפיצו בקרב העם או שארי עצות של תאוה וחמדה שלוחי דיצה"ר הכתות אשר יגרמו לפרוק עול מלכות שמים עול התורה והעבודה, בעת הזאת השרידים משלומי אמוני ישראל המתחזקים ומתאמצים לשמור כל חוקי התורה, שלא להתרפות ממנה, וגם את בניהם ילמדון להחזיק בתורת ה', ושלא לסור מכל הכתוב בה ימין ושמאל, בוודאי מדרגתם עולה

למעלה, כי יגיע להם הדבר בקושי גדול ובחרף נפש הרבה יותר מדורות הקודמים, וידוע מה דאיתא באבדר"נ דפעם אחד בצער, שקול ממאה פעמים שלא בצער, ועבודת השי"ת כעת היא טהורה ונקיה, שאין בה מטרה לכבוש או שארי פניות, כי אדרבה נתקיים בנו בעוה"ר וסר מרע משתולל על הבריות, ויראי ה' ימאסו אצל איזה סוגי אנשים, ויש אנשים אשר בשביל לעשות את בניהם יהודים כשרים כדת התורה, מקבלים עליהם לחיות חיי עוני ודוחק כל ימיהם, ומשארית עמלם יפרישו שכר למלמדים ומורים שיתחזקו בניהם בתורת ה', ואינם משנים מקומם בכל ענים ודחקם למקומות הרחוקים, שהפרנסה מצויה יותר בשביל חינוך בניהם לתורה ויראה, ובוודאי נוכל לומר **דנחשב זה תשובה לה' בכל לב ונפש**. וכהנה הבנים השרידים אשר ה' קורא השמים לילות כימים על תורת ה' ומשחירים פניהם בדוחק מזונותיהם ורק להתדבק בתורת ה' ומצותיו כל ישעם וכל חפצם, ובזמן שנמצאו להם הרבה מפריעים ומלגלגים, הם יתחזקו עצמם לעמוד על משמרתם משמרת הקודש בתורה ועבודה, וכל הכתוב בתורת משה ודברי נביאים הכל קדוש אצלם, הלא מדרגתם עולה למעלה מאד בעת הזאת, וכהנה אלה הבנים מבחורי ישראל אשר מצוקת הזמן יעברו עליהם, ובתוך מצוקתם יתחזקו לשמור דת ה' בכל יכלתם, ויפעלו בעצמם לחיות בלחם צר ומים לחץ, ורק שלא יבא פיגול לתוך פיהם, ובזמן שנפשם רעבה וצמאה ועיפה, ולא יום אחד ושנים אלא כמה וכמה ימים ושנים, ובכל ענים ומרודם לא יבעטו ח"ו אלא עוד נפשם בהם תתמוגג על מעוטם בתורה ומצות ה' אשר אין בידם לעשות כראוי. **האין זה תשובה לה'** בכל לב ובכל נפש, כי עבודתם לד' היא עבודה שלימה, אשר זכות אחד מהם יכריע הרבה והרבה וכהנה וכהנה, כיו"ב שאנו רואין קדושת עם ישראל שבהתגברות מצוקת הזמן על כל אחד עד מאוד, ואעפ"כ מתחזקים בכל נפשם לשמור חוקי התורה, הם ובניהם ובאים ומתפללים ובוכים ומתודים לפני הקב"ה, ומצדיקים דינו, וקובעים עתות לתורה, ובכל ענים ודחקם ירבו לרחם ולעשות חסד אחד עם חבירו, בכל מיני השתדלות והתחכמות איך להטיב ולהשכיל אל דל, ועל כל האנשים האלו קרוב מאוד לומר שנתקיימו בהם פסוקי התורה, והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך וגו' והשבות אל לבבך וגו' ושמעת בקולו ככל אשר אני מצוה היום אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשיך, כי אלה השרידים שלומי אמוני ישראל שבים אל לבם, ויודעים חומר העבודה והמצוה אשר עליהם, ומוסרים נפשם לקיים את התורה הם ובניהם. אמנם גם זאת הגידו לנו חכמינו ז"ל מראש כי לא הכל יעמדו במדרגה הזאת, ויקום דור חדש שהם להיפך הראשונים שיעמדו במדרגה שפלה במצב הדת מאוד ויתנהגו כל אחד כפי הישר

בעיניו (ולא יקבלו תוכחה כמבואר במשנה) ואעפ"כ אל יפול לבנו כי זה גופא מסימני הגאולה כי אלה הראשונים יקרבו הגאולה במעשיהם הטובים ואלה נמי יקרבו הגאולה ע"כ.

עוד ממשיך שם: "אבל בעת הזאת שבעו"ה קמו הפריצים ויחללו דת קודש, ע"י ריבוי ספרי עמל ודעות חפשיות, אשר יפיצו בקרב העם כבר כמעט את שלהבת האמונה הטהורה מלב צעירי ישראל, והרבה התחילו למאן בקבלת אבותיהם, והם חכמים בעיניהם נגד כל דורות הקודמים, וכל החכמים ונבונים וקדושי עליון שבכל הדורות שהיו לפנינו, שמסרו נפשם על כל חוק מחוקי התורה נקלה כבודם בעיניהם, ואף נגד רבותינו חכמי המשנה והגמרא שהיו כמלאכי מרום מצאו איזה עזות בנפשם לדבר כנגדם, אוי לנו שכך עלתה בימינו, והוא כנבואת חז"ל שחוצפה יסגי, שגדל עד מאוד בעו"ה וממילא אין ביכולת האבות למסור קבלתם הנאמנה להבנים, מיסודי הדת וחביבות התורה והמצוה, מאחר שימאנו לקבל, וא"כ אין שום תועלת נרצה מאריכת הגלות, כיון שהקבלה הולכת ונפסקת וז"ו [ועוד בעו"ה אנו רואין להיפך שהבנים יפעלו גם על האבות לרעה, ובע"כ יחיש וימהר הגאולה ופקוח עינים עורות, לראות באור האמיתיות כי חלילה לא יעזוב הקב"ה את בניו שיודחו, וכדכתיב בל ידח ממנו נדח, כי הם בניו בני בחוריו אשר נטלם ונשאם מימות עולם, וכדכתיב ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם, ואחז"ל לא מאסתים בימי כשדים שהעמדתי להם חנניה מישאל ועזריה, ולא געלתים בימי יונים שהעמדתי להם שמעון הצדיק וחשמונאי ובניו, לכלותם בימי המן שהעמדתי להם מרדכי ואסתר, להפר בריתי אתם בימי פרסיים שהעמדתי להם של בית רבי כי אני ה' אלקיהם לע"ל, נמצא ששני סוגי אנשים שימצאו בעת האחרונה, שניהם יקרבו את הגאולה, אלה במעשיהם הטובים וגודל המצוקות שהם סובלים, ואלה במעשיהם הלא טובים ומובן הדבר כי טוב יותר להאדם להיות מהטובים ולא מהרעים". ע"כ. עי' לקמן פ"ח אות יא.

ובספרו שם עולם שער התחזקות (פרק יג דף יד) כתב: מ"מ יש זמן קצוב לגאולתנו וזהו הזמן דבעתה שהוא אפילו לא זכו כלל ודומיא דעבד הנמכר שאפילו אין פרוטה אחת להשיב לאדונו מ"מ קבעה התורה זמן שהוא מוכרח לצאת לחירות, וכמו שכתוב הטעם כי לי בני ישראל עבדים וגו'. ע"כ.

עוד כתב בקונטרס ליקוטי אמרים (השמטה דף ל) לפרש הפסוק (מלאכי ג) והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם, ר"ל שכשיבוא אליהו הנביא וימצא הדור פרוץ בעונות, יוכיח אותם ויזרזם לשוב בתשובה שלמה, ואז ישמחו האבות עם

בניהם והבנים עם אבותיהם. אבל כשיבוא אליהו הנביא ויתחיל לעורר ולזרז את הדור לתשובה ויראה לעין כל גודל הגנות והבזיון למי שיבזה כבוד ד' ותורתו, אז יכיר הבן את גודל גנותו ממעשיו הרעים וישוב בתשובה שלמה ואז יתחיל האב לאהוב את בנו וישמח האב ביוצא חלציו וזשה"כ והשיב לב אבות על בנים, ר"ל שהאבות יתחילו אז לאהוב את בניהם תחת השנאה שהיו שונאים להם בלכתם בדרכם הרעה. ע"כ.

ו.

נגאלין בזכות כפירה בע"ז

מדברי הראשונים בעלי התוס' (סוף פ' בהר) אנו למדים, כי גם כשאין לבני ישראל זכות קיום המצות, הרי הן נגאלין בזכות קיום האזהרה של "לא יהיה לך אלהים אחרים", דהיינו בזכות הכפירה בע"ז.

וז"ל: כתיב (ויקרא כה, נד): ואם לא יגאל ב"אלה" המשפטים אשר תשים לפניהם (שמות כא, א), שלא קימו המצוות, מכל מקום לא אניחם בגלות, אלא "ויצאו בשנת היובל"... **על מה אנו נגאלין בלא קיום המצות?** שהרי מכל מקום קימו דיבור (שם כ, ג): "לא יהיה לך אלהים אחרים".

ויש להביא ראיה לפי' זה מהמבואר בספרי (דברים לב, יב), ה' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר (ברש"י: ורבותינו דרשוהו על העתיד וכן תרגם אונקלוס: ה' בלחודוהי עתיד לאשריותהון בעלמא דהוא עתיד לחדתא וגו'): שלא יהו בכם בני אדם שעובדים עכו"ם, וכה"א (ישעי' כז, ט) לכן בזאת יכופר עון יעקב [וגו', לא יקומו אשרים וחמנים] ע"כ. ומבואר שיש כאלה שזכותם היחידה היא אך ורק העובדא שאינם עובדי ע"ז.

וכן מבואר בתקוני זהר דף רצב וז"ל: וישראל דאינון מסטרא דההוא נער או מכרסיא קדישא אע"ג דהוו מחוייבין בכמה חובין כמה דאמרין אין בן דוד בא עד שיהיה דור שכולו זכאי או כולו חייב אתמר בהון (שם כא, ח) אם רעה בעיני אדוניה אשר לא יעדה. ועם כל דא והפדה בגלותא. ולא ימשול למוכרה בגלותא. בבגדו בה, בגין דבגדו בפולחנא דכוכביא.

ובפי' ה"אור החיים" הק' מצינו, כי אם הקב"ה רואה כי כבר כשל כח הסבל, אפילו אין בידם זכות, יגאל אותם אפילו יהיו רשעים גמורים, וז"ל: "ואם לא מצאה

ידו די השיב" (ויקרא כה, כח), פרושו ואם יראה האדון (חוזר אל הקדוש ברוך הוא) כי אין כח בעם לסבול חבלים עוד, ורבו חובותיהם למעלה ראש, ואפס כח הסבל, "והיה ממכרו... עד שנת היובל", שהוא זמן המוגבל לגאלה בעתה, ואז "ויצא ביובל ושב לאחוזתו", כי קץ ישנו אפילו יהיו ישראל רשעים גמורים חס ושלום".

הרי לפניך מבואר בפירושו כי בזמן שהקץ מגיע נגאלין אפי' אין לב"י ח"ו זכויות כלל, והם רשעים גמורים. וכן כתב גם הרד"ק (תהלים קח, ה): "אבל הגאולה **על כל פנים תהיה בזמנה, בין זכאים ובין חייבים**, אלא שאם יהיו זכאים, יחיש עתה".

וכן כתוב גם בספר "השלום והאחדות" (לר"ח יחיאל שפירא, דרוביטש תרע"ד) בשם האדמו"ר מטשורטקוב זצ"ל, כי גם על אלה שאינם מקיימים מצוות התורה, ורק הזכות שאינם מחליפים דת זו בדת אומה אחרת - בידם, הקב"ה מייחד שמו ואומר עליהם: "אני ה' אלקיהם", וז"ל: "קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלקיכם" (ויקרא יט, ב) - זוהי מדרגת הקדושים. "איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו אני ה' אלקיכם" (שם ג) - זוהי מדרגת היראים. "אל תפנו אל האלילים ואלהי מסכה לא תעשו לכם אני ה' אלקיכם" (שם ד) - אלו שאין נוטים שכמם לסבול עול התורה והמצוות ואין להם שום קישור עם היהדות, אלא שאין פורשים מן הציבור להחליף ח"ו דת אומה זו בדת אומה אחרת - אפילו כגון דא ג"כ "אני ה' אלקיכם". ובספר גאולת ישראל (להר"א יעלין) עמוד 24 מביא בשם "שארית ישראל" שמפרש הפסוק כמו שכתבתי כאן.

והגר"א כתב בספרו "אבן שלמה" (קמ"ז ותק"ז תיקון כב), כי הגאולה האחרונה תהיה בחסד, אפילו בלי תשובה, וגם על ידי זכות אבות, וז"ל: בכל דור קצים לפי ענין התשובה והזכויות המיוחדים לאותו דור, **אבל קץ האחרון לא תלוי בתשובה אלא בחסד**, כמו שכתוב (ישעיה מח, א) למעני, למעני אעשה. **וגם בזכות אבות**. וזה שאומרים "**וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם** למען שמו באהבה". וזה הקץ לבד נתגלה לאבות.

ובפירוש רמתים צופים על תנא דבי אליהו (פכ"ב אות סו) מסופר מעשה בענין אופן הגאולה, וז"ל: "פעם אחת היה הרב היהודי ז"ל והרב ר' דוד מלעלוב ז"ל בלובלין והיו מדברים בענין הגאולה ובמאמרם בסנהדרין (דף צח) 'אין הדבר תלוי אלא בתשובה', ויהי כאשר שמע [אדמו"ר מפרשיסחא] הדברים האלה והלך אל השולחן לפני היושבים והי' מונח ספר חומש, וכו' [ואמר אע"פ] **שלא יעשו ישראל תשובה, והגואל בודאי יבא**, ויפסקו מלדבר מזה ולא אמרו דבר וכאשר ישבו בש"ק זו סביב השולחן לפני הרבי [מלובלין] זלה"ה, ותיכף פתח הרבי בזה הענין, ואמר

בלשונו הק' ככל דברי אדמו"ר שאמר לפניהם בחול, ותמה הצדיק ר' דוד הנ"ל על רוה"ק שלו שידע מה שיאמר הרבי בש"ק וכו', ע"כ. הרי שהחוזה מלובלין והרה"ק מפרשיסחא זיע"א ראו מראש ברוח קדשם כי הגאולה תהיה אף אם לא יעשו בני ישראל תשובה.

וכעי"ז מובא גם בשם הסבא משפולי (שהמשיך דרכו של המגיד) שמופיע כצדיק הדור הגוזר שעל הקב"ה לגאול את עמו אפילו אם מתמהמה בתשובה, והוא טען שאין לו להקב"ה לחכות לכך שישראל יעשו תשובה, מפני שאי אפשר לדור זאת מהם, מאחר שהעם חלש, שבור ורצוץ, ולכן לא יעשו תשובה לפני הגאולה, כי אינו מסוגל לכך, בגין מצבו המכאיב.

וכן אנו מוצאים בגאולת מצרים, שהפסוק אומר כימי צאתך ממצרים אראנו נפלאות, מדמה את הגאולה העתידה לגאולת מצרים, שהקב"ה היודע את העתידות גאל אותם, אפילו תוך כדי ידיעה מראש כי עתידים הם להכעיסו, וכך שנינו במכילתא דרשב"י (וארא ו): "וירא אלקים את בני ישראל - ר' יהודה בן לקיש אומר: 'וירא אלקים', ראה שעתידין להכעיסו, 'וידע אלקים', שעתידין למרות ולנאץ, **אף על פי כן גאלן למען שמו**, שנאמר (יחזקאל כ, ט), ואעש למען שמי, לבלתי החל לעיני הגוים אשר המה בתוכם".

וכן דרשו (בשמו"ר פ"ג, ב): "'כי ידעתי את מכאוביו' (שמות ג, ז) - יודע אני כמה עתידים להכאיבני במדבר. כמה דתימא: כמה ימרוהו במדבר, יעציבוהו בישימון (תהלים עח, א), ואף על פי כן איני נמנע מלגאלם".

ובמכדרשב"י דף קעא, א (מובא בתורה שלמה שמות ו, ו): ר' יודן אומר כדאי היו ישראל ראויין לישטף במצרים שהפרו ברית מילה ועבדו ע"ז אלמלא שהביא הקב"ה עצמו בשבועה שנאמר לכן אמר לבנ"י אני ה' ואין לכן אלא שבועה. ותו"ש שם ה', מביא מקרא כי יד על כס יה ואומר ואעש למען שמי ובתנחומא שמות יב: וירא אלקים את בני ישראל וגו', ידע הקב"ה שעליו לגאלם למען שמו בעבור הברית שכרת עם האבות. וכן הוא אומר ויזכור אלקים את בריתו. וכך הוא אומר ע"י יחזקאל (יח, כ) ואעש למען שמי. ד"א וירא אלקים שלא היה בידם מעשים שיגאלו בשבילם וכן הוא מפורש ע"י יחזקאל (יחזקאל טז) רבבה כצמח השדה נתתיך וגו', כו', ואת ערום ועריה בלא מעש"ט לכך נאמר וירא אלקים שאין בידם מעשים ליגאל בהן. ראה תו"ש שם אות קצח, מתנחומא, ובמדרש הגדול כאן, ובמדרש תהלים מזמור קז, א, בזמן שהייתם במצרים גאלתי אתכם בשביל שמי כו' לא עשיתי בשביל אברהם יצחק ויעקב עיי"ש.

בשמו"ר פ"ג, ב: א"ר שמואל בר"נ: הדבר הזה שפט עתניאל בן קנז לפני הקב"ה - אמר לפניו רבון העולם, כך הבטחת את משה, **בין עושין רצונך בין לא עושין רצונך אתה גואלם**, שנאמר תהי עליו רוח ה' וישפוט את ישראל' (שופטים ג, י). לכך כתיב: כי ידעתי את מכאביו', **ואף על פי כן אני גואלם.**

ומעין זה שנינו במכילתא דרשב"י (שמות יג, כב): לא ימוש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה - אף על פי ממרים. אף על פי מכעיסין, ואף על פי מנאצין, ע"כ. וכן כתוב: אף כי עשו להם עגל מסכה - ואתה ברחמיך הרבים לא עזבתם במדבר, את עמוד הענן לא סר מעליהם ביומם להנחותם בהדרך ואת עמוד האש בלילה להאיר להם ואת הדרך אשר ילכו בה (נחמיה ט, יח־יט)".

בילקוט המכירי תהלים מ"ד סי' ד, וכ"ה בדברים רבה (כתי"א ליברמן) א, כה: אמרו בני קרח רבון העולמים, כל אותן הנסים שנעשה לנו לא בכחן ולא בזרועם ירשו את הארץ, אתה הוא שעשית להם כל אותן הנסים, והם לא היו כפויי טובה שלא להודות לך, אלא מהו אלהים באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו פועל פעלת, שתי פעולות פעלת נלחמת בשונאי אבותי' ועוד ורשת את הארץ, שנא' אתה ידך גוים הורשת, וכתי' כי לא בחרבם, מהו כי רציתם, אמרו בני קרח, רבון העולם, ולא בקשת להסתכל בכל מה שעשו ושהכעיסוך, ולא היו כדאין לנסים הללו, אלא אתה הוא שבקשת לעשות עליהם צדקה, כי רציתם.

ז.

השוכן אתם בתוך טומאתם

מאמרים לרוב פזורים במקורות חכמינו ז"ל, המזהירים אותנו על החשיבות המיוחדת שעלינו לייחס לפשוטי העם. המשולים לערבה שאין בהם טעם וריח, ועלינו לאגדם יחד עם הכלל ישראל, ואסור לנו להרחיקם, כי אם לקרבם, כדי שלא ינתקו ח"ו מאילן החיים של כללי שראל. ושיהיו תלויים עדיין בכלל ישראל, ואפילו אם אינם קשורים אלא בבחינת אבר המדולדל.

וחובה עלינו להדבק בדרכיו של הקב"ה, וללמוד ממנו כיצד אין הוא מואס באף אחד מישראל, וכך איתא במדרש תנחומא (מצורע ט): דרש ר' תנחומא: הקב"ה שורה שכינתו על ישראל, אעפ"י שהן טמאין, שנאמר: "השוכן אתם בתוך טמאתם".

ובדרך משל נאה מבארים חכמינו ז"ל כיצד מתגעגע הקב"ה כביכול לבניו, אפילו בשעה שהן מקניטין אותו, כי מכל מקום בניו הם, וז"ל (מדרש איכה ג, כ):

תני ר' חייא: משל למלך שהלך לחמת גרר ונטל בניו עמו. פעם אחת הקניטוהו ונשבע שאין נוטלן עמו, והיה נזכר עליהם ובוכה ואומר: **הלואי היו בני עמי אף על פי שמקניטין אותי**. הדא הוא דכתיב (ירמיה ט, א): מי יתנני במדבר מלון אורחים. אמר הקדוש ברוך הוא: **הלואי היו בני עמי כמו שהיו במדבר, אף על פי שמלינין עלי**. ודכותה בנבואת יחזקאל (יחזקאל לו, יז). 'בן אדם, בית ישראל ישובים על אדמתם ויטמאו אותה' - אמר הקדוש ברוך הוא: **הלואי היו בני עמי בארץ ישראל אע"פ שמטמאין אותה**. ע"כ. ראה מ"ש להלן פ"ט שלשה פירושים לבאר מדרש תמוה זה.

בקדושין לו ובתנחומא (בחקתי ג) איתא: בנים אתם לה' אלהיכם (דב' יד, א). בזמן שאתם נוהגים מנהג בנים אתם קרוים בנים, אין אתם נוהגים מנהג בנים אין אתם קרוים בנים, דברי רבי יהודה. רבי מאיר אומר: בין כך ובין כך אתם קרוים בנים. ע"כ. וכבר כתב הרשב"א בתשובותיו כי הלכה כר"מ, שבין כך ובין כך אנחנו קרויים בנים למקום.

בזהר (ח"א, קה): אמר רבי: מצוה לו לאדם להתפלל על הרשעים כדי שיחזרו למוטב. ואמר רבי: אסור לו להתפלל על הרשעים שיסתלקו מן העולם, שאלמלא סלקו הקדוש ברוך הוא לתרח מן העולם כשהיה עובד עבודה זרה לא בא אברהם אבינו לעולם. ושבטי ישראל לא היו, והמלך דוד ומלך המשיח, והתורה לא נתנה, וכל אותם הצדיקים והחסידים והנביאים לא היו בעולם.

ובס' "יערות דבש" (ח"א בברכת רפאינו) כתב: "וכן **ראוי מאד להתפלל על כל איש ישראלי מפאת שאין לך איש מישראל שאין לו חלק ויד במצות "וחיתה נפשי בגללו", ואם הוא רשע גמור פשיטא שיש להתפלל בעבור בריאותו** לבל ימות חייב, כי אם ימות בלי תקון ח"ו **ויחסר אבר מגוף גדול שהוא כללות ישראל**, ואין השכינה שורה על גוף פגום".

וכן ביאר בס' ערבי נחל בדרוש לר"ה דף 20 (שנת תקנ"ג) כי כל ישראל יחד הם כגוף אחד, וז"ל: הצדיקים שבדור הם בחינת ראש, ויש גם בחינת ידים ובחינת גוף. וכמו שאי אפשר לגוף בלי ראש ובלי רגלים, לכן כל תפלה שאין בה מפושעי ישראל וכו' כי הכל שיעור קומה, וכמו שא"א לגוף בלי ראש ובלי רגלים, ואם חסר אחד מכל האברים אין כאן שיעור קומה כך צריך גם פושעי ישראל, והכל גוף אחד, והבן.

וכבר הורו לנו חז"ל דבר זה, כי בברכתנו להקב"ה עלינו לכלול את כל הרשעים,

והתריעו נגד אלה המוציאים מן הכלל את הפושעים, וז"ל במס' מגילה (כה, א): "האומר יברכוך טובים - הרי זה מדרך אפיקורסות". ופירש"י: "שאינו כולל רשעים בשבחו של מקום".

והזהיר מאד בס' "תומר דבורה" (לר"מ קורדובירו) שהאדם צריך לאהוב את כל אחד, ואפילו את הרשעים עליו לאהוב בלבו, וז"ל: "ירגיל אדם לאהוב בני אדם כולם, ואפילו הרשעים - יאהוב אותם בלבו". ואף שאסור להתחבר עמהם, אבל עכ"פ צריכה להיות תקועה בלבנו האהבה אליהם, ועלינו לדרוש טובתם, מפאת הסיבות דלקמן: א. כי אין יהודי שאין לו חלק במצוה של וחיתה נפשי בגללו. ב. אין אנחנו יודעים מי עתיד לצאת מהם. ג. הם ג"כ קרויין בנים למקום, לשיטת ר"מ. ד. כי הם משלימים את הקומה השלימה של כלל ישראל. ה. אם ימות הרשע ח"ו בלי תשובה, יחסר ח"ו אבר אחד מכללות ישראל. ועקב כל הטעמים הללו, עלינו להתפלל גם לשלומם, ולבריאותם ולדאוג לכך שיעשו תשובה, ובודאי שאסור לשנוא אותם או לדבר עליהם סרה. (ודבר זה אינו צריך לומר שאין זה פוטר אותנו מלאסור עליהם מלחמה, כאשר הם מנסים לפגוע במצוות התורה הקדושה, ולקצץ בנטיעות, כי אז עלינו להתנגד להם בכל האמצעים שבידינו).

יש להוסיף מהמבואר בספר "לנתיבות ישראל" עמוד 213: ממקורה של הדרכת תורה זו נמשכת ומופיעה לנו, בכל תקפה של תמימות טהרתה, אהבת כל ישראל ממש, בכל מלוא הכרתה כפי שנקבע בסוף "אהבת חסד"[29], ובסוף "פלא יועץ"[30], ובמכתבי "פרי הארץ"[31], וב"לקוטי האמרים תניא", (לקוטי אמרים פרק ל"ב) וספר אורות ישראל (פרק ד' אורות הקודש חלק ג' שער ב' סדר רביעי) זו אהבת האמת ההחלטית, שהיא אהבת חינם, הנובעת ממקור הבוחר בעמו ישראל באהבה, היא שקולה ומכרעת לבנין ולתקומה של ישראל ותורה כנגד כשלון ההריסה של שנאת חינם, שהיא קלקול היחסים החברתיים והצבוריים.

29. בסוף "אהבת חסד" מאת ה"חפץ חיים" זצ"ל מרגניתא טבא מאת הגאון ר' יהונתן זצ"ל (איסור דאורייתא דלא תשנא את אחיך בלבבך אף לרשע גמור).

30. בסוף "פלא יועץ" מאת ר' אליעזר פאפו זצ"ל, "אלפא ביתא" אות אהבה, מאת הגאון ר' צבי זצ"ל (בכלל אהבת ד' לאהוב כל ישראל גם לפושעים).

31. במכתב "פרי הארץ" מאת ר' מנדל מוויטיבסק זצ"ל בסוף מכתב א'.

פרק שביעי

אתחלתא דגאולה - בדרך הטבע

א.

א. רבינו משה בן מכיר (מרבנן קדישי קשישאי בעיה"ק צפת), בספרו "סדר היום" [נדפס שם בשנת שנח־שנט], כותב: השתא עבדי לשנה הבאה בני חורין - "אם כעת אנו עבדים, לשנה הבאה נהיה בני חורין בעזרת השם יתברך, כי ישועת ה' כהרף עין. ונקלה זאת הגאולה הרבה מגאולת מצרים, **ואפשר לה להיות על פי הטבע**, ואין צריך כל כך לשנות סדרי בראשית וסדור המערכות, מה שלא היה כן ביציאת מצרים".

ב. ודבריו אלו, תואמים לדברי הרמב"ן בפירושו לשיר השירים (ח, יג) וז"ל: "**ברשיון מלכי האומות ובעזרתם ילכו לארץ ישראל**, כדכתיב והביאו את כל אחיכם (ישעיה סו, ב), **ותהיה המלכות ההיא נמשכת ואינה פוסקת לעולם**". (ראה בשרי האלף על פי' המיוחס להרמב"ן על שה"ש יש מיחסים אותו לר' עזרא רבו של הרמב"ן בקבלה).

ובדרך זו הולך גם הרד"ק, וכן הר"י אבן כספי, ועוד מחברים אשר אביא דבריהם להלן. וכך מוצאים אנו בפירוש הרד"ק על תהלים (קמו, ג) שכתב: "כתיב, אל תבטחו בנדיבים בבן אדם שאין לו תשועה, כי לה' לבדו התשועה, **והוא יסבבנה על ידי בני אדם**, וכמו שסבב תשועת גלות בבל על ידי כורש, **כן לעתיד יסבב גאולת ישראל על ידי מלכי הגוים שיעיר את רוחם לשלהם**, כמו שכתוב: 'והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה". וזה יהיה לפי שבטחו ישראל בגלות באל יתברך לבדו".

גם רבי יוסף ן' כספי (נפטר ה"א ק"א) כ' בספרו (תם הכסף ד' מד): "היות אפשרי קרוב צאתנו מן הגלות הזה... או מדוע לא יעשה האל לנו כמו שעשה בבית שני... כורש העביר קול בכל מלכותו 'מי בכם מכל עמו'... ומדוע לא יקל שעוד יביא ה' איש יעשה כמעשה משה וילך אל מלך מצרים ומלך תתר, וימסרו לו היהודים וארץ ישראל? או יקום מלך ויכבוש את כל ארץ ישראל מיד מלך מצרים הנקרא אלשולטן היום, ויעביר קול בכל מלכותו שנשוב לארצנו... או אולי מבלי כל אלה **יעיר השם**

יתברך מחר או מחרתו רוח השלטון היום שימסור ארץ ישראל לנו ויאספו שמה כל היהודים הנמצאים בכל מלכותו וזולתם מארבע רוחות השמים, ובכלל מי יוכל לספר הדרכים, דרכי אל... למה נטרח לחשוב איך יעשה ה' כל נפלאותיו... אבל הכלל **כי הענין מטבע האפשרי**".

יוצא לנו מבואר מהאמור מדבריהם, כי אתחלתא דגאולה, אפשר שתהיה עטופה בלבוש טבעי, כגון על ידי שיתעוררו האומות לתת לנו את הארץ.

ובס' מוסד היסוד דף קלז מביא שר' ישראל משקלאב תלמיד הגר"א הביא דברי הרמב"ן הרד"ק, וז"ל: הגאון המקובל ר' יעקב ליב לעוי ז"ל אב"ד בירושלם, היה מדבר הרבה בדרשותיו ע"ד האתחלתא דגאולה בשיטת הגר"א ועל מצות הרחבה, והיה מדגיש שהאתחלתא תהיה כמו שהיה בימי בית שני ברשיון מלכי האומות. הרה"ג ר' חיים לוריא (שהיה רב בקרשנאויץ) במאמרו בעתון "המגיד" משנת תרכ"ב גליון 26 כותב שר' יעקב ליב אמר לו שדבר זה מוסכם אצל כל אנשי ארץ ישראל. בהספדו על הגאון ר' ישעי' ברדקי ז"ל ציין הגרי"ל את מסירותו הנלהבת של ר' ישעי' במצות הרחבת הישוב וגם שמע ממנו מה שקיבל מחותנו הגאון ר' ישראל משקלוב תלמיד הגר"א, שכל הפרק בישעיה נ"ד, שבו נאמר על מצות הרחבה "הרחיבי מקום אהלך" וכו' מלא ברמזים עמוקים עפ"י הגר"א על האתחלתא דגאולה ושעיקר האתחלתא במעשה תלויה במצוה זו. הרמב"ן בשיר השירים והרד"ק (תהלים קמ"ג) אומרים ג"כ שתחילת הגאולה תתחיל ברשיון מלכי האומות, ע"כ.

ג. ומקור לרעיון זה, מצאתי במדרש חז"ל (מובא בילקוט שמעוני עקב, רמז תתנ"ב): "אמר הקב"ה: בעולם הזה היה בשר ודם נעשה לכם סניגור ומושיע אתכם, אבל **לעתיד לבא אני בכבודי נעשה לכם סניגור בפני שרי אומות העולם, ומושיע אתכם מהם**, שנאמר (ישעיה סג, א) אני מדבר בצדקה רב להושיע". וכוונתם - בהגדרה של "**סניגור** בפני שרי אומות העולם" - היא, כי לעתיד לבא הקב"ה יגזור על שרי אומות העולם, שהאומות שלהם יתנו רשיון לבני ישראל להתיישב בארץ, ושיעזרו להם לרשת אותה.

ומצינו בכמה מקומות שהקב"ה עושה כן, כגון במסכת פסחים (קיח, א) איתא: "א"ל הקב"ה לשר של ים: פלוט אותן (המצריים) ליבשה"! (כדי שבני ישראל יראו אותם). ובב"ר (פ"י, ח) כתוב: "רמז הקב"ה לשר של ים ועמד מזעפו". (ועיין מדרש ויושע ט, ובב"ר לב, ו). ובמדרש תנחומא (ויצא ב) איתא: "מלאכי אלקים עולים ויורדים בו - אלו שרי אומות העולם וכו'". ולזה כיוונו חז"ל באמרם "**סניגור בפני**

אומות העולם", שהקב"ה ישתמש בהם לפי רצונו, וכמו שכתבו הראשונים הנ"ל, שיסבב הקב"ה הגאולה בדרך הטבע, על ידי שיתעוררו האומות להתיר ירושת הארץ לבני ישראל. (ולקמן בפ"ח אביא אי"ה מאמרי חז"ל רבים, המוכיחים כי אתחלתא דגאולה תהיה ע"י הקב"ה ולא ע"י בו"ד).

ד. מקור נוסף לדברי הרמב"ן, ושיטת הרד"ק ור"י אבן כספי, מצאתי במדרש שיר השירים (ח, ד - מכת"י הגניזה ע"י גרינהוט, ירושלים תרנ"ז): "השבעתי אתכם בנות ירושלים - שבועה זו למה? אלא אחת לבנין שלמה, ואחת לבנין עזרא, **וזו לבנין העתיד, ובכולן השביע הקב"ה את האומות שיעזרו לבנותו**, כדי שישאו ישראל ק"ו בעצמן; ומה האומות העושין מיראה כך - אנו שעושין מאהבה על אחת כו"כ, ומה האומות שעושין בשביל אחרים כך - אנו שעושין בשביל עצמנו על אחת כו"כ". הרי מפורש יוצא מדברי חכמינו ז"ל, כי הקב"ה השביע את האומות שיעזרו לבנין הבית של לעת"ל.

וביאור ענין השבועה שהשביע הקב"ה את האומות שיעזרו לבנותו, הוא על פי דברי הגמ' במס' כתובות (קיא, א), דמבואר התם שהשביע הקב"ה את אומות העולם שלא ישתעבדו בישראל יותר מדאי. ובעל "אבני נזר" (חיו"ד סימן תנד, דף קמד) מפרש, כי הכוונה בדבריהם שהשביע הקב"ה לאומות העולם, היינו את השר של כל אומה ואומה, שלא יסיתו כל אחד את אומתו לשעבד בישראל יותר מדאי, כי מאחר שיצר האומה נובע מהשר, הרי שביד השר להסיתם לכל מה שירצה, וזה השביעם וכו', וע"כ כאשר הקב"ה נפרע מאומה - נפרע מהשר תחילה, עכ"ד.

ונראה כי גם במדרש הנ"ל, הכוונה שהשביע הקב"ה את שרי האומות שיעזרו לבנות את הבנין של לעת"ל, ולפי זה מוארים באור בהיר דברי המדרש הנ"ל (מהילקוט שמעוני) כי "לעת"ל אני בכבודי נעשה לכם סניגור בפני אומות העולם", וכוונתם כי הקב"ה בעצמו יגזור על השרים שישפיעו על אומותיהן, שיתהלכו עם בני ישראל בנועם, וכדברי הרמב"ן הנ"ל, כי עתידים בני ישראל לעלות לאר"י "**ברשיון מלכי האומות**". ולזה התכוין גם בעל "סדר היום" שכתב: "**ואפשר לה להיות על פי דרך הטבע**", והרד"ק אשר חזה מראש, כי "**יסבב (הקב"ה) גאולת ישראל על ידי מלכי הגוים שיעיר את רוחם לשלחם**". וראה לעיל פ"ג סימן יא עוד פי' בדברי הילקוט.

ה. לדעתם של הראשונים הנ"ל, יש לצרף גם את דעתו של רבינו סעדיה גאון ב"אמונות ודעות" (מאמר שמיני): "והשלישי: שהעמים יבנו חומות בית המקדש, כמו שנאמר (ישעיה סו) ובנו בני נכר חומותיך". וכ"כ האע"ז (שם): "ואפילו בני

ישראל לא יבנו חומות ירושלים, כאשר לא בנו הבית, כי אם גוים". ולפירושו מתייחסים הדברים גם על חומת ירושלים, ולא רק על חומת בית המקדש בלבד.

ו. והטעם על דברי המדרש הנ"ל כי אומות העולם יעזרו בבנין בית המקדש של לעת"ד, וכן דברי הרמב"ן כי בעזרת האומות יעלו בני ישראל לארץ ישראל - מנומק היטב בדברי רבינו בחיי (פר' שמיני) בשם תנחומא, וז"ל: "ובמדרש תנחומא, למה נמשלה מלכות זו לחזיר? שעתיד הקב"ה להחזיר עליהם מדת הדין. ויש נוסחאות שכתוב בהן: 'להחזיר העטרה ליושנה', והענין כי המקדשים נבנו על ידי ישראל; בית ראשון בנה שלמה שהוא מזרע יהודה, בית שני בנה זרובבל שהוא גם כן מזרע יהודה, שנאמר (זכריה ד, ח) ידי זרובבל יסדו וגו', ונעשה על ידי כורש שנתן רשות בזה. אבל הבית השלישי - עתידה אומה זו לבנותה, וזהו שאמרו 'עתיד להחזיר העטרה ליושנה', לפי שהוא החריבו. ויש נוסחאות שכתוב בהן: 'עתיד הקב"ה **להחזירו לנו**', וההמון מבינים שעדיין יהיה טהור לישראל, אבל ביאור הענין על הכח שלו שהוא מיצר לישראל, ולעתיד ישוב עם שאר כל הכחות לעזור ולתמוך לישראל, כי ירבה השלום בעולם, שנאמר (ישעיה יא, ח, שם ז) וגר זאב עם כבש וגו', וכתיב לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי, ע"כ.

ז. [ויש להעיר בביאור הגרסאות, מהא דמבואר במדרש (ויק"ר סוף פי"ג): "ולמה נקרא שמה חזיר - שמחזרת עטרה לבעלה, הה"ד ועלו מושיעים בהר ציון לשפט את הר עשו והיתה לה' המלוכה" (עובדיה א, כא).

ובקה"ר (פ"א, ט) איתא: "שהוא עתיד להחזיר את המלכות לבעליה, ויש מפרשים שמחזירה את המלכות לישראל". ומסתבר כי ביאור דבריהם הוא עפ"י הפדר"א (סוף פי"א), דאיתא התם: "המלך העשירי - חוזרת המלוכה לבעלה, מי שהיה המלך הראשון הוא המלך האחרון, שנאמר (ישעיה מד, ו) אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין א'". וכן מובא בויק"ר ראיה מהפסוק "והיתה לה' המלוכה". אמנם את הנוסח שמביא רבינו בחיי מתנחומא, אפשר לפרש באופן זה]. וראה לקמן פ"ט מה שהבאתי פי' מהגה"ק אדמו"ר מאסטראוצע זצ"ל הפי' בדברי הויק"ר.

וכ"כ המלבי"ם בישעיהו (מג, ז) לפרש הקרא: כל, אומר לא לבד שאצוה לארבע רוחות השמים שיוציאו את הגולים, אבל דעו **כי כל הנקרא בשמי** היינו כל הבריאה העליונים והתחתונים כל המתיחס אל שמי שאני בראתיו, וכל אשר **לכבודי בראתיו** שהוא כל הבריאה אשר בראתיה לכבודי שיתגלה ע"י המציאות כבוד ה' הנה כל המציאות כולו יצרתיו וגם עשיתיו רק למען **הוציא עם עור**, שתכלית כל הבריאה הוא לכבודי, וכבודי לא יתגלה רק ע"י קיבוץ הגליות והתגלות מלכות שמים

ואחדותו, ואם כן בהכרח שהכינותי כל המציאות ותקנתיו וגמרתיו רק על אופן זה **שכל המציאות כולו תעזור לזה שיצאו** עם העור הזה וישובו ביום יזרעאל, כי זה תכלית הבריאה בכללה, וכל המציאות הוכנה שיהיו אמצעיים עוזרים אל התכלית הזאת אשר על ידו ישתלם המציאות בכלל להשיג את התכלית המבוקשת שהוא שלימות המציאות כולו. **עם עור ועינים יש**, כמ"ש למעלה מי עור כי אם עבדי, **וחרשים ואזנים למו**, כמ"ש וחרש כמלאכי אשלח, עכ"ל.

ב.

הגאולה 'בעתה' תהיה בדרך הטבע

ח. בסנהדרין (צח): **"א"ר אלכסנדרי, ריב"ל רמי: כתיב, אני ה' בעתה אחישנה, כתיב 'בעתה' וכתיב 'אחישנה', זכו - 'אחישנה', לא זכו - 'בעתה'. ואמר רבי אלכסנדרי: רבי יהושע בן לוי רמי: כתיב, חזה הוית בחזוי ליליא וארו עם ענני שמיא כבר אינש אתי [וארא בחלומי והנה בתוך הענן כמראה דמות אדם עליו מלמעלה], וכתיב "עני ורוכב על חמור"?! זכו - "עם ענני שמיא" [במהירות, היינו 'אחישנה'], לא זכו - "עני רוכב על חמור" [בעצלות].**

ועל ההבדל בין אופני הגאולה של 'בעתה' ו'אחישנה', מוצאים אנו כתוב ב"אור החיים" על התורה (במדבר כד, יז) וז"ל: "אראנו ולא עתה - כפל הענין ושינה הלשון, יתבאר עפ"י דבריהם ז"ל, שאמרו שאם תהיה הגאולה באמצעות זכות ישראל, יהיה הדבר מופלא במעלה, ויתגלה הגואל מן השמים במופת ואות, כאמור בספר הזוהר, משא"כ כשתהיה הגאולה מצד הקץ ואין בני ישראל ראוים לה - תהיה באופן אחר, ועליה נאמר שהגואל יבא עני ורוכב על חמור. והוא מה שאמר כאן כנגד גאולת אחישנה שהיא באמצעות זכות ישראל. שרמז במאמר 'אראנו ולא עתה' - אמר 'דרך כוכב מיעקב', שיזרח הגואל מן השמים, גם רמז לכוכב היוצא באמצע השמים לנס מופלא, כאמרו בספר הזוהר. ונגד גאולה בעתה - שרמז במאמר 'אשורנו ולא עתה' - אמר: 'וקם שבט מישראל', פי': **שיקום שבט אחד מישראל הקמים בעולם בדרך הטבע**, ע"ד אומרו ושפל אנשים יקום עליה, שיבוא עני ורוכב על חמור, ויקום וימלוך, ויעשה מה שנאמר בסמוך". סובר שהגאולה "בעתה" תהיה בדרך הטבע.

וילה"ר לפירושו מדברים רבה (פ"א, יז): "אמרו ישראל לפני הקב"ה רבש"ע עד מתי משועבדים אנו בידו, א"ל עד שיבוא אותו היום שכתוב בו דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל וכו', אמר הקב"ה אותה שעה אני מופיע מלכותי ואמלוך עליכם וכו' (וראה לקמן פ"ח).

ט. כדברי בעל "אור החיים" בפי' דברי הגמרא, שאם לא זכו בני ישראל תהיה הגאולה בדרך הטבע, מצינו שכתב כן גם אחד מגדולי ישראל, והוסיף כי אם תהיה הגאולה בעתה, אז תהיה ברשיון מלכי האומות, ובעזרתם ילכו לארץ ישראל, כלשון הרמב"ן. והוא: הגה"ק מרא דארעא דישראל רבי יהושע יהודה לייב דיסקין זצ"ל, שכתב (ב"הפלס" תרס"ד, עמוד 435): "זכו - עם עננא שמיא, על ידי נסים ונפלאות, לא זכו - כבר אינש, **תהיה אתחלתא דגאולה ברשיון הממשלות**".

י. השקפתו זו מבוארת גם בספר "ציר נאמן" להרב יהושע זאב [דמתקריא אבנר] זיסנעוויץ ז"ל (נדפס בירושלים שנת תרנ"ח, בהסכמת גדלי ירושלים תלמידי הגה"ק מרן רבי יהושע לייב דיסקין זצוק"ל), ובהקדמה כותב המחבר שהי' בן בית אצלו, וטייל עמו בכל יום מחוץ לעיר לצורך בריאותו, וכן מביא המחבר גם כמה חידו"ת אשר שמע מפ"ק של הרב מבריסק זצ"ל. (וראה שם הסכמתו של הגרי"ח זוננפלד זצ"ל). ושם כותב המחבר (בדף ס, ב) וז"ל: "וכן הצדיק רבי אליהו גוטמאכער אבד"ק דעיר גריידיץ כתב, וז"ל: 'והגאולה ממתנת עלינו, **ורק בהתחלה מועטת מאתנו - יפתחו כל שערי גאולה וישועה**, וי"ל בטח שאם תהיה התחלה לישוב א"י לפדות חלק מסוים לעבודת ישראל, **שישמרו שבתות ומועדים מלעבדה, ויקיימו כל המצוות בארץ - שתבוא הגאולה הגדולה שהיא בכלל זכו, שימהר ויחיש קודם בעתה**'. ושאלתי את פה קודש הגאון המנוח אדמו"ר מהרי"ל זצוק"ל אם דעתו מסכמת לדבריו, והשיב: **כי הגאון ר' אליהו לא מסברת עצמו אמר אלא מדברי חז"ל המה, וכל אחד מחויב להאמין ולהסכים**. ואז ראיתי והבנתי שהוא מסכים לדברי הגר"א גוטמאכר, **וכן הראה לי הלכה למעשה**, שהשתדל עבורי בעת שעסקתי בקנין אחוזת ארבל (בשנת מ"ה). והאמת ניתן לכתוב, ואעידה נא לי שני עדים נאמנים: ה"ה הרה"ג הג' המקובל וכו' מו"ה נפתלי הירץ הלוי אבד"ק יפו ת"ו וכו', שצוה לו רבינו המנוח זצ"ל לערוך מכתב להרה"ג הג' מו"ה שמואל מאהליבר ז"ל אבד"ק ביאליסטוק, שישלח את מחיר אחוזת ארבל ליד רבינו זצוק"ל, והוא ישלח אחד מיקירי ירושלים שיעשה שטר מקנה מהממשלה (קושאן) וכו', והעד השני הוא השר הנדיב הבארון בנימין אדמונד דע רוטשילד וכו'". (ועיי"ש באריכות).

מבואר מדבריו כי דעת הגה"ק מבריסק היתה נוחה מרעיון ישוב הארץ בזמנו. וגאולת אדמתה, וכי זו היא ההתחלה לגאולה העתידה. ותואמת עדות זו, את דברי

הגה"ק שהובאו לעיל, כי על ידי פעולות לישוב הארץ וגאולת אדמתה - נזכה לגאולה של "בעתה", וכלשונו: "**לא זכו - כבר אינש, תהיה אתחלתא דגאולה ברשיון הממשלות**".

יא. ודברים הדומים לדברי בעל ה"אור החיים" הנ"ל - "**שיקום שבט אחד מישראל כדרך הקמים בעולם דרך הטבע**" - כ' ב"צדקת הצדיק" להגה"ק ר' צדוק הכהן זצ"ל, וז"ל: "ולא לחנם כתבה התורה ענין המעפילים בפ' שלח אשר כבר האמינו בדברי משה ולמה לא שמעו לו בזה שאמר להם אל תעלו וגו'? אלא שזה בכלל חוץ מצא וכו'. כמשארז"ל (סוטה מט, ב): בעקבתא דמשיחא חוצפא יסגא, שאז הוא העת לזה וכו', ולכך אמר להם משה: 'והיא לא תצלח' - נראה שעצה היא, אלא שלא תצלח. ודייק '**והיא**', שבכ"מ דרז"ל **היא** - ולא אחרת, שיש זמן אחר שמצליח, **והוא זמנינו זה שהוא עקבי דמשיחא**". ואיסור השבועות לא הזכיר כלל, מהטעמים שיתבארו להלן.

וכ"כ רבו בספר "מי השלוח" מכ"ק אדמו"ר הרב מהו' מרדכי יוסף זצ"ל מאיזביצא דף קת. פרשת מסעי ד"ה ויסעו מהר שפר ויחנו בחרדה, היינו בכל דבר שאדם מסופק היאך רצון ה' נוטה. אז העצה היעוצה לו שיגדיר א"ע מהמעשה, וזה ויחנו בחרדה, כי ע"י החרדה שיהי' לאדם טוב לו לחנות ולהיות שב ואל תעשה, כמו עתה שנשבעו שלא ידחקו את הקץ, ויסעו מחרדה ויחנו במקהלות, **היינו בעת שהשי"ת יחפוץ לקבץ אותנו, אז יתן תקיפות בלבם שלא יחרדו, הלואי שתהי' בקרוב בימינו**, ע"כ. ומבואר בדבריו רעיון הנ"ל שבאתחלתא דגאולה יתן השי"ת בלב בני ישראל התחזקות ותוקף שלא יחרדו לעלות ארצה.

בס' תפארת שלמה על התורה סוף פ' מסעי עמוד קט (217). במדבר לו, ה: כן מטה בני יוסף דוברים וגו' ולא תסוב נחלה ממטה אל מטה וגו' ולא תסוב נחלה ממטה אל מטה אחר. עיין באוה"ח שהקשה על כפילת הדברים בפסוקים ולא תסוב כו' ע"ש. עוד י"ל בפ' הראשון לא נאמר אל מטה אחר ובפסוק השני נאמר למטה אחר. אכן הנה זה מרמז על מעלת קדושת ארץ ישראל וירושלים תובב"א. כי הנה צריך כל איש להשתוקק בכל לבבו על א"י וקדושתה, כמ"ש שאלו שלום ירושלים ציון דורש אין לה, מכלל דבעי דרישה. **וענין התשוקה היא מועלת בעצמה על הגאולה העתידה ב"ב**, והיינו כשישים האדם על לבו דברי הכתוב, של לא תסוב נחלה ממטה למטה כי הקפידה התורה שלא תסוב נחלה ממטה למטה אחר, אעפ"י שכולם י"ב שבטי י"ה כולם קדושים ומה חילוק בין זה לזה, אף על פי כן הקפידה התורה ע"ז, מכ"ש בזמן הזה אשר בעוה"ר כל ארץ הקדושה היא תחת יד הישמעאלים, ויבלעוה זרים ויירשוה והנה באו גוים בנחלתך טמאו את היכל קדשך

שמו את ירושלים לעיים, מכל שכן שצריך לקרוע לבב איש לצעוק על זה אל הקב"ה, לעורר רחמים על הארץ ועל קיבוץ גליות לתוכה בשמחה במהרה. והנה ההתעוררות הלזה של תשוקת הארץ כשתהיה באמת מעומק הלב, שיאדיב באמת בנפשו על כבוד ארץ הקדושה, הנה בזה מעורר למעלה הרחמים והרצון על הגאולה במהרה, כמ"ש שאלו שלום ירושלים עי"כ ישליו אוהביך ב"ב. וכן מצינו זה בבני יוסף שמכח תשוקתם לא"י עד שהרע בעיניהם שתסוב נחלה עמו שאמרו. הנה על ידי כן המשיכו הציווי מה', לא תסוב נחלה ממטה למטה כנ"ל, ואם לא היה תשוקתם כל כך לא השיגו הציווי בזאת. וכן מצינו כדומה לזה בענין פסח שני במאמר האנשים הטמאים שהיתה תשוקתם גדולה מאד לעשות הפסח ומקירות לבבם צווחו למה נגרע מלהקריב קרבן ה'. ע"כ נעתר להם ה' ונתן להם מצות פסח שני. כי ע"י תשוקתם הנכונה לפני ה' המשיכו הלכות חדשות הנ"ל. הנה כמוהם אם תגבר התשוקה בלב איש מבנ"י אל הארץ ובנין בית המקדש הלא חיש מהר יעתר להם כי הלא הוא בנוי ועומד הוא למעלה רק שצריך לבקש עליו להורידו כמ"ש לשכנו תדרשו ובאמת שמה. וכמ"ש דוד המע"ה שהתעורר מעצמו על בנין ביהמ"ק, ויעתר לו ה' כמבואר בכתוב, ועל שם זה נקרא דביר ביתך לשון דבור, שצריך לבקש מהש"י עליו להבנות במהרה, וכל המתאבל על חורבן ירושלים זוכה ורואה בנחמתה כי כל האומר כן באמת בתפלה ולירושלים עירך ברחמים תשוב הנה פועל באמת זה למעלה על קירוב הגאולה כנ"ל. הנה זה שאמר הכתוב ולא תסוב נחלה ממטה אל מטה. כי כן הוא באמת לכל שבט ושבט יחס פרטי לגבול חלקו בארץ כמבו' בס' טוב הארץ וכו'. ולכך כאשר צוה לחלק א"י התעוררו מטה בני יוסף עם גודל תשוקתם על הארץ וקדושתה, הנה המשיכו המצוה הזאת של לא תסוב נחלה שהוא נכון לכוונה זו שבארנו. אבל אח"כ אבדו אותו החשק, לכך אח"כ הותרו השבטים לבוא זה בזה שלא נצטוו לא תסוב נחלה רק לאותו הדור לבד והוא הטעם כמ"ש. ומעתה נכון מאמר הכתוב שנית ולא תסוב נחלה ממטה למטה אחר הוא כמ"ש, כי מענין הסבת נחלה משבט אל שבט אחר, נוכל להבין להקפיד על הסבת נחלה זהו ירושלים הקדושה ביד האחרים הישמעאלים היושבים עליה בעוה"ר, וצריך להתעורר בתשוקה להמשיך הדין הזה להתקיים לא תסוב נחלה למטה אחר הם הישמעאלים כנ"ל. ועי"כ במהרה יתקיים הדבר כי איש בנחלתו ידבקו בנ"י, והוא שכתב ואמר הדור האחרון בניכם אשר יקומו מאחריכם על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת. שיש להבין למה תלה הכתוב דוקא בדור האחרון ולא ישאלו זה קודם לכן. אך הנה כמו שבארנו **כי הדור ההוא אשר יתנו עיניהם ולבבם לשאול על זה והם ידאבו על חורבן הארץ וירושלים כנ"ל, וע"י תשוקתם ודאבון**

נפשם על הארץ הנה יתעוררו הגאולה, והם יהיו הדור האחרון קודם הגאולה כנ"ל, והוא שכתוב ופחדו אל ה' ואל טובו באחרית הימים וגו' עיין שם ברש"י, והבן. ע"כ.

ויש להביא ראי' לרעיון זה שהגאולה תלוי' בהדור, מהמבואר באגדת בראשית פפ"ב: הקבצו ושמעו וגו' אע"פ שאיני יודע אימתי יום הדין, אלא הרי אני אומר לכם, כשתתאספו ותתקבצו, אותה שעה אתם נגאלין, שנאמר אסוף אאסוף יעקב כולך (מיכה ג') מיד ויעבור מלכם לפניהם וד' בראשם. וראה ב"ר פצ"ח ובתורה שלמה פמ"ט אות ז. נעשו בני ישראל אגודה אחת, התקינו עצמם לגאולה ועיי"ש אות כה.

ובואו של הגואל צדק יהי' אחרי קבוץ גליות וכיבוש הארץ, וכשיטת הירושלמי מע"ש שמלכות בית דוד תהי' אחרי בנין בית הבחירה.

יב. מקור לרעיון שהגאולה צריכה להיות מלובשת בתוך דרך הטבע - מצא בעל "ערבי נחל" - בגמ' כתובות (קיא, א), היכן שמבואר ג' השבועות שהשביע הקב"ה: 'אחת, שלא יעלו ישראל בחומה (יחד ביד חזקה, רש"י), ואחת, שהשביע הקב"ה את ישראל שלא ימרדו באומות העולם, ואחת, שהשביע הקב"ה את העובדי כוכבים שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדאי וכו' לכדר' לוי דאמר שש שבועות וכו' שלא יגלו את הקץ, שלא ירחקו את הקץ [ל"א שלא ידחקו גרסינן, לשון דוחק, שלא ירבו בתחנונים על כך יותר מדאי, רש"י]". ולכאורה יש להבין פירש"י, כי הלא אנשי כנה"ג תקנו בתפלת י"ח להתפלל ולבקש על הקץ, וא"כ יש לבאר מהו השיעור של "יותר מדאי", ועד כמה מותר להפציר בתפלה על כך?

ותירץ על הערה זו "בערבי נחל", וז"ל: "והטעם בזה, **כי דבר הבא בעתו ובזמנו כבר נתלבש הדבר תוך הטבע**, ואין מונע, ואין שטן ופגע רע, לכן בוא יבוא הדבר ההוא בנחת ולא בצער, משא"כ אם ידחקו את הקץ, דהיינו דירבו בתפילה, אף כי א־ל כביר לא ימאס, ותבוא הגאולה קודם זמנה, יהיו הרבה מקטרגים, והיה הדבר ההוא בהרבה צער ויסורין". וראה לקמן פ"ח. וכעי"ז כתב בספר בני יששכר מאמרי חדש ניסן במשנה תורה כי בחפזון יצאת מארץ מצרים לעתיד הבטיחנו יוצרנו כי לא בחפזון תצאו כו' ואף שהנס ההוא (של בחפזון יצאת) מופלא מאד, עכ"ז יותר הי' טוב לנו דאם היינו ראויים שתהי' הגאולה ע"פ פעולת מעשינו הטובים באתערותא דלתתא, כי אז היתה מתקיימת הארה לעולמי עד, וכמו שהבטיחנו יוצרנו על העתיד, כי לא בחפצזון תצאו, כי תהי' הגאולה ע"פ פעולת מעשינו ותהי' גאולה נצחית לעולמי עד, וכו'. ע"כ.

יג. ונראה להוסיף ביאור על פירוש זה, לפי מה שנתבאר לעיל פ"ד, שם הבאתי

הרבה מאמרי חז"ל המורים על כך שרצון השי"ת הוא, שגאולת ישראל תבוא קמעא קמעא, והיינו שתהיה מלובשת בדרך הטבע, ואם תבוא קודם זמנה אין לה קיום. ומהאי טעמא נראה שהשביע הקב"ה את אומות העולם שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדאי, וכמו שמסיימים רז"ל במדרש שהש"ר: "שאם מקשים עול על ישראל, הרי גורמין לקץ לבוא **שלא בעונתה**". וכדי למנוע דבר זה, השביע אותם הקב"ה שלא יגרמו לכך. וב"יפה קול" (לבעל יפ"ת) העיר על הלשון שנקטו רז"ל במדרש '**שאם מקשים**' וכו', דמשמע כאילו שהקב"ה דורש כביכול טובתם של אומות העולם, כי בכח השבועה הוא מאלץ אותם להמנע מגרימת קירוב והקדמת הגאולה שלא בעונתה? ותירץ על כך, כי זו נחמה לישראל בהקשות המלכיות עולם עליהם, ודרך הלצה קאמר, דה"ל כאילו השביע למלכיות על זה, ואמר להם שהעצה הנכונה להם, שלא יקשו עול, שלא יגרמו לקץ לבוא. עכ"ד. אך דבריו נראים קצת דחוקים, לומר כי אחת השבועות לא נאמרה כי אם בדרך של 'כאילו' השביע, ודרך הלצה נאמרה.

ברם לפי המבואר לעיל אפשר לומר, כי אדרבה השבועה היא לטובת ישראל, כי אם ישתעבדו בהן יותר מדאי, יגרמו לגאולה שלא בעונתה שאין לה קיום, ותהיה בהרבה צער ויסורין.

ויסוד לרעיון זה, כי הגאולה שלא בעונתה - רעה היא לישראל, אנו מוצאים בגמרא (ב"מ פה, ב): "סברי תקפי ברחמי, ומייתי ליה למשיח בלא זמניה", והמהרש"א כתב שם: לטרדינהו, לומר דלא אתי עדיין זמן המשיח, ועדיין נתנו ישראל להיות משועבדים תחת יד מלך פרס, עיי"ש.

ולאור הדברים האמורים, הרי שאנחנו מתפללים רק שהגאולה תבוא מיד, בתנאי שהיא בעונתה, ואין כוונתנו להתאמץ בתפילה ולהביא הגאולה מיד, אפילו אם היא שלא בעונתה, ותהי' בהרבה צער ולא יהי' לה קיום.

ואת הרעיון של בעל "סדר היום", כי יתכן שרצון הבורא יתברך הוא, שתהיה הגאולה עפ"י דרך הטבע, הביעו גם כמה מגדולי ישראל בספריהם, כי הגאולה תתחיל בזמן שבני ישראל יגאלו האדמה, ויתקנו מה שקלקלו בדורות הראשונים, כמ"ש "וימאסו בארץ חמדה" (תהלים קו, כד). וכמו שאנו מוצאים כי גדולי ישראל לפני מאה שנה, זירזו ועודדו את גאולת הארץ והתיישבותה, על ידי הפרחת שממותיה, וגם נתנו ידם ליסוד חברות למטרת ישוב הארץ.

ג.

החפץ חיים: הגאולה העתידה תהי' בסיוע אומות העולם כמו אצל כורש

יד. בספר "שם עולם" (נדפס בשנת תרנ"ה) שער ההתחזקות (פרק י"ד דף יד ע"ב) כותב וז"ל: כתיב בישעיה נ(א) הביטו אל צור חוצבתם ואל מקבת בור נוקרתם הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם כי אחד קראתיו ואברכהו וארבהו וגו'. ובאור הכתובים כך הוא שהנביא מנחם לישראל אשר נארך גלותם, והנה פזורים בארבע כנפות הארץ, ובזויים ושפלים בעיני כל הגוים, אשר לפי דרך הטבע, אין שום אופן כלל שאלה השפלים וחלשים, שאין להם שום שר ושופט מזרעם, הם יהיו לנס לכל העמים, ולכן אמר לנו הנביא כי אין לנו לדאוג מזה כלל, כי הנהגת עם ישראל לא ככל העכו"ם שעלייתן הוא בדרך הטבע מעט מעט, אבל ישראל אינם כן שמתחילתן ועד סופן הם בהנהגה אחת, וכו'. גם בזמה"ז כשאנו רואים שעם ישראל נתונים למשסה בהרבה ארצות [במאראקא ופרס] אל יפול לבבינו. כי אדרבה סימן הוא שימהר ה' לגאלינו ומאשפות ירוממינו, ונתפרסם לשם ולתהילה בכל העולם, תחת אשר נבזינו כל אורך הזמן לעיני הכל, ויקויים בנו הכתובים אודך ה' כי עניתני וגו' אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה וע"ז כתיב בישעיה (ס) תחת היותך עזובה ושנואה וגו' ושמתיך לגאון עולם משוש דור ודור, וכתיב בהושע (כ) והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי וכעין זה היה ג"כ בימי חזקיה וכו'. אל יתמה האדם איך נוכל לצפות ולחכות שתהיה הגאולה במהרה, אחרי אשר אנו כעת בתוקף המצוקות, כי אצל הקב"ה לא שייך זה שיש אצלו כמה מיני פדיון וכו'. **"ויש שהקב"ה נותן בלב מלכי האומות שיכירו כולם האמת וירצו להטיב עם ישראל, וכענין שנאמר בכורש שהכריז בכל מלכותו כל ממלכות הארץ נתן לי ה' אלהי השמים מי בכם מכל עמו יהי אלהיו עמו ויעל** וגו'. כלל הדברים לא ימנע מהקב"ה שום סיבה להשלמת חפצו וזהו שכתוב והרבה עמו פדות". וכו'. ובהכי הונח לי להסביר בפשיטות את מאמר הכתוב, כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' לעבדו שכם אחד, האיך יצוייר דבר זה לפי שכלנו הדל.[32] בשלמא לבני ישראל ידוע שבשעת קבלת התורה פתח להם הש"י כל הרקיעים והשיגו כולם האמת שה' אחד ושמו אחד, אבל לא מצינו שלעתיד יעשה הש"י כן לכל העולם, וא"כ באיזה אופן יהפכו כולם לדעת אחת ומלשון המקרא זה משמע

32. ראיתי לגדול אחד כותב בספרו: "השומר אמונים לחזון אחרית הימים, אשר הגשמתו אי אפשר לחזות במדה כלשהי של הסתברות, ולא כל שכן וודאות, אפילו ע"י החישובים המסובכים ביותר של המתימטיקה הגבוהה" ע"כ. החפץ חיים השתדל לבאר שאלה זו. וראה מ"ש לקמן פי"ז בביאור לשון הרמב"ם.

שדבר זה יהיה בבת אחת, ולא בהמשך הזמן כי מלשון הפיכה משמע כמו כלי שעומדת על פיה והוא הופכה ומעמידה כתיקונה, וכו'. אכן לעתיד שיתגלה כבוד ה' בעולם על אותו העת נאמר, במקרא והיה לעת ערב יהיה אור, דהיינו שיוריד הקב"ה אור השכל בעולם וכולם תיכף יכירו האמת ויתמהו על נפשם איך תעו כל הלילה בדבר פשוט כזה, ומיד שיכירו כולם האמת יאמרו כולם בית יעקב לכו ונלכה באור ה' דהיינו במה שהאיר לנו עתה וראינו כולם את הדרך האמיתי.

היוצא מכל הדברים שאין לו לאדם להתייאש מרחמי הש"י וצריך לצפות לישועה כו' אנו צריכין לצפות בכל יום לרחמי הש"י ויקויים בנו מה שאמר הכתוב ואת עם עני תושיע וגו'. **ומיד שיאר להם אור האמת יהפך אצל כולם מחשבתם לטוב על ישראל** וירצו כולם להטיב להם, כי יכירו כולם כי הם במדריגת בנים לה' וכמו דכתיב והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי וכו'. עכ"ל.

החפץ חיים מבאר יפה בפרק זה, שהגאולה העתידה אפשר שתהי' בדרך הטבע ע"י שהקב"ה נותן בלב מלכי האומות להטיב עם ישראל וכמו בכורש, וכמו שהיה בימינו אנו, וכמו שכ' הראשונים שהבאתי לעיל, ונראה שלא ראה דברי הראשונים הנ"ל שכתבו כן. אלא כוון מדעת עצמו לדבריהם, וכ"כ הרבה גדולי ישראל הבאתי דבריהם להלן אות ח־ט. עוד חידוש יש בו, שהוא מבאר שגם תיקון העולם כמו שכתוב: אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כולם בשם ה', היינו שיוריד הקב"ה אור השכל בעולם אור האמת וכו'. ולפ"מ שיתבאר להלן יש להוסיף שההשפעה הזאת מן השמים על או"ה תבוא בזמן שיתגלה לנו משיח בן דוד. (ראה לקמן פ"ט הבאתי מאמרי חז"ל בענין זה, וכן בסוף פי"ז ביארתי כן שיטת הרמב"ם).

ד.

בגאולת הארץ תלויה גאולתנו

יד*. בספר החרדים, וז"ל: "מצות עשה מן התורה לדור בארץ ישראל שנאמר וירשתה וישבתה בה, ואמרו בספרי שמצוה זו שקולה כנגד כל מצות התורה. **וצריך כל איש ישראל לחבב את א"י, ולבוא אליה מאפסי ארץ בתשוקה גדולה** כבן אל חיק אמו, שנאמר 'וימאסו בארץ חמדה'. **ובפדיון הארץ מהרה תהיה הגאולה,** שנאמר 'כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו', ושם נאמר 'אתה תקום תרחם ציון', - **גם הקרובים והרחוקים אשר חוצה לה - ראוי להם שיהיו נכספים ותאבים אליה**". (עיין בלשונו הזהב, פ"ב ממצוות ל"ת התלויות בא"י, ואפשר לקיימן בזמן הזה).

וכן כתב בס' "עיר מקלט" (להרב דוד לידא, דיהרנפורט, במצוה של"ה) שלא למכור הארץ לצמיתות, מהרמ"ש נתן טעם **שבגאולת הארץ תלוי גאולתנו**, ובשעבודה תלוי שעבודנו.

ומקור הדברים בפסיקתא (מובא בס' "יוסף חן" דף פח, ב), דאיתא התם: ר' סימון בן מנסיא אומר: אין הקב"ה מראה סימן גאולה לישראל עד שיחזרו ויבקשו הדברים אשר מאסו בימי רחבעם, מלכות ב"ד, ומלכות שמים, וביהמ"ק, והארץ, אשר מאסו אבותינו, שנאמר וימאסו בארץ חמדה' (תהלים ק"ו, כ"ד), אשר זאת גרם הגלות, כנאמר שם וישא ידו להם להפיל אותם במדבר, ולהפיל זרעם בגוים ולזרותם בארצות, וזה כאשר **נחזור לבקש כל זה, אזי יתחילו להתראות סימני הגאולה**. הרי שניצוצי הגאולה יתחילו להתנוצץ, לאחר שבני ישראל יתעוררו לגאול את הארץ, ולחונן את עפרה, כדי לתקן מה שמאסו אבותינו.

ורעיון זה מבואר גם ברש"י סנהדרין (צח.) על דברי הגמ': "אין בן דוד בא אלא בדור שכולו זכאי וכו' דכתיב 'ועמך כולם צדיקים לעולם**ירשו ארץ**'," פירש"י: **ירשו ארץ, - היינו גאולה**. משמע שירושת הארץ וההתנחלות בה היא היא אתחלתא דגאולה.

ובספר "משך חכמה", וז"ל: "**והקפיד השי"ת על כבוד הארץ יותר מעל כבודו** כביכול, עד שבעשית העגל - אחרי שובם - מחל להם השי"ת, 'וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו' (שמות לב, יד). ועל הוציאם דבת הארץ, וימאסו בארץ חמדה - נשבע ה' ולא ינחם, כמו שנאמר (במדבר יד, מב): 'אל תעלו'" וגו'. הרי שהקב"ה מקפיד על כבוד הארץ אפילו יותר מאשר על כבודו כביכול.

ודעת ה"כוזרי" גם כן תואמת דעה זו, כי גאולת הארץ תלויה בכיסופי בנ"י לחונן את עפרה, וז"ל (במאמר ה', פכ"ז): "ובהערת בני אדם והתעוררותם אל אהבת המקום ההוא הקדוש, ונחץ הענין המיוחל שכר גדול וגמול רב, כמ"ש 'אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד, כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו'. ר"ל, כי ירושלים אמנם תבנה - **כשיכספו לה ישראל תכלית הכוסף עד שיחוננו אבניה ועפרה**".

ה.

בנין בית המקדש יהיה קודם ביאת הגואל

טו. יסוד לשיטת הנ"ל, שאפשר כי רצון השי"ת הוא, שהתחלת הגאולה תהיה עפ"י דרך הטבע, ע"י קניית הארץ והתיישבותה. ואח"כ בשלבים אטיים - בעזרת אומות העולם - ירשו את הארץ, כמו שזכינו בתקופתנו (וכמו שיתבאר להלן) - אנו מוצאים בירושלמי מעשר שני (פ"ה, ה"ב): אמר רבי אחא: זאת אומרת, **שבית המקדש עתיד להבנות קודם למלכות בית דוד.** ובתוס' יו"ט (שם): לדברי ר' יוסי התקינו את התקנה שיהיו פירות כרם רבעי נפדים סמוך לחומה, שלא יהיו רשאים להעלות (את הפירות לירושלים), כדי שלא לעטר שוקי ירושלים הנתונה בידי האויבים, וממילא אם יתבטל הטעם (מפני שחרב הבית, היינו "שיבנה בית המקדש במהרה בימינו") - אז מתבטלת גם התקנה מעצמה, אף אם לא יהא אותו בית דין שבאותו דור (של בנין בית המקדש) רשאים לבטל, כי אולי לא יהיו גדולים מזה הבית דין (שהתקינו את התקנה), "**כי בנין בית המקדש קדם למלכות בית דוד,** כדאיתא בירושלמי אמתניתין, וכל שכן קודם לתחיית המתים".

נמצא כי עד מלכות בית דוד דיהיו בני ישראל מעט כפופים לשלטון האומות, וכמו שהיה בתחלת בית שני.

ועל דברי הירושלמי כתוב בטו"א חגיגה (לבעל ה"שאגת אריה"): "דברי חכמינו שבירושלמי נאמנים עלינו, והרחמן יזכנו לבנין הבית ולימות המשיח".[33]

והרי מבואר בדברי הירושלמי, כי תחילה יהיה קיבוץ גלויות, ובנין ירושלים, ואח"כ יבוא בן דוד. וא"כ בעכצ"ל כי תהליך הקיבוץ גלויות וישוב ארץ ישראל בדרך הטבע, ויגיע עד כדי בנין בית המקדש. (וראה לקמן מ"ש השל"ה בביאור דברי הירושלמי, ובשו"ת "שאילת דוד" קונטרס "דרישת ציון וירושלים" דף י"ד).

ובפי' מהר"ש מסירליאו על דברי הירושלמי כתב: וכתיב וכו' ואת אמרת הכין -

33. וכ"כ בסדר התפלה להרב על הפסוק בונה ירושלים ד' וגו' וז"ל: "בנין א"י יתחיל עוד לפני ביאת הגואל, ובניין ירושלים קודם לקיבוץ גליות", ועל הפסוק 'תהלתו בקהל חסידים' אנו קוראים: "קיבוץ הגליות יהיה דווקא קודם שיבוא משיח צדקנו".

וראיתי בס' "תיקון עולם" (דף פ"ו) כותב: "והגם שאלו התועים מצאו להם און בדברי הירושלמי מע"ש (פ"ה, ה"ב), הובא בתוס' יו"ט, הבבלי לא ס"ל כן, ואין הלכה כירושלמי לגבי בבלי", ויש להתפלא איך דוחה דברי הירושלמי כלא"י, בעוד שהגאון בעל טו"א כותב כי "**דברי חכמינו בירושלמי נאמנים עלינו**". ולא ראה כל מדרשי חז"ל ודעות הראשונים שהובאו לעיל, אשר דעתם כדברי הירושלמי הנ"ל.

שמביא ראיה מפסוק זה שמלכות ב"ד קודם לביהמ"ק, וכן מפרש ב"מלאכת שלמה", וב"שאילת דוד" שם, רוצה לעשות תיקון בירושלמי במקום 'ביהמ"ק' - צ"ל: '**ירושלים**', וזה דוחק גדול, ולא העיר מכל המדרשים הנ"ל שיש שיטה כזאת. עוד כתב לפרש לשון הירושלמי הכוונה, שיכול להיות גם באופן כזה, ולא שמוכרח להיות כן.

טז. וכי אפשר שתהיה מציאות של קיבוץ גלויות ושיבת חלק מהעם לציון, בטרם שיבוא משיח בן דוד - כשיטת הירושלמי - מבואר במדרש "שוחר טוב" (תהלים סי' ע) וז"ל: "למנצח לדוד להזכיר - מאי להזכיר? משל לאדם אחד שכעס על צאנו, והסיר את הרועה, ושבר את הדיר, וגרש את הצאן. לימים נתרצה לצאנו, בנה את הדיר, וכנס את הצאן, ולרועה לא זכר. אמר הרועה: הנה הדיר בנוי, והצאן כנוס, ולי אינו זוכר? התחיל הרועה לזמר כדי שיזכרהו. כך שם (סימן סט) כי אלקים יושיע ציון ויבנה ערי יהודה - הרי הדיר בנוי, זרע עבדיו ינחלוה ואוהבי שמו ישכנו בה - הרי הצאן כנוס, ולמשיח לא זכר? התחיל דוד לזמר כדי שיזכרהו, וזהו: למנצח לדוד להזכיר" (עיי"ש, והובא גם ברש"י). וביאור הדברים הוא: כי לעתיד לבוא יקבץ הקב"ה בני ישראל לארץ ישראל, ויבנה בית המקדש, ואז יזכיר דוד לפני הקב"ה כביכול את עצמו, מדוע אינו שולח את ה"רועה", היינו המשיח.

ובמדרש "הנעלם" (תולדות קלט.) איתא: "ביהמ"ק קודם קיבוץ גלויות". וכ"מ במדרש "משיח" (מובא בלק"ט פר' בלק). ועי' פסחים (ה, א): "זכו - לבנין בית המקדש ולשמו של משיח". משמע ג"כ כי תחילה יבנה בית המקדש.

ובפירוש משמע כן במסכת מגילה (יז־יח): "וכיון שנבנית ירושלים בא דוד, שנאמר: אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם" (הושע ג, ה). "אחר ישובו בני ישראל - אחר ישובו לבית המקדש, ובקשו הקב"ה ואת דוד מלכם" (רש"י). וכ"ה בזהר ח"א קלד. מתחלה בונה ירושלים ה' היינו ביהמ"ק ואח"כ נדחי ישראל יכנס.

ומהרש"א פירש: "וכיון שנבנית וגו' - אין זה קיבוץ גליות שהוזכר כבר לעיל דמיירי קודם שיתיישב ירושלים בבנינה, אלא דמשמע ליה האי קרא **אחר שיהיה לבני ישראל יישוב בירושלים**, דהיינו אחר בניניה. **אזי יבקשו מלכות בית דוד למלוך בירושלים**". מוכח מכל זה כדברי הירושלמי הנ"ל, כי לאחר שישובו בני ישראל לארץ, ויבנה בית המקדש. יבוא משיח בן דוד.

ובשו"ת "שאילת דוד" (שם) כתוב שטעות ברש"י וצ"ל: "לירושלים" או "לביהמ"ד". אולם ראה בדק"ס שכתב כי בכת"י הוא כמו בדפוס. (ועי' שם

במהרש"א שמביא מגמ' סנהדרין כ, א: "להעמיד להם מלך וכו' ולבנות בית הבחירה". וא"כ לעתיד נמי כן, ועי' מגילה כט, א).

ברם עי' סוכה (מא, א) דאיתא: 'לא צריכי דאיבני (ביהמ"ק) בלילה" - ופי' רש"י: "המקדש שאנו מצפים בנוי ומשוכלל הוא יגלה ויבוא מן השמים". (וראה תו"ש שמות פטו"ו אות רי"א, שהבאתי מאמרי חז"ל שבהם מבואר כדברי רש"י, ולעומת זאת הבאתי הרבה מאמרי חז"ל המוכיחים כי ביהמ"ק יבנה בידי אדם, ויש שיטה כי יבנה ע"י משיח. וכ"כ גם הרמב"ם בפי"א מהל' מלכים).

ומפירוש ה"מאירי" בסוכה (שם) שכתב: "חשש לבי"ד טועין, שתהא חבת הקודש מביאתן לידי כך שיתירו לבנות בית המקדש בלילה" - משמע כי ס"ל בשיטת הבבלי ג"כ, כי חלק מקיבוץ גליות ובנין בית הבחירה, יהיה טרם ביאת בן דוד, - כשיטת הירושלמי, כי להשיטה שבנין ביהמ"ק יהיה אחרי ביאת המשיח, אין חשש לטעות שיבנו ביהמ"ק בלילה.

ו.

בנין בית הבחירה - ברשות המלכות

יז. איתא בתוספתא פסחים (פ"ח, ה"ב), ובירושלמי פסחים (פ"ט, ה"א): "ניתן להן לישראל לבנות בית הבחירה - היחיד עושה פסח שני, ואין הצבור עושה פסח שני. רבי יהודה אומר: אף הצבור עושין פסח שני". ומפרש ב"מרכבת המשנה": אם ניתן **רשות לישראל מהמלכות** לבנות בית הבחירה, בין זמן פסח ראשון לזמן פסח שני - קאמר ת"ק דאין עושין פ"ש.

ולכאורה נראה כי הלכה זו מתייחסת לתקופה של ימות המשיח, כאשר עם ישראל יעלה ברשות האומות לא"י, וכמו שנתבאר לעיל, אולם מקום המקדש נמצא עדיין ברשות האומות ושלטונם, ועל האופן שיתנו להם רשות לבנות את הבית בין פסח ראשון לשני - פליגי ת"ק ור"י, איך יתנהגו לגבי פסח שני. והאופן שבו המחלוקת, דומה ממש למצב הדברים בימינו, כי ישראל עלו לארץ ברשות וכבשוה, אולם מקום המקדש - אעפ"י שגם הוא נכבש - נשאר עדיין ברשות הערבים, ואנו מוזהרים שלא להתגרות באומות העולם, ולקמן (פי"ג) נתבאר שבזה"ז יש חשש איסור לסתור במותיהם פן ושמא נצטרך אח"כ לבנותם שוב

בעצמנו. (מלבד החשש של איסור כרת משום טומאה). ואם במקרה היו הערבים מתרצים להרשות לנו בנין בית המקדש בין פסח ראשון לשני, הרי שהיה הדבר תלוי במחלוקת שבין ת"ק ור"י בירושלמי ובתוספתא.

ולכאורה, לפי"ז הרי יש מקור נפלא מדברי התוספתא והירושלמי, לשיטת הרמב"ן והראשונים, שהגאולה העתידה אפשר שתתחיל בדרך הטבע, שיעלו ישראל ברשות האומות.

ואין לדחות ראיה זו, כי יש לפרש לשון התוספתא - "**ניתן להן לישראל**" - לא כפירושו של ה"מרכבת", דמיירי **ברשות המלכות**, אלא הכוונה בדברי התוספתא: "ניתן להן לישראל", לזמן שיבנה הבית על ידי ישראל אחרי ביאת הגואל, אם יארע הדבר בין פסח ראשון לשני - זה אינו, כי הנה מבואר במס' יומא (ה, ב) "לעתיד לבא נמי, כשיבואו אהרן ובניו ומשה רבינו יבוא עמהם", וא"כ הלא גם בנידון דידן כשיבואו משיח ואליהו יפרשו ויבארו את ההלכה הברורה, וא"כ אין מקום כלל למחלוקת. ועוד, דהלא הירושלמי בודאי לשיטתו במעשר שני (פ"ה, ה"ב) שבית המקדש עתיד להבנות קודם מלכות בית דוד, וכדברי התוס' יו"ט שם, ונמצא כי עד למלכות בית דוד עדיין ימשלו האויבים קצת עלינו, וכמו שהיה בתחילת בית שני.

יח. אמנם אין הכרח לפי' הנ"ל, וממילא אין ראיה מכאן. כי אפשר לפרש שהתוספתא מיירי בזמן **הסמוך** לזמן החורבן, שרגילין היו עדיין מפעם לפעם להקריב. וכן נראה מלשון הכס"מ (פ"ו מהל' בית הבחירה הט"ו) שכתב: "שמא בזמן החורבן יותן לנו רשות להקריב", נראה שכיוון להתוספתא והירושלמי הנ"ל, ומפרש שהכוונה רק למזבח. ומ"ש "שמא בזמן החורבן" - נראה כוונתו סמוך לחורבן בית שני, וכמו שמבואר בכמה מקומות בחז"ל, כמו שהאריך בענין זה בשו"ת מהר"ץ חיות (סי' עו) ומסיק שם: "סוף דבר, כל ימים של הקרבת קרבנות אחר החורבן לא היה רק ערך עשרים שנה מן ממשלת נערווא עד חורבן ביתר, אבל קודם לזה ואחר כך היה דבר המלכות חוצץ מלהעמיד מזבח, ותיכף אחר החורבן נתבטלו קרבנות ערך שלשים שנה, ועל פי זה יהיה מקום לפנינו ליישב כל הסתירות וליישר כל עקלקלות". ולפי דבריו הרי שפיר אפשר לפרש כי ר' יהודה החולק על ת"ק בתוספתא, הוא רבי יהודה תלמידו של ר"ע, אשר מסר הרבה דברים מימי הבית ומהדור שלאחר החורבן, והוא חי אחרי מרד בר כוכבא. ובאותו זמן, היינו באותם עשרים שנה, היו מקרים שהקריבו קרבן פסח, ואז נתעוררה השאלה הנ"ל - "ניתן להן לישראל לבנות בית הבחירה בין פסח ראשון לשני" - ואז גם היה להם עדיין מי חטאת לטהר.

ולפי"ז אפשר לומר כי התוספתא לא מיירי כלל מזמן של גאולה בעקבתא דמשיחא, כגון בימינו אנו.

ובחסדי דוד מפרש את התוספתא: דמיירי בבנין שנתקלקלה הרצפה או בנין המזבח והוצרכו לחתור ולחפור שם כדי לבנות את המזבח מחדש, וזהו הפי' שניתן להם לישראל לבנות בית הבחירה כלומר שהוצרכו לבנות מחדש ואז הוצרכה הלכה זו למעשה אם הצבור נדחה לפסח שני ע"כ. וזה לא כפי' הכס"מ והמרכבת משנה דמיירי שניתן רשות לבנות.

ומצאתי מדרש חז"ל שבו מבואר להדיא הביטוי "ניתן לישראל 'רשות' לבנות בית המקדש", כפירושם, והוא במדרש שיר השירים זוטא פ"ה א"ו וז"ל: פתחי לי אחותי רעיתי הרי זו לימי גוג ומגוג כו' והמשיח בא לו מדין כו' הרי מלכי מזרח מתכנסים לתדמור וישראל באים מרומי ומקריבים (לירושלים) [בירושלים, ילקוט המכירי ישעי' דף 89] שבעת ימים, (להגי' לירושלים אולי הפי' ומקריבים לירושלים היינו הנסיעה מרומי לירושלים לקחה להם רק שבעת ימים, ולא מדבר מהקרבת קרבנות) והקב"ה משיב הרוח ואומר לישראל חזרו לתדמור כנגד מלכי המזרח, ומלכי הגוים אומרים נותן [ניתן, ילקוט המכירי שם] לשראל [רשות, כ"ה בילקהמ"כ שם] לבנות בית המקדש, והן באים לשרפו והקב"ה יוצא ונלחם עמהם וכו' ע"כ.

ומבואר שביטוי זה נאמר לימות המשיח, והרשות ניתנה ע"י מלכי הגוים, כמ"ש המרכה"מ שניתן רשות היינו רשיון מהמלכות, וכן לפירוש הכס"מ, אמנם התוכן של המדרש קשה לבאר, וצ"ע.

ז.

אנו אין לנו אכילת ק"פ עד יבוא ויורה צדק

יט. ידועה שיטתו של הגרצ"ה קלישר - בספרו "דרישת ציון" - כי אפשר להקריב קרבן פסח בזמן הזה, והיו מגדולי הדור אשר נטו לצדו, ולעומתם היו חולקים שאסרו. כבר דשו רבים בענין זה, וקונטרסים מיוחדים חוברו בבירור שאלה זו. [ראה ס' "מגדל דוד" להרב ר' דוד אלכסנדר מליסא (ורשה תרל"ה) שיצא בדבריו נגד ס' "דרישת ציון"; "עבודה תמה" להרב ר' חיים נאטאנזאן (אלטונא תרל"ב) - נגד ספר "דרישת ציון" ו"אמונה ישרה" של קאלישר, וראה בשו"ת "שאילת דוד" קונטרס "דרישת ציון וירושלים"].

ובספר תו"ש (בא חי"ב במילואים סימן ו') הבאתי ראיות לשיטת האוסרים, ממדרש חז"ל - שנתגלה בימינו - כי הקרבת ק"פ תלוי בזמן של כינון הסנהדרין מחדש: "והוא במדרש תנאים לדברים טז, א, ממדרש הגדול: שמור את חדש האביב ועשית פסח, מה פסח אין את עושה אלא בבית הבחירה אף עיבורין לא תהא מעבר אלא בבית הבחירה. ובהערות רד"ה: במכילתא שם אמר ר' יאשיה שאין מעברין אלא בבי"ד הגדול שבירושלים ובית הבחירה דכאן היינו בלשכת הגזית ולא משמע כן בסנהדרין יא: בכל אופן מבואר לפנינו שדעת מ"ד זה שהקרבת הפסח היא רק בזמן שיש בית הבחירה ואז כשיש סנהדרין אפשר לעבר השנה שזה נכלל בקרא שמור את חדש האביב. והוקשו שניהם זה לזה. ראה בתורה שלמה שמות יג, י', שהבאתי מה שדרשו שם: שמור את חדש האביב מכן [מכאן] שבית דין מצווין לעבר את השנה, ומובא ברמב"ם הל' קידוש החדש ודורש שמצוה זו הוקשה לועשית פסח. שרק בזמן שאתה עושה פסח, שביהמ"ק קיים ויש סנהדרין, אז יש מצוה לעבר ולקדש ע"פ ראיה משא"כ בזמן שאין סנהדרין. ואם נימא שמן הדין מקריבין אף בזמן הזה הרי נדחה ההיקש. ומוכח שמ"ד זה סובר שבזמן שאין בית הבחירה ואין סנהדרין אין קרבן פסח וכדעת האוסרים. ובנוגע לחידוש לאפשרות של חידוש הסנהדרין ראה מה שכתבתי בספרי "סוד העיבור", שדעת הרבה מהראשונים שא"א לחדש סנהדרין עד שיבא אליהו. אמנם יש שם במדרש תנאים סמוך למאמר הנ"ל. עוד מאמר בענין זה וז"ל: "ועשית פסח לה' א', אין לי אלא בפני הבית שלא בפני הבית מנין ת"ל כי בחדש האביב הוציאך ה' א' ממצרים לילה בין בפני הבית בין שלא בפני הבית. ומלבד שזה סותר לכאורה המאמר הקודם קשה להבין איך הוא הלימוד מקרא. ורד"ה כותב: שכשם שביציאת מצרים לא היה בית כן לעתיד תעשה פסח אפילו שלא בפני הבית. ואולי כוונתו על הבמה או על מועד של פסח כמבואר לקמן ס"פ ט. פירושו האחרון מתקבל יותר. כי שם כתוב ממש הלשון שלפנינו: ועשית חג שבועות לה' אין לי אלא בפני הבית שלא בפני הבית מנין ת"ל תחל לספור בין בפני הבית בין שלא בפני הבית. ונראה ברור שכן כוונתו על עיקר חג הפסח ולהוציא ממ"ד בפסחים קכ. שמצה בזה"ז דרבנן מפני שתלוי בקרבן פסח, אבל חג הפסח שהוא לזכר יציאת מצרים לא תלוי בקרבן פסח ואם יש את נפשך לומר שמיירי מקרבן פסח יש לומר שכוונתו שלא בפני הבית תיכף אחרי החרבן בזמן שהיו עדיין סנהדרין אז הדין שאפשר להקריב". כן הבאתי שם מספר "המנהיג" להראב"ן הירחי שכתב: "אנו אין לנו אכילת פסח עד יבוא ויורה צדק". ובשנת תרע"ח כתבתי קונטרס - בבירור חמשת התנאים המעכבים - בענין זה: א. **שאין אנו יודעין מקום המזבח באופן מדויק**, וגם קיימים

ספקות ביחס לצורת המזבח, אופן עשייתו ובנינו. ב. **איסור טומאה** - הכניסה בטומאה כדי לבנות המזבח, והקרבה בטומאת מת וזיבה. ג. **מצות כהונה** - כי אין לנו כהן מיוחס. ד. **כהן אסור לעבוד עד שיחנכוהו בחביתין**, (וקרבן יחיד אינו דוחה טומאה). ה. **מצות בגדי כהונה** - כי אין לנו תכלת בזמן הזה. והבאתי שם ראיות לדעת האוסרים. וכעת מצאתי כי בעל "המנהיג" כיוון למדרש חז"ל, והוא במדרש זוטא (שיר השירים פרשה ב'), ושם נאסר להדיא בנין ביהמ"ק קודם שישמעו קול מן השמים, וז"ל: "השבעתי אתכם בנות ירושלים וגו' את האהבה - איזו היא האהבה? זו ירושלים, שאמר הקב"ה לישראל: בניתם את ביהמ"ק וחרב, **לא תבנו עוד, עד שתשמעו קול מן השמים**, לקיים מה שנאמר 'כנשוא נס הרים תראו וכתקוע שופר תשמעו' (ישעיה יח, ג)". הרי שאסרו בפירוש בנין הבית בטרם שישמע קול מן השמים. ומסתבר שכוונתו לאליהו או הגואל צדק.

וכן כותב גם הגה"צ אדמו"ר מפילוב־קוצק זצ"ל בקונטרסו "שלום ירושלים" (דף 17): "לבנות בית המקדש ומזבח להקריב קרבנות וכו', יודעים אנחנו אשר **מקודם צריך לחזור נבואה ורוח הקודש לישראל**, לכוון האמת לאמיתו כרצון הבורא ית', ואם לאו ח"ו יכול הדבר לפעול לחשש ע"ז, וכן איתא בפסרי האמת וכו'". וכיוון בדבריו לדברי המדרש הנ"ל.

כן יש להתבונן בדברי ה"שפת אמת" לחנוכה (תרמ"ב תרמ"ג) שכתב: "כי יש לנו לידע כי גם בזמן ביהמ"ק היו צריכין יגיעה רבה לראות הפנימיות, לכן צריכים להכין עצמנו **להיות מוכנים לבנין ביהמ"ק, ולא לבקש** בנין בהמ"ק בלבד. והראיה: כי התורה היא אצלנו, והיא למעלה יותר מביהמ"ק, ומ"מ א"י לבוא אל קדושה הפנימיות שבתורה, רק ע"י יגיעה רבה מאד, וכן הי' ביהמ"ק חיצוניות ופנימיות כנ"ל".

וכן מבואר במאירי תהלים פד: עיקר הכוונה לתשוקת הארץ ובנין בית המקדש, הוא לסבת שלימות חכמה עד שידע האדם מכבוד בוראו, מה שאי אפשר בשכל אנושי להשיגו.

ח.

הגר"א ותלמידיו זצ"ל - סברו שהגאולה תהיה בדרך טבעית קודם ביאת המשיח

כ. בפי' הגר"א לתקוני זהר, זהר חדש עמוד כז. כותב: "ועתידין הוו ישראל דלא יפקדון אלא חד מעיר ושנים ממשפחה מסטרא דגבורה כו', ובגין דבעא משה רחמין עלייהו, שמאל דוחה ולא יפקון בית ישראל, וימין מקרבת דאיהו ימינא מטה כלפי חסד". ובבאורי הגר"א שם: "וימין מקרבת, כמ"ש וברחמים גדולים אקבצך שיפקון בסטרא דימינא, אבל בתחלה יתער בשמאלא, שמאלו תחת לראשי, והוא יהיה **פקידה כמו היה בבית שני בימי כורש**, ולא יצאו בו, ואח"כ יתער ימינא וז"ש לעיל בתחלה עלה במחשבה כו' במדה"ד ראה שאין העולם מתקיים, שיתף בו, רמז לגאולה שאז הוא בנין העולם כו', ע"כ. והגה"צ רי"מ חרל"פ זצ"ל בשנת תש"ח בזמן קום המדינה כתב בירחון סיני (תשרי אדר ב') לבאר לשון הגר"א בתק"ז שם: "הענין שהגאולה מתוקף נוראה, הבהקת אורה, אין העולם כדאי עדיין לקבלה ולתפסה ובשביל זה יתער שמאלא רז שמאלו תחת לראשי, והוא הצל, ועדיין לא תהיה הגאולה נגמרת בו, ואחר כך יתער ימינא, וימינו תחבקני, וכבר יהיה אז אפשר, שאור הנשגב של הגאולה תחדור בקרבנו וגם נתפוס אותו ולא יצטרכו עוד שיצאו רק אחד מעיר ושנים ממשפחה, וחסד כזה עושה הקב"ה עם עם קדשו, שיהיה לאל ידם להתיצב על ד' ועל טובו, ליהנות מאורו, האור הגנוז שתצא חמה מנרתיקה, קומי אורי כי בא אורך וכבוד ד' עליך זרח". ע"כ.

ובספר מדרש שלמה דף כז, ז"ל: "אתחלתא דגאולה בדרך מעשית: על פי דברי הגר"א בחבוריו בתורת הקבלה, שנזכירם בהמשך דברינו, דברים המסתכמים לשיטה ברורה ומפורשת תתעורר אתחלתא של הגאולה, אם ח"ו לא יזכו ישראל לגאולה נסית, בענני שמיא, ע"י תשובה כללית של כל ישראל. אתחלתא זו תבא בדרך של קיבוץ גליות באתערותא דלתתא, קימעא קימעא, אפילו מאחד מעיר ושנים ממשפחה, כדעתו של ר' יהושע במחלקותו עם ר' אליעזר, בגמרא (סנהדרין צז־צח), ולפני ביאת משיח בן דוד תהיה פקידה, כזו שהיתה בימי כורש בימי בית שני, מסטרא דשמאלא במדת הדין, היינו בדרך טבעית, ביעודו של משיח הראשון, משיח בן יוסף, ואח"כ תושלם הגאולה בדרך נסית מסטרא דימינא, ע"י משיח בן דוד", ע"כ. וראה להלן בספר קול התור.

וראה להלן פכ"א שהבאתי לשון הקונטרס "קול התור" שבא לידי אחרי שהספר הי' כבר מסודר בדפוס. מה שמביא בשם הגר"א זצ"ל שמשנת ת"ר מתחיל הזמן של

אתחלתא דגאולה, ומשיח בן יוסף הוא משיח דאתחלתא, וזה יהי' בדרכי הטבע ברשיון מלכי האומות כמו שהי' בימי כורש, וכל עבודת קבוץ גליות, בנין ירושלים, והרחבת ישוב הארץ ופריחת הארץ שהוא קץ המגולה, כו', זהו תפקידו של משיחא דאתחלתא, ע"כ. והם מעין דברי נבואה שנתקיימו לעינינו. ולקמן הארכתי בביאור הענינים.

ט.

גדולי הצדיקים בעולם החסידות

סוברים כי אתחלתא דגאולה תהיה בדרך הטבע

והם האדמורי"ם הצדיקים ז"ל: הר"י מרוז'ין, ר"ב מפשיסחא, ר"מ מקוצק, רא"מ מפרשיסחא, בעל "חדושי הרי"ם" מגור, הר"א מטריסק, הר"י מקוצק־פילעב

כא. וכך מספר־מתאר תולדות הצדיק מרוז'ין בס' "מגדולי החסידות" (על הצדיק מרוז'ין, דף קנט־קס): "בליל הסדר האחרון לימי חייו היו מסובין לשלחנו כל בניו ובנותיו, חתניו וכלותיו ניניו ונכדיו, וניהל את הסדר בהתלהבות גדולה. משהגיע ל"והיא שעמדה" חזר ושר את המלים האלה ששים פעם, וכל פעם הלכו פניו ונשתנו, והוא נשתתק. הכירו בו שהוא מופשט מגשמיות ודבק בעולמות עליונים. הכל שתקו וחיכו. פתאום נתעורר, הסתכל על סביביו בתמהון, והתחיל לקרוא מתוך התלהבות מיוחדת "והיא שעמדה לאבותינו ולנו, שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותינו", כאן הפסיק ופנה אל בניו ואמר: "הנה יגיע זמן שאומות העולם תתמלאנה משנאתם לישראל, וכשיראו שלא יוכלו לכלותנו, **אזי יגרשו אותנו מארצותיהם לארצנו הקדושה.**[34] באמת יהיה זה בשבילנו בזיון גדול, **שאתחלתא דגאולה שלנו תהיה באופן זה**, אבל תהיה כמו שתהיה ובלבד שנמלט בפעם אחת מידיהם, **והשאר יבוא לנו אחר כך ממילא**[35], כמו שהיה גם ביציאת מצרים, שהלא ממצרים גורשנו בכח, כמו שכתוב (שמות יב) 'כי גורשו ממצרים', אומר אני שגדולה גאולה בדרך הטבע - מגאולה על ידי נסים ונפלאות (ראה לקמן פ"ח), ודבר

34. בחדושי הרשב"א לאגדות בחולין צב. דף קטז: ויגיע זמן הגאולה אשר עתידה לבוא, וירדפונו בצאתנו קצת האומות כרמוז בספרי הנביאים וכו'.

35. הרעיון הזה על ענין האתחלתא דגאולה העתידה שתהי' בדרכי הטבע, כבר העיר בזה בעל התולדות, תלמיד הבעש"ט, בספרו פורת יוסף, עמוד קט. שתי דרכים בגאולה אחת בדרך הטבע ואחת למעלה מן הטבע כו' כי הכל לפי בחירת אנשי הדור.

זה אני למד מן התורה: שבעה ימים רצופים סרב משה רבינו ללכת בשליחותו של מקום לגאול את ישראל ממצרים, היודעים אתם מדוע סרב? משום שראה שהגאולה ממצרים עתידה להיות ע"י נסים, והוא רצה בגאולה **על** פי הטבע. כי על ידי נסים מנכים לנו מזכויותינו, ועל ידי כך מתגבר כח הסטרא אחרא. והא ראיה: מיד כשנגאלו ממצרים נתגבר כחו של עמלק, אבל אילו היתה הגאולה בדרך הטבע, לא היה כחו של עמלק יפה להלחם בנו". וסיים את דבריו: "**אשרי מי שיזכה על כל פנים להגרש לארץ ישראל**, אבל לאו כל אדם זוכה".[36]

כב. ר"א מרקוס בספר החסידות (דף רכא, א) בשם הר"י מרוזין: הדור אינו ראוי עדיין לגאולה, מי ששבוי וידיו אסורות אי אפשר לו לבוא למהותו האמיתית. תובעים תשובה מעם משועבד ואסור באזיקים, שאין בו כח להרים את קולו, אפילו בזעקות השמימה. קודם כל יסירו נא את כבליו, ויניחו לו לחזור לארצו, ולכונן מחדש את מקדשו. הגאולה העתידה תתרחש בדרך טבעית כמו בימי עזרא, כי תקום ממשלה, שתתן הרשות לישראל לשוב אל ארץ אבותיו, ואז יקוימו בנו יעודי הנביאים, ויהיה נכון היסוד לגאולה שלימה.

וזה מה שאמר הכתוב: 'כי עת לחננה כי בא מועד', לחננה לשון חנינה, רוצה לומר מתנת חנם, היינו קודם שיבוא זמן הגאולה השלימה, צריך השי"ת לחונן את ישראל לתת להם יכולת להיגאל בדרך הטבע, כי אם תתמהמה לחוננם, הנה כי בא מועד, יבוא סוף סוף זמן גאולתינו ולא יהיה מקום לחנינה.

כג. ובספר "כנסת ישראל" - לקוטי הר"י מרוז'ין זצ"ל (דף כ) כותב המחבר: "ענין מסילת הברזל - שנתחדש בימינו - הוא ענין קליפה קדמה לפרי, (היינו אמצעי

36. וב"ספר הזכרונות" לר' אייזיק החסיד (מחסידי רוז'ין) אנו מוצאים תיאור באריכות של סדר ליל פסח (בשנת תר"י), כי זכה אז להיות מסב על שלחנו של האדמו"ר הזקן ר' ישראל מרוז'ין, ובתוך כדי תיאור גודל קדושתו ודבקותו של הצדיק עד כלות הנפש הוא כותב: "כשהגיע לומר "אל בנה" אמר בזה הלשון: המה רוצים דוקא גאולה מופתית, אבל מה אעשה שאין אני מחזיק לחלוטין ממופתים, שבע ימים רצופים מאן משה רבינו ללכת בשליחות השי"ת להוציא בני ישראל ממצרים, מפני שגאולת מצרים היתה קשורה עם מופתים, ומשה רבינו רצה גאולה בדרך הטבע, ומביא (שם) שחסיד אחד - שהיה שם - סיפר: שבשנת תר"ח הי' התעוררות בעולם שהגיעו ימות המשיח והגאולה תבא בקרוב, והצדיק מרוז'ין יהיה המשיח. כשהגיע הדברים לאזני הריז'ינאי, אמר: לא. הדור הזה אינו ראוי לגאולה נסית וכו', עם ישראל ישתחרר משעבוד הגוף, **אם רק יתנו לו רשות לבוא לארץ ישראל בלי נסים ונפלאות, אזי ממילא תבוא הישועה הרוחנית. מתחלה צריך להיות אתערותא דלתתא ע"י עובדות ומעשים של ממש**, לא רק במחשבות וברצון בלבד, - אני אומר - אמר אדמו"ר מרוז'ין - **שמקודם תהיה גאולה על פי הטבע כמו בזמנו של עזרא בבית שני**, אח"כ בא"י תבוא הגאולה האמיתית, הגאולה הרוחנית".

לביצוע הקיבוץ גליות). וזה סיפר בנו הרה"ק מרן מס"ג ומילא אחרי דברי קדשו של אביו, כי הענין הוא, שבאם ח"ו לא יזכו ישראל שתהיה הגאולה למעלה מהטבע תיכף, רק **בתחילה צריך שיהיה בדרך הטבע, ואחרי כן יתגלה בחינה למעלה מהטבע**, ובטבע אי אפשר להכניס את כל ישראל בשעה קלה לא"י, ע"כ ההכרח שתהיה תחילת הכינוס ע"י הבאן [הרכבת]. וסיים: 'אך איני רוצה בזה, אך שיהיה תיכף למעלה מהטבע, רק פן ח"ו יהיה בהכרח להטבע, א"כ נשלם בזמן ענין עשית הרכבת". (ובתקופתנו כבר התקדם המדע עוד צעד קדימה, וכבר יכול להתקיים "ואשא אתכם על כנפי נשרים" - של ברזל, ע"י האוירונים...).

כד. ובספר "שלום ירושלים" (להאדמו"ר ר' ישראל מקוצק־פילוב - דף צ) כותב כדלהלן: "זאת אוכל להגיד שאני זוכר בימי שחרותי היו יושבים זקנים וישישים זי"ע, והיו מספרים בענין א"י, ואמר אחד מהם שאדמו"ר הקדוש הרבי ר' בונם מפשיסחא שאל - בעת שהתחיל השר 'מונטיפיורי' מלונדון להתגדל ולהתפרסם בעולם - לסביביו, מדוע לא יקנה השר הזה את ארצנו מיד 'תורגמה'? ענה אחד המיוחד: "מה יעשה בה אם יקנה, כי לא נפקדנו מפי השי"ת לעלית ולשוב עליו ברחמים". וענה בפה קדשו ז"ל: 'אל נא תאמרו כן, אם תצא הארץ מידיהם ויבוא ליד ישראל, קרוב קרוב לנו הישועה לבוא, ותקומה טובה יהיה לנו במהרה בימינו אמן'. בזאת המסיבה היה גם הרב הצדיק הקדוש ר' העניך זצ"ל מאלכסנדר, בל אפונה, כי גם בניו היו שומעים הדבר הזה מפיו זצ"ל ויספרו..."

כה. רבי מנחם מנדיל מקוצק, כרבו ר' שמחה בונם מפשיסחא, האמין גם הוא שהגאולה תיתכן בדרך הטבע. וכן סיפר החסיד המפורסם ר' בנציון מאוסטרובה, ששמע מחסיד ישיש: פעם באחת מנסיעותיו לפשיסחא עקב אחר הרבי מקוצק (אז תלמידו של הרבי ר' בונם) ור' אברהם משה (בנו של רבי בונם), ושמע אותם משוחחים על ארץ ישראל והגאולה, ושמע אותם מסכימים שאם יחליטו אומות העולם למסור את ארץ ישראל לידי עם ישראל תהיה זאת **אתחלתא דגאולה**. (היכל קוצק עמוד שיח).

כו. ובספר "וילקט יוסף" להגר"י מנדלקרן (אות קעח) מערכת הה"ג החסיד המפורסם רבי בן ציון זצ"ל מאסטראווע מביא כדלהן: "סיפר: אשר פעם אחת בימי הגה"ק מרן החי' הרי"ם זצוק"ל, סיפר לפני מרן זצ"ל אחד מידידיו הגביר רמ"ע ז"ל, אשר נדפס במכה"ע 'ידיעות', אשר בדעת מלכי אוה"ע ליתן את מדינת ארץ ישראל לעם ישראל בחזרה, ואמר לו מרן בעל החי' הרי"ם זצ"ל כי אפשר להיות כן, כי בזמן שעם ישראל המה בבחינת לא זכו ח"ו, יהיה הענין **עפ"י דרך הטבע**, ושאלו הגביר הנ"ל, למה יחשוב מרן זצ"ל שעתה המה בני ישראל בגדר לא זכו, בשלמא

בימי עזרא הסופר כתיב בהו 'חצים מדברים אשדודית', אבל עתה הלא ילכו ויתנהגו כולם בדת התורה? והשיב לו מרן החי' הרי"ם זצ"ל 'אתה ליטאי (בל"א אמר: די ליטוואק די), [כי היה ממדינת ליטא], הלא גם בביתך מדברים עתה בשפה פולנית'."

כז. "כל ימיו של הרי"ם היה דואג לישובה של ארץ ישראל אחד מנכדיו מספר, שבשבת הראשונה אחרי שהניפו הפולנים את הדגל הלאומי שלהם לאות המרד בשבת תרכ"ג-1863, נכנס הרי"ם לבית מדרשו כדי לקדש על היין לפני סעודת שבת, וטרם נטל את הכוס לתוך ידיו נאנח אנחה עמוקה ואמר: "חוששני פן חלילה יהא קיטרוג בשמים על עם ישראל. אנו רואים איך אומה כפולנים מוסרת את נפשה בשביל שחרורה ושחרור ארצה מידי זרים, ואנו - מה אנחנו עושים?" (מצפה, עמוד תלא, ירושלים תשי"ג).

כח. ומצינו גם בספר "מגן אברהם"[37] (פרשת וארא דף ד) שכתב: "ולקחתי אתכם להיות לי לעם והבאתי אתכם וגו'. הענין הוא: הד' לשונות האלו של גאולה, הם נגד הד' גאולות מארבעה גליות. והלשון 'ולקחתי' היא נגד גאולה הרביעית העתידה לבוא בב"י. וגאולת מצרים היתה עפ"י שידוד המערכות בשינוי הטבע, והיה מן ההכרח להיות כן, כי מצרים הי' מקור הטומאה, ונודע כי זה לעומת זה עשה האלהים, וכשם שיש עשר ספירות קדושות, לעומת זה יש בהס"א עשר כתרין דמסאבותא, ובמצרים היה המקום מכל העשר כתרין דמסאבותא, ולכן אסירי מצרים לא יצאו לעולם. ע"כ הוכרח כביכול לשנות הטבע ולשדד המערכות, והביא עליהם העשר מכות שבאו עליהם מן העשר ספירות הקדושות, לבטל כח מעשר כתרין דמסאבותא. והז' מכות שבסדרה זו, באו עליהם מהז' מדות שהמה בהשגת השכל. ודבר המושג בשכל האדם, הוא עדיין דבר שעפ"י הטבע. אך הג' מכות שבפ' בא, בא עליהם מהג' ראשונות שהם באפיסת ההשגה, שהוא דבר שהוא למעלה מהטבע. וזה מרומז בג' מכות האלו, כי חשך מתחיל **בח'**, נוט' חכמה, כי חכמה היא בסוה"כ 'ישת חשך סתרו'. ו"בכור"ת' - הוא אותיות "בו כתר". ו'ארבה' - מתחיל **בא'**, סוד אלף בינה. וכח"ב הם הג"ר שהם באפיסת ההשגה למעלה מן הטבע. אבל **גאולה העתידה יהיה אי"ה על פי דרך הטבע**. וזה 'ולקחתי' - איתא בספרים שהיא "ולקח־ת"י", שבגימטריא כמנין "קדוש", שאקח ואקנה אתכם להקדושה שלי,

37. וזה לשון שער הספר: ספר "מגן אברהם" מרבינו נר ישראל, ראש גולת אריאל, שר התורה, אספקלריא המאירה, המפורסם בכל קצוי ארץ, גודר גדר ועומד בפרץ, שלשלת היוחסין כקש"ת מוהר"ר אברהם שליט"א מ"מ דק"ק טוריסק בהרה"ק דומיה לו תהלה מוה"ר מרדכי זצללה"ה, מ"מ דק"ק טשערנוביל זי"ע.

והבאתי אתכם אל הארץ, היא ארץ ישראל שיש בה כל העשר קדושות, ואוירא דארעא מחכים, שהיא בסוד החכמה העליונה, המקור לכל המדות הק'. אשר נשאתי לתת אותה מורשה לאברהם יצחק ויעקב. כי אעפ"י **שהגאולה תהיה על פי דרך הטבע** - עכ"ז יתעלו ישראל לקדושה גדולה עד הג"ר כח"ב - סוד הג' אבות הק', שהם בסוד חב"ד. ונזכה שיקויים בקרוב הבטחה זו, ויגאלנו הש"י גאולה שלימה בב"י אמן".

הרי מבואר מהמובאות הנ"ל שהרבה גדולי ישראל ממדינות שונות, הביעו דעתם שהגאולה או אתחלתא דגאולה תהיה בדרך הטבע, וכפי הנראה היו הדברים מסורים ומקובלים אצלם מפי אבותיהם ורבותיהם גדולי הדור, וכמו שכתבו הראשונים הנ"ל, ויסודם נעוץ בדברי חז"ל אשר ג"כ הובאו לעיל. (ולקמן יבואר ויובאו עוד מאמרי חז"ל הסוברים כשיטה זו).

פרק שמיני

האתחלתא דגאולה ע"י הקב"ה ולא ע"י שליח בשר ודם

לעיל פרקים ד-ז הבאתי מ"ש הרבה ראשונים ואחרונים שאפשר שהגאולה העתידה תתחיל בדרך הטבע ויסודם על מאמר חז"ל ברכות לד: אין בין, וירושלמי ברכות פ"א ה"א: גאולת ישראל קימעא קימעא.

ולפענ"ד יש להוסיף שכן מצינו עוד הרבה מאמרי חז"ל שיש לפרשם שאתחלתא דגאולה תהי' ע"י הקב"ה בעצמו מסבב הסיבות שיתן בלב עם ישראל ובלב או"ה שיעזרו לישראל לכונן מדינה עצמאית. ולהלן אביא לשון המדרשים ומה שיש לבאר בדבריהם.

א. תנחומא (אחרי מות אות יב) איתא: "אמר הקב"ה בעוה"ז הייתם נושעים ע"י בני אדם, במצרים ע"י משה ואהרן, בימי סיסרא ע"י ברק ודבורה, במדינים ע"י שמגר בן ענת שנאמר (שופטים ג) ויושע גם הוא את ישראל. וכן ע"י שופטים. וע"י שהיו בשר ודם הייתם חוזרין ומשתעבדין **אבל לעתיד לבוא אני בעצמי גואל אתכם** ושוב אין אתם משתעבדין שנאמר ישראל נושע בה' תשועת עולמים, ע"כ.

ואותה הדרשה בסגנון אחר קצת אנו מוצאים בפסיקתא דר"כ (סוף פיסקא יב): "בעולם הזה נגאלו ישראל ממצרים ונשתעבדו בבבל ומבבל למדי, וממדי ליון, ומיון לאדום, **ומאדום הקב"ה גואלן**, ואינן משתעבדין עוד, שנאמר ישראל נושע בה' תשועת עולמים לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד (ישעי' מה, יז). [כ"ה בתנחומא ישן סוף פ' יתרו]. וכן איתא גם במדרש מובא בילקוט שמעוני סוף דברי הימים ב לא, לה, ושם שנינו סיום לשון המדרש הנ"ל קצת בסגנון אחר: "בעוה"ז הייתם נגאלים על ידי בשר ודם וחוזרים ומשתעבדים, **אבל לעתיד לבוא אתם נגאלים ע"י הקב"ה גאולת עולם** שאין אחריה שיעבוד שנאמר (ישעי' לה) ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה, ואומר (שם נג) ישראל נושע בה' תשועת עולמים לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד אמן" ע"כ.

וכעי"ז במדרש תהלים מזמור צג, ח: לביתך נאוה קדש ה' לארך ימים, ואם עשית

כן לא כבראשונה [שלמה בנה אותו וחרב, עזרא בנה אותו וחרב, כ"ה הגי' בילק"ש רמז תתמ"ח], אבל עתה לאורך ימים, ע"כ.

ב. וכן איתא במדרש תהילים (מזמור לא פיסקא ב), שהקב"ה מבטיח שיגאל אותנו בעצמו, וז"ל: "בך ה' חסיתי אל אבושה - זהו שאמר הכתוב ישראל נושע בה' תשועת עולמים לא תבושו ולא תכלמו (ישעיה מה, יז), אמרו ישראל לפני הקב"ה: רבונו של עולם כל הימים שאנו משתעבדים, אנו בבושה וכלימה, גאל אותנו אין לנו בושה, ולמה שגאולתך גאולת עולם, הוי תשועת עולמים, 'עולם' אינו אומר אלא 'עולמים', [אמר קב"ה אני הוא שגאלתי אתכם לשעבר, ואני הוא גואלכם להבא, שנאמר כה אמר ה' בוראך יעקב יוצרך ישראל אל תירא כי גאלתיך (ישעיה מג, א), 'כי גואל אני' אין כתיב, אלא 'גאלתיך', אמרתי דבר ונעשה מעשה]. אמר הקב"ה אני הוא גאולכם שאמרתי שאגאלך כמו שגאלתיך, שנאמר כי פדה ה' את יעקב וגאלו (ירמיה לא, י), 'וגואלו' אין כתיב כאן, אלא 'וגאלו', אמרו ישראל לפני הקב"ה ולא כבר גאלתנו על ידי משה, ועל ידי יהושע, ועל ידי שופטים ומלכים, ועתה היינו חוזרין ומשועבדים, והיינו בבושה כאילו לא נגאלנו, אמר להם הקב"ה לפי שהיתה גאולתכם על ידי בשר ודם, והיו מנהיגיכם על ידי בן אדם, שהיום כאן ומחר בקבר, לפיכך גאולתכם גאולת שעה, אבל להבא אני גואל אתכם על ידי עצמי שאני חי וקיים, אגאלכם גאולה קיימת לעולמים, שנאמר ישראל נושע בה' תשועת עולמים (ישעיה מה, יז), לפיכך לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד (שם שם)", ע"כ.

ג. וכן שנינו (שם מזמור לו), כי כנסת ישראל מבקשת מעתה רק לגאולת הקב"ה, כי רק גאולה על ידי הקב"ה יש לה קיום, וז"ל: "כי עמך מקור חיים באורך נראה אור, אמר ר' יוחנן עובדא הוה בחד דהוה מדליק שרגא והוה טפי, הוה אדלקא והוה טפי, אמר עד אימת אנא משתלהי בהא שרגא, [מוריך] אנא לנהורא דשמשא ואנא אזיל לנהורא, כך ישראל נשתעבדו במצרים ועמד משה וגאלם, וחזרו ונשתעבדו בבבל, ועמדו דניאל חנניא מישאל ועזריה וגאלום, וחזרו ונשתעבדו בעילם ובמדי ופרס, עמדו מרדכי ואסתר וגאלום, חזרו ונשתעבדו ביון, ועמדו חשמונאי ובניו וגאלום, חזרו ונשתעבדו באדום הרשעה, אמרו ישראל הרינו נתייגענו מהיותנו משתעבדין ונגאלין, וחזרנו ונשתעבדנו, **עכשיו אין אנו מבקשין לגאולת בשר ודם, אלא גואלנו ה' צבאות שמו קדוש ישראל**, ואין אנו מבקשין (מעתה) שיאיר לנו בשר ודם מעתה, **אלא שיאיר לנו הקב"ה**, שנאמר כי עמך מקור חיים באורך נראה אור, וכתיב אל ה' ויאר לנו" (תהלים קיח, כז). ע"כ. מסוף דבריו מבואר שמדבר משתי בחינות - גאולת הגוף ופדות הנפש, שאומר גאולת בו"ד ויאיר לנו בו"ד(ראה להלן אות טו).

ד. וכן איתא התם (מזמור קז, ב): "יאמרו גאולי ה' אשר גאלם מיד צר, א"ר ברכי' בשם ר' חלבו בשם ר' שמואל, מי אמר, יאמרו גאולי ה'. הוי אומר ישראל, וכן ישעי' מפרש ופדויי ה' ישובון (ישעיה לה, י) ולא פדויי אליהו, ולא פדויי מלך המשיח, אלא פדויי ה' לכך נאמר גאולי ה'". ע"כ.

מבואר מהמדרשים הנ"ל כי הקב"ה בעצמו כביכול יגאל את בני ישראל בגאולה העתידה, והיא לא תהיה על ידי בשר ודם.

ה. לכאורה לשון ד' מדרשים הנ"ל קשים להבין וצריכים ביאור, ובמיוחד דברי המדרש תהלים (מזמור קז) תמוהים מאד, ומצאתי לא' מהראשונים בעל "בחינת עולם" הרב ידעי' הפניני המכונה "בדרשי" שכתב באורים על מאמרי מדרש תהלים (קראקא תרנ"א) מפרש לשון המדרש וז"ל: "ולא פדויי אליהו ולא פדויי מלך המשיח", שחז"ל בקשו לתאר בזה את שפלות מצבם של בני ישראל בעת הפקידה, שבבוא זמן הישועה וקבוץ גליות לא יספיק אלי' ואפילו לא המשיח, ולא רבים כמוהו להעתיק אותנו מתכלית הבוז והשפלות שבה נהיה נמצאים, אל תכלית העילוי, זולת עזרת השי"ת ושקידת השגחה נפלאה עלינו לתתנו עליונים, ולכן אמר שנהגו הנביאים ליחס חדוש הצלחתנו ליכולת אלקי באמור דוד "**גאולי ה'**" וישעי' "**פדויי ה'**" להעיר על זאת הכונה עכת"ד.

ולכאורה פי' זה אינו נוגע לשלשת המדרשים הנ"ל שתוכנם הוא שכל הגאולות היו רק לשעה ונתבטלו מפני שהי' על ידי בשר ודם, משא"כ עשיו "אני גואל אתכם ע"י עצמי - אני בעצמי גואל אתכם" ולכן יתקיים ואולי י"ל ג"כ הפי' "אני בעצמי" כלומר מלבד משיח תהי' גם "שקידת השגחה נפלאה עלינו" שלא תהי' נקראת גאולה ע"י בשר ודם והרי זו גאולה יותר נעלה ממה שהי' בתקופת משה, וזה דוחק.

והמהר"ל (בנצח ישראל פס"ב) מפרש לשון התנחומא אחרי (לעיל אות א): "לע"ל אני בעצמי גואל אתכם", וז"ל: ואף כי גאולה אחרונה ג"כ יהי' ע"י המשיח, חילוק והפרש בין גאולה ראשונה ובין גאולה אחרונה, כי גאולה הראשונה היתה מתחייבת מצד ישראל ומצד זכות אבות, וגאולה זאת יש לה הפסק, כי כל דבר שהוא מצד האדם יש לו הפסק, אבל גאולה האחרונה אף כי תהי' ע"י מלך המשיח, תהי' מצד השי"ת אשר הוא מעמיד המשיח, ודבר זה יקראו כי השי"ת הוא הגואל ע"כ. ולפ"ד שיטת אלה המדרשים הוא שגם התחלת הגאולה תהי' ע"י משיח, אמנם המהר"ל לא הביא המאמר ממדרש תהלים מזמור ק"ז "ולא פדויי מלך המשיח", ואולי לשיטתו גם מדרש זה יש לדחוק ולפרש, וכמ"ש ר' ידעי' הפניני לעיל.

ו. ולפענ"ד נר' לפרש כל המדרשים הנ"ל, עפמ"ש היפה תואר לפרש מדרש תמוה בב"ר (פצ"ח): א"ר חנין אין ישראל צריכין לתלמודו של מלך המשיח לעתיד לבוא, כו' **א"כ למה מלך המשיח בא**, ומה הוא בא לעשות לכנס גלויותיהן של ישראל כו'. וביפ"ת מפרש: א"כ למה מלך המשיח בא, הלא הקב"ה בעצמו יקבצם כדכתיב (ירמי' לא, ט) מזרה ישראל יקבצנו, וכתיב (ישעיה יא, ב) ונשא נס לגויים ואסף נדחי ישראל, וכן (שם סו, כ) והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה', וזו דעת ר' הלל בפרק חלק שאמר אין משיח לישראל, ופירש"י ז"ל אלא ה' בעצמו ימלוך עליהם [ויגאלם לבדו], ולכן מקשה כיון שאין ישראל צריכין לתלמודו של מלך המשיח למה הוא בא, כי ה' שופטנו הוא מלכנו (שם לג, כב). מפני שיש בו צורך בעת ביאתו וגם אחרי כן, בעת ביאתו צריך לכנס את ישראל להיות להם לראש וכו' ע"כ.

ומבואר שהיפ"ת מפרש שר' חנין בב"ר ס"ל כר' הלל אין משיח לישראל וכפירש"י: אלא הקב"ה ימלוך בעצמו ויגאלם לבדו. אלא לבסוף יבוא לכנס את ישראל וכו', היינו שבסוף יבוא משיח בן דוד. (וראה להלן ביארתי בארוכה מדרש ב"ר הנ"ל ופי' היפ"ת).

ולפ"ז יש לפרש גם לשון המדרשים הנ"ל ברווחא שגם המ"ד בתנחומא (לעיל אות א) וג' המאמרים במדרש תהלים ס"ל דשיטת רבי הלל שהתחלתא דגאולה קיבוץ גליות וכיבוש הארץ ובנינה יהי' ע"י הקב"ה בעצמו בלי שליח מיוחד כמו שהי' בימינו. ואח"כ יבוא גואל צדק לקבץ נדחי ישראל ולבנות ביהמ"ק ולתקן עולם.

ויש להביא ראיה ברורה לפי' זה במדרשים הנ"ל עפ"מ שמצאנו שאותו סגנון שכתבו המדרשים על עצם הגאולה כתבו גם על בנין ירושלים.

ב.

בנין ירושלים ע"י הקב"ה בעצמו

בתנחומא (נח, יא): והשלישית נשבע ה' בימינו וגו' (ישעי' סב, ח): בחצרות קדשי (שם ט), זו ירושלים, ומה נשבע שהוא בכבודו בונה אותה שנאמר בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס וכו' (המשך המאמר לעיל) אמר להם ע"י עוונותיכם חרבה וגליתם מתוכה, אבל לעתיד לבוא אני בונה אותה ואיני הורס אותה לעולם שנאמר

כי בנה ה' ציון נראה בכבודו (תהלים קב) ע"כ ובת"ב שם אות יז. בשנויים.

ובתנחומא (מובא בילקוט המכירי תהלים) שם: אמר הקב"ה ע"י עוונות החרבתי את מקדשי והגליתי לישראל, לעוה"ב אני בונה ירושלים ואחזיר הגליות לתוכה שנאמר בונה ירושלים ה'.

ובמדרש איכה זוטא (א אות כח), ושם (ב אות כב): עתיד הקב"ה וכו' ולבנות ירושלים הוא בעצמו (בילק"ש איכה רמז תתרמ"ג: ולבנות הוא בעצמו ירושלים) ולקבץ גליות ע"כ.

ובפסיקתא רבתי (פכ"ז), התנערי מעפר קומי שבי ירושלים (ישעי' נב, ב) בשר ודם בנה אותך, בשר ודם החריבך, אבל לעתיד לבוא אני בונה אותה, שכן כתיב בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס, אמן במהרה בימינו, הקב"ה יקיים את המקרא שכתוב ופדויי ה' ישובון (ישעיה לה) ובאו לציון ברנה. [ועיי"ש פכ"ט, ב]. ואת ההבטחה של "אני בונה אותה" צ"ל כמ"ש המפרשים על הפסוק בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס אותה, היעב"ץ מפרש וז"ל: ואני אהי' לה חומת אש, שהוא ודאי בבחיה רוחנית, ואפילו את"ל שהיא אש יסודית אין הכוונה באהי' לה חומת, אלא בבחינת הסיבה, וכן פירוש בונה ירושלים ה' כמו ויבן שלמה את הבית, עם שלא עשה מאומה בידיו כמדומה, כי הי' לו אומנים ושכירים לרוב ולא פעל בגופו ממש, רק בהיותו סבת בנינו, על ידי השתדלותו והכנתו החומר והזמנתו הפועלים והבונים בו נקרא הבנין על שמו, כאילו הוא לבדו עשאו כולו ובנאו בעצמו. עאכ"ו שיתייחס הבנין להשי"ת על דרך זה ביתר שאת ויתר עז, בהיותו יתעלה סבה ראשונה סבת כל הסבות, ובלתו, שוא עמלו בוניו בו, עכ"ל.

וכן מפורש ברשב"א תענית ש"בעצמו" הפי' בהשגחה, וז"ל: כי חלק ה' עמו והוא א' הארץ ושם נרמז כי אין משקה אותה ית' ע"י שליח רק **בעצמו רצה לומר בהשגחה** מאתו ית' וכו' ואמרו עוד כי ארצנו נבחרת שאינה מסורה לשליח רק בהשגחה מאתו ית' כי תמיד עיניו בה לא תסור השגחתו ממנה על כן הוא אומר למטר השמים תשתה מים. והוא שאמר שכל הארצות שותות ע"י שליח וא"י לבדה הוא בעצמו ית' משקה אותה. ואחר שא"י שותה בהשגחה מאתו ית' בלי אמצעות שליח כו' הם העיקר גשמי רצון ע"כ, ומפורש שמה שאמרו בעצמו היינו בהשגחתו כלומר בדרכי הטבע אלא בהשגחתו המיוחדת. - ובמדבר קדמות דף ק"י: עושה נפלאות, בילקוט סוף מיכה כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות אראה לבנים מה שלא הראיתי לאבות במצרים, כתיב נורא תהלות עושה פלא וכאן כתיב אראנו נפלאות וכן הוא אומר לעושה נפלאות גדולות לבדו ואומר ברוך ה' אלקי ישראל עושה נפלאות לבדו

עכ"ל. ופירש הרב הגדול מר"י מטראני דדייק אומרו כימי צאתך דמשמע בשעת יציאתם והיינו מכות בכורות דהיה על ידו יתברך ממש ולא ע"י שליח, וז"ש עושה פלא אחת לבד והיינו דמייתי קרא לעושה שמה שהוא עושה לבדו ולא ע"י שליח יקרא נפלאות, ולעת"ל יהיה על ידו הכל ועוד דאפילו בכורות שהיה על ידו ידעו אבל לא ראו, אבל לעת"ל יראו כדכתיב הנה אלקינו זה והאריך הרב בזה.

וכ"כ בפי' תהלת ה' בקהלת משה: בונה ירושלים מצד השגחתו, וכן פירש המלבי"ם: בונה ירושלים ה', שבהשגחתו הפרטית מתעסק בבנינה שתהי' עיר אל קדוש משכני עליון, והוא בעצמו יכנס לתוכה את נדחי ישראל הנדחים מארבע כנפות הארץ, ע"כ. ולפ"ז גם במדרש "אני בונה אותה" כלומר על ידי בני אדם רק שזה יהי' בהשגחה פרטיית של השי"ת.

וכן להמפרשים, שהפסוק בונה ירושלים וגו' מדבר מגאולת עזרא ולא גאולה שלישית, מפרש הספורנו: בונה ירושלים ה', על ידי כורש, באמרו הוא יבנה עירי וגלותי ישלח. וכן ראיתי מוסיפים על פי' הספורנו מה שנאמר (בנחמי' א') שהיהודים בירושלים היו אז ברעה גדולה ובחרפה וחומת ירושלים מפורצת ושעריה נצתו באש. ועלה נחמי' והתחיל להשתדל בבנין החומות. וישמע סנבלט וגו' וילעיגו עליהם. והשיב להם נחמי' - אלקי השמים הוא יצליח לנו ואנחנו עבדיו נקום ובנינו. והתפלל (שם ג') שמע אלקינו כי היינו ביזה והשב חרפתם אל ראשם. וכאשר הושלם בנין החומה סביב ירושלים, ושמעו כל הגויים (שם ו, ז) ויפלו מאד בעיניהם וידעו כי מאת אלקינו נעשתה המלאכה הזאת, ע"כ.

ומבואר שלדעת כולם פי' הפסוק "בונה ירושלים ה'" היינו ע"י בני אדם בהשגחה פרטיית מהשי"ת ובאופן זה יתפרש גם "נדחי ישראל יכנס", היינו שקבוץ גליות יהי' ע"י בני אדם בדרכי הטבע, בהשגחה פרטיית.

ולפ"ז יש לומר שפיר שגם לשונות המדרשים הנ"ל "אבל לע"ל אני בעצמי גואל אתכם", "לע"ל אתם נגאלים ע"י הקב"ה", "להבא אני גואל אתכם ע"י עצמי", פירושם עד"ז כמו: בונה ירושלים ה', "אני בונה אותה". ואם יעלה על הדעת לשאול על פירוש זה ממה שאמרו בהמדרשים הנ"ל, "וע"י שהיו על ידי בשר ודם הייתם חוזרין ומשתעבדין", כי לפי' הנ"ל הרי גם עכשיו ע"י בשר ודם בהשגחתו הפרטית של השי"ת וכהפי' בהפסוק "בונה ירושלים ה'" וכמו שביארו המפרשים, וא"כ יש לשאול מהו ההבדל?

ז. ברם, נראה שכוונת המדרש כמ"ש באות א' אמר הקב"ה בעוה"ז הייתם נושעים ע"י בני אדם, במצרים ע"י משה ואהרן, בסיסרא ע"י ברק ודבורה, וכו', פי'

הדברים שכל אלה הגאולות היו באמצעות שליח בן אדם מיוחד שהוא יסדר כל עניני הגאולה ועל שמו נקראת הגאולה ועל זה באה ההבטחה שאופן גאולה כזאת לא תהי' בהתחלת הגאולה השלישית, וזה שהוסיף המדרש (לעיל אות ד'): "ולא פדויי אליהו ולא פדויי מלך המשיח", כלומר שקבוץ גליות ובנין ירושלים יהי' ע"י הקב"ה בעצמו שיסבב את הסבות ויתן להם לבני ישראל הרצון והאפשרות, האומץ והכח של מסירת נפש, לעלות לא"י בדרך הטבע ולבנותה, ולא יקרא על זה פעולת בשר ודם שליח מיוחד כמו שהי' בגאולות הקודמות.

ח. וכן מבואר במדרש שיר השירים זוטא פסוק א' דף 7: "נקראה עיר דוד, שנאמר וילכוד דוד את מצודת ציון העיר דוד (ש"ב ה, ז), ומפני מה נקראת על שם בשר ודם, אלא שהיה גלוי לפני הקב"ה שבשר ודם בונה אותו ובשר ודם מחריבה, אבל (לעולם הבא) [לעתיד לבא] היא נקראת על שמו של הקב"ה שנאמר עיר [ה'] ציון קדוש ישראל (ישעי' סד, יד)". ע"כ. ומבואר להדיא שההבדל הוא שהיא נקראת לא על שם בו"ד אלא על שם הקב"ה שנבנתה בהשגחה פרטית מהשי"ת.

ויש להביא ראי' ברורה שהפי' של הביטוי במדרשים הנ"ל "אני בעצמי" גואל אתכם "אני בכבודי" "הוא בעצמו" "הוא בכבודו" ולשון רש"י, ימלוך "בעצמו" ויגאלם "לבדו", הכוונה בהשגחתו שהוא מסבב הסיבות, והוא כמו שכתבו המפרשים לפרש קרא בונה ירושלים ד', ובחז"ל הוא "בעצמו" הוא "בכבודו". ולכ"ע הכוונה בהשגחתו וברצונו, שמצינו סגנון זה בהגדה של פסח אצל מכת בכורות ויוציאנו ד' ממצרים לא ע"י מלאך (י"מ שהכוונה למשה שנקרא מלאך) ולא ע"י שרף ולא ע"י שליח אלא הקב"ה **בכבודו ובעצמו**, ומדבר על מכת בכורות כי שאר המכות רובם נעשו ע"י משה ואהרן ויש על זה שלשה פירושים:

א. בזהר במדרש הנעלם וירא קיז: אמר הקב"ה אומה זו של מצרים מזוהמת... ואין ראוי לשגר מלאך ולא שרף דבר קדוש כו' **אני אומר** ממקום קדושתי: יהא כך ומיד נעשה, ע"כ. ומבואר שבכבודו ובעצמו היינו דיבור. וע' במדב"ר פ"ד ה': אשתתף להם למנותם בעצמי ובכבודי. עיי"ש שהיינו דיבור.

ב. רבינו יעקב, במלמד התלמידים, מפרש: בכבודו ובעצמו, כלומר ברצונו, הכה כל בכור, ע"י ביטול והעדר תנועתם בשנתם, ולפמ"ש הרס"ג (מובא באע"ז ריש בראשית) שפירוש "וידבר" היינו רצה, אלא דברה תורה בלשון בני אדם, אולי י"ל שכוונת הזהר "אני אומר" היינו "אני רוצה".[38]

38. ראיתי בס' ישמח משה להגה"ק ר"מ טייטלבוים זצ"ל פ' שמיני מביא מדרש תנחומא הנ"ל (סוף פ' אחרי - לעיל אות א) ונראה שגם הוא מפרש כוונת המדרש לא כמ"ש המהר"ל הנ"ל אלא הכוונה

לא ע"י שליח אלא מעצמו, היינו על ידי מאמרו יתברך, כמו שכתבתי בשם הזהר, וז"ל: "כל מעשה ה' יתברך הוא נצחי, כמו שאמר שלמה כל אשר יעשה האלקים הוא יהיה לעולם, אבל הנעשה ע"י שליח אינו רק לפי שעה, וכן הוא במדרש, לשעבר הייתם נושעים ע"י בשר ודם, לכך אינו גאולה שלימה, אבל לעתיד שישראל נושע בה' בעצמו אז יהיה תשועת עולמים, ומזה מבואר כי כונת משה בסירוב השליחות כדי שיהיה **ע"י הקב"ה בעצמו** ויתוקן עולם במלכות שדי לנצחים, כמו שהוא יתברך נצחי אשר שמו הוי"ה ב"ה מעיד עליו היה הוה ויהיה, וזה אמרו 'ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם', ר"ל אם שמו מורה שהוא נצחי יעשה בעצמו ויהיה נצחי, אמר לו זה שמי לפי שעה אהיה אשר אהיה, ופירש"י אהיה עמהם בצרה זו אשר אהיה עמהם בשעבוד מלכיות, כי כך חייבה חכמתו יתברך, לכך צריך להיות דוקא ע"י שליח", וכמ"ש (שם) סוף שמות בשם ספר יד יוסף, וז"ל: "הפרש שבין גלות מצרים לגלות האחרון שבמצרים שלח הקב"ה שליחים לגאול ישראל, דכתיב ומלאך פניו הושיעם, ובגלות זה כתיב, באהבתו ובחמלתו **הוא בעצמו גואלם** וכשם שהוא נצחי כן הגאולה תהיה נצחית, וז"ש וינטלם וינשאם כל ימי עולם" עכ"ל. והפי' "הוא בעצמו", מבאר בפ' בשלח דף קנ וז"ל: והנ"ל דהנה יש להבין בשלמא במצרים היה הכל ע"י משה לפי שאין הרשע כדאי להיות נגלה אליו השי"ת, ולהיות **המופת מעצמו ע"י מאמרו יתברך**, לא יאמינו שבשביל ישראל הוא, ועוד כיון שהכל היה לרעה אפשר דאין מיחד שמו, והיה צריך להיות ע"י שליח, אבל כאן המטה למה, ומשה למה, יהיה נקרע הי"ס עפ"י מאמרו, ומי פתי יסור הנה להאמין דבקיעת הים היה מעצמו, וגם היה לטובה, ועוד דהיה להם גילוי שכינה אז בלא זה דכתיב זה אלי, ועכ"פ המטה למה, ומי מריבה יוכיח, והתירוץ לזה נראה דכל מעשיו ית' בעצמו ראוי להיות ניצחי כמוהו, כי הוא אמר ויהי הוא ציוה ויעמוד, ופעולה שאינה נצחית היא פחיתות ח"ו לו ית' אם יהי' ע"י עצמו, וצריך להיות ע"י שליח ומטעם זה אמרו רז"ל (מד"ר שיה"ש פ"א ס"ד) אלמלא אמרו ישראל למשה דבר אתה עמנו לא היה שכחה וק"ל, ובביאור: אמר שלמה ידעתי כי כל אשר יעשה האלקים הוא יהיה לעולם, וכאן היה בקיעת הים רק לפי שעה ואח"כ שב לאיתנו למען ינער פרעה וחילו בי"ס לכך הוצרך להיות ע"י שליח, עכ"ל.

ומבואר שהוא מפרש הביטוי ע"י הקב"ה בעצמו היינו על ידי דיבורו כמו הוא אמר ויהי בלי שום שליח כלל, ויציאת מצרים אפשר הי' לעשות ע"י דיבורו לפרעה כעין שמצינו (בראשית כב, לג): ויבא א' אל אבימלך בחלום הלילה ויאמר לו הנך מת וגו' ועתה השב אשת האיש וגו'. ראה בתו"ש (פ"כ אות יג). ממו"נ: ויבוא אל אבימלך ענינו שבא הערה בחלום מאת השם לאיש ההוא, ובזהר היינו שרו של אבימלך עיי"ש, ולפ"ז אותו דבר הי' יכול להיות אצל פרעה במצרים, והקב"ה רצה ע"י שליחותו של משה, אותו דבר מה שאמרו במדרשים הנ"ל "אני בעצמי גואל אתכם", "אתם נגאלים ע"י הקב"ה, ולא ע"י בו"ד", היינו שהקב"ה נותן הערה בלב האנשים שיעשו את הדברים שיש ברצונו וכמו שנתבאר לעיל.

וע"פ דברי הישמח משה יש לפרש גם מ"ש לעיל פ"ז בשם האדמו"ר מרוזין זצ"ל שפירש ג"כ הטעם שמשה רבינו לא רצה ללכת משום שראה שהגאולה ממצרים עתידה להיות ע"י נסים, ומשה רצה בגאולה ע"פ הטבע. והפי' ע"פ דרך הטבע, יש לבאר היינו ע"י דבורו של הקב"ה לפרעה שיתן לו הערה לשלח את עם ישראל לחירות, בלי נסים גלויים, והי' נראה להעולם שהוא בדרך הטבע. והתשובה נתבארה לעיל וזהו הפירוש בדברי הראשונים שכ' שהגאולה העתידה תהי' ע"פ דרך הטבע. אמנם לפי דברי הישמח משה יש לפרש ע"פ דבורו ורצונו בלי שליח בו"ד אבל אין הכרח שיהי' בלי נסים רק בדרכי הטבע לבד.

ובימינו אנו י"ל שפיר שהי' שניהם ע"י הקב"ה בעצמו היינו ע"פ הדיבור כלומר רצונו של מסבב הסבות, ובנסים - בג' המלחמות, ועכשיו אנו מצפים שנזכה לביאת הגואל לגאולה שלימה.

ג. הרשב"ץ בהגדה מפרש עפ"מ שמבואר ברש"י וה' הוא ובית דינו (וראה תו"ש וירא עמוד 807 ותו"ש כרך יב עמ' 28), ועפ"מ שאמרו בגמ' ברכות ו. כי כל העולם כולו מלא מזיקין, והפי' לא ע"י מלאך כי לא היו חשובין שישחיתום מלאכי עליון אלא מהזיקין, גזירתי, שגזרתי עלהם כך, לתת רשות לאלו המזיקין שהם מקיימין באויביו, ואלו הן ב"ד של הקב"ה בגזירתו שגזר עליהם. והוא כעין פי' ע"י דבור ורצון, אלא בתוס' סבה של מזיקין.

ולפ"ז גם במדרשים הנ"ל הפי' "בעצמו ובכבודו" כמבואר בזהר הנ"ל כביכול על ידי דבורו או כפי' ר"י אנטולי ע"י רצונו, הכוונה שלעתיד לבוא אני בעצמי אני בכבודי גואל אתכם היינו שמסבב הסבות יתן להם הרצון והעוז, הכח והאפשרות, להקבץ לעלות ארצה ולכבוש הארץ, ובלי שליח בו"ד מיוחד, אלא ע"י השגחה פרטית ממרום, וכמו שביאר היעב"ץ לעיל הפי': בונה ירושלים ה'.

ג.

הקב"ה נעשה סניגור בפני שרי או"ה

ויתבארו הדברים ביתר שאת עפי"מ דמבואר במדרש (מובא בילק"ש עקב רמז תתנב): "אמר הקב"ה בעוה"ז היה בו"ד נעשה לכם סניגור, ומושעי אתכם **אבל לע"ל אני בכבודי נעשה לכם סניגור**, בפני שרי אומות העולם ומושיע אתכם מהם שנאמר אני מדבר בצדקה רב להושיע. ראה ביאור המאמר (לעיל פ"ז אות א'), שבעל המדרש הזה סובר כהשיטות בחז"ל ומפרשים שביארתי שם שבגאולה אשר תהיה "בעתה" תהי' האתחלתא דגאולה בדרך הטבע, על ידי עזרתם של אומות העולם, וזה הפי' בדברי המדרש "סניגור בפני שרי או"ה", שיעזרו לישראל לעלות ארצה ולכובשה. וכן נתבאר לעיל (פ"ד) שזו הכוונה במאמר חז"ל שהגאולה תבוא "קמעא קמעא", וכן נתבאר לעיל (פ"ה) שכן היא שיטת שמואל האומר: "אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות". ומסתבר ששמואל במדרש (שהובא לעיל אות ד) הולך לשיטתו בגמרא ברכות "אין בין" (כמו שנתבאר לעיל פ"ה), ולפי זה לא באו רבותינו במדרש אלא לומר שהגאולה העתידה לא תהי' על ידי שליח בשר ודם, כהגאולות הקודמות, אלא תתחיל בדרך הטבע.

וילה"ר מלשון סדר אלי' רבא (פכ"ה) פכ"ג דף קכט.: עתיד הקב"ה שיבא ויפדה את ישראל מבין אומות העולם. ויביא להן את ימות המשיח ואת ימות הגאולה, ע"כ. ולכאורה יש לפרש שמ"ש: ויביא להן את ימות המשיח קאי אלעיל, שעל ידו

יבא ויפדה את ישראל מבין או"ה, וצ"ב מה זה הלשון הכפול ימות המשיח וימות הגאולה. ולפי מה שנתבאר לעיל י"ל שלשון המדרש הזה הוא בדיוק, עתיד הקב"ה שיפדה את ישראל מבין או"ה, וס"ל כשיטת המדרשים הנ"ל שאתחלתא דגאולה היינו קבוץ גליות וכיבוש הארץ יעשה הקב"ה בעצמו ע"פ דרכי הטבע, ואח"כ יביא להן ימות המשיח כמו שנתבאר לעיל פ"ה, שימות המשיח היינו הזמן של קודם ביאת המשיח רק תקופת המשיח, וימות הגאולה היינו ביאת המשיח גמר הגאולה והגאולה רוחנית ותיקון העולם.

ט. ויש להוכיח אמיתות הפירוש שכתבתי במדרשים הנ"ל, ע"פ מ"ש הרמב"ם בעניני משיח (בפי"ב מהל' מלכים ה"ב, מובאים לקמן פי"ז) וז"ל: "כל אלו הדברים וכיוצא בהן, **לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו**". הרי שכל אירועי העתיד בתקופת ימות המשיח הם לוטים בחוסר ידיעה, ורק לאחר התרחשות העובדות, אפשר לעמוד על פשרן. ולפי"ז אותם המאורעות שזכינו להיות עדים להם בארצנו הקדושה, והם הקיבוץ גליות מחמשים ושש אלף נפש לפני חמשים שנה עד שני מליון וחצי בשנת תשכ"ח... קום המדינה, כיבוש הארץ ומלחמת ששת הימים, - ברור שנעשו בהשגחה פרטית אך ורק ברחמי השי"ת מסבב הסיבות, וזכינו לכל הנסים שנתגלו לנגד עינינו, כמו שנתקיימו סימני הגאולה שמסרו לנו (כמו שנתבאר לעיל פ"ג). והדברים ברורים ומחוייבי המציאות להמאמינים בהבטחת קיבוץ גליות כפי שכתוב בתורה ונביאים, שעם היהודים הללו שנתקבצו לישראל, ואותה הארץ שנכבשה ע"י היהודים נתקיימה ההבטחה של שיבה לארץ, באתחלתא דגאולה, וזה הוא שהודיעו לנו חז"ל שהגאולה תהי ע"י הקב"ה בעצמו בדרכי הטבע. ואחרי שישובו לארצם ויכבשו אותה אז יתגלה לנו משיח צדקנו ונזכה לבנין ביהמ"ק ויקבץ שאר נדחי ישראל, ואז תבוא הגאולה השלימה, התקופה של תיקון כל העולם במלכות שד-י.

ואין לשאול לפי"ז מה היא מעלת הגאולה העתידה, באם התחלת שלבי הגאולה תהיה בידי בני אדם, באופן טבעי, כי אם נתבונן ברבים ממאמרי חז"ל נבחין כי לדבריהם פעולת הקב"ה בדרך הבטע להזמין לכל אחד פרנסתו ולחם חקו, וכן הורדת הגשמים בדרך הטבע, מוגדרות בדבריהם כפעולה בעלת מעלה יותר עליונה מאשר הפעולה הנעשית במישרין על ידי שליחו של הקב"ה, ונביא כאן כמה מאמרי חז"ל בענין זה.

ד.

פעולת הקב"ה בדרכי הטבע בהשגחה פרטית - גדולה ממעשה נסים

י. במדרש תהלים (מזמור פט): "א"ר אלעזר משל [הקיש] הפרנסה כגאולה, מה הגאולה פלאים אף הפרנסה פלאים וכו', אמר ר"ש בר נחמני, הפרנסה גדולה מן הגאולה, שהגאולה ע"י מלאך, שנא' המלאך הגואל וכו' [גאולה זו פי' כמ"ש רש"י מגילה יז: ד"ה אתחלתא, האי גאולה לאו גאולה דגלות היא אלא שיגאלנו מן הצרות הבאות עלינו, ושם במדרש גבי יעקב גאולה מיד עשו מיד לבן ומיד כל רע], והפרנסה תלויה, על ידו של הקב"ה, שנאמר פותח את ידיך וכו'", ושם (מזמור פ) מביא דרש זה על הפסוק רועה ישראל האזינה. ושם (מזמור קלו־ט): הגאולה ע"י שליח וכו' **והפרנסה ע"י הקב"ה**. וכ"ה בב"ר (פ"כ־ט), ובפסחים (קיח, א): אר"י קשין מזונותיו וכו' **יותר** מן הגאולה דאלו בגאולה כתיב המלאך הגואל אותי וכו' מלאך בעלמא, ואילו במזונות, **הא־ל** הרועה אותי וכו'. וכ"ה בפס"ר (פל"ג מובא בתו"ש שם אות צו), וכן מבואר בתענית (ב) שלשה מפתחות בידו של הקב"ה. שלא נמסרו ביד שליח, ואלו הן מפתח של גשמים וכו', אמרו אף מפתח של פרנסה דכתיב פותח את ידיך וכו', א"ל גשמים היינו פרנסה.

ומבואר להדיא מכל הנ"ל שפעולת הקב"ה הנעשה בדרך הטבע, כגון בנתינת הגשמים, כן מה שהקב"ה מסבב סיבות לכל אחד ואחד שישיג פרנסתו, היא גדולה מפעולות של נסים ע"י שליח. [עי' שבת נג, א כמה גרוע אדם זה שנשתנה לו מעשה בראשית].

ויפה מבאר האברבנאל בספרו ירמי' ה' וסוף זכרי', שהמטר מופת על ההשגחה וזהו הפי' שהגשמים בידו של הקב"ה ואינו דבר שבטבע, רק היא מעוטפת בדרכי הטבע, יודעים אנו שיש לפעמים עצירת גשמים לגמרי, הגשמים לפעמים מקדימים ומאחרים, ריבוי גשמים ומיעוט גשמים, מקומות שיורדים ומקומות שאינם יורדים, ואינם דומים לשאר חוקי הטבע שהם מתנועעים אחר החוק אשר ניתן בהם מעת הוויתם בסדר אחד, אבל הגשמים אינם דומים בכל שנה על אופן א' עיי"ש. וכ"כ הרשב"א באגדות הש"ס תענית י. כאמרו תמיד עיני ה' א' בה. ושם נרמז כי אין משקה אותה יתברך על ידי השליח **רק בעצמו, ר"ל בהשגחה מאתו יתברך**, ע"כ.

וזהו שאמרו המדרשים הנ"ל אני בעצמי גואל אתכם, זהו כהדרש ג' מפתחות בידו של הקב"ה גשמים, שגם התחלת הגאולה השלישית, הקבוץ גליות וכיבוש הארץ תהיה מעוטפת בדרכי הטבע אבל בהשגחה פרטית נפלאה כמו גשמים וכמו שנתבאר לעיל, ויש הרבה להאריך בענינים אלו ואכ"מ.

ואין לשאול מדוע א"כ התרחשו נסים במלחמת ששת הימים. אע"פ שהנסים הי' ג"כ בדרך הטבע, מ"מ הי' דברים שספרו עדי ראי' שהי' נסים ממש שלא בדרך הטבע כלל, ראה לקמן פ"כ "שיחו בכל נפלאותיו". אפשר שבא הדבר לגלות על כל האירועים אשר השתלשלו עד הנה, כי הכל נעשה בהשגחה פרטית מן השמים, כדי להוציא מלבם של המכחישים שרשרת התעוררות ההשגחה לגאול אותנו, והמנסים לתלות הכל בדרכים טבעיים ממש, שאין להם כל קשר עם אתחלתא דגאולה, וחזון אחרית הימים, על כן באו הנסים הללו לגלות על כל מה שאירע מעיקרא ועד עתה.

והסבר זה מתאים גם לענין הבטחת קיבוץ גליות, וכיבוש הארץ, כי לדעת חז"ל אמנם יהיה כל זה נעשה ע"י הקב"ה בעצמו, אולם באופן שיסבב המסבב לכל סיבות אמצעים שונים שיפעלו בכיוון זה, ויהיה נראה כאילו נעשה הכל בדרך הטבע, ולזה יהיה קיום עולמי, וזו היא מעלתו וחשיבותו, כי אילו הי' נעשה האתחלתא דגאולה ע"י שליח בו"ד לפי דעת המדרשים אפשר שלא היה לזה קיום עולמי.

אמנם אנו מאמינים שהמטרה הסופית היא שיתגלה הגואל צדק בעולם לבנות בית המקדש ולקבץ נדחי ישראל ולתקן עולם במלכות שד־י לעבוד את ה' אחד, כמו שנאמר "כי אז אהפוך אל עמים" וגו'.

ה.

הגאולה העתידה לא תהיה ע"י אמצעי

יא. וע"פ המדרשים הנ"ל נראה שיש מקום לומר שכן מבואר גם בגמ', לפי מה שמבאר המהרש"א, כי הנה שנינו בגמ' מגילה (יא, א): "ושמואל אמר (ויקרא כו, מד) לא מאסתים ולא געלתים וכו' 'לא מאסתים' - בימי יונים, 'ולא געלתים' - בימי (אספסינוס קיסר) נבוכדנצר, 'לכלותם' - בימי המן, 'להפר בריתי אתם' - בימי (רומים) [פרסיים], אני ה' א" - בימי גוג ומגוג.

במתניתא תנא: 'לא מאסתים' - בימי כשדים, שהעמדתי להם דניאל חנניה מישאל ועזריה, 'ולא געלתים' - בימי המן, שהעמדתי להם מרדכי ואסתר, 'לכלותם' - בימי יונים שהעמדתי להם שמעון הצדיק ומתתיהו בן יוחנן כה"ג וחשמונאי ובניו, 'להפר בריתי אתם' - בימי פרסיים שהעמדתי להם של בית רבי וחכמי דורות, 'כי אני ה' א' - לעתיד לבא דאין כל אומה ולשון יכולה לשלוט בהם", ע"כ. (ובמדרש

אסתר מביא בשם שמואל מעין מ"ש במתניתא ומ"ש בשם שמואל בשם ר"ח).

ועי' במהרש"א, שהאריך בביאור המאמר, ובסוף דבריו כתב וז"ל: "והוא מבואר דגאולת מצרים לא חשיב, לפי שהיתה גאולה שלימה ע"י הקב"ה, כמ"ש אני ולא מלאך וכו', אבל בד' אלו הגאולות דחשיב הכא לא היה בהן גאולות שלמות **רק ע"י אמצעי**, כדאמרינן לא מאסתים בימי כשדים ע"י דניאל וכו', בימי יונים ע"י שמשון וכו', ומסיים כי אני ה' אלקיהם לעתיד שאין כל אומה ולשון יכולה לשלוט בהן, כי בכל אלו ד' גאולות עדיין היו תחת ממשלת האומות, **משא"כ לעתיד שתהיה הגאולה שלימה ע"י הקב"ה**, כמ"ש אני ה' ולא מלאך כמו ביציאת מצרים כמ"ש כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, וע"כ אין כל אומה ולשון יכולין לשלוט בהן אז ובכן בב"י א"ס", ע"כ.

משמע מדברי המהרש"א כי עיקר ההבדל בין הגאולות שהיו והגאולה העתידה הוא, שהגאולה העתידה לא תהיה על ידי אמצעי. והנה בעצם הרעיון כיוון המהרש"א לדברי שלשת המדרשים הנ"ל שממעטים שלעתיד לבא לא תהי' אתחלתא דגאולה ע"י בו"ד וכדברי המהרש"א, דיהיה לא ע"י אמצעי אלא כמו שהי' במצרים וה' הכה כל בכור, וכן לע"ל כמ"ש כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות. וכלשון הגמ' אין כל אומה ולשון שולטת בהם. וכמובא במדרשים הנז' לעיל.

יב. ואין להקשות על דברי המדרש שגאולת מצרים לא הי' לה קיום משום שהיתה ע"י בו"ד, והלא מפורש שמכת בכורות היתה ע"י הקב"ה בכבודו ובעצמו כמ"ש וה' הכה כל בכור? יש לתרץ דמאחר שכל הט' מכות הי' ע"י משה ואהרן, וכן סוף הנסים של קרי"ס הי' בשליחות משה ואפילו על התראת מכת בכורות הי' משה השליח, לכן שפיר נקראת גאולת מצרים בכללה "גאולה ע"י בו"ד". עוד י"ל שישנם שיטות שונות במדרשי חז"ל בענין זה של "וה' הכה כל בכור" (ראה תו"ש שמות פ"י ב אות תקו־ח), י"א הוא ובית דינו, וי"א לא ע"י מלאך ושליח, (וראה שם אות רנא מירושלמי סנהדרין ובביאור ממדרש חז"ל כשירד רבון עולמים ירדו עמו צ' אלפי רבבות עיי"ש), הרי שלא ברור אם אמנם היתה מכה זו על ידי הקב"ה בעצמו. עוד יש להוסיף לפ"מ שנתבאר לעיל הרי עיקר החידוש של המדרשים הנ"ל הוא שהגאולה תבוא באופן שהנסים יהי' מעוטפים בדרך הטבע כמו גשמים ומזונות. וכן כשיעלו ארצה בעזרת אומות העולם נראה כמו בדרך הטבע. אבל מכת בכורות אפילו להפי' של הרס"ג האע"ז והרמב"ם שהפי' בכבודו ובעצמו היינו ברצונו, מ"מ הרי עצם מיתת בכורים בליל פסח הוא נס גלוי, וכוונת המדרשים לישועה שהנס לא נגלה ולא נראה רק למאמינים.

יג. ובענין זה שגאולת מצרים היתה ע"י בשר ודם, יש להעיר מהמבואר בשמו"ר (פט"ו, י"ד) ושם (י"ט, מובא בתו"ש שם בראשית ט"ו אות כ"ז): "ואנכי אעלך, מלמד שלא היה [משה] מבקש לגאול את ישראל אלא אמר משה להקב"ה מי אנכי, וכי כך הבטחת לאבותם שביד בשר ודם אתה מוציא בניהם, ומי אנכי שאלך וכי אוציא את בני ישראל לא כך אמרת ליעקב אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה ולי אתה אומר, מי אנכי, א"ל הקב"ה חייך **אני יורד ומצילן**". ושם (אות קנט): "דן אנכי, אמר הקב"ה לאברהם עתידין בניך להשתעבד במצרים ואח"כ אני גואלן, שנא' ידע תדע כי גר יהי' זרעך, וכתיב וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי, שלח הקב"ה את משה לגואלן ולא רצה פרעה, אמר הקב"ה כראוי עשה פרעה כי אני אמרתי לאברהם דן **אנכי**, וכי משה - **אנכי**, או אהרן - **אנכי**? לא אמרתי אלא אנכי ה' אלקיך המעלך מארץ מצרים" ע"כ. מבואר בדבריהם כי הקב"ה בעצמו גאל את ישראל ממצרים. וע"כ צ"ל שיש גם בענין זה דרגות שונות, ויש עוד הרבה מדרשים בענין זה, מובאים בתו"ש, ואכ"מ להאריך.

ו.

ביאור מאמר תמוה מאוד: אין משיח לישראל

יד. על פי כל הנ"ל נראה לי שיש להפיץ אור חדש ובהיר על אחד ממאמרי חז"ל התמוהים ביותר שישנם בש"ס בבלי, שטפלו בו הראשונים והאחרונים והדבר נשאר עדיין בגדר דבר תימה. והיא דעת רבי הלל ששנינו במס' סנהדרין (צט.): "**ר' הלל אומר אין להם משיח לישראל** (פירש"י אלא הקב"ה ימלוך בעצמו ויגאלם לבדו), שכבר אכלוהו בימי חזקי'. אמר ר' יוסף שרא לי' מריה, לר' הלל (ימחול לו הקב"ה שאמר דברים אשר לא כן), חזקי' אימת הוי בבית ראשון ואילו זכרי' קא מתנבי בבית שני וכו'".

ומתחלה אביא פירושי הראשונים והאחרונים. ביד רמ"ה סנהדרין פרק עשירי (דף 170) פירש: "רבי הלל אומר אין להם משיח לישראל כלל [הוסיף את התיבה "כלל" בתור גירסא או פירוש] שכבר אכלוהו בימי חזקיה כשבא עליהם סנחריב וגאלם המקום מידו. אמר רב יוסף שרא ליה מריה לר' הלל, יהי רצון שימחול לו אדוניו לר' הלל על עון זה שאמר דברים אשר לא כן, ויש לפרש שרא ליה מריה, כביכול כבר התיר לו אדוניו לר' הילל, **שמפקיר את עצמו לומר דברים אשר לא כן**[39], והתם

39. ראה רע"ב אבות פ"ב מי"ד אפיקורס מלשון הפקר. וכ"כ הרמב"ם בפיהמ"ש למשנת חלק בסנהדרין וראה עה"ש ע' אפיקורוס.

(יומא פ"ו) אמרי' כי האי לישנא במי שנתחלל שם שמים על ידו כגון דאמרי אינשי שרא ליה מריה לפלניא. מכדי חזקיה היכא קאי בבית ראשון ואילו זכריה בן ברכיה קא מתנבי בבית שני וכו'. ואית דמפרשי דר' הילל לאו למעקרה לגאולה לגמרי הוא דבעא, אלא למעקריה למשיח לחודיה, והכי קאמר אין להם משיח לישראל, אלא הקב"ה הוא ימלוך בעצמו ויגאל אותם לבדו, וקשיא לן עלה א"כ מאי שכבר אכלוהו בימי חזקיה דמשמע שנהנו מטובתו, ואם הקב"ה מולך עליהם בעצמו וגואל אותם כ"ש עדיף להו טפי". עכ"ל.

ובדבריו הביא פירש"י שמפרש הלשון של ר' יוסף שרא ליה מריה שאמר "דברים אשר לא כן", ולא הוטב לו פירוש זה, לשיטתו, שהוא בא לעקור יסוד עקרי כזה של ביאת המשיח, לכן הוא מפרש שהלשון שרא ליה מריה פירושו שמפקיר את עצמו לומר דברים אשר לא כן, שכן נאמר על מי שנתחלל שם שמים על ידו, והיינו שבמאמר זה יש ג"כ חשש של חילול שם שמים.

אמנם יש ליישב שפיר שיטת רש"י מקושיותיו של רמ"ה. א. מה שהביא מגמ' יומא, היכי דמי חילול השם ר' יוחנן אומר כגון אנא דמסגינא ד' אמות בלא תורה ובלא תפילין (ואין הכל יודעין שנחלשתי בגירסתי ולמדין הימנו להיבטל מתלמוד תורה, רש"י) וכו' אמר רב נחמן בר יצחק כגון דקאמרי אינשי שרא ליה מריה לפלניא (ימחול יוצרו על מעשיו, רש"י). ומבואר שרנב"י מדבר מענין של זהירות ומעלות בצדקות כמו דברי ר' יוחנן שבני אדם שלא יודעין האמת יכולין ללמוד מהם, ולכן אפילו התנהגות כזו שלא הי' אצלו בכלל חטא, כבר נקרא בגדר חילול השם, ואותו הדבר הוא בנידון רנב"י שמיירי אם ת"ח אומר דבר הנראה אצל בני אדם מוזר, ואומרים על זה שהשי"ת יכפר לו, זה הוא כבר בגדר חילול השם, אפילו אם אין בעצם הדבר שום חטא כלל כמו בנידון ר' יוחנן, וראי' מזה לפירש"י.

והרמב"ם (פ"ה מהל' יסודי התורה הי"א) מבאר: "ויש דברים אחרים שהם בכלל חילול ה', והוא שיעשה אותם, אדם גדול בתורה ומפורסם בחסידות, דברים שהבריות מרננים אחריו בשבילם, **ואע"פ שאינם עבירות** הרי זה חילול השם". וכן ביאר רבינו בחיי בס' "כד הקמח" (אות חילול): כי "מי שהוא ת"ח והבריות חושדים אותו בעבירה ומרננים עליו **אע"פ שהוא נקי ממנה** ואין הדבר אמת, הנה יש בזה חילול השם, לפי שהמון עם אשר לא ידעו ולא יבינו, וכמה פתאים המאמינים לכל דבר מטילים דופי עליו ועל תורתו וכו'" עכ"ל. וזה נכלל בדברי רנב"י: "כגון דאמרי אינשי שרי לי מרי' לפלניא", ואותו דבר יש לפרש בדברי רב יוסף שאמר על דברי ר' הלל שרא ליה מריה אע"פ שבדברי ר' הלל בתוכנם ובכוונה הטמונה בהם - לשיטתו - אין בהם שום עבירה, ויש מקום לתרץ קושיתו של ר' יוסף. אמנם בסגנון הלשון:

אין משיח לישראל", קיים חשש שהמון העם אשר לא ידעו ולא יבינו עלולים לטעות ולבוא לידי חטא לכפור בביאת המשיח, ומטעם זה התריע ר' יוסף על סגנון דבריו של ר' הלל, אשר עלול להתפרש על ידי פשוטי העם שלא כהוגן. וממילא יגרם חלול ה', ואדם גדול כמותו חייב היה להיות נזהר בדבריו, אף שלא התכוין לכך.

אמנם הרמ"ה כנראה שהי' לו גירסת הרא"ש: דבי ר' ינאי אמר כל שחבירו בושין משמועתו (מחמת שם רע היוצא עליו, רש"י) היכי דמי, אמר רב נחמן בר יצחק כגון דאמרי אינשי שרא ליה מריה לפלניא, ימחול לו יוצרו על מעשיו, ולפי גירסא זו דברי רנב"י מכוונים על איש שיצא עליו שם רע אע"פ שאינו אמת, אבל השם רע הוא בדבר שהוא חטא ממש, ועי"ז נתחלל שם שמים על ידו כמ"ש הרמ"ה, ולכן פי' הרמ"ה שגם כאן לדברי ר' יוסף, רבי הלל "למעקריה לגאולה לגמרי הוא דבעא" ויש בזה חטא, ולכן אמר עליו, "שמפקיר את עצמו", אמנם לפי הגירסא שבדפוס וברי"ף וש"ר שפיר פירש"י.

לרש"י הפי' שרא ליה - ימחול לו, ולהרמ"ה הפי' שרא ליה מלשון התיר לו ולכן מפקיר את עצמו לומר כן.

טו. ועוד ראיה לפרש"י יש להביא מהביטוי "שרא ליה מריה". לא כמ"ש הרמ"ה, ממה שמצינו עוד בשני מקומות בש"ס שר' יוסף בעצמו השתמש בסגנון זה "שרא ליה מריה" ובשניהם לא בא לומר בביטוי זה שהכוונה היא להשגה חריפה "**שמפקיר את עצמו**", והוא בעירובין (כט.) אמר ר' יוסף שרא לי' מריה (ימחול לו אדונו על דבר זה) לרב מנשיא בר שגובלי, אנא אמריתיה ניהליה אמתניתין, והוא אמרה אברייתא, ובברכות (כה, א) "שרא ליה מריא", ופירש"י: מחול לו רבונו דודאי שקר העיד משמיה דרב. לכן יפה פירש"י דר' יוסף לשיטתו הוא התכוין בהביטוי, "שרא לי' מריה", היינו דברים אשר לא כן, ואין זה אלא בבחינת דחי' קלה, ולא מתאים בשני מקומות אלה, פירושו של הרמ"ה שרא ליה התיר לו שמפקיר את עצמו.

טז. ויש להביא ראיה ברורה לפירש"י מגמ' סוכה (לב, ב), דאיתא התם: "שיעור הדס וערבה שלשה (טפחים) ולולב ארבעה, ר' טרפון אומר באמה בת חמשה טפחים, אמר רבא **שרא ליה מריה (ימחול לו רבונו**, כלומר צריך הוא לבקש מחילה על דבריו, רש"י) לר' טרפון, השתא עבות שלשה לא משכחינן וכו' (שלשה טפחים אין אנו יכולין למצוא שיהא עבות כראוי וכו' והוא אומר לנו באמה בת חמשה ומטריח על ישראל, רש"י), ובגמ' מסקינן כי אתא רבין אמר אמה בת חמשה

טפחים, (בינונים), עשה אותה ששה (חלוק אותה לששה חלקים בטפחים קטנים), צא מהם שלשה להדס והשאר ללולב (ורבי טרפון לקולא) וכו'. **אמר שמואל הלכה כר' טרפון**".

הרי לפנינו סוגיא מפורשת שעל אף שאמר רבא על רבי טרפון את הביטוי "שרא ליה מריה", חרף כל זאת אמר שמואל **הלכה כר' טרפון**, וכן פסק הרמב"ם והשו"ע, וזה משום שהפי' בדברי ר' טרפון כמו שאמר רבין ולא כרבא, ואותו הדבר הוא בענין הנדון לפנינו, כי למרות שאמר ר' יוסף על דברי רבי הלל "שרא ליה מריה" והקשה עליו, סוברים בעלי המאמרים במדרשים - שהבאתי לעיל - כשיטת רבי הלל, כמו שביארתי, וזה משום שמפרשים שיטת רבי הלל כמו שפירש"י ומה שהקשה ר' יוסף מקרא, ראה מ"ש להלן אות יח. ובסוף המאמר מדברי החת"ס.

אך יש לה"ר לשיטת הרמ"ה מהמבואר בגמ' (סנהדרין צח, ב) ופירושו לשיטתו שם, וזה לשון הגמ': "אמר רב גידל אמר רב: עתידין ישראל דאכלי שני משיח (שובע שיהי' באותן הימים), אמר רב יוסף פשיטא, ואלא מאן אכיל להו, חילק וביולק אכלי ליה? (וכי שדים ושדות יאכלוהו), לאפוקי מדר' הלל דאמר אין משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקי'".

ומפרש הרמ"ה: "עתידין ישראל לקבל טובה הבאה בשני משיח, ומתהמינן, פשיטא, ואלא מאן אכיל להו? ומפרקינן דלא לאפוקי אחריני קאתי, אלא היא גופא קמ"ל דיש משיח לישראל ולאפוקי מדר' הלל וכו'" עכ"ל. ולשיטתו אמנם מבואר להדיא בגמ' כפירושו.

יז. ובחידושי רבינו דוד מונבייר תלמיד הרמב"ן על מס' סנהדרין, הנדפס בטעות על שם חידושי הר"ן ז"ל (פרק חלק דף ל"ד), ובסוף ספר "לשון חכמים" על שם הריטב"א, וז"ל: "וכן ר' הלל שהיה אומר 'אין משיח לישראל' לא היה בדעתו שיהיו ישראל באבלן בגולה ויהיו אובדין בכותים, ח"ו לאותו צדיק, שהרי התורה הבטיחה והעידה שנאמר ושב וקבצך מן העמים וישבו בארץ וירשוה, וכל הפרשה כולה מופרשת בפרשת אתם נצבים ובפ' האזינו, אלא ר' הלל מקצר בימות המשיח לומר שלא יהיו צריכין למלך המשיח לכבוש האומות, אלא מיד בצאתם מן הגלות כבוד ה' יראה עליהם, ויחיו המתים, ויהנו מזיו השכינה. והיינו דאמרינן דלא איברי עלמא אלא לדוד, שהטובה של עוה"ז היתה בימי דוד, ושמואל אמר בימי משה, כלומר שימי משה היו טובים מהם. וכמו כן מי שאמר שכבר אכלוהו בימי חזקיהו, ר"ל שעיקר הטובה הגופני' היתה בימי חזקיה. וכבר נדחו דברי הלל מן הכתוב גילי מאד בת ציון וגו' הנה מלכך יבא לך וגו' וזה היה בזמן בית שני וזכריה הי' מבטיח

לישראל על מלך המשיח שיגלה במהרה בימינו". ובס' "דברי שאול" לבעל שו"מ כוון מעצמו לפי' זה.

יח. ובספר "פרדס רמונים" (לר' שם טוב שפרוט), סדר נזיקין פרק חלק (דף 35) כתב וזה לשונו: "כונת רבי הלל שהמשיח לא יבוא לישראל אם לא יזכו, כי זכות האבות כבר נגמר בבית ראשון, וזכות דוד - שהיה נשאר - כבר נשלם בחזקיה, דכתיב וגנותי על העיר הזאת להושיעם למעני ולמען דוד עבדי: נראה שכבר נשלם זכות האבות ולא נשאר רק זכות דוד לבדו והוא נשלם אז. ורב יוסף הקשה עליו שהרי בבית שני נבא זכריה וחגי: 'הנה מלכך יבא לך', שנראה יבא מאליו בלי שום תנאי: ובהכין סליק לה מסכת סנהדרין, ע"כ. וכעי"ז ב"תורת העולה" מובא בע"י: 'אין משיח לישראל' - שמצד ישראל לא יבא משיח, מאחר שהם חוטאים וכבר נשלם זכות אבות, אך השי"ת יביאו למען שמו הגדול לבל יתחלל בגוים. וכ"כ לבאר בס' אמרי צבי לסנהדרין שם. ובס' ע"י מפרש שהלל אמר כן כדי שיתיאשו מן הגאולה ויבא בהסח הדעת, כמבואר בסנהדרין צז.

יט. רבינו יעקב בן חביב בהקדמתו לעין יעקב כותב וז"ל: "בפרק חלק בפי' מאמר רבי הלל אין משיח לישראל, שכבר אכלוהו בימי חזקיהו. וכפי הנראה הוא מאמר מגונה מנגד אל השרש אמתי הקדום אצלנו בביאת משיחנו. האריכו בפירושו קצת מהחכמים האחרונים, ורש"י כתב בפירושו מאמר קצר, גדול האיכות, וז"ל: אין משיח לישראל אלא הקב"ה ימלוך בעצמו ויגאלם לבדו. וכוונתו בזה לסלק מדברי רבי הלל כפירה בקיבוץ גליות ובהגדלת עם ישראל ותורת מרע"ה, כי הכופר בזה כאילו כופר בדברי מרע"ה שאמר ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך וגו' אם יהי' נדחך בקצה השמים וגו', ועוד פסוקים אחרים בשירת האזינו, וגם דברי הנביאים פה אחד הבטיחו הגדלת ישראל ותורתם, ואע"פ שנראה שנבואת ישעי' באמרו ויצא חוטר מגזע ישי נאמר על חזקיהו. והנה כתוב סמוך לפסוק זה והיה ביום יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו אשר ישאר מאשור וממצרים וגו'. ובודאי לא נתקיים זה בימי חזקיהו ורבים כאלה, והיו מלכים אומניך וגו', ועוד והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה' וגו', ועוד נבואות אחרות בישעי' ובנביאים אחרים יאריך זכרונם, אבל כוונת ר' הלל לומר שהאמת ישראל יהיה נושע מהגליות ומכל צרות אחרות וכל העובדי כוכבים יעבדום. כי הם חלק ה' והוא יתברך בעצמו ישים בלב כל מלכי האדמה **ויכירו וידעו כי האמת אתם**. ואז תתקיים נבואת צפניה 'כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה'', וגם מה שנאמר 'בעת ההיא אביא אתכם ובעת קבצי אתכם כי אתן אתכם לשם ולתהלה וגו'', ובנבואות אחרות רבות. **ור' הלל הוא מודה בכולם**, אמנם סובר שלא יבא מלך

המשיח לחייב לכל העובדי כוכבים שישתעבדו לשם ה' ולתורתו, **רק שהקב"ה בכבודו ובעצמו ישים כן בלבבם ויצליח לכל עוזר וסומך לאיש יהודי**, ויכניע קמים תחתיו, ומה צורך עוד למלוך מלך להושיע את ישראל, כיון שכל מלכים ושרים וכל שבעים אומות עובדי כוכבים יעשו כן מרצונם. ואע"פ שר' הלל מודה בכל זה ראוי לומר עליו שרא ליה מריה וכו', ופירוש כל אותה סוגיא נמשך עם זה ויתחייב ממנה אמתת פרש"י, ומאין למד לומר כן אכמ"ל". ראה לעיל פ"ו מ"ש בשם החפץ חיים.

כ. גם בעל ספר העקרים במאמר ראשון (פרק א דף יא) מאריך לפלפל ולחקור בשיטת רבי הלל ומתמה כי לכאורה לפי דברי הרמב"ם הרי הוא ח"ו כופר בא מעקרי התורה, וא"כ, שואל, למה הביאו כלל את דבריו, ותו, למה הזכיר אותו חז"ל בתואר "רבי"? ושוב מביא את שיטת המבארים דבריו כי כוונתו לומר שאין הכרח מהפסוקים לומר כי יבוא המשיח, כיון שנתקיימה כבר הנבואה בימי חזקיה, אך אינו כופר חלילה באמונת הגאולה. ומבאר לפי זה כי כוונתו לומר שהוא מאמין בביאת הגואל מצד הקבלה, ולא מהכרח הפסוקים. אך בדבריו הוא מפריך דעה זו, כי א"כ לא היה רב יוסף מתריע על דבריו, אלא ע"כ שהוא לא האמין בביאת המשיח, אך לא נחשב עדיין בגין כך לכופר, כיון שאין זה אחד מהעקרים, ולכן נחשב לחוטא בעלמא.

ונביא את לשונו, כמו שהוא לפנינו, וז"ל: "וכן ביאת המשיח, שהרמב"ם ז"ל מנאו בתור אחד מעקרי תורת משה, לפי דבריו יהי הכופר בו ג"כ מכלל הכופרים בעקרי תורת משה, היוצאים מכלל הדת שאין להם חלק לעוה"ב, וכן מנאו הוא ז"ל בספר המדע בפרק ג מהלכות תשובה בכלל הכופרים, וזה דבר מתמיה מאד, שהרי מצינו בגמרת סנהדרין בפרק חלק רבי הלל, שהוא אחד מחכמי ישראל הנזכרים בגמרא, אומר, שאין להם משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיה מלך יהודה, ולפי דברי הרמב"ם יהיה אותו חכם מכלל הכופרים, וממי שאין להם חלק לעוה"ב, ויש לשאול א"כ למה הזכירו אותו בגמרא, אחר שהיה יוצא מכלל ישראל ולא היה מאמין בעקרי דתם. ואם תאמר שהביאו דבריו להשיב עליהם, א"כ לא היה להם להזכירו בשם "רבי", ולומר שמועה מפיו בשום מקום. ויש משיבים בזה ואומרים כי רבי הלל לא היה כופר בעיקר המשיח חלילה, אבל דעתו לומר שאין להם משיח לישראל מהכרח הפסוקים, כי כל הפרשיות שנאמרו בישעיה על המשיח כמו (שם סי' יא) ויצא חוטר מגזע ישי' ודומיהם, לא נאמרו אלא על חזקי' מלך יהודה, ונתקימו כל הנבואות ההן בימיו, ומה שאמר הכתוב (שם) שורש ישי אשר עומד לנס עמים עליו גוים ידרושו', נאמר על מרודך בלאדן בן בלאדן (שם לט, ומלכים ב' יב) ששלח ספרים ומנחה אל חזקיה, וכו'. והיה נראה לפי זה לומר, כי דעת רבי הלל

הוא, שאין מן הכתובים שבאו בישעיה ובנביאים הכרח על ביאת המשיח, **אלא שמצד הקבלה היה מאמין בביאת הגואל**. ולזה לא היה יוצא מכלל ישראל ולא נמנה בכלל הפושעים. אבל אין זה במשמע, שהרי כשהשיבו עליו בגמרא, אמרו: 'שרא ליה מריה לרבי הלל' כלומר ימחול לו הקב"ה. מכלל שהחזיקו אותו בחוטא על סברתו. ולא היה מחזיקין אותו בחוטא על היותו מכחיש ראיות הפסוקים, אם היה מאמין כן על פי הקבלה כמו שיתבאר במאמר הד' פרק מ"ב. אלא שבלי ספק רבי הלל לא היה מאמין בביאת המשיח כלל, ואעפ"כ לא היה נמנה בכלל הכופרים, לפי שאין ביאת המשיח עקר לתורת משה כמו שכתב הרמב"ם ז"ל, כי כר יצוייר מציאותה זולתו וכו'. והיא אמונה ראוי' לכל בעל דת יהודית להאמינה וכו', עכ"ל.

כא. ובחידושי הלכות למהר"ל (סנהדרין דף רכב) כתב דעתו, שהלל בא למעט כי לא תהיה הגאולה ע"י משיח, כי אם הקב"ה בעצמו יגאל אותנו, וז"ל: ומה שאמר הלל אין משיח לישראל ח"ו לא היה כופר במשיח, אבל היה סובר כי **הש"י יגאל אותם בעצמו**. וא"ת א"כ אמאי קאמר 'שרא ליה מריה', דאין זה קשיא דכל מי שאמר דבר ויראה סתירה מבוארת בכתוב, נאמר עליו 'שרא ליה מריה', ודבר זה מצאנו ג"כ בשאר מקומות. תדע לך דהא למ"ד ימי המשיח מ' שנה או ג' דורות מה יהי' אח"כ, אלא אחר שכלו ימי המשיח **יהיה הש"י מנהיג אותם או שישפוך רוחו על כל בשר ויהיו כולם חכמים כולם נבונים כולם יודעים את התורה**. וכך הוא דעת הלל "אין משיח לישראל", ר"ל כי יהיו נגאלים ע"י הש"י. ואל תאמר כלל כי לדעת הלל היו כל הבטחות הטובות נאמרו על חזקיהו, ח"ו שלא היו הטובות בימי חזקיה כ"כ, אך ר"ל כי לא יהיה משיח לישראל, כי מעלת המשיח מעלה מיוחדת מצד המלכות, שיהיה מלך שהשי"ת מפיל שונאיו לפניו, וקאמר שדבר זה לא יהיה לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיה, כי חזקיה היה מלך שהיה מפיל שונאיו לפניו, אבל הש"י יגאל אותם בעצמו ולא יהיה ע"י מלך. וכמו דסבירא להו להנך תנאי שיהיה אחר דורו של המשיח כך סבירא להלל שיהיה בתחלת הגאולה, ולכך קבע הלל אחר דבריהם, והפסיק בדברי הנך תנאי דאמרי כי ימות המשיח גדול מאוד כדלקמן.

כב. **גם** בס' יחוסי תנאים ואמוראים (לרבינו יהודה בר' קלונימוס משפירא - אות הלל) כותב שבודאי היה נמנה על התנאים בימי רבי, והוא סובר כי כל ההבטחות יתקיימו רק לעוה"ב, וז"ל: "ר' הלל אומר אין משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיה, פי' קסבר הלל שאין הטובות והנחמות שנתנבאו לישראל אלא לעולם הבא וכו', וכיון דגרסינן ר' הלל אומר עם התנאים הנזכרים ודאי תנא הוי, ובימי ר' היה, הואיל ומזכירו לאחר רבי", ע"כ.

כג. בכת"י פי' האגדות לסנהדרין, לר' ידעי' הפניני: אין משיח לישראל, כבר הקדמנו בראש פרק חלק להורות על כל המקומות אשר בחרו ז"ל שם ישראל כי הלשון ההוא מורה על היחידים סגולות הנבחרים מכל העם השרים, ואם אלו דבקים עמו ועם קדושי עליון ולא בא להורות על הכלל והגוי כולו, ובא להורות הנה החכם הזה אל היחידים סגולות אשר השיגו ארחות חיים והכירו את בוראם ובא להבטיחם שלא יואשו מן ההצלחה והתשועה לנפשם תשועת עולמים האנשים אשר באו לפני מלך משיח, אם עבדו כל איש מהם איש אל אלקיו העבודה המכוונת ממנו בחייו חיי החומר ואם לא בא המשיח בימיהם המלך בשר ודם, יהיה שוט וחמס ממנו ית' אם יאבדו דרך וימותו לשחת ואליו ית' מיוחס היושר כי הוא אל אמונה ואין עול לפניו להיות נספה האיש ולא במשפט אם הכיר וידע את בוראו לפני המלך טרם בואו, כי המלך ההוא מה יעשה לו אם לא להוציאו מעבדות לחירות ויהיה פנוי להשיג ולדעת אלקיו וזה אשר הכירו וידע מה הוא בלעדי המלך מצד ההכנה הטובה עליו מן הבטן ושכלו הנאות להשיג האמיתות הורה עליו כי הוא אינו צריך למשיח ההוא ולא ימצא חסרון בעצמו אם לא יבוא בימיו, מאשר ימצא עצמו שלם בתכלית השלימות בלעדיו, כמו שיכול להשלים עצמו עמו, ולהורות על זה אמרו "לישראל", באו לרמוז על המוכנים בטבעם להיותם שרים עם אל להשיגו, באו להורות כי הוא יושיע את נפשו תשועת עולמים ואם אין מלך לעם ואין שר כי אוי ואבוי לכל נפש חיה מנפשות הצדיקים המזכירים את ה' תמיד ועובדים אותו בכל לב ובכל נפש ומיחדים אותו אחדות גמורה ואף כי רשע וחוטא לפניו ית' אם שב אל אלקיו לפני מותו אוי להם ולנפשם החוטאת אם לא יוכלו להושיעו מיד שונא אם לא יבוא בימיהם מלך המשיח ויאבדו דרך כל הנולדים בין מלכא למלכא מיום שחרב בית המקדש עד עתה וחלילה לו ית' מעשות זאת שלא יקפח שכר כל בריה כי כל דרכיו משפט ומי יתן וכל עם ה' יהיו נביאים ונבונים להשיג את בוראם ולא יהיו צריכים למלך אחר מבלעדי אלקינו מלך מלכי המלכים הקב"ה שיתראה להם ונהרו אל ה' ואל טובו, עכ"ל. תמצית דבריו, כי על צדיקי כל הדורות שנפטרו קודם שבא מלך המשיח, הרי אי אפשר לומר שחסר להם השלימות שהי' משיגים ע"י ביאת מלך המשיח אלמלי היו חיים וזוכים לביאתו, שהרי אין עול לפני הקב"ה, ולמה יגרעו, אלא ע"כ שבני המעלה יחידי סגולה העובדים את השי"ת עבודה שלמה, אינם צריכים למשיח, ולא ימצאו חסרון בלעדו. ואלה השלימים נקראים בשם ישראל, ולזה כיוון הלל באמרו אין משיח לישראל כלומר גדולי ישראל אין להם הפסד אף אם לא יזכו לראותו.

[ולכאורה פי' תמוה מקושיית ר' יוסף וי"ל עפמ"ש ר"י וירגא בשארית יוסף נתיב

הקושיא כלל י' וראה מ"ש בצפנת פענח ויקרא בהערות וביאורים דף רפ"ז].

כד. ובשו"ת הרדב"ז (ח"ד סימן קפו) איתא: "ולא מצאתי טעם לפוטרו מן העונש זולת מפני שהוא טועה בעיונו ותקנתו קלקלתו ולא עדיף האי ממי שטועה באחד מעיקרי הדת מחמת עיונו הנפסד שלא נקרא בשביל זה כופר. והרי הלל היה אדם גדול וטעה באחד מעיקרי הדת שאמר (סנהדרין צט, א) אין להם משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיהו, ומפני זה הטעות לא חשבוהו לכופר ח"ו, דאם לא כן איך היו אומרים שמועה שמענו משמו, והטעם מבואר כיון שאין כפירתו אלא מפני שחושב שמה שעלה בעיונו אמת ואם כן אנוס הוא ופטור אף הכא נמי טועה בעיונו הוא".

כה. עתה נסכם התמצית מכל הפירושים הנ"ל:

א. שיטת רש"י שר' הלל יש לו שיטה משלו, שאין משיח לישראל אלא **הקב"ה ימלוך בעצמו, ויגאלם לבדו**, ולפי מה שביארתי לעיל יש לפירושו זה מקור בהרבה מדרשי חז"ל.

ב. הרמ"ה דוחה פירש"י, ומפרש דברי ר' הלל שהוא **עוקר** לגאולה לגמרי, ור' יוסף השיב לו שמפקיר את עצמו לומר דברים אשר לו כן. והבאנו כמה ראיות לשיטת רש"י וראיה לרמ"ה הנ"ל.

ג. העיקרים מביא שיטה כי דעת רבי הלל היא שאין מן המאמרים הכתובים במשנה והפסוקים שבנביאים **הכרח** על ביאת המשיח, אלא **שמצד הקבלה** הי' מאמין בביאת הגואל. ודוחה פי' זה מכח לשון הגמ' "שרא ליה מריה לרבי הלל", מכלל שהחזיקו אותו כחוטא על סברתו (וראה מ"ש לעיל לדחות הראי' מלשון "שרא ליה מריה"). ודעת העיקרים היא שאין ספק בדבר כי רבי הלל לא היה מאמין בביאת המשיח כלל וכשיטת הרמ"ה הנ"ל. ואעפי"כ לא נמנה בכלל הכופרים.

ד. שיטת ר' דוד (תלמיד הרמב"ן) ש"אין משיח לישראל" - היינו שסמוך לגאולה תהיה תקופת תחיית המתים, וממילא **לא יהיה צורך במלך משיח**, ודברי הלל נדחו.

ה. ר' שם טוב מפרש שכוונת הלל היא שאם **לא יזכו במעשיהם** לא יגאלו, היינו בלא תשוב לא יגאלו, היינו בלא תשובה לא יגאלו, כי **זכותם לכך כבר נפקעה בימי חזקיה**, ותואמת שיטה זו את שיטת ר' אליעזר בסנהדרין, "אם ישראל עושין תשובה נגאלין ואם לאו אין נגאלין", ועל זה הקשה ר"י מקרא וכו'.

ו. פי' רבינו יהודה משפירא, הוא כעין פי' ר' דוד באות ד.

ז. הרדב"ז הולך בשיטת הרמ"ה הנ"ל (אות ב), אלא שמלמד זכות על ר' הלל מהטעם שאנוס הוא, מפני שטעה בעיונו.

ח. שיטת המהר"ל בפי' דברי ר' הלל היא כפי' רש"י ומדגיש: **שישפוך רוחו על כל בשר ויהיו כולם חכמים כולם נבונים כולם יודעים את התורה**. וכעין דברי ריב"ח לקמן, והמקור לשיטה זו הם כל המדרשים שהבאתי לעיל, המהר"ל מביא ראי' גדולה לפירושו מכל אלה המ"ד דפליגי כמה זמן יתארכו ימות המשיח וכו' משמע דסברי ג"כ שלאחר הזמן תהיה ההנהגה בידי השי"ת. ומ"ש דמלשון "שרא ליה מריה" אין קשיא וכו' לעיל הבאתי ראי' מפורשת מגמ' סוכה שאמרו שרא לי' מריה אעפ"י שהלכה כוותי'.

ט. הריב"ח מבאר כוונתו של רש"י ומפרש כי מ"ש "שהקב"ה ימלוך בעצמו ויגאלם לבדו", היינו: **הוא יתברך בעצמו יתן בלב כל מלכי האדמה שיכירו וידעו כי האמת** וכו', ואנחנו ביארנו לעיל, שלפי פירש"י רבי הלל הולך בשיטת המדרשים הנ"ל שהאתחלתא דגאולה קיבוץ גליות וכיבוש הארץ תהיה בדרך הטבע כמבואר במדרשים וראשונים, שהשי"ת יתן בלב המלכיות הרצון לעזור לישראל לעלות ארצה, אך זה יהיה רק השלב הראשון, אמנם השלב השני בנין ביהמ"ק וקיבוץ נדחי ישראל ולקרב לבם של ישראל לאביהם שבשמים ותיקון העולם, כל זה יהיה תפקידו של הגואל צדק, ורבינו חביב ס"ל בדעת רבי הלל, לפי פירש"י, שאפילו השלב השני ג"כ יהיה ע"י הקב"ה בעצמו, וכוונת הפסוק "אז אהפוך אל עמים שפה ברורה וגו'", לדעתו גם כן היא, כי "רק הקב"ה בכבודו ובעצמו ישים כן בלבם" וכו'. וכ"כ החפץ חיים, מובא לעיל פ"ו. וזהו כהדרש של ילמדנו מובא להלן: אבל לע"ל אין ישראל למדין אלא מפניו של הקב"ה.

י. ר' ידעי' הפניני מפרש שר' הלל אומר שאין משיח לישראל, "ישראל" - היינו **גדולי** ישראל של כל הדורות שלא זכו להיות בדור של ביאת המשיח, לא הפסידו עי"ז משלימותם.

יא. ונ"ל להוסיף עוד פירוש בדברי רבי הלל עפ"י מה שנתבאר להלן פכ"א ביאור שיטת חז"ל בגמ' ומדרשים שישנם שני משיחים. מתחילה משיח בן יוסף ואח"כ משיח בן דוד, ובתו"ש פ' ויחי מ"ט, כד, רועה אבן ישראל, הבאתי כל המקורות בחז"ל בענין זה. עיי"ש אות של. והגר"א ז"ל מבאר באריכות שאתחלתא דגאולה קיבוץ גליות בנין ירושלים, והרחבת הישוב בא"י וכו'

וכו' תהי' ע"י משיח בן יוסף, ואח"כ יתגלה משיח בן דוד. ובזהר חדש בלק נו: שלעת הקץ יבואו עשרת השבטים עם המשיח שלהם בראש והוא משבט אפרים, לערוך מלחמה. והחת"ס ח"ו (סימן צח) מבאר דענין משיח בן יוסף, משום שנחלקו מלכות בית דוד היינו שני שבטים יהודה ובנימין ומלכות ישראל על עשרת השבטים, מבני יוסף, ומטעם זה בעת הגאולה יעמוד משיח בן יוסף מעשרת השבטים ואח"כ משיח בן דוד, וכוון לדברי ז"ח הנ"ל שעשרת השבטים יבואו עם משיח בן אפרים.

והנה במשנה סנהדרין (ק"י:) פליגי ר"ע ור"א, דר"ע ס"ל שאין עשרת השבטים חוזרים ור"א ס"ל חוזרין, (ראה לקמן פי"ח ביאור הדברים) והדרש בז"ח הוא כמו שיטת ר"א, והנה בפסוקי הנביאים נקראים המלכים של עשרת השבטים, "מלכי ישראל", ומשני השבטים "מלכי יהודה", ולפ"ז נ"ל שהלל הולך בשיטת ר"ע שאין עשרת השבטים חוזרין אלא נאבדו ונתבוללו, וזה שהוא "אומר אין משיח לישראל" כוונתו לומר שאין משיח לעשרת השבטים, שנקראים "ישראל", וכמו שאומרים "מלך ישראל" אומרים "משיח ישראל", מכיון שאין חוזרין, והוא חולק על מ"ד שחוזרין ויש להם משיח בן אפרים בן יוסף, ור' יוסף הקשה מקרא (זכרי' ט, ט): עני ורוכב על החמור ומפרש כהי"א באע"ז שם, שהכוונה למשיח בן יוסף, ורבי הלל ס"ל בהי"א באע"ז שהכוונה למשיח בן דוד או לנחמיה. ורבי הלל מדבר רק ממשיח ב"י.[40]

ועל פי זה יש ליישב שיטת הרמב"ם בהל' מלכים פי"א, הי"ב, שלא הזכיר כלום מענין משיח בן יוסף, רק משיח בן דוד, ואליהו, וצ"ע הרי הדבר מפורש בבבלי והרבה מדרשים כמו שביארתי בארוכה בתו"ש שם. ואיך זה העלים עין מזה. ולהנ"ל י"ל דס"ל כר"ע וכרבי הלל וכשיטה הנ"ל שכל הענין של משיח בן יוסף אינו אלא אליבא דר"א.

40. ראה אבן עזרא זכריה ט ט: גילי. זאת תחלת הפרשה והמפרשים התחלקו בה יש אומרים כי זה המלך הוא משיח בן דוד ויש אומרים משיח בן יוסף ורבי משה הכהן אומר כי הוא נחמיה התרשתא וכתוב בעזרא עליו מלך ביהודה על כן אמר עני ורוכב על חמור כי אם הבהמה. לא הזכיר סוס מבלי יכולת כי עני הוא ולא דבר נכונה כי פחה היה ולא בקש לחם הפחה מישראל ובכל יום יאכלו רבים על שלחנו ואיך לא היה לו סוס ועוד מה טעם על בניך יון ובזמן נחמיה לא משלו יונים על ירושלים ולפי דעתי כי זה המלך יהודה בן חשמונאי שהיה גבור ככתוב ושמתיך כחרב גבור וידו גברה על היונים ובתחלתו לא היה לו לא עושר ולא סוסים וכתוב בדברי קדמונינו דבר המנורה כי בעוני נעשה עד שהעשירו, ע"כ.

יב. עוד יש לפרש מאמר אין משיח לישראל קצת בסגנון אחר מהנ"ל, שאין רבי הלל חולק על עצם מציאותו של משיח בן יוסף, אלא במהותו של משיח בן יוסף, הנה מלשון המדרש שעשרת השבטים יבואו בראשם עם משיח בן יוסף וכן מדברי הרס"ג שמביא מציאותו של משיח בן יוסף וכן פשטות לשון הגמ' סוכה נב. שנהרג, נר' שהוא איש ידוע. אך לפ"מ שיתבאר לקמן פכ"א בשם הגר"א שעצמאותו של משיח בן יוסף היא בשלשה סוגים, הוא אחד בכל דור בחינת צדיק יסוד עולם העושה פעולות ישועה והרמת קרן התורה מתוך מסירות נפש, וניצוצין מנשמתו הם ברבים מבני ישראל, הזוכים לעשות בקבוץ גליות, כל אחד לפי דרגת המעשים. והוא הכח הניסי המסייע לכל פעולה בקבוץ גליות לקיום וחזוק הגשמי. ומשיח בן דוד הוא הכח הנסי לקיום הרוחני של ישראל, ומשיח ב"י בדורו לא מכירים אותו וכו' ע"ש.

ולפ"ז י"ל שלזה כוון רבי הלל אין משיח לישראל, לישראל הפי' לעשרת השבטים, ובא לומר שמשיח בן יוסף שהוא בא מכח עשרת השבטים, לא יהיה משיח אישי כמו משיח בן דוד, אלא כפי' הנ"ל וכמו שפירש"י אלא הקב"ה בעצמו יגאלם כלומר בהשגחה פרטית שהוא מסבב הסיבות.[41]

ז.

פירש"י בר' הלל מפורש להדיא בהרבה מדרשי חז"ל

ולפי מה שכתבתי בראש הפרק מתברר לפנינו, שפירש"י בדברי רבי הלל הסתומים אין משיח לישראל, **ואלא הקב"ה ימלוך בעצמו ויגאלם לבדו**, אין זה רק דעת יחיד שנדחתה ע"י ר' יוסף, אלא דכן מבואר בהרבה מדרשי חז"ל, אביא בקיצור דבריהם.

כו. בתנחומא (הובא לעיל אות א) איתא: "אמר הקב"ה בעוה"ז הייתם נושעים ע"י בני אדם וכו', הייתם נושעים ע"י בני אדם וכו'. הייתם חוזרים ומשתעבדין, **אבל לעתיד לבא אני בעצמי גואל אתכם** וכו'"; במדרש תהלים (הובא לעיל אות ב): אמר להם הקב"ה לפי שהיתה גאולתכם ע"י בן אדם, שהיום כאן ומחר בקבר, לפיכך גאולתכם גאולת שעה, אבל להבא אני גואל אתכם על ידי עצמי שאני חי

41. ולכאורה קשה לפי' זה קושיית ר' יוסף, וי"ל עפמ"ש ר"י וירגא בשארית יוסף נתיב הקושיא כלל י', וראה מ"ש בצפנת פענח ויקרא בהערות ותיקונים דף רפ"ז.

וקיים, אגאלכם גאולה קיימת לעולמים; במדרש תהלים (הובא לעיל אות ד): יאמרו גאולי ה' וכו' ישעי' מנבא ופדויי ה' ולא פדויי אליהו ואל פדויי מלך המשיח, **אלא פדויי ה'**; במדרש מבוא בילק"ש פ' עקב (הובא לעיל אות ח): אמר הקב"ה בעוה"ז היה בו"ד נעשה לכם סניגור **אבל לע"ל אני בכבודי נעשה לכם סניגור בפני שרי אומות העולם ומושיע אתכם**. (ראה לעיל פ"ג אות א ביאור המדרש. וכן הבאתי ראיות לפי' זה מגמ' מגילה, ילמדנו, ב"ר ושהש"ר).

הרי מפורש בדבריהם אותם הדברים שאמר רבי הלל לפי פירש"י ובלי ספק שהמדרשים היו מקור לפירש"י ונמצא שדברי רבי הלל אינם דעת יחיד אלא יש הרבה שהולכים בשיטתו, ומה שדנו על ההתבטאות - החריפה לכאורה - של ר' יוסף: "שרא ליה מריה", כבר ביארתי לעיל שמצינו סוגיא מפורשת בסוכה לב, ב שרבא אמר על דברי ר"ט: "שרא ליה מריה" ואעפ"כ מסקינן בגמ' הלכה כר' טרפון. ועי' בפי' המהר"ל מובא לעיל, ומבואר שביטוי זה אין בו דבר מיוחד, אלא כמו שאר מחלוקת, ועדיין אין לפסול משום כך דעתו של האומר כן, ועיקר הקפידא היתה על סגנון לשונו של רבי הלל שסתם את דבריו "אין משיח לישראל", ולא ביאר דבריו וזה עלול להיות מכשול בשביל המון העם ומטעם זה דחה הרמ"ה פירש"י מגמ' יומא כמו שנתבאר.

ומבואר מכל הנ"ל שח"ו לומר על רבי הלל דברי גנאי כמ"ש אחדים מהמפרשים הנ"ל, כי כן הוא שיטת הרבה מדרשי חז"ל. ולעיל פ"ז הבאתי הרבה מקורות מדברי חז"ל וראשונים שהגאולה תהיה בדרך הטבע ואינו כדעת היסוד של המדרשים הנ"ל ודעת ר' הלל לפירוש רש"י שכוונת ר' הלל הוא כי אתחלתא דגאולה תהיה על ידי הקב"ה בעצמו, כמו כן כתבנו בפרק ה' ביאור ארוך על דברי שמואל "אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות", וביארתי ג"כ שהולך בשיטת המדרשים הנ"ל. וכן המדרשים שהבאתי לעיל פ"ד שהגאולה תהיה קמעא קמעא מתאים ג"כ לשיטת המדרשים הנ"ל.

ח.

תמיהה על השיטה שאתחלתא דגאולה תהי' בדרכי הטבע

בשאלות ותשובות חתם סופר חי"ד דף קמז. כתב: והנה ר' הלל בפ' חלק דף צ"ט ע"א אמר אין משיח לישראל, פירש"י אלא הקב"ה בעצמו יגאלם בלי שליח, ופי' זה מוכרח הוא, דאל"ה אדמקשה לי' רב יוסף מעני רוכב על החמור דיש לדחות דקאי

על נחמי' כמ"ש רמב"ן סוף פי' שיר השירים, ולא דחאו מדברי זכרי' שיצאו מים חיים מבית ה', וראי' זו כ' הראב"ע סוף זכרי' ע"ש, מזה אין ראי', דודאי גם לר' הלל יש גאולה, אלא שאין משיח מלך, וגם בזה לית הלכתא כוותי', והאומר **אין משיח וקים לי' כרבי הלל** הרי הוא כופר בכלל התורה דכיילי **אחרי רבים להטות**, כיון שרבו עליו חכמי ישראל ואמרו דלא כוותי', שוב אין אדם ראוי להמשך אחריו וכו'. והא דתני' במס' עדיות למה נישנו דברי היחיד ע"ש מילתא אחריתי כמובן ואין להאריך ועכ"פ הגאולה וביאת המשיח איננה עיקר, אבל מי שאינו מודה בו כופר בעיקר של האמנת התורה ודברי נביאים, ע"כ.

בדברי החת"ס מבואר שסובר כשיטת רש"י, ר"י חביב, המהר"ל ושאר ראשונים, שגם הלל סובר שיש גאולה לישראל אלא שאין משיח מלך אלא שהקב"ה בעצמו יגאלם בלי שליח, ולא כשיטת העקרים הרמ"ה והרדב"ז שיש ח"ו בשיטת ר"ה כפירה או טעות. אמנם סובר החת"ס שהאומר קים לי כהלל הוא מכחיש את הכלל של "אחרי רבים להטות", כיון שרבו חכמי ישראל ואמרו דלא כוותי'.

והנה לפי דבריו, לכאורה תימה על הראשונים והאחרונים שהבאתי לעיל שכתבו מפורש שאפשר שאתחלתא דגאולה תבוא בדרך הטבע היינו ע"י הקב"ה מסבב הסבות, וזה נוטה לדברי הלל וכמו שפירש"י, אלא שהמה מפרשים שהכוונה לאתחלתא ולא לגמר הגאולה. ולפ"ד החת"ס הרי זה נגד הכלל של "אחרי רבים להטות". אמנם כבר כתבתי לעיל לבאר שמצינו לחז"ל בהרבה מדרשים ההולכים בשיטה זו ורבי הלל איננו יחיד בשיטתו, וי"ל שאין כאן רבים נגדו. אך קשה שכל אלה לא הזכירו כלל את המדרשים הנ"ל וא"כ קשה איך אמרו דברים הנוטים לדברי הלל, הרי נאמר "אחרי רבים להטות"? ולפי' הנ"ל אין כאן סתירה.

אמנם עיקר דברי החת"ס צ"ע מכמה טעמים:

א. ידוע הוא מ"ש ב"גט פשוט" (כללים - כלל א) שלא נאמר אחרי רבים להטות אלא כשכל הדיינים מקובצים יחד במקום אחד ונושאים ונותנים באותו דין, פנים אל פנים, אבל אם לא עמדו למנין ולא נשאו ונתנו, אין ברור לומר שבאופן זה מן התורה הולכים אחרי הרוב, והאריך בביאור ענין זה בשו"ת שאילת דוד בתחלת הספר (מאמר ב,) ומבאר שם, כי פסק של סנהדרי גדולה בלבד, הוא אשר נשאר קבוע לדורות ואין בי"ד אחר יכול לפסוק כהמיעוט, אבל בסתם בי"ד, כל בי"ד שיהיה אח"כ יכול לפסוק כהמיעוט אבל בסתם בי"ד, כל בי"ד שיהיה אח"כ יכול לפסוק כהמיעוט עייש"ה, וכן האריכו בזה הרבה בספרי האחרונים (וראה מ"ש בנועם ה"ז במאמרי רוב מנין סימן ו' דף שכ"א).

ולפ"ז בנידון דידן שלא מצינו בשום מקום שדנו על שיטת הלל ורבו עליו, אלא שנראה ממאמרי חז"ל שהרוב אינם סוברים כוותיה, א"כ להנ"ל י"ל שעל זה לא חל הכלל של אחרי רבים להטות.

ב. הרי מבואר בראשונים שדבר שהוא השקפה גרידא כגון שאומר קים לי' כהלל, שזה ענין שלעתיד לבוא, כיון שאין בזה נ"מ עכשיו למעשה, ואין זה אלא פרט באמונה, לא שייך עליו הכלל שנאמר על רוב ומיעוט, שכן כללא כייל לנו ר"ש הנגיד, בכללי התלמוד וז"ל: "כל מחלוקת שלא חייב המחלוקת במעשה אלא בדעת לבד, לא נגדיר בו הלכה כפלוני". ואחריו כתב כן הרמב"ם במשנה סנהדרין קי: עשרת השבטים אין עתידין לחזור כו' ובפיהמ"ש שם פ"י וז"ל: כבר זכרתי לך פעמים רבות שכל מחלוקת שיהי' בין החכמים, שאינו בא לידי מעשה אלא שהוא אמונת דבר בלבד, אין צד לפסוק הלכה כאחד מהם.

וכ"כ בפיהמ"ש סוטה פ"ג כב: וכבר אמרתי פעמים רבות כשיש מחלוקת בין החכמים בסברת אמונה אין תכליתו מעשה מן המעשים שאין אומרים שם הלכה כפלוני ע"כ. וכ"כ בפיהמ"ש שבועות ריש פ"א.

ולפ"ז גם בנידון דידן הרי זה ענין של אמונה גרידא באיזה אופן תהי' תחלת גאולת ישראל אם ע"י משיח בו"ד, או הקב"ה בעצמו שיסבב הסבות של הגאולה בדרכי הטבע, ובכה"ג י"ל שלא שייך הכלל אחרי רבים להטות.

ג. לפמ"ש לבאר ע"פ דברי הב"ר שגם הלל סובר שרק אתחלתא דגאולה קיבוץ גליות וכיבוש הארץ יהי' שלא ע"י שליח, אבל גמר הגאולה תהי' ע"י בן דוד, והבאתי ראי' שכן דעת הרבה מדרשים, א"כ על זה אין לנו הכרח שיש רבים נגד.

ויש להביא דוגמא: אחד מי"ג העיקרים שאנו אומרים באני מאמין "אינו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף כו'", שהרמב"ם אומר בפ"ג מהל' תשובה ה"ז שהאומר שהוא גוף הרי זה מין, והראב"ד השיגו ולמה קרא לזה מין כו', ויש שנוטים לשיטת הראב"ד שאע"פ שלכ"ע אינו גוף, מ"מ מי שאין דעתו משגת וטועה ומצייר לו כפשטות הכתובים שדברה תורה בלשון בני אדם, אין לקרוא לזה מין, וכי שייך לומר על זה פסק של רוב לאיזה צד [ראה מה שהארכתי בביאור ענין זה בתו"ש יתרו חט"ז במילואים].

וכן מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן בריש פ' וירא שלהמו"נ כל הפרשה הוא במראות הנבואה, והרמב"ן כותב: ואלה דברים סותרים הכתוב, אסור לשומעם אף כי להאמין בהם, והאריכו בזה המפרשים, ואם א' יאמר קים לי כהרמב"ם ולא כהרמב"ן בוודאי לא יעבור על אחרי רבים, מפני שאין זה ענין של הלכה ולא דנו על

זה, אע"פ שזה נוגע לעיקר חשוב בתורה, ובריטב"א בהערותיו על הרמב"ן מביא ראי' ממדרש לשיטת הרמב"ם. ויש כהנה וכהנה בדברי הרמב"ם במורה נבוכים.

וכן מצאנו שיטות בחז"ל כגון דברי ר' יוחנן בזבחים קיג.: לא ירד המבול בארץ ישראל, אע"פ שלכאורה זה נגד פשטות הכתובים וכמ"ש התוס' שם מה שיש לפרש לשיטת ר"י, ורבים לא ס"ל כן מ"מ מי שיאמר קים לי כר"י לא שייך לומר שעובר בעשה של אחרי רבים להטות, וכן בפירושי התורה יש שבעים פנים אם א' יאמר קים לי כפירוש זה, אם אין זה ענין הלכה למעשה בוודאי שלא שייך לומר אחרי רבים להטות, וראה מאמרי "פשוטו של מקרא" במילואים לתו"ש כרך יז, אריכות דברים בענין זה.

הרמב"ם בפי"ב מהל' מלכים כותב וז"ל: **כל אלו הדברים לא ידע אדם איך יהיה עד שיהיו**, הדברים סתומין אצל הנביאים, החכמים אין להם קבלה בדברים אלו אלא לפי הכרע הפסוקים ולפיכך יש להם מחלוקת בדברים אלו, ע"כ. ואביא להלן פרטים שונים שהבאתי לקמן בביאורי לדברי הרמב"ם (להלן פי"ז), שיש בהם מחלוקת בענינים שונים הנוגעים לביאת המשיח.

א. הרמב"ם בפי"ב מביא מתחלה שמשיח קודם אלי' ולבסוף כותב: ויש מן החכמים שאומרים שקודם ביאת המשיח יבוא אלי'. [ראה מ"ש שם בהערות אות י'].

ב. בפי"ב ה"ב מביא דברי שמואל אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות, וכן בסוף פ"ט מהל' תשובה. ובפ"ח שם מביא דברי ר' חייא שכל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח. [ראה מ"ש שם בהערות אות ג].

ג. שיטת הרמב"ם לעיל שהסנהדרין יחודשו קודם ביאת המשיח, וכן יש שיטות שונות בראשונים ובפי"א ה"א משמע שיחודשו אחרי ביאת המשיח [ראה בהערות אות ה].

ד. הרמב"ם סובר שמשיח ואלי' לא יכולים לסמוך ויש סוברים שמשיח ואלי' יכולים לסמוך [ראה אות ה].

ה. הרמב"ם סובר שאחרי ביאת המשיח יבנו את בית הבחירה וכן דעת ראשונים [ראה מ"ש באות ו], ויש שיטה בחז"ל וראשונים שביהמ"ק יבנה בידי שמים ולא בידי אדם. וי"א מתחלה בידי אדם וסופו בידי שמים.

ו. שיטת הרמב"ם שביהמ"ק יבנה אחרי ביאת המשיח, ושיטת הירושלמי שבנין ביהמ"ק קודם [ראה אות ג, ו].

ז. להרמב"ם בנין בית המקדש קודם קבוץ גליות, ויש מקורות שבהם מבואר להיפך, מקודם קיבוץ גליות ואח"כ בנין בית המקדש [ראה אות ד].

ח. להרמב"ם משמע שהקרבת קרבנות היא אחרי ביאת המשיח, וי"א שגם קודם ביאתו אפשר להקריב [ראה מ"ש אות ו].

ט. דעת הרמב"ם שמשיח לא צריך לעשות מופתים ויש חולקים, ראה מ"ש אות יא.

י. הרמב"ם בפי"ב ה"א סובר וגר זאב עם כבש זה משל, והראב"ד חולק וס"ל שזה כפשוטו, ראה מ"ש בביאור.

יא. הרמב"ם בפ"ז מהל' תשובה ה"ה: אין נגאלין אלא בתשובה, ובפי"א כותב: ויכוף כל ישראל לילך בה משמע שיגאלו קודם תשובה, ומשיח יחזירם בתשובה, ובגמ' יש מחלוקת בזה, והראשונים פסקו 'בעתה' - אף בלי תשובה, ראה מ"ש לעיל פ"ו ביאור כל השיטות בזה.

יב. דעת הרמב"ם שמשיח יבוא קודם מלחמת גוג ומגוג ויש שיטה בחז"ל להיפך שמתחילה תהי' מלחמת גוג ומגוג ואח"כ יבוא משיח, ראה מ"ש שם אות ד', בהערות.

ויש עוד ענינים שהרמב"ם לא הזכירם כלום ובגמ' יש מחלוקת כגון:

יג. כמה ימות המשיח בסנהדרין צט. ר"א ארבעים שנה. ראבע"ז שבעים שנה, ר' אומר שלשה דורות (מדברי הפיהמ"ש להר"מ נראה שס"ל כרבי) כו', רד"א ד' מאות שנה וכו'.

יד. שמו של משיח סנהדרין צח: שילה שמו, ינון שמו, חנינה שמו, מנחם בן חזקי' וכו' וכו'.

טו. אם משיח יהיה איש ידוע בדורו או לא, מהגמ' (שם צח:) נראה שכן יהי' ידוע, וי"א שגדול הדור הוא משיח והרמב"ם סובר שלא יהי' אדם ידוע ומפורסם, ראה מ"ש להלן פרק יז. ויש עוד כמה דברים כאלה, ואכמ"ל.

טז. בעניני המלחמות יש שיטות שונות במדרשי חז"ל שמדברים על ימות המשיח. ונראה שלכל הנ"ל התכוון הרמב"ם שאומר "ולפיכך יש להם מחלוקת בדברים אלו".

ולפ"ז מי שיאמר קים לי כר' הלל כפירש"י וכמדרשים הנ"ל, אולי י"ל שזה הוה כמו כל מחלוקת בהפרטים של ביאת המשיח כנ"ל שאין עליהם פסק הלכה.

ומ"ש החת"ס בסוף דבריו: ועכ"פ הגאולה וביאת המשיח אינו עיקר, כוון ממש

לדברי הרמב"ן בספר הגאולה סוף שער ב, וז"ל: "כי אם נסכים בלבנו וכו' שיאריך ויתמיד עלינו הגלות מאין קץ וסוף וכו' כל זה לא יזיק בעיקר התורה כו' אבל אנחנו עם זה מחזיקינן את דבר הגאולה, מפני שהוא אמת מפורסם אצל בעלי התורה והנבואה כו', כי אנחנו חפצים בקידוש השם לעיני העמים, ואמנם חשבו חכמינו ז"ל על הכופר בראשית הגמול הזה, רצוני לומר ימות המשיח, כופר ואין לו חלק לעוה"ב" עכ"ל. וכ"כ הרמב"ם פ"ג מהל' תשובה ה"ו: ואלו שאין להם חלק לעוה"ב... והכופרים בתחיית המתים ובביאת הגואל, ע"כ. וראה ר"ה יז, ב, בדפוסים ישנים מובא בד"ס יש גירסא בגמ': אבל המינין והמסורות והאפיקורסים שכפרו בתורה ושכפרו בתחיית המתים, עיי"ש ברש"י ובראי"ש פ"א־ה, ובסדר עולם רבא פ"ג, עיי"ש.

ט.

מדרש בב"ר בשיטת ר' הלל

כז. ומצאתי עוד מקור במדרש חז"ל שלפי פירוש היפ"ת ר' חנין במדרש ב"ר סובר כשיטת רבי הלל הנ"ל אות יד.

בב"ר פצ"ח־יא: כבס ביין לבושו שהוא [משיח] מחבר להם [מחדש להן, ובמת"כ ויפ"ת מגיהים מחוור להן, כלומר מלבן להן] דברי תורה, ובדם ענבים סותה, שהוא מחזר להן טעויותיהן [יחזור להם מה שטעו], אמר ר' חנין ענבים סותה, שהוא מחזר להן טעויותיהן [יחזור להם מה שטעו], אמר ר' חנין אין ישראל צריכין לתלמודו של מלך המשיח לעתיד לבוא שנאמר אליו גוים ידרושו (ישעי' יא, י), לא ישראל, א"כ למה מלך המשיח בא, ומה הוא בא לעשות, לכנס גלויותיהן של ישראל וליתן להם [לאו"ה] שלשים מצות, הה"ד (זכריה יא) ואמר אליהם אם טוב בעיניכם וגו'. ע"כ.

וכ"ה במדרש תהלים (מזמור כא): למנצח מזמור לדוד ה' בעזך ישמח מלך. זהו שאמר הכתוב והיה ביום ההוא שרש ישי אשר עומד לנס עמים אליו גוים ידרושו (ישעיה יא, י) זה משיח בן דוד הנחבא עד עת קץ. אמר ר' תנחומא אין מלך המשיח בא אלא ליתן לאומות העולם (שש) [שלשים] מצות כו'. וכל ישראל למידין תורה מן הקב"ה, שנאמר וכל בניך למודי ה' (ישעיה נד, יג) ולמה, בשביל הכתוב אליו גוים ידרושו. ר' חנינא בשם ר' אחא אמר מהו והיתה מנוחתו כבוד (ישעיה יא, י) שהוא נותן לו מכבודו של מעלה, הוי ה' בעזך ישמח מלך, עכ"ל.

וביפה תואר (שם בב"ר) פירש: "א"כ למה מלך המשיח בא. הלא הקב"ה בעצמו יקבצם כדכתיב מזרה ישראל יקבצנו וכתיב ונשא נס לגויים ואסף נדחי ישראל. וכן והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה'. **וזו דעת ר' הלל בפרק חלק, שאמר אין משיח לישראל**, ופירש"י ז"ל אלא ה' בעצמו ימלוך עליהם. ולכן מקשה כיון שאין ישראל צריכין לתלמודו של מלך המשיח למה הוא בא, כי ה' שופטנו הוא מלכנו. ומפני שיש בו צורך בעת ביאתו וגם אחרי כן. כי בעת ביאתו צריך לכנס את ישראל להיות להם לראש, אשר אליו יפנו העמים בהביאם את ישראל לארצם. כי הקב"ה יתנהג עמהם גם אז במנהג דרך ארץ, וגם אח"כ צריך לו ליתן להם ל' מצות אשר זו היא נבואה מחודשת". עכ"ל.

ויש חידוש בדברי היפ"ת שמביא ארבעה פסוקים שבהם מצא ראי' לשיטת רבי הלל. מזרה ישראל יקבצנו (ירמיה לא, ט). וביונתן מן דבדריה לישראל יכנישיניה. וברד"ק מי שזרה אותו (פיזרו) והגלהו בין האומות הוא יקבצנו. וכן האברבנאל, הקב"ה הוא שפיזרו הוא יקבצנו. ב. ונשאו נס לגוים ואסף נדחי ישראל (ישעיה יא, יב). ג. והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה' (ישעיה לג, כב). ויש לברר הדברים ע"פ מקורות חז"ל וראשונים, ואכ"מ.

בפי' "תפארת ציון" על המדרש כתב וז"ל: "ר' חנין ס"ל כרבנן דפליגי על שמואל ואמרו דבזמן המשיח יתקיימו אז עלינו כל היעודים הטובים והקב"ה הבטיח לנו שהוא בעצמו ילמוד אתנו תורה [כמ"ש לעיל פ' צ"ח ס"ב] לכן אמר אין ישראל וכו' כי ילמדו מהקב"ה בעצמו. והדיעה הראשונה ס"ל כשמואל ומפרשים אליו גוים ידרשו שגם גוים ידרשו לו. א"כ למה מלך המשיח בא וכו', פי' כיון דכל הנהגתינו תהי' ע"י הקב"ה בעצמו בלא אמצעי כנ"ל, א"כ למה מלך המשיח בא דמה מעשים יהיו בזמן ביאתו ומה יעשה אח"כ בזמן מלכותו. לכנס גליותיהן של ישראל וכו', דבתחילת כינוס הגליות דיהיו אז הנדחים מהתורה ע"י שנתערבו בגוים וכמה אנוסים וכדומה שהם רחוקים מאור התורה, ולא יהי' להם כח לקבל ההנהגה מהקב"ה בלא אמצעי יהיה הוא המקבצם", עכ"ל. לא הזכיר פי' של יפ"ת, אמנם מפרש ג"כ באותו הסגנון.

[פירושו של היפ"ת לכאורה אינו מוכרח שהרי אפשר לפרש שאין זה שאלה: א"כ למה וכו' אלא בניחותא, כמו שמפרש בשהש"ר מובא לקמן. ובפרט לפי הגירסא שיש בכת"י במנח"י "מה מלך המשיח בא", ואינו גורס: ומה הוא בא לעשות, אמנם, שם בכתי"ו גורס "לא" לכנס גליותיהן של ישראל, אלא ליתן להם שלשים מצות, זה מפורש כפי' היפ"ת, לכן לפי הגירסא שלנו אין הכרח לומר שר' חנין סובר כרבי הלל. אמנם עיקר ראייתי מדברי היפ"ת שהוא ראש מפרשי המדרש והוא

סובר שאפשר לפרש, אפילו במקום שאין הכרח, שיש מ"ד במדרש ההולך בשיטת רבי הלל ושלא נדחה לגמרי. א"כ לפנינו במדרשים הנ"ל שכל הפי' דחוקים מאד, ולשון המדרשים מתאים ממש עם פירש"י בדברי ר' הלל, בוודאי שיש מקום לפרש שהולכים בשיטת רבי הלל].

הרי לפנינו כי הת"ק בב"ר דורש שמשיח מחוור ומבהיר להן טעויותיהן בתורה, ואילו ר' חנין חולק, וס"ל שאין ישראל צריכין לתלמודו וכו', ומפרש היפ"ת שהסתם מדרש הולך בשיטת ר' הלל שאין משיח לישראל וכו', ולכן הקשה לר' חנין, "א"כ למה מלך המשיח בא?" ולא ביאר היפ"ת מנין לו לר' חנין שגם לענינים רוחניים בעניני לימוד התורה אין ישראל צריכין לו.

כח. אמנם זה מבואר במדרש "ילמדנו" (מבוא בילק"ש ח"ב, ישעי' רמז תעט) שלא יזדקקו לכך, מאחר שיזכו ללמוד תורה מפי הקב"ה בעצמו, כדאיתא התם: "אמר הקב"ה בעוה"ז ישראל למדין תורה מבו"ד לפיכך משכחין אותה, שנתנה ע"י משה שהי' בשר ודם, וכשם שבשר ודם עובר, כך למודו עובר שנאמר (משלי כג) 'התעיף עיניך בו ואיננו'. אבל לעתיד לבא אין **ישראל למדין אלא מפיו של הקב"ה**, שנאמר וכל בניך לימודי ה', וכן הוא אומר (ירמיה לא) 'לא ילמדו איש את אחיו ואיש את רעהו', וכשם שא־ל חי וקיים לעולם, כך למודו מה שלמדים ממנו אינם שוכחים לעולם, שנא' (עובדיה א) 'וירשו בית יעקב את מורשיהם', ואין מורשיהם אלא תורה שנא' 'תורה צוה לנו משה'."

הרי לפנינו מפורש שאותה השיטה שאמרו המדרשים על עצם הגאולה שתהיה ע"י הקב"ה בעצמו ולא ע"י שליח בו"ד, אמרו חז"ל כאן על לימוד התורה. וכן מבואר בב"ר (פצ"ח): "אמר לו הקב"ה (לאברהם) אתה למדת את בנך תורה בעוה"ז, אבל לעוה"ב **אני בכבודי** מלמד להם את התורה שנ' וכל בניך לימודי ה'".

ואופן הלימוד שאליו נתכוונו במדרש, שילמדו ממש מפי הקב"ה כביכול, הכונה היא באופן המבואר שם במדרש (ב"ר פס"א, א): "מהיכן למד אברהם תורה, שתי כליות וכו'", היינו שהקב"ה החונן לאדם דעת יחונן אותנו בחכמה ובינה, ויתן לנו את האפשרות שנצליח בלימודנו.[42] כעי"ז כתב המהר"ל לעיל: שהקב"ה ישפוך רוחו

42. עפ"ד המדרש י"ל שיטת הרמב"ם שהביא בנו ר' אברהם בשם אביו: "החותם **המלמד תורה** [לעמו ישראל], תועה, לפי שאין השי"ת מלמדה לנו אלא צוה אותנו ללומדה וללמדה, וזה נמשך אחר עקר דתנו והיא שמעשה המצות הם בידינו ולא בהכרח מאתו ית' לא על עשייתן גם לא על עזיבתן" עכ"ל. ובסדור תקון תפלה דף 122 הביאו, וכותב: ופלא גדול הוא, שהרי כבר מצאנו אני ה' מלמדך להועיל (ישעיה מח, יז), המלמד אדם דעת (תהלים צד, י), ומתורתך תלמדנו (שם), גם דהמע"ה התפלל למדני חקיך (שם קיט, יב, כו, סד, קח, קכד, קעא) וכן בברכת אהבה רבה כן תחננו

על כל בשר ויהיו כולם חכמים כולם נבונים כולם יודעים את התורה!

כט. ויש להעיר כי מצינו עוד מדרש חז"ל, שבו השתמש בעל המאמר בסגנון הנ"ל וז"ל בפסיקתא רבתי (פ"ה דף כב): "אמר הקב"ה בעולם הזה כשעמד המשכן צויתי את אהרן ובניו שיהיו מברכים אתכם, **אבל לעתיד לבוא אני בכבודי מברך אתכם**, שכן כתוב יברכך ה' מציון עושה שמים וארץ".

והדברים צריכים ביאור שהרי התורה אומרת "ואני אברכם" א"כ משמע כי תמיד הקב"ה מברכם, ואם הכוונה על התקופה שלע"ל דהיינו בזמן הגאולה הרי לא תבטל ברכת כהנים ובעכצ"ל כמו שנתבאר לעיל, כי ההבדל הוא שעכשיו ברכת הקב"ה הוא רק על ידי הכהנים, אבל לע"ל תהי' ברכת ה' אפילו בזמן שאין הכהנים מברכין, הרי שהשפעת הברכה על ידי הקב"ה מבלי האמצעי של ברכת כהנים, נחשב לברכת ה' בכבודו, והיינו כדברינו הנ"ל, שלא באו הדברים אלא למעט שלא תהיה הגאולה ע"י בו"ד.

י.

ביאור שאלת המדרש, למה מלך המשיח בא?

ל. ושאלת המדרש: "למה מלך המשיח בא", לכאורה היא פליאה, וכמ"ש היפ"ת מאי קושיא, הא פשוט הוא למה הוא בא, שיבוא לגאלינו? ומתרץ דס"ד דעיקר תכלית ביאת המשיח היא ללמד את בנ"י דעת, דאי לקבץ גליות אין צורך כדעת ר' הלל כמו שפירש"י שהקב"ה בעצמו יגאלם, ואם אין בו צורך ללמוד, למה בא? ומתרץ שצריך להיות להם לישראל ראש, אשר אליו גוים ידרושו כדי למצוא חן בעיניו, וה' יעשה הדברים בדרך ארץ.

מדברי המדרש שלפנינו מבואר להדיא כמו שביארנו לעיל שמדרש זה הולך בשיטת רבי הלל כמ"ש היפ"ת, שהגואל יבוא לקראת השלב השני אחרי שהקב"ה בעצמו יסדר בדרכי הטבע את תהליך האתחלתא שיהיה קיבוץ ישראל וכיבוש

ותלמדנו, ורבותינו ז"ל אמרו במגילה ו' ע"ב לאוקמי גירסא סייעתא דשמיא, ובמדרש שוחר טוב מזמור קי"ט אמר דוד אל תאמר הרי הם לפניך למוד מעצמך אלא אתה הורני, ע"כ. ונראה שאין כאן שום קושיא, כי מדברי המדרש הנ"ל נראה שבחינה זו שהקב"ה ילמד תורה לבני ישראל זו תהי' מדרגה לע"ל, ואיך אפשר לומר ברכה היום "המלמד תורה לעמו ישראל". לכן הוא גורס "נותן התורה". והגירסא שלנו יש לפרש שלא אמר המלמד תורה לישראל, אלא "לעמו", הכוונה לעמו בכללותו, היינו ע"י גדוליו ומנהיגיו, להם הוא חונן דעת ומשרה שכינתו עליהם שיורו כדין וכדת.

הארץ, אז הוא יבא כדי לקבץ שאר נדחים, ולהיות ראש ומלך, וללמד לאו"ה ל' מצות, ולתקן את העולם. וצ"ע שלא הזכיר שלום מבנין ביהמ"ק, כמו שמבואר בכל שאר המדרשים הנ"ל, ואולי ס"ל כשיטת הירושלמי ושאר מדרשים שאפשר גם בנין בית הבחירה, ועדיין בן דוד לא בא.

וממדרש ב"ר ראי' מכרעת שהפי' בהמאמרים ממדרשי חז"ל שהבאתי בראש המאמר - שהאתחלתא דגאולה תהיה ע"י הקב"ה - היינו למעט בשר ודם כמ"ש במדרש הנ"ל (אות ד') "ולא פדויי מלך המשיח", ועל דרך זה אומר גם ר' חנין גם במדרש שלפנינו אין ישראל צריכין לתלמודו של מלך המשיח וכו' וכמו שנתבאר לעיל.

לא. וע"פ דברי המדרש ב"ר נתגלה לנו פי' לשון שהש"ר (פ"ב, יח), וממנו ג"כ אין ראיה לשיטות המדרשים הנ"ל.

דאיתא התם: "ר' חלבו אומר: ד' שבועות יש כאן וכו' ושלא יעלו בחומה מן הגולה, א"כ למה מלך המשיח בא? לקבץ גליותיהן של ישראל", ומפרש היפ"ת: "אם יעלו בחומה מן הגולה, למה יצטרך מלך המשיח לבוא? לקבץ נדחי ישראל, ומכיוון שקיי"ל דמלך המשיח יקבץ נדחינו מכמה קראי, א"כ אין בידינו להתקבץ מעצמינו יחד", ע"כ.

[בספרו של המגיד מקוזניץ זצ"ל יש תקון נפלא במדרש זה וז"ל: ושלא יעלו בחומה מן הגולה אלא א"כ מלך המשיח בא. ועפ"ז מבואר לשון המדרש כפשוטו].

ופירושו זה דחוק מאד, כי הלא לשון המדרש "א"כ למה וכו'" מוכיח כי זו שאלה, ועל זה באה התשובה "לקבץ גליותיהן של ישראל", ואילו לפירושו הול"ל בפשטות: "שלא יעלו ישראל בחומה, מפני שמלך המשיח בא", אולם מלשון הרצאת הדברים במדרש משמע כי יש כאן תמיהה, אשר עליה בא ר' חלבו ליישב ולבאר את התשובה עליה. ואם כן ברור כי במדרש זה תואם פירושן של המלים "א"כ למה וכו'" את אותו המשפט ממש המבואר בב"ר הנ"ל, וזו אמנם שאלה ותשובה. וביאור הדברים הוא, כי בעל המאמר שואל על השבועה שהשביע הקב"ה "שלא יעלו בחומה מן הגולה", והלא כוונת השבועה היא כפירש"י: "ביד חזקה כולם יחד", ו"ביד חזקה" הכוונה - כמו שנתבאר להלן (פ"ט) באריכות, - שלא ברשות, ולעיל (פ"ז) כבר ביארנו בשם הראשונים כי האתחלתא דגאולה תהיה ברשיון המלכות, וכמו שאמנם היה בימינו, ועל זה שואל: "א"כ למה מלך המשיח בא"? - כלומר, אם הקיבוץ גליות יהי' ברשיון האומות, ולפ"מ שנתבאר זה יהיה ברצון השי"ת, שיסבב הסיבות, א"כ למה מלך המשיח בא, וכמו ששאלו במדרש, ב"ר הנ"ל, וכפי' היפ"ת שם, ועל זה הוא משיב: "לקבץ את גליותיהן של ישראל",

כלומר, באתחלתא - שתהיה בדרך הטבע, שיעלו רק אלה שברצונם לעלות אולם עדיין ישארו עוד גליות כאלה שלא יהיה להם הרצון או האפשרות לעלות, **אז בשבילם**, יבוא הגואל צדק: "ולקבץ גליותיהן של ישראל", ממש כמו בימינו, שנשארו בגלות אלה שאינם רוצים ואינם יכולים, והגואל צדק יקבצם ויתקן העולם במלכות שד־י. וכעי"ז מפרש במת"כ: אם כן, **כלומר לעת הקץ יהיה א"כ מותרים לעלות בחומה**, למה מלך וגו', ומשני: **לקבץ גליותיהן**, וכולם **יחד** יעלו בשם ה' עכ"ל. משמע מכאן כי תפקיד המשיח יהיה לקבץ את פזורי ישראל שעדיין לא יתקבצו לישראל בשלבי ההתחלה של שלבי הגאולה.

והנה המת"כ לא הזכיר את הפרט של רשיון המלכות, אלא "לעת הקץ", וא"כ שוב נשאלת השאלה אם מיירי קודם ביאת המשיח, מנין יודעים שהגיע הקץ ושמותר לעלות בחומה? וי"ל שכוונתו ג"כ לומר שאם יגיע הזמן שבו יתנו רשות, הרי זה נקרא "לעת הקץ", וכמ"ש האב"נ (מובא לקמן) שבזמן שניתן רשות זה נחשב לזמן פקודה, וכלשון הקרא: "עד שתחפץ". ובמדרש שם: מלכות של מעלה. ומפרש: לקבץ גליות, כלומר שכולם יחד יעלו, ולפמ"ש י"ל כמ"ש לעיל שמשיח בא לקבץ נדחי ישראל שלא עלו בשלב ההתחלה של הגאולה, אשר היה ברשיון האומות.

ומצאתי עוד שני מאמרי חז"ל שהולכים בשיטת המדרשים הנ"ל וכפירש"י בדברי רבי הלל, במדרש רבה שופטים פרשה ה, יא: ד"א אשימה עלי מלך, רבנן אמרי אמר הקב"ה בעוה"ז בקשתם מלכים ועמדו המלכים מישראל והפילו אתכם בחרב. שאול הפילם בהר הגלבוע, מנין (ש"א ד) נס ישראל מפני פלישתים וגו'. דוד נתן מגפה, שנא' (ש"ב כד) ויתן ה' דבר בישראל. אחאב עצר עליהן את הגשמים, שנא' (מלכים א' יז) אם יהיה השנים האלה טל ומטר וגו'. צדקיהו החריב את ביהמ"ק, כיון שראו ישראל מה הגיע מתחת ידי מלכיהם, התחילו צווחין הכל, אין אנו מבקשין מלך ישראל, למלכנו הראשון אנו מבקשין (ישעיה לג) כי ה' שופטנו ה' מחוקקנו ה' מלכנו הוא יושיענו, אמר להם הקב"ה, חייכם כך אני עושה. מנין שנאמר (זכריה יד) והיה ה' למלך על כל הארץ וגו'. ע"כ. ויש סמך לדברי רבנן מפשטא דקראי בדברים ל, ג: ושב ה"א את שבותך וגו' משם יקבצך וגו' והביאך וגו', ומשמע ה' בעצמו.

בס' חקרי לב עמוד סו וז"ל: וכה דברי א"א זקני הרב הגאון הצדיק מוה' מאיר לאנדעסבערג זצ"ל רבד"ק בעזינג בגליון מדרש איכה פ"א אות נ"ז וכ"ד: מה שמו של מלך המשיח ר' אבא בר כהנא אומר: ד' שמו שנאמר וזה שמו אשר יקראו ד' צדקנו. ע"כ המדרש וכה דבריו: נ"ב כדעת הלל בפ' חלק שאמר: אין משיח לישראל

וכו' ופירש"י כי אם הקב"ה בעצמו יגאלם. בודאי היה כונת הלל ורש"י ז"ל על המסורה הטהורה שאמר כאן ר' אבא שד' יהי' המשיח בכבודו ובעצמו. יעוי' בעין יעקב בב"ב קל"א. עכ"ל אא"ז זצ"ל. מדבריו ראי' גדולה לעיקר פירושי במדרשים שהבאתי בפרק זה שהולכים בשיטת הלל וכמו שפירש"י.

אמנם פירושו בדברי המדרש צריך ביאור, כי המשך לשון המדרש: דא"ר לוי כו' טבא למדינתא דשמה כשם מלכה דכתיב (יחזקאל מח) ושם העיר מיום ה' שמה. ושם מלכה כשם א' שנא' (ירמיה כג) וזה שמו אשר יקראו ה' צדקנו, ע"כ. א"כ הרי מפורש שהפי': ה' שמו, היינו שמשיח נקרא על שם ה'. וכן מבואר במדרש תהלים, מזמור כא: הקב"ה קראו למשה בשמו שנאמר ראה נתתיך א' לפרעה (שמות ז, א) כו' וקורא למלך המשיח בשמו שנאמר וזה שמו אשר יקראו ה' צדקנו וכו'.

אמנם יש לבאר כוונתו שיש מקום לפרש עצם דברי ראב"כ שנתכוון לרעיון זה, ובעל המדרש הוא שפירשו עפ"ד ר' לוי. ויש לה"ר לזה שבסנהדרין צח: מביא מדרש זה מה שמו של משיח ומונה כל השמות שהובאו במדרש, רק הדרש הראשון ד' שמו לא מביא. ולהנ"ל ניחא, משום שבזה יש כוונה אחרת לגמרי לא שמשיח נקרא ד', אלא שה' הוא משיח. [ומענין שבסנהדרין צח. קודם להדרש: מה שמו (של משיח) מובא הדרש אין משיח לישראל].

ויש להוסיף ביאור, עפ"מ דמצינו בקרא שמואל א' ח, ו: וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו (ישראל) תנה לנו מלך וגו' ויאמר כו' כי אותי מאסו ממלוך עליהם וגו' ועתה שמע בקולם וגו', ושם יב, יב: ותאמרו לי לא כי מלך ימלוך עלינו וה' אלקיכם מלככם: ע"כ.

והמפרשים נתקשו מאד מדוע רע בעיני ה' הרי מפורש בתורה שום תשום עליך מלך וגו' ובסנהדרין כא. פליגי אם מצוה או רשות, והמלבי"ם מפרש שמניית מלך הוא רק בזמן שהיתה הנהגתם תחת מסבות המקרה והטבע אז מן ההכרח שיקימו עליהם מלך ללחום מלחמותם וכו' לא כן בעת הפלה ה' אותם מכל העמים וינהגם תחת שבט השגחתו הפרטית כו' לא הי' להם צורך למלך כמ"ש וה' אלקיכם מלככם. וכו'. ולפ"ז בעוד שמואל חי, אשר דבקה בו ההשגחה האלקית כו' לא הי' להם לעזוב הנהגה זו ההשגחית ולהסתופף בצל בשר ע"כ.

ולפ"ז י"ל אותו רעיון בדברי רבי הלל כפירש"י שהקב"ה בעצמו יגאלם, היינו בהשגחה פרטית וכמ"ש וה' א' מלככם, והוא יסבור שזה יהי' בעתו, אז ה' בעצמו, ושלא בעתו ע"י זכותים אז יקדים גאולתם אמנם ע"י מלך המשיח, ואין הכרח שזה סתירה להדרש זכו או לא זכו, גם י"ל שרבי הלל חולק על דרש הנ"ל.

מאמרי חז"ל שעליהם מיוסדת השיטה שביארתי בפרק זה

א. ר' הלל אומר אין משיח לישראל [אלא הקב"ה ימלוך בעצמו ויגאלם לבדו] אמר ר' יוסף שרא ליה מריה לר' הלל כו'. (סנהדרין צט.).

ב. א"ר חנין אין ישראל צריכין לתלמודו של מלך המשיח לעתיד לבוא כו' א"כ למה מלך המשיח בא, [הלא הקב"ה בעצמו יקבצם וזו דעת ר' הלל, (יפה תואר)], לכנס גלויותיהן של ישראל. (ב"ר פצ"ח, יא).

ג. ישעי' מנבא ופדויי ה' ולא פדויי אליהו **ולא פדויי מלך המשיח** (מדרש תהלים, מזמור קז).

ד. אמר הקב"ה: בעוה"ז הייתם נושעים ע"י בנ"א במצרים ע"י משה ואהרן וכו' וע"י שהיו בו"ד הייתם חוזרים ומשתעבדין, אבל לעתיד לבוא אני בעצמי גואל אתכם. (תנחומא אחרי, אות יב).

ה. אבל להבא אני גואל אתכם ע"י עצמי (מדרש תהלים, מזמור לא).

ו. לעתיד לבוא **אני בכבודי** נעשה לכם סניגור בפני שרי או"ה ומושיע אתכם (מדרש אבכיר, בילק"ש עקב רמז תתנב).

ז. ויוציאנו ד' ממצרים - לא ע"י מלאך ולא ע"י שרף ולא ע"י שליח, אלא הקב"ה **בכבודו ובעצמו** שנאמר: אני ד'... אני הוא ולא השליח. (הגדה של פסח).

ח. עתיד הקב"ה וכו' ולבנות ירושלים הוא בעצמו. (איכא זוטא פ"א, כח).

ט. כיון שראו ישראל מה הגיע מתחת ידי מלכיהם, התחילו צווחין הכל, אין אנו מבקשין מלך וכו' (דב"ר שופטים פ"ה).

ט*. לעתיד לבוא **אני בונה אותה** שכן כתיב בונה ירושלים ה' פס"ר פכ"ז).

י. לעוה"ב **אני בונה ירושלים** ואחזור הגליות לתוכה שנאמר בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס (תנחומא ילהמכ"ת).

יא. ירושלים... נשבע שהוא **בכבודו** בונה אותה שנא' בונה ירושלים ה'. (תנחומא נח, יא).

יב. לעוה"ב **אני בכבודי** מלמד להם את התורה (ב"ר פצ"ח).

יג. לעתיד לבוא **אני בכבודי** מברך אתכם (פס"ר פ"ה דף כב).

יד. אשתתף להם למנותם **בעצמי ובכבודי** (במדב"ר פ"ד, ה).

טו. מה שמו של מלך המשיח, וכו', ד' שמו שנאמר וזה שמו אשר יקראו ד' צדקנו (איכ"ר פ"א, נז):

טז. לא מאסתים, ולא געלתים, לכלותם, להפר בריתי אתם, כי אני ה' א' (ויקרא כו, מד) לא מאסתים וכו' העמדתי להם דניאל וכו' לא געלתים כו' מרדכי ואסתר, לכלותם, חשמונאי ובניו. להפר בריתי כו' רבי וחכמי הדורות, כי אני ה' לעתיד לבוא [שתהי' הגאולה שלימה ע"י הקב"ה כמ"ש אני ה', ולא מלאך כמ"ש כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, מהרש"א], דאין כל אומה ולשון יכולה לשלוט בהם. (מגילה יא).

ועי' ר"א פולדה, ובספר מדרש דניאל, לר"ש מסנות: דניאל ב, לד. "עד די התגזרת אבן וגו'". רמז לישראל שהקב"ה יושיע אותם מצרתם, ויגדל [צ"ל ויגאל] אותם מצרתם משעבוד מלכיות "לא על ידי בשר ודם, אלא הוא בכבודו גואלן" כד"א גואלנו ה' צבאות שמו קדוש ישראל, ועניין שנקראו ישראל אבן, דכתיב: "משם רועה אבן ישראל".

פרק תשיעי

בתחילת המאה השביעית - התעוררות לגאולת הארץ והתיישבותה

חוות דעת גדולי ישראל ועזרתם לישוב א"י במשך מאה שנה - ועד קום המדינה.

וזה לשון הזה"ק (ח"א קיז.):

וכד ייתי אלף שתיתאה כו' ובשית מאה שנין לשתיתאה, יתפתחון תרעי דחכמתא לעילא ומבועי דחכמתא לתתא[43] וכו' וסימניך, (בראשית ז') בשנת שש מאות שנה לחיי נח נבקעו כל מעיינות תהום רבה כו' וכדין לזכור ברית עולם, ומאן ברית עולם דא כנסת ישראל, **וכנסת ישראל יוקים לה מע־פרא וידכר לה קוב"ה** וכו', ומאן דאיהו מאיך יתרמי כו' וכדין תיקום ויתפקד עלמא כו' דכתיב תרצה הארץ וגו' והארץ אזכור (ויקרא כו). והארץ דא כנסת ישראל. תרצה, תתרעי ארעא לגבי קב"ה. עכ"ל.

תרגום עברי בס' הסולם:

כאשר יבוא אלף הששי כו' ובשש מאות שנה לאלף הששי, יפתחו שערי החכמה למעלה ומעיינות החכמה למ־טה[43] וכו' וסימנך (בראשית ז) בשנת שש מאות שנה לחיי נח נבקעו כל מעיינות תהום רבה כו' ואז נאמר לזכור ברית עולם וכו' הוא כנסת ישראל כו' **וכנסת ישראל הקב"ה יקים אותה מעפר הגלות ויזכור אותה** כו', ואז יקום ויפקד העולם כו' ומי שהוא שפל יתרומם כו' **תרצה הארץ** כו' והארץ אזכור, דא כנסת ישראל, **תרצה, שהארץ תתרצה להקב"ה.** עכ"ל.

43. בקסת הסופר (בראשית ב דף ח): אמנם בדור האחרון נתקיימה נבואת הזוהר בפ' וירא אשר באלף הששי בכל שיתין שנין תתעלה המלכות, שהיא חכמה תתאה שלמה בכל שתין שנין מדרגא לדרגא, עד שבשנת ת"ש יתקיים רמז הכתוב בשנת שש מאות שנה לחיי נח אתפתחו מבועי דחכמתא לעילא ולתתא, וכן הוא נבואת רבינו ישראל בעל שם טוב בספר הקטן כוונת הודו מזמור ק"ו. וכתב שם על פסוק אשר בידו מחקרי ארץ, אל תקרי 'מחקרי' אלא 'מחקרי' (ח' פתוחה), ויד היא המלכות, מדרגה אחרונה המנהגת עתה, ובידה מחקרי הגוים, אשר לפני אלף שנה היה האויר הרוחני מגושם וחשוך וכו', עתה נטהר האויר ותתבטל ע"י חכמיהם עצמם, והנה שפע רב קלטו חכמיהם כאשר עינינו רואות שנתחדשו חכמות מלאכותיות וטבעיות אשר לא שערום הקדמונים כעדות מהרח"ו ולה"ה בהקדמת ס' שערי קדושה שלו, עכ"ל.

והרי סקירה קצרה על השתלשלות המאורעות באותן השנים:

בשנת ה"א ת"ר (1840) כבשו הטורקים (ממשלת קושטא) את ארץ ישראל מידי המצרים ששלטו בה.[44] ואנגלי' נעשתה בימי המלחמה התורכית־מצרית ה"מגינה" על העדה היהודית בארץ[45], ואחרי 77 שנה, בשנת תרע"ז (19197) כבש לורד אלנבי את הארץ ובאותה שנה פרסמה אנגליה הצהרת בלפור, ואחרי שלשים שנה בשנת תש"ח (1948) עזבה את הארץ והיהודים כבשוה.

בשנת תקצ"ט פתח השר משה מונטיפיורי משא ומתן עם מוחמד עלי ממצרים, על השגת צארטער להתיישבות יהודית בארץ ישראל תמורת הלואה גדולה למצרים, המו"מ נכשל מפני תבוסתו של מוחמד עלי וחיסולו של השלטון העותומני בא"י בשנת ת"ר. אמנם הרעיון בדבר הקמת מדינת־חיץ יהודית בין מצרים ותורכיה לא נגנז, והמשיכו אותו אנשים שונים, במיוחד יהודי וינאי בשם אברהם בניש, הוא ניסה להשתדל ע"י הקונסול הבריטי בירושלים שהממשלה הבריטית תפתח מו"מ עם השולטן בענין זה, הי' לו תמיכתו של מונטיפיורי ומנהיגים אחרים בבריטניה, כן תמכו ברעיון זה הרבה גדולים לא יהודים באנגליא.

ולפי מה שיתבאר להלן, כי התגליות שהמציאו המדענים במאת השנים האחרונות הן שסייעו ואיפשרו את הקמת המדינה, מבוארים יפה דברי הזוהר,

44. ראה לקמן דף קעו דברי הגה"ק אדמו"ר זצ"ל מאסטראווצע שמדברי חז"ל בויק"ר למד "שהנוצרים יכבשו קודם הגאולה את א"י מיד ישמעאלים, **והמה יחזרוה לישראל כמו שנתקיים עתה בזמנינו**", א"כ יציאת א"י מידי המצרים לידי הטורקים שמידם תעבור לידי הנוצרים היתה בכלל התחלת גאולת הארץ.

45. מענין הדבר שהרב יהודה חי אלקלעי ז"ל בספריו שנדפסו בשנת תר"א־תרי"ז, כותב כי ממלכות אנגליה "יצמיח ה' צדקה ותהלה לעמו", "הקב"ה ישמיע אל קצה הארץ", הוא ארץ אנגליה שהיא קצה המערב, ש"יאמר לבת ציון הנה ישעך בא", ע"כ. זכה לכוון להצהרת בלפור שבאה בשנת תרפ"ח.

וראיתי להביא מ"ש בענין זה בספר "מוסד היסוד" דף 291: השר מונטיפיורי דבר עם הרב ר' משה מגיד (בפגישתם בקושטא בשנת ת"ר) ע"ד האמונה שהייתה קיימת בין חוגים גבוהים וגם בחצר המלוכה באנגליה, שעל מלכות בריטניא להשיב את מלכות ישראל בארץ ישראל, ושאל את ר"מ מגיד אם יש למצוא איזה רמז לזה בכתבי הקודש, - השיב לו הרמ"מ, אם אנגליה תזכה לעזור בדבר, יש למצוא סימן לזה בפסוק "בשובה ונחת תושעון", "בשובה ונחת" בגימטריא "מלכות בריטאניא" (כידוע שררה אמונה בין העם האנגלי שהם מגזע עשרת השבטים). מונטיפיורי שמח מאד על הרמז הזה, ואמר לו שימסור זאת בחצר המלוכה (עפ"י סיפור ר' למל בהר"ן וייספיש נכד הרמ"מ ז"ל). (ראה עמוד 58 סעיף ג' "הרקע הרוחני", ע"ד האמונה שהיתה קיימת אז אצל כל יהודי ארץ ישראל שלפני ביאת המשיח תתחיל הגאולה ברשיון מלכי האומות כמו שהיה בימי כורש וכו' עפ"י הצהרת ר' יעקב לייב לעוי ז"ל, במאמר הר"ח לוריא ב"המגיד" שם).

שמסבב הסיבות כיוון את המאורעות באופן זה, והערה רוח ממרום על יצורי אנוש להמציא המצאות גדולות ונפלאות כדי שישלימו את ההתעוררות לגאולה, שגם היא התחילה בתקופה זו, ואם נתבונן היטב נראה, כי יד ההשגחה מכוונת את ההתפתחויות וההתרחשויות באופן שיקרבו אותנו לקראת הגאולה השלימה הנכספת, על ידי משיח בן דוד.

אחרי שספרי היה כבר כולו מסודר בדפוס, בא לידי קונטרס נפלא שלא יצא עוד לאויר עולם ונמצא רק אצל יחידים בשם 'קול התור', ז' פרקי גאולה של הגא' המקובל תלמידו של הגר"א ז"ל ר' הלל שקלוב ז"ל. ובו מביא בשם הגר"א ששנת ת"ר היא אתחלתא דגאולה על סמך דברי הזהר הנ"ל, ומשיח בן יוסף הוא משיחא דאתחלתא. לקמן פכ"א נדפס חלק גדול מקונטרס זה ובארתי הרבה קטעים, והספקתי עוד להכניס מספר קטעים במקומם.

בחודש תמוז שנת ת"ר יצא הרב ר' משה ריבלין המכונה המגיד משקלוב ו"דורש ציון" וראש ב"ד בשקלוב - בנו של ר' הלל, לארץ ישראל ולקח או שיירה של צעירים גדולים בתורה וביניהם צעיר לימים ר' שמואל סאלאנט שאחר כך מנו אותו למרא דארעא דישראל, וכל הישוב חונך על ברכיו, ע"פ בקשת ראשי העדה בירושלים בבקשות דחופות שיבוא לירושלים למלא מקום אביו ר' הלל שנפטר בשנת תקצ"ח בתור נשיא הכולל, ולהציל את המצב העגום שנתחולל בירושלים אחרי הרעש בצפת בשנת תקצ"ז.

הרב ר' משה קבל כתב מינוי מגדולי ישראל וגבאי הועדים למען אה"ק בחו"ל, לנהוג בעדת הפרושים האשכנזים בארץ ישראל וגם בתור דורש ומוכיח. ויהי הוא הראשון, שנבחר כמנהיג הישוב על ידי קהלות ישראל בתפוצות ששחרו לציון ולווהו בכבוד, בהערצה ובתקוה.

בדרך נסיעתו עבר ר' משה בקושטא ושם נפגש עם השר משה מונטיפיורי שבא להשתדל בפני השולטן בקשר לעלילת דם בדמשק, ואז התידדו והי' קשורים בידידות נאמנה כל חייהם וזה הי' לתועלת רבה להישוב.

לפי מה שכתבו הסופרים בעתונות מזמן ההוא, מבואו של ר' משה בשנת תר"א, **התחילה תקופה חדשה של שלום ופעולה בארץ**, נסתיימה "תקופת היסורים" וחבלי הלידה של הישוב מתחילת בואם של הפרושים בשנת תק"ע בהנהלתו של ר' הלל אביו של ר' משה, ור' יוסף ריבלין נתן ביטוי ורמז בקרא "עת הזמיר הגיע וקול הת"ר נשמע בארצנו" כפי שנרמז בקונטרס **קל התר מרמז לשנת ת"ר המועד המיועד לאתחלתא דגאולה לפי הזהר.**

ויש לציין כי הרב ר' משה התחיל בעבודתו למען שיבת ציון עדיין בחו"ל משנת תק"ע תחלת התישבות הפרושים בראשות תלמידי הגר"א ועד שנת תר"א, היה הוא המחזיק הראשי של צרכי הישוב מכל הבחינות ובמשך שלשים שנה הי' ר' משה נוסע מעיר לעיר, רוסיא פולין ומערב אירופא ונושא דרשות נלהבות בעד קבוץ גליות וישוב אה"ק בשיטת הגר"א ותלמידיו מיסדי הישוב, דרשותיו עשו רושם אדיר והתרומות הרוח בכל התפוצות, ומטרתו העקרית היתה מגבית כספים בעד ישוב א"י. בלבו תפס מקום רב צוואתו של זקנו ר' בנימין תלמיד הגר"א. צוואה חריפה מיוחדת על בניו לדורותיהם לקיים את מצות הגר"א לעסוק בקבוץ גליות ובנין ירושלים והרחבת הישוב בא"י, מלבד התמיכה ע"י קופת רמבה"ן לת"ח העוסקים בתורה וכל הנצרכים לתמיכה.

אחרי הועידה הראשונה שהתקיימה בשקלוב בשנת תקס"ו ע"י המאמצים של ר' בנימין ובנו ר' הלל אביו של ר' משה, חבריהם אנשי שקלוב ותלמידי הגר"א, והסיסמא שלהם היתה "קומו ונעלה ציון", כפי שיטת הגר"א שמסר לתלמידיו ששנת ת"ר היא תקופת אתחלתא דגאולה כמבואר בזהר וירא, והמה קבלו על עצמם להכשיר את הקרקע לאתחלתא דגאולה לפי רמזי הגאון, עליה, בניה, ברכה, היינו פריחת וצמיחת הארץ (להלן פכ"א מבוארים הדברים בארוכה). ובשנת תקס"ט עלתה לא"י השיירה הראשונה מתלמידי הגר"א ביחד שבעים נפש, בראשותם של י"ד תלמידי הגר"א ובראשם הרב ר' הלל והרב ר' ישראל משקלוב וכו', הדברים מבוארים בארוכה בס' "חזון ציון", "מוסד היסוד", "מדרש שלמה", והמגיד דורש ציון.

יש להדגיש שעליית החסידים קדמה בשלשים־ארבעים שנה, ולהלן פכ"א הבאתי פרטי הדברים, כן מ"ש הגר"א והאו"ח שמשנת ת"ק עד ת"ר היה הזמן של הכנה לאתחלתא, והתחלתא דהתחלתא.

ע"ד עליית החסידים. ראה מ"ש בספר מוסד היסוד ח"א דף צו: בשנת תקל"ז החלה עלית החסידים לארץ ישראל בראשות תלמידי המגיד ממזריץ ורבו הבעש"ט וחסידי בעל התניא (הרב מלאדי זצ"ל). עליתם הראשונה כללה שלש מאות נפשות, שהתישבו בצפת ובטבריה. גם הבעש"ט בעצמו כבר יצא לקושטא במטרה לעלות משם לארץ ואח"כ גם בעל התניא יצא לנסוע לארץ ישראל אלא שמסבות שונות חזרו מדרך נסיעתם (לפי המסורת, אחד הנימוקים לחזירתם היה, שהם ורבים מחסידיהם ראו כהכרח את נוכחותם ברוסיא בימים ההם למען חיזוק מצב החסידות והדת בתפוצות ישראל בגולה). בעל התניא עצמו עמד אח"כ בראש הפעולה המרכזית לעזרת עלית החסידים לאר"י וחיזוק הישוב, ועל ידו נשלחו

הכספים של קופות רמבה"ן. ושם בדף 288 כתב וז"ל: ר' מנחם מנדיל מויטבסק: צדיק וגאון בנגלה ובנסתר, בעל ספר "פרי הארץ", הוא ראש עלית החסידים משנת תקל"ז. במכתביו לגבאי ארה"ק שברוסיה כתב דברים נמרצים בעד קבוץ גלויות בשם רבו האדמו"ר ר' בער ממוזעריץ ורבו הבעש"ט זצ"ל ועל החובה הקדושה בישוב ובנין הארץ להכשרת הגאולה. בסוף ספרו "פרי הארץ" מובאים העתקים של כמה ממכתביו הנלהבים בעד ישוב ארץ ישראל. בין חסידי "כולל וואהלין" שבצפת ובירושלים מסופר הרבה על מכתביו הנלהבים של ר' מנדיל בעד ישוב ובנין אר"י ועל מסירות נפשו ביסוד ישוב האשכנזים בגליל.

ב. אחרי עלייתו של ר' משה ריבלין ארצה, ובד בבד עם התעוררות בארץ ישראל לישיבה, וכינון מושבות יהודיות [מלבד התמיכה לת"ח בישיבות ועניים הנצרכים ע"י קופת ר' מאיר בעל הנס, שהתחילה לפני מאה שנה בערך] הופיעו בשמי היהדות האירופאית שני גדולי הדור שהמשיכו הפעולות של תלמידי הגר"א והועד שנוסד באסיפת שקלוב תקס"ו עד שנוסד הועד של חובבי ציון והם הגה"צ רבי אליהו מגריידיץ והגרצ"ה קלישר, אשר גדולי ארץ הכתירום בתוארים חשובים, הגה"ק מגריידיץ כותב במכתבו: "הצדיק המפורסם גאון ותפארת ישראל מהר"ר צבי קלישר", הוא הי' תלמיד לרבינו עקיבא איגר זצ"ל, והסכים להצעתו, ועל הרב מגריידיץ, ראה להלן ד' קס מ"ש עליו בשו"ת נפש חיה. לפנינו שני צדיקים גאוני ישראל מוכרים בעולם הרבני, ודבריהם עשו רושם גדול, מפני שהיו דברים היוצאים מהלב בקדושה וטהרה לשם מצות ישוב הארץ, וסחפו באישם הלוהטת ויוקדת מאהבת הארץ וקיום מצות ישוב ארץ ישראל רבים מבני ישראל באותה תקופה, והרבה מגדולי ארץ חרדו לקראתם. ויצאו בקריאה לכל בני ישראל בתפוצות ישראל, לעוררם לגאול את הארץ בפעולות ממשיות, ובקשו את רבני ישראל שישתדלו למען מטרה קדושה זו. וכתבו כי מצוה וחוב על כל מי שיש ביכלתו לעלות ארצה ברשיון מלכי הארץ, לקנות אדמה מהערבים ולהתיישב בה, ומי שאין ביכלתו להתיישב בה יעזור לכה"פ לאחרים, שיוכלו להתיישב בה ולכלכל עצמם בה. התעוררות רוחנית זו, אשר היוותה סימן דרך חשוב בהתעוררות הגדולה שאחזה את העולם היהודי בתחילת המאה השביעית, משתלבת יפה בתוך הסימן שנמסר לנו בזוה"ק כי משנת ת"ר תתחיל ההתעוררות לגאולת ישראל.

וכן כותב רבינו מאיר שמחה זצ"ל במכתבו דלהלן: "אולם זה במאה הזאת זרחו קוי אור ע"י גדולי המעש כמו מונטיפיורי וכיוצא בו בהתעוררות רבה, ומהרבנים ר' צבי הירש מטאהרן ור' אליהו מגריידיץ".

הם הרגישו בנפשם חוב קדוש לחונן עפר הארץ, ותלו את הקולר בצואר בנ"י,

שמא האדישות וחוסר המעש בגאולת הארץ וישובה, גורם חלילה את אריכות הגלות, וכאשר יתחילו בפעולות, יעוררו גם התעוררת מלעילא, ולאחריהם הצטרפו לרעיונם גם המון העם מבנ"י אשר הושפעו ממאורעות התקופה, והרקע לרצון הכביר שהחל לפעם גם בקרב הצבור הרחוקים מהדת לגאול את הארץ ולהתיישב בה, היה, כי בתחילת המאה הז' עבר גל של פרעות גדולות על בנ"י ברוסיא, ונהרגו מאות יהודים ברחבי המדינה, אז נוכחו לראות כי גם צפור מצאה בית וקן לה, רק בני ישראל עדיין סחופים ודווים בגולה, וגווה נתון למכים, ואז הרגישו בהכרח של שיבת בנים לגבולם, ובצדקת הרעיון שנולד במוחם ולבם הגדול של גדולי וקדושי ישראל הנ"ל, אשר סחפו באשם הלוהטת ויוקדת מאהבת הארץ, וקיום מצות ישוב ארץ ישראל, גם גדולים אחרים.

בשנת תרכ"ב יצא הגרה"צ קלישר בספרו דרישת ציון[46] בקול קורא חוצב להבות אש ליסד חברת "ישוב ארץ ישראל" שתשתדל לפדות הארץ מידי הערבים ולהושיב בני ישראל שיעבדו אותה. "ויהי זה סיבה **לראשית גאולה לארץ הקדושה אשר לאט לאט תצמיח קרן ישועה**". ושם (דף י, ב) כותב: רגשת לבי תהמה בקרבי מנעורי כו' כי כל איש הדבוק באהבת צורו וקונו ועמו ואדמת קדשו, זרמי דמעה על לחיו כמים רבים יזולון מאין הפוגות וכו' הלנצח ערפל יכסה ארץ? וכו' כולם שגו ברואה אלה מפה ואלה מפה, זה יאמר מה ציון כי אחפשנה כו' הלא אין לי מחסור במקום משכנות עמים כולם כו' ולא יעלה על לבו את הקדש והמקדש כו'. וזה יאמר לה' אני ואהבת קדושתו תכסוף נפשי כו' הלא כבר נאמר אם תעוררו ואם תעירו עד שתחפץ, הלא אם יבוא העת יקרא ה' דרור ויתקע בשופר גדול פתאום לאמר צאו מן הגולה ועלו ורשו את הארץ הקדושה עם כל היעודים הנוראים אשר בנביאים, וגלל שני אלה הצדדים ציון היא דורש אין לה, ואחז"ל מכלל דבעי דרישה. ואלה בכלל הזה לא יביטו ודרישה לא יחפוצו ולהורות נתתי בלבי נגד שני כתות הנזכרים לברר מן הנביאים ומן ספרי וירושלמי וזוהר הקדוש ורמב"ן ושאר גדולי הראשונים כי מעט מעט תצמיח קרן ישועה, ואיך **החיוב מצד השכל והקבלה לפעול בעוז ובחיל ובכח כל אשר יש לאל יד איש הישראלי להשתדל בחברת ארץ נושבת או חברת ישוב ארץ ישראל** כו', כי עתה עת לחננה כו' כי חפץ ה' בחסדו בדורנו זה להצלחת עם קודש, אשר כמוהו לא הי' מעת הוגלו מאיר נחלתנו כו' נברר בחיבור

46. זה לשון שער הספר: ספר **דרישת ציון** (לחברת ישוב ארץ ישראל), מאת הגאון המפורסם מופת הדור מו"ה צבי קלישער זצ"ל אבד"ק טהארען, בעהמ"ח ס' אזנים למשפט על חו"מ ועיד (ליק שנת תרכ"ב). הגאון הגדול צדיק וחסיד מו"ה אלי' גוטמאכער אבד"ק גריידיץ כותב בתשובתו: נדרשתי מאת הצדיק המפורסם גאון ותפארת בישראל מהו"ר צבי קלישער.

זה את הדרך נלכה בה, וכבר הי' לי בגוף הענין פלפול עצום עם אדמו"ר רשכבה"ג הגאון החסיד מוה"ר עקיבא איגר זצ"ל והסכים עמי, גם חתנו הגאון החסיד מוהרר"מ סופר זצ"ל כאשר יבוא הכל בהעתק בחבור זה במאמר קדושין (שם מאמר שלישי דף כה־כח, מביא תשובת רבו רע"א זצ"ל בענין הקרבת קרבנות).

ר"ע איגר זצ"ל והגה"צ ר"א מטשעכענאב זצ"ל מסכימים להם

במכתבו של הרב קלישער להרב בראמבערגער (באזכרה מחלקה ה' דף תכז) כותב וז"ל: "כי מנעורי לא מש רוח אהבת הקודש מקרב לבי דרושה היא לכל חפצי בעוד היה בחיים **רבינו הגדול הקדוש הגאון ר' עקיבא איגר זצוק"ל שהסכים על דרכי**".

ושם (דף תלח) במכתבו להרב עזריאל הילדעסהיימער כותב: "ואמנם ציון דורש אין לה לבנות הריסותיה כמאמר הנביאים, אכן זה יותר משלושים שנה השתדלתי בזה ביגיעה רבה בעוד רבינו הגדול הקדוש רבינו עקיבא איגר זצ"ל בחיים והיה מסכים עם דרכי וכו'"

הוא חותם א"ע תלמידו של הגאון הגדול החסיד המפורסם רשכבה"ג מו"ה עקיבא איגר (שם דף שצז)

ומבואר מהנ"ל שרבינו עקיבא איגר הסכים לעיקר מפעלו.

ג. להלן מכתבו של הגה"צ מגריידיץ זצ"ל:

בעזהי"ת פורים קטן תרכ"ו

יצו ה' את הברכה להמבורך בפי ישראל מקצה לקצה, ה"ה הוא האיש האל' מיחידי דור שלנו, גאון הגאונים, חסידא ופרישא, ע"ה פ"ה מו"ה אברהם יחי' לאויט"א אבד"ק מטשכענאווי.

הרב המוכ"ז ר' נתן פרידלאנד (מחבר ספרים ע"ד ישוב א"י כוס ישועה ונחמה, תרי"ט). וביחוד בחבור זה (יוסף חן) ענינים אמתים ותכליתים לברר גודל ההכרח לעשות התחלה לגאולה שלמה.

בעוה"ר טועים רבים בחשבם שיהיו יושבים בחברת השעשועים כל אחד כפי דרכו בביתו, ופתאם יפתחו שערי הרחמים ויעשו מופתים בשמים ובארץ וכל יעודי הנביאים יתקיימו ויקראו אותם ממקום שבתם, אבל לא כן הוא מה היה יותר מקץ השבעים שנה דבבל שהיה מיועד מתחילה עד כאן ותו לא, ובכל זאת עד כמה התאמץ דניאל, כמו בקאפיטל א', ועד כמה התקרב נחמיה לדרך הטבעי, ולא אמרו

כהמתחכמים: "שבו איש תחתיו הגאולה צריכה לבוא". ועוד יותר מה היה יותר מקריעת ים סוף שרואים אנחנו בסוטה ל"ז פלוגתא דר"מ ור"י עד כמה היה צריך התחלה. ועוד יותר בדברי ריב"ל (סנהדרין דף צ"ח) **שאם יזכו** יהיה "וארו עם ענני שמיא", אשר אם ככף איש עולה מן הים בשעה חדא יתכסו השמים במרחק גדול, **אבל בלא יזכו יהיה "כעני רוכב על החמור", פסיעה אחר פסיעה** וכו'.

הק' אליהו במוהר"ש זצ"ל חופ"ק גרידיץ (במחוז פאזען).

(הועתק מספר "שיבת ציון" ח"ב (דף 40).

ובס' "יוסף חן" מהרב פרידלאנד (דף 140) כותב ששלח המכתב על ידו, לאדמו"ר הנ"ל הרב הגדול הלז שמח לקרות מכתבו ובפה מלא אמר שאין לדבר זה נצרך ראיה הרשום בכתב אמת ובש"ס ובפוסקים ובכל ספרי הקדש.

ד. מכתב נוסף ברוח זו, מביא המחבר הנ"ל בספרו "יוסף חן" ומצטט את דברי קודשו של הגאון החסיד הרב מוה"ר אליהו גוטמאכער אב"ד דק"ק גרידיץ נ"י לאוי"ט בזה הלשון: ואין אתי להודיע מה לעשות, רק זאת יש להודיע שיש ענין לפני להראות שהגאולה קרובה הרבה, **ואשרי למי שעושה בכח לישוב ארץ ישראל**, ורק זה לבד חסר עדיין, **ומיד שתהיה התחלה גמורה יהיה נראה לעין כל הגאולה**. וכן דבריו הקדושים אשר כתב אלי מכבר הנדפס בסוף ספרי "סלו המסילה" בזה"ל: אין לי לכתוב רק שהעתרתי לה' ית' שיגמר על ידו אשר כבר החל ולא נלאה למצא מבוא להתחלת הגאולה, יען כי יש לי הרבה סמוכים **שמיד אחר שיהיה מעשה גמור לישוב ארץ ישראל יתנוצץ הגאולה**.

מכתבים אחדים מגדולי הדור המעוררים על רעיון של "חובבי ציון":

מרן ר"י אלחנן, הנצי"ב, הגה"צ ר' מרדכי עלישבערג, הגר"מ שמחה זצ"ל מדווינסק

בשו"ת נפש חיה אורח חיים סימן א, כותב: והנני להעתיק בחבורי זה האגרת אשר כתב אלי הרב הגאון הצדיק עיר וקדיש הרב הדומה למלאך ה' צבאות כבוד קדושת שמו תפארתו מהור"ר אלי' במוהר"ש זצ"ל אבד"ק גריידיטץ יע"א. בארץ פרייסען: ואלה דברי המכתב: ב"ה י"ג למב"י תרל"ד. ישא ה' ברכה ליד"נ הרבה וכו'

מהו' חיים אלעזר נ"י. אבד"ק קאליש יע"א. הנה אם היה בכחי לעשות פעם נסיעה לשעשע עם כבוד גאונו נ"י ובצירוף גדולי רבני פאלען לפקח על עסק הקודש ישוב ארץ ישראל הייתי מדלג על ההרים לבוא שם. אבל תש כחי, ולבקש מאת כבוד גאונו למצוא מבוא לבוא לכאן לא רהב לבי, על כן אניח הכל לרצון הבורא יתברך, ואצלי כבר ברור שאם יקיימו ישראל שיתחילו לעבוד אדמת הקודש בסך ק"ל משפחות שיהיה **התחלת הגאולה**, גם כשלא יהיו ישראל ראויים לכך ואין לבאר במכתב רק מעט. נמצא בתהלים ק"ב עת לחננה כי בא מועד כי רצו עבדיך את אבני' וגו'. ועיין ספורנו שם שנגלו לגלות מחמת מאיסת הארץ ובתיקון זה יבוא הגאולה. כתיב בתהלים פ"ה רצית ה' ארצך שבת שבות יעקב. ואיתא בילקוט בתיקון המתנות ואז ושבת שבות יעקב באין זכות הרבה. כמו שנאמר כמה קראי אח"ז. ואית' באלשיך ועקדה שניהם אומרים יחד, וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור. שקשה למה כפל תיבת אזכור פעמים שוב בסוף, הא בזה התחיל הקרא. אך אמר הקדוש ברוך הוא וזכרתי הייתי זוכר זכות אבות ולא הגליתי אותם, רק הייתי מעניש אותם במקומם. אבל והארץ אזכור העלובות שעשו לארץ במניעת שמיטות ומתנות בארץ בלי מציאות למחול, לכך צריך פיתוי האדמה. וגם בשכל האנושי הוא לעשות לפדות האדמה התחלה מאתנו, ושוב יגמור ה' ויש לראות גודל התכלית בזה, **שהקליפה גובר גם בצדיקים היותר גדולים**, לבטל הטוב הזה, יען שכל כח הקליפה תלוי בגלות ובביטול הגלות יבוטל כמאמר הגמרא סוכה יג.

ידידו ואוהבו הק' **אלי'** במוהר"ש זצ"ל חו"פ **גרידיטץ** יע"א.

מ"ש בסוף דבריו סוכה יג. נראה שט"ס וצ"ל דף נב. וכוונתו להגמ' שם יצה"ר וגלות בין ד' דברים שהקב"ה מתחרט עליהן. ומבואר מגמ' שיש שייכות בין גלות ויצה"ר בזמן ובביטול הגלות גם היצה"ר יתבטל וכמבואר שם בסוכה נב. לע"ל מביאו הקב"ה ליצה"ר ושוחטו בפני הצדיקים. ולכן באתחלתא דגאולה, היצה"ר הוא השטן הוא הקליפה וכו' מתגבר דווקא על צדיקים גדולים, כמבואר בגמ' שם שהיצה"ר מתגרה בת"ח יותר מכולן וכן אמרו שם כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו, ופעולתו של השטן הוא לעשות כל מה שאפשר להשפיע על הצדיק למאס את הארץ ולהוציא לעז עלי' וכו' וכו', ובחטא זה של מאיסת הארץ גלו מהארץ. הכל כדי שישפיע על הכלל להרחיקם מחיבת הארץ. ולדעת האדמו"ר מגריידיץ זצ"ל שבעל נפש חי' מתאר אותו למלאך ה' צבאות, מסתבר יותר לומר שהסט"א מתגברת על צדיק אחד להטעותו מדרך הישרה, ושיהלוק על הכלל ישראל, מלומר

שמתגבר על כל כלל ישראל מנהיגיו גדולי ישראל וצדיקי הדור. כי רבים אי אפשר להטעות ורבים לא חשידי, ויחיד אפילו כה"ג שנכנס לקדהק"ד חושדים אותו מפני שעלול לטעות.

והפלא שבדבריו שאפילו על התיישבות של ק"ל משפחות דתיות שישמרו כל מצות התלויות בארץ הוא אומר שזה יהיה **התחלת הגאולה**, ראה לקמן (פ"ט) שגם ה"ישועת ישראל" (בתשובה) כתב בשעתו על התחלות של התישבות, שזה הוא "אתחלתא דגאולה", וכ"כ עוד גדולים בסגנון זה. (ועל הביטוי "אתחלתא דגאולה" ראה סנהדרין פו: ותענית כט.). וכעת אחרי שמונים שנה רואים אנו שנתקיים אצלם מ"ש רש"י ורמב"ן ב"ב (יב:) אע"פ שנטלה נבואה מן הנביאים שהוא המראה והחזון, נבואת **החכמים** שהוא בדרך החכמה, לא נטלה, אלא **יודעים האמת ברוח הקודש שבקרבם** ע"כ. צא וראה עד היכן הרחיקו ראות אלה גדולי ישראל בעיני הנשר שלהם, בשעתם, שהשתדלו במצות ישוב ארץ ישראל בהתלהבות. ועתה, מי יגלה עפר מעיניהם לראות שיפה כוונו, ואשרי חלקם שזכו להיות מן הראשונים שפעלו בתקופת אתחלתא דגאולה, וזכרם לא יסוף מכלל ישראל ע"ע.

מאמר נפלא בהפסיקתא

יש בענין זה מאמר חז"ל נפלא שמתאים מאוד לתקופתנו וראי' לדברי האדמו"ר מגריידיץ. והוא בפס"ר פל"ה: הנה מלכך יבוא לך, זה שנקרא מלך שעתיד למלוך על דורות הראשונים והאחרונים, והקב"ה מכריז להם לצדיקי הדור ואומר להם: צדיקי עולם! **אע"פ שדברי תורה חביבים עליכם, לא יפה עשיתם שחכיתם לתורתי ולא חכיתם למלכותי**, ע"כ.

ויש להעיר מגמ' סוטה מח: א"ר אלעזר מה דכתיב (זכרי' ד) כי מי בז ליום קטנות, מי גרם לצדיקים שיתבזבז שלחנם לעתיד לבוא, קטנות שהיתה בהם שלא האמינו בהקב"ה ע"כ. והדברים תמוהים אחרי שקורא אותם צדיקים, איך אפשר שלא האמינו בהקב"ה, ולפי מה דמבואר בפסיקתא בפנים, יש לפרש גם דברי ר"א בסגנון שהי' להם קטנות המוחין ולא האמינו שיש כבר אתחלתא דגאולה.

ובאור החיים פ' בהר וז"ל והגאולה תהי' בהעיר לבות בני אדם ויאמר להם, הטוב לכם כי תשבו חוץ מעל שלחן אביכם, ומה יערב לכם החיים בעולם וכו' ובזה יגאל ה' ממכרו, ועל זה עומדים לתת את הדין כל אדוני הארץ, גדולי ישראל ומהם יבקש ה' עלבון הבית העלוב, ע"כ.

ובמדרש זוטא איכה פ"א, כו (דף 73) מובא בילק"ש איכה: אמרו לפניו (יצחק אבינו), רבש"ע שמא אין חזרה לבנים, אמר להם אל תאמרו כך יש דור שהוא מצפה למלכותו מיד הם נגאלים שנאמר ויש תקוה לאחריתך נאם ה' ושבו בנים לגבולם (ירמיה לא, טז), ע"כ.

החפץ חיים מביא מדרשים אלו כמה פעמים בספרו והוא מפרש: לא חכיתם למלכותי, היינו מה שאמרו בגמ' שבת ל"א ששואלין לו לאדם בשעת הדין "צפית לישועה", היינו למלכות שמים שיתגלה בקרוב, וצ"ע כשמדבר לצדיקי הדור איך אפשר לומר ולא חכיתם למלכותי, הרי מתפללין על זה ג פעמים בכל יום "את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח ומצפים לישועה".

ונראה שהמדרש המתחיל: והקב"ה מכריז וכו' מדבר קודם בואו של משיח, רק באתחלתא דגאולה בזמן שיש מקום להסתפק, אם זה אתחלתא או לא.

המתבונן בדברי חז"ל רואה שנאמרו לתקופתנו כמ"ש האדמו"ר מגריידיץ שזה הי' מעשה שטן שהתגבר על כמה מצדיקי הדור להרחיקם מא"י, וזה הי' אסון ועונש מן השמים שהסתרת פנים היא חלק מהשואה הנוראה.

וכן כתב כ"ק אדמו"ר מהר"י מטשורטקוב במכתבו משנת תרצ"א (מובא להלן) וז"ל: שמעתי פעמים רבות מאבינו אבי מו"ר הקדוש זצ"ל **כי לוא התיישבו בני ישראל כחצי מליון באה"ק כי אז קרבו הגאולה** ע"כ, ובזה מפרש לשון הלוואי יבואו בני עמו בא"י, היינו שומרי תורה, אע"פ שמטמאים אותה, כלומר שימצאו שמה החפשים שמטמאים אותה, אל יחששו, כי בעזהי"ת יתגברו עליהם, אמנם מעשה שטן הצליח והחפשים המה שהקדימו ועלו, ועי"ז החרדים נסוגו אחור וכו', ע"כ.

אילו זכינו שהיו גדולי התורה וצדיקי הדור מסכימים לדעת האדמו"ר מהר"י מטשורטקוב, והיו מאמצים לעצמם את הרעיון של שיבת ציון, מתוך הכרה שבזה יקרבו את הגאולה (כלשונו הנ"ל), כי אז היו לחיי הדת בארץ ישראל צורה אחרת לגמרי, במקום מה שיש לנו היום עיר, בני ברק אחת[47], אפשר שהיינו זוכים לעשר עיירות כאלו ובמקום המצב היום שרק כארבעים אחוז מקבלים חינוך דתי, היו שני שלישים מקבלים חינוך תורני וכשר וכו' וכו'.

וזה שאומרת הפסיקתא: צדיקי עולם! אע"פ שדברי תורה חביבים עליכם, לא יפה עשיתם שחכיתם לתורתי ולא חכיתם למלכותי, בוודאי כוונתכם היתה לטובה, מפני שדברי תורה חביבים עליכם ויראתם שהעולים לארץ ישראל יקבלו השפעה זרה מהמנהיגים עוזבי התורה, אבל למעשה לא כוונתם יפה מפני שלא חכיתם למלכותי, לא האמנתם שיש בזה התקרבות הגאולה וכו'.

[ויש לציין שכ"ק אדמו"ר זצ"ל מגור הי' בשעתו מהיחידים בין האדמו"רים שהשתדל הרבה למען ישוב הארץ ועורר את היהודים לעלות ארצה, ובנסיעותיו חמש פעמים לא"י, למרות שהי' לו על זה מניעות גדולות, השפיע על רבבות יהודים מפולניא לעלות ארצה, וניצולו מכבשני האש. ועזרו בבנין העיר תל אביב".

סיפר הרב ר' בונם אלתר שליט"א בנו של כ"ק אדמו"ר רא"מ אלתר מגור זצ"ל, שבבוא אביו זצ"ל בפעם שניה מא"י בשנת תר"פ עשו אסיפה גדולה בעיר לאדז, ואז אמר להם בזה"ל: "**אני בא עכשיו מא"י ואוכל להגיד לכם שאם יבואו לא"י חמש מאות יהודים חרדים עשירים, יכולים לכבוש הארץ בגשמיות ורוחניות**". והוסיף ר' בונם שליט"א שלדעתו היה אז באסיפה זו כמעט חמש מאות יהודים כאלה].

47. זכורני כשבאתי לאה"ק בשנת תרפ"ד אז הזמינני ידידי המנוח ר' יצחק גרשטנקורן ז"ל מיסדה של בני ברק לנסוע לראות את האדמה שקנו כדי לכונן עליה מושב "בני ברק", כשבאנו אל המקום עלינו על גבעה ועד קצה טווח ראיית העין מארבע צדדים הי' המקום שמם, לא בית ולא אוהל ולא כלום, ועתה ת"ל עיר בת שבעים אלף נפשות מלאה תורה ויר"ש וכו' וכו'.

ויש בפסיקתא שם קטע (שתי שורות) שלדעתי מתאימים להיות בסוף קטע שלפנינו, אחרי שהקב"ה אומר להם לא חכיתם למלכותי, וז"ל: **עומדים צדיקי הדור ומסלקין תפילתם** (התפילין שלהם כמו אבלים) **ומניחים אותם על הארץ** (לאו דווקא על הקרקע ממש, אלא מסלקין התפילין מחמת אבילות כקרא דישעי' כ"א לשוב לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אפר) **ואומרים לפניו רבש"ע, לא עשינו יפה כל השנים, כצאן תעינו! אמר להם הקב"ה מחול לכם ומנשקם ומניח להם כתר בראשם** ע"כ. (התפילין שיהיו כתר לראשיהם).

וי"ל פי' הדברים, אחרי שהקב"ה אמר לצדיקי הדור לא יפה עשיתם וכו' לא חכיתם למלכותי, כלומר לא הרגשתם שיש כאן אתחלתא דגאולה ולא הצלתם חלק גדול מבנ"י, וצדיקי הדור מצטערים מאוד על זה שלא הרגישו במצב האמיתי, ולכן לא הצילו מה שאפשר היה להציל. והצדיקים משיבים, אם נכון שלא עשינו יפה כל השנים כצאן תעינו, מפני שלא זכינו לראות את האמת צריכים אנו להתאבל על האסון ולשבת כאבלים, א"ל הקב"ה מחול לכם, ומנשקם ומניח להם בחזרה כתר לראשיהם, **מפני שגם דבר זה הי' בבחינת הסתר פנים מן השמים**, גזרה היא מלפני אין להרהר אחרי' ולכן הצליח מעשי שטן כמ"ש האדמו"ר מגריידיץ ומטשורטקוב זצ"ל.

ולדאבונינו הגדול עדיין אותו שטן המרחיק את בנ"י החרדים מא"י, מרקד בינינו, ישנו ב"ה קהל גדול מאחב"י החרדים בחו"ל בארצות הרווחה, ולוא עלו עכשיו בהמוניהם לארץ בטחו הי' משפיעים לחזק את המצב הדתי בישראל, ולהרבות תורה ויר"ש, כי מעט אור דוחה הרבה חושך, מדינת ארץ ישראל מתחננת ומבקשת עכשיו מאחב"י בחו"ל: דרשו את הארץ ועלו עליה, ואנו תפילה שמן השמים יעוררו אותם לעלות ארצה ויקויים בנו ושא נס לקבץ גלויותינו וכו'.

עוד יש לפרש לשון המדרש "לא חכיתם למלכותי" עפמ"ש הרמב"ן דברים לב: אשביתה מאנוש זכרם. גלותינו בין העמים אנחנו יהודה ובנימין שאין לנו זכר בעמים **ולא נחשב לעם ואומה כלל**. והנה יאמר הכתוב כי היה במדת הדין להיותינו כן בגלות לעולם, לולי כעס אויב, ויורה זה, כי בגלותינו עתה תמה זכות אבות, ואין לנו הצלה מיד העמים רק בעבור שמו הגדול ית', כענין שאמר ביחזקאל וקבצתי אתכם מן הארצות אשר נפוצותם בם **ונקדשתי בכם לעיני הגוים** וידעתם כי אני ה' בעשותי אתכם למען שמי לא כדרכיכם הרעים וכעלילותיכם הנשחתות בית ישראל, וכן נאמר עוד ואעש למען שמי לבלתי החל לעיני הגוים וכו' ולכך הזכיר

משה בתפלתו ואמרו הגוים אשר שמעו את שמעך לאמר וגו', והשם ית' הודה לו בזה ויאמר ה' סלחתי כדבריך. והטעם בטענה הזאת איננו כרוצה להראות כחו בין שונאיו, כי כל הגוים כאין נגדו מאפס ותוהו נחשבו לו, אבל השם ברא את האדם בתחתונים שיכיר את בוראו ויודה לשמו, ושם הרשות בידו להרע או להטיב, וכאשר חטאו ברצונם וכפרו בו כולם, לא נשאר רק העם הזה לשמו, ופרסם בהם באותות ובמופתים כי הוא אלקי האלקים ואדוני האדונים, ונודע בזה לכל העמים, והנה אם ישוב ויאבד זכרם, ישכחו העמים את אותותיו ואת מעשיו ולא יסופר עוד בהם, ואם אדם יזכיר כן יחשבו כי היה כח מכחות המזלות והכוכבים וחלף ועבר, והנה תהיה כוונת הבריאה באדם בטלה לגמרי, שלא ישאר בהם יודע את בוראו רק מכעיס לפניו, ועל כן ראוי מדין הרצון שהיה בבריאת העולם **שיהי רצון מלפניו להקים לו לעם כל הימים**, כי הם הקרובים אליו והיודעים אותו מכל העמים, וזה טעם כי ידין ה' עמו ועל עבדיו יתנחם, שיזכור ה' ברחמים כי הם עמו מאז, ויזכור כי הם עבדיו שעמדו לו בגלותם כעבדים לסבול הצרות והשעבוד, וכעין שנאמר 'ויאמר אך עמי המה בנים לא ישקרו' וכבר רמזתי בבריאת האדם סוד נשגב ונעלם צריך ממנו שנהיה לו לעם והוא יהיה לנו לאלקים כענין שנאמר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו וגו', עכ"ל.

תוכן דברי הרמב"ן הוא שרצון השי"ת בבריאת העולם הוא שלא יאבד ח"ו שארית ישראל, ולעולם תתקיים אומה ישראלית שמירת התורה והמצוות בתור עם, ונושאת אבוקת האמונה בעוז ובגאון, קבל עולם ומלואו, כי על ידי זה מתפרסם מלכות שמים בעולם. כי כל כוונת הבריאה היתה שיכירו כולם מלכותו, ויזכרו הנסים שארעו לישראל על ידו, ואלמלי ח"ו לא נשאר משונאי ישראל עם ולשון, היתה מתבטלת תכלית הבריאה.

בביאור לשון המדרש "לא חכיתם למלכותי", בירחון סיני תש"ח תשרי־אדר כותב הגרי"מ חרל"פ זצ"ל וז"ל: "וראוי לעמוד על קושט דברי אמת, שכל גילוי הבא מלמעלה למטה גם הוא נתון ברז הבחירה, ויש כח להטותו לכל צד שנרצה וכל ענין שיתעורר לטובת ישראל והרמת קרנם בארץ ישראל כי כל מה שמתעורר לטובתינו בחוץ לארץ הוא אך למתק את מרורות הגלות ומתוך זה גם להמשיכו, אבל מה שנתעורר לטובתינו בארץ ישראל, הוא בטח לבטל את הגלות ולגלות עקבותיה של הגאולה, ובידינו להטות את ההתעוררות לטוב ולגאולה, שתהיה לברכה ולרוממות עוז לנו ולארצנו ולקדושת תורתינו ולגילוי כבוד מלכותו עלינו, הטיה זאת היא האמונה וצפייתה אליה, ואם מסתכלים על זה בעין רעה ודומים שבזה באים לחזק את חומת תורתנו הקדושה ושעל כן באים לידי החלטה שהכל מעשה שטן להפריע

את מעוז קדשינו, הרי בזה עצמו מטים הם בזה את ההארה ההיא שתתהפך לרועץ ולכל מה שדימו וחשבו וחשדו עליה, ולא ידעו כי אם בפיהם דוגלים לד' ולתורתו, תחתיהם תעמוד בהרת הכפירה באמונת תקומתם של ישראל, ואם ככה יגמר הדבר חלילה, הלא הם הם שהטו הדבר לצד הסט"א, המתאמצת בכל כחה לעכב גאולתם של ישראל, בידעה כי אין לה תקוה זולת בחשיכה של הגלות ובמקום האורה של הגאולה לא תמצא ידיה ורגלה והיתה לבער עולם, וקובלנא גדולה יוצאה הכרזתו של הקב"ה ואומרת: "צדיקי עולם אע"פ שדברי תורה חביבים הם עליהם לא יפה עשיתם שחיכתם לתורתי ולא חכיתם למלכותי (פסיקתא רבתי, פרשה לה, ב).

ויש לקבוע שכאשר - בהשגחה פרטית מן השמים - התכוננה וקמה מדינת ישראל בארץ, ברשיון ובעזרת או"ה, ובהנסים הגלוים שעשה לנו השי"ת בשלש המלחמות בזה נתקדש ונתפרסם מלכות שמים בעולם - נתקיים: ונקדשתי בכם לעיני הגוים וכו' כמ"ש הרמב"ן.

כי אצל או"ה ייחודינו הוא אך ורק בתור עם התרוה (ואף שלדאבונינו חלק מהעם אינו שומר מצוות התורה, אין זה משנה הרבה אצלם), וזה עידן ועידנים סברו אלה כי כבר אבד הכלח על עם עתיק יומין זה, ובמשך שנים ספורות ישחק בגלגלי ההיסטוריא, ובשרשרת שנות הסבל והיסורים מאו"ה - שהיו מנת חלקה - היא תעבור ותחלוף כליל מן העולם. והם יהיו היורשים שירשו את מקומם בעולם.

אולם תדהמה אפפה אותם, כאשר נוכחו לראות כי הנה שוב עולה השרף באילן רב תפארת של עם ישראל. עם עתיק יומין זה, שוב קם באון נעורים, ומחדש ימיו כמקדם, עם ישראל שוב תופס את מקומו מעל בימת העולם, ורושם דפים מזהירים בהיסטוריא העולמית, מעין תחיית המתים, - "דוד מלך ישראל חי וקיים". עם ישראל כאילו קם ומכריז: "יכירו וידעו כל יושבי תבל כי ה' הוא הא' - אפס זולתו".

עבור ראשי הדתות היה הדבר בגדר פלא, וקבלוהו בתדהמה והשתוממות מבלי שיוכלו לעכל את התופעה הזו במוחם, כי עצם תחיית עם ישראל בארץ ישראל עומד בניגוד ליסודי אמונתם, ומערער אותם כליל, כיון שהיא מוכיחה בעליל שבשקר יסודם[48], ומכאן נובעת שנאתם העזה של הנוצרים למדינת ישראל ואין הם

48. והעיר הגרי"ד סולובייציק שליט"א בספרו "איש האמונה" דף ע"ט: "הדגשתי כמה פעמים בדברי על ארץ ישראל, שכל טענות התיאולוגים הנוצרים, שהקב"ה נטל מכנסת ישראל את זכויותיה בארץ ישראל, ושכל ההבטחות בנוגע לציון וירושלים מתייחסות במובן אליגורי אל הנצרות והכנסיה הנוצרית, נתבדו בפרהסיא על ידי יסוד מדינת ישראל, כטענות־שקר שאין להם שום עיקר ושורש".

חפצים כלל להלשים עם קיומה, ובכל הזדמנות הם מתנגדים לו, - וי"ל שלרעיון הנ"ל של הרמב"ן נתכוין המדרש "ולא חכיתם למלכותי".

להלן הבאתי מ"ש גאון התורה הרב ר' מאיר שמחה הכהן זצ"ל אחרי הצהרת בלפור וסן רמו וז"ל: באלף ושמונה מאות שנה לגלותינו ידענו אמנם כי עם אנחנו, ולמרות הצרות לא שכחנו ולא הסחנו את דעתנו מזה אף רגע, אבל הגוים לא הכירו בזה ולא החשיבו אותנו בעם, ועתה בה"ש גם עמי העולם מודים ומכירים כי עם אנחנו, עכ"ל. ונראה שכוונתו לדברי הרמב"ן הנ"ל "שלא נחשב לעם ואומה כלל".

ה. בספר "שיבת ציון" (דף יז) מביא המחבר הרבה מכתבים מגדולי ישראל בענין זה ואעתיק פה אחדים:

א' דר"ח אדר א' תרנ"א קאונא.

....ברוך ה' א' ישראל שהחינו והגיענו לזה כי נתעוררה התנועה בכל עמנו להשתדל בענין הקדוש של ישוב ארץ ישראל, ארץ אבות אבותינו הקדושה ולבנין חרבותיה. ורב תודות לה' על מה שזכינו בדורנו לראות זה בעינינו.

ועוד (שם ח"ב 4): **ובזכות ההשתדלות הקדושה להגדיל ולהאדיר את הישוב הקדוש ע"י עבודת האדמה ומלאכה בידי צעירים החפצים ליהנות מיגיע כפם, תחזינה עינינו בהרמת קרן עמנו** ממשך וממרט **ובשיבתנו אל אדמת קדשו** אשר לוקחנו ממנה זה כאלפים שנה, והי' ראשיתנו מצער ואחריתנו ישגא מאד, כחפץ ורצון אחיכם המוקירים שמכם ומכירים פעולותיכם הטובות בענייננו הגדול והקדוש, מכבדיכם כרום ערככם, המצפים לישועת ה' ודורש שלומם ומחכה לישועת ה' לכלל אחינו בני ציון היקרים.[49]

יצחק אלחנן ספעקטאר החופ"ק קאוונא

ו. בישראל הדתית דף 372: בשנת תרנ"א הצליח יהושע חנקין לקנות אדמת חדרה ששטחה היה כשלושים אלף דונם. אולם לא כל הכסף עמד לרשותו של

49. יש להוסיף מה שהביא בס' לנתיבות ישראל עמוד 197: ר' יצחק אלחנן במכתבו־קריאתו לענין מצות ישוב ארצנו הקדושה בתנועת ועבודת "חובבי ציון": "למען הוסיף אונים ועצמה להוציא־לאור הענין הקדוש הזה הבונה בשמים מעליותיו ואגודתו על ארץ נוסדה בשלש קדושות: מצות התלויות בארץ, פינת יקרת תעודת ישראל באיתערותא דלעילא, - וזכות התעוררות חיבת אה"ק תקרב קץ גאולתנו". קריאות גדולות לא"י הם נמצאים בידי בכתבם המקורי. וכבר נתפרסמו מקורם.

חנקין, והוא ציפה לקונים מאגודות השונות בחו"ל, שיבואו ויקנו נחלות לחבריהם. ואמנם השמועה על קניית אדמת חדרה נפוצה במהירות והאגודות שלחו שליחים וביניהם את הרב ר' משה מרדכי אפשטיין ז"ל. צעיר היה האיש, אבל מקובל בין שולחיו, ועוד לפני בואו לארץ, הריץ הרב ר' יצחק אלחנן ז"ל מקובנה מכתב לעסקנים בא"י וז"ל: "הנה פה (קובנה) קהילתנו נתייסדה לשמחת לבי אגודה יקרה וחשובה מפה והסביבה שבחפצה להתנחל בארצנו הקדושה, ואנשי האגודה ידועים לי כי המה יקרים ומאוד נעלים יראים ושלמים... הנה הם שולחים כעת שני צירים נכבדים ה"ה הרב הגדול משה מרדכי אפשטיין נ"י (הוא גאון התורה הר"מ של ישיבת סלובודקא־חברון זצ"ל ולבסוף בירושלים) והרבני המופלג מו"ה יהודה בוטקובסקי נ"י מסובלק... **על כל הענין הקדוש הזה** מוטל על כל איש מישראל לעזור להם"...

המכתב והעובדא מדברים בעד עצמם, ומוכיחים על תמיכתו הנלהבת של ר' יצחק אלחנן ברעיון שיבת ציון.

ז. "שיבת ציון" (דף 5): ראה ראינו, כי היה ה' את רוח עמו ישראל בכל חלקי תבל ומלואה להושיב נחלות שוממות בארץ הקדושה ולכונן שם מושבות לנדחי ישראל וקול ה' דופק על פתחי לבבנו לאמר: פתחו לי פתח בפעולתכם, **כי הגיעה השעה אשר לא יאמר עוד על א"י עזובה ואין דורש אותה**, ועתה סרה מעליה קללת ה' שתהיה הארץ שוממה, ובא דבר ה' בכריתת ברית לאמר: "והארץ אזכר!"

כ"ו כסליו תרמ"ו. נפתלי צבי יהודה ברלין

ח. ושם (דף 23): ומי גבר חכם ולא יראה את הסיעתא דשמיא שהיתה להענין הקדוש מאז החלו אחינו לעסוק בו, כי במשך זמן קצר נהיה לתל שכל הפיות פונים אליו ונתאשר מטעם מלכות אדירה ותקיפה כממשלתנו יר"ה. וגם בא"י אירעו נסים רבים להענין ולב המלכות דשם טוב אל הענין הזה, עד כי נתנה לשלוחו של הנדיב יחיה אות־כבוד (מעדאליע) ובמכתב התעודה הרצוף לו כתוב: "בעד השתדלותו וטובת מושבות היהודים בסוריא ובאה"ק", ברוך ה' שהראנו את כל זאת לעינינו בימינו. קצרו שפתינו מלומר שירה לפניו יתברך, אשר מאד גדלו מעשיו ועמקו מחשבותיו, ומי בז ליום קטנות, והיה ראשיתנו מצער וכו', "ואין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא א"כ מכריזין עליו מלמעלה" - כן מאמינים אנחנו ע"פ חז"ל הקדושים, ומכש"כ קו"ח בן בנו של קו"ח, פעולה גדולה ורבה הנוגעת לכלל אומה שלמה כבירה לימים ומקדם מוצאה ומושגחת מאתו יתברך בהנהגה

מיוחדת והשגחה פרטית ולהארץ אשר ה' אלהים דורש אותה ואשר גם בחרבנה עדיין היא בקדושתה כגלוי וידוע, **ולא מבלעדי רצון עליון חלילה נעשה כל מה שנעשה**. רחמנא ליצלין מהאי דעתא לתלות כל זה במקרה ח"ו, ואין צריך להאריך במקום שמספיק הקיצור, ופוקו חזו מאן גברא רבא דקא מסכים על ידיהם ומסייע להם הוא כבוד אדמו"ר הגאון הגדול ר' יצחק אלחנן ספעקטאר שליט"א.

שנת ה' תרנ"א.

יצחק מאיר ראבינאוויטש אבד"ק סלאבאדקא

שמואל יעקב ראבינאוויטש אב"ד באלעקסאט

מכתב גלוי לרבני ישראל

ט. עזרנו מעם ה'!

לכבוד הרבנים הגאונים הגדולים, רועי צאן ישראל, הגאונים בתורה ומופלגים ביראה, חכמי חרשים ונבוני לחש, ועמהם כל מצדיקי הרבים המזהירים ככוכבים, ראשי אלפי ישראל די בכל אתר ואתר, שלום רב!

זה כשבע שנים יצאו לפעולות אדם הרעיון הרם והנשא של ישוב ארץ ישראל אשר בהררי קדש יסודתו, ומוצאו מגדולי אומתנו בדורות הראשונים, מן הרמב"ן וכו' עד הגאונים הדגולים, ארזי הלבנון אדירי התורה והיראה, ר' עקיבא איגר ובעל חתם סופר, ר' צבי הירש קאלישער ור' אליהו גוטמאכער מגריידיץ ור' מאיר ליבוש מלבים, זכר צדיקים וקדושים לברכה ולחה"ה, הרעיון הזה יצא מעולם המחשבה והעיון לעולם המעשה, ויחי ויהי לנפש חיה בלב רבים ושלמים משלומי אמוני ישראל מכל המפלגות, וירב לעשות חיל ולהחזיק מעמד בעזהי"ת ולקנות לו זכות אזרח בתוככי ישראל; וה' הנוהג בחסדו כל דור ומשגיח על האומה הקדושה בפרטיות, התקין לנו ממנו בנין עדי עד ע"י המושבות היקרות אשר נוסדו ונבנו ונתכוננו במשך זמן הקצר הנ"ל, בנדבת לב המתנדברים בעם נדיבי עם אלהי אברהם יצחק ויעקב ולכל לראש וראשון לציון ולארץ ישראל, המעולה שבנדיבים המרגלית היקרה שתלה הקב"ה בצוארה של כנסת ישראל בדורנו, הוא הנדיב הגדול ה' עדמונד ראטהאשילד שליט"א, אשר כרוב סוכך הוא ומלאך מושיע להישוב הקדוש כו'. ואנחנו קמנו והתעוררנו בעזהי"ת למלא רצונם של גדולים

וטובים ולמלא את החוב הקדוש אשר מורשי לבבנו נוטלים עלינו, להיות מסייעים לעושי מצוה, וטכסנו עצה עם כבוד הגאון האמתי, עטרת תפארת ישראל, נשיא אלהים בתוכנו, מרן ר' יצחק אלחנן ספעקטאר שליט"א הגאב"ד דפה והמדינה, **והוא הסכים על ידנו וזרז אותנו** בדברי נגידים לעשות ולפעול ולהתאמץ בדבר הקדוש, **וברצונו והסכמתו וחות דעתו הגדולה** של כבוד הגאון הגדול הי"ו נגשנו ברגשי קדש להמפעל הגדול של היסוד הנ"ל ולערוך את מכתבנו זה לכבוד רבני דורנו נ"י. ובפירוש היו אלינו דברי הגאון הגדול שליט"א שיהי כל המפעל ערוך בכל ע"פ החקים הנאמרים בכתב האשור להממשלה יר"ה הנתן ביום התשיעי לחדש פעברואר שנת 1890 (ר"ח אדר, שמרבין בו בשמחה) וע"פ הסכמתו ופקודתו של הועד המאושר באדעסא, ואנחנו פי מלך אבי מדינתנו יר"ה ות"מ שומרים ודרך המלך נלך לא נטה ימין ושמאל.

יצחק במוה"ר יעקב קאפיל הכהן זלה"ה אראנאווסקי מו"צ דפה קאוונא

חיים יעקב בה"ר זונדל בהגאון הגדול בדורו מו"ה יהודה ליב מקאוונא מו"צ פ"ק

מרדכי בא"א מו"ה צבי הירש שליט"א מו"צ פ"ק (שם דף 22).

וראיתי להביא מכתב מאחד מגדולי הרבנים בשעתו שביאר יפה איך נתגלו אז בין גדולי ישראל, שתי שיטות, אם גאולת ישראל צריכה להיות רק בדרך נסי או אפשר גם בדרך טבעי, ה"ה הגה"צ ר' מרדכי עלישבערג זצ"ל, נדפס בשיבת ציון ח"ב דף ט. וז"ל:

אלו ואלו דא"ח

על דבר השאלה הנכבדה בענין גאולת ישראל המקוה למיחלים לה, אם היא בדרך נסי, או בדרך טבעי, מפני שגדולי ישראל באשכנז בשנים האחרונות אחזו בדרך השני שתהי' ברצון העמים והממשלות ובדרך הטבעי, וכנגדם רב גדול אחד בארצנו הקפיד בדבר מאד והחליט שתהי' רק בדרך נסי; ואף כי מצעירי הרבנים אני בארצנו, אבל הלא בד"נ מתחילין מן הקטן, וע"כ לחביבות הענין ויקרתו אתן את לבבי לשאת וליתן בהלכה זו העמומה ונעלמה ומכוסה הרבה מאד בכתובים ובש"ס, בכתובים באו הדברים בשמלות מלצות נשגבות ונעלות בדרך השיר, ובש"ס באו בחדות סתומות ונעלמות באין לנו מפתח לפותחם, וגם הראשונים

שבאו אחריהם לא גלו לנו טפחיים, רק כחודו של מחט מעורב באוצר חכמתם המרובה, אשר גם מבקשיהם לא ימצאום בלי עמל ויגיעה רבה, בכדי שלא לגלותם לעין כל, והדברים עתיקים, אבל הדעת מכרעת כי שני הדרכים הם דרכי ה', וא"כ אין להחליט לא לכאן ולא לכאן, וכו'.

וא"כ איפוא ידענו כי שני הדרכים המה דרכי ה' הישרים ואל יהי' הדרך השני קל בעינינו חלילה, כי מלבד שכתוב מפורש בחגי (ב, ט) גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון וגו' עוד מצינו בש"ס מפורש ביומא (ד"ט ע"ב) שאלמלא עלו אז כל בני בבל בחומה בימי עזרא בלי שיור היו נמשלים ככסף שאין הרקב שולט בו, רק כי לא עלו אז רק שנים וארבעים אלף שלש מאות וששים, ככתוב בספר עזרא (שם, פסוק סד) לכן נמשלו כארז שהרקב שולט בו. ואף אם שנשארו הרבה מפוזרים בשאר הארצות לא היה זה מעכב מלהיות גאולה שלמה, אלמלי היו ישראל מחבבים את הארץ לעלות כל בני בבל בשלמות לא"י. ובודאי גם אז נמצאו בעמנו דעות מתנגדות לגאולה בדרך הטבעי, ולכן מאנו לזוז ממקומם עד יעשה ה' נפלאות בארץ, כאשר בימינו אלה לא כל הדעות שוות ויש מימינים ומשמאילים וכאו"א כוונתו לשמים, לכן לא יפול לבנו אם ימצאו בקרבנו עוד הרבה דעות המואסים בדרך השני הדרך הטבעי, אשר דרך חול יקראו לו ויבחרו בדרך הראשון אשר דרך הקדש יקראו למו, כי אלמלי היה הדבר תלוי בדעתנו או בבחירתנו, אולי כולנו היינו מסכימים עמהם כי הוא בודאי גדול ונעלה בערכו הרבה יתר מאד מהדרך השני הטבעי, וכו'. וגם בש"ס מבואר שהדרך שנגאלו בו בימי עזרא היה במעלה פחותה נגד הגאולה הראשונה שהיתה במעלה עליונה בנסים ונפלאות וביד רמה וכמו שאמרו ז"ל בריש ברכות (דף ד) ראוים היו ישראל לעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושע בן נון [לבוא ביד רמה, רשי] אלא שגרם החטא [ולא הלכו אלא ברשות כורש, רש"י], אבל מה נעשה? ולא עלינו הדבר לבחור רק אשר יחפוץ ה' עלינו לקבל באהבה, ואנחנו לא נדע איך רצון קדשו, כי אין אתנו נביא ולא נדע עד מה: לכן חלילה לנו לדחות איזו דרך בטוח הבא לפנינו להגיע למחוז החפץ אם כה ואם כה, כו'. סוף סוף הדבר מוכרח להיות ברצון העמים והממלכות כו', אם בדרך הטבע כל שהוא ברצון והסכם העמים והממשלות אין אנו רשאים לדחותה, אולי מה' הוא וכן חפצו בקדש כו', עכ"פ לעשות מושבות מעמנו ולטעת בה כרמים ועץ עושה פרי כו', הוא מהדברים היותר נכבדים באומתנו, ובה אנחנו חייבים להשתדל בכל עז, ובכל האמצעים העומדים לפנינו.

ואולי יקרב הדבר שנבוא גם אל הגאולה ואל הנחלה לשובב לנו את נחלת אבותינו **אם חפץ** ה' בנו והבאנו אל הארץ הזאת, אשר היא זבת חלב ודבש באמת;

לא יקרא לה עוד שוממה ולא נדחה.

מרדכי בר' יוסף עליסבערג מבויסק

השקפת החפץ חיים

וראיתי להביא כאן מ"ש בספר "תולדות החפץ חיים" דף מג, מבנו הגאון ר' ארי' ליב הכהן זצ"ל, חו"ד של אביו ע"ד ההתעוררות לגאולת הארץ וכו' גם מה שהעיר לאביו השקפות אחרות:

א) "בזכרוני כי בשנת תר"נ ותרנ"א, שהחלו לגרש את אחינו ב"י ממאסקאווע, התעוררה אז תנועה גדולה לארצנו הקדושה, המגורשים למאות ולאלפים החישו למפלט למו לארץ אבותינו, קנו שם קרקעות, נטעו כרמים, יסדו מושבות, כן בתחום המושב נאספו אסיפות, נתיסדו חברות, שלחו משולחים לקנות קרקעות, בעלי בתים מכרו נכסיהם וכל חפציהם, ובצרור כספם עלו בשמחה לארצנו הקדושה, בתקותם למצוא שם בלי זעת אפים עושר ואושר. בזמן זה קבלתי מכתב מאבי ז"ל, ובו הוא מעירני על ההתעוררות הגדולה בכל פנות עמנו לעלות לארצנו הקדושה, ומשער, כי הימים ימי עיקבתא דמשיחא, וכי פקד ד' את עמו, ואפשר הוא **אתחלתא דקיבוץ גליות**, שהוא קודם ביאת המשיח, ואם היינו ביכולת, היה מן הראוי לקנות קרקע ולעלות להארץ, אבל באשר אין בכחנו לע"ע, נעשה את אשר מוטל עלינו, ואשר בידינו, היינו אם ישיב ד' את שבות עמו, לארצנו, הלא עלינו לבנות את בית הבחירה ומזבח ולהקריב עליו קרבנות, וכמו שאנו מבקשים ג' פעמים בכל יום בשמו"ע: והשב את העבודה לדביר ביתך ואשי ישראל, והלא כהנים אנחנו, ועלינו להקריב קרבן, ואיך נקריב אם אין אנו יודעים בחלק קדשים מאומה, והסדר הזה הוא עמוק עמוק, וכמו דאמר ליה אמורא אחד לחבירו (בפרק המקבל דף ק"ט) כי מטית לסדר קדשים תא ואקשי לי, ופירש"י משום שיש בו הרבה חריפות, ואנו אין אנו בקיאים אפילו בפסוקי התורה, בעניני הקרבנות והמקדש, וכמו שדאג ע"ז גם הרמב"ם בזמנו, וע"כ בני הוחלט אצלי לכבוד השם ללמוד בעיון סדר קדשים" וכו'.

ב) "מר אבא היה חוזר תמיד על שירת האזינו, באמרה כי ידין ד' את עמו ועל עבדיו יתנחם כי יראה כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב. והיש לך אפס עצור ועזוב כבדורנו זה, שיסודי הדת עזובים ונדרסים ברגל השור והחמור, וכל **סימני הגאולה** שמנו חכמים במשנה אחרונה בסוף מסכת סוטה **נתקיימו בנו**, ואם לא עכשיו, למי

יבוא, לכופרים ומלעיגים בד' ובתורתו, והדור מתקלקל משנה לשנה (ואמר, כי אין זה בכלל כולו חייב המוכן לגאולה לפי דברי חכמינו, שהכוונה היא בביטול מצות ולא בכפירה ובביזוי (ה') כבוד ה' ותורתו.). כן הלא כבר הגענו למאות האחרונות של האלף הששי וכמבואר בע"ז דף ט' ע"א, דשנות עולמינו הוא ששת אלפים שנה, ובשביל כל אלה היה בטחונו חזק שבקרוב יפקוד ד' את עמו, ויותר התחזק בתחילת שנות הששים, שנתעוררו למאות ולאלפים לשוב אל ארצנו ולעבוד אדמתה, והחלו לדבר ע"ד שיבת ציון בכל האומות, וראה בזה **אצבע אלקים, וכי ישיב ד' את שבות עמו בקרוב**, וישיב שכינתו לציון עירו ויכונן מקדשו, ובעבודת בית המקדש נשמח כולנו, ובחוזק אמונתו הכין את עצמו ואת אחיו הכהנים במדינתנו בידיעת הלכות עבודה, כידוע ומפורסם, והיה עומד ומצפה מיום ליום לישועת ד' ולהתגלות כבודו". ע"כ.

בספר "לנתיבות ישראל" עמוד 205: רבן של כל בני הגולה הפוסק האחרון של זמנינו זה הגאון הצדיק בעל החפץ־חיים והמשנה ברורה ז"ל, שהודיע אף הוא כי הישוב החדש של ארץ־ישראל, בבנין עריה וכפריה ועבודת אדמתה, הוא התחלת הגאולה. דבריו של ה"חפץ חיים" ז"ל, קבלתי מאת בנו הגאון ר' יהודה לייב ז"ל. "החפץ חיים" אמר אל בנו ביחס להתרחבות יישובנו החדש בארץ ישראל: עס הויבט זיך שוי אן די מעשה, - הנה מתחיל כבר המעשה (שם דף 29). הורה ופסק להלכה ולמעשה כי כל אדם מישראל שיש ביכלתו מחויב לעלות אל הארץ, עם זכירת האחריות המכופלת ומרובה בה לקיום התורה והמצוות. (מתוך שיחה אל ר' שלום קרופובניצקי, ממקורביו של החפץ חיים זצ"ל).

ג) וכאשר עברו מספר שנים כותב בנו: שמחתו ערבה ומבוכתו גדלה למן היום שהמשכילים שונאי דת ישראל, שנואי נפשו, החלו ליקח חבל בשמחתנו ויסדו חברת חובבי ציון, והחלו ליסד קלניות בארצנו, ובין חברי הועד הראשי שלהם היו פורקי עול ורובם רוחם זרה לדת ישראל, והיו בהם גם נשואי נשים נכריות, והדיחו את כל הדור הצעיר לכחש בכל קודש, והם חפצים לטעת את דעותיהם ותועבותיהם בארצינו הקדושה, לקיים מה שנאמ' ותבואו ותטמאו את ארצי, ויסדו בתי ספר שמרעילים את הילדים בכפירות ומינות ובבקרת המקרא כשיטת האשכנזים העמלקים, - ומישבים בקלניות שיסדו, ריקים פורקי עול התורה והמצוה כמוהם. ביותר חטאו בשלחם מגידים להעיר את העם לקום על נדיבות לטובת בנין הארץ, - תחת שהי' להם לרכוש את לב העם, ולחזק את לבם כי קרוב יום ד' וקיבוץ גליות התחילה, ועלינו לחזקה, ואם ראשיתינו מצער אחריתינו ישגה כו', ועוד נזכה לראות ירושלים בבנינה - ראשית דרכם של המגידים היתה, ללגלג

על ביאת המשיח לפי המקובל באומה, וכו' וכו', ולא נשאו שם ד' הגואל ישראל על שפתם, רק חרפו וגדפו את כל חכמי התורה שבדור וכו' ומה כאב הלב לראות שיראי השם המשתוקקים תמיד לחונן עפר הארץ הקדושה, עומדים מנגד ופורשים בבכי'. באשר לבם יאמר להם כי לא זה האור שאמור עליו קומי אורי כי בא אורך וכו', שוב נתפרסמו מעשי תעתועים של כמה קולניות, ואם כי נוסדו אח"כ קלניות אחרות משומרי תורה ומצות, אבל אין קולם נשמע. ע"כ.

ד) "ואחד מהמשכילים הגדולים העיז במאמרו ב"המליץ", כי אפשר להקרא יהודי בלי תורת משה, אז לא יכול שוב מר אבי להתאפק, ויצא במאמר גדול להכחישם על פניהם באמרו כי אין אומתנו מתקיימת רק בקיום התורה והמצות, לא בארץ ולא בשפה. ואם לא נשמור מצות ד', לא תצילנו הארץ ושפתה, באשר כבר היו אבותינו שמה, וכשחטאו גרשום משם, וכדברי הנביא יחזקאל פ' ל"ט פ' כ"ג וכ"ד באמרו: "וידעו הגוים כי בעונם גלו בית ישראל על אשר מעלו בי ואסתיר פני מהם ואתנם ביד צריהם". ואמר אבי הפעם הם טועים וחושבים, כי התורה והמצוה היא ענין צדדי, שאינו תלוי בישיבת הארץ, אבל הכתוב מטפח על פניהם, באמרו ולא תקיא הארץ אתכם, כאשר קאה את הגוי, וכבר נתקיים בעוונותינו, והננו נודדים מאז, וכעת נאמר ולא תקיא אותנו הארץ כאשר קאה את אבותינו, ואמר עוד פעם, לחטוא סמוך לפלטין של מלך, העון יותר חמור, ויותר מסוכן.

מחאתו נתפרסמה אז בין כל החרדים שבדור, אני הכותב לא הייתי בבית אבי, בשעה שכתב מאמרו ונשלח לדפוס, וכשבאתי ונודעתי מזה, נתוכחתי עם מר אבי ז"ל, ואמרתי לו למה לך להתערב בריב אשר כבר הקיף את כל עמנו, ולרפות ידי הבונים, בני אדם, דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת, אם הבונים אין כונתם לשמים, אבל בכגון זה אמרו יכין רשע וצדיק ילבש (אולי דור יבא ישפר מעשיו), ענני אמת, כי הדברים יצאו ממני (משמעות לשונו היה, כי לא כתבו בלשונו, רק תוכנו היה לפי רוחו, אפשר היו ידי חתניו בזה), אבל לא גמרתי עוד בדעתי אם לשלוח על פני חוצות, ושלא בידיעתי נשלח", ע"כ.

ה) "אמנם אני הכותב הנני כחלא בר חמרא לגבי אבא **ולא השוויתי עמו בהאי מילתא**. ובנעורי בישבי בקרבת חותני ז"ל הייתי מסייע לישוב הארץ, אם בקיבוץ כספים לשלוח למאסקווא ששם היה המרכז קודם שנפתחה הלשכה באדעסא, אם לעשות נפשות להתיישב בארץ ולעבוד אדמתה, באמרי תמיד עד שאנו מדיינים בזה, הם החפשים משכימים בין כה וכה וכובשים את הארץ ומחזיקים בה, ולא תשאר כברת ארץ לנו... כשנבוא להאחז בה, הלא טוב לנו הנאמנים עם א-ל לעשות תעמולות להחלץ באלפינו לבא אל הארץ, ונרבה עליה ונבטלם, אמנם מפני

כבוד אבא לא "צאתי להביע דעתי בכנופיות".

ו) "אבל ידעו נא הקוראים כי מר אבא לא היה מן הקיצונים בין החרדים בדבר הציונות, הוא לא דרש מהעולים כי אם שיתנהגו ע"פ התורה והמצוה, וכמו שנוהגים כל בני ישראל הישרים בגולה, זכורני כי באתי פעם לבית אבי לבקרו בימיו האחרונים, ומצאתי שם חוברת שלוחה מבית אדמו"ר אחד שליט"א ובהביטי בו ראיתי כי הוא מתנגד לכל הישוב החדש, ובאש קנאתו הוא פוגע גם ברביים של חסידים שנותנים רשות לאנשי שלומם לנסוע להארץ, והוא אומר ישלחו אותם לכל ארץ וארץ, אבל לא לארצנו הקדושה ולפי דבריו שם הארץ הזאת נבחרת רק לעבודת השם וכהנה וכהנה מאריך שם בדבריו, ושאלתי את מר אבא אם עיין בהחוברת הזאת, ענה לי כי אין בכחו לעת זקנתו להתעניין בכל דבר הנשלח לו ובקשתיו שאעפי"כ יעיין קצת. וכשהגיע להמקומות שמרעיש עולמות הניע בכתפיו ולקח התנ"ך בידו, והראה לי ביחזקאל ל"ח פ' י"ב נאמרו על גוג, לשלול שלל ולבז בז להשיב ידך על חרבות נושבות ואל עם מאוסף מגוים עושה מקנה וקנין עיי"ש, הרי שעמנו עסקו במקנה וקנין, אלא העיקר הוא שיתנהגו בדרך התורה, ע"כ דבריו", עכ"ל בספר תולדות החפץ חיים.

יש להוסיף מהמבואר בקונטרס "התנוצצות אורו של משיח" מאת הרב רבי דוד הכהן שליט"א דף ט, וז"ל: בשנת תרע"ג, בנסעי מרוסיא לאשכנז, דרך ליטא, סרתי לעירה ראדין, מקום מו"ר ה"חפץ חיים" זצ"ל. שם חונכתי מהיותי בן תשע בשנת תרנ"ו, בבית אא"ז הרב זכריה מנחם מנדל כץ זצ"ל, רב ואב"ד דראדין, ואחריו חתנו, דודי, שהיה אח"כ גיסי, הרב ר' מרדכי סנדר הלוי קופשטיין זצ"ל, וביתם מול בית החפץ חיים.

בערב נכנסתי לבית מו"ר ה"חפץ חיים", והוא התחיל לדבר אתי באריכות על משפחתנו הכהנים, שמהם רבנים וגדולי תורה. וכן אמר: מתחלה בהיותי מתפלל, ולירושלים עירך ברחמים תשוב, חשבתי, זו תפלה, תפלה, תפלה, וכן בהיותי מתפלל, את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח, חשבתי, זו תפלה, תפלה, תפלה, אבל עכשיו, כשאני מתפלל תפלות אלו, ולירושלים עירך ברחמים תשוב, את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח, אני חושב, הנה זה־אט, אט־הנה עכשיו, עכשיו, קרוב, קרוב. והוסיף, אם זה יהיה בימי, אינני יודע, הנני כבר זקן, אבל בימיך, ודאי, ודאי ודאי; והמשיך לומר: הנה יבנה המקדש ותהי העבודה, ותהיינה שאלות להלכה, בהלכות קדשים - את מי ישאלו, את הרבנים? הם למדו שו"ע יורה דעה, חושן משפט, אורח חיים, אבל לא הלכות קדשים, ובכן עלינו הכהנים להתכונן וללמוד הלכות קדשים.

והנה בט' באב תרע"ד פרצה המלחמה הגדולה, ונכבשה ארץ ישראל, והיתה הצהרת בלפור, ארץ ישראל לישראל, אתחלתא דגאולה. וביום רביעי כ"ח באייר תשכ"ז, זכינו לשחרור הר הבית.

ח) בדברי בנו של החפץ חיים, מובאים עיקרי הניגודים שהיו אז בין ההשקפות השונות בעולם החרדים, בנוגע לגאולת הארץ והתיישבותה. בדברי הח"ח רואים אנו שמתחילת ההתעוררות לישוב הארץ כתב בהתלהבות: כי הימים עיקבתא דמשיחא וכי פקד ה' את עמו, ואפשר הוא ההתחלתא דקיבוץ גליות וכו' שיש בזה אצבע א', וכי ישיב ה' את שבות עמו בקרבו וכו'. ושוב יצא נגד הציונים כמבואר לעיל אות ד.

והנה המצב הנ"ל שהיה אצל הח"ח, הי' אצל הרבה מגאוני וצדיקי הדור שמתחילה היו מן התומכים בהרעיון, ואחרי כן בשנת תרנ"ח כשנתיסדה הציונות המדינית, חדלו מלתמוך בו, וביניהם היו כאלה שלבסוף יצאו בגלוי נגד, ויש שהי' בבחינת שב ואל תעשה.

טעמם של העמדים מרחוק ולא יצאו נגד, מבואר לעיל, אות ד', שאין לרפות ידי הבונים, בני אדם דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת, אם הבונים אין כוונתם לשמים, אבל בכגון זה אמרו "יכין [רשע] צדיק ילבש" (איוב כז, יז). אולי דור יבוא וישפר מעשיו, עכ"ל.

ולקמן פט"ז הבאתי מ"ש הגרא"ז מלצר זצ"ל ללמוד מגמ' סנהדרין קב: מפני מה זכה עמרי למלכות מפני שהוסיף כרך אחד בארץ ישראל, שנאמר ויקח את ההר שומרון. והנה הכתוב אומר (מ"א טז, כה), ויעש עמרי הרע בעיני ה' וירע מכל אשר לפניו, כו' להכעיס את ה' - ומבואר בגמ' שם שכתב על דלתות העיר שומרון אחאב כפר באלקי ישראל לפיכך אין לו חלק באלקי ישראל, א"כ יש להסיק מזה ולהניח שאנשי העיר הלכו בדרכי עמרי, א"כ איזה זכות הוא זה שהוסיף עיר של רשעים, ולמדין מזה שאפילו אם רשע בונה עיר בישראל ג"כ זכות היא לו, ואנו מאמינים שהדורות הבאים ישפרו מעשיהם וימצאו עיר בנויה. היו גדולים אחדים שסברו, שבכל אופן יש להשתתף אתם בבנין הארץ כדי להשפיע עליהם לטוב ולהציל כל מה שאפשר, ורבים חלקו עליהם, בפחדם שבהשתתפותם עם החפשים המה ישפיעו על הדור הצעיר לעזוב את הדת, כמו שראו במציאות. ולכן התרחקו מחברותם, היו כאלה שאמרו "הלא טוב לנו הנאמנים עם א-ל לעשות תעמולות להחלץ באלפינו לבוא אל הארץ ונרבה עליה ונבטלם", כמ"ש במכתבו של בן הח"ח, וכ"כ כ"ק אדמו"ר מטשורטקוב זצ"ל, כי המה ידעו שאם מרבים העם

החרדים לדבר ה' להתישב בארץ בהצטרפם יחד עם קדושת הארץ מתגבר הקדושה, וערלי לב היו נכנעים תחתם וישובו מדרכם, עכ"ל.

ועוד טעם הי' בזה, לאלה שלא יצאו נגד, כי ענין ארץ ישראל הי' בשביל אלה הרחוקים מן הדת עוגן של הצלה בחינת עיר מקלט, שחלק גדול מהם עמד ממש על סף ניתוק מהיהדות ולהתבולל בין הגוים והרעיון של עלי' לארץ ליסוד מדינה, השפיע עליהם לטובה, שנשארו במחנה ישראל. ראה מ"ש להלן פרק י.

[יש נקודה חשובה בדברי בנו של הח"ח עם אביו, שהחפץ חיים בכל הקונטרסים שלו ובכל דבריו ע"ד ארץ ישראל לא ראיתי שיזכיר אף פעם את הענין של ג' שבועות, שבימינו עשו מזה רעש גדול עד כדי שיש בזה דין של יהרג ואל יעבור על האיסור של השבועה, - והחפץ חיים וכן עוד הרבה לא הזכירו כלל ענין זה של הג' שבועות, שהי' הדבר כ"כ פשוט בעיניהם, שאין כאן שום נדנוד איסור כלל עד שאין צורך אפילו לכתוב הטעם, וכמו שנתבאר להלן דף קפז. היחידי שהזכיר ענין זה של הג' שבועות הוא ר' מאיר שמחה זצ"ל, והוא אומר שעכשיו אחרי הסכמת האומות אין שום איסור של שבועה, וכמובן שבנידון זה ההלכה ככל אלה גדולי ישראל וצדיקי הדור, ואין מן הצורך כלל לפלפל בזה, רק בגדר דרוש וקבל שכר].

גם מרן רבינו שמחה הכהן זצ"ל הי' מהתומכים הגדולים בהתנועה של שיבת ציון והגדיר הצהרת בלפור והחלטת סן רמו כענין העומד ברומו של עולם, וכה הם דבריו:

אולם זה במאה הזאת זרחו קוי אור ע"י גדולי המעש כמו מונטיפיורי וכיו"ב בהתעוררות רבה, ומהרבנים ר' צבי הירש מטאהרן ור' אליהו מגריידיץ, לבנות ולשכלל ירושלים ולהסיר שוממותיה כמעט עד כי נתרחב הדבר ע"י הנלהבים. ורבנים הרבה עמדו מנגד, ואף אותם שהיה בלבם לקרב את הדבר שמו יד לפה, מפני כי חרדו מהנלהבים שלא יגדישו הסאה, ומהג' שבועות שהשביע לבנות ירושלים (כתובות קיא, א ושיה"ש רבה ב' פסוק השבעתי אתכם בנות ירושלים), ומצאנו לרב יהודה, גדול־חסידי האמוראים, אשר לדבריו היה בכלל השבועה שאיש פרטי לא יעלה מבבל לארץ־ישראל (כתובות שם), והיתה חביבה עליו ארץ ישראל עד כי גם בנוסח הברכה רצה להזכיר שבח ארץ ישראל (ברכות מג), ואולי מפני זה, כי לפי דבריו לא היה יכול לראות את הארץ, לכן "אין פת בסלו". ולכן אמרו: בר מיניה דרב יהודה דחביבא ליה ארץ ישראל (ברכות שם) משום דעולא "נחותא" קרו ליה (ירושלמי סוף כלאים), דהוה נחיתו סליק לארעא דישראל, והיה חביב עליו לשמוע מפיו מה בארץ ישראל.

אמנם כעת הסבה ההשגחה אשר באספת הממלכות הנאורות בסאן רעמא, ניתן צו אשר ארץ ישראל תהיה לעם ישראל, **וכיון שסר פחד השבועות וברשיון המלכים קמה מצות ישוב ארץ ישראל** ששקולה כנגד כל מצוות שבתורה (ספרי פ' ראה) - למקומה. **ומצוה על כל איש לסייע בכל יכלתו לקיים מצוה זו.** ואולי על זה נאמר: "עד מתי תתחמקין" (ירמיה ל"א), ואם יתן השי"ת ויתרחב הדבר ויגדל ויפרח כשושנה כמו שנגדלו בימי ארתחששתא, אשר היו נתונים תחת פרס, דובא־ניידא (קדושין ע"ב) ואף כעת תחת ממשלת ארץ־האי - עם בריטניה המתונה - אז בטח הוא **ענין העומד ברומו של עולם.**

הן אמנם, שאז היו הנביאים, בנבואה מן השמים, מחזיקים אותם. מי יודע - אולי כמו חרבן הבית השני היה שלא עפ"י הנבואה, (אשר מהאי טעמא כשגלו לא בטלה קדושת הארץ, כדברי נועם של התוס' יו"ט, בעדיות פ' ח, משנה ו') - כן יהיה הנחת אבן פנה שלא עפ"י נביאים וכנטילתו - כך נתינתו. אכן במופלא ממך אל תחקור, כי זה תלוי בהופעת אור אלקי לראות אשר כל ענינים הכלליים וקנינים הצבוריים יהיו על טהרת הקודש והצניעות, וכמו שעשו אנשי כנה"ג.

אבל יהי' איך שיהיה, **מצות ישוב ארץ־ישראל לא נפטר מזה, כל מי שבכחו יעשה** וזכות המצוה הזאת תגן על עמו ישראל בכל מקומות מושבותיהם להצילן מכל רעה, ועיניהם ועינינו תחזינה בשובו לציון ולשמוע בעת יאמר לציון מלך אלקיך בב"א.

דברי המצפה לראות בתשועת ישראל, חותם פה דווינסק

מאיר שמחה כהן

הרי לפניך כי רבינו מאיר שמחה זצ"ל פוסק להלכה שבהחלטת סן רעמו **סר לגמרי הענין של השבועות** מפני שאז ניתן הרשיון של האומות[50] (וכ"כ הרבה

50. וראיתי להביא כאן מה שיש מי שכותב: "ויש טפשים האומרים שיען שהי' בהסכמת רוב האומות אין כאן לא איסור שבועה ולא איסור העברה על הקץ. וכל כך גבר החשכות וסמיית עינים שנפל על העולם לטעות בדברי הבלים כאלו כו'" עכ"ל. אין הדברים זקוקים לתשובה.

וכעי"ז כותב שם: "ויש **אפיקורסים** שאומרים שכיון שהאומות לא קיימו את השבועה, לכן יש גם לנו ח"ו היתר לעבור על השבועה, וזה הבל הבלים, שאין אלו השבועות תלויים זה בזה, שלא השביע אותנו הקב"ה בשביל טובת האומות אלא לטובתנו, שראתה חכמתו ית"ש את גודל הרעה של דחיקת הקץ לפני זמנו". ושוב כותב: "וכעת הראוני בס' מעשי ידי יוצר על הגדה מהגאון

גדולים), ואחרי פטירתו נתקבל גם **האישור** של האומות המאוחדות לאותה החלטה ונתחזק האשור ביתר שאת. וכן היתה דעת מועצת גדולי התורה בכנסי' הגדולה בשנת תרצ"ז, כשדנו על ההצעה לחלק את א"י ובחלק של א"י תקום מדינת ישראל והיו מיעוט קטן מתנגדים ונתקבלה החלטה כהרוב שהסכימו להצעה כמו שיתבאר להלן, והחליטו אז לכלול בתוך התכנית שלהם גם את הצורך להתעסק בעלי' לארץ ולהתיישבותה.

מהרש"ק מבראדי ז"ל כותב "זעקה יותר מדאי אסור לדעת רש"י ז"ל (מחמת השבועה) אלא כיון שהמצריים עברו על שבועתם הותר גם להם לזעוק כ"כ להשי"ת כמו שנים שנשבעו זה לזה" כו' "ובאמת לא כתב זה המהרש"ק אלא בדרך דרוש כדרך הדרשנים המחדשים פירושים שונים בדרך אגדה אף אם אינם להלכה כלל הדרשה תדרוש ואין משיבין על הדרוש". תימה שלא מחק המלים "ויש אפיקורסים" לכבודו של המהרש"ק זצ"ל שהצדק אתו וכ"כ האחרונים. ומ"ש לתרץ דברי המהרש"ק, אותם הדברים ממש י"ל על רוב דבריו בספרו.

קבלתי מכתב מאת הרב ר' חיים פרוש שליט"א מירושלים וז"ל:

הנני להעתיק לו לשון קדשו של הגאון הקדוש רבן של ישראל ועמוד התשובה מרן ר' הלל קולומייער זצוק"ל זי"ע בענין ביטול שלש שבועות שאין שייך בזמן הזה. הדברים מובאים בספר "רב שלום" על התורה ומועדי השנה שחיבר הגאון הצדיק (כך כותב בהסכמה מרן ה"ערוגת הבושם" זצוק"ל זי"ע) רבי שלום אדלר זצוק"ל אבד"ק סערעדנא, שהיה בן אחותו של מרן ר' הלל זי"ע. נדפס במונקטש בשנת תרס"ב. (לקוטי תהלים עמוד ק"מ) "וידוע שג' שבועות השביע הקב"ה את ישראל שלא ימרדו במלכות ח"ו, שלא ידחקו את הקץ וכו', ואיתא ג"כ שאז בשעה ההיא השביע הקב"ה את שרי האומות שלא ישעבדו את ישראל בפרק חס וחלילה, ושיתנו מקום לישראל להסתופף בצילם, **ושמעתי מדודי הגאון הקדוש מקאלאמעא** (בעמ"ח ספרי משכיל) **להיות כי הדין בש"ע יו"ד שנים שנשבעו זה לזה ועבר אחד על שבועתו, מותר גם להשני לעבור על שבועתו, ואם המלך והממשלה עוברים על השבועה ורודפים את ישראל ומשעבדים עמהם אזי רשאי לישראל ג"כ לעבור על שבועתם** עכלה"ק.

וכעת נחזי אנן אשר לאחר השואה הנוראה שדם ישראל נשפך כמים וכל האומות עמדו על הדם ושתקו ומנעו מאחב"י לברוח ולמצוא מקום מקלט במדינותיהם ללא יוצא מן הכלל ובפרט בא"י שסגרו השערים ואף טיבעו אני' עם מאות מישראל הי"ד שרצו למצוא מנוחה בא"י אם כן ברור כשמש לכל מי שרוצה להודות על האמת שאין כל מקום לכל השבועות והותרו לגמרי ויה"ר שהשי"ת יתיר שבועתו [עיין ב"ב ע"ד א' אוי לי שנשבעתי ועכשיו שנשבעתי מי מפר לי (ועיין תוס' בכורות ל"ז א' ד"ה מפירין) וברש"י "שנשבעתי מן הגלות כדכתיב קראי טובא בנביאים"] וכמ"ש בתיקוני זוהר (קמ"ג א') (הנהוג לאמרו קודם כל נדרי והוא בסוף התיקונים) קם ר' שמעון וכו' ואם נדר או נשבע וכו' הא תלת בני נשא יכלין למיפטר לה וכו' ויראנו נפלאות בביאת מלך המשיח ובבנין המקדש על ידו כפסקו של הרמב"ם ז"ל בסוף הל' מלכים: והיתה לה' המלוכה במהרה דידן, עכ"ל.

מהנ"ל אפשר לראות מי המה האפיקורסים שאומרים כן, וזה הוא דבר שהי' בכלל וכו' ללמד על הכלל כולו יצא. וראה בפנים דף קעד, קפז.

מ"ש בעל אור שמח אחרי הצהרת בלפור וסן רעמא: אולי כמו חורבן בית שני הי' שלא על פי הנבואה (אשר מהאי טעמא כשגלו לא בטלה קדושת הארץ כדברי נועם של התוס' יו"ט בעדיות פ"ח מ"ו) כן יהי' הנחת אבן הפנה שלא ע"י נביאים וכנטילתו - כך נתינתו, ע"כ. מבואר מדבריו שהוא תפס מקומו ומעמדו של הרעיון כפי מה שהוא כותב שאו"ה הסכימו אשר ארץ ישראל תהיה לעם ישראל, הוא על יסוד קדושת עזרא בבית שני ע"י חזקה וכמו שמבאר התוס' יו"ט: אבל לקיחת האומה הזאת מידינו לא מצינו בהנבואה בפירוש ולפיכך שלא כדין נטלוה מידינו ואין קרקע נגזלת. וראה בחדושי מהרי"ח במשניות שהקשה על הנ"ל שהרי יש כמה נבואות על ד' גליות. ועוד שכורש לא נתן להם הארץ לחלוטין, אלא שלמו מס, ולכן מפרש שיטת הרמב"ם שקדושת עזרא לא בטלה לעולם אפילו אם יגורו ויצטרכו לשלם מס, כמו שהי' בבית שני.

וכבר האריכו האחרונים בדברי התוס' יו"ט והביאו שכ"כ בשו"ת חת"ס יו"ד סימן רל"ג ומלוא הרועים ע' קדושה ראשונה, ובס' כרם ציון השלם אוצר התרומות בהקדמה שם, ובדף כ"ח מביא עוד מחברים שהאריכו לבאר שיטת התוס' יו"ט וחת"ס. ומה שנוגע לזמנינו אנו, והעיר בענין זה הרב הג"ר רפאל קאצנלבויגן שליט"א במאמרו בשערים מגמ' ברכות נח: הרואה בתי ישראל בישובן אומר ברוך מציב גבול אלמנה, וברש"י: כגון בישוב בית שני. ובשו"ע או"ח סימן רכ"ד ס"י הרואה בתי ישראל ביישובן כגון ביישוב בית שני אומר בא"י כו' מציב גבול אלמנה, ולשיטת הבית יוסף אין מברכין על בתי ישראל אא"כ היו בארץ ישראל, ובזמן הבית וזה ג"כ כוונת רש"י, אמנם המג"א הביא שהב"ח בשם הרש"ל מפרש שהן מיושבים עתה, כגון בבית שני. ומבואר שפליגי אם יש מקום להשוות זמן הזה לזמן בית שני בנוגע לאמירת הברכה "מציב גבול אלמנה".

וראיתי להסופר ר"י נחשוני בפא"פ סימן 490 במאמר הראשי "חזרה לתקופת הבית שני" כותב: ארשה לעצמי לנסות ולהציע עמדה משלי לתקומה ואירועיה: שלשה בתים מקודשים נועדו לישראל בשנות ההיסטוריה, בית ראשון, ובית שני, שנחרבו בעוונותינו הרבים, ובית שלישי, שיקום וייבנה במהרה בימינו. אני מציע שבמקום לתלות את המציאות שנו חיים בה, בבית שלישי נקשר אותה בבית שני. החזרנו מחוג הזמן אלפיים שנה כו' אנו עומדים שוב במקום שעמדנו אז, רק לא בביהמ"ק וכו' והנה באה בימינו ההזדמנות לידינו להחזיר ימי בית־שני למקומם ולא החמצנו אותה גאלנו את ארצנו כו' כעת אנו עומדים שוב בימי הורדוס ובניו כו' רק בהבדל שביהמ"ק אינו עומד על תלו כו' ע"כ.

בעל המאמר מביא ג' קטעים מספרי חת"ס בדרשותיו ח"ב, בפירושיו למגילת

רות, ומשו"ת חת"ס יו"ד תשוב רל"ג, מהם מוכח כי תוקפם של ימי בית שני קיים ועומד גם היום: בחי' למס' חולין דף ז', מבאר למה קדושת עזרא לא בטלה היות שיסודה החזקה ולא הכיבוש - ממשיכה תקופת בית שני - באופן זה מהווה תקופתנו המשך טבעי לימי בית שני שנפסקה ברשותו של טיטוס. עכ"ל קיצור מדבריו.

והנה מה שנוגע לסברת החת"ס כבר נתבאר לעיל שמקור הדברים הם בתוס' יו"ט ומה שנוגע לזמנינו העיר בזה בעל אור שמח, והאריכו בזה בכרם ציון השלם שיצאו לאור בתשכ"ח, בנוגע לקדושת הארץ היום שהיא המשך מתקופת עזרא.

אמנם יש הבדל יסודי בין תקופת בנין בית שני לתקופתנו, הוא ההפרש בין כמות לאיכות במצב המדיני, הכלכלי והרוחני.

א. בימינו ראינו נס גדול של קבוץ גליות, שני מליון וחצי יהודים מכל הארצות המצוקה מכל העולם, נשארו יהודים רק בארצות הרוחה, וחלק מהם הם בגלות רוחנית. וההבטחה המבוארת בתנ"ך על קבוץ גליות מארצות המצוקה נתקיימה לעינינו: אבל בזמן בית שני לא הי' כלל הגדר של קבוץ גליות, כי עלה קהל של ארבעים אלף איש מבבל, ויתר העם נשארו בבבל ומשאר ארצות לא באו כלל. והי' לזה צורה של עדה מצומצמת כמו אנשי עיר אחת קטנה. ואין לה שום דמיון כלל וכלל להמאורעות שבימינו.

ב. בימינו בהשגחה מן השמים, הארץ היא בידינו, ויש לנו מלוכה עצמאית ריבונית, ועם ישראל שהי' נפוץ בגולה בארצות המצוקה נפדה ונגאל משעבוד מלכיות אכזריות. משא"כ בבית שני לא היתה להם כלל שום גאולה, כי היו משועבדים עדיין לכורש ולאחשורוש ולדריוש האחרון כמבואר ברש"י ברכות ד. ואח"כ להיונים עד תקופת חשמונאים. וכן מפורש בקרא נחמי' (ט, לו־לז): הנה אנחנו היום עבדים והארץ אשר נתת לאבותינו לאכל את פריה ואת טובה הנה אנחנו עבדים עליה, ותבואתה מרבה למלכים אשר נתת עלינו בחטאותינו ועל גויתנו משלים ובבהמתנו כרצונם ובצרה גדולה אנחנו, ע"כ. הכוונה היא למיסים הקשים, ולחיילים ובהמות שגייסו המלכים הפרסיים מיהודה לצורך המלחמות במצרים, במלים "ובצרה גדולה אנחנו" נתבטא כל המצב המדיני והכלכלי הרע של יהודה המשועבדת.

ומצינו בחז"ל שקראו גם לישועה קטנה זו בשם גאולה שני', ראה להלן עמ' 258. וכן מבואר בעזרא ט, ח־ט: ועתה כמעט רגע היתה תחנה מאת ה' אלקינו להשאיר לנו פליטה ולתת לנו יתד במקום קדשו להאיר עינינו אלקינו ולתתנו מחיה מעט

בעבדתנו. כי עבדים אנחנו ובעבדתנו לא עזבנו אלקינו ויט עלינו חסד לפני מלכי פרס לתת לנו מחיה לרומם את בית אלקינו ולהעמיד את חרבתיו ולתת לנו גדר ביהודה ובירושלים.

ונראה שעיקר שמחתם בבנין בית שני היתה רוחנית, שהיו להם עדיין נביאים וזכו לרומם בית ה' ולהקריב קרבנות, וללמד להעם תורה ומצות ואנשי כנסת הגדולה למדו להעם את התורה בכל פארה והדרה ומהם צמחו דורות התנאים ואמוראים וכו'. אע"פ שבתחלת בואם ארצה הי' המצב הרוחני בהקהלה שלהם ירוד, מפני נשואי תערובות וחילול שבת ומועד, בכל זאת האמינו שהמצב ישתפר, וכן נתקיים בסוף. אמנם בימינו אין לנו נביאים ולכן אין לנו ביהמ"ק וכו' ואנו תקוה ותפלה שנזכה בקרוב לתקופת גאולה שלמה בביאת הגואל צדק.

ג. בזמנינו אחרי הפסקה של קרוב לאלפים שנה היו לנו ג' מלחמות עם ז' אומות ומן השמים עשו לנו נסים גלויים שעם ישראל נצח את אויביו שקמו עליו להכחידו.

בבנין בית שני בכלל לא הי' להם מלחמות, ולא הראו להם נסים מן השמים כלשון הגמ' ברכות שם, ראויים היו ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא כו' אלא שגרם החטא. והי' להם הרבה התנגשויות עם שכניהם הרעים בשומרונים ובבני עמון שנגמרו בתבוסה של היהודים.

ד. כל הארץ והמקומות הקדושים בידינו. והארץ היא פורחת ומשגשגת ומוציאה פרי' בעין יפה ועל זה אמרו חז"ל (לעיל עמ' 44): אין לך קץ מגולה מזה.

ה. לעיל עמ' 66, פ"י, הבאתי לשון הרמב"ן (דברים לב, מ) הרנינו גוים עמו וזה ברור כי על הגאולה העתידה יבטיח, כי בבנין בית שני לא הרנינו גוים עמו, רק לעגו עליהם (בכל מיני הביזוי והכלימה) מה היהודים האומללים עושים (נחמי' ג, לד) והיו גדוליהם עבדים בהיכל מלך בבל וכולם משועבדים לו עכ"ל.

אבל במלחמת ששת הימים זיכו אותנו מן השמים שנתקיים בנו "הרנינו גוים עמו" וכו' ועי' להלן עמ' 284.

מכל הנ"ל מבואר שאין שום מקום כלל וכלל להשוות זמנינו לתקופת בית שני, מה שהי' להם אין לנו, ומה שיש לנו לא הי' להם, וממילא מובן שאין להשוותם.

ולכן ברור הוא כמו שנתברר לעיל מדברי חז"ל הראשונים והאחרונים שתקופתנו היא "אתחלתא דגאולה" ואנו תפלה שנזכה לראות בקרוב בגאולה שלמה בהופעת משיח צדקנו ובבנין בית השלישי שיתקיים לעד.

בנושא זה נדפס ספר "שיבת ציון" מאת הרב אברהם יעקב סלוצקי (ווארשא תרנ"ב) בו נדפסו יותר ממאה מכתבים מרבנים חשובים גדולים ומפורסמים בימים ההם - למעלה הבאתי רק אחדים, ויש להוסיף עוד שמות מגדולי ישראל שעמדו בראש התנועה של "חובבי ציון" המה הרב ר' שמואל מוהליבר ז"ל והרב ר' יצחק יעקב ריינס ז"ל שנדפסו מהם שם כמה מכתבים חשובים.

שוב בא לידי חוות דעת על הצהרת בלפור וסן רמו מאחד מגדולי הדור המפורסמים קדוש עליון, כ"ק אדמו"ר מאסטראווצע זצ"ל.

העתקה מספר מאיר עיני חכמים מהדורא תנינא[51] דף כו ע"ב: עוד נראה לי בענין זה בדברי חז"ל (כדאיתא בויקרא רבא פ' שמיני בסוף הסדר, וז"ל: ואת החזיר, זו אדום, הואו גרה לא יגר. שאינה גוררת מלכות אחריה. ולמה נקרא שמה חזיר שמחזרת עטרה לבעליה. הה"ד (עובדיה א): ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה. ע"כ). שהתנבאו על זה שהנוצרים יכבשו קודם הגאולה את א"י מיד הישמעאלים [נראה כוונתו להמבואר ביחזקאל פל"ב, ופל"ח, שבאחרית הימים יכבשו הנוצרים את א"י מידי הישמעאלים, כן מבאר המלבי"ם שם], והם יחזירוה לישראל **וכמו שראינו שנתקיים עתה בזמנינו**, ויש טעם על זה שצריך להיות יד הנוצרים באמצע ולא שישראל יקחוה מיד הישמעאלים בעצמם, והוא לפי שהישמעאלים ידוע שאינם עובדי ע"ז, וכל התפלות והתשבחות שלהם הם רק לד' אחד, והם רגילים הרבה בתפילות לה', וגם יש להם זכות המילה, ואף שאינה בשלימות שהיא בלא פריעה ולא לשמונה ימים רק אחר י"ג שנים, מ"מ קצת זכות הוא להם, כמבואר בזה"ק (וארא לב) שבשביל זכות זה נתן להם הקב"ה א"י בזמן הגלות ע"ש, ולכן אם ישראל היו צריכים לקחת א"י מיד הישמעאלים בעצמם הי' ח"ו קטרוג על ישראל שאינם ראוים ליקח הארץ מידם, לכן סיבב הקב"ה זה שהנוצרים יקחוה מיד הישמעאלים וישראל יקחוה מיד הנוצרים, ובזה לא הי' עוד קטרוג על ישראל כי הנוצרים אין להם זכות הנ"ל, והוא ע"ד שאמרו עמון ומואב טהרו בסיחון, וא"ת א"כ מדוע לא הי' הקטרוג על הנוצרים שלא יקחוה הישמעאלים, הנה על כזה כבר אמרו חז"ל (סוכה נב) שהשטן מניח את או"ה ואינו מתגרה רק בישראל". ע"כ.

מ"ש "**כמו שראינו שנתקיים עתה בזמנינו**", בחמש מלים אלו הביע אדמו"ר

51. לשון שער הספר: מאיר עיני חכמים, קובץ תשובות מכ"ק אדמו"ר הרב הצדיק הגאון הקדוש, שר התורה, אביר הרועים, עיר וקדיש, מן שמיא נחית כחד מן קמיא, נ"י ע"ה פ"ה, מאור הגולה, רבן של כל ישראל כקש"ת רבינו מאיר יחיאל הלוי זצ"ל אבד"ק אסטראווצע ניו יארק תש"ב.

הקדוש שר התורה חוות דעתו הברורה בהשאלות שנתחבטו לעיל, והם:

א. **שהנוצרים יכבשו קודם הגאולה את א"י מיד הישמעאלים**. כוונתו למלחמת אנגלי' שכבש לורד אלנבי את א"י מיד התורכים בשנת תרע"ח.

שו"ר שכוון ממש לדברי רב האי גאון בטעם זקנים לר"א אשכנז (דף 592) ובאצה"ג סנהדרין: לפיכך כשאנו רואים ששלטה אדום בארץ ישראל (מקודם כותב אשר לקחה אשור את המלוכה מצד כו' הישמעאלים) אנו מאמינים שהתחילה ישועתינו שנא' ועלו מושיעים וגו'.

ב. **והם יחזרוה לישראל וכמו שראינו שנתקיים עתה בזמנינו**. כוונתו להצהרת בלפור שניתנה בשנת תרע"ח (1917), ובשנת תרפ"א (1921) הוחלט ע"י "מעצמות הברית העיקרית" בסן רמו להטיל על בריטניא האחריות לביצועה של הכרזת בלפור, "יסודו של בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל". ואושרה ע"י חבר הלאומים בשנת תרפ"ג (1922), ובמבוא לכתב המאנדאט של חבר הלאומים כתוב: מעצמות הברית הסכימו וכו' לטובת הקמתו של בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל כו' ועל ידי כך הוכר הקשר ההיסטורי שבין העם היהודי לארץ ישראל.

בדבריו הביע את דעתו המוחלטת ואמונתו השלימה שכל המאורעות בנוגע לארץ ישראל, המה היו בהשגחה פרטית, ובגזרה מן השמים וכמו שנבאו לנו חז"ל במדרש, שאנגליא תכבוש את הארץ מיד המוסלמים, ואנגליא בהסכמת האומות תחזירה לעם ישראל, ועל זה כתב **וכן נתקיים בזמנינו**, ולא זכה לראות בהקמת המדינה (כי נפטר בשנת תרפ"ח - עשרים שנה קודם הקמת המדינה), ויש לציין שהוא הי' מיחידי סגולה בדורו שכתב באופן גלוי כזה על הצהרת בלפור בזמנו, וכמו שכתב רבינו מאיר שמחה זצ"ל שר התורה בדורו במכתבו הנ"ל, והוא אדמו"ר מאסטראווצע זצ"ל קודש הקדשים ושר התורה בפולניא, ואין בדורנו מי שראוי לחלוק על אלה ארזי הלבנון שכל העולם חרדו לקראתם וחוות דעתם היא דעת התורה האמיתית, וכדברים אלו כתב גם כ"ק אדמו"ר ר' שמואל מסוכטשוב זצ"ל, אחרי הצהרת בלפור שיש בזה אות מן השמים לאתחלתא דגאולה[52], וראה להלן על דבר החלטת מועצת גדולי התורה בשנת תרצ"ז.

52. בנוגע לדברי אדמו"ר מאסטרובצה זצ"ל ראה בספר "לנתיבות ישראל" הנ"ל עמוד 197. וז"ל: ר' מאיר יחיאל הרבי מאוסטרובצה היה מוחלט לו, בהופעת הציונות המדינית, החיוב להודיע ולעורר בתוקף להבת־קודש לכל ישראל, "כי אמנם זה הוא". וגם כאשר מפני לחץ ההתנגדות של הרב ר' אלי' חיים מייזל הרב מלודז, נתעכבה ההבעה הברורה של הכרתו־הפנימית, סוף סוף חזרה וניעורה גם בעכבו את תעמולת הקיטרוג על חטאיהן של קבוצת מתנחלים על אדמות הקרן־הקיימת

מספר קטעים מספר שלום ירושלים מהגה"ק מהר"י מפילעו זצ"ל

דברים נפלאים בענין שיבת ציון

יא. באותה התקופה נתעורר לרעיון של שיבת ציון רב אדמו"ר צדיק גאון בהלכה, הוא נכדו של האדמו"ר מקאצק זצ"ל המפורסם איש הא' רבם של גאוני הדור, שישב בעיירות קאצק־פילעוו ובשנת תרמ"ו ערך קונטרס גדול בשם "שלום ירושלים".[53]

אין הוא מזכיר את הספר "דרישת ציון" או כל מחבר אחר, וכנראה לא הגיע לידו. (ורק מזכיר דרך אגב את ההצעה של הקרבת קרבנות ודוחה בכל תוקף את הרעיון הזה, ומסיק שאסור להקריב קרבנות). ובדברים חמים תוך הזדהות נפשית מלאה, הוא מעורר לרעיון של ישוב ארץ ישראל לגאלה ולעבדה, ומברר צד ההלכה שבענין, ומשיב על הטענות של המתנגדים. והיות שהקונטרס לא שכיח והרבה מכותבי תולדות ישוב הארץ לא מזכירים אותו כלל, אמרתי להעתיק מהספר קטעים מקונטרס זה, ששה עמודים מתוך חמשים.

א. הקדמה ראשונה

תהלה ורון ושיר ושבח לבורא כל העולמים **וברוך ה' שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה**, ולמקום הזה, להתחיל ולדבר מדברים גבוהים ורמים ויקרים כאלו, שלא האמנתי כי אדבר בימי ענינו ומרדינו, כהיום לשמחנו עוד בתקוה טובה, שמחה וגיל תחגורנה כל עצמותי באחזי קסת הסופר לחקוק מלין לפני גדולי עולם וצדיקי הדור ד' עליהם יחיו, ויאריכו ימים על ממלכתם הם ובניהם כל הימים עד עולם,

לישראל, וגם במנעו את השתתפותו בכרוזי ההחרמה נגד הקהק"ל מפני חטאים אלה. דבריו של הרב מאוסטרובצה ז"ל קבלתי מאת כמ"ח הרב ר' יהודה לייב הוטנר ז"ל, שהיה עד־שמיעה ששמע את הדברים האלה במקורם, ומאת ר' מרדכי גוטרמן ז"ל רבה של יאנובצה, שהיה תלמיד מובהק ומוסמך של הרב מאוסטרובצה ז"ל, - תרווייהו רבנן צדיקי ידועים בגדלות תורתם ויראתם, ואינם חשודים על מפלגתיות ציונית מזרחית, ע"כ. ועי' שם עמוד 199, והדברים הנ"ל מאושרים על ידי המאמר שהבאתי בפנים.

53. לשון השער: מכבוד אדמו"ר הגאון הקדוש נזר תפארת ישראל זצל"ה מקאצק ונשיאותו בעיר פילאב (נכתב שנת תרמ"ו ונדפס תרפ"ה פיעטרקוב).

בעניני ישיבת ארה"ק ב"ב בארץ החיים, חיל ורעדה אחזני לערב א"ע ולהכניס אותי בזה לחוות דעתי בענינים כאלו, בקוצר דעתי ומיעוט ערכי ושפל מצבי ובעינים עורת ודעה נבערת ובינה חוסרת מה פומ"י סבר עוד ממל. אולם בוער לבי בקרבי כרשפי אש שלהבת י', עוד לא יכולתי להתאפק וליתן עוד מעצר לרוחי, אמרתי הולך בתם ילך בטח, והתמים פעלו יודע כי אין כוונתי בזה להתפאר, ולא לעשות נזר ועטרה לראשי ח"ו, ולא לעשות לי שם בארץ כשם הגדולים חלילה, אך לגדולי זמנינו אציע דעתי כאשר בינותי בקט שכלי בדברי חכמז"ל בש"ס ופוסקים ובדברי אגדות חז"ל בענין זה. וד' הטוב נתן חכמה בכל הזמנים ובכל הימים ולא ימנע טוב להולכים בתמים, ומגדולי זמנינו אשאלה מענה וכעצתם ינחני השי"ת במעגלי צדק למען שמו ית' ויתּ'.

כאשר הנני רואה בעינים סגורות כמציץ מן החרכים, שנעשה הערה מן השמים לטובה בחמלת השי"ת על הארץ ועל ישראל בעתים הללו, שנתיישבו בארצה"ק אלפים מישראל וחורשים וזורעים על אדמתנו תו"ת ומצליחים בה והארץ נותנת יבולה ועציו נותנים פירותיהן והרים מצמיח חציר, המסודר בכל הארצות ובשופי יותר **בהשגחה פרטית הנראה לעין**, ועוד זאת כי ממשלת תורגמה נתנה רשיון לאחינו בנ"י לקנות שמה אחוזת שדה וכרם, אשר עד עתה לא הורשה בכל ממשלתו לקנות אף פסיעה אחת. ...ועתה נהפוך הוא ובשנה העברה יצאה שמה פקודה שכ"א מישראל יכול לקנות על שמו ארצות ובנינים, לאו דוקא להקאנטרין הגדולים אלא כל חבורה ואגודה שנעשה מישראל לקנות שמה ארץ יכולים להשיג בנקל, וכן עשו הרבה חבורות וקנו שמה אדמותינו להצלחה... והממשלה נותנת שומרים ופקידים להגין עליהם מכל מאורע ומהשודדים ופראים שלא יזוקו ח"ו, עוד זאת נתהוה חדשות בשנה שעברה הועילו בני עמנו יושבי בארץ רוסיא שנכתב ונחתם מהממשלה יר"ה, אשר רשאי לקבץ מעות מכל אחבנ"י אשר בארץ רוסיא הי' על אדמת קודש ויושביו לסעדם ולתמכם בכל האפשרות, גם התירו ליושבי הארץ הלזו לקנות שמה שדות וכרמים, כפי הנראה והנשמע קרוב הדבר להועיל שיתנו רשות מהממשלה יר"ה, לאיזהו אלפים מישראל שיעלו לדור בארץ ישראל, אותם שאינם נופלים תחת שעבוד הצבא ע"י השתדלות הגבירים בני עמנו, ירחם ד' ויפרחו כגפן ויתברך חילם ויצליחו בכל מעשי ידיהם אמן כן יאמר השי"ת...

וחדשות מקרוב באו שעשו אגודות וחבורות מתושבי עמינו, בווארשא ובלובלין, ובמערזריטץ, בריסק דליטא, וביאליסטוק, בפינסק, ואודיסה, וקנו הרבה שדות וכרמים בארצה"ק וגדלו והצליחו, ומהם יהי' נגמרים בעזה"י בחמשה שנים ומהם לעשרה שנים שיהי' מבונה בכל טוב בבתים ורפתים וצאן ובקר, ויהי' נטוע בגפנים

ובכל מיני צמחים ויכלו להתפרנס מהם בשופי עפ"י דרך הטבעי, ונפלו עליהן הרבה אלפים מישראל בחשק גדול ובשמחה עצומה להשתתף עמהן להיות להם אחוזה בארצה"ק... הגם שכוונתם אינו עולה יפה ונכון למטרת כוונותינו, אעפ"כ בישראל סתמן לשמן קאי, ורובא דרובא ממי שנתחברו כעת להאגודות הם בעלי בתים ישרים ויראי שמים ומחזיקים הד"ת באמונה שלימה, ומהם בעלי תורה ובעלי מצוות ומע"ט יזכרם הש"י לטובה, כי התנדבו להעלות ויעלו מעלה מעלה ויצליחו ויעשו פרי למעלה ושורש למטה, נתתי בלבי לדרוש ולתור במעשה זו הנעשה והתימה שזו שנים כמה וכמה שא"י עומדת צי' ושוממה, ומבאי שעריה נסתמה ונסתרו ונעלמה לאין קץ לחזיון הנחמה, ומי ישים עין חמלה לקבוע דירה שמה בפרט בארץ תוגרמה כי פראים המה, ואדם אין לעבוד את האדמה, אם לא כי ימין ה' רוממה וברצות ה' תהי' תקומה לשום שארית בארץ לרוממה, ומה רבו מעשיך ה' בחכמה, ומאוד עמקו מחשבותיו לא כמחשבת בו"ד, **וממרום שלח ושפך רוח על לבות הגבירים קרובי מלכיות ושרים שנכספה נפשם לנחלת ישרים** לפדותה מידי האכזרים, אשר ירשוה עובדי זרים, וברצון האדירים לחלקם לעמינו בני ישראל המפוזרים... אמרתי עיני ה' במרום יגדל, וירום, **אף כי לב החסידים והצדיקים מרחוק עומדים** יודע ה' חוסי בו, כי לבבות ישראל הומה ומהמה מתי אבוא וארא, המאמינים לראות בטוב ד' בארץ החיים, אבל גדר דרכי' בעדנו ושבילי הישועה נסתרה, והארץ סגורה ומסוגרת, **ואין אתנו נביא וחוזה להאיר עינינו על איזה אופן לקוות וליחל, איך יפתחו שערי הישועה, אם ע"י נסים גלויים, שלא כסדר העולם** (כמאמר הנביא (ישעי' נב, ג): חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו, פירש"י: אלא בתשובה), **או סובב הדבר על גליות עמנו בנ"י שיתקבצו חנם במהרה בימינו, אבל ישיבת א"י ע"י עם ישראל כסדר העולם יתנהג, לפדות הארץ מידי האכזרים, ויהיה פתח תקוה על צמיחת ישועה שיבוא מעט מעט לשוב עליו ברחמים, עדי יבוא ישועה כוללת לכל ישראל בב"א,** כמאמר הנביא ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה (ירמיה ג) ודברים ככתבן (שלא ימלטו אלא אחד מעיר ושנים ממשפחה) או אחד מעיר מזכה כל העיר, (בשביל חסיד אחד שבעיר אקח כל העיר כולה) כדאיתא בגמרא סנהדרין (קיא ע"א). חפשתי בדברי התלמוד ומדרשים וזוה"ק למצוא און לי בענין זה והנה חתום תורה בלימודי, לבוא על בירור הדברים, פעם נראה כך ופעם נראה כך, (במד"ר פ' וירא), אמר רב הכל בחזקת סומין עד שהקב"ה מאיר עיניהן, שנא' ויפקח אלקים את עיני' ותרא באר מים, בכן אני תפלה לא־ל חי כי יאיר עיני בתורתו, ויפתח לבי להבין דברי חכמים הטמונים וגנוזים אף בגלויות הם נסתרים ודבריהם נכוחות וישרות, אמרות טהורות למתבונן בם, בעינים

מאירות ופנים מסבירות ויראני מתורתו נפלאות וינחני בדרך אמת דרך הטובה ללכת בה עד עולם:

(סנהדרין צ"ח): אמר ר' אבא אין לך קץ מגולה מזה, שנאמר ואתם הרי ישראל ענפיכם תתנו ופרייכם תשאו לעמי ישראל כי קרובה לבוא. ופי' רש"י ז"ל: כשתתן א"י פרי' בעין יפה אזי יקרב הקץ ואין לך קץ מגולה יותר מזה ע"כ עיי"ש. הרי שצריכה א"י להיות תחלה מיושבת מעם ישראל וליתן פרי' ואח"כ יקרב הקץ הגאולה, וכן למי שיעיין בפרשה זו (יחזקאל לו) שכל דברי הנביא עולה על אדמת ישראל תחילה כמאה"כ ונעבדתם ונזרעתם וכו' והרביתי עליכם אדם כל בית ישראל כולה ונושבו הערים והחרבות תבוננה וכו', נראה מזה שמתחילה תחל הישועה בישיבת הארץ, וכן כ' רצית ה' ארצך ואח"כ ושבת שבות יעקב (ובמד' שוחר טוב) מזמור פ"ה: זה שאמר הכתוב ארץ אשר ד' אלקיך דורש אותה תמיד, והקב"ה הופך ומהפך ומסתכל ונותן עיניו בה עד זמן שתרצה מעשיה להקב"ה, והמצוות שנצטוו ישראל עליהן אם הוציאו את המעשרות ועשו את השמיטין וכל המצוות שנצטוו בהן באותה שעה הוא מרצה מעשיה להקב"ה, וכה"א אז תרצה הארץ לכך רצית ד' ארצך ע"כ. וכן לענין זכרון משמע שהארץ נזכרת למעלה קודם ישראל שמתחילה כ' וזכרתי את בריתי וכו' והארץ אזכור ואח"כ וזכרתי להם ברית ראשונים מדברי חז"ל משמע ברור שצריך תחילה להתיישב בארץ עם מעט קיבוץ מישראל. (ראה לעיל פ"ג אות ב)...

ג. נפלאתי שלא שמעתי מאבות אבותינו נשמתם בגנזי מרומים, דרך סלולה אשר בדרך הזה נלך ובאותה מסילה נעלה, שיהיה קבלה בידינו שהיא התחלה לצמיחת ישועה, וידענו היטב כי כלו עיניהם מייחל ולא יבשו עיניהם מדמעה כל הימים מאין הפוגות, וראו שוממותינו ולא רפו ידיהם מתפלה ולהתנפל ולבקש רחמים עלינו, לו היתה קבלה בידם באיזה אופן שיפתחו לנו שערי ישע איך לא השאירו לנו להתנחם, כאשר נראה שיבא סיבה זו נגיל ונשמח שיבוא לפועל תקותינו, כמו שמצינו אצל יוסף הצדיק ע"ה, שמסר לישראל שיבוא הגואל בלשון "פקודה" ואח"כ ויאמין העם וכו' וכו' פקד ד' את עמו, ובידינו אין כלום כ"א לקוות ולייחל עד שירחם הש"י בלבדו ויעלה נחמה בשמים וינחם ד' ציון וירושלים, וכל אבליה בלא פעולת אדם בעולם... עוד נפלאתי בכל דור ודור יש צדיקים גמורים תופשי תוה"ק וחסידים כי לא אלמן ישראל, מדוע לא עלה על לבם זאת שישתדלו על ישיבת ארצה"ק ע"י אנשים כשרים אם זה יהיה פתח לתקות ישועתינו שיבוא ב"ב, או לכה"פ שיסכימו ויחזיקו ידי המתעסקים במצוה זו ששקולה כנגד כל המצות שבתורה, כדאיתא (בספרי דברים ס"פ ראה סי"ב, ותוספתא ע"ז פ"ה)

ובודאי שלא זה הדרך לצפות לישועה, ועוד לא הגיע העת ועונה, בגלל זה לא שמתי אוזן לשמוע ועינים לראות ולב להבין לכל הנעשה בענין זה, עד יבוא העת לחננה ויחננו ה' וכימי צאתנו מארמ"צ יראנו נפלאות בב"א... כמעט שעברתי מהם מצאתי (בס' שבילי אמונה בנתיב העשירי) וז"ל: כ' במדרש **כי יתנדבו הרבה מישראל תופשי התורה וחסידים ואנשי מעשה לבוא ולדור בא"י ולהתיישב בירושלים עיה"ק, איש איש כפי נדבת לבו ויצוץ בהם רוח טהרה והכשר חיבת הקדש אחד מעיר ושנים ממשפחה מארבע פינות העולם, וכאשר יתיישבו שמה למען האמת ניר ויתד נאמן בהר הקודש בירושלים וישמע הבורא ית"ש ויקרב קץ הגאולה** עיי"ש, עי"כ חפשתי במדרשים ולא מצאתי, אולי נאבד מהשלחת ידו, וכו'.

ובספר מוסד היסוד דף 294: לפי דברי אחדים מוותיקי כולל אונגרין היה גם הגאון ר' חיים זוננפלד מראשי הפעילים במפעל זה, שהיה כידוע נלהב גדול בעד הרחבת הישוב ושבהשפעתו המרובה קנה כולל אונגרין חלקה חשובה באדמת פתח תקוה. רבים מאחינו שבחו"ל היו פונים להגר"ח זוננפלד בבקשת עצה ע"ד ביאה לארץ, כמה מהם שאלו אם כדאי להתיישב בא"י אחרי שמעם שיש בה חילול הדת. הגרח"ז היה נוהג להשיב לשואליו אלה את התשובה הזאת: "רבותינו הגר"א הבעש"ט ובעל התניא והחתם סופר זצ"ל היו המעוררים הגדולים לקבוץ גליות וישוב ארה"ק". "בעל הרמזים", הרי"ר, הראה להגרי"ח זוננפעלד רמז לשמו בפסוק "כל עבודה בשדה" בגימטריא "יוסף (חיים) זאננפעלד".

פעולת האנשים הרחוקים מאד מתורה ומצוות למען ארץ ישראל חביבה לפני המקום

... אולם נפלאתי בזה תמיהות עצומות וחזקות: א) כי ראשי המתעסקים שהתחילו להשתדל במצות ישיבת ארץ ישראל במצוה גדולה וקדושה כזו, וכל המשתדלים היו אנשים שרחוקים מאוד מתורה ומצות ואינם יודעים עוד כלום להאמין שיתנחם הארץ עוד, ומכ"ש בביאת גוא"צ במהרה בימינו, כי המה כתינוק הנשבה בין הנכרים, ושוכחים עיקר שבת כי נתערבו בהוויות עוה"ז, ואיך יזכו המה במצוה זו תחילה וע"י פעולתם יהי' צמיחת ישועה לכוללת ישראל בתקותינו אשר אנחנו חיים בזה, הלא כ' אמר משל הקדמוני וכו' משורש נחש יצא צפע ומצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה ואיך ידרש ציון מאנשים כאלה. וכו' (ראה לקמן).

חזרתי ואמרתי אולי נתהוה מן השמים סיבה זו שנתעורר לבות הקיצונים שבדור לקנות שדות וכרמים בא"י למען יפנו מקום עבור האנשים הכשרים שיתנדבו לעלות לארה"ק, שיכלו לזון ולהתפרנס מצמיחת הארץ הק' ע"י ידו של הקב"ה המלאה והרחבה ולא ע"י מתנת בו"ד ולא יהי' דקדוקי עניות ח"ו, שמונע מתוה"ק וממצות, וכ"כ הרבה פוסקים, דכל שאין לו פרנסה מוכנת אין צריך לעלות, בתה"ד בפיסקא בסימן פח ובתשב"ץ ובר"ב סימן קכז ותשו' סימן כו וברפ"ק סימן קכז ובתשב"ץ קטן סימן תקנט ותקסא ובת' הרשב"ש סי"ב, בדרך הטבע מותר יעויי"ש. ראיתי כי מאת ה' היתה זאת והיא נפלאת בעינינו, שיתנו האדירים האלה על ישוב א"י, כי יש סיפוק בידם לעשות הן בקניות גדולות לחלקם לקטנים שיהיה אחוזה לכ"א להתפרנס ממנה די צרכו, וכן להשתדל אצל הממשלות יר"ה, להועיל אצלם רשיון שיכלו להתיישב הארץ עם ישראל בעוד שאנחנו משועבדים תח"י והארץ נמסר בידיהם, וכן עשו, ועלה בידם ב"ה והשיגו שמה רשיון מפי המלכות שמותר למכור ולחכור באר"י כל מיני מכירות לישראלים, והנה מצינו שאמרו חכז"ל בבחיר שבאבות שהשתחוה לקטן שבשבטים, מפני שהי' סיפק בידו לעשות, ותעלא בעידנא סגיד ליה, וכן גם אנחנו אין אנו צריכים לכפור בטובה ולהחזיק טובה במי שיש בידו לעשות ועושה טוב בעזה"י.... ועוד יש להכיר מזה חסדי הבורא יתברך איך שבעזהי"ת שאמונתו בוערת עוד בלב ישראל, וח"ו לא כבה נרם, שאפילו מי שרחוק מאוד מתורה ומצות וכמעט ששוכח עיקר שבת, עדיין אמונת ישראל טמון וגנוז בלבם, ובוער בקרבם בלבם, להפקיר ממונם ולשום עין על ארץ אבותינו לפדותה מידי אכזרים, שזה כאלפים שנה שארצינו עומדת ציה ושממה ואדמתינו כנחושה מהרה תבנה ותכונן. כל יושבי תבל כבר העלימו עין ממדינה זו.

אף בימינו חתרו למצוא מדינה ליישב אותה, עד שמצאנו מעבר לים מדינת "אמריקא" ונתיישבו שמה ריבוא רבבות ומתגדל בכל יום ויום, ועל אותה הארץ שהתורה מעידה בה שהיא ארץ זבת חלב ודבש לא שמו עין עלי', עד שנתן הקב"ה בלב כל קציני ישראל לפקוח עיניהם, לזכור אדמתנו, להוציא ממנה יניקה וגדלו והצליחו בה, אשר עד עתה לא היתה הארץ נותנת יבולה לבנ"י, כמאמר ריב"ל (כתובות קיב) ארץ ארץ הכניסי פירותיך למי אתה מוציאה פירותיך לערביים הללו שעמדו עלינו בחטאתינו יעויי"ש, ועתה יהי' כזאת בדורנו שבנ"י יונקים מאדמתה ב"ה ע"י פעולותיהם.

בודאי הערה מן השמים הוא שיעלה נחמה לפניו יתברך לזכור את הארץ ולנחם אותה, ואין זה כי אם בית שבונה השי"ת ברחמיו שישובו ישראל לארצם, אף כי העוסקים האלה אינם צדיקים כל כך, כבר למדנו אשר מאנשים פשוטים מבנ"י

ימצא בהם הקב"ה קורת רוח, ולפעמים יותר מן הצדיקים גמורים, שעצמיות ישראל הנשרש בהם מאבותיהם הק' עולה לרצון למעלה, יותר ממי שמשיג בעצמו השגות אלקית ומתפעל בהתבוננות שלו, ואפי' מסגל הרבה מצות ומעש"ט בעולם ע"י התבוננות עצמו, והשגה שלו, אעפ"כ כל מה דפשיט דעתי', טפי מעלי, כי רם ד' ושפל יראה, והנה אמרו חז"ל (כריתות ד"ו) אמר ר"ש חסידא כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינו תענית שהרי חלבנה מסממני הקטורת היתה, ואביי אמר מהכא ואגודתה על ארץ יסדה (ובמנחות כז ע"א) עד שיהי' כולן באגודה אחת צדיקים ורשעים, דומיא דעושין ואין עושין בזמן שאגודתה ביחד אז יסדה ע"כ. וכן פי' רש"י ז"ל בחומש, על סמני הקטורת "חלבנה", למדנו שאל [יהי'] נקל בעינינו לצרף עמנו באגודת תעניתנו ותפילתינו את פושעי ישראל שיהי' נמנין עמנו, הטעם בזה פשוט כי הקטן ושפל שבישראל כשמכניע א"ע לפני הבורא יתברך, ואין לו שום פתחון פה אלא שישראל הוא ונצרך לישועה, עולה לרצון העצמיות שורש ישראל שיש בו, ולפעמים נתקבל לרצון ולרחמים יותר מצדיקים גמורים שיש להם התפעלות ע"י בינה שלהם, ונמצא שההתעוררות רחמים רבים צריכים הכל לאותם הנמוכים שאין להם משלהם כלום, וקוראים אל ד' רק בעצמיות ישראל ונענים לטובה... נמצא שהצדיקים גמורים צריכים בזה להאגיד להם שבזכותיהם הם נענים, אלא שהם אינם עושים פירות והצדיקים עושים בהם פירות, אבל בהרצאה צריכים אגודה וד"ל, ומחמת זה אין אנו יכולין לשער עם מי שהקב"ה משתמש בעולמו שיבוא לפעול רצונו בעוה"ז, שימנע אותנו עי"ז להרחיק א"ע ממצוה גדולה כזו ששקולה כנגד כל המצות שבתוה"ק. ואפשר שיזכרנו השי"ת שיתגלה כבודו במהרה ע"י ישיבת ארץ ישראל שמוכן ומזומן לכל אחד אפילו למאן דלית לי' קידשה לעתיד לבוא, יהי' הקדושה במקום הזה ולא במקום אחר, ואין אתנו יודע במי חפץ הקב"ה יותר לקדש שמו על ידו במהרה, וזכות מי יגדל יותר בזה, וכו'. (ראה לעיל פ"ג).

נוכל לשער כי הדור שלפנינו שהיו גדולים וקדושים גאוני ארץ ולבם בתורתינו הק', והיו מיחלים שיבוא תשועה ע"י השר "מאנטיפיורי" שגם הוא לא הי' אז עוסק בתורה ועבודה כל הימים כידוע, ואנחנו בדור יתום כזה מה נאמר ומה נדבר אין לנו לראות ממי שיבוא הישועה, רק אם יפדה את ארצינו מידם יהי' מי שיהיה רק משורש נשמתן של ישראל המה יעזרם ד' ויחזק ויאמץ את ידיהם שיבוא ארצנו מהרה לידם, תקומה טובה תהיה לנו בעזר השי"ת שיצמח ישועה בקרוב אמן... עכ"ל.

האדמו"ר הג' הצ' ר"י מקוצק־פילעב, ענק הרוח אוהב ישראל וארץ ישראל

במאמר זה מתגלה לפנינו המחבר אדמו"ר גאון וצדיק נכדו של האדמו"ר מקאצק כענק הרוח עם לב גדול ורחב מלא רגשי אהבה לכלל ישראל וגעגועים לא"י, יחידי בהסביבה בפולניא החסידית בגישתו המקיפה והעמוקה וביחוד בדבריו האחרונים בהשאלה הגאולה שטפלו בה כל המתנגדים אז להתעוררות של שיבת ציון וכלשון המחבר "התמיהה העצומה שאנשים הרחוקים מאוד מתורה ומצוות כתינוק שנשבה בין הנכרים איך אפשר שע"י פעולתם תהי' צמיחת ישועה לכלל ישראל הרי משרש נחש יצא צפע", והוא משיב ומבאר ומלמד זכות ובא לידי מסקנא חיובית שאין דבר זה צריך ח"ו למנוע מלפעול לטובת הישוב בא"י.

ויש להדגיש שבשאלה זו טפלו אז כל גדולי ישראל שעסקו בישוב א"י וביחוד הגה"צ הרב רבי מרדכי עלישבערג זצ"ל רבה של בויסק (שקראו אותו מתוך הערצה: ר' מרדכי'לה בוסקער) וכן ממלא מקומו הגה"צ הרב הראשי לא"י רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל בהרבה מקומות בספריו[54], כולם העירו באותם הנקודות שהזכירם המחבר ובמכתבו שנתפרסם בספרו "שביל הזהב", (נכתב בשנת תרמ"ז), והוא מסתמך בעיקר על מה שלומדים מעליית עזרא שמקבלים צדקה מן האומות ככתוב בעזרא א, ו: "וכל סביבותיהם חזקו בידיהם", והשני' שמותר לחבר לדבר מצוה הרבה הלזו אפי' עוברים על דת שכתוב מפורש "כי נשאו נשים נכריות ובניהם מדברים אשדודית ויד השרים והסגנים היו במעל הזה", ובנחמי' כתוב שהי' דורכים גיתות בשבת ומוכרי מקח וממכר, ובכתביו הוא מדגיש שמבלי עזרת החפשיים בזמנו אי אפשר הי' לעשות גדולות למען א"י, (ועי' קדו' סט: רש"י ד"ה

54. ראיתי להביא כאן קול קורא נפלא שנכתב בשנת תרס"ז ונדפס בספר "לנתיבות ישראל" עמוד 208 וז"ל: כי אכן חיים וקיימים דברי קריאתו של רבן־של־ישראל הכהן הגדול אאמו"ר הרב [אברהם יצחק הכהן קוק] זצ"ל, אשר קרא לפני כארבעים ושלש שנים (בשנת תרס"ז) בלשון קדשו: "באו לארץ ישראל, אחים נעימים, באו לארץ־ישראל, הצילו את נפשותיכם, את נפש דורותיכם, ואת נפש עמנו כולו, הצילוהו משוממות וטמיון, הצילוהו מרקב והשפלה, הצילוהו מכל טומאה ורשעה, מכל צרה וצוקה, שהוא עלול אליהם בכל ארצות העמים בלי הבדל והפרש": "אחינו בני ישראל, אחים אהובים ויקרים, באו לארץ־ישראל, הלקטו לאחד אחד, אל תמתינו על סדרים ודברים רשמיים, אל תמתינו על רשיונות מרעישים ומפורסמים, עשו מה שתוכלו, המלטו והאספו באו לארץ־ישראל סולו סולו המסילה בעד עמנו האהוב והנדכא, הראו לו בפעל שדרכו כבר מוכנת היא לפניו וסלולה, אין לו מה להתישב, אין לו מה לדרוש, אין לו דרכים ונתיבות רבים, דרך אחד יש לפניו, ודוקא בה ילך, ובה הוא מוכרח ללכת, - דוקא לארץ ישראל". "עתה הגיע זמן תקומת היהדות בארץ־ישראל". "כי הולך לפניכם ה' ומאספכם אלקי ישראל" (ישעי' נב, יב) עכ"ל מאמר זה נדפס בשנת תש"י.

מסייע שעזרא הפריש הפסולין בבבל והליכן עמו לא"י), ואדמו"ר זצ"ל מטשארטקוב אמר שזה דומה למי שיש לו משפט מותר לו לקחת העו"ד המובחר ביותר ולא איכפת לנו איך הוא באמונתו, ולשיטה זו הסכימו גאוני הדור שעזרו לחברת ישוב הארץ, ומענינת תשובת בנו הרב רבי יהונתן אבד"ק ווילקוביסק נדפס בשיבת ציון (ח"א דף קג) וז"ל:

ביאורים למדרש תמוה

אמרו חכמים (ילקוט איכה ר' תתרלח): זכור אזכור כו' דכוותיה בני ישראל יושבים על אדמתם ויטמאו אותה, אמר הקב"ה הלוואי יהוין בני עמי בארץ ישראל אע"פ שמטמאין אותה. עד כאן דבריהם הקדושים.

ולמען לא יפלא בעיניך על דברי חז"ל אלה, אשר בהשקפה הראשונה המקרא הוא ההיפך מדבריהם, כי הלא כך אמר יחזקאל (לו, יז־יט): "בן אדם, בית ישראל יושבים על אדמתם ויטמאו אותה בדרכם ובעלילותם כטמאת הנדה היתה דרכם לפני. ואשפך חמתי עליהם על הדם אשר שפכו על הארץ ובגילוליהם טמאוה. ואפיץ אתם בגוים ויזרו בארצות כדרכם וכעלילותם שפטתים". והנני לבאר זה שיהיו דברי חז"ל מאירים ומזהירים: כי הלא בהשפקה הראשונה הנה המקרא סותר את עצמו, שהנביא אומר: "בית ישראל ישבים על אדמתם ויטמאו אותה כטמאת הנדה", מת בבית אין כהן נכנס לשם אבל נדה נכנס ויושב עמה על האיצטבא, ובלבד שלא תהא מנדנדת כו', כך השכינה שורה על ישראל אע"פ שהם טמאים שנאמר "השכן אתם בתוך טמאתם" (ילקוט שם), וכן פירש"י (ומפורש שם בילקוט בשנוי מעט): המשילה הכתוב לנדה שבעלה מצפה מתי תטהר כו' ע"ש, ואחרי כן הכתוב אומר ואשפוך חמתי כו' ואפיץ אותם בגוים? וכדי לבאר את הפליאה הזאת פירשו חז"ל שכל העבירות שבעולם אם אדם עובר עליהן אינן מחייבות חובת גלות, והוא מפני שהן כטמאת הנדה שבעלה יושב עמה על גבי אצטבא אחת, אבל גלות בא לעולם רק ע"י ע"ז ג"ע ש"ד וכו' כמפורש באבות פרק ה. ודע לך שכבר הורה לנו הזמן כי כל ישיבת ישראל בארצות גלותם היתה ישיבת עראי, וכן אמרו חז"ל בירושלמי (מסכת ביכורים): "בן אדם בית ישראל יושבים על אדמתם - כל ישיבה שלך לא יהא אלא על אדמתם", וכן הוא בילקוט שם. וא"כ באור הכתובים כך הוא: "בן אדם" - דע לך - "בית ישראל" - אינם נקראים - "יושבים" - כ"א - "על

אדמתם", ואע"פ שמטמאין אותה כי טומאתם היא - "כטמאת הנדה" - שבעלה יושב עמה על גבי איצטבא אחת, ועל זה לא אשפוך חמתי עליהם להגלותם ח"ו, ועל מה אשפוך חמתי לחייבם חובת גלות? - "על הדם אשר שפכו" - זה "שפיכת דמים" - "ועל הגילולים" - זה ע"ז, וכדברי חז"ל במשנה דאבות.

הגדתי למעלתו את כל לבי כו' מאמין אני בישועת ה' ית"ש, כי יטהר את לב היושבים על אדמת קודש לשמור את תורתו ויעזרנו למען שמו, הלא כה דברי אחד אחוז באהבת ציון דורש בכבוד.

יהונתן בהגאון מוהר"מ עלאסבערג ז"ל, חופ"ק וואלקאוויסק

וכן השתמשו במדרש זה הרבה רבנים במכתביהם.

יש להעיר שבנקודה זו הביע אביו מוהר"מ ז"ל במאמרו הנדפס בלבנון תרל"ד שיטה אחרת וז"ל: ומכאן אתה למד אזהרה כפולה לבלי להרבות ישוב א"י מעבריינים מחללי שבת וכדומה חלילה, ומוטב שישארו בחו"ל ולא יטמאו אדמת ה' וכו' עיי"ש.

מכתב חשוב מכ"ק אדמו"ר מהר"י מטשורטקוב זצ"ל

ראיתי להביא עוד פי' יפה במדרש איכה שיש במכתב כתב-יד הגבאי של כ"ק אדמו"ר מוה"ר ישראל מטשורטקוב זצל"ה שכ' להגרא"ז האלפערין זצ"ל שהי' רב בדענאוועו [ולבסוף ימיו באה"ק יו"ר ועד לטהרת המשפחה].

ב"ה, ערב ר"ח אלול תרצ"א ווין כעת זעמערינג. הנוטה כדוק שמים וכו' כבוד וכו' כש"ת מהו"ר אפרים זלמן האלפערין נ"י רב בדענוועו ארה"ב.

ועל המאמר שראה בס' ילקוט שמעוני איכה תתרל"ה צ"ה זכור תזכור בית ישראל יושבים על אדמתם ויטמאו אמר הקב"ה הלואי בני עמי, בא"י אף שמטמאים אותה, השיב כ"ק אדמו"ר צי"ע שליט"א בזה"ל, מפי קדשו יקרא ואני כתבתי על שלחן קדשו, בלי מגרעת ובלי יתרון ח"ו, שמעתי פעמים רבות מאבינו אבי מו"ר הקדוש זצ"ל כי לוא התיישבו בני ישראל כחצי מליון בארץ הקדושה כי אז קרבו הגאולה, עכ"ל הקדוש.

והבעל דבר יודע מזה והקדים הוא בקיבוץ קהל גדול ערטילאיים מזיקי הדת,

והפיח בקרבם חיבת הארץ ויעפילו לעלות שמה, עבדו את האדמה ויעשו פרי תבואה...

אמנם חללו את הקודש... והצליח מעשה שטן אשר עי"ז נתבטלו החרדים מלעבוד בישוב הארץ ויסוגו אחור מאחוז בארץ לעבדה ולשמרה. את כל זה צפו חכמינו ז"ל ברוח קדשם מה שיהי' באחרית הימים, ולא הי' רוחם נוחה מזה, כי המה ידעו שאם מרבים העם החרדים לדבר ה' להתישב בארץ בהצטרפם יחד עם קדושת הארץ תתגבר הקדושה. וערלי לב היו נכנעים תחתם וישובו מדרכם.

וזה הבליטו באמרות קדשם, הלואי יבואו בני עמי, כי ימצאו שמה אלה אשר טמאו את הארץ אל ישגיחו בבזה ואל יראו, ועל זה יעמדו עדים כי הלא גם במדבר עלה ערב רב וימרו פעמים רבות, על כל זה, רבו המקדישים ומטהרים, ויביאם ה' אל דביר קדשו, כן נזכה שיביאנו לארצנו ומלך המשיח בראשינו בבא"ס, והי' ה' למלך עלינו ועל כל העולם במהרה בא"ס. ע"כ לשונו.

מ"ש בשם אביו ז"ל זה דבר פלא שהוא היחידי מבין גדולי האדמו"רים שדיבר באופן גלוי ע"ד מספרים גדולים כאלה, ולא הזכיר כלום מהשבועות והאיסורים. כנראה, שחשב שזה יהי' באופן שיקחו רשות ואין איסור. וכן מזה שלא נזכר ברמב"ם ושו"ע, ע"כ דס"ל שאין זה ענין של הלכה למעשה. או דס"ל שהשבועות תלויות זו בזו וכיון שהגויים בטלו השבועה שלהם ממילא נתבטלה גם השבועה לישראל, וכמש"ל בהערה מהמרש"ק זצ"ל. או דס"ל כמ"ש הרמב"ם באגרת תימן שענין שבועה היא על דרך משל.[55] או דס"ל דהוה "עת פקודה" וממילא ליתא להשבועה, וכמו שהבאתי לעיל פ"ח לשון המת"כ בב"ר פצ"ח: כלומר לעת הקץ יהי' א"כ מותרים לעלות בחומה. או דמפרש כהמהר"ל דשבועה כאן פירושה גזירה, וכשנתעוררו זה סימן שבטלה הגזירה. ושיטת הגר"א בפ' לשה"ש שהשבועה היתה רק על בנין ביהמ"ק, לפנינו שבעה פירושים על כוונת השבועה, ובמכתבו של בעל אור שמח שבימינו שהאו"מ החליט על קום מדינת ישראל אזלא איסור השבועה. וי"א שהשבועה היתה רק עד סוף אלף החמישי.

ויש להעיר מה שמבואר בהקדמת עץ חיים לרבינו חיים וויטאל וז"ל אמר עוד במדרש הנ"ל ובג"ד השבעתי אתכם בנות ירושלים וכו' פירוש הדברים כי הנה

55. וז"ל: ולפי שידע שלמה עליו השלום ברוח הקודש שהאומה הזאת באורך זמן גלותה תפצר להתנועע בלא עתה הראויה ויאבדו בשביל זה ויבואו עליהם צרות הזהירם מלעשות זה והשביע האומה על דרך משל ואמר (שה"ש ב, ז): השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ.

היתה השבועה הגדולה לאלקים שלא יעוררו את הגאולה עד שאותה האהבה תהי' בחפץ ורצון טוב כמ"ש עד שתחפץ וכו' וכבר אמרו רז"ל כי זמן השבועה היא "אלף שנים" כמ"ש ז"ל בברייתא דר' ישמעאל בפרקי היכלות כו' וכן בזהר וירא דף קיז כו', דאיהו יומא חד גלותא דכנסת ישראל וכו':

לפנינו שני פירושים יפים במדרש איכה, ולפענ"ד יש להוסיף עוד בביאור לשון המדרש התמוה עפמ"ש לעיל לבאר שהמתבונן כראוי במצב היהדות בעולם רואה שבשביל האנשים הרחוקים מן הדת שבאו לא"י, מאיזה טעם שיהיה, בשבילם זהו בוודאי ישועה גדולה, מפני שאם היו נשארים בחו"ל היו עלולים הם וילדיהם להתבולל ממש בין הגוים כמו שאנו רואים המצב של הדור הצעיר של יהודים בעולם שאינו דתי, משא"כ בא"י נשארו יהודים, ויש תקוה שבזכות המצוה הגדולה של בנין הארץ שהם מקיימים, וזכות מסירת נפשם להגנת ישראל סוף סוף תתעורר אצלם הנשמה היהודית שכן הם בני אברהם יצחק ויעקב שיחזרו וישובו לדת ישראל ולקיים מצות, ואנו המאמינים בביאת הגואל הרי אז סוף סוף יחזרו בתשובה הם או זרעיהם, משא"כ אם נשתקעו כבר בחו"ל עלולים הם להכרת לגמרי מכלל ישראל. ויש להשתמש בלשון הגמ' קדושין כ: הואיל והלך זה ונעשה כומר לע"ז אימא לידחי אבן אחר הנופל ת"ל גאולה תהיה לו וכו', כי היכי דלא ליטמע בין הנכרים, וברש"י שם הא אהדריה קרא לכל ישראל לרחם עליו ע"כ.

וזהו הפי' במדרש איכה ג, כ: בן אדם, בית ישראל, יושבים על אדמתם ויטמאו אותה אמר הקב"ה הלואי היו בני עמי בארץ ישראל אע"פ שמטמאין אותה ע"כ. כלומר אלה היהודים שהם בבחינת תינוק שנשבה כשהם בחו"ל עלולים הדורות שלהם להתבולל בין הגוים לגמרי והם אבודים ונכרתים מעם ישראל, משא"כ בארץ ישראל אע"פ שבדרכיהן מטמאין אותה, זה רק לפי שעה, כי הנביא יחזקאל בעצמו שם פסוק כה אומר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם וכו', וכמו שנתבאר לעיל.

ומצינו כעי"ז בסנהדרין (פב, א) הלכה לענין קנאין פוגעין בו אם נהפך זמרי והרגו לפנחס פטור אע"פ שמותר לפנחס להרוג את זמרי, יש לו רשות לזמרי להציל את עצמו. ארץ ישראל היא בבחינת ערי מקלט ליהודים הרחוקים מן הדת. וראה לקמן עמ' 228 המשך המאמר.

עוד פירושים במדרש תמוה

בספר "נחלה לישראל", נדפס בירושלים שנת תרמ"ב, [לשון שער הספר: על קדושות ומעלות ארץ ישראל מכתבי הקדש של מר זקיני הרב הגאון הגדול צדיק ועניו [ישראל זאב הלוי זצ"ל] שהי' ראש ב"ד בק"ק אויהעל במדינת אונגרין יותר מארבעים שנה ולעת זקנתו תקע אהלו בעיר הקודש טבריא, [נפטר בן פ"ב שנים ביום ח"י סיון שנת תרכ"א]. בק"ק אויהעל הי' הראש בית דין אצל כ"ק אדמו"ר מוה"ר משה טייטעלבום זצ"ל בעל ישמח משה, ואחרי פטירתו עזב את אויהעל ותקע אהלו בטבריא. [והעיר תשומת לבי לספר זה כ"ק אדמו"ר מוה"ר יקותיאל יהודה הלברשטם שליט"א מקלויזנבורג המייסד של הקריה הנפלאה "קרית צאנז"].

בספרו זה מביא המחבר את המדרש איכה הנ"ל הרבה פעמים ומפרשו בסגנון שונה ובששה מקומות מפרשו פשוטו כמשמעו: אע"פ שמטמאין אותה, מדבר מרשעים גמורים שהיו בזמנו בארץ ישראל, מוסרים ממונם של ישראל וכו' ממלאים כרסם בממונם של עניים הצועקים חוצה העטופים ברעב וכו' "אפשר כי הוא יתברך חפץ חסד הוא ועד יום מותו יחכה לו לתשובה אולי ישוב ושב ורפא לו". עיי"ש פל"א דף לט.[56] להלן נביא קטעים אחדים:

בפי"א דף יז: במדרש הלואי יהון בני עמי אעפ"י שמקניטין אותי, עכ"ל, הרי להדיא אעפ"י שמקניטים אותו נקראו בנים וכ"ה בפ"ק דקידושין לו. איכא מ"ד בין כך ובין כך קרואים בנים וכי תימא סכלי [שאין בהם אלא שטות] הוא דמקרי בני, כי לית בהו הימנותייהו [כשהם רשעים] לא מיקרו בני, וכו', שנא' בנים משחיתים, ע"כ.

שם פרק לג: ומעתה כמו באילני סרק שנדין אנו בהם שלא לקצצם ע"ש העתיד, כן בני אדם שאינם מהוגנים הנמשלים להם, הגם שלפי ראות עינינו ראויי' הם שהארץ תקיא אותם בעודם חיים, אין לנו אעפי"כ רשות לבזותם, כי עתידים הם לעשות פירות, ובפרט עפ"י מ"ש בכמה מקומות בשם ילקוט איכה שאומר הקב"ה

56. וראיתי למחבר שכותב בספרו: "והאפיקורסים אומרים פי זר בדברי הילקוט סוף מגילת איכה, אמר הקב"ה הלואי היו בני עמי בארץ ישראל אע"פ שמטמאין אותה. ומבאר כוונת המדרש בני עמי היינו בני אדם מקיימי מצות אע"פ שמטמאין אותה: שאף העובדים את השי"ת פחדו מירושת הארץ יען שאין צדיק בארץ ולא יחטא וזה מביא טומאה לארץ, ועל אלו אמר הקב"ה אע"פ שמטמאין אותה לפעמים מחמת חטא. והוא ברור ומפורש בדבריהם". ע"כ. והנה פי' זר שמיחסו להאפיקורסים, מבואר בס' הנ"ל שמחברו הי' ראש בית דין אצל זקינו זצ"ל.

בתפארת יהונתן פר' שלח על המרגלים שהוציאו את דיבת הארץ, "לשם שמים" שאמרו "שארץ ישראל אינה סובלת טמאה ושקוצים כלל, ולא היו מחזיקים לישראל לצדיקים וחסידים כלל".

הלואי יהון בני עמי אעפ"י שמקניטין אותי אעפ"י שמטמאין אותה, ע"כ, ועי' פי"ב ופכ"ב.

ושם פל"ב: הנה כתבנו לעיל בשם הספרים אותן המרננים בגנות א"י הם מגלגולי ניצוצי דור המדבר כמש"ל פי"א כו' על כן נתעורר עתה הצרעת נושנת חוזר וניעור כו', ע"כ.

ושם פל"ב: ולא עוד הרי אותן המדברים על יושבי ארץ ישראל והם לבוז ולקלון בעיניהם, א"כ מסתמא בלבם ובמחשבתם גם פחיתת א"י גופא, כי חושב בלבו שאין עתה ממש בקדושת ארץ ישראל, כי לא נראה ולא ניכר שום רושם בבני אדם את קדושתה, כי ריק הוא כמו חו"ל ושאר ארצות. אבל האנשים האלה הם חוטאים בנפשותם, כי באם אינם מודים בקדושת הארץ ואינם מאמינים בזה, א"כ ממילא שוב אינלהם חלק ונחלה בקדושת ארץ ישראל, א"כ לפ"ז הרי דינם נחתך עפ"י גמרא סנהדרין ריש חלק, הכופר בתה"מ אינו עומד בתה"מ, ואמרו שם בגמ' הטעם מדה כנגד מדה וכו', ע"כ.

לא אמר ארץ חמדה לא יוצא ידי חובתו

ובהקדמה של הספר כותב רעיון נפלא, וז"ל: היעלה על לבנו להתרעם על ארץ ישראל ולמאס בה חלילה כו' ועל זה אמר דוד המלך ע"ה בתהלים ק"ו, כ"ב, וימאסו בארץ חמדה לא האמינו לדבריו וקראי על דור המדבר דור המרגלים כו' ובברכת המזון הרי ע"פ דינא בגמרא והרמב"ם וטוש"ע באם לא אומר ארץ חמדה כו' אפילו בדיעבד לא יצא ידי חובתו, וכבר כתבתי במקום אחר דגם אם אמר ולא כיון פי' המלות ג"כ לא יצא, ע"כ. ולפי דבריו נמצא דבר חידוש, דמי שמדבר בגנות ארץ ישראל אפילו אם זה אמת, הוא בכלל "וימאסו בארץ חמדה", והוא כופר בהנוסח של ברכת המזון ארץ חמדה טובה ורחבה וגו', א"כ לא רק שאינו מכוין פי' המילות אלא מוסכם בדעתו להיפך ממש, שאינה ארץ חמדה אלא... א"כ יש חשש גדול שאינו יוצא בברכת המזון מפני שארץ חמדה היא דבר נצחי, כמבואר במדרש תנחומא, שנקראת ארץ חמדה שחמדו אותה האבות (ובמדרש שכל או"ה חומדין אותה). והרי אז עדיין הי' הכנעני בארץ, ובכל זאת נקראת אז כבר ארץ חמדה טובה ורחבה, א"כ רואים אנו אפילו בזמן שהאנשים שבה חוטאים מ"מ היא נקראת תמיד לנצח ארץ חמדה.

ישוב ארץ ישראל זכות אפילו ליהודים הרחוקים מדת

יש להביא ראי' לפי הנ"ל במד' איכא, מהלכה פסוקה במכות ז. ברח וכו' מחו"ל לארץ סותרין את דינו מפני זכותה של ארץ ישראל, ופירש"י: אולי תועיל למצוא לו פתח של זכות: וברש"י לא ברור אם קאי על הנידון למיתה או על הב"ד.

אמנם מדברי הריטב"א: כשברח מחו"ל לארץ, דדלמא מהניא ליה זכותא דאר"י, לאשכוחי ליה זכות הצלה. נראה מלשונו: מהניא "ליה" שקאי על המתחייב מיתה שזכות אר"י יועיל להצלתו, וכן היא כוונת רש"י, וכ"כ הלח"מ דזכותא דא"י מסייעא ליה.

ובמאירי: מפני זכותה "וכבודה" של ארץ ישראל, נראה מלשונו שזהו רק מזכותה של הארץ ולא של הב"ד או של הרוצח.

ובתפארת ישראל במשנה שם: ואעפ"כ באותו ב"ד אין סותרין, אעפ"י שמושבן השתא באר"י ואיכא למימר "אוירא דאר"י יחכימם השתא טפי ממעיקרא" (כב"ב דף קנ"ח), עכ"פ לא לירעו נפשייהו, ותו כיון דכבר גמרו דינו לחיוב תו לא מצו חזו ליה זכותא וכו'. מלשון משמע דסבירא ליה דהזכות של אר"י מיירי על הב"ד שימצאו זכות בדין. ונראה שהמלים "מפני זכותה של אר"י" המה הפי' של הגמ' בדברי רבי יהודה, כי בתופסתא סנהדרין סופ"ג: הגי' "ושברחו מחו"ל לארץ אין ממיתין אותן אלא נדונין כתחלה". ובקה"ע אין סומכין על דין של ב"ד שבחו"ל. כלומר שלא יהי' נשמעין לב"ד של חו"ל. ונראה שלפירוש זה כיוון המאירי מפני זכותה וכבודה של א"י, כלומר שאין לב"ד של א"י להרוג על סמך ב"ד של חו"ל, אלא המה בעצמם צריכין לדון בתחלה, ואין זה ענין כלל לזכות מצות ארץ ישראל של הנידון שברח מחו"ל לא"י. וכן לפמ"ש התפ"י נראה כן.

אמנם לפ"ד הריטב"א הפי' הוא זכותה של א"י של הנידון למות, ויש לה"ר לפי' הריטב"א ברש"י מלשון הגמ' (ר"ה טז:) ואידך ההוא זכותא דא"י הוא דאהניא לי' לאברהם אבינו, וכאן הרי הפי' כפשוטו מצות ישיבת הארץ. וכן בערכין (לב:) משה לא בעי רחמי דלא הוה זכותא דא"י אלא יהושע דהוו לי' זכותא דא"י. וכן פי' הצפנת פענח במכות שם, שהכוונה על זכות מצות ישיבה בארץ ומסתפק מהו הדין בעבד ושפחה.

אמנם צריך ביאור לשיטת רש"י והריטב"א מה הפי' שיש לו להנידון למיתה למשל משום חילול שבת, זכותה של א"י, הרי לא כתוב תנאי והנ"מ שהוא חוזר בתשובה, ואומר שלא יחלל שבת מהיום והלאה אפילו בצנעא, ואנו רואין שכן הוא נוהג, ואם לאו אין סותרין את דינו, ומוכח שאין הדין תלוי בתנאי, ואפילו אם

אפשר שהוא ממשיך לחלל שבת בצנעא ג"כ סותרין את דינו שבזכות מצות א"י ימצא לו ב"ד זכות להצילו ממיתה שנתחייב על עבירה שעבר מקודם. ויש לשאול, אדם שמחלל שבת ואינו שומר מצות התורה איזה זכות היא לו הישיבה בארץ?

ובתורה שלמה שמות פכ"ג אות שעט, הבאתי מ"ש ביראים סימן שט"ו (פו): לא ישבו בארצך יוצרנו יודע לב האדם הזהיר בהיותיד ישראל תקיפה שלא יניחו לשבת אנשים רשעים ומחטיאי אדם בארץ ישראל [כתיב בפרשת ואלה המשפטים לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי], אע"פ שכל הענין אינו מדבר אלא בז' אומות כיון דכתיב פן יחטיאו אותך לי למדנו שריבה כל המחטיאין, ואפילו החולקים על היראים עיי"ש בפי' תועפות ראם ואין בזה לאו גמור, מ"מ לכ"ע אדם פושע עובר על התורה אין ישיבתו בא"י רצויה ואדרבא עונשו יותר גדול כמו שאמרו אינו דומה חוטא בפלטין של מלך לחוטא חוץ לפלטין.

אמנם מצינו במדרש ב"ר פע"ו מובא בתו"ש בראשית (פל"ב אות מט), עיי"ש בביאור ויירא יעקב: אמר כל השנים הללו הוא יושב בא"י תאמר שהוא בא עלי מכח ישיבת ארץ ישראל כו' הוא בא מכח כיבוד אב ואם, וביפ"ת: זכות ישיבת א"י וכבוד הוריו, ושם הבאתי מכת"י מדרש הבאור: אמר יעקב שמא בזכות כבוד אב ואם שהיה מכבדם הוא יכול לי, ויצר לו שמא מכח ישיבת א"י שהיה עשו בתוכה ואני חוצה לה הוא יכול לי. ומכאן ראי' למ"ש בתו"ש פי"ב (אות קכט) פי"ג (אות ד'), פט"ז (אות טו), דמזמן שאמר הקב"ה לאברהם כי את כל הארץ לך אתננה, יש בה מצות ישיבה.

ומבואר שאפילו עשו ג"כ יש לו זכות של ישיבה בארץ. אע"פ שלפי דברי חז"ל לא שמר אפילו ז' מצוות ב"נ. וצ"ב מהו הזכות?

ובשו"ת אבני נזר יו"ד סימן תנ"ד-תנ"ז בסוף אות י"ד העיר בענין זה וכ' וראי' מיעקב אבינו ע"ה שהי' מתירא מעשו שמא בא עליו מכח ישיבת א"י, אף שכל התועבות אלה עשה, וע"כ משום שכיבד את הוריו הי' טפל ליצחק וסובלתו הארץ אגב יצחק, ע"כ. ושם מביא שיש שדחה, הרי עשו באמת לא הי' טפל ליצחק כי לא הלך בדרכיו עיי"ש סימן תנ"ז, ויש שהקשה כמ"ש לעיל מדברי היראים שיש איסור לרשע משום לא ישבו בארץ א"כ איך זה נחשב למצוה ולזכות. (ויש שמתרץ בדרך דרוש שאין הכוונה לזכות של מצות ישיבת א"י אלא שקיים שאר מצות כמו שאמרו איך מעשרין את התבן וכו'. ואין משיבין על הדרוש ופשוט הוא כי הלשון "שמא הוא בא אלי מכח ישיבת א"י", פי' מצות ישיבת א"י וכמו שאמרו במצות זכותה של א"י).

ובס' שיבת ציון ח"ב דף 64 כתב הגרא"ד ראבינאוויץ תאומים זצ"ל להעיר על מ"ש המדרש הנ"ל שאמר: שמא הוא בא עלי מכח ישיבת א"י, והעיר מסוטה (כ"א ע"א): אלימא זכות דתורה מי מגניא כולי האי והרי אינה מצווה ועושה היא. וא"כ קשה ה"נ למה נתירא יעקב אבינו מפני זכות מצות ישיבת א"י והרי אינו מצווה כלל ע"ז.

והביא דברי רבותינו ז"ל בירושלמי פ"ד דתענית סוף הלכה א' ובשילהי פתיחתא דאיכה רבתי וז"ל: אר"ז בוא וראה כמה חצופה א"י שהיא עושה פירות, ולמה היא עושה פירות תרין אמוראין (כ"ה בירושלמי שם, ובמדרש שם ר"ח וריב"ל), חד אמר מפני שמזבלין אותה וח"א מפני שמהפכין את עפרה כו', ועי' כתובות ק, ב.

וזה שאמר ר"ז בוא וראה כמה חצופה א"י שאינה עושה כביכול רצון השי"ת שהיא עושה פירות, ואף בזמן הזה שגלו ישראל מעליה ונתקללה כבר מברכתה הטובה שהיה לה מאז, וזהו חוצפא יתירא! - ולזה פריך ולמה היא עושה פירות, ר"ל מדוע עושה כן השי"ת שתעשה פירות לזולתנו? לזה אמר מפני שמזבלין אותה או שהופכין את עפרה, וכך הכוונה: דהואיל שעוסקים בישובה, לכן עומדת להם זכות מצוה זו ונותנת להם פירותיה המבורכים אף בזמן הזה לשבוע מטובה. ואותו זכות יש גם לעשו. ויש להוסיף הטעם שמזבלין אותה ומהפכין בעפרה, שבזה משבחין את הארץ, וכח זה הרי ישאר בשביל ישראל שעתידין לשוב ארצה. וזה הוא זכותם.

והנה מצות הישיבה בארץ מצאנו כבר אצל אברהם כמבואר לעיל בגמ' ר"ה טז. זכותה דא"י (ועי' יבמות סד. ובתו"ש בראשית פט"ז אות טו), ולפ"ז גם לעשו זה נחשב לזכות, אמנם עשו הרי היה קודם מ"ת, ואולי ס"ל למ"ד זה בב"ר שכן קיים ז' מצות ב"נ ולא כמ"ד שלא ס"ל כן. א"כ אין ללמוד מעשו לנידון דידן גבי מי שנדון למיתה.

ולתרץ הדברים נראה כמו שביארתי לעיל, שיש כאן ג' נקודות של זכות שיש בישוב הארץ אפילו לאדם שעזב את התורה: א. אדם כזה באם מקום דירתו בחו"ל הרי הוא עלול להתבולל בין הגוים, והדורות שלו נכרתים לגמרי מעם ישראל, וכמו שאנו רואים לדאבונינו חלקים גדולים מעמינו בחו"ל יום יום הולך ומתבולל. ואצל אדם כזה הרי ארץ ישראל בבחינת ערי מקלט, שלכל הפחות נשאר יהודי. וסוף סוף הוא נמנע מכמה חטאים שהי' עושה בחו"ל ולדוגמא אפילו חילול שבת בחו"ל הוא אצלו יום חול ממש, וכאן ממילא הוא ממעט בחילול שבת וכן בשאר איסורים, עושה כאן פחות עבירות ויותר מצוות מבחו"ל, ברצון או שלא ברצון. ב. יהודי הגר

בארץ הרי הוא מעבד את הארץ ובונה אותה וזה הוא מצות בנין ארץ ישראל, ולהלן הבאתי מה שלמדו בגמ' סנהדרין גבי עמרי שזכה למלכות מפני שהוסיף עיר בא"י אע"פ שהי' עובד ע"ז בכל זאת הי' לו זכות של בנין הארץ. ג. יהודי הגר בארץ הוא מגן בנפשו על הארץ וזה זכות גדולה בשבילו. על אלה הטעמים י"ל שנקבעה ההלכה שהנדון למיתה בחו"ל וברח לא"י סותרין את דינו מפני זכותה של א"י. ויש לקוות שבזכות מצוות אלו הנ"ל יזכה הוא או יוצאי חלציו לשוב בתשובה. בוודאי יש מיעוט קטן שהם רשעים להכעיס מסיתים ומדיחים ואם לא ישובו מדרכם הרעה, יקוים עליהם שהארץ תקיא אותם, ועליהם נאמר ותבואו ותטמאו את ארצי וגו'.

בס' קדושת הארץ (ירושלים תר"ל) מובא בס' ברכת הארץ (ירושלים תרס"ד) דף כ"ד וז"ל: לענין זכות ישיבה בארץ ישראל אפילו לאדם שעזב התורה, אין עבירה יכולה לכבות מצות ישיבת א"י כיון שמצוה זו של וישבת בה היא תמידיות כ"ש הרמב"ן במנין תרי"ג מצות, ישיבת א"י כל עת וכל רגע שהאדם בא"י הוא מקיים המצוה הזאת א"כ כמו שאין עבירה מכבה תורה מפני שהיא מצוה תמידיות כך אין עבירה מכבה מצות ישיבת א"י שהיא ג"כ מצוה תמידית וכן כ' בספר שה"ח שאין עבירה יכולה לכבות המצוה של ישיבת א"י כיון שאז"ל בספרי ששקולה המצוה של ישיבת א"י כנגד כל המצות שבתורה, כי כמו שאדם מקיים מצוה של ישיבת סוכה בסוכה, וזהו עיקר מצות סוכה אכילה ושתיה ושינה ובשעה שהולך לסוכה כדי שישן בסוכה בזה עושה שאפילו בשעת שינה שאין לו דעת אפ"ה מקיים המצוה שלו כך שורה על האדם המצוה של ישיבת א"י אף בהקבר כיוון שבא לא"י להקבר בה כי בוודאי לא חמדו האבות קבורת א"י רק בשביל שהוא רצונו ית' ובקללה כתיב ואתה וכל ביתך וגו' תבא ושם תמות ושם תקבר והש"י אין חפץ בקללה רק בברכה, ע"כ.

ועי' ספר המקנה כתובות פרק י"ג דף קע"ט, שם בגמרא, שכל הדר בא"י שמעתי להקשות דלשון דומה משמע שבאמת אין לו אלא דומה כמי שיש לו והדר קאמר וכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו משמע דבאמת יש לו א"כ העלה חו"ל יותר במעלה ח"ו וע"פ פשוטו נראה שלק"מ דודאי לא יעלה על הדעת שלא יהי' קבלת אלקות בכל המצות שבתורה כ"א במצות דירת א"י והלא כתיב אף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם וגו' כי אני ה' אלקיהם ונאמר בהרבה מצות אני ה' אלקיכם אשר הוצאתי וגו' א"כ כל המקבל עול תורה ועול מצות הוא אשר יש לו אלוק' וכן להיפך בפורק מעליו עול תורה ועול מצות, אלא שאמר במעלות א"י דכל הדר בו אפילו במצוה זו לבד כבר דומה למי שיש לו אלוק' כדכתיב לתת להם וגו' וכל הדר בחו"ל

אפילו מקבל עליו עול תורה ועול מצות ובאמת יש לו אלוק' מ"מ כיון שדר בחו"ל הוא דומה כמי שאין לו אלוק' והטעם בזה נראה מפני שא"י כתיב בה ארץ אשר ה' אלקיך דורש אותה ונאמר במקום המקדש וזה שער השמים שכל הארצות ניתנו תחת המזלות כדכתיב אשר חלק ה' לכל העמים, והם מקבלים מהשי"ת ומשפיעים א"כ הם ניזונים ע"י שליח כמו שיבואר לקמן, אבל ארץ ישראל מושפעת מהשי"ת בכבודו ובעצמו. והוא שאמר שלמה בתפילתו והתפללו דרך ארצם שאף בהיותינו בשאר ארצות כלנו מכוונים לבינו לבית קדש קדשים כדאיתא במשנה כדי שיומשך השפע עלינו מן השי"ת וכו', ודבריו צריכים ביאור, ואכמ"ל.

הסכמת שני גדולי הדור מפולניא להקונטרס של הגה"צ מקוצק־פילעוו

יב. הקונטרס הנ"ל "שלום ירושלים" משתרע על פני 50 עמודים כפולי טורים ובו מברר הגה"צ המחבר בבקיאות ועמקות שאלה זו להלכה.

את הקונטרס הנ"ל שלח לשני גדולי הדור בפולני' בשעתו, להרב מקוטנא ולהרב מסאכאטשאב, וקיבל מהם תשובות נלהבות ואלה תשובותיהם:

("ישועות מלכו", שו"ת יו"ד סימן סו, דף 48):

ב"ה יום עש"ק מצורע תרנ"א לפ"ק פה קוטנא.

סמוך לגאולה יעלה מעלה מעלה, כבוד הרב הגאון בוצינא קדישא מגזע תרשישים כש"ת מו"ה ישראל נר"י בקאצק יצ"ו.

אחדשה"ט. ע"ד שמעכ"ת חש לדברי הרמב"ם בה' מלכים, ולפי דעת הכ"מ העולה מבבל אפילו לארץ ישראל עובר בעשה, והוא אינו מובן שרי זה לא נאמר אלה על ארץ בבל בפרט ולא על שאר חוץ לארץ, והטעם כי אחרי שהם נתרשלו בימי עזרא, ולא רצו לשוב כי לא חשבו זאת לפקידה גמורה שצריכים לישב שם כפי נבואת הנביא עד פקידה האחרונה, אבל בני מדינות הללו שהם מגולי טיטוס שנגלו מא"י עם שאר בני הארצות אינם בכלל זה, והוא מצוה גדולה, וכו'. אמנם גם לפי דעת הרמב"ם שחשב זאת למ"ע מ"מ בעיקר המצוה אינו אלא הירושה והישיבה כאדם העושה בתוך שלו, לכבוש א"י שתהי' תחת ירושתינו לא על ביאה ריקנית של עתה, וכבר המשילו האחרונים למ"ע של אכילת מצה כי עיקר המצוה היא האכילה ולקיחת החיטים לשם מצוה והלישה והאפי' אינם גמר מצוה, ומ"מ בודאי מצוה גדולה היא, ועל זה נאמר גומל לאיש חסד כמפעלו, גם על הפעולה של מצוה

מקבל שכר, ונאמר אשרי תמימי דרך גם על הדרך של עושי מצוה יש בו שלימות ואין ספק שהיא מצוה גדולה, כי הקיבוץ הוא אתחלתא דגאולה ונאמר עוד אקבץ עליו לנקבציו ועיין ביבמות דף ס"ד שאין השכינה שורה פחות משתי רבבות מישראל ובפרט עתה שראינו התשוקה הגדולה הן באנשים פחותי ערך הן בבינונים הן בישרים בלבותם קרוב לודאי שנתנוצץ רוח הגאולה אשרי חלקו שהוא ממזכה רבים.

ישראל יהושע חופ"ק קוטנא

וב"שיבת ציון" (חלק שני דף 3):

יקר רוח איש תבונה, ממנו יתד ממנו פנה, כבוד ידידי הרב הגדול המפורסם לגאון ולתפארת מוה"ר צבי הירש קאלישער נ"י.

הן האירו אל עבר פני אמרותיו היקרים, ושמחתי בראותי גודל התאמצו בדבר חברת ישוב א"י, והנה המתחיל במצוה אומרים לו גמור, עשה תעשה וגם יכול תוכל, בל יפול לבבו ואל ירך מדברי המנגדים כי לא בהשכל ידברו וכו', ואשרי חלקם של המתאמצים בזה והיה ראשיתם מצער ואחריתם ישגה מאד כנפשם וכנפש הדו"ש בלו"נ.

ישראל יהושע חופ"ק קוטנא יע"א.

מדבריו רואים אנו שהוא מחשיב את הפעולה לגאולת הארץ לפני שמונים שנה! "אתחלתא דגאולה" ודווקא מזה שהוא רואה שיש תשוקה גדולה גם אצל האנשים פחותי הערך וכו' הוא הגיע למסקנא כי "קרוב לודאי שנתנוצץ רוח הגאולה", ואשרי חלקו - הוא קובע - שהוא ממזכה רבים. ובמכתבו להגרצה"ק הוא מזכיר שיש מתנגדים לזה, ומזרזו ומחזקו שאל יפול לבבו.

והגאון האדמו"ר מסוכטשוב בשו"ת אבני נזר יו"ד (סימן תנ"ה) כותב:

ב"ה א' תצוה שנת האמת והצדק (תרנ"א), ישאו הרים שלום לכבוד אהו' מחותני בא"ז ידיד ישראל ידי"נ הרב הגדול מעוז ומגדל הצדיק המפורסם הקש"ת מוהר"ר ישראל שליט"א.

בדבר קונטרסו הנחמד עיינתי בעזהי"ת ונהנתי ממנו, כי מעורר לבבות לחובת ארץ הקדושה בדברים טובים ומתוקים.

ולדעתי כאשר יגיע העת מי שיוכל לעלות שיהי' לו שם מצב פרנסה - יעלה, היינו אם הוא לבדו ישיג רשיון כי זה בנקל להשיג רשיון לאדם אחד. אבל בלא זה חלילה

לעבור על דינא דמלכותא, וכו'.

אך בדבר זה נשתנה הענין כעת לטובה להיות מצב הפרנסה בא"י עצמו לא להצטרך לחו"ל, ולדעתי זה העיקר במצות ישיבת א"י. וגם לקנות נחלה בא"י הוא דבר גדול, בפרט להיות לו מזה פרנסה אף אם ישב בחו"ל נחשב קצת ישיבה בא"י. ע"כ ראוי מאוד להתאמץ בזה. והנני שולח לכבודו קונטרס אשר העלתי לדינא כפי הנראה לענ"ד, ובל"נ אראה גם אני להיות מן הקונה נחלה אך לא אדע עוד הדרך איך ומה.

דברי ידידו מחו' ודודו המצפה להרמת קרן ישראל בכללות ובפרטות

הק' אברהם

ישוב לקושיא על האבני נזר שברשות מותר לעלות

ושם סימן תנ"ו: א. דבר מה שכתבתי באות נו שאם יותן רשות לכולם לעלות לא יהי' שבועה, דרש"י פירש בחומה יחד ביד חזקה, ואם ברשות אין זה ביד חזקה, וכבודו העיר שבספר "אהבת יונתן" כתב דאפילו ברשות אסור. דברי דרשה הם. ואלף כיוצא בהם לא יזיזו דברי רש"י ממקומם. והגאון מוהריז"ל בעצמו לדינא לא הי' זז מפירש"י.

ב) ואשר כתבתי שם דאפשר יחשב פקודה. הי' הכוונה דאולי זה כוונת רש"י, משום דבפ"ק דיומא אלמלא עשיתם עצמיכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא כו' ושם פירש כחומה ברשות, דעלי' בימי עזרא ברשות הי', לזאת כתבתי דאפשר יחשב פקודה. מ"מ איך שיהי' כוונת רש"י הדין מפורש ברש"י דברשות מותר.[57] ומעלתו השמיט מה שכתבתי מפירש"י. ע"כ.

57. וראיתי למחבר מפורסם בספרו סימן טז כותב: והנה באבני נזר יו"ד סימן תנג דחה בשתי ידים את דברי השואל מספר אהבת יונתן דאפילו ברשות כל העמים חלה השבועה שלא לעלות לא"י יחד, וכל ראייתו אינו אלא מלשון רש"י ז"ל שכתב ביד חזקה ואם הוא ברשות אין זה ביד חזקה, וע"כ כתב שא"א לזוז מפירש"י, ואני תמה והאיך בנה על זה יסוד גדול כ"כ על הלשון שאם הוא ברשות א"א לומר בלשון יד חזקה, לדחות עי"ז דברי הגאון ז"ל באה"י, ראשית הרי מקרא מלא כי ביד חזקה ישלחם, מפני ידי החזקה שתחזיק עליו וביד חזקה על כרחם של ישראל וכו' וע"כ נראה ברור כוונת דברי רש"י ז"ל כו' דכשהעלי' ביחד יש להם שמה יד חזקה כלומר התחזקות יתירה ע"כ. פירושו ברש"י הוא דרושי ולא פשט, ודברי האב"נ ברורים שביד חזקה הפירוש הפשוט, בלי רשות, וברשות לא נקרא ביד חזקה, ומה שהביא מלשון יד חזקה שבתורה והאריך בזה, תמה אני איך נעלם

מלשון התשובה הנ"ל מבואר שהסכים לעצם הרעיון שיש בקונטרס "שלום ירושלים" (דף 4) "שישיבת ארץ ישראל על ידי עם ישראל כסדר העולם יתנהג

ממנו לפי שעה מה שאמרו: לשון תורה לעצמה לשון חכמים לעצמם (חולין קלז) וכ"כ המפרשים דלשון גמ' לחוד ולשון פוסקים לחוד, דהוא כלשון בני אדם, שמפרשים דבריהם כראוי, ואיך אפשר להקשות ולדמות לשון יד חזקה שבתורה שדברה לפעמים בדרך מליצה, ללשון רש"י בפי' המלים בגמ'. ומה שהעיר שם בסוגיא בפי' המלה בחומה, אעתיק פה מ"ש בביאור לשון הגמ' שם על פי זה מתבררים כמה דברים שהעיר שם. בכתובות קיא, א, שלא יעלו ישראל בחומה, ברש"י, יחד ביד חזקה. מבואר בדבריו שבחומה כולל שני דברים א' קהל גדול ביחד וביד חזקה היינו בגדר מלחמה שלא ברשות, אבל ביחידות אין איסור וברשות מותר אפילו קהל גדול. אמנם עיקר הדבר איך זה נכלל בהמלה חומה הפי' ביחד מבואר להדיא ביומא ט. אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא נמשלתם ככסף כו' ומבואר שחומה היינו עליית כולכם, ורבינו אליקים ביומא שם מפרש, כחמה [כחומה] שהאבנים נקשרות זו בזו, וזהו המובן של ביחד היינו אלה שנשארו עם אלה שעלו.

ולפ"ז צריך ביאור מניין לקח רש"י הפי' ביחד חזקה הרי מלשון הגמ' יומא משמע שבחומה הכוונה אפילו שלא ביד חזקה אלא ברשות. ובשהש"ר פי"ב, אם חומה, אלו ישראל העלו חומה מבבל, לא חרב ביהמ"ק בההיא שעתא פעם שני', ובע"כ צריך לפרש חומה במובן כלכם. ולתרץ פירש"י נ"ל היות שהביטוי יעלו בחומה אינו מבורר, ומטעם זה כ' המהרש"א לפרש על בנין החומה, [ובמדרש שה"ש מהגניזה יש גירסא חימה ונראה דזה ט"ס], לכן סמך רש"י על מקרא מפורש ביואל ב, ז: כגבורים ירצון כאנשי מלחמה יעלו חומה. הרי מפורש ביטוי זה שאנשי המלחמה עיקר מלחמתם הי' על ערים בצורות חומה לעלות ולהבקיע החומה, ומזה מקור הביטוי בגמ' שלא יעלו בחומה כלומר שלא יעלו במלחמה שלא ברשות ולזה כוון רש"י ביד חזקה. והרד"ל בהערות למדרש שהש"ר (נדפסו בסוף המדרש ד"ו ולא במקומו) ציין לפסוק זה, ויפה כוון. ומה שהוסיף רש"י הפי' ביחד, ברש"י מהדורא קמא מובא בשטמ"ק לכתובות הנוסח: שלא יעלו מאליהם ויעלו כולם ביחד בחזקה, כבר ביארתי לעיל שביומא ושהש"ר מבואר להדיא שהשתמשו בתיבה "כחומה" - היינו כלכם ביחד, שהרי בימי עזרא הי' ברשות לכן כלל רש"י שני פירושים. [וברש"י כאן לא מבואר ביד חזקה רק בחזקה לחוד, כן מה שהוסיף: שלא יעלו מאליהם צ"ב ואכ"מ].

ומצינו במדרש תנחומא הו"ב הוספה לדברים ג. א"ר חלבו כנגד ארבע דברים שלא ידחקו את הקץ וכשיעלו מן הגולה שלא יעלו המונים המונים. ובהערות שם משער מהלשון שלא יעלו "המונים" שבגמ' היתה גירסא בחומה בה"א במקום חי"ת, וזה ג"כ קרא ביואל ד, יד המונים בעמק החרוץ, מלשון עיר הומיה תואר לרעש ושאון המון. ויש להעיר מהמבואר בשהש"ר פי"ב ר"ל כד הוה חמי לון מצמתין (נאספין באיזה מקום בשוקא) אמר להון בדרון גרמיכון (פזרו עצמכם), אמר להם, בעליתכם (לבית שני) לא נעשיתם חומה, וכאן באתם לעשות חומה. וזה מתאים כגי' התנחומא שהכוונה להמון עם, וסגנון זה מצוי בהרבה מקומות במדרש, ויק"ר פל"ג בארצכם לא הייתם עושים המוניאות המוניאות לע"ז הה"ד וקול המון. ובאיכ"ש כאן, שבאו להר סיני נעשו כולם הומניא, ובמכילתא נעשו לב אחד עי' עה"ש ע' המוניא, ומבואר שגם המלה הומניא בל"י משתמשים בשני מובנים מלשון המון ומלשון הסכמה בדיעה אחת, כן המלה חומה יש לה שני מובנים ביד חזקה ובמובן הסכם ואחדות וכמ"ש רש"י יחד ביד חזקה, ואפשר שלשון המדרש שלא יעלו המונים המונים, הוא פי' להמלים שלא יעלו בחומה.

לפדות הארץ מידי האכזרים, ויהי' פתח תקוה על צמיחת ישועה שיבוא מעט מעט לשוב עליו ברחמים עדי יבוא ישועה כללית לכל ישראל בב"א", כלומר שבפדיית הארץ מידי הערבים יהי' פתח תקוה לצמיחת ישועת ישראל, וכן כותב בקונטרס "שלום ירושלים" (דף 48): "ואפשר דאפילו על ריבוא אחד מישראל שיתקבץ שמה על פי רשות המושלים שנראה בעליל דהוי פקידה מן השמים כיון דעל ריבוא מייחד עליהם אלקי צבאות יושב הכרובים".

הכרזת בלפור וחוות דעת גדולי ישראל

רושם עצום ומפנה חדש לעליה לארץ, עשתה הכרזת בלפור, בשעתה למרות כל הצמצומים, ראו בזה זיק של אור בחשכת הגלות.

כהשגחה פרטית מן השמים אפשר לראות בכך שמדינת אנגלי' סייעה לעליית ישראל לארץ, והקמת מדינת ישראל ברשיון האומות, בשנת תרע"ז פרסמה מדינת אנגליה - שבאותה עת היתה ארץ ישראל תחת רשותה וחסותה - כרוז, מעין הכרוז של כרש בשעתו לעלי' שני' בבבל, וז"ל:

'ממשלת הוד מלכותו מביטה בעין יפה על יסוד בית לאומי לעם ישראל בארץ ישראל, ובמיטה כוחותיה תתאמץ להקל על השגת המטרה הזאת - אך בתנאי ברור ומפורש, שלא יעשה שום דבר העלול לפגוע בזכויותיהן האזרחיות והדתיות של העדות הבלתי־יהודיות אשר בארץ ישראל או בזכויותיהם ובמעמדם של היהודים בכל ארץ אחרת..." (2 בנובמבר, 1917).

בספר "רבינו מאיר שמחה" (דף קס) נאמר:

שמחתו של רבי מאיר שמחה עם אישור הצהרת בלפור הביע בדברים דלהלן: זכינו עכשיו לשתיים: באלף ושמונה מאות שנות גלותנו ידענו אמנם כי עם אנחנו, ולמרות הצרות לא שכחנו ולא הסחנו את דעתנו מזה אף רגע, אבל הגוים לא הכירו בזה ולא החשיבו אותנו כעם, ועתה בה"ש גם עמי העולם מודים ומכירים כי עם אנחנו; עד עכשיו היו מרפים את ידי העושים והמעשים בישוב ארץ ישראל מצדדים שונים... מעתה אחרי אישור המנדט בסן רמו לא יוכלו עוד להרפות את ידי העושים. (וראה מכתבו לעיל).

וגם על גדול הדור מרן בעל חפץ חיים זצ"ל, מעיד בנו, בספרו: כששמע הסבא קדישא ר' ישראל מאיר הכהן בעל ה"חפץ חיים" את הבשורה, ראה כעין אתערותא

דלעילא - התעוררות מלמעלה - בענין הגאולה וקיווה כי הגיעה עת רצון. רק חשש שמא הדורות יקלקלו. וכן כתוב בספר "חפץ חיים" עה"ת לר"ש גריינימן דף ק"א, ומוסיף שדבר אז דברי האור החיים הקדוש על הכתוב וקם שבט מישראל עיי"ש, מובא לעיל.

עוד כתב: זכורני בחורף שנת תרע"ח, שכספרו לח"ח על אודות השמחה שפשטה בבתי ישראל בגלל הצהרת בלפור, פרץ הח"ח בבכי ואמר: לשמחה מה זו עושה, הקב"ה הבטיח לנו "ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה", הרי זה שטר בטוח שהקב"ה יפרע אותו בזמנו. לסוף באים אנשים ומודים רק על חלק קטן שבשטר זה של הקב"ה, והכל שמחים בהצהרה הזאת ורואים בה כעין גאולה, מסתפקים במועט... ליותר הם לא מחכים... אוי מה הי' לנו, והמשיך לבכות...

עוד יש להביא את דברי החפץ חיים (בשנת תרצ"ג) כשצורר כל היהודים ימ"ש עלה לגדולה, אמר שהמחנה הנשאר לפליטה הוא בא"י כמ"ש (עובדי' א, יז): ובהר ציון תהי' פליטה והי' קודש, ולכן הי' בטוח כי ארצנו הק' תנצל וזה אמר עשר שנים קודם שנחרבה יהדות אירופא (ח"ח דף ע"ג).

וד"ר יצחק ברויאר בספרו "מוריה" מספר את תגובתו של רבינו הגדול מנטורי קרתא קדישא, ר' יוסף חיים זוננפלד זצ"ל שהגיב בזה"ל: נניח שאלפים שנה לא ירד גשם ולפתע נראה ענן קל בשמים וכי לא יזדעזעו כולם ויאמרו במתח רב: ואולי למרות הכל? וכי אין אותה הצהרה והמנדט שבעקבותיה לפחות ענן קל כזה.

אנו רואים כי גדולי הדור הללו ראו התעוררות מן השמים בהצהרת בלפור, ובכתבי העת של תנועת ה"אגודה" כתבו אז ראשי התנועה, שהצהרת בלפור היא רמז מאת ההשגחה העליונה לפקוד את ארצנו הקדושה.

ובספר אביר הרועים ח"א, אות רא-רג, הרב מאמלאק, כותב תולדות האדמו"ר מסוכטשוב, תלמידו וגם חסידו של בנו ממלא מקומו ר' שמואל, כותב: "אבל לאחר כשלושים שנה בימי... אדמו"ר... בעל "שם משמואל" זצ"ל, בעת שרעשה הארץ מקול השמועה שעלה זכרוננו לטובה על שולחן ממלכות הארץ, והבטחה ניתנה לנו ממלכות ענגלאנד לבחר את ארצנו הקדושה, אז קרא מרן הקדוש לבית איזה עסקנים חרוצים ובתוכם היה ג"כ ידידי... ואמר אליהם: כל זמן שלא ראינו אות הוכחה מהשמים שחפץ בנו ה', ואדרבה, עוד פגשנו מכשולים על כל צעד בענין זה, ע"כ גם אנחנו לא דחקנו את השעה לעשות הכנות במדה מרובה בדבר ממשי לטובת הישוב של נחלתנו וארצנו הקדושה, אבל עתה שנתקיים בנו מה שכתוב: "קול דודי דופק פתחי לי" וגו' ונתן בלב ממלכות לבחר לנו את ארצנו הק'...

כמו בבית שני נפקדו ישראל ע"י כורש מלך פרס... כך תהיה תחילת הגאולה העתידה, שהשי"ת יתן בלב ממלכות הארץ לבחר לנו את נחלתינו, ע"כ חוב קדוש מוטל עלינו להתעורר ולהכין את לבבנו אליו ית"ש ולעשות גם אנחנו מצידנו כפי יכולתינו בחומר וברוח, והגיע[ה] העת לגשת אל המלאכה להרבות הישוב בארצנו עפ"י רוח התורה והמצוה", ע"כ.

בס' אגרת ראי"ה, ח"ג עמ' שט"ז ירושלים תרפ"ו. הגאון בעל דבר אברהם, גאב"ד דקובנה זצ"ל, במכתבו להרב ר' צבי יהודה הכהן קוק שליט"א, בהיותם בשווייץ, בלב רגש מהבשורה הטובה, כי ועדת העשרה קבלה את דרישת הציונים, הנני מברך אותו, ואת כל בית ישראל בברכת מזל-טוב.

מהמכתבים הנ"ל רואים אנו שרוב גדולי ליטא ופולניא הי' מן התומכים ומסייעים ברעיון זה של שיבת ציון גאולת הארץ והתיישבותה, ואם כי התנגדו ולחמו בכל עוז נגד אלה הציונים המסיתים ומדיחים את המון ישראל, לא נמנעו מלתמוך בעצם הרעיון.

ב"הצופה" כ"ה אייר תשכ"ח: "מחזונו של הגראי"ה קוק זצ"ל". הרב ר' צבי יהודה קוק, ראש ישיבת "מרכז הרב" המציא לנו מכתב שנכתב על ידי אביו, הגראי"ה קוק זצ"ל, בצירוף הערה: הדברים האלה נכתבו בכתב־קדשו של אאמו"ר הרב זצ"ל, בסיום שהותו בלונדון בתרע"ט, וסומנו בהוראתו בקו ארוך לגנזם לעת־עתה ולא להכניסם בספר האורות, ששם מקומם, ועתה הגיעו זמנם ונתגלו בסיבוב מסבב הסיבות ב"ה.

"מהרה יתקיים בנו שמעו עמים ירגזון. מהרה יוסר המסוה מהעולם וידעו כי עם־ד' אנחנו, כי יד ד' עלינו לטובה, כי מרכז העולם ומרכז האנושיות אנחנו, כי אמת גלויה ובהירה היא כל התכונה של הנבואה המספרת כ"כ בשבח הנצחי של ישראל. יפלו כל מגדלי התוהו אשר הוקמו על יסוד המארה של עזיבת ד' את ישראל, ינופצו עלי סלע כל סלעי המגור של המאיימים עלינו לאמר עמא דאהדרינהו מריה לאפיה מניה (חגיגה ה:). ידעו כל באי עולם כי אהבת עולם היא אהבתנו (ס' הכוזרי מאמר שני סוף סעיף נ). ידע כל התבל הנאור עם כח חכמותיו, עם כל המודרניות שלו, עם כל ספקותיו, עם כל שקועו החמרי, עם כל מסותיו הנסיוניות, עם כל חופש דעותיו, שאכן אחת היא האמת העומדת לעד, ואמת זו חקוקה היא במצחה של החיה השמימית, המתהלכת על הארץ בתבנית גוי ששמה ישראל. ידע כל העולם כי אנחנו הננו שורק כולו זרע אמת (ירמיה ב, כא), וכל יד עמל ותלאה תקצר מלהפריע את תחיתנו וגאולתנו, וידעו ויכירו כי צור ישראל מושיענו וגואלנו אביר

יעקב (ישעיה מט כו, ס טו).

אמנם היו גדולי ישראל יחידים שיצאו נגד עצם הרעיון אך המניע להתנגדותם היה הפחד שמא העומדים בראש ישפיעו לרעה.

דעת מועצת גדולי התורה על חלוקת א"י

אחרי הכרזת בלפור וחלוקת הארץ ע"י או"מ חל מפנה חדש בענין זה. "מועצת גדולי התורה" בכנסי' הגדולה בוינה בשנת תרפ"ג, "החליטו שהאגודה תעסוק בעבודה ממשית בכל מקצועות בישוב ארץ ישראל". ונוסחת ד"ר י' ברויאר היתה: "הכנתם והכשרתם של עם ד' וארץ ד' לשם איחודם מחדש למדינת ה' תחת שלטון משפט ה'". ותכניתו בשלימות נתקבלה בכינוס לונדון תש"ו.

כ"ק אדמו"ר מגור מהרא"מ אלתר זצ"ל, שלח מא"י מכתבו המפורסם (קטע ממנו מובא להלן) שעשה רושם אדיר בעולם החרדי, בו מגלה את אהבתו הגדולה ומסירותו לארץ ישראל, ומזרז את שומעי דברו לעלות ארצה לבנותה. גם ממלא מקומו בנו כ"ק אדמו"ר מגור מהר"י אלתר שליט"א ממשיך היום בא"י בקו זה בתוך מועצת גדולי התורה של אגודת ישראל.

וראוי להביא התפתחות הדברים אחרי הצהרת בלפור כשעברו עשרים שנה, באה תוכנית חלוקת א"י הנקראת "תוכנית פיל", ועמדתה של הכנסיה הגדולה השלישית בשנת תרצ"ז. ולהלן אביא קטעים אחדים ממאמרו המקיף "לקראת תקומת המדינה" מאת ד"ר הלל זידמן בס' תורה ומלוכה.

וז"ל: "עמדתה של אגודת ישראל בדבר הקמת מדינה יהודית בכנסי' הגדולה השלישית של התנועה באלול תרצ"ז כו'. והנה בתקופה זו ועל רקע זה עלתה בחיים היהודיים "תוכנית פיל" הוה אומר "מסקנות הוועדה המלכותית לארץ ישראל" (הודעה רשמית 10.37) שעל פיהן יש להביא את המנדט לידי גמר ולהנהגי סדר חדש בפלשטינה (א"י) על פי הבסיס של חלוקת הארץ בין הערבים והיהודים והקמת שתי מדינות עצמאיות. "מסקנות" אלה הכילו המלצה היסטורית: מדינה יהודית!

לב כל יהודי רטט בשמחה למשמע דבר המלוכה ליהודים. אבל לב כל יהודי גם התכווץ נוכח התכווצות גבולותיה של הארץ שנועדה למדינתנו - ללא ירושלים, נגב ועוד. אולם בתוך מצב זה של "ופחד ורחב לבבי" התנוצצה מלה אחת קוראת,

מושכת, קוסמת: עליה חפשית!

כי כה דבריה של ההמלצה בנידון זה:

"החלוקה מאפשרת ליהודים לקרוא לבית הלאומי ביתם שלהם במלוא משמעות של מלה זו, שכן היא הופכת אותו למדינה יהודית. אזרחיה יוכלו להכניס לתוכה כמה יהודים שיוכלו להיקלט בה לפי סברתם הם".

והנה כאן עלתה לפני הכנסיה שאלה יסודית וגורלית: הקמתה של מדינה יהודית (או כמו שהורגלו לכנותה ביתר פאר: מלוכה יהודית) יחד עם חלוקת הארץ. אמנם ממשלת אנגליה לא פנתה בשאלה לכנסיה הגדולה ואם החלטתו החיובית של הקונגרס הציוני העשרים שהתכנס זה עתה בציריך לא הכריע את הכף, ספק אם היתה משיגה או מכשילה את החלוקה הכנסיה הגדולה, אחת היא איך שהיתה מחליטה, לחיוב או לשלילה. בכל זאת דנו על הקמת המדינה עצמה תוך תקוה שלהחלטת הכנסיה יהיה משקל בנפול הכרעתה של הממשלה האנגלית. ויתכן ותכריע על כף המאזנים כשהחיוב והשלילה יהיו שקולים זה נגד זה.

הוויכוח המוקדם

עוד טרם שהתכנסה הכנסיה געש וויכוח מעל דפי העתונים האגודאים ב"דאס אידישע טאגבלאט" פורסמו מאמרים רבים על נושא זה, כמעט כולם לחיוב, אף שהודגשו בכמה מהם הצדדים השליליים של המדינה וזה לא בלבד עקב הקמתה בחלק של א"י בלבד, כי אם גם בכלל החששות של התקפות החילוניים נגד הדת, אבל אחרי שיקול כל הצדדים והנמוקים - המסקנות היו לחיוב. כותב הטורים אז המזכיר הפוליטי של אגודת ישראל בפולין וחבר הועד הפועל של האגודה וצעירי אגודת ישראל פירסם בימים אלה בבטאונה של התנועה "טאגבלאט" (יולי אוגוסט 1937, מס' 291-297 ובירחון צא"י "ארטאדאקסישע יוגענטבלעטער" (1935-1938) שורת מאמרים למען הקמת מדינה יהודית שהיו לא רק ברורים והסברה כי אם גם ביטוי לשאיפותיהם ועמדתם של חברי אגודת ישראל ברובם המכריע וביחוד של צעירי אגודת ישראל ופועלי אגודת ישראל.

צירי הכנסיה מפולין מרומניה מליטא ועוד ידעו מה שלפניהם הם הכירו את המצב הרגישו בהר געש עליו נמצאה יהדות אירופא וידעו את מהלך הרוחות בארצות אלה בדבר מדינה יהודית אם כי לא הי' "צריך" להיות להם דעה קדומה

בארצות אלה בדבר מדינה יהודית אם כי לא הי' "צריך" להיות להם דעה קדומה טרם נפלה הכרעת מועצת "גדולי התורה". נטייתם ומגמתם היו די ברורות ותקוותם היתה איתנה שיזכו בדין תורה שעה שבכל נימי נפשם הכאובה שאפו לאפשרות של מדינה ועליה חפשית. את התקוה הזאת תלו במהלך מחשבתם של כמה מגדולי התורה בפולין ובליטא.

דעת גדולי התורה על הקמת המדינה

בדיוני מועצת גדולי התורה התנגשו דעות מנוגדות. רבנים ורביים מאונגריא וגם אי אלו מגרמניה שללו את המדינה. ואילו הגאונים מפולין ומליטא ומרומניה רובם ככולם חייבו את הקמת המדינה, עמדתם של הראשונים היתה נוחה יותר כי הם היו יכולים לדבר בשם ההלכה: גבולות הארץ צויינו בתורה ואסור לוותר אף על חלק מהארץ הקדושה - אם כי היו גם שוללים שהתנגדו לעצם הקמת המדינה אפילו בגבולות של הארץ כולה, ואחדים מהם אמרו זאת בפירוש בפחדם מהשתלטות הציונים החילוניים ומהריסת הדת. ר' מרדכי דובין ציר הפרלמנט בריגה וחסיד ליובאביץ חשש שהציונים ישלטו במדינה "ולא יתנו ליהודים חרדים לעלות אליה" ("הפרדס" אלול תרצ"ז ע' 4), היו גם שחששו שהקמת המדינה עלולה לפגוע באמונה בביאת המשיח.

לעומתם טענו המחייבים שאין כאן וויתור משום שהארץ אינה ברשותינו ש"נותר" על חלק ממנה ועלינו לקבל מה שאפשר לקבל ולתבוע את היתר ממה ששייך לנו והביאו לראיה את הדין שמלוה המקבל מחובו אינו מוותר בזה על השאר.

המחייבים הביאו גם נמוקים מעשיים: מצב היהודים החרדים ומצבה של הדת יהיו טובים במדינה מאשר הם כעת תחת שליטתה של ההסתדרות הציונית החילונית היות שבמדינה דימוקרטית ישנן זכויות לאזרח שהממשלה תהיה מוכרחת לכבדן. המחייבים לא דנו על הענין מבחינה הלכתית בלבד, כי אם גם לאור המציאות ומנקודת מבט פוליטית.

רבי יהודה ליב צירלסון נשיא הכנסי' הגדולה

"משאלה נשגבה מאד דורשת הפעם פתרונה מדורנו. השאלה היא בדבר התכוננות ממלכת ישראל, לוא גם קטנה, אחרי היותינו משוללים ממנה קרוב לאלפיים שנה. חובת אגודת ישראל, בהתאם לתכליתה לפתור כזאת רק ברוח התורה, אשר תאלפנו, כי עם כל הכאב העצום על הקטנת נחלתנו מורשת אבות, עלינו לקבל את עצמות הענין בשמחה מטעמים אלה:

א. באשר כך היא ההשגחה העליונה, המתגלמת ע"י פקודת הממשלה הבריטית, הן מצד כי פלגי מים לב מלך ביד ה' (משלי כא) והן מצד כי בדרך כלל אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה (חולין ז).

ב. שנית עלינו להיות בטוחים כי התכוננות ממלכת ישראל קטנטנה באה הפעם בתור אותו המשהו הנחוץ בשביל הנס השלם של התחוללות המהירה של ממלכה אדירה אשר תעמוד לנס עמים כחלק מגאולתינו השלמה העתידה, כמאמר הזוהר (לך דפ"ח ע"א) דהא ברכאן דלעילא לא שריין על פתורא ריקניא ולא באתר ריקניא.

ג. יתכן כי כך היא כוונת הירושלמי (ברכות פ"א ה"א) באמרו כך היא גאולתן של ישראל בתחלה קימעא קימעא כל מה שהיא הולכת רבה והולכת. ראה לעיל פ"ד.

ד. אין לנו לגור פן יהינו אחינו החפשים בהיות רסן הממשלה בידם להשתרר עלינו כאות נפשם יען כי לבד שאין מעצור לה' להושיע לתופשי התורה שידם הם תהיה על העליונה לבד שסוף האמת שהיא התורה לנצח, הנה כבר הוכיחו חז"ל (בברכות י, א) בהדי כבשי דרחמנא למה לך, מאי דמפקדית איבעי לך למעבד ומאי דניחא קמי קוב"ה לעביד. אל לנו לאבד בידים שעה מלאה סוד עולמים כזו. אם את רבן של כל הנביאים קנס הקב"ה באמרו לו (שם ז): כשרציתי לא רצית עכשיו שאתה רוצה איני רוצה, על אחת כמה וכמה שכל עצמותינו אנחנו יתמי דיתמי תרעדנה מקנס אשר כזה.

נלך נא לבטח דרכנו באמונה שלמה כי הקו אור החודר בשעה זו אלינו דרך הערפל העצום יהיה לאור עולם".

(מתוך נאומו בכנסית אגודת ישראל במרינבד תרצ"ז)

האדמו"רים מגור, סוכטשוב ובויאן

על זה יש להוסיף שהרבי מגור רבי אברהם מרדכי אלתר, שהיה נחשב לסמכות עליונה באגודת ישראל בפולין לא הוציא אף מלה בעת נוכחותו בישיבת מועצת גדולי התורה. אולם אחרי נאומיהם של מרדכי דובין מריגה ושל הרב משה בלוי מנהיג האגודה בירושלים, שהביעו חששותיהם פנה היו"ר הרב אהרן לוין אל הרבי מגור בשאלה מה דעתו. על זה ענה הרבי בפסוק: "וקבצתי את כל הגוים והורדתים אל עמק יהושפט ונשפטתי עמם של על עמי ונחלתי ישראל אשר פזרו בגוים ואת ארצי חלקו" (יואל ד, ב). לפני הפסוק הזה נאמר: "כי הנה בימים ההמה ובעת ההיא אשר אשיב את שבות יהודה וירושלים".

העתון "דאס אידישע טאגענבלאט" ראה בפסוקו של הרבי עמדה חיובית לחלוקה. רובם של הצירים הבינו מדבריו, שקיווה כי יקויים הדבר, כלומר, חלוקת הארץ, אך האומות שתבצענה זאת עתידות ליתן את הדין על שקיצצו בנחלת ישראל.

ההנחה שדעתו של הרבי מגור היתה חיובית, ושכך הבינוהו צירי הכנסיה, מוצאת לה אסמכתא מהעובדא שהלוחמים הראשיים למען מדינת ישראל היו מחסידי גור, ביניהם לייב מינצבערג ראש קהילת לודז וציר הסיים הפולני; יעקב טרוקנהיים, סנטור פולני ויו"ר מועצת הקהילה בווארשא. ואין להניח שאלו היו מעיזים לצאת בעוז ובתוקף כזה בעד המדינה, לוא רבם הנערץ מגור, היה מתנגד לה.[58]

גם הרבי מסוכטשוב האדמו"ר רבי דוד בורנשטיין הביע את דעתו בעד מדינה יהודית. וכה דבריו:

"נאמר בגמרא שאינו רשאי להעביר נחלה מברא בישא לברא טבא (מבן רע לבן טוב) משום דלא ידענו מאי זרעא נפיק מיניה (כתובות נג); וכן במצבה של ארץ ישראל אין אנו יכולים לדון לפי המצב כעת; שיוכל להיות דור העתיד טובים וישרים, ובהדי כבשי דרחמנא למה לך. העיקר להשתדל אשר מדינת היהודים תתנהג על פי התורה". (יא אלול תרצ"ז).

58. בס' החסידות וציון (דף נג) כותב: ענין ארץ ישראל נעשה לבעיית היום גם בין חסידי גור. מסופר (ע"י החסיד ר' ישראל ארטן ז"ל) שפעם מצא ה"שפת אמת" את בנו ר' מנחם מנדל (אח"כ רבה של קליש), עומד ומשוחח עם החסיד הידוע בן ציון מאוסטרווה, ושאל ה"שפת אמת" על מה הם מדברים, השיבו לו: "מענין ארץ ישראל", על זה אמר להם: "אפשר שבעוד שלשים שנה יהיה הדבר..." ולפי שנותיו של הרב מקליש אפשר היה לדו-שיח זה להתנהל בערך בין שנת תר"ס-ס"ה, א"כ הזמן של שלשים שנה מסתיים בערך בזמן שהציעו חלוקת א"י.

גם האדמו"ר מבויאן הביע את דעתו בעד המדינה.

האדמו"ר רבי יוסף שלום פרידמן מסדגורא-פשעמשיל (כעת בניו יורק) אמר: "אמנם השטח קטן מאוד להיקרא מדינת היהודים; אבל לפי המצב הקשה באירופא מוכרחים אנו להסכים ולקבלו כמו שהוא. העיקר להשתדל לעשות חבורה אחת של יהודים שומרי תורה; ואז שלטון התורה ימשול בארץ ישראל".

כמו כן הביע את דעתו החיובית להקמת המדינה הגאון הרב יוסף כהנמן מפוניביז', אף שמחה נגד החלוקה, כלומר נגד גזילת חלק גדול של ארצנו עם בירתה של ירושלים.

מדות השפעת שונות

כאן יש לציין שב"מועצת גדולי התורה" השתתפו אישים רבי השפעה: רביים שרבבות חסידים נהרו אחריהם ושדבריהם היוו צו עליון לקהל גדול של חסידים ויהודים סתם, וליד אלה ישבו אדמו"רים ורבנים שהשפעתם לא חרגה מתחום מצומצם של קהילתם או חוגם. אך עובדא היא שגדולי האדמו"רים והרבים היו מן המחייבים.

הזכרנו כבר את האדמו"ר מגור, שהיה המנהיג החסידי ב"הא" הידיה. את האדמו"ר מסוכטשוב רבי דוד בורנשטיין, מנהיג שושלת ה"אבני נזר", שעל יד שולחנו ישבו רבנים מפורסמים מפולין, כמו הרב אריה פרומער מקוז'גלוב, הרב וואלף בורנשטיין מצ'נסטחוב, הרב אברהם ווינברג רב בווארשא וגדולי תורה אחרים. בין מחייבי המדינה היו גם האדמו"ר רבי משה פרידמן מבויאן-קראקא, נשיאה הרוחני של ישיבת חכמי לובלין, פאר גזע רוזין, שהעריצוהו חסידים מכל הרביים וגם לא חסידים, הרב אהרן לוין, יו"ר אגודת הרבנים בפולין, ציר בסיים לשעבר, יו"ר המועצה המרכזית של האגודה הרב זלמן סורוצקין מלוצק, ממנהיגי רבני ליטא, יד ימינו של הגאון רבי חיים עוזר גרודזענסקי, והרב הכולל של בסרביה רבי יהודה לייב צירלסון. הגאון רבי מנחם זעמבא שהתנגד לחלוקת הארץ, התנגד רק לחלוקה.

מובן איפוא שבעד המוני חברי אגודת ישראל בפולין, דעתם של האדמו"רים וגאוני פולין היתה מכרעת, וזו היתה חיובית בדבר הקמת מדינה יהודית. ביחוד שדעת זו התאימה למגמה הכללית, לעם ישראל במצוקה מחמת המציק, בשעה שחרב האשמדאי הגרמני ימ"ש מתהפכת על ראשי היהודים באירופא, ומול סכנת

כליה. הם ראו במדינה יהודית עוגן הצלה, שביב אור יחידי בערפל, כדבריו של הרב צירלסון.

הוויכוח במועצה

בירחון הרבי "פרדס" (תשרי תרצ"ח) שיצא בקראקא נמסר ע"י עורכו הרב שמואל אהרן פרדס, שהיה נוכח בכנסיה, על הוויכוח בדבר מדינה יהודית כדלהלן:

"ביום א' בערב ט"ז אלול (תרצ"ז) התאספו גדולי התורה לדון על שאלת מדינת היהודים. האסיפה היתה סעורה, והשתתפו בה האדמו"רים מגור, צ'ורטקוב, בויאן, סדיגורי, וגדולי הרבנים חברי מועצת גדולי התורה, האספה דנה שבע שעות, ומלחמה גדולה התנהלה בה, ניסחו החלטות ונלחמו על כל קוצו של יוד... רבני אונגארין וטשעכי' היה בדעתם לדחות כל הצעה על דבר הקמת מדינה יהודית... טענו כנגדם האדמו"רים מבויאן, מסדיגורה, הרב צירלסון, נשיא הכנסיה הרב אהרן לעווין מרישא, ראש מועצת גדולי התורה הרב זלמן סורוצקין... כי אפשר להסכים לפי חוקי התרוה להקמת מדינה יהודית בחלקה של ארץ ישראל, בלי לכפור על ידי כך באמונת ביאת הגואל, ואין לחשוש שהחפשיים ירדפו במדינה היהודית את הדת, ואסור לדחות בהחלט את דבר מדינה יהודית, אלא נחוץ לדרוש את הרחבת גבולותיה, ולחייב שחוקת המדינה היהודית תהי' על יסודות הדת והמסורה..."

עורך "הפרדס" מוסר להלן כ"עד ראיה":

"ונצחו אומרי "הן"! וכל החלטה נתקבלה בנוסח של חיוב. וכבר נדפסה החלטת מועצת גדולי התורה על חלוקת הארץ ב"הפרדס" של חודש אלול תרצ"ז".[59]

59. בשנת תרצ"ו נדפס ספר "תיקון עולם" שבו יצאו הרבה רבנים מאונגריא נגד אגודת ישראל ומועצת גדולי התורה בנוגע לא"י אבל דבריהם לא עשו רושם ונתבטלו במיעוטם.
וראיתי למי שכותב עכשיו השורות דלהלן, וז"ל: "עון פלילי איום ונורא ליקח גאולה וממשלה טרם שהגיע הזמן"... "עצם הרעיון לקחת ממשלה טרם בוא הגאולה שהובטחה בתוה"ק היא כפירה בתורה"ק והוא ביהרג וא"י כמו שהבאתי מפורש יוצא בדברי מהר"ל". "ובפרט שארי שאג המהר"ל מפראג ז"ל מי לא יירא במה שנתן על העברת אלה השבועות דין משומד ר"ל להיות ביהרג ואל יעבור, ואין בדורנו מי שיכול להכריע כנגדו"... המחבר מאריך הרבה בספרו על נקודה זו שלקיחת ממשלה היא כפירה בתוה"ק וכו' וכו', והיסוד העקרי לזה בספרו המה דברי המהר"ל הנ"ל. - להלן פי"ד, נתבאר שליתא כלל וכלל בספר המהר"ל דבר כזה, ונתבאר שם הפירוש האמיתי בדברי המהר"ל, ואין להעלות על הדעת ליחס רעיון מוזר כזה להמהר"ל ז"ל, וכפי שיראה הקורא כבר דנו

קטע ממכתבו של כ"ק אדמו"ר זצ"ל מגור

דעתו הברורה של מרן הגה"ק מגור זצ"ל, ג"כ מובעת בבהירות, במכתב נלהב שכתב - לאחר ביקורו בארץ - ובו הוא ממריץ את חסידיו ושומעי דברו לקנות לעצמם קרקע ונחלה בארץ ישראל, ומי שהיכולת בידו ישתדל להתיישב בה וז"ל המכתב המפורסם בין החסידים:

"הנני שבע רצון מאד בראותי כי יכולים גם לבוא אל המנוחה שמה בדרכי היהדות כאשר הורונו אבותינו ואבות אבותינו. ומי אשר חננו השי"ת בהון יוכל בלי שום ספק למצוא שמה פרנסתו במנוחה שלימה ולשמור היהדות כראוי באין מעצור, אולם גם אלו שאין יכולים ואין חפצים להשתקע באה"ק, דעתי - בכדי לעזור לאחיהם בני ישראל החרדים להתיישב שמה - יפרישו כל אחד מהונו סכום מסוים ולקנות לו שם חבל ונחלה, והוא נושא פירות גם בעוה"ז.

ואולי ע"ז רמזו חז"ל שליש בקרקע - הכוונה על קרקע אה"ק, כי במס' ערכין דף כט מבואר בגמ' שקרקעות חו"ל המה כמו מטלטלי דא"י. (וע"ד הלצה יש לפרש בזה מה שאמרו חז"ל עתידים בתי ישראל בחו"ל להיקבע ולהתטלטל לא"י ולכן כספים אין להם שמירה אלא בקרקע כי על ידי זה תשמר גם שארית ההון שבחו"ל כמש"כ יברכך ה' מציון וגו').

ולקשט את עצמי מקודם, עשיתי מיד - עם החבורה שבאתי עמה ואיזה מיקירי ירושלים - השתתפות על יסוד חברת מניות (אקציען גיזעלשאפט) וקנינו בעיר יפו חלקת אדמה כעשרים אלף אמה לבנות שמה בנינים וחנויות ובמשך שנה יגמרו הבנינים.

לכן אקוה ואבקש שממני יראו וכן יעשו, כי הגיעה השעה לעשות דברים ממשיים בפועל, וגדולה מזה הבאתי כמה ענינים והצעות נכבדות עבור אגודת שלומי אמוני ישראל שעלי' להוציאם אל הפועל, ונכון שתהיה אסיפה של מועצת גדולי התורה וגם האסיפה הכללית של האגודה (קאנפערענץ) למען הגדל עבודת הישוב באה"ק בפעולות ממשיות, וכו'. בטח כבר ידעתם כי בוויען על האסיפה של מועצת גדולי התורה החליטו שהאגודה תעסוק בעבודה ממשית בכל מקצועות בישוב ארץ ישראל, מבלי הבט על התנאים הפוליטיים המתחלפים ובאים. וכן הוא באמת דעתי אשר מצות ישוב ארץ ישראל שנצטוינו בתורתנו הקדושה איננה דבר התלוי בזמן,

גדולי ישראל בשעתו, על עיקר שאלה זו ונתקבלה החלטה חיובית, ולא מצאו שום מקום לחששות הנ"ל. וראה להלן פי"ט.

רק בהיכולת והאפשרות, וכן גם עתה צריכים להשתמש בהאפשרות של עכשיו ולעבוד בכל עוז, כי ברבוי העולים החרדים לא"י תתגדל השפעתם שמה, וזה יגרום שמירת קדושת הארץ וכו'. זולת זה תהיה מזה טובה גדולה, כי כאשר יתרכז הכל במקום אחד, אשר מבלעדיו לא יעשה כאו"א על חשבון ודעת עצמו, לא ילך לאבדון קבוץ הידיעות והכחות, ותהיה מזה טובה גדולה לכל הענין". ע"כ.

יחסו של כ"ק אדמו"ר זצ"ל מבעלז למדינת ישראל יש לראות מהסיפור המפורסם שנדפס בספר "הרב הקדוש מבעלזא", דף מה וז"ל:

"פרשה נפלאה ומיוחדת במינה היתה עבודת הקודש של רבינו בחודש חשון תשט"ז בעת מלחמת סיני. מי שראה מקרוב את רבינו בימים ההם יכול היה לעמוד על משמעותו החמורה של המצב בעת ההיא, היו ימים שבהם לא שתה מאומה. בימים ההם הרבה בתפלה ופעמים מספר עמד על רגליו, למעלה משש שעות, למרות חולשתו, כשפיו אינו פוסק מתפילה. בליל שבת קודש פרשת ויצא עמד כמה שעות ליד נרות השבת, כששפתותיו מרחשין. אמנם קשה היה לשמוע את מה שאמר, אך המלים הספורות אותן אפשר היה לקלוט היו "שבת קודש תגן", "שבת קודש תגן", והוא הדין למחרת נתעלה בדביקות בשעת קריאת התורה, בפסוק "ויעקב הלך לדרכו וכו'", וכך היה שרוי בדביקות במשך שעות ארוכות". (מפי הר"נ אורטנר, וראה גם במאמרו "האוהב ישראל" "שערים" י"ז מנ"א תשכ"ב).

אחד מהחסידים שנוכח באותה שבת בשולחנו של רבינו, תיאר בפני כותב הטורים כיצד היה רבינו שרוי בדביקות במשך שעות מרובות, וכל הנוכחים הבחינו שהוא נעלה מעולם הזה ומתפלל לעזרת אחים, הנתונים בסכנה באשר הם שם.

לפי השמועה אף וכנס רבינו בסודם של דברים, עוד לפני המבצע, והיו מראשי השלטון ששיגרו שליח מיוחד, לבקש את עצתו וברכתו, אך אין כאן מקום להאריך בנידון.

שם דף רס: "ולאחרונה בעת מבצע סיני, מסרו ביראת הכבוד כיצד הרבי מבעלז שינה מן הסדר שלו ועקב אחרי המאורעות ברעדה ומסירות גדולה. בליל שבת הוא לא קידש על היין ולילה שלם אמר תהלים להצלחת צה"ל ועד נשימתו האחרונה המשיך בדאגתו ובמסירותו לכל ישראל, לארץ ישראל".

שם דף לט: באהבתו לישראל המליץ טוב על כל יהודי ויהודי, כולל פושעים גמורים, ולא נתן לדבר עליהם רעות ח"ו ועל אחת כמה וכמה, שנמנע מלפגוע באדם ואף אם הי' מקלי העולם.

בשיחה עם אחד הרבנים הסביר רבינו: "אם יש לכם רמב"ם קשה, 'איין הארבען

רמב"ם' מה אתם עושים? אתם יגעים ועמלים כדי לתרץ אותו, הוא הדין אם יש יהודי שיש לתמוה עליו 'איין הארבען יוד' צריך להתיגע ולעמול כדי לתרץ אותו" ("נתיבות התורה", חוברת ה' ע' מא).

שם דף מא: בשבת אחת נשמע בבית רבינו רעש מכונית שעלה מן הרחוב. לשאלת רבינו השיב לו המשמש שיהודי, מחלל שבת, נוסע באוטובוס, אך רבינו לימד עליו זכות, באמרו: היהודי הזה הוא בכלל תינוק שנשבה ששכח עיקר שבת. וראה להלן פי"ט ע"ד הקו"ק להבחירות הראשונות להכנסת שרך כ"ק אדמו"ר זצ"ל מבעלז.

יש להוסיף מ"ש בספר על אדמו"ר מבלז, וז"ל: אמר לו רצוני שתשכור עבורי דירה בתל־אביב מפני שרצוני לגור שם כי רצוני לגור בת"א מקום בו גרים יהודים בלבד. כו', אל תשאלני על טעמים כי אינני יכול לגלותם בשום אופן כו' את הטענה שנוסעים בשבת בת"א, סרב לקבל. כאשר כבר היה בת"א והעירו פעם למרן בשבת, ששומעים שאוטו נוסע בשבת ענה: "הנהג ודאי שכח ששבת היום". כלומר הוא בגדר "תינוק שנשבה" שלא יודע מאיסור שבת.

יחסו של אדמו"ר הזקן מהוסיאטין זצ"ל להקמת המדינה

בס' אהלי יעקב, תולדות האדמו"ר הזקן מהוסיאטין זצ"ל, עמוד צא, כתוב: פעם בפורים בשנות השואה בשעת ריקוד של חסידיו פנה אחד מהם אליו בצעקה: "רבינו הקדוש, עד מתי נסבול כל כך הרבה? ענהו הרבי למה אתה מצערני כל כך הרבה, אני יכול להגיד לך שזה כבר לא יקח הרבה זמן עד שנוושע! אמרו לו חסידיו שכדאי לבשר את זה לחסידיו בחו"ל, אבל הוא לא הסכים ואמר: "יגידו שאני אומר דברי נביאות"...

בקיץ תש"ב בחודש תמוז שעה שהגנרל הגרמני רומל ימ"ש עמד בשערי הארץ וכל היישוב היהודי רעד מפחד, שהה סבא-קדישא בירושלים והלך לבקר על הציון של האור החיים הק' ועמד שם הרבה זמן, כשפנה ללכת לביתו הראה פנים שוחקות, להשתוממות אנשי סודו על משמעות שמחתו לעת כזאת, ענה: "בעמדי ליד הציון הקדוש סגרתי את עיני לרגע ואחר כך ראיתי השם המפורש מאיר באור גדול כסדרו". ידעתי שהוא לא יצליח להכנס לא"י אלא ינחול מפלה.

בעמדו פעם לפני "הכותל" אמר לחסידיו: "כשילד מפחד הוא רץ ומסתתר מאחורי סנורה של אמא, כן אנחנו מסתתרים בצלו של הכותל" ("הנה זה עומד אחר כתלנו").

הרה"צ ר' משה'לי מקראקא זצ"ל אמר: "העולם לא מכיר גדולתו של דודי מהוסיאטין בגלל הפשטות שלו!".

חיבת ארץ ישראל היתה יוקדת בו תמיד כלהבת אש והיתה לדוגמא. תמיד החזיק ואימץ ידי הבנים הבונים והחותרים למדינת ישראל ולמלכות ישראל. בשעת ייסוד המדינה בימיו האחרונים (הוא זכה לראות בהכרזת המדינה) פונים אליו אנשים מירושלים ומבקשים חוות דעתו, עונה הוא: "אתחלתא דגאולה".

יחסו וברכתו של כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש רבי יוסף יצחק שנייאורסאהן זצ"ל להקמת המדינה

...מדי שנה, בפרוס "יום העצמאות", נוהג נשיא המדינה מר שניאור זלמן שזר לספר על לילה גורלי אחד, שקדם להחלטת האו"ם על הקמת המדינה: היה זה לילה קשה, כאשר חברי המשלחת הארצישראלית לעצרת האו"ם, התכנסו לשמוע דו"ח על הנעשה מאחורי הקלעים של הדיונים. הדו"ח היה קודר מאוד, נמסר כי הלחץ הערבי גבר והסיכויים להשיג רוב של שני שלישים למען הצעת ה"חלוקה" נתמעטו. בשעה מאחורת בלילה נתפזרו חברי המשלחת לאכסניותיהם כשרוחם ירודה וכל כולם עצבנות וצער. שניאור זלמן שזר - אז עדיין: זלמן רובאשוב - היה בין חברי המשלחת של היישוב לעצרת זו של האו"ם. הוא ידע, כי אם יחזור לחדרו לא יוכל בלאו-הכי להירדם שכן רוחו סעורה עליו. הוא החליט, איפוא, ללכת אל האדמו"ר רבי יוסף יצחק שניאורסון זצ"ל מליובאביטש. כאשר בא אל הרבי, סיפר לו באריכות את כל פרטי המאבק המתנהל עתה באו"ם ובסיום דבריו ביקש את ברכת הרבי. שמע הרבי את הבקשה, שקע למספר דקות בהרהורים ולבסוף בירך את שז"ר, כי הוא וחבריו יראו פרי בעמלם. באותו לילה אף סוכם שאם אמנם תקום המדינה יעלו אנשים חב"ד הנמצאים במחנות העקורים באירופה, להתיישב במדינת ישראל. הייתי בטוח מעתה, מספר הנשיא, כי המאזן ישתנה לטובתנו. ואמנם, כך הווה. המערכה-המדינית באו"ם עוד נמשכה כמה ימים. בכל אותם ימים

היו מטלפנים מבית הרבי מליובאביטש אל שז"ר ושואלים על מהלך הדיונים ולבסוף נתקבלה ההחלטה, זו הידועה כיום כ"החלטת העשרים ותשיעי בנובמבר".... (פא"פ 467).

מעדותו של הנשיא מר שניאור זלמן שזר, אפשר להיווכח מיחסו החם של אדמו"ר מליובאויטש זצ"ל להקמת מדינת ישראל, והתעניינותו במצב הפוליטי והמאבק שהתנהל מאחורי הקלעים למען השגת רוב של שני שלישים בהצבעה, ברכתו הלבבית והחלטתו שתיכף בקום המדינה יעלו אלי' אנשי חב"ד הנמצאים במחנות - מראים על השקפתו החיובית למדינה ולעלי' לארץ לעבדה ולשמרה. וראה לקמן פכ"א יחסו של "האדמו"ר האמצעי" לבנין הארץ ולפריחת אדמתה.

מרן החזון איש על העלי' בשנת ת"ש
לאחר ביקורו בקיבוץ חרדי

"לשמחת לבב זכיתי לראות את הנוער, אשר לבבו ער לתורה ולמצוותיה, לקיימה, לעבדה ולשמרה בחדות-עוז. אשרי עין ראתה אלה, בימים האלו המוסיפים תקוה לישועות הנבאות לשיבת בנים לגבולם, ומלאה הארץ דעת ד'. ובגילי שמחה הנני חותם, בברכה שיצליחו בכל פנותיהם ויזכו לראות בנחמת ציון, כנפשם הטובה ונפש החותם בברכה - אי"ש. (יום ב' תמוז, ת"ש)."

בדברים מעטים החודרים אל הלב מביע שמחה וגיל על מה שראו עיניו, נוער אשר לבבו ער לתורה ולמצוותיה מתמסר לעבודת אדמת ארץ ישראל בחדוה, אשרי עין ראתה, ובהתפעלות הוא כותב שזה מוסיף תקוה לישועות הנבאות לשיבת בנים לגבולם. בזה מגלה השקפתו שהעלי' שהתקיימה בשעתו הוא בבחינת שיבת בנים לגבולם.

ובשיטת אגודת ישראל הלך האדמו"ר רבי אברהם יעקב מסדיגורה זצ"ל (לפי המאמר בירחון בית יעקב, טבת תשכ"ו): "בהקמת המדינה ראה השגחה מן השמים, והרבה בכל הזדמנות לדרוש למען הגברת עלייתם של יהודים שומרי תורה לארץ, כדי להרבות בה קדושה ולעצב את דמותה הרוחנית על יסודות התורה. בנאומו באסיפת הכנה לכנסיה הגדולה הרביעית של אגודת ישראל, בשנת תשי"ד, אמר בין השאר, כי יש לקרוא לכל היהודים בעולם שיבואו להתיישב כאן, ולא לשמוע למנהיגים שלא נותנים לבוא לכאן. ובצורה ברורה דיבר על ענין זה בכנסיה

הגדולה הרביעית שהיתה הראשונה בארץ ישראל, וזאת לאחר השואה הנוראה אשר ירדה על בית ישראל באירופא".

דברי הגאון הר"ר יחיאל יעקב וינברג

בשו"ת שרידי אש ח"ב סימן ע' להרב יחיאל יעקב ווינברג ז"ל עש"ק חנוכה תש"ח מונטרה, וזה לשונו: "המאורע הגדול שאירע לעם ישראל בפעם הראשונה אחרי גלות ארוכה של אלפיים שנה, ואני רואה בזה מעשי נסים של ההשגחה העליונה שעמדה לנו בעת צרותינו שלא היה כמותה מיום היות ישראל לעם, אחרי השמדת רוב בנינו של עמנו. מאת ה' היתה זאת היא נפלאת בעיננו... וכבר דרשתי ברבים באסיפת עם גדולה על הנסים והנפלאות האלה.

פרק עשירי

המלחמה אתחלתא דגאולה[60]

המלחמה עצמה, היא שלב בתהליך הגאולה, ומהווה לה אתחלתא, וכך שנינו בגמ' (מגילה יז, ב): ת"ר מנין שאומרים אבות וכו' ומנין שאומרים גבורות וכו' ומניין שאומרים קדושות וכו' ומה ראו לומר בינה אחר קדושה וכו' ומה ראו לומר תשובה אחר בינה וכו' ומה ראו לומר גאולה שביעית? אמר רבא מתוך שעתידין

60. כדאי לציין עד כמה לא ידועים בעולם, אפילו בין חכמים מובהקים חוות דעתם של גדולי ישראל, על תקופתנו אנו, שדבריהם מבוססים על מקורות חז"ל וראשונים, ולכן בעל המאמר דלהלן עוזב את דוד המלך, ומחפש לו דרכים צדדיים.

בעתון פא"פ כותב: "אני משוכנע - אמר הרב ד"ר נחום לאם מנויארק - כי כל נסיון לבאר את מאורעות יוני 1967, בדרך הטבע, יש בו מצד החילוניים משום אדיקות יתירה באמונת הכפירה שלהם, ומצד המאמינים הקיצוניים משום אמצעי מגן נגד הפחד מפני אכזבות לעתיד... אין ספק כי מלחמת ששת הימים היה בה משום 'התגלות' יותר מאשר סתם גלוי שכינה, והתערבותו של ה' בהיסטורי' היהודית, היה משום גלוי של מה שבעל 'התניא' קורא 'האהבה המסותרת' והאמונה הגדולה החבויה במעמקי לבו של האדם, רגל התעלות לנוכח המאורעות שמלא כל יהודי באשר הוא שם היה רגש אמיתי, פנימי, רגש דתי יותר מאשר לאומי, השיבה להר המוריה יותר מאשר כיבוש הר סיני, הם שהציתו אותה התלהבות קודש בליבם של יהודים 'התגלות' כזאת של רגשות קודש יהודיים לא ראינו כמותה ובהיקף כזה לא בתש"ח ולא תשט"ז".

הרב ד"ר נחום לאם סבור, כי השמוש במונחים של משיחיות וגאולה כמו "אתחלתא דגאולה" או "עקבתא דמשיחא", אינו תורם להבנת המאורעות אם שיש בהם בנותן השראה. לדעתו יש להסביר את המאורעות האחרונים על-פי המושג התנכ"י של "הסתר פנים". בתורה נחשב "הסתר פנים" של ה' כעונש החמור ביותר, הוא מפסיק את הדו-שיח בין העם ואלוקיו. בין שני הקטבים הללו של "הסתר פנים" מוחלט ונשיאת-פנים יש לפי חז"ל שני שלבי-ביניים. השלב האחד הוא "ידו נטויה עלינו" (ראה גם חגיגה ה). רק ביחיד אפשר לתאר הסתר-פנים מלא, שהאלקים עוזב את האדם לגמרי ומוסר אותו ליד המקרה עד לידי כליון גמור, אבל בכלל ישראל דבר זה הוא בל-ייתכן. במצב זה אין דו-שיח ממש בין ה' לעמו, אבל "ידו נטויה עלינו" להגן עלינו מהשמדה גמורה. את פני השכינה אין אנו רואים בקיום כזה, אבל ידו שומרת עלינו מכלייה. למעלה מזה, היא השלב של "בחלום אדבר בו". במצב זה הדו-שיח איננו ישיר כמו בין אנשים ערים, אלא מרומז בלבד. לרגע קט וחולף מסתכלים שני הצדדים זה בפני זה, הגעגועים הרדומים עולים ממעמקים ומציפים אותם - אבל מחיצות ההתנכרות ביניהם טרם סולקו, לכדי "נשיאת פנים" טרם הגיעו. האפשרויות עצומות והכל תלוי במה שיתרחש בעקבות רגע פלאים זה: חדוש הידידות או חזרה לקור הבדידות, אור חדש או חשכת גלות וסבל רוחני. החלום תובע פתרונו, מחכה שייהפך לממשות, וכו' ע"כ.

ליגאל בשביעית (ובמוצאי שביעית בן דוד בא, רש"י) לפיכך קבעוה בשביעית, והאמר מר כו' בשביעית מלחמות במוצאי שביעית בן דוד בא? **"מלחמה נמי אתחלתא דגאולה היא".**[61]

[וע' בספר המדות לאדמו"ר ר"נ מברסלב זצ"ל ערך אמונה סי' מב, המלחמה אתחלתא דגאולה.]

בסנהדרין צז. בשביעית מלחמות במו"ש בן דוד בא. פירש"י: מלחמות בין או"ה לישראל. רש"י לא מפרש על מלחמת גוג ומגוג אלא בין או"ה לישראל. היינו ג' מלחמות שהיו בימינו בעשרים שנה האחרונות, כי מחורבן ביהמ"ק עד ימינו לא הי' לעם ישראל מלחמה עם או"ה.

ובמדרש שיר השירים (מכת"י הגניזה ע"י גרינהוט - פ"ג, ה): ארבע שבועות השביע הקב"ה את ישראל, אחת שלא יגלו את הקץ כו', ואחת שלא ימרדו במלכיות, ד"א אם תעירו ואם תעוררו את האהבה **עד שתחפץ המלכות למסור החרב בידכם**.

ושם ב, ז: אם תעירו ואם תעוררו את האהבה אשר ביני וביניכם עד **שתחפץ המלכות למסור החרב בידכם** דכתיב: "ונתתי נקמתי באדום ביד עמי ישראל".

במאמר הראשון דורש סמוך להשבועה שלא ימרדו במלכיות עד שתחפץ המלכות, וזה מוכיח שהכוונה על מלכות של או"ה, וזו נתקיימה לעינינו בישראל שמספר ממשלות מסרו החרב בידי עם ישראל, הגם שהצטרכו לקנות כלי זיין בכל זאת נחשב ג"כ כ"מסירה", כמו שעינינו רואות שלפעמים הם מונעים גם את מכירת הנשק לישראל. והשי"ת קיים הבטחתו **"ונתתי נקמתי באדום ביד עמי ישראל"**. ראה שו"ט מזמור ט, בקש שלמה לעמוד על הקץ כו' עד שתחפץ כו' כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה. ולפי הדרש בשהש"ר (ב, ז) מהו עד שתחפץ, מלכות שלמעלן, לכשתחפוץ מדת הדין מאלי' אני הוא מביאה בקולי קולות ולא

61. הראשונים, בספר האשכול ח"א דף כ"ז: בס' המנהיג סי' נה: ובאבודרהם בסדר התפילה, מביאים מדרש תהילים (מזמור לא, ה), אמונים נוצר ה' אלו ישראל וכו', אומרים גואל ישראל ועדיין לא נגאלו (אלא לשעה וחזרו ונשתעבדו, והם מאמינים שאני עתיד לגואלם, הוי אמונים נוצר ה'). והנוסח: וגאלנו מהרה למען שמך הוא בסדור רע"ג ורמב"ם, וזה הוא כמבואר במדרש תהלים שמיירי מגאולה העתידה, וכ"ה בסידור האר"י ומהר לגאלנו גאולה שלימה, וכ"ה בכוזרי (מאמר ג' יט). ועי' פסחים קיז: אמנם שיטת רש"י במגילה שם וז"ל: אע"ג דהאי גאולה לאו גאולה דגלות הוא אלא שיגאלנו מן הצרות הבאות עלינו תמיד דהא ברכת קיבוץ ובנין ירושלים וצמח דוד יש לכל אחת ואחת ברכה לעצמה לבד מגאולה זו, אפה"כ כיון דשם גאולה עלה קבעוה בשביעית ע"כ, וצ"ע.

אתעכב לכך נאמר עד שתחפץ. ולפ"ז יש לפרש עד שתחפץ המלכות למסור החרב היינו מלכות של מעלן, והלשון "בקולי קולות" רמז יפה על מלחמת ששת הימים, שהיתה בקולי קולות, ונשמעה מסוף העולם ועד סופו.

ומדברי חז"ל משמע, כי תנאי הגאולה, אם יזכו, יבואו בני ישראל לארץ ביד רמה, לא רק ברשות האומות, ואם לאו, הרי הם משועבדים לרשות האומות, כדמשמע במס' ברכות (ד, א): כדתניא (שמות טו) "עד יעבור עמך ה' עד יעבור עם זו קנית", עד יעבור עמך ה' - זו ביאה ראשונה (שבאו בימי יהושע) עד יעבור עם זו קנית - זו ביאה שניה (כשעלו בגלות בבל בימי עזרא), מכאן אמרו חכמים: ראוים היו ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושע ב"נ, אלא שגרם החטא, ופירש"י: ולא הלכו אלא ברשות כורש וכל ימי מלכי פרס נשתעבדו להם לכורש ואחשורוש ולדריוש האחרון. וכ"כ רב סעדיה גאון באמונות ודעות מאמר שמיני: הם ושדותיהם היו משועבדים למלכים בבית שני כמו שכ' בנחמיה ט, לו. וראה לעיל פ"ג אות ח.

ובסנהדרין צ' פירש"י: "לעשות להם נס". לעלות בזרוע על כרחם של מלכי פרס. ובסוטה ל"ו פירש"י: ליעשות להם נס. לעלות בזרוע ולא יהו משתעבדים למלכות, אלא שגרם חטאם של ישראל בימי בית ראשון, ונגזר עליהם שלא יעלו אלא ברשות, "מי בכם מכל עמו" (עזרא א'). וכ"ה בשו"ת רש"י סי"ב (דפוס ניו־יורק). וששאל ואם נכלמו וגו' ועשו אותם, כלום ציוה לעשות בנין זה בימי יחזקאל. אמת אם היתה תשובתם הוגנת על מנת שלא לחטוא, היה בנין זה להם כשעלו מן הגולה, וגאולת עולם בזרוע, ולא על ידי רשות כורש. אלא שגרם החטא.

ונראה שרש"י סמך על הפסוק תהלים (עז, טז) "גאלת בזרוע עמך", שבזמן פקידה, הגאולה תהיה בזרוע, ביד רמה, על כרחם של המלכים שיושבים בה, ולא יהיה להם שום שיעבוד. וכשאינם זוכים, ע"י החטא, אזי העלי' תהי' רק ברשות, ולא ביד רמה ויד חזקה. ומבואר מהנ"ל **שבזמן הפקידה תהי' העלי' בזרוע על ידי מלחמה** (ראה לעיל פ"א).

ומלחמת העצמאות בשנת תש"ח היתה המלחמה הראשונה אחרי הפסקה של קרוב לאלפיים שנה, ועל זה כיוונו בגמ' **מלחמת אתחלתא דגאולה**.

ובימינו זכינו בעזרת השי"ת שהי' שני הדברים, מתחילה קבלנו רשות מאדוני הארץ האנגלים בהצהרת בלפור, ואח"כ בהסכמת האומות בסן רימו, ואח"כ ע"י הסכמת האו"מ, ושוב על ידי מלחמת מגן עם הערבים שרצו לגרש אותנו, ורק באופן זה עזר השי"ת שהארץ ברשותינו, ואין אנו משועבדים לאחרים.

וכן הבינו גדולי ישראל שעיקר ישיבת א"י היא רק אם הארץ היא עצמאית וריבונית, ואין לה שום שיעבוד לאחרים, וכדברי הרמב"ן הידועים בספר המצות לענין מצות כיבוש. וכן בספר שו"ת "ישועות מלכו" להגר"י מקוטנא יו"ד (סימן סו) כותב: אמנם גם לפי דעת הרמב"ם שחשב זאת למ"ע, מכל מקום בעיקר המצוה אינו **אלא הירושה והישיבה** כאדם העושה בתוך שלו, **לכבוש** א"י שתהא תחת ירושתינו לא על ביאה ריקנית של עתה...

וכ"כ האדמו"ר ר' צדוק מלובלין זצ"ל בספרו "ישראל קדושים" (יז.): ואומר שלעלות לארץ ישראל צריכים "**בקוממיות ובקומה זקופה**", לא כאלה הנוסעים היום לארץ הקדש להיות שם בשפלות ובגלות בין העמים המושלים שם. דאין זה חזרה לארצנו ולקדושתינו בפעל... ובספרו "דברי סופרים" (אות יד.) הוא כותב: ומשחרב בית המקדש אעפ"י שלא גלו כולם ממנה, גם היושבים בה אין נקראין יושבי הארץ ואין להם ישיבה בה, מאחר שהם עבדים עליה למלכי העמים המושלים שם, כמונו בחוצה לארץ, **אין זה נקרא ישוב שיושבים בה בישיבה**, רק גרות בעלמא (**ולא מקיים "וישבת"**...).

על יסוד כל מה שנתבאר בפרקים דלעיל לא אוכל להבין השיטה שאין לומר על המצב של תקופתינו שיש כאן אתחלתא דגאולה. אתמהא! אלא מה פשר כל האירועים הללו, ומה השם שאפשר לכנות תקופה גדולה זו? הלא אם מאמינים בהשגחה פרטית הרי זה בוודאי אתחלתא דגאולה! כי מה יכול להיות פחות מאתחלתא דגאולה.

גדולי ישראל לפני שמונים שנה לא התיראו לומר ולפרסם שההתעוררות לעלי' ולהתישבות באר"י שהיתה אז במתי מעט נחשבת לאתחלתא דגאולה (ראה לעיל פרק ד־ח), א"כ מה הוא היסוד להסתייגות זו מלכנות כהיום הזה את תקופתינו "אתחלתא דגאולה".

אמנם הפקפוק בקריאת שם זה הי' כבר לעולמים, כפי הנראה מהמכתבים של גדולי הרבנים בליטא שנכתבו בתקופת חובבי ציון לפימ"ש הר"נ פרידלנדר. א' מהטענות העיקריות מפי המתנגדים נגד חובבי ציון היתה, שאמרו שרוב העוסקים בישוב א"י רואים בתנועה זו "אתחלתא דגאולה", כמו שכתבו הרב קלישר והרב מגריידיץ, וכ"כ כתבו כמה מגדולי הדור אז בין השורות מפני שיראו מן המלכות והבליעו הדברים. והמתנגדים אמרו שלדידהו יש בזה מעין הטלת ספק בביאת המשיח, וחשש זה משפיע עליהם כל כך עד כי היא משמשת להם עילה לדחות משום זה, מצוה רבה כישוב א"י...

והנה הנצי"ב והרב מוהליבר ואחרים סברו שהתכנית של חברת "חובבי ציון" היא אמנם צעין אתחלתא דגאולה, אולם היות שידעו שנקודה זו יכולה להרחיק הרבה מן החרדים לא השתמשו לא הוא ולא מהוליבר ואחרים בביטוי זה, והשתדלו להשפיע על החרדים שימשכו גם הם לתנועתם רק מטעם "מצות ישוב ארץ ישראל".

אמנם הי' גדולי ישראל בפולניא שלא חששו לזה. כמו שהבאתי לעיל שגדול הדור בזמנו בפולניא הרב מקוטנא ז"ל כותב מפורש אז, שלדעתו זה כבר "אתחלתא דגאולה", וכן כתבו אז כמה גדולי ישראל בעולם וכן האדמו"ר מפילעב זצ"ל כותב בסגנון זה, והאדמו"ר מסוכטשוב זצ"ל כותב על המצב ד"אפשר יחשב פקודה". אח"כ כתבו כן רבים בזמן הצהרת בלפור וסן רימו בהצעה לחלוקת הארץ שזהו אתחלתא דגאולה. ויש שכתבו כן בזמן הקמת המדינה.

ולעיל פ"ט מובא בשם החפץ חיים שבשנת תרנ"א בשעת ההתעוררות לעלי' לא"י אמר, כי הימים עקבתא דמשיחא וכי פקד ה' את עמו ואפשר הוא אתחלתא דקיבוץ גליות כו' שיש בזה אצבע א' וכו'. והמניע של המסתייגים מהשם "אתחלתא דגאולה" אז לפני שבעים־שמונים שנה אפשר להבין, אולם היום, אין הסבר להסתייגות מעין זו, ויש אומרים, היות שאנחנו כאילו עומדים עדיין באמצע מלחמה כל זמן שאין לנו שלום עם השכנים שלנו, ואנו צריכים עוד לרחמי שמים מרובים נגד שונאינו הרוצים לכלותינו, א"כ איך אפשר לכנות תקופתנו זו "אתחלתא דגאולה", הלא - טוענים הם - אנחנו עדיין בסכנה, גאולה וסכנה - לדבריהם - לא מתאימים.

אמנם טעם זה אחרי העיון נראה שאינו מבוסס, כי נצייר לעצמינו שבעוד חצי שנה נזכה שהשכנים השונאים אותנו יחתמו חוזה שלום עמנו, האם למחרת נפרסם, "רבותי" עתה הגיעה התקופה של "אתחלתא דגאולה", עד עכשיו שהשונאים חתמו על חוזה שלום עם המדינה, אנחנו כבר מתחילים להאמין שהתחילה כבר הגאולה מן השמים, מסופקני מאד אם אז מי שיוכל להכריז יכריז, כי גם אז להמפקפקים של היום יהי' עדיין ספיקות, ויטענו שצריכים עדיין לחכות זמן מה, כדי לראות אם זה שלום יציב, אולי זה רק למראית עין בלבד, ואילו בקרב לבם פנימה נשארו שונאים כבתחילה וחושבים לנקום בנו נקמתם, בזמן שייראה נוח להם וכו' וכיון דאידחי אידחי, והכל ישאר כמקודם,הנימוק ודרך המחשבה, היא היות שיש אנשים שאינם מאמינים בהחלט שיש כאן איזה נדנוד של גאולה. ויש כאלה שכן מאמינים, עומדים בעלי שיטה זו בתווך בין שתי דעות קוטביות אלו, ומצפים לאות שישכנע אותם גם לפי דעתם.

אולם המאמין באמת ובלב שלם מבלי שום פקפוק שכל הענין הזה של קיבוץ גליות וכיבוש הארץ וכו' וכל מה שנעשה במשך מאה שנה האחרונות הוא הכל בהשגחה פרטית מן השמים, שהתחיל השי"ת לסבב הסיבות כדי שנגיע לאתחלתא דגאולה ולבסוף ע"י בן דוד לתכלית של הגאולה לשלימה, לתקן עולם במלכות שד־י, והמתבונן בעין פקוחה בתהליך ההיסטורי של אותן מאה שנה יכול לראות שבאותו הזמן נוצרו והתפתחו ביחד עם האתחלתא דגאולה, עוד שלשה גורמים אחרים שהשי"ת מסבב הסיבות סדרם בהשגחה פרטית, ובלעדם א"א הי' לבוא לקום מדינת ישראל בדרך הטבע, בצורה זו שקמה.

א. יסוד של אומות המאוחדות שהתעסקו הרבה בשאלת א"י והכריעו למען הקמת המדינה, וזה היה דבר יוצא מן הכלל שהמזרח והמערב התאחדו והסכימו ליסוד מדינת ישראל.

ב. הטכניקה המודרנית שבלעדה א"א הי' לבוא בדרך הטבע לקיבוץ גליות לכיבוש הארץ, לבנין ולפריחת הארץ, וכו' וכו' ולקיום הארץ.

שו"ר בקול מבשר דף 11 שמביא מס' דרישת ציון להגר"צ קאלישר זצ"ל שכבר לפני מאה שנה עמד על נקודה זו. וז"ל ולכן זה כאש דברי, צריכין אנחנו לראות מקראות הזמן, ולהטיב מעשינו שנהי' מכושרים להיות עם אחד, ושלא נהי' מפורדים בדעות שונות כו' והנה הזמן והעולם נשתנה ובכמה שנויים לטוב כי כמעט נעשה עולם חדש, מי לא יודה כי מסילות הברזל ואניות הקטור והכח האלקטריי המודיע ומשמיע כהרף עין למרחקים. וכל החדשיות שנתקן והוטב התבל הוא בא במכוון ובהשגחה לקבץ נדחינו גם מקצה השמים, ובפרט ע"ז נחכה אם תהי' מסה"ב בכל הארצות שמסביב ארץ ישראל באזיא ובאפריקא מתוקן כמו באירופא וכל השינויים המחודשים תמיד, בודאי המה קיצים לגאולתנו, ואז נדע כי גאולתנו קרובה, ואז יעלה בידינו להיות קיבוץ נכון באר"י עכ"ל הקדוש.

ג. הגירת כחמש מליון יהודים מאירופא לארצות הברית, ולארצות אחרות שרק הודות לפריחת הקיבוץ היהודי הגדול הזה בארה"ב ובשאר מדינות, ורק הודות לעזרתם החומרית והשפעתם הגדולה על ממשלת ארה"ב ואנגליה באנו להעובדא של קיום מדינת ישראל וכו'. רואים אנו שההשגחה העליונה הכינה ביחד כל הגורמים הנ"ל לאתחלתא דגאולת ישראל, ועתה אנחנו מתקרבים לימות המשיח, גם במובן הרוחני[62].

62. ורעיון הנ"ל יש לו מקום במאמר חז"ל בסנהדרין צט, א: יום נקם בלבי ושנת גאולי באה (ישעיה סג) מאי יום נקם בלבי, אמר ר' יוחנן ללבי גליתי לאיברי לא גליתי, פירש"י שלא הוצאתי דבר מפי

ד. ההתעוררות של אדירי ההון כגון מונטיפיורי ורוטשילד, לעזור לישראל, אשר הקיפה גם את אלו הרחוקים מהדת כגון משה הס וכו' וכו', והעיר בזה האדמו"ר מוה"ר ישראל מקוצק, ראה לעיל עמ' 221.

והנה הגם שאנחנו עתה עדיין באמצע מצב מלחמה ואנו צריכים לרחמי שמים נגד אויבינו וצרינו, אנו מאמינים בני מאמינים שאבינו שבשמים יחוס עלינו, כמו שהבטיחו לנו בתורה ובנביאים ויש לנו הבטחה בנבואת זכריה לפ"מ שפירשו לו חז"ל, שבגאולה שלישית לא יהיה לנו ח"ו הפסק, והוא בתנחומא שופטים ט, שדורש הפסוק והשלישית יותר בה (יו"ד חרוקה וא"ו קמוצה) (זכריה יג, ח) שאין מתישבים בארצם, אלא בגאולה **שלישית, גאולה ראשונה - זו גאולת מצרים, גאולה שני' זו גאולת עזרא,** השלישית אין לה הפסק עכ"ל. כלומר לדברי המדרש זה הפירוש "יותר בה" היינו שבה ישאר לעולמים! ובפסיקתא רבתי (פל"ו) איתא: גאולה ראשונה היה לכם צער ושיעבוד מלכות אחריה, אבל גאולה אחרונה אינלכם צער ושיעבוד אחריה. ע"כ.

ובירושלמי פ"י דשביעית משאתם נגאלין עוד אין אתם משתעבדין וכו' וכ"כ בתו"כ בחוקותי פ"ג ובמכילתא התשועה העתידה להיות אין אחרי' שעבוד.

והנה התנחומא קורא את עליית עזרא גאולה שני', והנה אחרי חורבן בית שני, הרי קרוב לאלפים שנה זוהי הפעם הראשונה שעם ישראל נכנס לארץ ישראל בקיבוץ גליות, בהשגחה פרטית, כמו שנתבאר לעיל וחז"ל קבלו מסורה בנבואת זכירה, שהפסוק מרמז שלגאולה זו אין לה הפסק, ושעבוד, וראה בתו"ש שמות לח, כא, ממדרש אגדה שכ' כעין זה: בקרא: משכן העדות, ...וצריכים אנו להיות בטוחים בעומקא דלבא בהקב"ה ולהאמין באמונה שלמה שח"ו לא יעזוב אותנו, ושימשיך האתחלתא דגאולה שחנן אותנו, עד שנזכה לגאולה שלימה בגשמיות וברוחניות.

שהיו איברי יכולין לשמוע, אבל בלבי הי' טמון הדבר. והרמ"ה כותב ח"ו שיש לו לב ואברים כו' דברה תורה כלשון בני אדם כו' ללבי גליתי שעלתה במחשבה לפני, לאיברי לא גליתי שלא הוצאתי דבר זה לדיבור. ומצאתי גירסא נפלאה בספר העתיק "הגדת התלמוד": ללבי גליתי "ולנבראי" לא גליתי, פי' לא גליתי לשום נברא מתי יבוא משיח ע"כ, וזו גירסא ישרה. ובס' אמרי הצבי מפרש יפה לפי הגירסא שבדפוס: "ללבי גליתי בפנימיות של הנהגת העולם באספקלריא המאירה, יראה כי כל הנהגת העולם לתכלית מרכז הגאולה שתהי' בבי"א, אמנם לאברי לא גליתי, היינו למעשה הפשוטים והוא להרואים בלא אספקלריא המאירה אינו נגלה ואינו רואה". ועי' מלבי"ם ישעיה מג, ז-ח.

ולפי הגירסא "ולנבראי", זה מתאים עוד יותר כי יצירת כל הגורמים הנ"ל בדרך הטבע לא הי' נגלה ולא נראה לבני אדם שהכל לתכלית מרכז גאולת ישראל שתבוא, ורק להשי"ת מסבב הסבות.

ובמכילתא שמות טו, א, מובא בתורה שלמה שמות פט"ו: כל השירות שעברו קרואות בלשון נקבה, כשם שהנקבה יולדת, כך התשועות שעברו היה אחריהן שעבוד, אבל התשועה העתידה להיות אין אחריה שעבוד, לכך קרואה בלשון זכר, שנא' שאלו נא וראו אם יולד זכר. כשם שאין הזכר יולד, כך התשועה העתידה לבוא לא יהא אחריה שעבוד, שנא' ישראל נושע בה' תשועת עולמים. ובשמו"ר פכ"ג יא: כל השירות שנאמרו בעולם לשון נקבות, לומר מה הנקבה הזאת מתעברת ויולדת וחוזרת ויולדת, כך הן הצרות הבאות עליהן והיו אומרים שירות בלשון נקבות. לכך עמדו בבל, מדי, ויון, ואדום, ושיעבדו את ישראל. אבל לעתיד לבוא אין עוד צרות בו, שנא' (ישעיה סט, טז): כי נשכחו הצרות הראשונות, וכתיב (שם לה, י): ששון ושמחה ישיגו וגו'. באותה שעה אומרים שיר לשון זכר, שנא' (תהלים צח, א): שירו לה' שיר חדש, וראה רש"י ערכין יג: ותוס' פסחים קטז: וזהר ח"ג רא., רפה, וז"ח סג. והתשועה שעליה מדברת המכילתא הרי היא הגאולה משעבוד מלכיות שנתקיימה בימינו אחרי אלפים שנה, שנות גלותינו, ומבטיחה לנו שאין אחרי' שעבוד.

אמנם אפשר הי' להבין גם את אלה שבמלחמת הקוממיות בשנת תש"ח עדיין היו מהססים ולא האמינו עוד שיהי' קיום לעצם עצמאות של המדינה, ואמרו שיש לחכות אף שעצם המאורע היה רב משמעות, מעין זה שאמרו חז"ל "לשנה אחרת", אם כי האמינו שאם יהיה מצב זה בר קיימא הרי זה אות להתעוררות מן השמים, אולם כעת אחרי שעברו עשרים שנה ושלש מלחמות, ובפרט האחרונה שהנסים והנפלאות אשרו לנו שזה הוא רצון השי"ת א"כ עלינו לתת שם לה"ילד" שהוא כבר בן קיימא. וביום שנעשו בו נסים ונפלאות לעינינו, אז עלינו להודות ולהלל כמו שנתבאר לעיל פ"א, על האתחלתא ולעורר רחמים שנזכה בקרוב להמשך שבן דוד יתגלה לנו במהרה בימינו. ואין להזניח את השעה הגדולה להביא לידי התעוררות עילאית.

ויש המנמקים טעם אחר, מדוע אין לכנות תקופתינו אתחלתא דגאולה, מפני שהעיקר אצלינו הגאולה הרוחנית, שאין אנחנו רואים עוד אפילו התחלה קלה והטבה בענינים רוחניים, להיפך אנחנו רואים שהרחוקים מן הדת מתחזקים לדחוק את הדתיים, ויש מקומות בארץ שהדתיים המה בגלות אצל החפשיים, שבאמצעים שונים כופים עליהם חינוך חפשי שהוא בכלל העברה על הדת, וכן בעניני שמירת שבת, ולפעמים גלות אצל יהודי הוא מכאיב יותר מגלות אצל גוי, ובפרט כאשר לוקחים בחשבון כל אותם עלילות בזויות שהכנענים וגרוריהם מעלילים וטופלים על הדתיים, ממש כמו שונאי ישראל. וא"כ כל זמן שלא נראה ישועה מן השמים

בעניינים רוחניים אין לכנות תקופתנו זמן של אתחלתא דגאולה[63]. אבל אחר העיון גם טעם זה אינו יכול להוות מניעה מלהודות ולשנן לעצמנו שאנו באתחלתא דגאולה הלא דבר זה מפורש ברמב"ם (פ"ח ה"ז מהל' תשובה) וז"ל: ושכל הטובות שמתנבאים בהם הנביאים לישראל, אינן **אלא לדברים שבגוף, שנהנין** בהם ישראל לימות המשיח בזמן שתשוב הממשלה (הרמב"ם מדייק **"ממשלה"** כמו שיש בימינו ולא "מלכות" כמ"ש במק"א) לישראל אבל טובת חיי עוה"ב כו' עכ"ל. הרי מפורש

63. ר"י נחשוני בפא"פ סימן 490 במאמרו הראשי "חזרה לתקופת הבית שני", כותב בין השאר: "קיימת בחלק מיהדות הדתית מבוכה בקשר שבין מדינת ישראל למושג הקדמון ארץ־ישראל, נייחד מאמרינו למבוכה זו, סיבתה, ואופן סילוקה מתוכנו. יסודה של המבוכה, ביחס למדינה, הוא הטשטוש במושגים בין "גאולה" ל"מדינה". עוד לא הבהרנו בהסבר קולע את התופעה ששמה "מדינה" ומה הקשר בינה לבין **החזון הגדול**. גם המחייב הגדול ביותר של המדינה בחוגינו אינו רואה בה התגשמות יעודים נבואיים והגשמת חזון־הדורות. רבותינו לימדנו אותנו כי הגאולה השלימה תביא את גאולתה של הנפש הישראלית יחד עם גאולת הגוף. והארץ תמלא דעה את ד' כמים לים מכסים. אנו רחוקים כיום ממצב זה. גם הרמב"ם (בהלכות מלכים) שנוקט עמדה כדעתו של שמואל: "כי אין בין עולם הזה לעולם הבא אלא שעבוד מלכויות" וכו'. קובע אף הוא גדרים ברורים הגאולה, שאינם משאירים מקום לכל ספק. לפי הרמב"ם ז"ל יהיה המשיח: "מלך מבית דוד, הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו, כפי התורה שבכתב ושבעל פה. ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה, וילחום מלחמות השם הרי זה בחזקת משיח. עשה והצליח, בנה מקדש במקומו, וקיבץ נדחי ישראל הרי זה משיח בוודאי".

מיותר להוכיח כמה רחוקה מציאות שלנו מדמותה של גאולה לפי הרמב"ם. אפילו קביעות תואר של "אתחלתא" למציאות שלנו אינה תואמת את דעת הרמב"ם (בפרק י"ג להלכות מלכים). הוא מתאר שם את ה"אתחלתא" בהופעת נביא הבא ליישר ישראל ולהכין לבם. אחר כך תתחולל מלחמת גוג ומגוג, ורק לאחר כל אלה יופיע הגואל.

אולם, גם ללא קיבעות ברורה זו, רחוקים אנו כיום מהרגשת גאולה שלמה גם בשטחים אחרים: רק חלק מהעם נקבץ מהגליות, חלק גדול מארצנו מיושב בגויים; ירושלים העתיקה שוממה וריקה מבניה והיא מלאה כנסיות נוצריות ומסגדים מוסלמיים; במקום קודש־הקדשים עומד מסגד; רובו של העם שקוע בעולם חילוני ולא התנער מטומאת הגויים; ועוד תקלות ופגמים לאין שעור, וכו'.

מ"ש להעיר: אפילו קביעות תואר של "אתחלתא" למציאות שלנו אינה תואמת את דעת הרמב"ם וכו', ראה מ"ש לעיל פי"ז בביאור דברי הרמב"ם, ומה שנתבאר בהפרקים ד־י שם הבאתי שיטת חז"ל ראשונים ואחרונים מה נקרא אתחלתא (ועי' דף ריז) ודברי הרמב"ם לא נכללו בכלל אתחלתא רק בסדר של הגאולה עצמה. ומ"ש רחוקים אנו כיום מהרגשת "גאולה שלמה" כו' אין צורך להאריך בזה, כי אין אף אחד משלומי אמוני ישראל שיאמין שיש לנו כבר "גאולה שלמה". אלא מאמינים בדברי גדולי ישראל שהביעו דעתם שאנו חיים בתקופת "אתחלתא דגאולה" וכל המאורעות שאירעו בימינו אנו, מאשרים שיטה זו וכל המעיין כראוי בכל המקורות שהובאו בהפרקים הנ"ל יראה שהמה מחזקים השקפה זו. ואין לפקפק בזה כלל, ועלינו להתפלל שנזכה לראות בהמשכת האתחלתא ולתקופת הגאולה עצמה בביאת משיח בן דוד בב"א.

בדבריו כי כל הנביאים נתנבאו לתחלת ימות המשיח רק לדברים שבגוף, ושלא יתחוללו בתחלת ימות המשיח שינויים במצב הרוחני ורק אחרי שיגאלו גאולת הגוף אז יגאלו גם גאולת הנפש, כמו שמפרשים בהגדה על גאולתינו ועל פדות נפשינו, וכן מפרשים הוציאנו מעבדות לחירות כו' - גאולת הגוף, ומאפלה לאור גדול - גאולת הנפש. ובמצרים באו שתי הגאולות בבת אחת, אבל בגאולה האחרונה וכשיטת הראשונים שהגאולה תהי' ע"י השי"ת בדרך הטבע קימעא קימעא, יש הבדל בזמן, מתחילה תתחיל ותמשך גאולת הגוף ואח"כ תבוא גאולת הנפש[64]. ואלה היסורים שיש להיהודים בענינים רוחניים וכן בענינים גשמיים

64. ומצאתי שכן כתב היערות דבש, ובס' ישמח משה מבארו, ולדבריהם יהיו שתי גאולות, תחלה גשמית ואח"כ רוחנית ומדברי הרמב"ם הנ"ל ראי' ברורה לזה כמו שנתבאר. וז"ל היערות דבש חלק שני דף כ': אמנם הענין כך כי ידוע מה שנחלקו חז"ל אם בימות המשיח יתחילו היעודים שנאמרו בנביאים, את רוח הטומאה אעביר מהארץ, וחפרה הלבנה וכו' וכנה יעודים אשר יהי' ממש עולם חדש, או לא, רק כמאמר שמואל אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכות בלבד, ובאמת שניהם אמת כי תחלה לא יהיה אלא חירות משעבוד מלכות כמאמר שמואל, ואח"כ יחכה על יעודיו הנ"ל לא יפול דבר מכל מה שנאמר בנביאים. ובס' ישמח משה פ' שמות דף ק"ל מביא דבריו ומבארם וז"ל: בהפטרה (ישעיה כז) הבאים ישרש יעקב יציץ ופרח ישראל וגו' עד ביום קדים, נ"ל בהקדים האי דכתיב (שם מד): כי גאל ה' יעקב ובישראל יתפאר, דקשה גם כן מה דמתחילה נקט שם יעקב ואח"כ ישראל, ותו דקאמר גאל ה' יעקב ובתרי' (בסימן מז) כתיב גואלינו ה' צבאות שמו קדוש ישראל, משמע דבעת הגאולה יקראו בשם ישראל, והנ"ל בזה עפ"י המבואר ביע"ד כי מתחילה יהי' גאולה וחירות וכמאמר שמואל אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכיות ועדיין יהיה יצה"ר, ואעפי"כ יהיה צדיקים וזו אמיתת התשובה על מה שחטאו, אח"כ יעביר רוח הטומאה ויהיו כל היעודים של הנביאים עכ"ד, ותדב"א שאמר אין ישראל עושין תשובה עד שנגאלין מסייע לי' והבן. ולפי"ז יהיו שני גאולות תחילה גשמית ואח"כ רוחנית והבן, והנה ידוע דמדריגת יעקב קטן ודל ומדריגת ישראל רבה כי שרית עם אלקים, והמתגבר על יצה"ר שהוא שרו של עשו נקרא ישראל והבן, והנה ידוע דהקב"ה אינו מיחד שמו על הצדיקים בעוה"ז דאולי יחטא ח"ו משא"כ כשיעביר רוח הטומאה ויהיה קדושת ישראל בעצם ולא יחטאו, ועפי"ז יתבאר מקודם כי גאל ה' יעקב ואח"כ ובישראל יתפאר, כנ"ל וזה שאמר אח"כ גואלינו הוא גאולה הרוחנית כנ"ל, ה' צבאות מכל צבאי צבאות שברא שמו קדוש ישראל והבן, עכ"ל.

ומענין זה יש גם ב"גבורות ה'" להמהר"ל, פרק יח דף כח, שמלכות ישראל הקדושה צומחת דרך מלכות בלתי קדושה, וז"ל: ועוד יש לך להבין כי מלכות ישראל בהתחדשה כמו שהיה ביציאת מצרים שהתחיל ממשלת ישראל שלא היה מלכות קודם זה לישראל, ולעתיד מלכות המשיח שתתחדש מלכות. חדשה היא יוצאה מן המלכות הראשונה שלפני זה, וזה כי מלכות ישראל הקדושה שיש לה מדריגה אלהית פנימית היא צומחת מתוך מלכות בלתי קדושה, שכך ראוי למלכות שיש לה מעלה אלהית מעלה פנימית, והכל רמזו במה שאמר ואוציא אש מתוכך כי יציאת הקדושה הנמשלת באש לדקות האש תצא מתוך דבר חול ושורף את הכל, וכן תמצא שהפרי כאשר הוא בלתי נשלם הוא בתוך הקליפה עד שהפרי גדול ועומד על שלימותו ואז כאשר הפרי גדול

באתחלתא דגאולה המה עדיין חבלי משיח, וכשם שעברה עלינו שואה נוראה אשר כשמזכירים אותה תסמרנה שערות ראשינו, ואעפי"כ מקבלים אנו עלינו את הדין בתמימות ואומרים צדיק ה' בכל דריו ככה יש לקבל יסורים אלה שסובלים ברוחניות בא"י, ואין בדבר זה לשלול ענין אתחלתא דגאולה, משום שאין בכוחנו להבין פשר דבר[65].

נפסדה הקליפה מכח גידול הפרי, שכל דבר שיש לו מדריגה פנימית הוא יוצא מתוך דבר שהוא חיצון לו ולכך היה גדל משה רבינו ע"ה בבית פרעה להיות יוצאת המדריגה הקדושה האלהית שהיה למשה מתוך דבר החמרי, דאם לא כן לא היה אל הנבדל מדריגה פנימית, והבן דבר זה כי הוא עמוק מאד, והוא ידוע למי שיודע בענין דברים הנבדלים היוצאים ומתעלים מתוך הדברים החמרים, וכן משיח יושב במדינת אדום. והנה הארכנו בזה מאוד כי הוא דבר גדול מאוד להבין הסבה למה נתגדל משה רבינו ע"ה בבית פרעה, ודע בזה. עכ"ל. וראה מה שכתב בני הרמ"ש שיחי' במבוא לפירושי מהר"ל מפראג (ירושלים תשי"ח) דף כד, הערה עה.

65. התשובה היחידה של המאמין בהשי"ת על שאלת סבת השואה, היא: לא מחשבותי מחשבותיכם, כמ"ש הרמב"ם הל' תשובה פ"ה ה"ה: "כשם שאין כח באדם להשיג ולמצוא אמתת הבורא שנאמר כי לא יראני האדם וחי, כך אין באדם להשיג ולמצוא דעתו של בורא, הוא שהנביא אמר **כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי**" ע"כ. וזו היא תשובה על ידיעה ובחירה, על צדיק ורע לו, ועל עיקר תכלית בריאת העולם וכו' וכו'.

זו היא התשובה הברורה שיהודי המאמין בציווי התורה: תמים תהי' עם ה' א' - כפי' רש"י שם: התהלך עמו בתמימות ותצפה לו ולא תחקור אחר העתידות אלא כל מה שיבוא עליך קבל בתמימות ואז תהי' עמו ולחלקו. - צריך לתת על השאלה של השואה הנוראה שהיתה לנגד עינינו שאין אנו יכולים להבינה ולהשיגה. אלא עלינו לקבל דין שמים בבחינת צדיק ה' בכל דרכיו, כי אדם שהוא בבחינת תולעת ולא איש יסודו מעפר וסופו לעפר, איך יכול להעלות על דעתו שהוא יודע ומבין דרכי השי"ת והסבה למה העביר השי"ת מן העולם ששת מליונים מישראל. ובמנחות כט, ב: משה רבינו ראה שהיו שוקלין בשרו של ר"ע במקולין אמר: זו תורה וזו שכרה, א"ל שתוק כך עלה במחשבה לפני. והפי' הוא לא מחשבותי מחשבותיכם. יסוד זה צריך להיות נר לרגלינו ביחסינו לתופעות שונות בעולם שאין אנו יכולים לדעת ולהבין פשרן, ולרדת לחקר שורשי סיבתן.

ואלה שעולה על דעתם לתת טעם והסבר לשואה ובודים מלבם טעמים שונים, י"א משום שלא עלו ארצה וכמ"ש ר"י עמדין בהקדמתו לסידורו טעם על גלות ספרד וכמבואר בקרא וימאסו בארץ חמדה, וי"א להיפך משום אלה שעלו ארצה שלא כדין. י"א שאלה נענשו משום חטאים של אחרים, וכו' וכו', לדעתי יש בכל הטעמים הללו חשש של חילול כבוד שמים, כי התורה אומרת: חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע והיה כצדיק כרשע, אדרבה דרכי ה' להציל עיר של רשעים בשביל עשרה צדיקים. וכן במבול ניצול נח ע"י תיבה, וכן טען משה: האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף. אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא. ועי' רמב"ם מו"נ ח"ג פי"ז.

ואותו הדבר צריך לומר על העובדא הנוראה שראינו בעת קיבוץ גליות ואח"כ בבואם ארצה, שהמנהלים והמארגנים את הקיבוץ והעברתם מחו"ל לא"י, העבירו על הדת באונס ילדים וצעירים ומבוגרים מספר חשוב (קשה לקבוע המספר המדוייק אם לא רוצים סתם להגזים כגון ילדי טהרן ותימן), וכעת בימים אלו נתפרסמה שערורי' חדשה: העברה על הדת של ילדי מרוקו, וכו'. ובדרך

דברים שהבטיחו אותנו בתורה לפני שלשת אלפים שנה, ריבוא רבבות אנשים חיכו ולא זכו להיות עדים להם, והרבה הרבה התייאשו, עקב כובד הגלות ואנו שסוף סוף זכינו לראות במו עינינו הפלא הגדול הזה, שהשי"ת מסבב הסיבות סידר קיבוץ גליות ע"פ דרכי הטבע, וכיבוש הארץ ופריחת הארץ ונצחון ג' מלחמות, האם נתעלם מכל הטובה הזאת, ולא נשיר ונשורר בשיר והודיה על כך? ועלינו לקבל גם היסורים הכרוכים בפעולות אלה, להודות על העבר, ולבקש על העתיד.

וראיתי למחבר חשוב בא"י כותב בספרו שנדפס בשנת תשי"ח: אנחנו לא מאלה החושבים דהגואל צדק צריך לבוא בדרך הטבע, ומצות כיבוש נוהג בזה"ז וכבר נתבטלו הג' שבועות, ואנחנו גם לא מאלו החושבים שצריכים להתרחק עכשיו ממצות ישוב אר"י כו' אנחנו לא דוחקים את הקץ, ואנחנו לא מושפעים ולא נתפעלים מהשינויים שנעשו באה"ק בשנים האחרונות, אנחנו לא מהחושבי קצים לכנות לה שמות - האתחלתא דגאולה, אתחלתא דאתחלתא, כי מה לנו עם השמות והסימנים דלאו דאורייתא, כי מה יתן ומה יוסיף לנו הסימנים האלו, אין זה כי אם רוע לב באמונה חושית לאמר התחיינה העצמות האלה? כי פתאום יבא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים" וכו' עכ"ל.

תמה אני מאד שבספרו בכל פרט ופרט שהוא דן דרכו לברר דבריו ומביא ראיות ומקורות ואינו כותב סתם דברים בעלמא מה שעולה בדעתו בלי יסוד, ובענין גדול כזה, שהיא השקפה כללית בענין שעומד ברומו של עולם, הוא כותב סתם "ואנחנו לא כו'", ולא כותב כלום מהו היסוד והמקור שעליו הוא נשען ומסתמך בפסק זה, ונראה בתחלת דבריו: אנחנו לא מאלו החושבים דהגואל צדק צריך לבוא בדרך הטבע כו' הלשון מגומגם, כי זו סתירה מיני' וביי', כי מה שייך גואל צדק עם דרך

כלל אלה המנהלים הפושעים עושים תמיד לחץ על האבות שימסרו בניהם להחינוך שלהם ולא לחינוך דתי. בוודאי זה פשע גדול לא יכופר, והדבר כואב עד מאוד, ואין די מלים לגנות תופעה נפשעת זו, וצריכים ללחום נגד זה בכל הדרכים האפשריים.

ואל תתמה כיצד אפשר לומר שהקיבוץ גליות הוא בהשגחה העליונה הרי אנו רואים שע"י המטפלים בפעולות של קיבוץ גלויות, נעשו פעולות אכזריות, מצערות ומכאיבות, להעביר צעירים על דת תוה"ק, כי הלא דוגמא לכך תמצא בענין המרגלים, שנשלחו "על פי ה'", ואעפ"כ השתמשו בשליחות זו לרעה, כי הבחירה לא נשללה מהם. וכ"כ בזמנינו אמנם הכל נעשה על ידי צופה כל הדורות מראש, להשתדל בקיבוץ גלויות, אך הרשות לבחירה עדיין נתונה, אנו מקבלים דין שמים מה שעשו הנאצים ששרפו את גופותיהם של יהודים, ובזה שרשעי ישראל מסיתים ומדיחים הוסיפו ושרפו מספר נשמות יהודיות. ואולי יש מקום להתנחם שאלה הקרבנות ברוחניות עדיין חיים אתנו ויש עוד תקוה אולי ייטיבו דרכם לא כאלה שנשרפו, ומכיון שגרים בארץ כשיבוא הגואל ב"ב בוודאי יחזירם בתשובה. וראה לקמן פי"ב בלשון הרמב"ם סוף פי"א אות צג, בהערות.

הטבע, הופעת הגואל צדק היא לכ"ע שלא כדרך הטבע. וכנראה שזה פליטת הקולמוס, וכוונתו להשיטה האומרת שאתחלתא דגאולה אפשר שתבוא בדרך הטבע, ודוחה אותה בשתי ידים "אנחנו לא מאלו", ויש להתפלא איך לא הזכיר כלל אף מאמר אחד מכל מאמרי חז"ל הראשונים והאחרונים שהובאו בפרק שלפנינו שכתבו כן, וביחוד הרי ספר משנה ברורה להח"ח לא זז מידו, ואיך לא ראה מ"ש הפוסק האחרון בעל חפץ חיים בספרו שם עולם שער התחזקות פי"ב: אל יתמה האדם איך נוכל לצפות ולחכות שתהי' הגאולה במהרה, אחרי אשר אנו כעת בתוקף המצוקות וכו' **ויש שהקב"ה נותן בלב מלכי האומות שיכירו כולם האמת וירצו להטיב עם ישראל וכענין שנאמר בכורש שהכריז בכל מלכותו** וכו', ע"כ. (ראה לעיל אות ג' שבאתי לשונו בשלימות). וספרו נדפס בשנת תרנ"ה בזמן שהתחילה התעוררות לעלי' לא"י והוא כיוון לדעת הראשונים והאחרונים שכתבו כן ויש להם יסוד בהרב המאמרי חז"ל.

כן מ"ש: גם להרמב"ן נוהג הג' שבועות **גם היום** כו', איך לא ראה שגאון התורה בעל אור שמח כ' במכתבו מובא לעיל פ"ט, שאחרי שאו"ה בסן רמו הסכימו ובפרט אח"כ באומות המאוחדות שחלק מא"י שייך לא"י סר פחד השבועות, וכן דעת הרבה מגדולי ישראל, ועל מה הוא מסתמך לחלוק עליהם?

כן מ"ש: אנחנו לא מושפעים ולא נתפעלים כו' וכו', אין זה כי אם רוע לב באמונה כו', חושבני לוא ראה דברי החפץ חיים הנ"ל וכן כל מ"ש הרבה גדולי ישראל, הבאתי דבריהם בפ"ט, לא הי' כותב כן.

אינני מבין המלים: לא מושפעים ולא נתפעלים כו', וא"י למה נתכוון, הרי ברור לכל יהודי תמים המאמין בהשגחה פרטית שאנו עדים חיים לנסים ועובדות פלאי פלאים שזיכה אותנו השי"ת ברוב רחמיו להנצל ולהמלט לחיים, ראינו הנס המעוטף בטבע בקיבוץ גליות והנסים בכיבוש הארץ בג' המלחמות, ובוודאי עלינו מצוה כפולה ומשולשת לספר בשבח השי"ת ובשבח ישראל, להודות על העבר ולבקש על העתיד, וכלשון הסדר אלי' רבה פי"ד: כך צריך וראוי לזרע של יעקב שיברך וישתבח וירומם ויעלה ויגדל ויקדש שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה שהביא אותו לא"י שנקראת חמדת העולם, ע"כ. ובוודאי שחטא גדול להעלים עין מגדולים מעשי ה', ואין אנו רשאים להעמיד פנים כאלו לא קרה כלום, ולכן קשה להבין איך אפשר לכתוב: לא מושפעים ולא נתפעלים, מעין שבח בבחינת: תיתי לי... אולי יש לו להכותב כוונה אחרת. ובנוגע להשם אתחלתא דגאולה, חושבני, אחרי שיעבור על הפרק שלפנינו יתבררו לו הדברים ומ"ש מקרא ופתאום יבוא, יראה מ"ש בפ"ה מדברי רס"ג באו"ד שזה רק בזמן שיזכו ויעשו תשובה, ואם לא

יעשו תשובה אזי לא יהי' פתאום.

בס' "לנתיבות ישראל" עמוד 197: ה"שפת אמת" אמר, כי מה שנאמר בדחז"ל כי משיח בא בהיסח־הדעת, ולכן אין לעסוק בידיעת הופעתו, אין זה אלא לדורות הקודמים ולא לדורותינו אלה, אשר אדרבה כיון שהגיע זמנו צריכים ומחויבים להודיעו ולהזכירו הרבה. ושם דף 199 כותב: דבריו של ה"שפת אמת" ז"ל, קבלתי מאת הרב ר' צבי דוד הירשביין ז"ל, הידוע ומפורסם אצל חסידי גור בגודל תורתו ויראתו. שהיה רבו־בילדותו של הרבי מגור הרא"מ, זצ"ל, ע"כ.

ויש עוד להעיר על הרבה פרטים שכתב וימצא אותם מבוארים בפרקים דלעיל.

עוד ראיתי לח"א שכתב, שמודה בנסים שזכינו להם וקורא אותם "ימי הצלה", ומחליט כי מאחר שרובם של אחב"י נמצאים בארצות הגולה, עדיין בגלות אנחנו ואין לדבר על קיבוץ גליות.[66] תמה אני איך אפשר לכתוב בוודאות על ענינים העומדים ברומו של עולם בלי שום ראי' ומקור, רק מה שעולה על דעתו, מהרהורי לבו, והלא גמרא ערוכה היא בברכות שבו קוראים חז"ל לעלית עזרה "גאולה שניה", ובכתובות כה, א הרי אמרו לענין תרומה דאורייתא וחיוב חלה דרבנן משום שיש מיעוט "בבואכם", וכי אסקינהו עזרא לאו כולהו סליק (פירש"י רובן נשארו בבבל דכתיב כל הקהל כאחד ארבע ריבוא, עזרא ב). הרי שעליה לארץ, אפילו מיעוט קטן, של ארבעים אלף, נקרא בשם "**גאולה**". [אין לנו מספר ידוע כמה

66. וראיתי לחכם הנ"ל כותב וז"ל: וגם ר' חסדאי קרשקש ז"ל מבייר לוא יתואר שמלך תוגרמה ירשה לנו עצמאות בא"י וכי זאת היה גאולה? הוא שואל, אין אנו נבהלים להשיב, לא קרה דבר חדש. החשיבות הוא בנס הצלה וכו', ע"כ. רואה אני בזה דברים שנותנים מקום לקורא לטעות כאלו ר' חסדאי מדבר מתקופתו ולא מבית שני, ר' חסדאי במאמר שלישי כלל שמיני כותב וז"ל: סוף דבר הנה ענין בית שני כאילו מלך מצרים המושל עתה בארץ הצבי היה נותן רשות ליהודים, אשר בקצת מלכותו לעלות ולבנות בית הבחירה, בתנאי שישבו תחת ממשלתו, ולא יהיה מן הפלאים, לקצת הימים ימרדו בו שיגלם שם ושיעבוד בהם עכ"ל. דברים אלה מבוארים ברש"י וברמב"ן הבאתים לעיל, ור"ח לא הוסיף כלום רק נותן משל מזמנו, ואע"פ שהעלי' מבבל קרואה בכ"מ בחז"ל גאולה שני', אבל לפ"ד הראשונים לא הי' על עלי' זו שם גאולה שלימה. ואיך זה מייחס דברים לר"ח שלא אמרם ומה זה שייך לענינינו, הרי בוודאי שיש הבדל גדול ועצום, בין עלי' שני' להיום. מצד אחד הי' להם אז נביאים ובית הבחירה, אבל אז היו משועבדים לכורש, אחשורוש ודריוש והם ושדותיהם היו משועבדים למלכים כמבואר בקרא כמ"ש הרס"ג שם, ועכשיו ב"ה המדינה היא עצמאית וריבונית, בלי שום שיעבוד למלכות אחרת, אז היו רק כארבע רבבות ועכשיו ב"ה מאתים וחמשים רבבות, אז היו רק בחלק קטן של ארץ יהודה מסביב לירושלים, ועכשיו ב"ה החלק הגדול של הארץ בידינו, אז עלו רק מבבל, ועכשיו יש קיבוץ גליות מארבע כנפות הארץ, ומעולם לא אמר ר' חסדאי על כגון זה: "וכי זאת תהי' גאולה", לדעתי בוודאי הי' הר"ח אומר על זה, שזה נקרא "אתחלתא דגאולה", כמו שאמרו הרבה גדולי ישראל.

יהודים נשארו בבבל בזמן עלית זרובבל ועזרא אלא יש בקדמוניות יא, ה, ב, שסמוך לחורבן בית שני היה ישוב של רבואות לאין גבול, שאי אפשר לדעת מספרם, ובכל אופן י"א שמספרם של הגולים בבבל עלה על כל ישוב ישראל בחו"ל ובארץ]. א"כ איך אפשר לומר שקיבוץ של 250 רבוא בארץ עדיין נקרא גלות.

ולעיל פ"ג אות ה' הבאתי מאמר חז"ל, שלימות המשיח, יכנסו לארץ ששים רבוא גברים למעלה מעשרים כמו בכניסה לארץ בימי יהושע, וכמו שנתקיים בימינו.

[ויש להעיר מהמבואר בחולין צ"ב, מ"ה צדיקים שהעולם מתקיים עליהם כו' שלשים בא"י וטו"ו כאן. ובסגנון אחר בירושלמי ע"ז פ"ב ה"א: אין העולם יכולים להיות פחות מל"ו צדיקים כאבינו אברהם כו' פעמים שרובן בבבל ומיעוטן בא"י פעמים שרובן בא"י ומיעוטן בבבל סימן יפה לעולם בשעה שרובן בארץ (לפי שעיני ה' בה תמיד) וכשרובן בארץ מתרצה השי"ת להן והן מגינים על כל העולם כולו (קה"ע), תקותינו שרובן בארץ שזה סימן יפה לעולם].

והנה לא מצינו בתורה וכן הנביאים לא אמרו שיכנסו **בבת אחת** כל כלל ישראל, לא"י, ובפרט לשיטת חז"ל והראשונים שכל ענין הגאולה תהי' **בדרך הטבע** קימעא קימעא, כי העולם כמנהגו נוהג, וצריכים הרבה הרבה שנים להכין מקום בשביל הבאים, הרי בוודאי לא יבא דבר כזה בבת אחת, כי איך זה יתכן בדרך הטבע? ועוד הלא תמיד הי' חלק מהעם בחו"ל כי אין מקום לכלם באופן טבעי, ולכן מי זה יכול לפסוק בוודאות ש"עדיין בגלות אנחנו", אמנם יש להדגיש שעדיין אנו צריכים לרחמי שמים מרובים והשי"ת בודאי ישלח לנו עזרתו מקודש, אבל אין זה ממעט את חשיבות הקיבוץ גליות שיש באתחלתא דגאולה, ואין לומר על זה "הצלה" גרידא. באותו המושג שהי' בחו"ל כאשר היינו בגלות, וניצלנו מגזירה מסוימת, כי אי אפשר להכחיש שהארץ נכבשה לפנינו ושיש כאן קיבוץ גליות של ר"ן רבוא נפשות ופריחת הארץ ובנין הארץ ומקומות הקדושים בידינו.

ומאה רבבות ערבים ברחו מעצמם וכו' כל אלה המה מושגים ברורים של אתחלתא דגאולה. שאין להחליפם במושגים גלותיים, כי אין להם שום מקום ותפיסה כלל וכלל בגלות, ואנו תקוה שהגואל צדק שיבא ב"ב יקבץ נדחי ישראל את אלה שאינם יכולים עכשיו לצאת מן הגלות וגם את אלה שאינם רוצים.

והנה יש לבעל דין לשאול, אפילו להשיטה שבימינו יש להשתמש בהביטוי "אתחלתא דגאולה" כמו שקראו לזה כמה גדולי ישראל, מה נ"מ למעשה בזה מה זה מוסיף ומה זה גורע, ולמה כל האריכות של דברים להוכיח כיצד יש לכנות את תקופתנו, ולהתייחס למאורעות הגדולים, 'אתחלתא דגאולה' או לא. יהודי יר"ש

צריך לעסוק בתורה ולקיים מ"ש בשו"ע, וכמ"ש סוף דבר וגו' כי זה כל האדם. [להלן הבאתי ממשנה מפורשת שיש נ"מ להלכה לענין המצוה להזכיר אתחלתא דגאולה משיעבוד מלכות].

אך התשובה על טענה זו היא כי בקביעת השם של תקופתנו יש ענין גדול וחשוב מאד, ועל זה מתאים לומר "מנלן דשמא גרים", אנו בני הדור הנוכחי עלה בגורלנו לחיות בתקופה הרת עולם, מצד אחד עברה עלינו השואה הנוראה, מצב של שפלות, בבירא עמיקתא עד המדרגה התחתונה, ומצד השני זכינו להתעלות משעבוד לחירות, מגלות חשוכה - לארץ ישראל עצמאית עם ממשלה משלה. הרי זו קפיצה מן הקצה אל הקצה.

אמנם הזמן שוטף והולך, והרגל חיי האדם משכח ומכניס אותו לחיים של שיגרא, אולם התורה קבעה מצוה של זכירת יציאת מצרים בכל יום ולילה, חכמים תקנו לומר ברכה בכל יום שלא עשני עבד, וכל זה כדי להרגיש ההבדל בין עבד לבן חורין, לצערנו אין לנו הכח לתקן ברכות וזכירות, וכל אלה השינויים הולכים ונשכחים, ולכן יש לכל הפחות לקבוע שם ולשנן לעצמנו גודל החשיבות של הזמן שזיכה אותנו השי"ת והוציאנו משעבוד לאתחלתא דגאולה, ורק כשאדם מתבונן ומתעמק וחושב על זה אזי יכול הוא להרגיש גודל חשיבות ההבדל בין שעבוד לגאולה, בין חו"ל לארץ ישראל, כי אין זה מהדברים הקלים, וכמו שכתבתי לעיל פרק א' אות יד בשם החפץ חיים עיי"ש. ויש הרבה בני אדם הגרים בארץ שאומרים: "אנו עדיין בגלות ואין לדבר על קיבוץ גליות", ולא מדברים על ענין שיש יהודים שנמצאים בגלות רוחני בסביבת יהודים חפשיים כמו שנתבאר לעיל, אלא סתם שם "גלות" מפני הטעם שהרבה בני ישראל עדיין במחשבתם בגלות, וכל זה מפני ההרגל של אלפיים שנה בגלות שנשתרש בנשמתן של בני אדם, עד שקשה להם להאמין שיצאו מן הגלות.

וכעין זה כתב ר' אברהם אבן עזרא בפירושו לתורה, עה"פ התיצבו וראו את ישועת ה', יש לתמוה איך יירא מחנה גדול של שש מאות אלף רגלי איש מהרודפים אחריהם, ולמה לא ילחמו על נפשם ועל בניהם? התשובה, כי המצרים היו אדונים לישראל **וזה הדור היוצא ממצרים למד מנעוריו לסבול עול מצרים ונפשו שפלה ואיך יוכל עתה להלחם עם אדוניו?** והיו ישראל נרפים ואינם מלומדים למלחמה. הלא תראה כי עמלק בא בעם מועט ולולא תפלת משה הי' תולש את ישראל והשם לבדו שהוא עושה גדולות ולו נתכנו עלילות, סבב שמתו כל העם היוצא ממצרים, כי אין בהם כח להלחם בכנענים, **עד שקם דור אחר דור המדבר שלא ראו גלות והיתה להם נפש גבוהה,** כאשר הזכרתי בדברי משה בפרשת ואלה שמות עכ"ל.

(וראה מ"ש בת"ש שם). רואים כי בעת יציאת בני ישראל ממצרים, היו כאלה שלא היו מסוגלים להשתחרר מאוירת הגלות שבה היו שרויים בשבתם במצרים תחת עול הנוגשים המצרים, וכך גם בימינו יש אשר עדיין שרויים תחת רושם אוירת השיעבוד של הגלות, ודבר זה מונע בעדם מלהכיר גודל חשיבות המאורעות של ימינו.

והנה הרעיון של "אתחלתא דגאולה" אינו צריך להשאר כהשקפה לחוד אלא שצריך להביא גם לידי מעשים. לפי"מ שנתבאר לעיל פ"א הרי יש חיוב מן התורה להודות על הנסים שעשה לנו השי"ת. כי מה שאירע בימינו בג' המלחמות במשך עשרים שנה הם עובדות שזה אלפים שנה לא היה דבר כזה בישראל, והנסים שהיו בימינו הלא המה שלוחי המקום לקרב לבם של ישראל לאביהם שבשמים, בבחינת קול דודי דופק.

ומצינו בגמ' שבת פח, א אמר רבא אעפ"כ הדר קבלוה בימי אחשורוש דכתיב קיימו וקבלו היהודים קיימו מה שקבלו כבר. וברש"י: בימי אחשורוש מאהבת הנס שנעשה להם ע"כ.

ומבואר מדבריהם שבימי אחשורוש ע"י שהכירו בכל עמק לבם שהשי"ת עשה להם הנס עי"ז נתעורר בלבם אהבת השם וקבלו על עצמם מחדש קיום התורה וכלשון הרשב"א שם בהכותב בע"י: הא דאמרינן באגדה מכאן מודעא רבה ומתרץ קבלוה בימי אחשורוש כו', לפיכך כשבאו לארץ בביאה שניה בימי עזרא, עמדו מעצמם וקבלוה ברצון שלא יטענו עוד שום תרעומות והיינו בימי אחשורוש שהוציאם ממות **והיה זה חביב להם יותר מגאולת מצרים**, ע"כ.

ומבואר שהרשב"א מקשר זאת עם תקופת עזרא כשבאו לארץ, ולפ"ז אותו הדבר בתקופתינו שבאנו לארץ וראינו נסים ונפלאות שעשה לנו השי"ת בנצחון על אויבינו, שהציל את הכלל ישראל בארץ ממות לחיים, ואצל כל בנ"י נתעוררה בלב אהבת השם כל אחד לפי דרגא שלו, א"כ הזמן הנוכחי מחייב את כל אחד לחיזוק התורה וקבלת עול מלכות שמים עול תורה ומצות מתוך אהבה שזכינו לאתחלתא דגאולה, והכרה זו צריכה לחזק אותו בלימוד התורה וזהירות במצות בקדושה וטהרה יותר מהרגיל, העיון בהנסים ובהאמונה שהגאולה שלמה מתקרבת והולכת, - להמאמין שאתחלתא כבר באה - מסייע לו. ואסור להזניח הזדמנות נפלאה זאת שזכינו לה בדורנו. שאין זו סתם ישועה והצלה כמו שהי' בהרבה זמנים, אלא זכינו לדבר גדול ונפלא, ולמצב מרומם שאנו מצפים זה אלפיים שנה, ודווקא דור שפל שלנו זכה לזה, א"כ כשאנו מודים צריכים לפרש ולהודות על הנסים ונפלאות

שעשה לנו באתחלתא דגאולה ואם נודה רק על הצלה וישועה גרידא, הרי יש בזה החשש מה שאמרו בברכות לג משל למלך בו"ד שהיו לו אלף אלפי דינרי זהב והן מקלסין אותו בשל כסף **והלא גנאי הוא לו**, עייש"ה.

ועוד, לשיטת הרמב"ם (מבוא להלן פי"ז) שמלבד **האמונה** בביאת גואל צדק יש מצוה גם **לחכות** לו, הרי עתה יותר בנקל לקיימה אם נכיר בכך שנכנסנו לתקופת ימות המשיח, ושכבר ראינו והרגשנו "אתחלתא דגאולה" כי על כן יש להתכונן לקראת הגאולה השלימה בביאת הגואל צדק.

עוד חוב גדול מטילה עלינו תקופתינו, אחרי מלחמת ששת הימים, לאחר שעובדות מענינות - למאות - נתפרסמו בעתונות וספרים על אופני ההתעוררות הרוחנית שנולדה בלבם של חלק גדול מהחיילים בששת ימי המלחמה, להלן פרק כ' יבוא לקט מסיפורים ועובדות מענין זה, ימים אלו הורו לנו דבר גדול, והוא: שהדור החדש בארץ ישראל למרות שחונך מילדותו לעבור על הדת ולהתייחס בביטול אל הדת, ויש שקבלו ממוריהם הפושעים מסיתים ומדיחים טיפוח של שנאה לדת וכו' וכו', כולם הם בבחינת "תינוק שנשבה בין הגוים" שניצוץ הנשמה היהודית עדיין בוער ולוחש בלבם, וכשנתגלה אור השכינה מהכותל המערבי, נתלהב הניצוץ שבנשמתם בלי לדעת איך ומה להביע, מעין מה שאמרו "ראתה שפחה על הים", ויש היום אוזן קשבת לדברים שבקדושה, כי כשמדברים עם אלה האנשים ומסבירים להם תוכן וחשיבות של המצות, הרבה הרבה מהם מוכנים לקבל! הרי שעלינו לעודד התפתחות זו, ולקרב רחוקים בימין הסברתנו. ומצינו לחז"ל שכתבו בנידון זה דברים הבוטים כמדקרות חרב.

בסדר אלי' רבה (פי"א, יב) ז"ל: "ושמא תאמר אותן שבעים אלף שנהרגו בגבעת בני בנימין מפני מה נהרגו? היה להן לסנהדרין גדולה, שהניח משה ויהושע ופנחס בן אלעזר עמהם, שיקשרו חבלים של ברזל במתניהם ויגביהו בגדיהם למעלה מארכובותיהם ויחזרו בכל עיירות ישראל, יום אחד בבית־אל, יום אחד לחברון, יום אחד לירושלים וילמדו את ישראל דרך ארץ בשנה, בשתים, בשלש, עד שיתישבו בארצם... הן לא עשו כן, אלא כשנכנסו לארצם כל אחד ואחד ונכנס לכרמו ולייניו, אמר: שלום עליך נפשי, כדי שלא להרבות את הטורח... וכשעשו בגבעת בני בנימין דברים מכוערין ודברים שאינן ראויין... לפיכך נתקבצו ויצאו למלחמה ונהרג מהן שבעים אלף, **ומי הרג את כל אלו?** אמרו: לא הרגו אותן אלא סנהדרי גדולה, שהניח משה ויהושע ופינחס בן אלעזר הכהן". עכ"ל.

ודברים אלו נאמרין כלפי כל אחד ואחד משלומי אמוני ישראל שיש לו כח ללמד

להשפיע ולהסביר צריך להשתדל בזה, כי כל מי שיש לו אפשרות הוא בכלל ב"ד של ישראל. (הרמב"ם בפיהמ"ש בשבת פדר"א דמילה כותב מה שאמרו בגמ' קידושין חייב ב"ד לימול, שכל מי שיכול למול הוא בכלל ב"ד). כי הזמן נשתנה והאפשרות גדולה ויש תקוה שהיגיעה תשא פרי, כי איך אפשר לקוות שאלה אשר הם ממש בבחינת "תינוק שנשבה" - ייטיבו מעצמם את דרכם וישנו סגנון חייהם לטוב, אין זה אלא בב' דרכים שהוכיחו תועלתם: א. באתערותא דלעילא כמו שראינו ע"י הנסים שהראה לנו השי"ת. ב. ע"י שיבואו אליהם חכמי ישראל להסבירם בנחת ואהבה ולקרבם בדרכי שלום וכו'. - ומי יודע אם כל אחד מאתנו עושה בזה ידי חובתו באמת, להרבות כבוד שמים לקרב בני ישראל לאביהם שבשמים.

הטעם שהרבה מהחרדים, השמחים על קום המדינה, אין אומרים הלל ביום העצמאות

נשאלתי לבאר מהו הטעם שהרבה מן החרדים אינם אומרים הלל אפילו בלי ברכה ביום העצמאות, איזה פגם מצאו באמירת מזמורי תהלים להלל להשי"ת על החסד שעשה לעם ישראל בהקמת מדינת ישראל והנסים ונפלאות שעשה לנו בג' המלחמות. האין זה ענין פוליטי של קינטור גרידא להראות שאינם מקבלים הוראות מהרבנות הראשית.

תשובתי, בוודאי כל אלה שאומרים הלל כפי תקנת הרבנים, יפה עושים ותבוא עליהם ברכה וח"ו לזלזל בזה[67], אבל צריכים לדעת ולהבין לרגשותיהם של אלה

67. ויש להעיר על קלקלה שישנם בהרבה בתי כנסיות בארץ בנוגע לאמירת הלל ביום העצמאות. יש נוהגים לומר הלל כתקנת הרבנות הראשית ורוב רבני הארץ, ויש שלא נוהגים לומר כפי מנהג רבותיהם, והמחלוקת רבה בין הצדדים כל א' רוצה לכוף דעתו על חבירו, וכל א' מהצדדים מדבר בדברי זלזול נגד הצד השני. האנשים משני הצדדים שכוונתם באמת לשם שמים צריכים לדעת ולזכור שמחלוקת היא איסור דאוריי' ואמירת ההלל להנוהגים בו הוא תקנה ומנהג, והאומרו ביחידות ג"כ יוצא וכפי מה שנתבאר לעיל אפילו משתמש בשאר פסוקי דהודי' ג"כ יוצא, וכל ביהכנ"ס צריך להתנהג כדעת רוב המתפללים הקבועים, ולא להביא לידי מחלוקת, שעליה אמרו בדרך ארץ זוטא ז"א: ביהכנ"ס שיש בה מחלוקת סופו ליחרב, ר"ל.

ומצינו לענין הלל בר"ח שהוא לכו"ע מדרבנן וי"א מנהג, יש ג. שיטות: א. בין בציבור בין ביחיד בלי ברכה. ב. בציבור בברכה וביחיד בלא ברכה. ג. אפילו ביחיד בברכה. ובבית האבל בר"ח יש שאין נוהגין לומר, אמנם בחנוכה אומרים אפילו בבית האבל, אבל שיטת רש"י בפרדס דאפילו בחנוכה אין קורין הלל בבית האבל, הרי לפנינו שלפעמים יש מחלוקת בין הפוסקים בענין אמירת הלל אם לומר או לא, ובוודאי לא זלזל א' בחבירו, אלא כ"א עשה כמנהגו, כן באמירת הלל אסור לכ"א לזלזל במנהגו של חבירו, וכ"ש לעורר מחלוקת.

שלא אומרים, שאין זה ח"ו מזדון לב לשם קינטור אלא זה חויה פנימית שבלב. וכמו שיתבאר להלן מהלך מחשבתם של החרדים הללו בענין זה.

בפסיקתא דרב כהנא פסקא כט. ז"ל: בפסח אין אתה מוצא שכתבו בו אפילו שמחה אחת, ולמה? בשביל שמתו בו המצריים, וכן את מוצא כל שבעת ימי החג אנו קורין בהן את ההלל, אבל בפסח אין אנו קוראין בהן את ההלל אלא ביו"ט ראשון ולילו, למה, כדאמר שמואל בנפול אויבך אל תשמח. במגילה י. ובסנהדרין לט: בקשו למלאכי השרת לומר שירה, אמר להם הקב"ה מעשי ידי (חיל פרעה,) טובעין בים ואתם אומרים שירה. [מה שאמרו "אין אנו קוראין בהן את ההלל" ואע"פ שמנהגנו רק לא להשלים אלא בדילוג, נראה שזו היא כשיטת המחבר בש"ע או"ח סימן ת"צ ס"ד שקורין בפסח הלל כמו בר"ח, ובר"ח דעת המחבר בסימן תכ"ב ס"ב י"א שאף הציבור אין מברך עליו לא בתחלה ולא בסוף. משום שזה רק מנהג, ומטעם זה אמר ואין קורין]. ומבואר מהלכה זו, שכדי להראות מדה זאת שאין שמחתנו שלמה משום שישועתנו מוכרחת היתה לבוא ע"י שמעשי ידיו של הקב"ה יטבעו בים, לכן תקנו חכמים שלא לגמור את ההלל ולאחרים גם שלא לברך כלל, אך ורק ללמדנו מוסר זה.

על יסוד הלכה הנ"ל נהגו הרבה מהחרדים שלא לומר הלל ביום העצמאות, אע"פ שבוודאי כל אחד ואחד מכוון בהרבה פסוקים שבתפלה להודות להשי"ת בכל לב ונפש שזיכה אותנו לראות בקום המדינה ובהנסים ונפלאות שראינו בג' המלחמות (ביארתי לעיל פ"א שיטת רבינו דניאל שמצות הודי' מדאורייתא יוצאים בכל אופן ובאיזה נוסח שהוא), ואנחנו מודים להשי"ת שבראנו לכבודו והבדילנו מן התועים ונתן לנו תורת אמת וכו'.

אולם למדו מדין הנ"ל, שכדי להראות שאין השמחה שלמה מנעו מלומר הלל, כמו כן בנידון דידן, טעמם שאין אומרים הלל להראות שאין שמחתם שלמה ושהם משתתפים בצער השכינה ששומעים בב"ק היוצא מהר סיני אוי להם לבריות מעלבונה של תורה, "מעשי ידי (תינוקות של בית רבן) טובעים בים (של כפירה) ואתם אומרים שירה". בזמן שאנו זכרים שהממשלה על המדינה היא בידי חילוניים הרחוקים מתורת ישראל, ועל חילול שם שמים שיש בממשלת ישראל ושהמה מחנכים בבתי הספר שלהם רבע מליון ילדים וצעירים בשיטה של העברה על דת ישראל וכבר העמידו דור שלם כזה שמתנכר לתורת ישראל וביניהם כנענים שונאי ישראל ותורתו ואיך השבת מתחללת ויש כפי' לעבוד בשבת בבתי חרושת וכו' וכו', גם החרדים - שלבם כואב ודואב על המצב - רוצים בשמחה רבה להביע באמירת הלל תודתנו להשי"ת על מדינה עצמאית ורבונית שזכינו לה אחרי אלפיים שנות

גלות שבשפלנו זכר לנו כשהיינו בתקופת השואה ויפרקנו מצרנו, שעכשיו יש לו ליהודי בכל העולם הזכות לשוב לארצו כאזרח, אבל "איך נשיר שיר ה'" בשמעינו השכינה מיללת ואומרת "אוי לי, בני היכן אתם", "אוי להם לבנים שגלו מעל שלחן אביהם". ואיך יאמרו "הלל" כשבאזניהם קול מצלצל: "אתם אומרים שירה"! (ועי' סנהדרין צד. חזקי' לא אמר שירה. ובצל"ח ברכות ו. ובמפרשים). ואולי הבעת רגשי צער אלו, נחשב בשמים כמו אמירת הלל, כי רחמנא לבא בעי.

אנו מתפללים על אחינו אלה, שיש להם זכויות גדולות במסירת נפשם להגנת האומה ולבנין הארץ ובחלקם הגדול הם בבחינת "תינוק שנשבה" שלא יודעים מתורת ישראל רק מעט מזעיר באופן מסולף ומסורס. ואנו תפלה שמן השמים ישפיעו עליהם רוח טהרה וכמו שראינו בשחרור הכותל המערבי במלחמת ששת הימים, איך אלפים ורבבות נתעוררה אצלם הנשמה היהודית והלב הישראלי נפתח, וכשראו בעיניהם הנסים והנפלאות הכריזו אכן כעת הם רואים שיש בורא ומנהיג העולם. ומי יתן שהתעוררות זו תביא לידי מעשים. כן הוא מהלך המחשבה של הרבה מהחרדים שאין אומרים הלל באופן רשמי.

החיוב להתפלל באופן מיוחד על הרחוקים מיהדות שיחזרו בתשובה מבואר בזהר בראשית קה. וז"ל: אמר רבי מצוה לו לאדם להתפלל על הרשעים כדי שיחזרו למוטב. ובברכות י.: בעי רחמי עלייהו דליהדרו בתשובה. ושם נז: דגם על רשעי ישראל אפילו עובדים ע"ז יש להתפלל עבורם שישובו ויחזרו למוטב. אבל אין להתפלל על הרשעים שימותו ומה שאומרים בברכת ולמלשינים - 'יכרתו' כבר תירצו שהכוונה להמסיתים ומדיחים, שעליהם אמרו באבוד רשעים רנה, ועי' במדב"ר רות פ"ג וכן בתענית כג. וסוטה יד. וצ"ב שבסדר התפלה אין תפלה מיוחדת על זה רק בדרך כלל על כל העולם כגון: וכל החיים ידוך וגו' הפותח יד בתשובה וכו' להפנות אליך כל רשעי ארץ.

ולדעתי, הרבנים שתיקנו לומר הלל כפשטות ההלכה. הי' צריכים לקבוע עוד תקנה שיאמרו ביום העצמאות מספר מזמורי תהלים המדברים מעניני תשובה, לבקש מהשי"ת בעד אחינו התועים מדרכי התורה, שמן השמים יערו עליהם רוח טהרה ויפקחו עיניהם לראות אור התורה והמצוה, וההתעוררות של אמונה שבאה על עם ישראל בעקבות מלחמת ששת הימים תמשך ותשגשג להביאם לידי מצות מעשיות לקרב לבם לאביהם שבשמים, וכל החרדים הי' יכולים להשתתף בתפלה כזאת.

והנוהגים לומר הלל כתקנת הרבנים יש להם להשיב שאין ענין א' נוגע לחבירו.

ומצינו כעין זה מאמר חז"ל, הבאתי בתו"ש פ' בא ח"י, יא, בסוף הספר, ממדרש "עשרה הרוגי מלכות" שהיו שמחין ומתאבלין כאחד; מתאבלין משמאל, שנקנסה עליהם מיתה משונה, ושמחים ומרקדין מימין על שהבטיחם הקב"ה שהם שקולין כבני יעקב וכו' ע"כ. אותו הדבר במצבנו אנו, מצד אחד עלינו לשמוח ולהודות להשי"ת על שזכינו לראות בימינו באתחלתא דגאולה חירות משיעבוד מלכות הרשעה קבוץ גליות וכיבוש הארץ ובהנסים של מלחמת ששת הימים וכו', ומאידך עלינו להצטער שעדיין חלק גדול מעמינו הולכים בחשך, ולא ידעו "איזה דרך ישכן אור", ולא עוד אלא שישנם מסיתים ומדיחים שונאי דת ישראל הכנענים וגרוריהם שמשפיעים על ההמון לרעה. אנו תפלה שהיושב בשמים יחוס על שארית ישראל ויסיר את לב האבן מאלה התועים ומתעים להחזירם בתשובה והי' לעת ערב יהי' אור.

וכעין זה יש בהלכה, שמברכים על עובדא אחת שתי ברכות כשמת אביו מברך דיין אמת, ואם הי' לו ממון שירשו מברך שהחיינו או הטוב והמטיב (עיין ברכות נט: שו"ע או"ח סימן רכ"ג ס"ב), הרי שמצד אחד מביע צערו ומצד השני שמחתו. וכמו שאמרו חייב לברך על הרעה בשמחה ובלבב שלם (רש"י), ובש"ע שם בדעת שלמה ובנפש חפצה. אותו הדבר בנוגע לחג העצמאות מצד א' יש חיוב של הבעת שמחה ומצד השני של הבעת צער.

ובעיקר חיוב של אמירת הלל על הנסים שבימינו יש להעיר לפי המבואר בירושלמי פסחים פ"י ה"ו: כשהקב"ה עושה לכם נסים תהיו אומרין שירה. הרי גאולת מצרים, [ולא אמרו שירה מיד אלא על הים], שנייא היא, שהיא תחלת גאולתן [ולא אמרו שירה מיד אלא על הים], שנייא היא, שהיא תחלת גאולתן [ולא היתה גמר גאולה עד עברם הים, קה"ע. והיפה מראה מוסיף: עד קריעת ים שטבעו המצריים, כי מתחלה עדיין היו ישראל מתיראין שיחזירום המצריים אחור]. ומבואר שאף שנעשו להם במצרים נסים גלוים, ומשה הבטיחם בשם ד' לגאלם, ובכל זאת כיון שהיו בישראל כאלה שהיו מתיראין, עדיין לא נתחייבו לומר הלל, משום שהודי' ושמחה היא דבר התלוי בלב. א"כ אותו הדבר י"ל היום על אלה שלא מרגישים חיוב לומר הלל בימינו, משום שאצלם היא רק תחלת הישועה ועדיין מתיראין מהמצרים כמו אז, ואינם בטוחים שהכיבוש הוא דבר של קיימא, כי אנו עומדין באמצע המלחמה וצריכים רחמי שמים מרובים להשיג שלום ובפרט מטעם "שמא יגרום החטא" שיש חשש אפילו אחרי הבטחה ממרום.

אמנם בפי' הניר על הירושלמי והרד"ל מגיהים לשון הירושלמי באופן שיש לזה

פי' אחר לגמרי, שהשאלה היא הרי גאולת מצרים היא נס שבחו"ל וכקושיית הגמ' ערכין י: ולפי' זה לא מובא בירושלמי סברא הנ"ל. ראה מ"ש בתו"ש חי"ב במילואים דף קסד, לפרש הגירסא שלנו בירושלמי. ובשו"ת צפנת פענח דווינסק ח"ב סימן ח' כתב לפרש הא דמבואר בסנהדרין צד. שחזקי' לא אמר שירה, עפ"מ דמבואר בירושלמי ברכות רפ"ט דלמ"ד כל השבטים איקרי קהל אין צריך לברך, ובימי חזקי' כבר גלו השבטים.

אחרי כתבי פרק זה באה לידי תעודה חשובה בענין זה: קול קורא מרבני ישראל לעם ד' בציון שישתתפו בהבחירות הראשונות להכנסת ברשימה ב', וחתומים עלי' כמאתים רבנים, כמעט כל רבני א"י, גם מאגוד"י. והמשפט הראשון מתחיל: נודה לה' על שזכינו ברוב רחמיו וחסדיו לראות את הניצנים הראשונים של **האתחלתא דגאולה** עם הקמתה של מדינת ישראל. להלן פי"ח נדפס כל החומר על דבר זה.

הרי לפנינו חות דעת התורה, כמעט מכל רבני ארץ ישראל, וביניהם גדולי הדור, שהסכימו להשקפה זו שתקומת המדינה הם הניצנים הראשונים של **אתחלתא דגאולה**. כרוז זה נתפרסם בשעתו בכל הארץ ונתקבל על כל החרדים שומרי הדת בארץ, כדבר שאין לפקפק בו, ולעיל פ"ט הבאתי שכמה גדולי ישראל אמרו כן עוד קודם הקמת המדינה, א"כ מי יכול לבוא אחרי עשרים שנה לחלוק על כל הגדולים הנ"ל ולפקפק שההגדרה "אתחלתא דגאולה" אינה נכונה.

אחרי גמר פרק עשרים בא לידי חומר חדש מענין מאד שלא נתפרסם בעולם, מתלמידי הגר"א שעלו ארצה בשנת תקס"ט ויסדו את הישוב החדש של אשכנזים פרושים בארץ, והם כתבו בשם הגר"א שאמר להם על יסוד דברי הזהר פרשת וירא, שמשנת ת"ר ואילך מתחילה התקופה של **אתחלתא דגאולה**, ראה לקמן פכ"א ביאור דבריהם, ולעיל פ"ט מ"ש על דברי הזהר.

חושבני שדברי הגר"א בכוחם להוציא כל הספיקות מלב המפקפקים שכוונתם לש"ש, ויראו את המאורעות שאירעו לעינינו באורם האמיתי.

פרק אחד עשר

מצוה להזכיר בכל יום גאולה משעבוד מלכות

איתא במשנה (ברכות יב): מזכירין יציאת מצרים בלילות, וכו', למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך וכו', וחכ"א ימי חייך, העוה"ז, "כל" להביא לימות המשיח.

ובגמרא: תניא א"ל בן זומא לחכמים וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח, והלא כבר נאמר (ירמיה כג, ז־ח) הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים, א"ל לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה אלא שתהא שעבוד מלכיות עיקר ויציאת מצרים טפל לו וכו'.

וכן הוא אומר (ישעיה מג): אל תזכרו ראשונות וקדמוניות אל תתבוננו, אל תזכרו ראשונות - זה שעבוד מלכיות, וקדמוניות אל תתבוננו - זו יציאת מצרים, הנני עושה חדשה עתה תצמח (שם) תני ר' יוסף זו מלחמת גוג ומגוג, משל למה הדבר דומה, לאדם שהי' מהלך בדרך ופגע בו זאב וניצל ממנו, והי' מספר והולך מעשה זאב, פגע בו ארי וניצל ממנו והי' מספר והולך מעשה ארי, פגע בו נחש וניצל ממנו שכח מעשה שניהם והי' מספר והולך מעשה נחש, אף כך ישראל צרות האחרונות משכחות את ראשונות, ע"כ.

והנה לשון הגמ' צריך ביאור, שבמשנה מבואר בלשון חכמים: להביא לימות המשיח, וכאן אמרו אלא שתהא "שעבוד מלכיות" עיקר, כלומר הגאולה או השחרור משעבוד מלכיות, ולמה לא אמר שתהא "ימות המשיח" עיקר כלומר ביאת המשיח, ונקט ביטוי אחר לגמרי, כן בברייתא דורש אל תזכרו ראשונות זה "שעבוד מלכיות".

ובספר מעשה חייא לר' חייא הרופא כתב: דתרי זימני הוו ימות המשיח, דהיא זמן הצלת שעבוד מלכות, וזמן אחר הבא אחריו מלחמת גוג ומגוג, ולפי דבריו הברייתא מחלקת את הגאולה העתידה לשתי תקופות, תקופה אחת, הצלה משעבוד מלכיות, תקופה שני', מלחמת גוג ומגוג, היינו ביאת המשיח, ובנין בית המקדש ותיקון העולם ועי' בבאור הגר"א, בריש באורי אגדות (דט"ו) על הגמ' ברכות הנ"ל, שהפי' הוא כי הגאולה תהי' פעם הראשונה גאולה משעבוד מלכיות,

ואח"כ גוג ומגוג. [וצ"ע שהזכיר שעבוד מלכיות קודם יצ"מ והמפרשים כתבו לפרש, אמנם בירושלמי תני להיפך: אל תזכרו ראשונות אלו המצריים וקדמוניות אל תתבוננו אלו המלכיות כו'].

ויש לה"ר לפי' זה מגמ' מפורשת בברכות לד: אמר שמואל אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד, ולעיל (פ"ה) הבאתי שהשל"ה והגר"א כתבו שימות המשיח כולל שני זמנים, עי"ש. וכ"כ ביערות דבש והישמח משה לעיל שיהי' שני גאולות. ומקור לרעיון זה הוא הברייתא שלפנינו: אל תזכור ראשונות - זה שעבוד מלכיות וכו', והנני עושה חדשה - זו מלחמת גוג ומגוג, ע"כ. ומבואר להדיא שהפסוק מרמז שיהיו שתי תקופות בימות המשיח, אחת שתהי' גאולה בידי שמים, משעבוד מלכיות, כלומר קיבוץ גליות מארצות שיש בהם שעבוד מלכות וכיבוש ארץ ישראל, ממש כמו שהי' בימינו אנו, ואח"כ תהי' תקופה שני' זו מלחמת גוג ומגוג היינו ביאת המשיח ובנין ביהמ"ק ותיקון העולם. ובמעשה חייא שם מבאר שהפי' בגמ': וכן הוא אומר, ראי' למה שאמרו חכמים שיהי' שעבוד מלכיות עיקר ויציאת מצרים טפל, והקשו המפרשים הרי מברייתא זו מבואר להיפך שדרשו אל תזכרו? ולפי' מיושב שפיר כי מה שאמרו חכמים "כל" - לרבות ימות המשיח, הכוונה: שאז שעבוד מלכות עיקר ויצ"מ טפל, כי הראי' לחכמים מדברי הברייתא, היא מזה שדרשו שבתקופת מלחמת גוג ומגוג לא יזכירו שניהם לא יציאת מצרים ולא שעבוד מלכות, כי מזה משמע דהוזכרה עכ"פ בזמן ימות המשיח, דהוא הצלת שעבוד מלכות, דאם לא הוזכרה כבר אז מה צורך א"כ להשמיענו דלא תיזכר בזמן המאוחר בזמן מלכות גוג ומגוג, הלא כבר נשכחה זה ימים, אלא ודאי משמע דעד עתה בזמן הצלת שעבוד מלכות דהוא ימות המשיח הוזכרה יצ"מ, וכן ראי' לפירוש זה מלשון הגמ', כי במשל שהביא לא אמר ושכח מעשה זאב, כדאמר בתר הכי ושכח מעשה שניהם, עכת"ד. וכ"כ בהרי"ף בעין יעקב וכעי"ז בצפנת פענח למהרי"ט פ' בשלח. ותימה שלא הביאו גמ' הנ"ל שדברי שמואל מתאימים לברייתא זו שתחלת ימות המשיח היא רק חירות משעבוד מלכות.

והמהרש"א כתב לפרש שהלשון "שעבוד גליות" (כן יש גירסא ובדפוס הגי' שעבוד מלכות והיינו הך) בדברי חכמים לבן זומא, הוא: שעבוד גלות הרביעית ומלחמת גוג ומגוג היינו דבר אחד, אז יהי' יצ"מ טפל, והביטוי בברייתא אל תזכור ראשונות - "זו שעבוד גליות" אינו אותו שעבוד גליות הנ"ל אלא הפי' שעבוד גליות אחרים, היינו בבל ומדי ויון, היינו תקופת הבית שני, ולא נאמר בהן בכתוב זכר כלל ועפ"ז מתרץ קושיות הנ"ל. וזה דוחק גדול לפרש כן, מכיון שנאמר בגמ' סתמא אצל שניהם "שעבוד גליות" וא"כ מהיכי תיתי לומר שיהי' לזה שני פירושים, גם מ"ש

לתרץ דלא נאמר אצל זאב "שכח", משום שלא הי' זמן רב בין זה לזה, כלומר שבעים שנה בין חורבן הבית הראשון לשני. דוחק.

ומצאתי חבר לפירוש המהרש"א באחד מן הקדמונים בס' "שכל טוב" (מובא בתו"ש בראשית שמות יג, ג): לרבות ימי המשיח, והיינו אלפים שנה (סנהדרין צז.) משיבוא הגואל ועד חידוש שמים וארץ חדשה, ע"כ.

ולפי זה י"ל שהראי' מהברייתא היא לבן זומא ולא לחכמים, ובתוספתא גורס גם אצל זאב לשון "שכח". (ויש שינוים חשובים בין הנוסח בתוספתא ברכות פ"א ומכילתא שמות וירושלמי).

והנה פעמיים נאמרו הפסוקים "לכן הנה ימים באים וגו'": בירמי' טז, יד, וירמי' כג, ז, ובפט"ז כתוב "ולא יאמר" ובפכ"ג "ולא יאמרו", בפט"ז: "אשר העלה את בנ"י", ובפכ"ג: "אשר העלה ואשר הביא". עוד יש הבדל עיקרי שבפט"ז לא מדבר ע"ד גואל צדק, משא"כ בפכ"ג ה, והקמתי לדוד צמח צדק ומלך וגו' לכן הנה ימים באים. והנה בבבלי מביא בן זומא ראי' מקרא דפכ"ג, לדבריו, שאין מזכירין יצ"מ לימות המשיח, אמנם במכילתא מבואר שבן זומא מביא ראי' מקרא דפט"ז ורבי נתן מביא ראי' מקרא דפכ"ג שבו כתוב "ואשר הביא" שמזכירין שניהם. אפילו לימות המשיח ולא רק טפל כדעת חכמים, ולפ"ז מציע בחדושי מהרצ"ח להגי' גם בבבלי כן וכוון להמבואר בכתי"מ בד"ס שמביא רק תחלת הפסוק בנוסח ולא "יאמר" ובפכ"ג כתוב "ולא יאמרו" א"כ מבואר שמביא הקרא דפט"ז (והשינוי מזרע בית ישראל לזרע ישראל נראה שט"ס וצ"ל את בני ישראל) שלא מיירי מביאת המשיח ממש אלא משחרור של שעבוד גליות, ולבן זומא גם בזה אינו מזכיר ולחכמים יצ"מ טפל ובביאת המשיח שזה תקופת גוג ומגוג כמבואר בברייתא גם לחכמים אינו מזכיר. ומגירסת הדפוס ראי' לפי מהרש"א הנ"ל.

יש עוד שינוי חשוב שבגמ' אינו גורס "שכח" אצל זאב, ובכת"י בד"ס ובבית נתן גורסים שכח גבי שניהם (יש שינוי גרסאות זאב, ארי דוב) וזה ראי' לפי' המהרש"א ושכ"ט.

יש עוד שינוי שבמכילתא וירושלמי הגי' אצל בן זומא שלא יזכירו מצרים "לעתיד לבוא", ובתוספתא וגמ' "לימות המשיח", וידוע שהביטוי "לע"ל" משתמשים במקום "ימות המשיח".

עוד בתוספתא וירושלמי במקום שכתוב בגמ' שעבוד מלכות וי"ג שעבוד גליות, גורסים מלכיות עיקר ומצרים טפל, ועלה בדעתי אולי גירסת התוספתא היא עפמ"ש לעיל שסוגיא דברכות היא כשיטת שמואל אין בין עוה"ז לימות המשיח

אלא שעבוד מלכות כלומר השחרור משעבוד מלכיות, והנה הרמב"ם בפיהמ"ש הוסיף לדברי שמואל "שהמלכות תחזור לישראל", ולפ"ז י"ל שבדיוק נקטו בתוספתא וירושלמי הלשון המלכות עיקר, כלומר בדבריו הללו בא להוכיח שתחזור המלכות לישראל. וי"ל שאין הכוונה למלכות בית דוד שהוא הגואל צדק, אלא שלאחר שעבוד גליות יהי' להם ממשלה משלהם וכלשונו בהל' תשובה פ"ח הל"ז מובא לעיל: בזמן שתשוב הממשלה לישראל.

ועל זה מתאים לשונו של שמואל אין בין כו' דאם הוא מתייחס על הזמן שנתכוננה כבר מלכות בית דוד, דהיינו הגואל צדק, איך אפשר ש"אין בין" ותו לא, הרי הגואל יהי' לו כח לעשות תמורות רבות כמ"ש הרמב"ם, אלא ע"כ כוונת הרמב"ם באמרו "מלכות", היינו ממשלה של העם. וזה רק בתחלת ימי המשיח, וגואל צדק יבוא אח"כ בתקופת גוג ומגוג.

ומבואר שהפי' במשנה לימות המשיח, אין הכוונה לזמן ביאת המשיח, אלא לאתחלתא דגאולה, בזמן שחרור משעבוד מלכות כמו בזמננו אנו, שזה נקרא כבר "ימות המשיח", וכן הבאתי להלן המשך המאמר בגמ' שם: אל תזכרו ראשונות זה שעבוד מלכות כו' עתה תצמיח זו מלחמת גוג ומגוג, והיינו ביאת המשיח, וראה לעיל פ"ה מ"ש בביאור הביטוי "ימות המשיח" שכולל התקופה של ביאת המשיח קודם בואו. וממשנה זו ראיה מכרעת שהגאולה משעבוד מלכות הוא בכלל ימות המשיח.

[ולפי המבואר במקורות הנ"ל יש בהלכה זו ג' שיטות, לדעת בן זומא לעתיד לבוא אין מזכירין כלל יציאת מצרים. לפי דעת חכמים שעבוד מלכיות עיקר ויציאת מצרים טפל. לפי דעת ר' נתן יש ריבוי מיוחד שמזכירין גאולת מצרים גם לעתיד לבוא לא באופן טפל אלא ביחד עם שעבוד מלכות. וראה בבעל העקדה סוף שער מב, ביאור הענין. הראשונים בהגדה של פסח, במחזור ויטרי, שבלי הלקט ואבודרהם וכל בו, מפרשים, שחכמים חולקים וסוברים שאין מזכירין יצ"מ בלילות ומשום כך לא אמר ראבע"ז מקודם, פרשת ציצית שמוזכר בה יציאת מצרים עד שדרשה בן זומא. אמנם הרשב"ץ ביבין שמועה על ההגדה מפרש שגם חכמים סוברים שמזכירים בלילות משום שלילות בכלל הימים אלא שסוברים שקרא "כל ימי חייך" בא לרבות ימות המשיח, ובן זומא חולק. וכן מבואר שיטת הראב"ד מובא ברשב"א שם. וראה בתוי"ט במשנה ומפרשים שם].

וצריך ביאור מניין לחכמים עיקר הדבר שיש מצות מן התורה להזכיר היציאה משעבוד מלכות בימות המשיח, שמטעם זה דורשין שיציאת מצרים טפל לה, ואין

לומר מקרא דירמיה "כי אם חי ד'" וגו', הרי זה מדברי קבלה וזכרון יציאת מצרים הוא דאורייתא מקרא "למען תזכור", ואיך מותר להם בימות המשיח לעשות מזה טפל, ויציאה משעבוד מלכות עיקר.

ובפרט קשה הדבר לבן זומא דס"ל שלעתיד אין מזכירין יצי"מ כלל, וע"כ דס"ל שזה מצוה גמורה דאורייתא שדוחה הזכרת יציאת מצרים לגמרי - מנ"ל.

ועוד הקשו מפרשי המשנה לשיטת בן זומא הרי אין נביא יכול לחדש דבר, ומטעם זה מפרשים שגם בן זומא סובר כחכמים דלימות המשיח שעבוד מלכיות עיקר ומצרים טפל, וזה דוחק.

ונ"ל לפרש עפמ"ש הרשב"א באגדות הש"ס שם, ומובא בע"י, וז"ל: "ואם תטעון עלינו מביטול קריאת שמע [פ' ציצית] ר"ל יציאת מצרים, [לבן זומא], שהיא מצוה ממצות התורה - דע שאין הכוונה בקריאת שמע, רק כדי שנזכור בפה הנסים שעשה לנו השם יתברך שהוציאנו ממצרים, אחר היותנו עבדים פרוכים, דלי כח ותחת סבלות מלך רב ועם קשה, (אלא שעם) הזכירה נקבע שהוא המשגיח והיכול שלא ימנענו מונע בשום צד, ועוד שנתחזק בנפשותינו מדת הבטחון חוזק רב. ועל כן באה האזהרה על זה במקומות רבים בזכירת האותות והמופתים והיד החזקה.

ואחר היות התכלית בזכירת הפה ביציאת מצרים מהטענה הזאת, הנה גם התכלית ההוא שמור, בהזכירנו קיבוץ עם ממושך וממורט בעמים נוראים ובנסים יותר חזקים [בימות המשיח] ואם נאמר כך אין מצות מתבטלות כלל, עכ"ל.

ומבואר בדבריו שעיקר המצוה בזכירת יציאת מצרים היא להשריש בקרבנו האמונה בהשגחה פרטית ומזה לבוא לאמונת הבטחון בהשי"ת, ואותו דבר מקיימים בהזכרת הנסים בהיציאה משעבוד מלכיות ויש בזה ג' שיטות: בן זומא מקרא דירמי' ולא יאמרו עוד וגו' שלא יזכירו יצ"מ משום שאין צורך, ור' נתן במכילתא סובר שמזכירים שניהם מקרא אשר העלה ואשר הביא, ושיטת חכמים בגמ' ששעבוד מלכיות עיקר ומצרים טפל.

ולפ"ד הרשב"א טעמו של בן זומא, משום דסובר שהזכרת הנסים האחרונים שיראו בעיניהם בימות המשיח יותר חזקים ומועילים ללמוד מהם האמונה בהשגחה פרטית ובטחון בה', מדברים שקרו לפני שלשת אלפים שנה, ומטעם זה לא מזכירין לע"ל יצי"מ, וחכ"א שבכל זאת כיון שהיסוד של כל הנסים המה יציאת מצרים צריכים להזכירם.

ולפי"ז י"ל שבין לחכמים ובין לבן זומא צ"ל שפי' הקרא למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים, אין כוונתה לצוות לזכור רק יציאתם ממצרים אלא כדברי ר'

יוסי בר חנינא (בב"ר פט"ז בשם ר' יוסי ב"ר חלפתא) כל המלכיות שנקראו על שום מצרים, על שום שהיו מצירין את ישראל. ולפי"ז לדבריהם הקרא למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כולל גם יציאה מאיזה גלות שהיא לעתיד לבוא, שכל הגליות נקראו על שם מצרים.

ונראה שלפי זה, הפי' כל ימי חייך, כמו בקרא בראשית ג, יז, בעצבון תאכלנה כל ימי חייך, שהכוונה לעולם בכל חיי האדם על האדמה, ולא מדבר רק לאדה"ר, אותו דבר כאן, כל ימי חייך היינו בכל הזמנים כשיצאו בני ישראל ממיצר וגלות צריכים להזכיר הישועה והגאולה.

ועיקר דבר זה מפורש בקרא דירמי' לא יאמרו כו' כי אם כו', ואע"פ שזה דברי קבלה ואין למדין דברי תורה מדברי קבלה, אבל י"ל שהוא גילוי מילתא בעלמא שקרא כל ימי חייך, הכוונה גם לעתיד לבוא בימות המשיח.

[וע"פ הנ"ל יש מקום לפרש הגירסא שישנה בספרי ראה פ' קל: "כל ימי חייך להביא את ימות המשיח". לא כמו במשנה לפנינו: "כל - להביא לימות המשיח", וכגירסת הספרי מציין בהערות שיש גם במכילתא ע"פ כת"י ובתוספתא ברכות ספ"א ע"פ כת"י, ובמשנה שבירושלמי ובמשנה כת"י לאו, וכ"ה בהגדה שלמה, ע"פ י' כת"י. ולפי גירסא זו י"ל שחכמים לא באו ללמוד מהמלה 'כל' לרבות להזכיר יצי"מ לימות המשיח טפל לשעבוד מלכיות, אלא הפי' שלמדו מהלשון "כל ימי חייך", שגם לימות המשיח יש חיוב להזכיר את היציאה משעבוד כמו ביציאת מצרים ואפשר דס"ל כר' נתן, דיליף מלשון אשר העלה ואשר הביא, שיש חיוב להזכיר שניהם, אבל אין זה מתאים עם שיטת הבבלי והירושלמי].

מחלוקת בהלכתא למשיחא

ויש להעיר, לפי המבואר לעיל נמצא שחכמים ובן זומא (ור' נתן במכילתא) פליגי להלכה אם מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח, וא"כ למה לא הקשו בגמ' על זה הלכתא למשיחא. עי' יומא ה': כיצד מלבישין לעתיד לבוא, לעתיד לבוא לכשיבואו אהרן ובניו משה רבינו יבא עמהם ויאמר [כ"ה הגירסא בעין יעקב. וראה ד"ס והגהות הב"ח] אלא כיצד הלבישן למיסבר קראי. ובריטב"א שקושיא זו כעין מאי דפרכינן בעלמא הלכתא למשיחא. וכן פי' בתו"י יומא יג. ואע"ג דקושיות הגמרא בסנהדרין נא: וזבחים מה. הלכתא למשיחא, נאמרו רק על זה שאמר הלכתא, בדבר

שנוגע למשיחא, ולא על סתם מחלוקת. זה רק בדבר שהיה נוהג בזמן שבית המקדש קיים, אבל בדבר שנוהג רק לעתיד לבוא שפיר יש להקשות אפילו לא אמר הלכתא. וראה בשו"ת חות יאיר סימן קכ"ה שהאריך בביאור ענין זה. ולפ"ז גם בנידון דידן שלפירוש הרשב"ץ פליגי חכמים ובן זומא אם מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח. יש להקשות הלכתא למשיחא וכמ"ש הרמ"ה בסנהדרין שם: והלא כשיבא משיח אליהו בא עמו והוא יורה צדק.

וראיתי בדרישת ציון לרצ"ה קלישר ז"ל מאמר ראשון הקשה כעין קושיתי, במשנה דעדיות פ"ח מ"ז אמר רבי יהושע מקובל אני מרבי יוחנן בן זכאי ששמע מרבו ורבו מרבו הלכה למשה מסיני שאין אליהו בא לטמא ולטהר לרחק ולקרב אלא לקרב את המרוחקין בזרוע כו'. ופי' הרע"ב: שאין בא לברר ספק המשפחות מי נטמא אלא יניחום והם כשרים כו' עכ"ד. ותמה למה הוצרך להלכה למשה מסיני על דבר שיהא לעתיד לבוא, הלא בעת שיבוא אליהו וכל קדושיו עמו הלא ידעו אז מה יעשו, וכן מקשה הש"ס בכמה מקומות הלכתא למשיחא. ועי' תוספות סנהדרין שם. ומתרץ לפי שיטתו שם שראשית קיבוץ ישראל יהיה בלי נביא רק באופן טבעי על ידי רשיון המלכות וכשנזכה לרשות להקריב קרבנות לא נדע מה לעשות לענין יחוסי כהונה לכן הודיענו על ידי הלמ"מ שלא נחכה על אליהו בענין זה.

ועפ"ז מיושבת גם קושיא הנ"ל, משום שאתחלתא דגאולה שתבוא בעתה כמו שהי' בימינו, תתחיל בלי נביא וכמפורש להדיא בגמ', מובא לקמן, אל תזכרו ראשונות - זה גוג ומגוג, וכשתתעורר אז השאלה אם מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח לא ידעו איך לפסוק בשאלה זו. ובזה פליגי. (וראה מ"ש לעיל בפרק ה).

והנה הרמב"ן בפיה"ת שמות יב, ב, כותב: כאשר עלינו מבבל ונתקיים מה שאמר הכתוב (ירמי' טז יד־טו, כג ז־ח): ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את בנ"י מארץ צפון, חזרנו לקרא החדשים בשם שנקראו בארץ בבל להזכיר כי שם עמדנו ומשם העלנו השי"ת, כי אלה השמות ניסן אייר וזולתם שמות פרסיים וכו' והנה נזכיר בחדשים הגאולה השנית כאשר עשינו עד הנה בראשונה, ע"כ, כלומר שאנו קוראים החדשים ראשון ושני ליציאת מצרים ומובא ברבינו בחיי בקצת שינוי, כשעלינו מבבל בזמן בית שני נתקיים הכתוב לא יאמר עוד וגו' **על כן הוצרכו לקרוא החדשים** בשמות אשר היו נקראים בבבל ע"כ[68].

68. מבואר מדברי הרמב"ן שזכרון יציאת מצרים אע"פ שהוא מצוה דאורייתא מקרא "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך", ותקנו להזכיר בתפילה. ביום ובלילה (וי"מ שגם בן זומא

ובתורה שלמה חי"ב במילואים דף רפ"ג כתבתי שדברי הרמב"ן צ"ע שלמד מקרא זה לבית שני ולפ"מ דמבואר במכילתא ותוספתא וגמ', כמבואר לעיל, משמע שקרא זה מתייחס לימות המשיח ולא לבית שני, עיי"ש מ"ש לתרץ. ומבואר שהרמב"ן למד מקרא החדש הזה לכם ראשון הוא לכם לחדשי השנה, שהתורה צותה למנות החדשים מיציאת מצרים כדי לעשות זכרון לגאולה בנס הגדול כי בכל עת שנזכיר החדשים יהי' הנס נזכר, ומביא ראי' כמו שתהי' הזכירה ביום השבת במנוחתינו ממנו אחד בשבת ושני בשבת. וכן נצטוו בקרא ולא יאמר עוד חי כו' שיש מצוה לעשות זכרון על הגאולה מבבל, ובזה פליגי חכמים ובן זומא, שלחכמים שיעבוד מלכות עיקר ומצרים טפל ולבן זומא לא מזכירין יצ"מ כלל וי"מ שהפרשה בירמי' טז מדברת על גלות בבל וירמי' כג על הגאולה העתידה, עי' בהגהות מהרצ"ח ברכות שם.

ולשיטת הרמב"ן אפילו בעלי' מבבל הי' להם חיוב לעשות זכרון לגאולתם אע"פ שהי' עדיין משועבדים, ולכן תקנו להשתמש בשמות החדשים שנקראו בבבל.

[ובשו"ת הלכות קטנות סימן קפו כתב: שאלה, אם בבית שני היו משנים מן הנוסח. תשובה, הכל היו אומרים והיו מצפים למלך המשיח וקבוץ גליות ומלכות בית דוד, ונענשו בני חשמונאי על שלא החזירו עטרה ליושנה. [כוונתו לדברי הרמב"ן בראשית מט, י. וזה היה עונש החשמונאים שמלכו בבית שני. עיי"ש] שעברו על צואת הזקן לא יסור שבט מיהודה. וכן מוכח מלשון אגרת החשמונאים פ"א כו־כט (תרגום כהנא), כתיב כהאכל הקרבן באש התפללו (הכהנים): רצה נא את הקרבן על כל עמך ישראל וקדשה, כנס נפוצותינו, גאל את העובדים בגוים והבזוים ומתועבים, הביטה וידעו הגוים כי אתה אל־הינו[69], נטע את עמך במקום קדשך כאשר אמר משה. ע"כ].

ונראה לפרש שיטת הרמב"ן ומ"ש: ונתקיים מה שאמר הכתוב וכו', כי ידע הרמב"ן שפסוק זה לא קאי על עליית בבל שהרי כתוב אשר הביא וגו' ומכל הארצות ובימי עזרא הרי עלו רק מקצת מבבל, ולא מכל הארצות, ועוד הרי ידוע

סובר שבכלל חייך גם הלילות בכלל), מלבד זה צוותה התורה למנות החדשים ליציאת מצרים - ג"כ למטרה זו, כדי לעשות זכרון לגאולה, ולמדין מזה שכל המרבה "לזכור" הרי זה משובח.

69. המפרש לא העיר שזה לשון הפסוק בישעי' מט, ז: כה אמר ה' גאל ישראל קדושו לבזה נפש למתעב גוי מלכים יראו וקמו [בסנהדרין צז: מביא ר' יהושע ראי' מפסוק זה דאפילו בלא תשובה נגאלין ופירש"י אותן הבזויים ומתועבין בעבירות אעפ"כ יגאלו], והרמ"ה מפרש ל"בזה נפש" - בגלות, "למתעב גוי" - שגוי נבל מתעבו, "מלכים יראו וקמו". מדלא תלי טעמא אלא בבזיון ותיעוב ש"מ בהכי תליא ולא בתשובה (ראה לעיל פ"ו).

שלא היו עדיין משוחררים אפילו משעבוד מלכות, אלא הרמב"ן בא לפרש מאמר הירושלמי "שמות חדשים עלו מבבל", שכוונת חז"ל בזה הי' לעשות זכרון, וס"ל להרמב"ן מכיון שנתקיים חלק מהדברים שנזכרו מהפסוקים "ואשר העלה מארץ צפון" היינו מבבל שהיא עמוקה מכולם, ראו חכמים למצוה לעשות זכרון לזה, כי בזמן הגאולה העתידה הרי יהי' חיוב להזכיר בתפילה, אבל מכיון שלא היה כאן אפילו שחרור משעבוד מלכיות, הסתפקו בזכרון קל כזה, להשתמש בשמות החדשים בלשון פרסית שעי"ז יזכרו העלי' מבבל.

ולפי"ז בימינו אנו שנתקיים החלק הראשון של הגאולה והוא האתחלתא כמו שאמרו בגמרא שם אל תזכרו ראשונות, זה שעבוד מלכיות, כלומר שבמלחמת גוג ומגוג בביאת משיח בשעת גאולה שלמה לא יזכרו השחרור משעבוד מלכות, כמו שלא יזכרו יציאת מצרים, ומבואר שקודם ביאת משיח יש חיוב להזכיר הגאולה משעבוד מלכיות כמו שנתבאר לעיל, ואינו מבואר באיזה אופן יש לקיים מצוה להזכיר הגאולה משעבוד מלכות, ונראה שבאמירת שני הפסוקים: של ירמיה טז, יד־טו, לכן הנה ימים באים וגו' (כי לפ"מ דמבואר בקראי שני פסוקים אלה הכתובים שם פרק כג, מדברים בימות המשיח בבחינת אחישנה, ושני הפסוקים בפרק טז מדברים מבחינת בעתה כמו שמפרש המלבי"ם וקודם ביאת הגואל), מקיימים בזה המצוה של מזכירין הגאולה משעבוד מלכיות.

והנה פסוק: חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שם, זכינו שנתקיים בימינו אנו, כי לא כתוב את "כל" זרע בית ישראל, אלא זרע בית ישראל, ואלה באו מארבע כנפות הארץ ממש, ושם בגמ' לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה אלא שתהא שעבוד מלכות עיקר ויצי"מ טפל - ושעבוד מלכות היינו הגאולה והפדות משעבוד מלכות, דבר זה נתקיים בימינו, כי אי אפשר לשום בן אדם להכחיש את המציאות הקיימת שב"ה שוחררנו משעבוד מלכות, וכל יהודי בכל העולם יש לו הזכות לבוא ארצה ולהשאר בה בתור תושב, א"כ בימינו אנו שנתקיים ברצון השי"ת ובהשגחה פרטית, קיבוץ גליות מארבע כנפות ושחרור משעבוד מלכות, הרי יש חיוב של "למען תזכור את יום צאתך משעבוד מלכות", וכדרש חז"ל אל תזכרו ראשונות זה שעבוד מלכות. ואם באנו להשוות השעבוד האחרון להשעבוד הראשון באופן נגלה, הנה הרי בכמות של הזמן, הרי השעבוד האחרון, מחורבן בית ראשון ג' אלפים של"ח עד ה"א תש"ח, אלפיים וג' מאות ושבעים שנה, הי' עשרת מונים ממצרים שהי' רד"ו, וגם באיכות של הצרות בעינויים והשמדות והריגות בגלות ארוכה זו אין לדמות, ולכן בוודאי חלות וקיימות המצוה של "למען תזכור".

וכן אם נשוה אתחלתא דגאולה של עכשיו לעומת העלי' בבית שני בזמנינו שהקיבוץ שלנו גדול ששים פעם יותר מעליית בבל, והשטח שהי' אז בידם בזמן בית שני אין לו דמיון כלל למה שיש היום ביד ישראל, והעיקר שאז הי' משועבדים עדיין לפרס ורומי [ולכן י"א שלא הי' על זה שם גאולה כלל] ואילו היום ב"ה אין לנו שום שעבוד מלכות כלל, ועוד שעכשיו הי' לנו נסים בג' מלחמות ואז בבית שני לא הי' להם שום מלחמה ולא נסים כמו שנתבאר לעיל. [אמנם להם היו אז שני דברים שאין לנו היום, הי' להם נביאים כהמשך מבית ראשון, וכן הי' להם נביאים לבנות ביהמ"ק]. המצב הדתי יחסית אפשר שאינו גרוע יותר ממה שהי' אז בשובם ארצה, והנה לשיטת הרמב"ן נתחייבו אפילו אז מן הקבלה לעשות זכרון, ע"כ עכשיו בוודאי שיש מצוה לעשות זכרון.

ולדעתי בקריאת המאורעות האלו בשם "אתחלתא דגאולה" בכל הזדמנות ולהודות להשי"ת על זה, בזה נקיים המצוה לעשות זכרון על השחרור משעבוד מלכות.

לעיל פרק י' כ' לבאר שיטת המסתייגים מלקרות התקופה שלנו בשם "אתחלתא דגאולה" משום שלשה טעמים: א. שעדיין אנו באמצע מלחמה. ב. שרוב העם בגלות. ג. משום המצב הרוחני הירוד אצל חלק גדול מהעם. ובארתי שאין בטעמים אלו יסוד, שלא לקרא בשם "אתחלתא דגאולה", ולכן מצאנו לגדולי ישראל וחכמי התורה שקראו לתקופתינו אתחלתא דגאולה.

ומכאן תשובה למי שיאמר שאין תקופתינו נקראת שחרור משעבוד מלכיות, משלשה טעמים הנ"ל, ולהלן נוסיף ביאור לשלשה נקודות הנ"ל.

ולכאורה יש לבעל דין לחלוק ולומר היות שאין לנו עדיין שלום עם השכנים ואפשר שתהי' עוד מלחמה, אולי זה עדיין לא נקרא שחרור משעבוד מלכות, ולכן אין עוד חיוב לעשות זכרון, זה אינו שהרי עיקר זכרון הנס הוא להשריש האמונה בהשגחה פרטית ובטחון בהשי"ת, א"כ דווקא עכשיו המצוה לעשות זכרון זה, להראות שאנו בטוחים בישועת השי"ת, כי בזמן שהכל בסדר ואין שום סכנה כלל לא ניכר כלום היסוד של אמונה ובטחון, ועלינו להאמין שכמו שעזר לנו השי"ת זה עשרים שנה פה בארץ בג' מלחמות, כן יעזור הלאה.

ואין לומר שהכוונה שהשחרור משעבוד מלכות הוה בכלל אתחלתא דגאולה - שיש עלי' מצוה להזכירה - היינו רק כאשר כלל ישראל בעולם נשתחרר, אבל בזמן שיש רק מיעוט לא חלה מצוה זו. זה אינו, מכיון שיש רשות לכל ישראל בעולם לבוא בתור תושב. ועוד נראה כי המובן שחרור משעבוד מלכות, הכוונה רק על

התשעים אחוז יהודים שבאו מארצות המצוקה, ששם סבלו ממש שעבוד מלכות עינוים מהממשלה בתור יהודים שקפחו פרנסתם וכו' וכו', משא"כ אלה היהודים המפוזרים עכשיו בארצות הרווחה, שם לא שייך כלל ענין של שעבוד מלכיות משום שהמה אזרחים כמו כל אזרחי הארץ והממשלה דואגת לפרנסתם לעת זקנה וכו' ואותו הדבר כמעט גם ברוסיא המה רק בגלות רוחני, ובביאת הגואל צדק ישתחררו מגלותם, ולפ"ז הנאמר במשנה שצריך להזכיר הגאולה משעבוד מלכות, כלומר השחרור הגופני והחומרי מתאים לתקופתנו, שיש חיוב להזכיר הנסים והנפלאות שבימינו.

וי"ל שגם על היהודים הגרים בארצות הרווחה חל שם "גאולים" אע"פ שעדיין הם בחו"ל, ויש ללמוד כן מגמ' ברכות ט. תנ"ה הוציאך ה' אלקיך ממצרים לילה. וכי בלילה יצאו והלא לא יצאו אלא ביום, שנאמר ממחרת הפסח יצאו בנ"י ממצרים ביד רמה, אלא מלמד **שהתחילה להם גאולה** מבערב. פירש"י: נתנו להם רשות לצאת. ומבואר שאם קבלו רשות לצאת אע"פ שעדיין לא יצאו כבר נקרא שהגאולה התחילה מערב. א"כ אותו הדבר כלפי היהודים בארצות הרווחה שיש להם אפשרות לצאת ויש להם רשות לעלות ארצה בתור אזרחי ישראל, חל עליהם שפיר שם "גאולים", כי הדבר תלוי רק ברצונם.

אמנם יש מקום לומר שהגם שנתשתחררנו משעבוד מלכיות זרות, אולם עדיין אנו בשעבוד **מלכות ישראל** מבחינה רוחנית, מפני שהעומדים בראש החינוך מעבירים על הדת לא רק ילדיהם שלהם אלא משפיעים גם על בני החרדים במקומות שאין בתי ספר דתיים, וכידוע עכשיו בזמן האחרון השערוריה הנוראה עם ילדי מארוקו כמה אלפים, שהביאו לפה, שרובם ככולם המה מאבות חרדים והבטיחו להם שיתנו להם לילדיהם חינוך חרדי, ופה בעצות ובתחבולות שונות העבירו אותם על דתם ממש, שריפת הנשמה, והוריהם בוכים על אסונם. וכן השערורי' בגזירת ניתוחי מתים בע"כ באכזריות נגד רצון הנפטר והקרובים וכו' וכו'. ואותו הדבר בנוגע לשמירת שבת, יש מקרים שכופין לעבוד בשבת - בוודאי יש להרעיש עולמות נגד רשעי ישראל אלה המסיתים ומדיחים, ולגלות ברבים מעשיהם המכוערים ולהשתדל לשנות את המצב. ומטעם זה י"ל שאין עדיין חיוב להזכיר החירות משעבוד מלכות...

ברם לאמתן של דברים נראה שאין מקרים אלו מבטלים את עצם העובדא הנפלאה של הישועה הגדולה, אתחלתא דגאולה, שזכינו לה מן השמים אחרי קרוב לאלפים שנות גלות, היינו, קבוץ גליות של שני מליון וחצי יהודים שיצאו משעבוד מלכיות כמעט מכל ארצות המצוקה הגופנית, וכבוש הארץ ע"י נסים גלוים משמים

והקמתה של ממשלה עצמאית בארץ, ואע"פ שחלק מהשלוחים מעלו ומועלים בשליחותם בבצע פעולות נגד התורה, אין בזה משום פקפוק של עצם השליחות כמו שתנבאר לעיל פ"ב ופ"י, שהבחירה נשארת גם ביד השליחים כמו שראינו אצל המרגלים עיי"ש. ועוד יש להדגיש שהשחרור משעבוד מלכיות היה גם ליותר ממאה רבבות יהודים שומרי הדת, שנשתחררו משעבוד הגוים ותרבותם. וראה מ"ש לעיל דף ריד־רכא בביאור שאלות הנ"ל. ואנו תפלה ותקוה שגם אלה שמעולם לא ראו אור התורה גם בגלותם, במשך הזמן יפקחו עיניהם ללכת בדרכי האמת והצדק של תוה"ק ואנו מאמינים בלב שלם שתתקיים בהם נבואת יחזקאל, ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם וגו' ועשיתי אשר בחקי תלכו. ולפ"ז נראה כמו שנתבאר לעיל שיש מצוה בהזכרת השחרור משעבוד מלכיות.

פרק שנים עשר

שעשה נסים לאבותינו בימים ההם ובזמן הזה

הצעה שעכשיו יש לומר ובזמן הזה בוי"ו

הלבוש (או"ח סימן תרפ"ב סעיף ב) כותב: אין אומרים בעל הנסים כשם שעשית נסים לאבותינו כו' כן תעשה לנו בעת הזאת, לפי שברכת ההודאה הוא על שעבר, ולשון כן תעשה לנו כו', הוא תפלה להבא ואין מערבין להבא בלשעבר, אלא אומרים על הנסים ועל הפורקן וכו' שעשית לאבותינו בימים ההם ובזמן הזה וכו' ופירושו כולו הוא לשעבר שאנו מודים לך על הנסים שעשית לאבותינו בימים ההם, וגם אנו מודים על הנסים שעשית לנו בזמן הזה, שבכל יום ויום, הוא עושה עמנו נסים נגלים ונסתרים בזמן הזה, כמו בזמן אבותינו, ואח"כ מפרש ואומר קצת מהנסים מה שעה לאבותינו בימים ההם ומעין המאורע הוא, מה שעשה בימי מתתיהו וכו', וכן בפורים בימי מרדכי וכו', ויש מדקדקים לומר 'בזמן' הזה בלא וי"ו, ויהיה הודאתינו על הנסים שעשה לאבותינו בזמן ושנה וחדש כזה שאנו עומדים בו עתה, ולא תהיה ההודאה רק על נס של חנוכה או של פורים בלבד. אבל נ"ל שטוב יותר לומר בוי"ו כדי לכלול כל הנסים, ולפרט אותו הנס שהוא עכשיו מעין המאורע וכו'.

[הלבוש מדבר בהנוסח שב"על הנסים" ולא מזכיר הנוסח של הברכה "שעשה נסים", גם הט"ז להלן לא מזכיר נוסח הברכה, ונראה שאין חילוק, (וראה מ"ש לקמן מנוסח רס"ג). ובשו"ת הרש"ל סימן סד כותב: גם בברכת שעשה נסים זכרני שאמר שעשה נסים לאבותינו בימים ההם בזמן הזה, וכך פירושו, עשה נסים בימים שעברו ממש בזמן הזה ולא כי"א בימים ההם ובזמן הזה ע"כ, הרי שהאומרים ובזמן הזה אומרים גם בברכת שעשה נסים. וכן המג"א ריש סי' תרעו כותב: בזמן הזה ולא ובזמן. ואח"כ כותב הנוסח בברכת שהחיינו א"כ מבואר ג"כ שמדבר מנוסח הברכת שעשה נסים].

והנה הט"ז (באו"ח סימן תרפג, סק"ה) חולק על דבריו וז"ל: "ובנוסח על הנסים כתוב בלבוש שיש לומר בימים ההם ובזמן הזה בוי"ו, כדי לכלול כל הנסים שעשה לאבותינו ולפרוט אותו הנס דעכשיו מעין המאורע, שבכל יום עושה לנו נסים גלוים ונסתרים כמו שעשה לאבותינו ג"כ גלוים ונסתרים עכ"ד, ולא נ"ל כן, דאם כן

קשה למה לו לומר בימים ההם. ודאי היה בימים ההם שהיו אבותינו חיים, בשלמא להנוסחא 'בזמן הזה' בלא וי"ו, הוכרח לומר כן, דאל"כ הוה המשמעות שבזמן הזה שאנו קיימים בו נעשה נס לאבותינו ע"כ צ"ל בימים ההם בזמן הזה, כאלו אומר בימים ההם בכ"ה לחודש וכו', אלא דאין זה בנוסח כלל, וטעות לומר 'ובזמן' בוי"ו כנלע"ד", עכ"ל.

ודברי הט"ז לפענ"ד צ"ע, במ"ש "דאין זה בנוסח כלל וטעות לומר ובזמן בוי"ו, כי יש לתמוה על שלא הביא כלל שכן מפורש הנוסח ברמב"ם הל' מגילה וחנוכה פ"א ה"ג שכותב בנוסח הברכה "ובזמן", [ומצאתי ברמב"ם עם פי' "מעשה רוקח" שהוא גורס "בזמן", ואפשר שלפני הט"ז הי' הנוסח בזמן. אמנם בדפוסים שלנו, והחשוב הוא שכן כתוב גם ברמב"ם בדפוס ראשון - "ובזמן"], וכ"ה במחזור ויטרי, סדר חנוכה סימן רלו, ובשבלי הלקט סימן קפד, ובתניא רבתי סימן לה, ובס' עץ חיים, ובס' הנייר, ועוד. והלבוש הלא מפרש יפה נוסח זה וא"א לומר על זה שטעות הוא.

וכן מה שהקשה על נוסח "בימים ההם בזמן הזה", למה לי כפל לשון וכו', בשלמא להנוסח בזמן ניחא וכו', על זה יש להעיר שאין זה הכרח כלל, שכן בסידור ר' סעדיה גאון אינו גורס בימים ההם, אע"פ שהנוסח שלו שעשה נסים לאבותינו בזמן הזה, בלי וי"ו. ומ"ש הט"ז דהי' אפשר לומר "נסים לאבותינו ובזמן הזה", מגומגם, ועל כפל לשון מצינו סגנון של כפל לשון בקרא גם להבא, בלי וי"ו, ירמיה (לג, טו): בימים ההם בעת ההיא. ובסידור ר"ע גאון בימים ההם בזמן הזה, רק בנוסח על הנסים, גם רס"ג גורס "שעשית עמנו ועם אבותינו בימים ההם ובזמן הזה".

וב"ערוך השלחן" ה' חנוכה (סימן תרעו ס"ג) לא הביא דברי הלבוש והט"ז אלא מדעתו מבאר הנוסח 'ובזמן', וז"ל: "ברכה שניה שעשה נסים לאבותינו בימים ההם בזמן הזה, ולכאורה הוא לשון כפול, ונ"ל דהנה כתבו שצריך לומר 'בזמן הזה' ולא 'ובזמן הזה' [מג"א], ונראה שהיה באיזה נוסחאות 'ובזמן הזה', ולענ"ד שכן עיקר, וה"פ דעיקר הנס שנצחו החשמונאים את אנטיוכס לא היה ביום זה של כ"ה בכסלו, אלא בימים רבים שכבשום, ורק בזמן הזה היה עוד נס של פך השמן שמצאו, וכן בברכת המגילה וכו', וא"כ שני נסים הם, האחד בימים ההם, והשני בזמן הזה ממש". ע"כ.

והנה פי' זה שהמלים שעשה נסים כוללים גם נצחון המלחמה ונס הנרות, תואמים פירושו של המהר"ל למס' שבת וז"ל: "וא"ת וכי בשביל שנעשה להם נס בהדלקה, ולא היה זה רק לעשות מצות הדלקה היו קובעין חנוכה, וכל נס שחייב

להודות ולהלל הוא בשביל הצלתו ולא בשביל שנעשה לו נס לעשות המצוה, וראיה כי בעל הנסים לא הזכירו הנס של הנרות כלל? וי"ל שעיקר מה שקבעו ימי חנוכה בשביל מה שנצחו את היונים, רק שלא היה נראה שהיה נצחון על ידי נס הש"י שעשה זה, אלא מכחם וגבורתם, ולפיכך נעשה הנס על ידי נרות המנורה שידעו שהכל היה בנס המלחמה ג"כ", עכ"ל.

ולדבריו עיקר הנס הוא נצחון המלחמה, רק שנס הנרות גילה על המלחמה שהיתה ג"כ בנס. ושפיר י"ל שהברכה שעשה נסים כוללת שני סוגי נס.

והרבה מחברים עמדו על קושיא זו של המהר"ל, היכן מצינו תיקון ברכת שעשה נסים הלל והודאה על נס שעלה בידם לקיים מצוה, הרי עיקר ברכת שעשה נסים תיקנו על נס של **הצלת נפשות** ומה זה ענין לקיום מצוה, הרי כלל נקוט בידינו "אונס רחמנא פטרי", ובפרט לענין הדלקה הרי טומאה הותרה בצבור וכו', כמ"ש המפרשים.

ואמנם משום קושיא הנ"ל כותב בספר ח"י (ח"ב) וז"ל: "וילחמו בו ויגרשוהו וילך, ויכו אותו ואת עמו עד בלתי השאיר לו שריד. ובשובם [החשמונאים] נתנו שבח והודאה לאל, וחזקו את בדק הבית, והיה אור ישראל לאש והארץ האירה מכבודו כימי עולם. ודבר זה הוא לבדו יספיק לעשות זכרון לבני ישראל לנס ההוא ולקבוע ח' ימי חנוכה בהלל ובהודאה. ולא כמו שעלה על רוח רבים לאמור אשר עיקר קביעותן היתה מפני נס הפך, כי אין לקבוע ימים טובים בהלל והודאה מפני נס הנעשה באיזה ענין היפך הטבע", ע"כ. כלומר אם אין זה נוגע להצלת נפשות כמ"ש המהר"ל.

ברם, תשובה ברורה על שאלה זו יש לומר ע"פ עובדה שישנה במדרש חז"ל שלא נזכרו במדרשים שלנו, ונמצאת במדרש לחנוכה, נדפס מכת"י בבית המדרש ח"א דף קלד, א (מובא בתורה שלמה תצוה פכ"ז אות קג). ומה שנוגע לענינינו נביא להלן וז"ל: "אמר ר' אליעזר בא וראה כמה חביבים ישראל למקום וכו' בא יון הרשע וגזר וכו', והיה שם משומד אחד וכו', שהי' יודע עצות רעות על ישראל, ואמר כל זמן שיוקרבו קרבן של שחר ושל בה"ע אינם נופלים בידכם, עמדו ובטלוהו וכו', א"ל אלהיהם של אלו שונא זימה וכו'. חזר ואמר מצוה אחת יש להם, שאם לא יעשו אותה יאבדו מן העולם וזה הדלקת נר של בית המקדש, שנאמר להעלות נר תמיד, וכתוב עליו תן חלק לשבעה וגם לשמונה. תן חלק לשבעה, שכל מי שיש לו חלק בשבעה נרות, שהם מאירים תמיד בבית המקדש, וגם לשמונה ימי החג - אין בריה יכולה להם. עמדו וטמאו כל השמנים שבבית

המקדש ולא נשתייר כי אם פך שמן שלא היו יודעים שהוא מונח תחת המזבח, ונעשה נס והדליקו מאותו פך קטן שמונה ימים ועמד הקב"ה וקבע להם שמונה ימי חנוכה, שלא היה מועד עד עכשיו. אמר הקב"ה: חשבת לעקור שבעת הנרות ושמונה ימי החג הנני מביא עליכם שמונה ימים ושבעה בני חשמונאי שמאבדים אתכם מן העולם. אתה אמרת, שכל מי שיזכיר שמי ידקר בחרב, אני קובע הלל לשמי ח' ימי חנוכה, ועליהם אמר דוד: למנצח על השמינית" ע"כ.

מדרש זה מובא בס' של א' מהראשונים "ערוגת הבשם" (ח"ב עמוד רלד), וכן בהיוצרות של שבת חנוכה, ובמדרש תדשא (ח"ב) איתא: "כל זמן שהנרות דולקות האומות מתכבשין וביום שכבו הנרות - מתגברין", ע"כ.

מדברי המדרש הנ"ל מבואר כי במה שמסופר בברייתא בשבת כ"א: "שכשנכנסו יונים להיכל טמאו כל השמנים", אין הפירוש כמו שיש מפרשים שהי' זה דבר שממילא, כי על ידי שנכנסו היונים נטמאו ממילא כל השמנים - אלא בזה נכלל הסיפור הנ"ל שהיתה כאן גזירה להעביר על דת, שיש בזה דין של יהרג ואי"י אפילו על ערקתא דמסאני, ולא סתם ביטול מ"ע בשוא"ת. ולפי"ז שפיר מובן שלאחר הנס בנצחון המלחמה תפס נס מציאת השמן מקום גדול לכללו בהלל והודאה, כי כוונת היונים היתה לעקור מהם מצות הדלקת הנרות, תוך מטרה לאבד אותם ח"ו מן העולם, ולזכר נס גדול זה תקנו שפיר להדליק נרות בשמונת ימי חנוכה, כנגד השמונה ימים שרצו לעקור מהם.

ומעין מדרש הנ"ל יש גם במדרש "עשר גליות" (מובא מכת"י במבוא למגילת תענית לר"מ גארסבערג עמוד י), וז"ל: וגזרו גזרות על עמנו ובטלו התמיד ושמו שומרים בעיר הקודש וטמאו שמן המשחה ושמן המאור, ומנעו הכהנים מהדליק במקדש, וגזרו גזירות על עם קודש לטמאות בנותיהם כו', ומתוך כך נתגברו בני חשמונאי וקמו עליהם והרגום ונטלו מידם המלכות מאה ושלשה שנה, ע"כ[70].

70. ועפ"ד המדרש שבימי החשמונאים גזרה מלכות רומי שלא להדליק נרות, יש להבין הא דמצינו במדרש איכה (פ"א בפתיחתא): סארגאנוס שחיק עצמות ילדה אשתו בליל ט' באב, והיו יהודאין אבלים, ומית בחנוכה, אמרין אילין לאילין מה נעביד, נדליק אי לא, אמרו נדליק, וכל מה דבעי לומטי עלן, ימטו וכו'. הקיפן הוא ולגיונותיו והרגן וכו'. ועי' ירושלמי סוכה פ"ה ה"א. והדבר תמוה שסיכנו נפשם על הדלקת נר חנוכה, ובגמ' (שבת כא, ב) מצינו ובשעת הסכנה מניחה על שלחנו, וברש"י: שהי' להם לפרסיים חק ביום אידם שלא יבעירו נר אלא בבית ע"ז עיי"ש בתוס' ד"ה ובשעת הסכנה. ובדף מה, א ברש"י ד"ה קמי חברי: והם גזרו שלא להדליק. וכן המאירי מפרש "ובשעת הסכנה" ר"ל "שמד", שאין מניחין את ישראל לעסוק במצות, ודוחה הפי' יום איד של פרסיים. ומבואר שאפילו בשעת שמד לא ביטול לגמרי אלא מניחה על השלחן ודיו, ולא לפרסם בר"ה או בחלון, אע"ג דעדיין ישנה קצת סכנה כמבואר בתוס' שם.

ושם בבית המדרש דף קמא, א, יש נוסח אחר במדרש לחנוכה, כתוב: "ואח"כ באו בני חשמונאי לבית המקדש ויבנו השערים ויסגרו הפרצות ויטהרו את העזרה מן ההרוגים ומהטומאות, ויבקשו שמן זית זך להדליק את המנורה ולא מצאו כי אם צלוחית א' אשר היתה חתומה בטבעת הכ"ג וידעו כי היה טהור, והיה בה כשיעור הדלקת יום אחד. ואלקי השמים אשר שכן שמו שם הניח ברכה בו, **והיו מוצאים כל לילה אחרי עריכת הנרות האסוך מלאה שמן**, והעלו הנרות ממנה ח' ימים, ועל הצלתם ונס האסוך ההוא, קבלו וקיימו היהודים עליהם ועל זרעם להיות עושים את ח' ימי חנוכה בהלל ובהודאה בכל שנה ושנה וזכרם לא יסוף מזרעם. ברוך הרב את ריבנו ונוקם את נקמתינו והמשלם גמול לכל אויבי נפשינו ברוך האל המושיע", ע"כ.

אגב, בדברי המדרש הללו מבואר להדיא שהלל והודאה והדלקת הנרות הי' על הנסים של המלחמה והנס של פך השמן, כן מבואר שהב"י כיוון בתי' - על הקושיא איזה נס הי' ביום הראשון הלא ליום אחד היה בו להדליק - שלאחר שנתנו שמן בנרות המנורה כשיעור נשאר הפך מלא כבתחילה, וניכר הנס אף בלילה הא' - ממש כדברי המדרש.

והעיר בזה הגרש"א וורטהיימר ז"ל במבוא למגילת אנטיוכס. ובמגילת אנטיוכס איתא: "על כן קימו בני חשמונאי קיום וחזקו אסר ובני ישראל עמהם כאחד לעשות שמונה ימים האלה ימי משתה ושמחה כימי מועדים הכתובים בתורה, ולהדליק בהם נרות להודיע אשר עשה להם אלקי השמים נצוחים". ובנוסח הארמי בבתי מדרשות מהדורה חדשה (ח"א דף של): ארי עבד להון אלההון פרקנא מן שמיא, מלשונם נראה שהדלקת הנרות הי' גם לנצחון המלחמה.

מכל הנ"ל נראה שיש לפנינו ב' שיטות: א. שעיקר תיקון חכמים במצות הדלקת נר חנוכה הוא לפרסם נס של פך השמן. ב. לפרסם שניהם: נס הנצחון ונס השמן.

וי"ל הטעם משום שבזמן שתקנו חכמים להדליק נרות חנוכה לפרסם הנס של נצחון המלחמה ושל נס השמן הי' מפורסמת העובדה שנעשה להם לחשמונאים הנס של שמן משום שמסרו נפשם לקיים מצותה הדלקת המנורה במקדש בזמן שגזרו עליהם שמד שלא לקיימה. ולכן השתדלו לעשותה גם בזמן שקיומה כרוך בקצת סכנה, באופן שבמצוה דרבנן אחרת, בזמן שאין גזירה להעביר על הדת, לא היו עושין, ועפי"ז יש להבין לשון רש"י (ר"ה יח, ב): "שאני חנוכה דמיפרסם ניסא". דפירש"י שהנס מפורסם וכבר נהגו כל בית ישראל בחג זה והחזיקו בו כשל תורה, ע"כ. לכאורה אין דבריו מובנים כלל, אך לפי הנ"ל יש לבאר כוונתו משום שמסרו נפשם על קיומה, ולכן חשובה היא יותר משאר מצוות דרבנן, שפטורים מלקיימה באם יש חשש סכנה בקיומה. ומ"ש רש"י: והחזיקו בו כשל תורה, כוון לדברי מגילת אנטיוכס: כימי מועדים הכתובים בתורה.

ועתה נחזי אנן איזה נס אנחנו מזכירים, והנה בנוסח על הנסים בהודאה, מפורש שעיקר הנס היה הנצחון במלחמה. אולם את נוסח "הנרות הללו קדש הם" ביארתי לעיל, שהוא נתייסד עפ"י דברי המ"ד דס"ל שהנרות הם לזכר הנס של הפך, ואילו נוסח הברכה "שעשה נסים לאבותינו" י"ל שכולל שניהם, כי לא מתאים לומר על נס ה"פך" בלבד - "**נסים**", בלשון רבים, אמנם יש לפרש ע"פ הגמ' דף כב, נס כל יומא איתא, ולעיל הבאתי דברי המדרש שבכל יום נתמלא הפך שמן מחדש ולכן שפיר יש לכנות נס הפך "נסים" בלשון רבים. והנה בגמ' מבואר הנס של פך השמן, גם אמרו: שנשים חייבות מפני שהיו באותו הנס, והבאתי לעיל שבכאן מפורש נס נצחון המלחמה.

ונראה לי שיש ללמוד גם ממדרשי חז"ל שחלוקים היו בזה בב' שיטות הנ"ל. והנה מהברייתא בגמרא מאי חנוכה ת"ר וכו', לכאורה נראה שסבירא ליה שהעיקר הוא פרסום נס פך השמן, ולא נס נצחון המלחמה, כמו שכתבו הרבה מחברים, ותמהו על זה שלא הזכירו בגמרא כלל וכלל נס נצחון המלחמה, ומזה למדו כמה דברים. ונעלם מכולם גירסת השאילתות פ' מקץ, שיש שם מלה אחת המתרצת כל התמיהות והיא: מאי "נר" חנוכה, ולפנינו חסרה התיבה "נר". ולפ"ז פשוט דזה הי' ידוע כמבואר ב"על הנסים" שהעיקר - אשר עבורו תקנו שמונת ימי החג - הי' נס נצחון המלחמה, ועל זה שואלים רבנן מה ענין מצות הדלקת נרות, ומבארים, כי הוספת הדלקת הנרות היתה כדי לפרסם גם הנס של פך השמן, וס"ל שברכת שעשה נסים קאי על שניהם.

ועל פי מה שנתבאר, כי יש שתי שיטות בהדלקת הנרות אם זה משום נס פך השמן, או בשביל שניהם, נראה לי לפרש מה דמבואר בנוסח "הנרות הללו קדש הם", כי לכאורה צ"ב, דהלא מבואר בגמ' (שבת כב, ב): "וכי נר קדושה יש בה", הרי מפורש להיפך דאין קדושה בנרות? ועמד ע"ז בשו"ת "בנין שלמה" בתיקונים והוספות (סימן יד), וכ' לתרץ עפ"ד בעל "המאור" בפ' במה מדליקין, דרב הסובר אסור להשתמש לאורה אפילו תשמיש דמצוה קסבר דאסור, כיון שהם זכר לנרות, ושמן של היכל אסור בהנאה כל עיקר, ולמ"ד מותר להשתמש לאורה, ס"ל כי תשמיש של רשות ושל חול בלבד הוא דאסור משום ביזוי מצוה, אבל תשמיש של מצוה וקדושה מותר. וכן הביא המאירי ב"בית הבחירה" (שבת דף כא) וז"ל: ויש באים בה מטעם איסור הנאה וקדושה גמורה, הואיל והן זכר לנרות ולשמן היכל, הקצהו מדעתו לגמרי והרי הן כנויי סוכה או הדס של מצוה, ולא עוד אלא שמפריזים על מדותיהם לאסור בהנאה כל שבהן אף לאחר מצותן, אלא אם נשאר שם שמן בראשונה יוסיף עליו בשניה וידליק, וכן בכל הלילות, ואם נשאר שם כלום

באחרונה עושה לו מדורה ושורפו במקומו, וכן מנהיגים לכנס כל הפתילות ובלילה אחרונה שורף את כולן, ואעפ"י שעצי סוכה ונוייה לאחר מצותה מותרים, בזו כך היה דעתו, אבל נר חנוכה דעתו היה שיכלה הכל ולכך הקצהו. ע"כ.

ושם בתשובה ביאר טעמו של המ"ד אסור להשתמש לאורה, שהוא כיון שהוא מדמה אותו לשמן של היכל, מאחר שנרות חנוכה הן זכר להן, ואילו טעמו - של המ"ד דס"ל שמותר להשתמש לאורה - לא ביאר. ולפ"מ שיתבאר להלן י"ל, כי הסובר שמותר להשתמש לאורה ס"ל שהנרות הם כדי לפרסם נס המלחמה, כאותו המ"ד דס"ל שסידרו "על הנסים" על נס המלחמה, ולא הזכירו הנס של פך השמן, רק: והדליקו נרות בחצרות קדשיך.

ומצינו מקור לשיטה זו שהדלקת הנרות הוא לזכר נצחון המלחמה ולא מוזכר שם כלל הנס של פך השמן, והוא בדברי הפסיקתא רבתי (פ"ב), וז"ל: ולמה מדליק נרות בחנוכה? **אלא בשעה שנצחו בניו של חשמונאי הכהן הגדול למלכות יון,** שנאמר 'ועוררתי בניך ציון על בניך יון' (זכריה ט, יג), נכנסו לבית המקדש מצאו שם שמונה שפודין של ברזל וקבעו אותם והדליקו בתוכם נרות, ולמה קורין את ההלל מפני שכתוב 'אל ה' ויאר לנו' (תהלים קיח, כז), ע"כ.

וכ"ה שם (פ"ו): את מוצא זאת החנוכה שאנו עושים זכר לחנוכת בית חשמונאי על שעשו מלחמה ונצחו לבני יון, ואנו עכשיו מדליקין, וכן בשעה שנגמרה מלאכת המשכן עשו חנוכה, ע"כ. ומקור זה מתאים לשיטת הסגנון של "על הנסים" שלא נזכר נס פך השמן.

ומבואר שהדלקת הנרות תקנו לזכר נס נצחון המלחמה. וסגנון "על הנסים", אשר בו הדגישו בעיקר נס מלחמה, תואם לדברי הפסיקתא הנ"ל, כי גם בו לא מוזכר הנס של פך השמן.

וכן מבואר במקור הקדום ביותר במגילת תענית: ומה ראו לעשות חנוכה שמנה ימים, והלא חנוכה שעשה משה במדבר לא עשה אלא שבעת ימים, שנאמר ומפתח אהל מועד לא תצא שבעת ימים וגו' (ויקרא ח, לג) ואומר ויהי המקריב ביום הראשון את קרבנו וגו' (במדבר ז, יב) ובשביעי בשבת הקריב אפרים. וכן מצינו בחנוכה שעשה שלמה המלך שלא עשה אלא שבעת ימים, שנאמר כי חנכת המזבח עשו שבעת ימים והחג שבעת ימים (דברי הימים ב' ז, ט), ומה ראו לעשות חנוכה זו שמנה ימים, אלא בימי מלכות יון נכנסו בית חשמונאי להיכל ובנו את המזבח ושדוהו בסיד ותקנו בו כלי שרת, והיו מתעסקים בו שמונה ימים. ומה ראו להדליק את הנרות, אלא בימי מלכות יון שנכנסו בני חשמונאי להיכל, ושמונה שפודין של

ברזל היו בידם, וחפום בעץ והדליקו בהם את הנרות, והיו מתעסקין בהם כל שמנה. ע"כ. ואע"ג דלכ"ע הי' נס בשמן, אמנם ס"ל שעיקר ההודאה והברכה הוא על נס של הצלת הגוף, וכמ"ש המהר"ל מהנוסח בעל הניסים.

ויש לה"ר להשיטות הסוברים כי ברכת "שעשה נסים" מתייחסת לשני הנסים, נס השמן והנצחון, מהא דמבואר בשבת (דף כג): "נשים חייבות בנס חנוכה, שאף הן היו באותו הנס", ופירש"י: "שגזרו יונים על כל בתולות ישראל הנישאות להיבעל לטפסר תחילה, ועל יד אשה נעשה הנס", ע"כ. ועי' פסחים (קח, ב) ובתוס' שהביא הטעם שבפורים נעשה נס ע"י אסתר, ובחנוכה ע"י יהודית, ובפסח - שע"י נשים צדקניות נגאלו, והתוס' דחו טעם זה דלשון "**אף**" לא משמע שעיקר הנס היה על ידן, כי אם שהיו טפלות, ועוד דבירושלמי גריס שאף הן היו באותו ספק, משמע באותה טכנה דלהשמיד ולהרוג ולאבד, וכן פירש"י במגילה (ד, א), וכ"כ התוס' במגילה (שם) ד"ה שאף, כי בחנוכה הגזירה היתה גם עליהן, ולא הזכירו אצלם כלל הנס של נרות. ושם בגמ': ונמעוט נס, נס כל יומא איתיה, כאן סתם נס מירי בנס הנרות ולא מנס מלחמה, וע"כ שכולל שניהם.

גם בצפנת פענח ה' חנוכה (פ"ג הלכה ג) נראה שסובר כשיטה הנ"ל, וז"ל: והנה **יש בזה ב' נסים א' מהנרות וגם מה שנצולו מן העכו"ם**, וא"ש מש"כ התוס' סוכה ד' מו ע"א ד"ה הרואה ע"ש, וקשה לתירוצם דאמאי לא תיקנו לשומע קריאת המגילה שיברך ג"כ זה. ובזה א"ש דהרואה מברך רק על הנס שניצול מעכו"ם ולא על הנס של הנרות. ובזה א"ש מה שכ' רש"י ז"ל בסוכה הנ"ל דגבי נר חנוכה מברך תחלה שהחיינו ואח"כ שעשה נסים, וכן מבואר במס' סופרים, ובגמ' דמגילה ד' כ"א ע"ב גבי מגילה מבואר להיפך, דשהחיינו מברך לאחר שעשה נסים, **אך כאן קאי הנסים על שני הדברים על הנרות ועל הימים**, ובפורים הברכה רק על המגילה, (וכן פסק ב"לקט יושר" ע"פ מס' סופרים), ונ"ל דעכשיו שבטלה מגלת תענית נשאר רק מן הנרות ומשום מצוה, ולכן לא נהגו לפרסם[71], וגם ברכת הרואה לא נהגו, ע"כ.

71. במ"ש "ולכן לא נהגו לפרסם", כ' לתרץ תמי' גדולה למה לא נהגו להדליק נ"ח מבחוץ, כי הלא זה נגד ההלכה המבוארת בסתם ברייתא (שבת כא, ב): **נר חנוכה מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ**. ולמה מבטלין מצוה זו של פרסום הנס. והנה בחו"ל י"ל שזה ענין שיכול להביא לידי סכנה (ראה או"ח סימן תקנד לענין איסור נעילת הסנדל בזה"ז שאנו בין אינם יהודים אין לחלוץ, וכ"כ הרא"ש בפ"ג דמוע"ק סימן קסה, שאין נוהגים בכפיות המיטה לפי שדרין בין העכו"ם, וראה מ"ש בתו"ש חי"ב דף קטו, לענין תפילין כל היום עיי"ש). אך עדיין יש למצוא טעם על המנהג היום בא"י כי הלא רק מעט מזעיר נהגו להדליק מבחוץ, וצריך ללמד זכות.

וכן כתב ה"פרי חדש" בהל' חנוכה (סימן תער) שיום הראשון של חנוכה הוא לזכר הנצחון, (ובזה מתורצת קושיית הבית יוסף) וז"ל: "ומדברי הרמב"ם מוכח בהדיא שנצחו ביום כ"ה, וא"כ קשה איך אנו מדליקין בליל כ"ה, הו"ל להדליק בליל כ"ו? וי"ל עם מאי דמקשי' שז' לילות הו"ל להדליק שכך היה הנס ובהכי ניחא דלילה הראשונה הוא משום הנצחון והז' לילות האחרות הוא משום הנס".

והנה בעיקר הדבר אמנם כבר העיר א' מן הראשונים באו"ז הל' חנוכה סימן שכג, ותמה מדוע לא מדליקים בחוץ כדי לפרסם הנס, וכתב: "והאידנא דליכא סכנה לא ידענא מ"ט אין אנו מדליקין בחצרות", והבעל העיטור הל' חנוכה כתב: "ובשעת הסכנה מניחן על השלחן ודיו. ואחר שנהגו על הסכנה נהגו, ומי שיכול להניחה מבחוץ מניחה מבחוץ ואם לאו על פתחו", ע"כ. ומבואר שבעל העיטור נדחק לתרץ מכיון שבשעת הסכנה נהגו אין משנים גם במקום שאין לחשוש לסכנה, וזה דוחק, כי טעם זה אולי י"ל בחו"ל משום שפעם היתה סכנה, לכן אפילו בזמן דליכא סכנה לא רצו לשנות, משום שאפשר ששוב יחזור המצב לקדמותו ותהי' סכנה, משא"כ בא"י אין זה שום טעם למנוע, אמנם לפי חידושו של הצ"פ, כי היום מצות נ"ח הוא רק משום נס השמן, א"כ מובן מדוע לא נוהגים רבים להדליק בחוץ, כי נס השמן היא מצוה שאין לה חיוב פרסום מבחוץ, עי' ר"ה יח: ברש"י שם.

ומצאתי בס' "נר ישראל" להמגיד מקאז'ניץ זי"ע, שכותב טעם ע"פ הנסתר, וז"ל: "ולכן ביומין קדמאין הוצרכו להדליק בפתח החצר לפרסם הנס, אבל עתה שאנו בעולמות התחתונים אז אין צריך לפתח החצר, כי מבתינו יכולים להאיר כי הכל כמו שוק, ועכ"ז צריכים ליתן כשיעור שתכלה רגל מן השוק, מפני שיש שיעור ששיערו רבותינו ז"ל שבשיעור זה יכולים העולמות להאיר וכו'" ע"כ. ועי' מ"ש בס' "עבודת ישראל".

ול"נ עפי"מ דמבואר בשו"ת הגאונים "תורתן של ראשונים" הל' חנוכה: "ואם נשבה הרוח וכו' מניחה על השולחן ודיו". ולכאורה תימה שהרי כשמדליקין מבחוץ הרי תמיד שכיח רוח, ולכן מוכרחין לסדר נר חנוכה של עששית (עי' שבת כג, א), וא"כ למה לא אמר שבשביל הרוח יש לעשות עששית. וצריך לומר שלא רצו להטריח על כל הקהל לעשות נר של עששית כמבואר סברא מעין זו בשבת כא, ב לענין נר חנוכה: "אי מטרחא ליה טובא (להניח המנורה למעלה מעשרה) אתי אמנועי ממצוה", ולפי"ז יש יסוד לומר גם לענין זה לחייב כל אחד לעשות עששית, כדי שאפשר יהי' לכל אחד להדליק בחוץ על אף שמצוי שם תמיד רוח ויש חשש שיכבה, כי זה יכול להביא לאימנועי ממצוה לגמרי, אותו אדם שאין לו עששית וכן במקום שלא שכיח לקנות עששית, או ימנע בגין כך עני שאין בידו מעות לקנות, ומה"ט אמרו מניח לו על השלחן, וטעם זה יפה גם לא"י. (ועי' בס' "מאורי אור" בשבת שם).

אמנם י"ל כי מאחר שאנו רואים כי חשיבות מיוחדת נודעה לענין ההידור במצוה זו, כמו שאנו רואים שתקנו חז"ל דינים מיוחדים למהדרין, ולמהדרין מן המהדרין, דבר שלא מצינו כדוגמתו בשום מצוה אחרת, שיתקנו מצות הידור בגוף המצוה, ושיהיה אפשר לקיים גוף המצוה בהידור יותר גדול, על כן בוודאי מן הראוי, שבארץ ישראל ישתדל כל מי שהאפשרות בידו, להשיג נר של עששית, כדי שאפשר יהיה לו להדליק נרו מבחוץ, ולפרסם על ידי כך הנס כראוי.

ובפרט לפ"מ שמצאתי מקור נפלא להדין של מצוה להניח על פתח ביתו מבחוץ בספר החשמונאים (מכבים א, דף קב, הוצ' כהנא) - בודאי שיש להשתדל בכך - וז"ל: "ובחמשה עשר יום בכסלו בחמש

והנה חידושו של הפר"ח מפורש להדיא במאירי שבת (שם) וז"ל: "ולילה הראשון שלא היה שם נס השמן מברכין על הגאולה ועל מציאות השמן ושאר הלילות על נס השמן", ע"כ. וכיוון הפר"ח לדבריו (וכן בענין מה שהקשה מלשון הרמב"ם שנצחו ביום כ"ה, הרי מדברי המאירי נראה שגורס ברמב"ם ביום כ"ד).

וכ"כ בקדושת לוי, כי יום הראשון נתקן לזכר הנצחון, אלא שנס השמן גילה על נס הנצחון, שהיה ג"כ מאת השי"ת, ולכן תיקנו להדליק נר גם ביום הראשון, וז"ל: שאין סברא שיקבעו ז' ימים מכ"ו בכסלו ואילך, ועיקר יום הנצחון שנצחו מאויביהם שהוא כ"ה בכסלו שלא יקבעו לדורות, ואילולי נס של שמן היו קובעין יום א' לדורות בהלל והודאה, אלא שבשביל נס של פך שמן קבעו להדליק שמונה ימים ובהלל ובהודאה. ומה שמדליקין ביום ראשון כיון **שמצות יום א' מחמת הצלת נפשות** ולא מחמת נס דמנורה א"כ למה קבעו להדליק בראשון? נראה הטעם כיון שהנס הי' בנרות ראו שבזכות המנורה גרם הצלה, ומצות המנורה הגין עליהם, לכן עשו זכר לזה, והדליקו ביום הראשון נר א' לראי' **שבזכות המנורה הצילם הי"ת הצלת נפשות**. וגם שהנס על ידי מלכות בית חשמונאי הכהנים ונשיא הלוי אהרן, וקרבנו של חנוכת המזבח כמבואר במדרש בהעלותך, גלל כן הדליקו ביום א' ולא על נס דמנורה **כ"א על הצלת נפשות** שהי' ע"י אהרן", עכלה"ק.

וגם בעל "שפת אמת" בדרושיו לחנוכה (דף קד) מביא תי' של הקדושת לוי, וקובע כי עיקר היו"ט הוא על הנצחון, וז"ל: "שגם דניצוח מלחמה זה הנס דליל א', ובאמת נראה שעיקר היו"ט על ניצוח מלכות יון הרשעה כמו שכתבו בעל הנסים", וכן כ' (שם דף קו, ב): כי עיקר הנס היה במלחמה שגברו על מלכות יון הרשעה.

ושם (דף קז, ב): "חז"ל עשו עיקר מנס דנרות, הגם כי הי' הרבה נפלאות במלחמותיהם שיצאו מתחת יד מלכות יון, רק הענין הוא עפימ"ש שקבעו להלל ולהודות, והודאה הוא על מה שיצאו מתחת יד הרשעים והלל הוא על שנכנסו תחת יד מלכות שמים כמ"ש הללו עבדי ה' ולא עבדי יון".

וכ"כ הפרמ"ג במש"ז (בסימן תרפ"ב סק"א) וז"ל: "רבת, נקמת, וכו'. שלא ע"פ

וארבעים ומאה שנה (והנצחון הי' בשנת קמח) בנו שיקוץ משומם על המזבח, ובערי יהודה מסביב בנו במות. ובפתחי הבתים וברחובות [הקטירו] זבחו, וספרי התורה אשר מצאו שרפו באש בקרעם. וכו' וכו'. ובכ"ה לחדש (כסלו) הקריבו על הבמה. והנצחון הי' בכ"ה כסליו שנת קמ"ח".

ובהערה: "ובפתוחי הבתים, כך הי' מנהג היוונים "אלהי הרחוב" הירמוס, ועוד, שהיו פסיליהם ומזבחותיהם עומדים בפתחי בתיהם", ע"כ.

ולפ"ז מסתבר שמטעם זה תקנו לעשות פרסום הנס של נצחון דווקא על פתחי הבתים מבחוץ בבחינת זה לעומת זה, ולכן בא"י יש להשתדל לקיים המצוה כתיקון חז"ל.

דרך הטבע, רק נס מפורסם, שהרי מסרת גבורים בחלשים ורבים במעטים, וטמאים ביד טהורים, על פי מ"ש בזהר הקדוש מפני מה עכו"ם גבורים וכו' בוודאי על פי נס הי'". וכ"כ בספרו "תיבת גמא" (פ' מקץ): "הנס להראות שאין תחת המזל רק בהשגחה שלא בטבע, רבים ביד מעטים", עכ"ל.

ומה שכ' הפרמ"ג לתרץ מה שייך טמאים וכו' וזדים וכו' לנצחון עפ"ד הזהר י"ל כמ"ש האלי' רבא לפרש "**זדים** ביד עוסקי תורתיך" שהכוונה על פריצי ישראל שהיו באותו הזמן כדאיתא ביוצרות, ויש להוסיף שכן מבואר בספר חשמונאים שהי' באותה תקופה רשעי ישראל מתיונים שעזרו להיוונים, וא"כ י"ל שלזה כיוונו בהזכירם ג' סוגים: טמאים, רשעים וזדים, ובכולם הכוונה ליהודים.

ועוד כתב הפמ"ג במש"ז (סי' תרע סק"ג): שלא, עט"ז במגילה הנס מפורסם וניכר לכל בלילה ההוא כמה נסים, וערמ"א במגילה שלא הי' כלל ע"צ הטבע בשום ענין, משא"כ בנ"ח ע"י יהודית שחתכה ראש האויב אעפ"י שהכל מאתו יתברך לא היה כ"כ מפורסם לכל, וע' סי' ריט ט"ז ו' נס הוא דבר המוכח וניכר שיוצא חוץ להיקש העולם כמו שים על נס וכו', ולפ"ז שעשה נסים בנ"ח רק על השמן לא המלחמה. ובשבת כ"ג א' מאי ממעט - זמן, ונימעט נס, [נס] כל יומא איתא וכו'. והמקשה סבור דנס על המלחמה שייך לגופם, אבל נס שמן שייך לנפש - אין מברכין, והמתרץ השיב דזמן אשמן קאי לחוד וכו'[72].

72. ועל יסוד דברי הפמ"ג הללו, ראיתי למחבר אחד כותב וז"ל:

"וגם בנס חנוכה שהי' הנצחון רבים ביד מעטים וגבורים ביד חלשים לא קבעו לעשות יום טוב על נצחון המלחמה רק על הנס של הנרות, ורוב הפוסקים נדחקו בישוב קושית הב"י שהקשה דלא הי' הנס רק ז' ימים כידוע, ותירצו באופנים שונים, ולא ניחא להו בתירוצו של הפר"ח דיום ראשון נקבע על נצחון המלחמה, ועיין בפרמ"ג (או"ח סימן עתר במ"ז סק"ג) שמבואר בדבריו **דענין נצחון המלחמה אינו דבר נסי כלל**, ולכך מה שמברכין שעשה נסים בנר חנוכה הוא רק על נס השמן ולא על המלחמה, והראה מקום למ"ש הטו"ז בסימן ריט סק"ו דנס הוא רק דבר המוכח וניכר שיוצא חוץ להיקש העולם כמו שים על נס, ניתוסף לנו מדברי הפרמ"ג דאפילו אם יזדמנו שניהם כאחד וינצחו מעטים החלשים את הגבורים המרובים, **אין זה דבר נסי** דגם זה יוכל להיות בתהלוכות המלחמה שינצחו החלשים המעטים באיזה תכסיס ויהי' בדרך הטבע.

ומה שאנו אומרים בחנוכה בנוסח התפלה על הנסים מסרת גבורים ביד חלשים ורבים ביד מעטים וטמאים ביד טהורים ורשעים ביד צדיקים וזדים ביד עוסקי תורתיך וכו'.

ומתרץ: דבאמת לא הי' נצחון המלחמה בדרך נס כמ"ש הפרמ"ג וכו' אלא בנס חנוכה הי' מלחמת החשמונאים עם הפרוצים והיונים שרצו לעקור כל התורה כולה וכו' על כן היתה התגברות הס"א גדולה מאד במלחמה ההיא והתגבר בכל כוחותיו, ובדרך טבע א"א לאדם להתגבר עליו וזה הי' הנס בנצחון ההוא, לפי שנפלו טמאים ביד טהורים וכו', כי לולא זאת לא הי' נצחון ברבים ביד מעטים נס כלל וכמ"ש פרמ"ג הנ"ל, דנצחון מלחמה הוא דבר טבעי אלא לפי שהי' טמאים ביד טהורים וכו'

והנה מה שכתב "ולפ"ז שעשה נסים בנ"ח רק על השמן לא המלחמה", אין זו שיטת הפרמ"ג, אלא כן הוא לשון הרא"ש מלוניל מובא באבודרהם ושפיר י"ל כמ"ש הפרמ"ג לעיל שרבים ביד מעטים נס מפורסם ולא ע"פ דרך הטבע, אבל מ"מ אינו מברך על נס, אלא בנס שהוא יוצא ממנהג העולם, ונס במלחמה אינו יוצא ממנהג העולם, ויש חולק, והמחבר מכריע שיש לברך בלי שם, ולפ"ד הרא"ש צ"ל שברכת שעשה נסים בנ"ח קאי רק על השמן, וכן מוכרחים לומר בשיטת הרא"ש, שהרי מפורש כן ב"על הנסים", וכן מוכח בגמ' כמו שנתבאר לעיל.

וכן בתשובת הרדב"ז ח"ג סימן אלף תקעב, מתשובת הראב"ד: מי שנפל אבן סמוך לראשו וכו' ונעשה לו נס ולא נפל על הראש וכו' יש אומרים שצריך להודות ברוך שעשה לי נס במקום הזה, כי כל אדם שהוא קרוב לדבר שיש בו סכנה וניצול ממנו צריך לברך ברוך שעשה לי נס, ויש אומרים שאין צריך לברך **אלא על נס חדש שהוא מעשה שמים** כמקום שנעשו בו נסים לאבותינו, ע"כ.

ובט"ז ואחרונים שם בשו"ע סימן ריט, נתבאר שמ"מ ברכת הגומל צריך לברך, וכן לכו"ע הרי נותנים הודאה בעל הנסים על נס מלחמה, וצ"ב שיטת הרא"ש דהלא יש לומר 'שעשה נסים' כולל על שניהם כמ"ש המחברים הנ"ל ושוב אין חשש. שרק לברך ברכת 'שעשה נסים' על נס כזה שאינו כמעשה שמים אסור לר"א, אבל אם מכוון לשניהם מנלן? וצ"ע.

ובספר "מטה משה" (עמ' רצה) מבואר כדברי הרא"ש מלוניל, אם כי בסגנון אחר, ושם מבואר כי ההכרה של הכלל בנס, אשר אי אפשר להכחישו, ולתלותו ח"ו במקרה, על נס כזה דוקא תיקנו חז"ל לומר ברכת "על הנסים", כי על נס כזה כולם יודו כי מאת ה' היתה זאת, וז"ל: "וא"ת ולמה קבעו חנוכה על שם נס השמן ולא קבעו על שם שאר הנסים שנעשו בזמנים האלה כי נתנו רבים ביד מעטים וכו', יש לומר שאותן הנסים יש **פתחון פה למינים** לומר מקרה הוא ולא הי' פועל כל זאת ח"ו כי יקרה ענין כזה ליפול רבים ביד מעטים לאיזה סיבה. אבל נס כזה ששמן אשר בו להדליק רק לילה אחת ונתרבה מעצמו עד שיספיק לשמונה לילות אין צד לומר כי מקרה הוא. אבל כולם יודו ויאמרו מאת ה' היתה זאת היא נפלאת בעינינו

ע"כ נחשב נצחון ברבים ביד מעטים לנס, אמנם וכו' אינו נס מפורסם וכו' ע"כ לא תקנו חז"ל לומר שעשה נסים רק על הנס בשמן, וכו', ותקנו בהודאה דעל הנסים דהודאה מיהא בעי וכו'.

עכ"פ היוצא לנו מכל דבריהם הנ"ל, דנצחון במלחמה בדרך כלל אינו ענין של נס אלא דבר טבעי ותליא בהצלחה, [במטה משה ח"ה סי' תתק "ז: פתחון פה למינים לומר מקרה הוא כו' ליפול רבים ביד מועטים]. ואפילו אם יפלו רבים וגבורים ביד מעטים וחלשים, וכמו הענין שהבאנו לעיל מדברי

ולזכר נס זה תקנו חז"ל להדליק נרות בכל לילה מלילות אלו". ע"כ.

ומבואר לפי דבריו, כי על נס כזה שיש פתחון פה להמינים לומר מקרה הוא, לא קבעו ברכת הנס, משא"כ בנס של שמן מאחר שראו בעיניהם את פך השמן שאין בו שמן רק ליום א' ובכל יום נתמלא הפך שמן כמבואר במדרש, והי' מספיק לשמונה ימים - נס כזה לא הי' יכולים להכחיש.

והמט"מ ס"ל כשיטת הרא"ש, והחולקים סוברים שעכ"פ המאמינים כן יכולים לברך על הנס, ואפילו להמחבר שפוסק שבכה"ג יש לברך בלא הזכרת השם, מ"מ גם לדבריו חייבים להודות.

ומצאתי לא' מן הראשונים שממנו ראי' לשיטת הלבוש שהבאתי לעיל, והוא בעל הספר "צדה לדרך" (הכלל השביעי דף קל), וז"ל: כל התורה כולה והנהגותינו מהם נסים מפורסמים, ומהם נסים נסתרים בשינוי הטבע, וכו', ודע כי מן הנסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בנסים הנסתרים, שהם יסוד התורה כולה שאין **לו לאדם חלק בתורה עד שיאמין שכל דברינו ומקרינו כולם נסים, אין בהם כלל ממנהגו של עולם בין לרבים בין ליחיד וכו', ומי שיש בלבו אמונה שלימה ודעת נכונה יראה בעיניו נסים ונפלאות בכל מקומות נפוצותינו שהם יותר מקריעת ים סוף[73], למי שלא ידחה האמת הנראה שבכל יום ויום עומדין עלינו לכלותינו והקדוש**

הפרי מגדים. ומכל שכן בנידון דידן במלחמת הציונים עם הערביים לא הי' אפילו ממשות וריח של נס, כי ידוע שהערביים והישמעאלים אינם אנשי חיל ונתקיים בהם הברכה שקבל אביהם ישמעאל על פני כל אחיו נפל, ועיין ברש"י שם, וישראל המה גבורי מלחמה וכו'. "וברור **שלא הי' בנצחון מלחמתם שום נס אלא הצלחה מלובש בטבע**, כאשר העידו הרבה יודעי דבר ושרי מלוכות במכתבי העתים של אומה"ע שהגידו מראש שלא ינצחו הערביים במלחמה דלאו בני מלחמה נינהו" וכו'. עכ"ל.

והנה מ"ש בשם הפרמ"ג "**דענין נצחון המלחמה אינו דבר נסי כלל** וכו' וינצחו מעטים החלשים את הגבורים המרובים **אין זה דבר נסי וכו' ויהיה בדרך הטבע**", תמה אני על דבריו דהלא ליתא כלל לשון כזה בפרמ"ג בשום מקום, אלא כמו שהעתקתי דבריו לעיל, ואיך נעלם ממנו מ"ש הפמ"ג **מפורש להיפך** בסי' תרפב, וז"ל: "**שלא הי' ע"פ דרך הטבע רק נס מפורסם שהרי מסרת גבורים ביד חלשים ורבים ביד מעטים**", ומ"ש הפרמ"ג "שעשה נסים בנ"ח רק על השמן לא המלחמה", הפי' בדבריו כמ"ש לעיל שמבאר שיטת הרא"ש שעל נס כזה אין מברכין שעשה נסים, אבל לכו"ע נצחון במלחמה בגדר נס הוא, והדברים ברורים, וכמו שאומרים על הנסים בהודאה.

וכן הראי' שלו מהלשון "טמאים ביד טהורים", אינה ראיה כלל, וכבר הבאתי מה שהפרמ"ג מפרש על זה, ולית לי' כלל הפשט שלו מפני שיש כאן הס"מ וכו'. ומלבד זה תימה שלא העיר כלום מכל מאמרי חז"ל והראשונים הנ"ל שכתבו להיפך. ומה שנוגע לנצחון במלחמת ששת הימים ראה מ"ש לעיל פרק א. ואכמ"ל.

73. בס' אור תורה ומוסר, ירושלים תשכ"ח, מאמר מאת הרב אברהם יפהן שליט"א הראש של

ברוך הוא מצילנו מידם. ומי ראה או שמע נסים גדולים כאלה היום שמושלים עלינו אומות שונות ואנחנו גרים ותושבים עמהם ומהם מנשאים אותנו. והמלך שבכל דור ודור מרחם ומגין עלינו. היש פלא כיוצא בו מלבד הנסים הנסתרים שאירעו כל יום ליחיד. ליחידים מכמה פגעים וצרות רבות המתרגשות ובאות לעולם ואין יודע כמו שאמר הכתוב לעושה נפלאות גדולות לבדו כל"ח. **וידוע הוא שבכל דור ודור אחרי חורבן בית שני נעשו נסים לאבותינו בכל הארצות ולמדינות ולהקהילות רבות** וכו'. ואמרו בגמרא שבטלה מגילת תענית. ואמנם העלו ואמרו שלא בטלה מכל וכל כי הניחו חנוכה ופורים לפי שהיו הנסים לכל ישראל או לרובם והניחם לזכרון וקבעו בהם התפילה להזכיר מעשה הנס. כמו בחנוכה על הנסים והלל גמור בכל שמונה ימים להדליק בהם נרות **כי אירע שם נס בענין שמן המאור, ולכל בני ישראל היה אור במושבותם. נצחו אויביהם הרשעים המושלים בם** אשר הכבידו עולם והשביתו ברית כו', והושיעם השם לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחו כאשר נתפרסם במתתיהו ובניו", ע"כ. מדבריו מבואר שהוא מפרש שהשמן הי' נס בביהמ"ק, ולכל בני ישראל היתה הדלקת הנר אור במושבותם, משום הנצחון על אויביהם שהי' בכח השם, וכהשיטות הנ"ל שהי' להם שני נסים.

דברי הצדה לדרך המה העתקה מלשון הרמב"ן שהאריך בענין זה בכמה מקומות בפי' עה"ת לך יז, א; ויגש מו, טו; ריש פ' וארא; בחוקותי כו, יא; ציינם בהערות בס' תורת ה' תמימה דף קנג, וז"ל: שאדם מכיר בהם ומודה בהם על הנסים המפורסמים המורים על החדוש והידיעה וההשגחה. שלשה יסודות התורה, כו',

ישיבות נאווארדאק, עמוד י' וז"ל: והנה נדרשתי לשואלני אחר מלחמת ששת ימים אם גדלות הנסים והנפלאות שהראה לנו הקב"ה כהיום, גדולים המה כהנסים שהראה לנו במצרים, והשבתי להם כי המדה של גדלות הנסים נמדדת אצלנו לפי מדה שנזכה להמשיך בפועל בחיינו זכירת הנס, למשל הנס של קריעת ים סוף נמשך לעם ישראל עד היום, בר ישראל שמצא זיווג רואה בזה קריעת י"ס, וכמאמרם ז"ל "קשה זיווגו של אדם כקריעת י"ס" אדם יגע ומצא מזונותיו רואה בזה קריעת י"ס, רבי פנחס בן יאיר כשהלך לפדיון שבוים אמר פלוג נהרא וכו 'עד שהחוה"ל שער הבטחון הגדיר ש"מדרגת הטבע אל האדם כמדרגת העבד אל אדוניו", וכל זה נמשך לנו ממה שזכינו לראות נסי מצרים, וזהו עיקר זכותנו. והוא מקרא מפורש: וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ד' במצרים ויראו העם את ד' ויאמינו בד' ובמשה עבדו אז ישיר משה ובני ישראל", וכו'. מה רבה חובה עלינו עתה לאחוז תחבולות לא לשכוח מה שזכינו לראות עכשיו. ובאמת שהתורה מזהירה לנו "השמר לך פן תשכח וגו' פן תשכח את הדברים אשר ראו עינך", הדבר מבהיל מזהירים לנו בג' לאוין שלא תשכוח הדברים אשר ראו בעינים, ובעניותנו שאנו במצב שיצרנו חזק ושכלנו חלש אנו צריכים לאחוז בתחבולות שהמציאו לנו רבותינו בעלי המוסר ז"ל לימוד המוסר בעיון ובהתרגשות לזכך הרעיון ולהלהיב הלב בלימוד המוסר ובתפלה שלא לשכוח חסדי ד' אשר עשה עמנו, עכ"ל. ועי' עמ' 268 מ"ש בשם הרשב"א.

אנו רואין שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו ע"ה עד שיאמין שכל דברינו ומעשינו כלם נסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם, ע"כ. ויש ללמוד מדבריו אם במעשים פשוטים יש להאמין שהם נסים נסתרים על אכו"כ בדברים שלדעת העולם הם נסים גלוים, בוודאי שאסור לומר שהם מנהגו של עולם.

והתעלמות מנס הוא חטא גדול ומביאה לעונשים גדולים, הרמב"ן בבראשית לז, כד, עה"פ והבור ריק אין בו מים, ובגמ' שבת כב, אבל נחשים ועקרבים יש בו, כותב שם: צ"ל "דנחשים ועקרבים היו בחורי הבור או שהי' עמוק ולא ידעו בהם שאלו הי' רואים אותם ולא יזיקו ליוסף היה הדבר ברור להם שנעשה לו נס גדול ושהוא צדיק גמור וידעו כי זכותו תצילנו מכל רע ואיך יגעו במשיח ה'", ע"כ. ומבואר שהחטא הגדול של מכירת יוסף שעם ישראל סבל ממנו בעשרה הרוגי מלכות וסובל ממנו עד סוף הדורות, בא אך מזה שנתעלם מהם נס גדול שאירע לעיניהם ולא השגיחו בו, ואילו הכירו בהנס לא הי' באים לעשות החטא הגדול הזה, ולפמ"ש בפי' הטור עה"ת שם, שהיתה אצלם השנאה שמקלקלת השורה, אפשר שהי' כאן התעלמות מן הנס, כי הי' מקום לומר שאין כאן נס רק דרך הטבע שהנחשים ברחו וכו' וכו', וזה גרם אסון לדורות, ובמפ' שבת כב, סמכו הדין שנר חנוכה למעלה מכ' אמה פסול, ומאמר הנ"ל מאותו הטעם שהמרחיק את הנס שלא לראותו כראוי פסול.

ובשפת אמת לחנוכה דף רכח, כתב: פרסומי ניסא הוא דבר גדול. כי כל הנסים נעשו שיתגלה ושיתפרסם כבודו ית' בעולם כי אנו יודעין שהקב"ה מנהיג ומחדש בכל יום מעשה בראשית. אבל הוא בהסתר תוך הטבע. וכשהקב"ה עושה נס, רצונו ית' שיתגלה כבוד מלכותו בעולם. וע"ז אנו אומרים לשמך תן כבוד על חסדך כו', וחסד ואמת שהקב"ה עושה תמיד יהי' נגלה, ולא יהי' נכסה תוך הטבע. וע"י הנסים נתפרסם כבודו ית', וע"ש זה נקרא נס שהוא אות ועדות על השי"ת, וכשנעשה נס מתחדשין עובדי השי"ת, וע"ש זה נקרא חנוכה שנתחדשו נפשות בנ"י, כי בנ"י צריכין להתדבק בעולם העליון והטבע מסתיר. וע"י הנס שהוא למעלה מהטבע, מתדבקין בנ"י בשורש העליון, ע"כ.

ובעל "סדר היום" (חנוכה דף צו) סובר כאותם הפוסקים ששיטתם כי הנס הוא נצחון המלחמה וז"ל: "וענין מצות חנוכה זו אל תהי קלה בעיניך מפני שהוא מד"ס, כי היא מן הגדולות ונוראות, כי בזמן הזה הקב"ה גמלנו רב טוב והציל את נפשינו ממות ולא נתן למוט רגלינו ביד מבקשי רעתינו, וכל המזלזל בענין זה נראה שכופר בטוב שהטיב עמנו אלקינו ית' ויתּ', ואינו משמח בשמחת ישראל, ואינו חושש בגאולתם ובנחמתם ח"ו" עכ"ל.

מבואר מדבריו שהמזלזל בענין זה, דהיינו להודות על הנס של נצחון להצלת נפשות, עובר בשלשה דברים: א. הוא כופר בטובת השי"ת. ב. הוא מראה שאינו שמח בשמחת ישראל. ג. שאינו חושש בגאולתם ובטובתם.

א"כ אותו הדבר ממש בזמנינו, שהשי"ת זיכה אותנו בששת ימי המלחמה בנס גדול שכלל ישראל ניצל ממות לחיים, **וזו היא הפעם הראשונה אחרי אלפים שנה שהי' לעם ישראל בארץ ישראל נצחון במלחמה**, א"כ יש עלינו חיוב להנציח ולפרסם ההודאה להשי"ת בכל הזדמנות, ולכן נראה שיש עכשיו לומר בחנוכה ופורים הנוסח "ובזמן הזה" כנוסחת הרמב"ם ושאר ראשונים (בוא"ו) וכביאורו של הלבוש, וזה יכלול גם נס המלחמה בזמנינו אנו, ובזה נקיים מצוה דאורייתא של הודאה, כמו שנתבאר לעיל מכמה מקורות חז"ל.

ויש להדגיש כמו שכתבתי לעיל שהי' גם כאן שני נסים נס נצחון המלחמה, ממות לחיים, ונס כיבוש עיר ירושלים העתיקה עם הכותל המערבי, שהוא ענין רוחני ושופע אור של קדושה כמו הנרות של חנוכה.

גמרתי פרק זה בי' כסלו שנת מרחפ"ת

יום פטירת אבי מורי הרב ר' יצחק פרץ ז"ל

פרק שלשה עשר

היש חיוב של ביעור ע"ז בכיבוש ירושלים העתיקה?

נשאלתי היות בין כובשי ירושלים העתיקה היו בני תורה יראים ושלמים, והיות שראו בספר אחד כתוב וז"ל: "בכיבוש [ירושלים] מקום אשר הוא עכשיו בעוה"ר מלאה גילולים וע"ז, ומבואר בגמ' ופוסקים בהא דגידוע עכו"ם קודם לכיבוש שאם כובשין איזה מקום בא"י ואין מבערין הע"ז טרם כיבוש יש לו דין עובדי ע"ז ממש, דעשה דאבד תאבדון הוא עשה דע"ז, וכתב האו"ח הק' שאם אין מבערין את הע"ז עוברים גם על הלאו דלא תעבדום והוא בכלל יהרג ואל יעבור, והם, לא בלבד שלא מבערין את הע"ז, אלא מתפארין שיחזיקום בכבוש ויתקנום בתיקונים, וא"כ הם באותו הכיבוש עובדי ע"ז ממש, והאיך יעלה על לב אדם שהקב"ה עשה נסים לעובדי ע"ז, אין זה אלא כפירה גמורה, וא"א לחשוב אחרת אלא שהוא כח הס"מ וחיילותיו. תמה אני הפלא ופלא האיך הגיע עד כדי כך גם להרבה שומרי תורה ומצות בדור השפל הזה. ובפנים הקונטרס יתבאר, שלא היו כאן כלל וכלל נסים, אלא מלובש בטבע, ואין בזה אלא סמיות עינים, ובעו"ה ניתן כח להס"מ לסמות את עיני תמימים ברשת זו אשר טמן להם עד כדי כך" עכ"ל. נפשם בשאלתם אם באמת עברו עבירה גדולה כזו שלא הרסו את בתי ע"ז שכבשו וצריכים כפרה, או שזה רק שיטה יחידית המחמירה?

תשובה:

הרמב"ם פ"ז מהל' ע"ז ה"א, מצות עשה היא לאבד ע"ז ומשמשיה. וכל הנעשה בשבילה, שנאמר (דברים יב, ב) אבד תאבדון את כל המקומות, כי אם כה תעשו להם, ובארץ ישראל מצוה לרדוף אחריה עד שנאבד אותה מכל ארצינו כו' ואי אתה מצווה לרדוף אחריהם בחו"ל. ובסמ"ג עשין י"ד, מפרש לרדוף אחריה אפילו במקום שלא כבשנו, וכן מפרש הגר"א בשו"ע יו"ד סי' קמו סק"כ, ובע"ז מה. גידועי עכו"ם קודמין לכיבוש א"י.

ובחינוך מצוה תל"ו כ' וז"ל: ונוהגת בזכרים ונקבות בכל מקום ובכל זמן שמצוה עלינו לאבד שם ע"ז **אם יש כח בידינו** אבל אין אנו חייבים לרדוף אחריה ולאבדה **אלא בא"י בזמן שידינו תקיפה על עובדיה**, ועובר על זה ולא אבדה **כל זמן שיש סיפק בידו** בטל עשה זו ע"כ. (עי' כתובות כו: ל"ש אלא שיד ישראל תקיפה).

החינוך הדגיש בג' ביטויים שמצוה זו חיילה רק "אם יש כח בידינו", "בזמן שידינו

תקיפה על עובדיה", "שיש סיפק בידו", והנה בימינו אנו אין כח בידינו ואין ידינו תקיפה על עובדיה ולכן אין סיפק בידינו, כי רק בזמן שידינו תקיפה היינו שאפשר לה להממשלה לעשות כל מה שהיא רוצה ואין מי שיכול למנעה, אז יש על זה דין כיבוש וחלה מצות ביעור. אבל הכיבוש של העיר ירושלים העתיקה בזמן הזה אין עליה דין כיבוש כלל לענין זה, מפני שיש חוק בינלאומי איך כובש ארץ צריך להתנהג, והחוק אומר שאסור לכובש לנגוע בכל המקומות הק' של כל אומה ואומה, ואוי לה לאומה שתעבור על חוק זה, וממילא שלא חל כלל וכלל שום נדנוד של חיוב לבער, כי אסור לנו להתגרות באו"ה, שיש בכחם להמיט ח"ו אסון עלינו ועל כל היהודים בכל מקומות מגוריהם.

וצה"ל לא רק שלא עשה בזה שום איסור ולא צריך כפרה, אלא ההיפך, שהתנהג בדבר זה כדין וכהלכה. וקיימו מאמר חז"ל במדרש תנאים דברים יב, ב (דף נח) אבד תאבדון, אחר ירושה וישיבה הכתוב מדבר, אתה אומר אחר ירושה וישיבה הכתוב מדבר, או אינו מדבר אלא מביאתו מחוץ לארץ ולהלן ת"ל וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם וגו' אבד תאבדון אחר ירושה וגו'[74], מיכן הי' רבן יוחנן בן זכאי אומר

74. לפנינו במכילתא לדברים מכת"י הגניזה, נדפס במדרש תנאים, יש חידוש גדול, כי בגמ' ע"ז מה: מבואר אריב"ל גידועי ע"ז קודמין לכיבוש אר"י [בכניסתן נצטוו לגדעה מיד ולאחר כיבוש ישרשו אחריהם, רש"י]. כיבוש א"י קודם לביעור ע"ז כו' אמר רב הונא רדוף ואח"כ שרוף, וכן בספרי ראה (פט"ו ס"א): יכול אתה מצווה לרדוף אחריהם בחו"ל ת"ל ואבדתם את שמם מן המקום ההוא, בא"י אתה מצווה לרדוף אחריהם, ואי אתה מצווה לרדוף אחריהם בחו"ל, וכ"פ הרמב"ם ר"פ ז' מהל' ע"ז, ומבואר מכל הנ"ל דלא ס"ל כדרשת המ"ת שאין חיוב ביעור ע"ז אלא אחר ירושה וישיבה, שהרי אומר שגידוע ע"ז קודמין לכיבוש א"י, וכן מסוגיא דקידושין לז. לא משמע כן.

אמנם בעיקר הלכה זו מכאן הי' ר' יוחנן בן זכאי אומר כו' י"ל שפיר שאפילו להבבלי שס"ל שביעור ע"ז חל מיד ולאו דווקא אחר ירושה וישיבה, שפיר בא ריב"ז ללמד ההלכה שאל תבהל כו' שלא תבנה, הלכה לדורות כמו בזמנינו אנו שרק אז שהיתה להם הבטחה מהשי"ת כי אתם עברים את הירדן וגו' וירשתם אותה וישבתם בה, ונצטוו לא תחיה כל נשמה, אז הי' ידם תקיפה על עובדי', לכן ס"ל ריב"ל שגידוע עכו"ם קודם לכיבוש, אבל בזמן הזה שאנו יודעין שאין ידינו תקיפה, ויש חשש "שלא נצטרך לבנות" יש דין "שאל תבהל", וכמו שביאר החינוך. עוד יש לפרש דלא פליגי הברייתא דמ"ת והבבלי עפמ"ש הנצי"ב בפי' העמק דבר דברים יב, ב, אבד תאבדון כו' ואע"פ שכבר נזהרו בשעת מלחמה לאבד ע"ז כמבואר לעיל ז, ה, כי אם כה תעשו להם וכו'. מכל מקום הרי נשארו מקומות שלא הגיע לידם בשעת הכיבוש, ע"כ הוזהרו שאחרי כיבוש וחלוק יהיו עסוקים לטהר את הארץ מטומאת ע"ז, ואשריהם תשרפון, מה שהי' בשעת כיבוש רק מצות גידוע עתה תשרפון מטומאת ע"ז, ואשריהם תשרפון, מה שהי' בשעת כיבוש רק מצות גידוע עתה תשרפון כדאיתא בע"ז דף מה: גדע ואח"כ שרוף, ופסילי אלהיהם מה שנמצא אחר כיבוש וחילוק ויש מהם ניכרים שהם חדשים ואינם אשרה... ע"כ תגדעון דמהני ביטול כדאיתא בע"ז דנ"ב ע"כ. ומבואר שהוא מפרש שגם להבבלי שייך בעניני ביעור ע"ז דין של אחרי ירושה וישיבה.

"אל תבהל לסתור במות גוים שלא תבנה בידך, שלא תסתור של לבנים ויאמרו לך עשה של אבנים, של אבנים ויאמרו לך עשה של עץ, וכן הוא אומר לכן בזאת יכופר עון יעקב וגו'. לא יקימו אשרים, ע"כ. (דריש מהאי קרא שצריך לאבד את הבמות באופן ובתנאי שלא יקומו עוד. עי' רד"ק הערות רצ"ה).

ולפי"ז יש מקום לפרש גם לשון המדרש תנאים כן, ויש להוסיף שהלימוד הוא מלשון אבד תאבדון את כל המקומות וגו' שרין זה הוא רק אחרי ירושה וישיבה, והדין בגמ' גידועי עכו"ם קודמין הוא רק כשבאה לידם, אבל לבער מכל המקומות בא"י זה הוא רק אחרי ירושה וישיבה, וזהו מה שמבואר בספרי: בא"י אתה מצווה לרדוף וכו' וברמב"ם: בא"י אתה מצווה לרדוף אחרי' עד שנאבד אותה מכל ארצינו, וזהו הכוונה לרדוף היינו לקיים קרא אבד תאבדון את כל המקומות וחיוב זה הוא רק אחרי ירושה וישיבה, ומקודם לזה רק בזמן שבאה ע"ז לידך יש חיוב לבער, ואין הכרח לומר שהמד"ת פליג על הברייתא בגמ'.

עוד יש לפרש דברי המדרש תנאים: "אבד תאבדון אחרי ירושה וישיבה" משום דאבד תאבדון משמע כל מיני ע"ז והרי לע"ז שאינם מחוברים מהני ביטול ואינם צריכים לאבד אותם, והנה דבר זה משכחת לה רק קודם ירושה וישיבה שלא קנו אותם, והוה ע"ז של נכרי, משא"כ אחרי ירושה וישיבה שכבר קנו כל מה שברשותם, הוה ע"ז של ישראל ולא מהני ביטול, רק איבוד ממש, וזהו שאמר אבד תאבדון, ביעור ע"ז ממש, אחרי ירושה וישיבה, ודבר זה מבואר בפנים יפות, ראה יב, ב, וז"ל: "והנה בקידושין אמרו במה תפסתם בישיבה, ולמדו חז"ל מכאן דחזקה קונה בקרקעות, ולכאורה הא דאמר כן בפרשה זו שצוה לבער ע"ז, משום דכבר כתבנו דמה שהוצרכו לבער כל ע"ז המחוברים בקרקע, ולא הוצרך לבער כל ע"ז שהם תלושים מפני שהם לא זכו בהם והוי ע"ז של נכרים (אין) מועיל בהם ביטול נכרי, כמו שאמרו חז"ל דהא דהוצרכו לבער ע"ז המחוברים משום, דא"י ירושה מאבותינו היא ונאסרו בשעת עשיית העגל דהוי ע"ז של ישראל שאין לה ביטול, אבל התלושים לא זכו בהם ישראל והי' מועיל בהם ביטול, מטעם זה לא הוצרך ביעור ע"ז של עבר הירדן, ולפי שהי' יכולים לקנות מטעם כיבוש מלחמה, כדאיתא ביבמות או מצד ירושת אבותינו, כיון דקיי"ל הקונה את העיר קונה כל מה שבתוכה מטלטלין אגב קרקע, ממילא הי' קונה כל הפסילים התלושים, ולא הי' מועיל הביטול, כדקיי"ל בקידושין דף מ' בגר שירש מאביו ע"ז משבא לרשותו קנה אותו, וממילא לא הי' מועיל ביטול, ואף שהי' יכולין לומר שקנו הכל ע"י כיבוש מלחמה או ע"י ירושה, והי' מתנה בתנאי בפירוש שאינו רוצה לקנות ע"ז שלהם, אף זה הי' דבר קשה שיאמר כל אחד מישראל שאיננו רוצה לקנות הפסילים שבכל א"י, וכ"ש דאתי שפיר לפי מ"ש לעיל, שהיה משה מסתפק אם מועיל ביטול, דשמא יש אחד מישראל אשר לבו פונה מאת ה' כמ"ש בפ' נצבים פן יש בכם איש וגו', לכך אמר להם שיתכוונו כל כללות ישראל שלא יקנו לא בירושה ולא בכיבוש, עד שישבו בה דהיינו לאחר ירושה וישיבה שיתן לכל אחד חלקו". עכ"ל.

ולפ"ז י"ל מ"ש במכילתא במד"ת אבד תאבדון - אחרי ירושה וישיבה, הפי' שדין איבוד ממש הוא רק אחרי ירושה וישיבה, שנעשית שלהם ולא מועיל ביטול ע"י עכו"ם משא"כ קודם לזה, מועיל ביטול ולא צריך איבוד ממש.

וע"פ הנ"ל נראה שיש לפרש עוד הלכה שם במכילתא לדברים יב, ב, אבד תאבדון את כל המקומות אשר עבדו וגו', שומע אני אף מחו"ל במשמע, ת"ל אשר אתם יורשים אותם וגו' גוים שאתם יורישם אותם אתם רשאין לאבד את אלהיהם, וכ"ה בפסוק כו. ובהערות מפרש: רשאין, חייבין כמו במשנה ערכין פ"ח מ"ט עי' תוס' חולין נד: ע"כ. ולהנ"ל י"ל שהשתמש בלשון רשאי, מטעם הנ"ל

ודרש זה של ר"י בן זכאי מובא גם באבות דר"נ נ"ב פי"א, הוא [ריב"ז] היה אומר, אל תסתור במותיהם [של גוים] שלא תבנם בידך, אל תסתור של לבנים שלא יאמרו לך בא ועשם של אבנים, ע"כ.

של ריב"ז אל תבהל - שלא תבנה. א"כ כשרשאי שאין חשש שלא תבנה אזי שוב יש חיוב לבער, אחרי כתבי בא לידי ספר עבודת המלך על הרמב"ם פ"ז מהל' ע"ז, וראיתי שהביא דברי המדרש תנאים הנ"ל. ואני תמה שלא העיר על הסתירה מע"ז נד: כן לא הבנתי מ"ש שם בדף עט, בפי' דברי ריב"ז "שלא תבנה בידך". וצ"ע.

ונ"ל ראי' להנ"ל דאפי' בארץ ישראל במקומות שאינן כבושים עכשיו בידינו, היינו שאין ידינו תקיפה, אין דין ביעור.

אמנם יש מקום לקיים מצות ואבדתם גם בזה"ז בכיבוש זה, אע"פ שאין ידינו תקיפה, עפ"מ דמבואר בע"ז מה: לשרש אחרי' מנא ליה מואבדתם את שמם מן המקום ההוא. ורבנן "ההוא" - לכנות לה שם, דתניא ר"א אומר מניין לעוקר עכו"ם שצריך לשרש אחרי' ת"ל ואבדתם את שמם, א"ל ר"ע והלא כבר נאמר אבד תאבדון, א"כ מה ת"ל ואבדתם את שמם מן המקום, ההוא לכנות לה שם, יכול לשבח, לשבח ס"ד, אלא יכול לא לשבח ולא לגנאי ת"ל שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא, הא כיצד היו קוראין אותו בית גליא, קורין אותו בית כריא, פני מלך, פני כלב, עין כל, עין קוץ, ע"כ.

[לשון הגמ': יכול לשבח, לשבח ס"ד וכו' תמוה וקשה להבין מה ס"ד, לא לשבח ולא לגנאי ולפענ"ד נראה עפי"מ דמבואר בברייתא דספרי ראה פי' סא: ואבדתם את שמם לשנות את שמם (או) יכול לשבח ת"ל שקץ תשקצנו. וכ"ה במדרש תנאים דברים יב, ד, ובמכילתא משפטים הנ"ל ושם אלהים אחרים לא תזכירו, לשבח, (אבל) [אלא] לגניא, ת"ל שקץ תשקצנו, ונראה שיש לפרש לשון הספרי יכול לשבח, סד"א שרק אם קוראים הע"ז, בשם נאה "ליתן חינה על לב שומעיה" אז יש מצוה ואבדתם את שמם לשנות את שמם, ת"ל שקץ תשקצנו שאפילו יש להם שם שאינו לא לשבח ולא לגנאי אלא סתם שם כמו שרגיל על שם הרחוב וכדומה, על זה יליף שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו שאפילו אין לה שם של שבח ג"כ מצוה לכנות לה שם גנאי.

ואולי יש לדחוק ולפרש גם בבבלי שהביא הברייתא ומפרש יכול לא לשבח ולא לגנאי אין הפי' לקרוא אותה שם שאינו לשבח ואינו לגנאי אלא אם יש לה שם שאינו לא לשבח ולא לגנאי אין צורך לכנות, ת"ל שקץ תשקצנו.

ופי' בספרי וגמ' הוא לא כפי' המאירי בגמ' ע"ז שם וז"ל: עובדי האלילים והאשרות ודומיהם שהיו קורין לע"ז שלהם בשם נאה כדי ליתן חינה על לב שומעיה, ראוי לישראל המזכירה לכנות לה שם לגנאי כדי להסיר לב עובדיה מעליה ולהפוך עבודתו להשי"ת, היו קורין לה פני מלך קורא לה פני כלב, עין כל עין קוץ וכיוצא באלו ע"כ. נמצא לפי דבריו שאם יש לה שם שהוא לא לשבח ולא לגנאי אין צריך.

ונראה לי שהמאירי לא הי' גורס בגמ' המלים "יכול לשבח, לשבח ס"ד" אלא יכול לא לשבח ולא לגנאי, שאפילו הי' להם שם שהוא לא לשבח ולא לגנאי ג"כ יש מצוה לשנות את השם, על זה מביא מקרא שקץ תשקצנו כו' הא כיצד, ומביא דמיונו שיש להם שבח, אז יש מצוה לשנות. ולפמ"ש מדברי הספרי ומדרש תנאים משמע דאין חילוק וצ"ע].

ומבואר דלר"ע למדים מקרא ואבדתם את שמם, היינו לכנות להם שם גנאי ועי"ז מאבדים שם

והמאמר של ר' יוחנן בן זכאי מתאים ממש לזמנינו אנו, וברוכים חיילי צה"ל שמסרו נפשם בכיבוש ירושלים שהתנהגו כדין שלא הרסו במותיהם, כי לולא עשו כן והי' מבערים הי' בזה חשש איסור דאורייתא, כי היהודים בלי ספק היו נאלצים לבנות אותה מחדש, וכלשון האדר"נ "שלא תבנם בידך".

והדין של ביעור ע"ז בזה"ז מבואר בשו"ע יו"ד סי' קמו סי"ד. מצוה על כל המוצא אלילים שיבערנה ויאבדנה ע"כ. ומבואר שרק במוצא שזה שלו ויש לו הרשות לעשות עם החפץ מה שרוצה, ורק כיבוש כעין זה יש בו מצוה של איבוד ע"ז, ועי' תו"ש שמות פי"ב סי' שלא.

הקודם, וראה מ"ש בתו"ש שמות פכ"ג אות קפא, בקרא ושם אלהים אחרים לא תזכירו, ממכילתא שם, וספרי דברים פס"א ותוספתא ע"ז פ"ו ה"ד, וירושלמי שבת פ"ט, וע"ז שם. וכן במדרש תנאים בדברים יב, ג, ואבדתם את שמם, שנה את שמם וכו', והנה בספר הקנה על המצות דף י' מצוה לאבד ע"ז העיר יפה בדין זה. וז"ל: ונחלקו חז"ל חד אמר אבד שמם, שצריך לשרש אחרי', שלא להניח להם מקום לטעות, וח"א שצריך לשנות שמם, הוא שנאמר שקץ תשקצנו, ודע בני כי לא פליגי אלא ה"ק במקום שכבושים, אבד את שמם, ובמקום שאינן כבושים שנה את שמם, דאם אפילו במקום שכבושים, שנה את שמם, והלא עקרו אותו כענין ונתצתם את מזבחותם ושברתם את מצבותם, אלא ודאי הכי. ודע בני באמת שעיקר המצוה הזאת היא בארץ ישראל אשר שם כל המחשבות רעות פוגמות וכו' עכ"ל. והנה קרא ואבדת את שמם, מיירי בא"י כמו תגדעון וכמבואר בספרי שם (בא"י אתה מצווה לרדוף אחריה ואי אתה מצווה בחו"ל לרדוף אחריה, וכמו שפסק הרמב"ם מובא לעיל).

ונראה מלשון ס' הקנה שגם הדרש של שנה את שמם מיירי רק בא"י, ובשו"ע יו"ד סימן קמו סקט"ו פליגי בזה הט"ז והש"ך, הש"ך בשם הב"ח והדרישה שהמצוה לכנות שם גנאי דווקא בא"י ולא בחו"ל, והט"ז כתב שזה תימה וט"ס שם, והש"ך בנקודת הכסף דחה דברי הט"ז, ובהגהות בל"י בשו"ע דוחה דברי הש"ך ומצדיק את הט"ז, ולשון הקנה נוטה לדעת הש"ך, הגם שיש לדחוק ולומר שעיקר המצוה הזאת היא בא"י, קאי על מצות ביעור ולשרש, אבל מכיון שמדבר מהדין לשנות השם ואם הי' סובר שזה נוהג גם בחו"ל הי' מדגיש הדבר, לכן פשטות דבריו מוכיחין שסובר כהש"ך.

אמנם מלשון התוספתא דע"ז שם שכתבו סתם: כל מקומות שנקרא לשבח ע"ז מכנין אותו לגנאי את שקורין אותו: פני אלה, קורין אותה פני כלב, וכן במכילתא שם: ע"ז נקראת בלשון פגימה, וכן בתו"כ ריש קדושין הי"א אלילים זה אחד מעשרה שמות מגונים שנתגנה בהם עכו"ם, ובכל המקומות הנ"ל אין שום ס"ד לחלק בין א"י לחו"ל. ויש מקום לחלק בין המבואר בתוספתא להמבואר במכילתא ותו"כ ואכמ"ל אבל בעיקר הדבר מדבריהם ראי' ברורה לשיטת הט"ז ותימה שלא הביאו כלל מקורות הנ"ל.

ולענינינו דבר זה שיש מצוה לשנות השם לגנאי בא"י בזמן שאינם כבושים, י"ל שזה מתאים להמצב שלנו בארץ, שהיא כבושה, אמנם על אלה המקומות אין ידינו חזקה, ואין חיוב לבער אבל יש חיוב לשנות השם ובזה נקיים המצוה של ואבדתם את שמם. ויש עוד לברר כמה פרטים בענין זה, ואכ"מ.

ונ"ל להביא מקור לדברי החינוך שתלוי אם יד ישראל תקיפה, מדברי הרמב"ם פ"י מהל' ע"ז ה"ו בקרא שמות כג, לג, לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי. שכ' הרמב"ם: בזמן שיד ישראל תקיפה על או"ה אסור לנו להניח גוי עובד ע"ז בינינו, אפילו יושב ישיבת עראי או עובר ממקום למקום בסחורה לא יעבור בארצנו אלא עד שיקבל עליו שבע מצות שנצטוו בני נח, שנאמר לא ישבו בארצך אפילו לפי שעה וכו' ע"כ. ראה תו"ש שמות פכ"ג אות שעט בביאור מקור דברי הרמב"ם במכילתא דרשב"י במדרש הגדול, וראה בספרי "הרמב"ם ומכילתא דרשב"י" דף מח. ובמשנת רבי אליעזר עמוד האחרון דף 374. "אבל גוי אסור לדור בין ישראל ולעשות מלאכה שמא ילמד ישראל ממעשיו".

ומדברי הרמב"ם אלו למד החינוך שאם באיסור לאו לא ישבו בארצך הוסיף הרמב"ם בזמן שיד ישראל תקיפה, א"כ בוודאי במצות עשה של ביעור הדין ג"כ רק בזמן שידינו תקיפה.

ופשוט כמו שלא יעלה על דעת אדם לדרוש, שעכשיו אחרי כיבוש הארץ נקיים הלוא של לא ישבו בארצך, כך אין לדרוש לקיים מ"ע של ביעור ע"ז.

ומ"ש בהקטע שהבאתי בראש המאמר "ומבואר בגמ' ופוסקים בהא דגידוע עכו"ם קודם לכיבוש, שאם כובשין איזה מקום בא"י, ואין מבערין הע"ז טרם כיבוש יש לו דין עובדי ע"ז ממש" וכו' וכו'.

דבר זה "שאם כובשין איזה מקום בא"י ואין מבערין הע"ז טרם כיבוש יש לו דין עובדי ע"ז ממש", לא מבואר בשום מקום בגמ' ולא בשום פוסק כלל, בגמ' ע"ז מה: מבואר רק גידועי ע"ז קודמין לכיבוש א"י וכו' ולא יותר.

מ"ש: "וכתב האוה"ח הק' שאם אין מבערין את הע"ז עוברים גם על הלאו דלא תעבדון והוא בכלל יהרג ואל יעבור" ע"כ, יש מקום לקורא לטעות שהאוה"ח כותב שהוא בכלל: יהרג וא"י, וזה אינו כי המלים הללו אינם באוה"ח, אלא זה חידושו של הרב המחבר, וכבר נתבאר לעיל שהלכה ברורה בזה שלא רק שאין בזה כלל חיוב לבער, ודין זל יהרג וא"י, אלא בזמן הזה שאין ידינו תקיפה אסור לסתור כדברי ר' יוחנן בן זכאי: אל תסתור שלא תצטרך לבנות, וכן דעת החינוך הלכה למעשה, ויש איסור לסתור משום חשש איסור דאורייתא שלא יצטרך לבנות.

והנה עיקר דברי האור החיים צ"ע וז"ל בשמות כג, כד: לא תשתחוה וגו' שבר תשבר מצבותם, והקשה למה הוצרך לצוות לזה אחרי שהזכיר כמה אזהרות על ביעור זה וכו', להיות שרצה לצוותם על הריסתם ושברונם לזה קדם לומר לא תשתחוה וגו' לומר שאם לא הרס ולא שיבר הנה הוא כעוע"ז כי ה' תופס על

המחשבה בע"ז, וצריכים היכר לשלילת מחשבת ע"ז מלבם, ואין היכר אלא בשבר מצבותיהם ואם לא יעשו כן הרי כעע"ז וזה לך האות, ולזה הוצרך לומר לא תשתחוה ולא תעבדם וגו' כי הרס וגו' לומר שבהעדר הרס הנה הוא עובר על לא תעבדם עכ"ל. מבואר בדברי האוה"ח חידוש גדול שבזמן שיד ישראל תקיפה ויש כח ואפשרות לבער - מי שאינו מבער עובר בעשה ול"ת.

ודברי האוה"ח תמוהים מאוד שהרי גמ' מפורשת בסנהדרין צ, א שבביעור ע"ז יש רק עשה ולא לא תעשה. בגמ' שם מקשה עשה דע"ז היכי משכחת לה תרגמה רב חסדא ונתצתם ובגמ' מוכרח הפי' עשה בלי לאו.

וכן הבאתי בתו"ש שמות כג, כד, אות של"א ממדרש הגדול כי הרס תהרסם זו מ"ע, וכן שמות לד, יג, אות קא, ממדרש הגדול ומכילתא דרשב"י, מובא בתו"ש שם אות קא: כי אם מזבחותם תתוצון הרי זו מ"ע לאבד ע"ז.

והרמב"ם בסהמ"צ מצוה קפה: הוא שצונו לאבד ע"ז, מביא גמ' הנ"ל וכן כל מוני המצות: הסמ"ג מצוה יד, היראים סימן עא, הסמ"ק סימן לז־מג מונה ששה מצות עשה של ביעור ע"ז (לשבר לגדע לשרוף להשמיד לתוץ ולאבד), החינוך, הרשב"ץ בזה"ר. ומבואר ששיטת כל הראשונים שביעור ע"ז אין זה אלא עשה גרידא, ואין אחד שיזכיר שיש חומר לאו, למי שאינו מאבד ע"ז, כמפורש בגמ' סנהדרין, ושיטת האוה"ח צע"ג. ויש לתרץ קצת דברי האוה"ח, עפמש"כ בנתיבות עולם על קיצור הסמ"ג לתמוה בהא שהקשו בגמ' עשה דע"ז היכי משכחת לה תרגמא רב חסדא, אטו בלא רב חסדא ליכא מאן דידע לקרא מפורש, ורב המנונא דאותבה לא ידע מקרא ונתצתם דמצוה לאבדה, עייש"ה. ולהאוה"ח י"ל דרב המנונא סבר שיש בזה גם לאו דלא תעבדם וכמו שדייק האוה"ח מקרא, על זה השיב רב חסדא שיש רק עשה לבד. וראיתי בסהמ"צ לרס"ג ח"ב ל"ת יג (דף כב) הקשה ג"כ בגמ' כנ"ל ומתרץ שלרב המנונא יש לאו דלא תכרות להם ולאלהיהם ברית לכן הקשה עשה בע"ז היכא משכחת, ולמסקנא ונתצתם עשה גרידא בלא לאו עייש"ה.

אמנם אפילו לדברי האוה"ח שיש לאו, מ"מ אין הדין בכה"ג בלאו שאין בו מעשה שיהיה דין של יהרג ואי"י, ולא עוד אלא אפילו בלאו שיש בו מעשה שהוא אביזרייהו דע"ז, כגון אם כפאו ליהודי לעשות פסל לנכרי מביא הדרכי תשובה יו"ד סימן קנז סק"ג דיש שהחמיר שהדין יהרג ואל יעבור, אמנם בס' פרשת כסף להרמב"ם פ"ג מהל' ע"ז דוחה דבריו ומסיק ספק נפשות להקל ויעבור ואל יהרג. וכ"כ בס' פני מבין סנהדרין סא:, אמנם כל זה בלאו שיש בו מעשה אבל בלאו שאין בו מעשה כגון ביעור עבודה זרה נראה שאין כאן דין של יהרג ואי"י. נמצא להלכה:

א. שבזה"ז שאין ידינו תקיפה כו' בכה"ג אסור הוא לסתור כמו שאמר ריב"ז כדי שלא יבוא לידי איסור דאורייתא גמור לבנות בית ע"ז. ב. אפילו בזמן שיד ישראל תקיפה, ההלכה שביעור ע"ז יש בה רק דין עשה ולא לאו, ורק מ"ד יחידי יש הסובר שיש גם לאו.

ומה שכואב לכם ההלבנת פנים ברבים בהכינוי הגרוע ביותר "עובדי ע"ז". אל תצטערו על זה היושב בשמים יודע האמת שבמלחמת חובה זו במסירות נפשכם כבשתם בסייעתא דשמיא ובנסים גלויים ירושלים העתיקה, אשרי חלקכם שקדשתם ש"ש בעולם, ובוודאי נתקדשתם בזה, ועם ישראל יזכור תמיד בניו היקרים שהחזירו לו ב"ה ירושלים העתיקה והכותל המערבי.

צה"ל במלחמת חובה זו של כיבוש העיר העתיקה מסרו נפשם לכתחילה, והרבה מהם נפלו חללים והצילו בזה את ירושלים החדשה, מחורבן גמור, וכל עם ישראל וביחוד יושבי ירושלים האנשים הזקנים נשים וטף, שישבו במקלטים ולבם נמג מפני הפגזים הנוראים והפחד מהשונא שרצה להשמידנו, כשהודיעו להם על הנצחון והכיבוש, הודו להשי"ת שהראה לנו נסים ונפלאות וברכו בכל לבם את החיילים שמסרו נפשם על כך, ולעולם יזכרו את הגבורים הקדושים שנפלו חללים במלחמת קודש זו - תנצב"ה.

פסק הלכה מבוסס על העתקת לשון רש"י בהוספת מלה בטעות

עוד כתוב בספר הנ"ל וז"ל: נפלענ"ד עוד ראי' ברורה שיש למצוה זו של איבוד ע"ז דין ע"ז ממש, מדברי רש"י ז"ל בפ' מסעי על הכתוב כי אתם עוברים את הירדן אל ארץ כנען והורשתם וגו' ואבדתם וגו' וכתב שם רש"י ז"ל והלא כמה פעמים הוזהרו על כך, אלא כך אמר להם משה כשאתם עוברים את הירדן ביבשה על מנת כן תעברו ואם לאו המים באים ושוטפים אתכם, וכן מצינו שאמר להם יהושע בעודם בירדן, עכ"ל. והיא מגמרא סוטה דף ל"ד, ויש להתבונן בזה דהלא אינו מוזכר כלל בכל הקראי שבכל אותה הפרשה שלא לעבוד ע"ז ולא כתב שם אלא איבוד ע"ז ומקומותיהם, וכבר הבאתי מדברי הרמב"ן והריטב"א על הקראי דאבד תאבדון שבפרשת ראה דכיון דלא כתיב שמה שלא לעבוד ע"ז ע"כ לא מיירי מזה כלל אלא מאיבוד ע"ז, וזה לכו"ע דגם הרמב"ם לא פליג בזה. ובעודם בירדן טרם באים לארץ לא חל עדיין החיוב עליהם, גם אין אפשרות לדבר עד בואם לארץ ואינו אלא מחשבה בעלמא שאינם עוברים את הירדן במחשבה זו לבער אח"כ את

הע"ז, והלא בכל העבירות שבתורה מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה ואין נענשין על כך, ובזה העונש כל כך מר על המחשבה שיהי' ח"ו המים שוטפים כולם שהוא ח"ו עונש של כלי', וע"כ שיש לזה דין ע"ז ממש, ובע"ז מחשבה רעה הקב"ה מצרפה למעשה, כמבואר בגמרא קידושין דף מ"א, ולכן ההולכים במחשבה זו לכבוש את ארץ ישראל עם הע"ז שבתוכה שלא לאבדם יש להם דין ועונש של עובדי ע"ז ממש עוד בהיותם בדרך וכו'.

והיוצא לנו מזה שהכובשים ארץ ישראל עם הע"ז שבתוכה ומחזיקים ממשלתם על כל בתי הע"ז ואינם מאבדים אותם, יש להם בזה דין עובדי ע"ז, ובעת שהיתה ההשגחה גלויה ולא הי' עדיין הסתרת פנים היו המים שוטפים את כל שונאי ישראל אף עבור מחשבה כזאת כו', וא"כ כל המשתתפים בממשלה זו המה שותפים לע"ז ועוברים בזה על איסורא דיהרג ואל יעבור. ואף אלו הי' בא אלי' ומשיח וכבר הגיע זמן הגאולה והיו עושים בממשלתם כל חוקי התורה ומצותיה מלבד אותו העון שלא לבער את הע"ז שתחת ממשלתם, הי' אסור להשתתף במלכותם באיסורא דיהרג וא"י, אך אין מציאות לדבר שיהי' כן בממשלת התורה וגם מזה בעצמו שלא נוכל לבער הע"ז שבארץ ישראל, הוא בירור שלא הגיע עדיין זמן הגאולה, עכ"ל.

והנה אין לכל הדברים הנ"ל שום יסוד, כי בנויים על הוספת מלה ברש"י בטעות. והרי דברי רש"י במקור, וכפי שהובא שם:

ברש"י שבדפוס ובכת"י במדבר לג, נא:

כי אתם עוברים את הירדן וגו' והורשתם וגו' והלא כמה פעמים הוזהרו על כך, אלא כך אמר להם משה כשאתם עוברים את הירדן ביבשה על מנת כן תעברו ואם לאו המים באים ושוטפים אתכם וכן מצינו שאמר להם יהושע בעודם בירדן, עכ"ל.

ברש"י לפי העתקה הנ"ל, ז"ל:

מדברי רש"י ז"ל בפ' מסעי עה"כ כי אתם עוברים את הירדן אל ארץ כנען והורשתם וגו' **ואבדתם** וגו' וכתב שם רש"י ז"ל והלא כמה פעמים הוזהרו על כך... וכו' עכ"ל.

לפי הנוסח שלפנינו מ"ש רש"י: והלא כמה פעמים הוזהרו על כך הפירוש ששואל על ירושת הארץ וקאי על קרא והורשתם, וכן הרמב"ן בפסוק זה כותב: ויחזור המצוה הזו במקומות רבים באו ורשו את הארץ. ובפי' הטור: ומחזיר המצוה הזאת

כמה פעמים בואו ורשו את הארץ. ולהעתקה הנ"ל נתוספו המלים **ואבדתם וגו'** ולכן פירש שהשאלה היא, הלא כמה פעמים הוזהרו על כך היינו איבוד ע"ז וכו'.

ומ"ש רש"י: על מנת כן תעברו, רש"י, כאן לא מפרש להדיא על מנת מה, ולכן ע"פ השגיאה הנ"ל ברש"י מפרש שהכוונה על מנת במחשבה לבער אח"כ את הע"ז. ועל יסוד זה בנה כל הבנין, וזה אינו, כי במקור הדברים של פירש"י והוא בתוספתא וגמ' מפורש: על מנת שתורישו את יושביה, את יושבי הארץ, ואין זה על מנת ביעור ע"ז. וכן ברש"י יהושע שם: על מנת להורישם. ומה שהזכיר הפסוק ביעור ע"ז, משום שהמצוה הראשונה אחרי שנכנסו היא ביעור ע"ז כמו שיתבאר להלן.

בגמ' סוטה לד, ב, ותוספתא פ"ח: עודן בירדן אמר להם יהושע דעו שלא נכנסתם לארץ אלא על מנת **שתורישו את יושביה** שנאמר והורשתם את כל יושבי הארץ מפניכם וגו' ואם לא תורישו וגו' אם אי אתם מקבלים באים מים ושוטפין אתכם. ובסוטה שם: אתם עוברים את הירדן על מנת **שתורישו את יושבי הארץ** מפניכם שנאמר והורשתם וגו' אם אתם עושין כן מוטב ואם לאו באין מים ושוטפין אותיכם, מאי אותיכם אותי ואתכם. וברש"י עודן בירדן כדכ' (יהושע ד, י) והכהנים נושאי הארון עומדים בתוך הירדן עד תם כל הדברים אשר צוה ה' את יהושע לדבר אל העם [ככל אשר צוה משה את יהושע], וזהו הדבר דהכי כתיב במשה כי אתם עוברים את הירדן אל ארץ כנען והורשתם וגו' כלומר כשיעברו את הירדן **התנה עמהם על מנת להורישם** ע"כ.

ויש כאן שלשה פירושים בהמלה והורשתם (פסוק נב־נג), האונקלוס ותתרכון זהו מלשון גירושין, וכן פירש"י וגרשתם, בתרגום ירושלמי: ותשיצינון מלשון השמדה, וכן פי' הרס"ג והורשתם, והשמדתם. וכן מבואר במדרש הגדול כאן: והורשתם את כל יושבי הארץ צוה אותם לאבד שבעה עממים, וכן מפרש הרלב"ג וז"ל: והורשתם את כל יושבי הארץ מפניכם, צוה לכלותם כולם, פן יחטיאו הנשארים את ישראל כמו שאמר אחר זה ואם לא תורישו את יושבי הארץ מפניכם וגומ', והן היה כמו שנתבאר בספר שופטים, כי זה היה סבה על שעבדו ישראל אלהי הגוים ההם, ולזה היה נופלים בידיהם תמיד כמו שנזכר שם. וכ"כ הספורנו: והורשתם את הארץ, כאשר תבערו יושבי הארץ אז תזכו להוריש את הארץ לבניכם, שאם לא תבערו אותם אע"פ שאתם תכבשו את הארץ לא תזכו להורישה לבניכם.

ולכאורה צ"ב שיטת האונקלוס ורש"י הרי בז' עממין יש מצוה החרם תחרימם, ויש לאו של לא תחי' כל נשמה, וצ"ל דס"ל כשיטת הירושלמי שביעית פ"ו ה"א שלש פרסטיניות שלח יהושע לא"י עד שלא יכנסו לארץ מי שהוא רוצה לפנות

יפנה להשלים ישלים וכו', ועי' דב"ר פ"ה י"ג. ועי' רמב"ם הל' מלכים פ"ו ה"ד ובהשגת הראב"ד ומ"ש בתו"ש שמות פכ"ג אות שעו, בביאור. ובתוס' גיטין מו, א ד"ה שלאחר שנכנסו לא היו יכולים להשלים. וכן בר"ש סירילאו שם ובס' יחוס תנאים ואמוראים ערך גביהא דף לו. ובמדרש תנאים דברים כ, טז, לא תחי' כל נשמה או יכול אפילו השלימו ת"ל רק ומשמע שאפילו אחרי כניסתם יכולים להשלים וכן צ"ב מלשון הקרא שמות כג, כט, לא אגרשנו מפניך בשנה אחת וגו' מעט מעט אגרשנו, ע"ש בתו"ש, ושיטה ג' ברמב"ן במדבר לג, נג, והורשתם את הארץ. על דעתי זו מצות עשה היא, וצוה אותם שישבו בארץ וירשו אותה כי הוא נתנה להם ולא ימאסו בנחלת ה', ואלו יעלה על דעתם ללכת ולכבוש ארץ שנער או ארץ אשור וזולתן ולהתיישב שם יעברו על מצות ה' וכו'. אבל רש"י פירש והורשתם את הארץ, והורשתם אותה מיושביה אז וישבתם בה, תוכלו להתקיים בה, ואם לאו לא תוכלו להתקיים בה, ומה שפירשנו הוא העיקר.

ובמשכיל לדוד לר"ד פארדו מוסיף לפירש"י דהול"ל כי תעברו את הירדן לשון עתיד שהרי אותה שעה לא היו עוברים ועם פירושו מיושב דה"ק באותה שעה עצמה שתהיו עוברים תחשבו וכו' ע"כ. ובהעמק דבר מביא מקדושין דף כ"ו במה תורישו בישיבה, ובעינן שידעו בשעת ישיבה שקונין בזה ואי ישבו שלא לשם ירושה לא קני, ולזה מובן שפיר שאמר בלשון הוה שבשעת העברה יחשבו על זה.

ויפה פי' הפנים יפות עפ"ד רש"י מה שאמרו בני גד ובני ראובן: אל תעבירנו את הירדן, לכאורה מיותר הוא, אלא שטענו כיון שבקיעת הירדן הי' על תנאי זה להוריש את הגוים ולישב בא"י א"כ ב"ג וב"ר שרצו נחלתן מעבר הירדן אין ראוין לנס זה ויש לחוש שלא יהי' להם נס שיעברו את הירדן ביבשה. מפני שהי' במחשבתם לא לרשת הארץ ולהתיישב בה רק לשוב לעה"י והיו חוששים שהמים ישטפו אותם.

והמלבי"ם: והורשתם את כל יושבי הארץ שהוא תנאי א' שלא ישאירו מהם ויכרתו ברית עמם וכו', וגם מטעם זה המצוה עליכם לאבד כל ע"ז אחר שהיא שלכם ואיך ימצא ע"ז ברשותכם שאסור לקיים אליל בביתו וברשותו, ע"כ.

ומבואר מכל הפירושים הנ"ל שעיקר מה שנצטוו על מנת כן בימות יהושע היתה המצוה על גירוש או איבוד ז' אומות ולהרמב"ן מצות ישיבת א"י והזכיר גם איבוד ע"ז מפני שזה הוא המצוה הראשונה אחר גירוש וזה פשוט. ומבואר מכל הנ"ל שעיקר הפסק בנוגע לביעור ע"ז, שהביאו השואלים בשם מחבר מפורסם, אין להם שום מקום כלל בהלכה.

פרק ארבעה עשר

שו"ת בפירוש דברי המהר"ל

לכבוד הרב וכו' מנחם מ. כשר שליט"א.

ראיתי בספר תולדות זאב חי' למס' שבת חלק ב' להגר"ח שרגא פייביל פראנק שליט"א מהב"ד לכל קהלות אשכנזים בירושלים עיה"ק (נדפס ירושלים תשכ"ד) בדף עט. שמביא לשון המהר"ל בנצח ישראל סי' כד, שכ' לפרש דמה שאמר במדרש שה"ש שהשביען בדורו של שמד שר"ל אף אם יהיו רוצים להמית אותם בעינויים קשים לא יהיו יוצאין ולא יהיו משנים בזה עכ"ל. ומביא שיש מי שפירש דברי המהר"ל שנתן בזה משפט חרוץ של יהרג ואל יעבור שאף אם כופין אותו ע"י מיתה ועינוים קשים לצאת מן הגלות [לא"י] החיוב לסבול שלא לצאת. והמחבר דוחה פירוש זה בשתי ידים בלשונות חריפים, שמעולם לא עלה על דעת המהר"ל לומר דבר מוזר כזה שבאם הגוי מכריח את ישראל שיעזוב את ארצו ושילך לא"י ואם לאו יהרגהו, שיהרג ואל יעבור, אלא הפירוש במהר"ל "לענין שלא "נמרוד" באומות, היינו שלא יהא על דרך מרידה שעל זה נצטוינו בשבועה, אף כשהוא במקום שהורגים אותנו בכל זה לא נמרוד בהם כשם שנגזר עלינו בגזירת שמד לסבול אף כשהורגים אותנו", עכ"ל.

והנה אף שיפה כתב ובלי ספק הוא צודק בכל דבריו שם, אמנם מה שנוגע להבין דברי המהר"ל לא ביאר לשונו, כי המהר"ל שם כתב מקודם פי' זה בנוגע שלא למרוד, א"כ לא מובנים דבריו מ"ש ועוד פי', כי לפ"ד זהו אותו הפי' ולא חידש כלום, ועוד שהמהר"ל מסיים וכן הפירוש אצל כל אחד ואחד ויש להבין מה כוונתו בסוף דבריו שהם כחידה.

והראיתי הדברים לחכם מובהק מומחה גדול בספרי המהר"ל, והסכים ג"כ כנ"ל שח"ו להעלות על הדעת לפרש לשון המהר"ל שיהרג וא"י לצאת מן הגלות, והוא מציע לפרש הלשון "ועוד פי' בדורו של שמד ר"ל אף אם יהיו רוצים בזמן השמד להמית אותם בעינוי קשה לא יהיו יוצאים ולא יהיו משנים בזה" הכוונה שמדבר **בענין השמד עצמו** וע"ז אומר שבמצב כזה לא יעלו על דעתם לעשות מרידה במלכות ולצאת, כי עי"ז יכולים לגרום צרות יותר גדולות להכלל כולו בעוד שגזירת השמד בשעתו הוא אסון רק ליחידים, אבל בוודאי **כשכופין אותם לצאת** צריכים

לצאת ואין כאן דין של יהוא"י.

והנה פי' זה מתקבל יותר מפני שיש בו חידוש מה שמוסיף פי' חדש, אבל לפירושו ג"כ לא מובן סוף דבריו "וכן הפירוש אצל כל אחד ואחד".

לכן בקשתי מכג"ת שליט"א לבאר לי כוונת המהר"ל.

יצחק הורוויץ

לכבוד הרב וכו' יצחק הורוויץ שליט"א.

ע"ד בקשתו לפרש לשון המהר"ל, הנה יפה כתב הגרחש"פ פראנק שליט"א בדברים של טעם לדחות את הפי' בדברי המהר"ל, ויש להשתומם איך ת"ח יכול להוציא מתח"י פירוש משונה כזה ולבנות עליו הלכה למעשה. אמנם בפ' דברי המהר"ל לכאורה הי' נראה כפי' השני שכ' בדברי המהר"ל, אבל גם לפי' אין שום מקום לפרש סוף לשון המהר"ל "וכן הפירוש אצל כל אחד ואחד". כי מלשונו זה נראה שהוא אומר כאן פי' חדש שעל פיו יש לפרש אצל כל אחד ואחד, היינו השבועה בשמים וארץ, באבות ובמילה. באופן אחר ממה שפי' מקודם. ואם נפרש כוונתו בדורו של שמד שאין הכוונה כמו שפי' מקודם שהשביען שלא למרוד כמו בדורו של שמד, אלא הכוונה על דורו של שמד בעצמו, הגם שזה דוחק בלשון שלא דומה לג' שבועות הקודמות. אבל לפי זה איך יש לזה שייכות לכל אחד ואחד מג' דברים שהשביען בהן.

והנה ראיתי שבעל המחבר של הפירוש המשונה כתב לפרש סוף דבריו על יסוד העתקה לא נכונה וז"ל בספרו:

כתב המהר"ל מפראג וז"ל: שר"ל אף אם יהיו רוצים להמית אותם בעינוים קשים, לא יהיו יוצאים ולא יהיו משנים בזה, וכן פי' **כל שבועה ושבועה משבועות הללו**, ויש להבין זה", ע"כ.

לשון המהר"ל בדפוס:

"ועוד פי' בדורו של שמד ר"ל, אף אם יהיו רוצים להמית אותם בעינוי קשה לא יהיו יוצאים ולא יהיו משנים בזה, וכן הפירוש **אצל כל אחד ואחד**, ויש להבין זה", ע"כ.

הנה גרע ד' מלים והוסיף מדעתו חמש מלים, ועל פי זה כתב לפרש פי' הנ"ל. לפי העתקתו נמצא שמפורש שהמהר"ל מדבר משבועות אבל לפי הנדפס אין שום הוכחה לזה.

ועוד לפי פירושו המוזר, איך יפרש כל שבועה ושבועה במדרש שם, ר' חלבו אמר: ד' שבועות יש כאן, השביע לישראל שלא ימרדו על המלכיות, **ושלא ידחקו על הקץ**, ושלא יגלו מסטורין שלהם לאוה"ע, ושלא יעלו בחומה מן הגולה[75], והנה לפי לשונו: "מ"ש המהר"ל ז"ל שלא לעבור על אלו השבועות הוא ביהרג ואל יעבור ואף אם יכופו אותו במיתה של כל מיני עינויים קשים לצאת מן הגלות אסורים לצאת מן הגלות, ממש כדין שמד" עכ"ל. (אגב, הסתירה בדבריו מניה וביה, גלויה לעין כל, כי הלא השבועה הראשונה היא "שלא ימרדו על המלכיות", והוא כתב שאף אם יענו אותם בעינויים קשים שיצאו מן הגלות הם צריכים להיהרג ולא לצאת, וכי יש לך מרידה יותר גדולה מזו שהמלכות כופה אותו במיני עינויים קשים שיצא ובעונש מיתה אם לא יצא ואילו הוא אינו רוצה לצאת, שאינו שומע בקולם לצאת, אפילו אחרי ענויים קשים?) עוד יש לתמוה איך יפרש "שלא ידחקו את הקץ", שפירש"י שלא ירבה בתחנונים, האם גם איסור שבועה זו נפרש כן "אף אם יכופו אותם במיתה של כל מיני עינויים קשים לצאת מן הגלות" אסורים להתפלל, אתמהה? ולגירסת רש"י שלא ירחקו את הקץ, בעוונם, מה שייך כלל השבועה לדורו של שמד, וכן שלא יגלו מסתורין שלהם.

ולפענ"ד יש מקום לפרש שהמהר"ל כתב כאן פי' חדש שעל פיו יש לפרש גם שאר ג' דברים באופן אחר ממה שפירש מקודם. וכדי להבין הדברים צריך אני להעתיק פירושו הראשון בדברי המדרש, וז"ל:

"ומה שאמר ר' אלעזר שהשביעם בשמים ובארץ, כלומר שהשביעם בשמים ובארץ שהם שומרים הסדר אשר השי"ת סדר אותם, ולא ישנו ולא ימירו את אשר גזר הש"י ואין אחד שיעבור, וכן ישמרו ישראל מה שגזר השי"ת בגלותם על ישראל וכמו שאם היו יוצאים שמים וארץ ממה שסדר הש"י להם, דבר זה היה הפסד לעולם, וכך אם היו **יוצאים** ישראל ממה שגזר הש"י הגלות הוא אבד לישראל לכך לא ישנו הגזירה.

ומה שאמר ר' יהודה בר סימון שהשביעם באבות ובאמהות, פי' כי אין לומר שהשביעם בשמים ובארץ, כי השמים והארץ אינם פועלים רק בטבע כמו שבראם הש"י, ולכך הם שומרים הסדר, אבל הגלות הוא נגד טבע האדם וקשה על האדם,

75. ראה בספר "חיים" בכתבי הרב אלקלעי דף שעו באור ארוך על מדרש זה.

ואם לא היה משביעם רק בשמים ובארץ לא היה שבועה זאת קיימת, לסבול קושי הגלות, ולכך אמר שהשביעם באבות ואמהות שעשו רצונו של מקום אף שהיה קשה עליהם ונבחנו ונצרפו, ולכך באבות השביעם.

ומה שאמר ר' חנינא שהשביעם במילה, דעתו כי אין ראוי שישביעם באבות בלבד כי בגלות היו שופכים דם שלהם כמים, ולפיכך אחר שהשביעם במילה שגם במילה שפיכת דם, ולפיכך במילה השביעם.

ומה שאמרו רבנן השביע בדורו של שמד, כי לא די שהשביעם במילה כי המילה אינו רק שפיכת דמים בלבד, אבל הגלות היו מייסרין אותו ביסורים משונים וקשים מאוד, ולכך אמר שהשביעם בדורו של שמד שהיו מסרקין את בשרם במסרקות ברזל ולכך השביעם בדורו של שמד, וא"ת דורו של שמד עצמן במה השביעם שלא ישנו, ואין זה קשיא כי כי' בדורו של שמד היינו במדה שהיה לדורו של שמד שהיו דבקים בה דורו של שמד ובאותו מדה השביע אותם שלא ישנו בענין הגלות, כי דורו של שמד אע"ג שהגיע להם המיתה בגלות לא היו משנים. ועוד פי' בדורו של שמד ר"ל **אף אם יהיו רוצים להמית אותם בעינוי קשה לא יהיו יוצאים ולא יהיו משנים בזה וכן הפירוש אצל כל אחד ואחד** ויש להבין זה". עכ"ל.

ב. תוכן דבריו:

א) מתחילה מפרש מה שאמר ר"א שהשביעם בשמים ובארץ, כי מדמה את ישראל לשמים וארץ, כשם שהשמים וארץ אם היו יוצאים מסדרם הוה הפסד לעולם, כך אם היו יוצאים ישראל ממה שגזר הש"י "הוא אבד לישראל".

ב) מה שאמר ר' יהודה ב"ר סימון השביעם באבות ואמהות "שעשו רצונו של מקום אף שהיה קשה עליהם ונחנו ונצרפו, כן יקיימו הגזירה של גלות אף שיהיה קשה עליהם".

ג) מה שאמר ר' חנינא במילה השביעם, שיש בה שפיכת דם וגם בגלות היו שופכים דמים שלהם כמים.

ד) מה שאמרו רבנן בדורו של שמד, כי בגלות היו מייסרין אותו ביסורים משונים וקשים, וכן בדורו של שמד היו מסרקין את בשרם במסרקות של ברזל, ומוסיף עוד פי':

ה) בדורו של שמד במדה שהיה בדורו של שמד, כי דורו של שמד אע"פ שהגיע להם המיתה בגלות לא היו משנים. כן השביע להם שלא ישנו בענין הגלות.

ו) **"ועוד פי' בדורו של שמד ר"ל אף אם יהיו רוצים להמית אותם בעינוי קשה לא**

יהיו יוצאים ולא יהיו משנים בזה וכן הפירוש אצל כל אחד ואחד ויש להבין זה" ע"כ. המשפט האחרון: ועוד פי' וכו' לא מובן לכאורה וצריך ביאור מה רצה להוסיף על שני הפירושים הקודמים. וכן מה כוונתו בדברי סיומו: "וכן הפירוש אצל כל אחד ואחד", מה רצה בזה, ולכאורה נראה שיש כאן חסרון של מלים (יש לבדוק בכת"י).

השואל לעיל מביא שני פי' בדבריו, ולענ"ד נראה שיש כאן בדבריו פי' חדש לגמרי, ועפ"ז מובנים גם סוף דבריו "וכן הפי' אצל כל אחד ואחד".

הנה המהר"ל נדחק לפרש ד' השיטות במה השביעין, למצוא דבר שיש בהם דמיון עם ענין הגלות. אמנם היפה תואר על המדרש מפ' בשיטה אחרת לגמרי, שהארבעה מ"ד לא באו כלל לדמות במה השביעין, לתוכן של השבועות, כמ"ש המהר"ל, אלא מפרש רק **המעלות והקדושה** של הדברים שבהם השביעין, מילה מפני היותה אות בין ה' וישראל ומצד הסתכנות ישראל על אהבת ה' (והרז"ו מוסיף כמו שהשביע אברהם לאליעזר ויעקב ליוסף). אבות ואמהות - שהביא עליהם יסורים לנסיון ואקרו צביון ה', שמים וארץ - ע"ד העדותי בכם את השמים ואת הארץ והם נפרעים אם עוברים על דברי ה'.

ועל דורו של שמד כתב היפ"ת וז"ל: דלא תימא מאי רבותייהו דדור של שמד דקמשתבע בהו כו' דרב גובריהו, דדורו של שמד שהיו מתים ביסורין קשים. ומפרש דההבדל בין הדרש מצבאות או מאילות השדה הוא, דללישנא קמא קורא שמם על שעשו רצונו ועל סבלם יסורים, וללשון שני קורא שמם על מסירת נפשם על קדוש השם, ע"כ. ומבואר שהשביעין במעלתם וקדושתם שסבלו יסורים ומסרו נפשם על קדושת השם ואין לזה שום קשר לתוכן של השבועות. ולאותו הפי' של היפ"ת במדרש כוון המהר"ל בלשונו: ועוד יפרש וכו' בדורו של שמד ר"ל אף אם יהיו רוצים להמית אותם בעינוי קשה לא יהיו יוצאים ולא יהיו משנים בזה. כלומר רב גובריהו, כמ"ש היפה תואר שמזה רואים אנו מסירת נפשם וקדוש השם ובקדושתם השביעם, ולכן לא מזכיר המהר"ל המלה "גלות" בפי' זה, אלא השביעם בהם, ועפ"ז מבואר פה מה שכתב: **"וכן הפירוש אצל כל אחד ואחד"**, כלומר גם **בשאר ג' דרשות** ג"כ מדבר רק בשבחן של הדברים שבהם השביעין, כמו שכתב היפה תואר. **ואין צורך לדחוק** להתאים הדרשות לענין של גלות. ולזה הוסיף: ויש להבין, כי כתב בקיצור נמרץ.

והלשון: "אף אם יהיו" וכו' "לא יהיו", "ולא יהיו" כו', ולכאורה הי' צ"ל אף אם "היו" לשון עבר.

אמנם זה מדויק מאד כי המדרש דורש פסוקי שה"ש שנאמרו ע"י שלמה ברוה"ק כמ"ש הרמב"ם והאע"ז. ובימיו הרי לא הי' עדיין המושג של "דורו של שמד", ולא דומה להדרשות שמים וארץ, אבות ומילה, לכן מפרש שהכוונה על העתיד, ששלמה ראה ברוה"ק שיהי' דורות קדושים כאלה שימסרו נפשם על קדושת השם, **ובקדושתם** השביעם, ולכן דייק לומר בלשון עתיד "יהיו" - לשון עתיד. וזה ברור.

ג. וכן מ"ש "**לא יהיו יוצאים**". העובר על כל הפרק של המהר"ל רואה שהשתמש הרבה פעמים בהביטוי "**יוצאים**" במובן לצאת מהדבר וכמו שכתב שם לעיל מזה "כי המשביע את האחר הוא משביע שלא יצא מדבר שמשביע עליו רק יהא נשאר עליו לגמרי מבלי נטייה", וכן כתב בקטע שהעתקתי לעיל "שמים וארץ אם היו "יוצאים" מסדר זה היה הפסד לעולם, כך אם היו יוצאים ישראל ממה שגזר השי"ת הוא אבד לישראל". כן בדורו של שמד אף אם יהיו רוצים להמית אותם בעינוי קשה, לא יהיו יוצאים ישראל **ממה שגזר השי"ת**, כלומר לא יוצאים מאמונתם, ולא היו משנים אלא נהרגים על קדוש השם, ולא סיים כלום שכן בגלות צריך להיות כן.

וראי' לפי' של היפ"ת והמהר"ל בסופו, מלשון המדרש זוטא לשה"ש ב, ז (מובא גם בילקוט המכירי ישעי' דף פה בשם הגדת שה"ש): "ד"א במה משביע אותם בצבאות בישראל שנקראו צבאות כמלך שהוא נודר בחיי בנו", ע"כ. וכמבואר בקרא בראשית מב, טז, חי פרעה, ובתוס' שבת טז ב: אקפח וכו', לשון שבועה הוא וכו', וכענין זה הכוונה כאן, וכן במדרש שה"ש ד, ז (כת"י הגניזה ע"י גרינהוט), אמר הקב"ה אני משביע אתכם בצבאות שעלו ממצרים ובשבטים שנדמו כחית השדה.

ומ"ש היפ"ת על השביעין בשמים וארץ, משבועות ל"ה, עי' ברמב"ם (פי"ב מהל' שבועות פי"ב ה"ג) שכתב: "ומי שנשבע בשמים והארץ ובשמש וכיו"ב אע"פ שאין כוונתו אלא למי שבראם אין זו שבועה", ובהשגות הראב"ד אין זו שבועה לחייב עליה קרבן ומלקות, ולפמ"ש הרדב"ז היינו דצריך שאלה ועובר בבל יחל. ועי' נזיר (סו, ב) השמים כך הוא. וברש"י בשבועה על שם וירם ימינו אל השמים וישבע בחי העולם (דניאל יב).

ובהדרש השביעין באבות ואמהות, יש להעיר מהמבואר בירושלמי נדרים (פ"א ה"ב) נדר דנדר במוחי, במומי דנדר משה (שמות ב') ויואל משה. ובפנ"מ 'ובמוהי' - הוא כינוי למשה רבינו דמצינו שבועה גביה דכתיב ויואל משה. ובתו"ש (שמות ב, אות קסז) כ' לפרש לשון הירושלמי עפימ"ש הרמב"ם בסהמ"צ (מצוה ז') ועל זה הצד תשבע אומתנו בשם משה רבינו, וזה ידוע שהנשבע ירצה לומר באלקי משה, או במי ששלח משה, ועפ"ז מובן מה שמצינו בירושלמי בהרבה מקומות הביטוי

משה לשם שבועה. אמנם הרמב"ם (בהלכה ב' פי"ג מהל' שבועות) כ': "וכן הנשבע בנביא מן הנביאים כו' אע"פ שאין כונתו אלא למי ששלח נביא וכו' אין זה שבועה וכו'" עיי"ש. וזה שלא כמ"ש בסהמ"צ ויסוד דבריו המה בגמ' שבועות (לה, א). ומה שמבואר בירושלמי שהשתמשו בשם משה לשבועה, צריך לפרש כמ"ש רש"י ביצה (לח, ב) "משה שפיר קאמרת", ביקרא דמשה קא משתבע, ומוכח שאין לזה דין שבועה ממש. וי"ל שגם במדרש שאמרו השביעין באבות ואמהות - לשיטה הנ"ל שמשה הוה שבועה משום שכוונתו לאלקי משה - ה"נ באבות ואמהות הכוונה לא' אברהם יצחק ויעקב, ולהשיטה השני' הוה מעין שבועה שנשבע ביקרא של האבות ואמהות, ואותו הדבר "דורו של שמד", יש לפרש שהכוונה לא' שדורו של שמד מוסר נפשו עליו, או ליקרא של דורו של שמד.

ואין להשוות מה שנוגע להלכה בענין שבועה כשהאדם נשבע שפליגי הרמב"ם והראב"ד, להדרשות בשהש"ר, שלפי מ"ש הרמב"ם והאע"ז, המובאים להלן, הכוונה ששלמה המלך השביע ברוה"ק לעם ישראל, שפיר י"ל שהשתמשו בהכינויים הנ"ל של "שמים וארץ", "אבות", "מילה", "דורו של שמד".

ובצ"פ ברמב"ם שם ציין לתוספתא חלה פ"א שנשבע בלבוש שלבש בו אבא (שהי' כהן גדול) וציץ שנתן בין עיניו. ובנזיר לב: היכל ה' לשון שבועה, כתובות כז: נשבע במעון, ושבת קכז. נשבע בעבודה, ומבואר שהי' דרכם לשבע בדבר שבקדושה. ובאופן זה היה הענין מה שהשביעין בדורו של שמד. ואין לזה קשר עם עצם הענין של השבועות שדנו להלן.

ויש להביא ראי' לפי' הנ"ל בדברי המהר"ל מלשון המהר"ל ב"נצח ישראל" (שם) בו מבואר שיש לו פי' חדש בענין זה של השבועות. וז"ל (שם): "שהשי"ת גזר דבר זה על ישראל שיהא בגלות כו' לכך גזר שלא ימרדו באומות לצאת מתחת רשותם, וכנגד שאני מפזרן גזר עליהן שלא יעלו בחומה שזהו קבוץ גליות והוא ביטול הפיזור, וכו'" ע"כ. לא הזכיר כלל הלשון "**שבועה**" רק **גזירה**. וכעת נתגלה הכת"י שלו פירוש האגדות על מס' כתובות, ושם מפורש הדבר להדיא, וז"ל: "ומפני זה היו ג' שבועות כלומר ג' גזרות וכו', גזר עליהם שלא ישנו ישראל בקץ, כי יהי' הדבר עומד כאשר גזר השי"ת בין בגלות בין בקץ".

ומבואר להדיא שהוא מפרש שהשבועות היינו גזרות, וצ"ע על האבני נזר יו"ד סי' תנד שנדחק הרבה בענין זה של השבועות, ובפרט השבועה לאו"ה, ומפרש שהכוונה לשר של האומה, והשבועה לישראל היינו שורש נשמותיהם למעלה, כמו שמשביעין את הנשמה קודם ביאתה לעולם, ומסיק: מעתה ילבנו ויובבנו דברי ר"א

(בכתובות קי"ב) כי אף אחרי השבועה אין עון על גוף האדם אם אינה מקיימה, כי גוף האדם לא קבל השבועה, וגם על הנשמה אין עונש אם הסיתה האדם לטוב, והגוף אינו מקבל מה פשעה, ועל הגוף אין עונש כנ"ל, אך עכ"פ הרי נפסק הדיבוק שבין אדם לקונו כו' וכיון שנפסק הדיבוק מסולק השגחת השי"ת והוא הפקר כחיות השדה וכו' ע"כ. ויש לי להביא ראי' לפירושו מדברי המהרש"א בע"ז נה, א כך יסורין בשעה שמשגרין על האדם **משביעין** אותן שלא תלכו אלא ביום פלוני וכו' ופי' המהרש"א, שר הממונה על היסורים ליסר האדם. ולפי פי' המהר"ל הפי' שכך היא גזרה מן השמים.

ותימה שלא הביא האבני נזר פי' של המהר"ל שזה ענין של גזירה. ועפ"ד יש לפרש שפיר גם ההשבעה לאומות, היות שלב מלכים ושרים ביד ה' גזר עליהם ונתן בלבבם שלא ישתעבדו יותר מדאי, ובזמן שמשעבדים יותר מדאי אז זה זמן פקידה, כמ"ש האבני נזר "**כי אם יתן רשות לכולם יחשב פקודה**", וכן בכל הגזירות על ישראל, אין כאן דבר שתלוי באדם, כמו גזירת הגלות על עם ישראל שעלה ברצונו, כן שאר הגזירות ככה עלו ברצונו ועם ישראל שמר אותם, וכמ"ש האב"נ "שאין עון על גוף האדם אם אינו מקיימה, כי האדם לא קבל השבועה אלא ממילא העובר על גזרת השם הוא בסכנה". ובענין שבועה לדורות עי' שו"ת צפנת פענח ד"ו סי' קמג וצ"פ שמות דף פא.

ומפירושו של המהר"ל ששבועות היינו **גזירות**, יש לה"ר למש"כ ה"אבני נזר" (סימן תנ"ד) וז"ל: "אך יש עוד מקום עיון בעיקר ישיבת א"י בזה"ז, **וקשה מאד לעמוד על הבירור** כי תלוי בדברי אגדה בגמ' ובמדרש שה"ש בפסוק השבעתי אתכם. ובדברי אגדה העלימו הדברים כי באגדה גנוזים רוב הסודות כמ"ש האר"י ז"ל, ע"כ לא רצו לגלות הדברים וגם אגדה זו מוקשה מאד. ומד' אשאל עזר לעמוד על אגדה זו כדי לעמוד על ההלכה התלוי' בה", עכ"ל.

ומבואר שחלק גדול מענין זה של השבועות **הוא ענין אגדה** שהוא מוקשה מאד, וקשה לעמוד על ההלכה התלוי' בה. וכעי"ז כ' הפנ"י (כתובות קי"ב.) על הסתירה שיש בגמ' שלא יעלו בחומה. ואילו ביומא ט: אמרו אם עליתם בחומה ותירץ ויש לומר **שאגדות** חלוקות הן ע"כ, ומבואר שתפס עיקר דבר של השבועות לדבר שיסודו באגדה וממילא אין קושיא על הסתירה, ואע"פ שבגמ' (כתובות קי"ב) למדו מזה להלכה, זהו רק גילוי מילתא בעלמא, שהרי לא אמר רב יהודה שאסור לעלות מבבל מטעם שבועה, וראיה ברורה להנ"ל מזה שהרי"ף והרמב"ם והרא"ש וטור וש"ע לא הביאו ענין זה של השבועות להלכה, וכן אפילו הראשונים המפרשים על כתובות הרמב"ן הריטב"א והמאירי בסוף כתובות לא דברו כלל מההלכה של אלו

השבועות, נראה שהמה סוברים שזה ענין של אגדה גרידא. והמאירי בכתובות כותב: וכשם שאסור לצאת מא"י לחו"ל כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות (לא לארץ ישראל), שכל מקום שחכמה ויראת חטא מצוין שם דינו כארץ ישראל, וכמו שאמרו כל הדר בבבל כאילו דר בארץ ישראל ע"כ. ולא הביא כלל טעמו של ר"י מקרא ושמה יהי', או מצד שבועה, אלא טעם הנ"ל, וכן מזה שהתרגום יוב"ע הקדום וכן במדרשים הביאו דרשות אחרות לגמרי. ואם הי' הענין של השבועות דבר הנוגע להלכה, איך זה השמיטו עיקרי הדברים והביאו דרשות אחרות. וכן הרבה מהמפרשים ואפילו רש"י בשהש"ר על אתר לא הזכיר כלל ענין השבועות אלא בוודאי סברו שכל עיקר הדבר לא נוגע להלכה וכמ"ש המהר"ל שזה גזרות[76].

תמצית מכל הנ"ל, איך שנפרש כוונת המהר"ל, אבל זה ברור בלי שום ספק שמעולם לא עלה על דעתו של המהר"ל דבר מוזר כזה לפסוק שאפילו אם כופין אדם לצאת מחו"ל לא"י יהרג ואל יצא, ובוודאי שגם למהר"ל בכה"ג מצוה דאורייתא לצאת ואם לאו מתחייב בנפשו והוא בכלל מאבד עצמו לדעת. (ואין זה

76. בתרגום יוב"ע שה"ש (ב', ז', ג', ה') דורש קרא השבעתי, שמשה רבינו השביע לעם ישראל **בה' צבאות ובתקפי ארעא דישראל**, שלא יכנסו לארץ ישראל עד שיעברו ארבעים שנה ולא כמו שעשו בני אפרים שיצאו ממצרים קודם הזמן ונהרגו. וכן מפרש האע"ז שם. ובתיוב"ע (שם ה', ח): **השבעתי, שעם ישראל השביע להנביאים** בגזירת מימרא דה' כשיתגלה לכון שכינתא תמסרו לה שחולת אהבה אני, ושם (ח', ד') השבעתי וגו', ביוב"ע, מלך המשיח משביע לעם ישראל שלא להתגרות בהאומות לצאת מן הגלות, ולא למרוד במלכות גוג ומגוג רק לחכות עד שיזכור לכם השי"ת ויפרוק אתכם.

והפי' בתקיפי ארעא דישראל, כמ"ש הריב"ש מובא בפי' תורת חסד במקראות קהלת משה, השביען באילי הארץ כענין וישבע בחי העולם.

ורש"י (שם ב', ז') מפרש השבעתי אתכם, אתם האומות, אם תעירי ואם תעוררו את האהבה שביני לדודי לשנותה ולהחליפה ולבקש ממני להתפתות אחריכם. ושם (ה', ח') השבעתי האומות אנשי נבוכדנצר. ושם (ג', ה') השבעתי אתכם הבבליים בהיותי גולה ביניכם וכן שם (ח, ז) באותו סגנון. וזה פלא שכל הד' שבועות שבפסוק מפרש רש"י שישראל השביעו את האומות, ולא הביא כלל כל הדרשות שבגמ' ומדרשים, ואם הי' בזה איזה דבר שנוגע גם להלכה, בלי ספק שרש"י הי' מביאם. ומוכרח מזה כנ"ל. ורק האע"ז ח, ז, מביא: אמר שלמה ברוה"ק השבעתי אתכם שלא תתעוררו עד שיגיע הקץ.

הרלב"ג מפרש שהשבועה שילכו בסדר הראוי מדרגה אחר מדרגה עד שיגיע, והמשל לצבאות או לאילות השדה שהם קלי המרוץ כאלו יאמר, שהם עם חשקם קלות המרוץ אל התכלית, ראוי שימנעו מזה. ע"כ. וזהו כדרש חז"ל בירושלמי לעיל קימעא קימעא.

הריב"ש שם, מפרש שהשביעם שלא יעוררו בידיעת טעמי התורה. וכעי"ז בפי' ר"מ ערמאה, שאל יהרסו אל ה' לראות, ובפי' אלישע גאליקו, השבעתי אתכם המלאכים, השביעה כנס"י מלאכי השרת, הנשמות הנקראות בנות.

נוגע כלל להדין בש"ע יו"ד סימן קנז ובנו"כ לענין מי שרוצה להחמיר).

ומצינו כעי"ז ברמב"ם פ"ב מהל' שבת ה"ג דאסור להתמהמה לחולה שיש בו סכנה שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא ישמות בהם. הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלום בעולם. ואלו **האפיקורסים** שאומרים שזה חילול שבת ואסור עליהן הכתוב אומר גם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם, עכ"ל. ונשאלתי מח"א מהי הכוונה במלת "אפיקורסים", והשבתי מ"ש הרמב"ם "אלו האפיקורסים" כוונתו, להקראים יושבי חושך, שהיו בזמנו כתה גדולה במצרים שהחמירו בספק פק"נ בשבת והחמירו שלא לחלל שבת אצל יולדת וכדומה.

ונגדם האריך בפרקוי בן באבוי אחד מהגאונים הקדמונים בתרביץ שנה ב' ח"ד דף 397 ואוצה"ג יומא סי' פ"ב, להוכיח שספק פקוח נפש דוחה שבת וז"ל: ומן התורה ומן המשנה ומן התלמוד מחללין שבת על ספק נפשות כו' ופק"נ דוחה כל לא תעשה שבתורה ואפילו שבת, ואפילו ספק נפשות דוחה כל לא תעשה שבתורה, שתורה ושבת וכל מצות לא נתן הקב"ה לישראל אלא כדי לזכותם ולהחיותם בעולם הזה ובעולם הבא כו' ולא נתן הקב"ה מצות להרוג את ישראל בשביל מצות אלא תורה ומצות חיים הם לישראל בעוה"ז ובעוה"ב כו' ע"כ.

ועל פי זה נ"ל לבאר הא דמבואר בגמ' יומא פ"ד: ואין אומרים יעשו דברים הללו [חילול שבת בשביל חולה] לא על פי נשים ולא על פי כותיים אבל מצטרפין לדעת אחרת. וברי"ף הגיר' מפני שמצטרפין לדעת אחרת. והרא"ש מפרש גירסא זו כלומר לטעות (שאין) שהן חוששין שעושין עבירה ואתו לידי סכנה. ומפרש הב"י שהנשים או הנכרים יעלו בדעתן שלא ניתן שבת לדחות אפילו מפני פיקוח נפש כו' ואתו לידי סכנה. וכן פי' הר"ן עיי"ש. ונראה שדעת אחרת שהזכירו בגמרא כוונו להשיטות הנ"ל שהחמירו בחילול שבת אפילו במקום סכנה. ובפרקוי בן באבוי שם מביא הגמ' דיומא מפני שמצטרפין לדעת אחרת, ומאי לדעת... והשאר חסר, וכנראה שהיה כתוב בסוף שהכוונה לאותם השיטות שהחמירו לחלל שבת אפילו בספק סכנה כמו שהאריך שם בענין זה להוכיח שמותר לחלל שבת בספק סכנה.

ומצאנו מענין זה בשבת קכא: ההורג נחשים ועקרבים בשבת אין רוח חסידים נוחה הימנו. א"ל ואותן חסידים אין רוח חכמים נוחה מהם. [דשפיר עביד דאי לא מזיקין השתא סופן להזיק בשעת כעסן, רש"י]. ומבואר שאותן החסידים החמירו שלא כדין שלא לחלל שבת בספק סכנה. בכה"ג שלא מזיקין השתא, וההלכה שאפילו בכה"ג מחללים שבת, ואין רוח חכמים נוחה מהם. וכן מבואר בחשמונאים

א' וב' מ"א וכן במלחמות ס"ב פכ"ח שהיו אנשים שהחמירו שלא לחלל שבת אף במלחמה שיש בה סכ"נ וההלכה היא עד רדתה אפילו בשבת. שבת יט. ראה מ"ש בתו"ש בראשית פ"א, תל, ובהשמטות.

דברי המהר"ל לפי פירושו של המחבר המה החוט השדרה והיסוד של שיטתו והוא מזכירו הרבה פעמים בכל ענין וענין, כדבר ברור ומוחלט, ואם אתה מוציא היסוד נופל כל הבנין, וכל מעיין בשורש דברים רואה שאפילו אם היה כתוב במהר"ל כפי מה שהעתיק, איך אפשר לייחס בוודאות שכן היא דעת המהר"ל להלכה בשביל זה שמפרש דברי רבנן בהגדת חז"ל, הרי יש עוד ג' מ"ד, וגם דבריהם מפרש, ומניין לנו רמז רמיזא במהר"ל שהוא פוסק הלכה למעשה יהוא"י כפי פירושו של חד מ"ד, אמנם לאמתן של דברים ליתא כלל במהר"ל דבר זה, וזה טעות מוחלט בנוי על הוספת מלים במהר"ל שלא אמרם מעולם ועל זה יסד פירושו ושיטתו, ולמעשה ברור כמו שכ' לעיל שגם למהר"ל לא רק שאין כאן דין של יהוא"י שלא לצאת, אלא מצוה דאורייתא לצאת, ואם לא הוא מתחייב בנפשו.

פרק חמשה עשר

שו"ת בביאור הכינוי סטרא אחרא

בס"ד

לכבוד הרב... מנחם מ. כשר שליט"א.

פונה אני בזה לכג"ת שליט"א לבאר לי הכינוי "סטרא אחרא", מה הכוונה הברורה בזה, כי חברי הביהכ"נ שלי - אשר הם יוצאי ליטא - שאלו אותי על כך, היות שיש חוג ידוע המפרסם בכתב ובעל פה, שכל המאורעות המופלאים שהיו בארץ ישראל הם תוצאות של מלחמה ונצחון רגיל, ולא הי' כאן הופעה בלתי טבעית של נסים ונפלאות מהשי"ת, ואם כן הי' כאן איזה נס וישועה, הרי זה נובע מכח של "סטרא אחרא", והוא בגדר נסיון לעם ישראל אם יעמוד באמונתו השלימה, ולא יפנה לבו להגרר אחרי הציונים המסיתים לעבור על הדת.

וכששאלו את אנשי החוג מה הכוונה בהמלים "סטרא אחרא", והשואלים שהם בני תורה חשבו שהכוונה לע"ז, השיב אחד כי זה השטן. ואילו השני אמר, כוחות הטומאה כמו שדים ורוחות וכו', וכששאלו אותם להסביר להם מה הפי' שהשטן וכוחות הטומאה עשו ישועה גדולה כזו לעם ישראל בעת צרתם, ואיפא מצינו דבר מוזר כזה, השיבו שהם גם כן לא יודעים דברים ברורים, ושאלו אותי אם אני אוכל לבאר להם, אמרתי: אודה ולא אבוש שגם אני איני יודע, להגיד דבר ברור, וכמדומני שלא נזכר ביטוי זה בשום מקום בגמ', ובעיקר הדבר יהודי נאמן לה' שומר מצות מאמין בלב שלם מה שאומרים בכל יום: אני מאמין באמונה שלימה, שהבורא יתברך שמו, והוא בורא ומנהיג לכל הברואים **והוא לבדו** עשה ועושה ויעשה לכל המעשים. וכן בתפלה "רבון **כל המעשים**" "א' אדון על **כל המעשים**", וא"כ כיצד פתאום אומרים להם שאלה המעשים נעשו ע"י סט"א.

א"כ מאורעות אלה שראינו במו עינינו, נסים ונפלאות שעשה לנו השי"ת שהציל את כלל ישראל בארץ ישראל ממות לחיים הם בודאי מפעל ה', והמכחיש פעולת השי"ת בזה ואומר: שזה מפעל של "סטרא אחרא", נראה כמחליש אמונת ההשגחה הפרטית, ואסור לשמוע דברים כאלה.

בכל אופן אבקשו לכתוב לי חו"ד על הכינוי "סטרא אחרא" ואם יש מקום לומר

שהסט"א עושה נסים לישראל, שהרי האומרים כן המה אנשים חרדים ויראי ה' ואיך אפשר שאינם מודים בא' מעקרי האמונה, של השגחה פרטית.

בכבוד רב

יצחק הורוויץ

בעזה"י.

לכבוד הרב... ר' יצחק הורוויץ שליט"א.

ע"ד שאלתו בנוגע להכינוי "סטרא אחרא", אכתוב לו בקיצור בירור נקודות אחדות בנוגע לענייננו.

נכונים הדברים שאין בשני התלמודים ובמדרשים ביטוי זה "סטרא אחרא", מקורו הוא בזהר והוא מצוי שם במקומות רבים, וזו הסיבה שישנם גדולי תורה שאין להם ידיעה כלל מהי הכוונה בכנוי זה, מפני שלא למדו בספר הזהר, ואין להם ידיעה בעניני קבלה.

ומצינו בתרגום יונתן מכתי"ג בראשית ד, א, סמאל מלאכא, וכ"ה ברקאנטי ובתו"ש שם אות ז, ושם ג, א, סמאל מלאך מותא, יע' תו"ש שם אות י' ממו"נ ח"ב פ"ל. ובתרגום שם בראשית ו, ד, הנפילים, שמחזאי ועזאל, וראה תו"ש שם אות מח. ויומא סז: עזאזל מכפר על מעשה עוזא ועזאל. עיי"ש ברש"י ובספרים חצונים חנוך וספר היובלים שהם מענין סט"א. ובמדרש אבכיר בילק"ש בראשית רמז מד.

ומצינו בנו"כ הש"ע או"ח סי' תקע בעטרת זקנים מביא בשם ס' לחם מן השמים למהר"י צמח עיי"ש, וכן בבאה"ט שם ס' תקע"א, מביא הענין של קליפות היינו סט"א והאריכו בזה בספרי מוסר.

כן נוהגים הספרדים לומר בתפלת ערבית לשבת קודם ברכו קטע מלשון הזהר: כגוונא דאנון מתיחדין וכו' ואתפרשת מסטרא אחרא וכן יש נוהגים לומר ע"פ בשעת שריפת החמץ יה"ר: ואת רוח הטומאה תבער מן הארץ כו' וכל הסטרא אחרא וכל הקליפות וכל הרשעה, כעשן תכלה.

בעיקר השאלה בוודאי הצדק אתו, שאימרה זו שיש כאן נסים ע"י "סטרא אחרא" נראה במבט הפשטני של בני האדם כסילוק ההשגחה הפרטית של האלקים אדון כל המעשים. ידועים הם מאמרי חז"ל בענין זה לכל בן תורה: אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה (חולין ז, ב), אפילו צפורא קלילא מבלעדי שמיא לא מתצדא וכש"כ בר אינש (ירושלמי שביעית פ"ט ה"א), אפילו

ריש גרגיתא מן שמיא מנו ליה (ברכות נח), אין המלכות מתגרה בבני אדם אלא א"כ נלחש לה מלעיל (קה"ר פ"י, יא), ועוד הרבה מאמרים כאלה לאין שיעור בשני התלמודים ומדרשי חז"ל, בראשונים ואחרונים, ובפרט בנוגע לארץ ישראל, שהתורה אומרת עליה עיני ה' א' בה מראשית השנה ועד אחרית שנה (דברים יא, יב). ואין למאמין בה' ותורתו ח"ו להעלות על הדעת רעיון מוזר כזה, שיש כאן כח של סט"א, אלא ברור כשמש בצהרים בלי שום צד של ספק שמאורעות נוראים ומופלאים כאלה שהי' בארצנו הקדושה, הנסים והנפלאות שנעשו לעיני כל העולם כולו וישועת ה' שהיתה כהרף עין, ביחד עם ההצלה ממות לחיים של כלל ישראל, מאתים וחמישים ריבוא יהודים ובהם משמנה וסלתה של היהדות החרדית בעולם כולו, כל זה היה בהשגחה פרטית מהשי"ת שריחם על עמו ישראל. (ולעיל פ"א הבאתי שיש גמרא מפורשת בברכות ט, א, מאן עביד ניסא, קודשא ב"ה. ומפורש להדיא שנסים להושיע לעם ישראל עושה רק הקב"ה לבדו). וראה לקמן פ"כ.

וע"ד הכינוי "סטרא אחרא" אנו מוצאים כי הוא משמש בזהר לשם כללי לכל כוחות הטומאה, והרע, כגון אלהים אחרים, שטן, מלאך המות, יצה"ר, כשפים, שדים ורוחות ושעירים, נחש הקדמוני, אוב וידעוני שרי אומות העולם, ומלך הגויים, סמאל ולילית, קליפות, גם תאוות הגוף ועוה"ז לפעמים מכונים בזהר בשם "סטרא אחרא", לפי שכל אלו הכוחות הרעים שורשם אחד.

והזהר בכמה מקומות מדגיש וקובע שכל הכוח של הסט"א הוא מאת השי"ת אשר נתן לה רשות לפעול, כדי לנסות את הבריות, ולהוציא מלבן של הכופרים כמבואר במדרש (במדבר פט"ו, יד): "ועם שונים אל תתערב, ועם אותן שאומרים שהן שני אלוהות בעולם אל תתערב להן, שסופן ליאבד מן העולם" ע"כ. והיא דעת הפרסים האומרים: שתי רשויות הן של רע ושל טוב. והדברים עמוקים ומבוארים בספרי קבלה.

ובזהר (תרומה קסג, א) מבואר שהסט"א מסיתה את הבריות לעבירה, כי היא עושה בזה רצון בוראה, כדי לזכותם ולתת להם שכר אם יתגברו על יצרם, ומביא על זה הדרש "והנה טוב מאד" - זה מלאך חיים, "מאד" - זה מלאך־המות, כי המלאך המות גורם לאדם טובה, אם מצליחים להתגבר עליו.

אמנם הקושיא היא בזמן שהבריות לא עומדין בנסיון איזה תועלת יש בזה, ועל זה תי' מכל מקום הוא עושה רצון אדוניו, וזה קשה להסביר לפמ"ש הרמב"ן, מובא לקמן, שהנסיון הוא יקרא כן רק מצד המנוסה, א"כ זה נוגע בשאלת ידיעה ובחירה, ויש על זה הסבר בחלוקים דקים שאין כאן מקומם.

ובענין הכינוי "אלהים אחרים", ראה בתו"ש פ' יתרו (פ"כ מאות קח־קכג) ביאור שם זה עיי"ש. ובזהר שמות רד, ב, מלכותא אחרא, דעובדי ע"ז אקרי "אחר" דכתיב (שמות לד) כי לא תשתחוה לאל אחר, וכו' אחר סטרא דמסתאבותא, אחר סטרא אחרא בסטרא דמסאבא ושולטניה דיליה בהאי עלמא, ולית ליה בעלמא דאתי כלום וכו' ומאן דאתדבק בהאי אחר, אתאביד מההיא עלמא ולית ליה חולקא בעלמא דאתי, ואית ליה חולקא בהאי עלמא, דמסאבא, בגין דההיא מלכו אחרא עכו"ם כמה אינון תריסין גרדינין ממנן ביה לשלטאה בהאי עלמא, ע"כ.

וכן על כל שאר הכינויים הנ"ל של כוחות הטומאה והרע מדובר באריכות בזהר בהרבה מקומות ואכמ"ל. והנה היסוד של שיטת הזוהר הוא על הפסוק זה לעומת זה עשה א' (קהלת ז, יד).

ובז"ח מא, ב: סטרא אחרא בנוי במערכה של עשר ספירות כדוגמת האצילות הא' הנקראות עשרה כתרי הכשפים של הטומאה למטה, עשרה תנינים הרובצים בעשרה יאורות.

ובזח"א ריא, ב, רעט, א: יש מרכבה לשמאל בסוד של סטרא אחרא ויש מרכבות לימין בסוד של מעלה של הקדושה, ואלו לעומת אלו, אילו של רחמים ואילו של דין.

ובזח"ב רסג, א ביארו ענין זה במלים ברורות: "כשם שיש דרגות והיכלות לצד הקדושה כך גם לצד הטומאה, וכולם מצויים ושולטים בעולם בצד הטומאה".

וכן מצינו בזהר עוד רמז לענין סטרא אחרא, ירושלים וצור חייבא. כד מליא דא חרבא דא. ועי' רש"י תולדות כה, כג, ובמגילה ו, א קסרי וירושלים אם מלאה זו חרבה זו כו'.

ובזהר (ח"ב רלו, א) מבואר ענין ההתנצחות שבין כח הטומאה וכח הקדושה שכאשר ירושלים מלאה, צור חייבא חרבה, וכן להיפך, וז"ל: "כד אתקם משכנא על ידא דמשה כדין אתפרשת חילא דיצה"ר ואתרפיא ולא הוה יכיל לשלטאה. בההיא שעתא אתפרש סמאל תקיפא רוגזא דשמאלא מעל תוקפא דחויא בישא ולא יכיל לשלטא על עלמא ולא יכיל לאתחברא ביה בבר נש ולמסטי ליה. ר' יהודה אמר כד עבדו ישראל ית עגלא מה כתיב (שמות לג) ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה. מ"ט בגין דחמא יצר הרע דהוה אזיל בינייהו. אמר משה סטרא דקדושה לא תשרי בגו סטרא דמסאבא. ר' אלעזר אמר **כל זמנא דסטרא דקדושה שלטא סטרא מסאבא לא יכיל לשלטאה ואתכפיא קמיה**, ועל דא תנינן, **כל זימנא דירושלם תהיה מלאה. צור חייבא יהא חרבה**".

וכן איתא בזהר (שם רלח, ב): "ת"ח בההיא שעתא כד שארי משה לאוקמא משכנא ושארי לאתקנא תקונא דשייפין לאעלא דא בדא, כדין אתרפיו כל שייפין וכל תקונין דסטרא אחרא מסאבא. כד שרי לאתקפא האי סטרא דאיהי קדישא, אתרפי סטרא אחרא מסאבא. אתקף דא ואתרפי דא והא אוקימנא דכל זמנא דהיא בתקיפו, סטרא אחרא אתרפן כל שייפוי דא מליא ודא חרוב, **ורזא דא ירושלים וצור חייבא כד מליא דא חרוב דא**. ועל דא כד אתקף דא אתרפי דא. ובגין כך ויקם משה את המשכן.

מבואר מכל המובאות הנ"ל, כי הסטרא אחרא הוא הכח הנגדי של כחות הקדושה, בבחינת זה לעומת זה, וכאשר מתגבר האחד נחלש השני, והאחד נבנה על חשבון חורבן השני.

ויש לה"ר מדברי הזהר והמקובלים שאפילו בנוגע לפירושי המקראות בתורה, וביאורי המצוות, שיש להם יחס ושייכות לעניני סטרא אחרא, הדגישו במפורש שאסור לגלות דברים אלו רק ליחידים קדושי עליון, לפי שענינים אלה הם בגדר רזא דרזין.

ניקח למשל את ענין שעיר המשתלח (אחרי טז, ח), שהאריכו מפרשי התורה וכן בזוה"ק, בביאור טעם המצוה, שהיא מעין "השלכת עצם" לסטרא דמסאבא, בבחינת "אם רעב שונאך האכילהו לחם", כדי לסתום בזה את פיו, לבל יבוא לקטרג. וכתבוה מחברים שאין מגלין ענין זה אלא לצנועין. כי אפשר חס וחלילה בנקל לבוא לידי טעות. ועלינו מצוה לעשות הכל בבחינה של חוקה חקקתי וגזירה גזרתי ואין לך רשות להרהר אחריה. וראה באע"ז ורמב"ן שהאריכו בענין זה וז"ל: "וסוד הענין כי היו עובדים לאלהים אחרים הם המלאכים עושים להם קרבנות וכו' והתורה אסרה לגמרי קבלת אלהותם וכל עבודה להם, אבל צוה הקב"ה ביוה"כ שנשלח שעיר במדבר **לשר המושל במקומות החורבן** וכו' ואין הכונה בשעיר המשתלח שיהיה קרבן מאתנו, אליו חלילה, אבל שתהיה כוונתינו לעשות רצון בוראינו שצונו כך וכו', ומפני זה אמרו רבותינו דברים שיצה"ר מקטרג בהם וע"ג משיבים עליהם וכו' פרה אדומה ושעיר המשתלח וכו'" ע"כ. והרמב"ן (ויקרא ט, טז) מביא לשון התו"כ (שמיני ג): מלמד שאמר לו משה לאהרן אע"פ שנתרצה המקום לכפר על עוונותיהם צריך אתה ליתן לתוך פיו של שטן, שלח דורון לפניך עד שלא תיכנס למקדש שמא ישטינך בבואך למקדש.

ובמדרשי התורה לאשתרוק (פ' אחרי) כותב: ואז"ל **תנו שוחד לסמאל**, הוא שטן הוא מלאך המות, הוא יצה"ר, עיי"ש מה שביאר ענין שעיר המשתלח. וברמב"ן סוף

שופטים כותב שגם פרה אדומה ועגלה ערופה הם אותו הענין כמו שעיר המשתלח, ובשו"ת מהר"ם ב"ב (סימן תקג) מביא בקיצור דברי הרמב"ן לשלח אותו לעזאזל לסתום פיו של שטן שלא יוכל להסטין, ובגמ' יומא כ, א אמרו שטן ביומא דכיפורי לית ליה רשותא לאסטנא. ויסוד הדבר מבואר בזהר בהרבה מקומות ויש שם אריכות דברים בענין זה של שעיר המשתלח, וז"ל הזה"ק (ח"א דף רנד): **יהבין ליה שעיר דאתא מסטרא דרוחא מסאבא והוא מסאבא, ורוח מסאבא איתהני ביה, הוא אתעסק ביה ולא איתקרב למקדשא לסאבא**, ושם (קיד, ב): ביוה"כ וכו' נגיחא ברוחא דשעיר דקרבין ליה (במצות השם כמ"ש הרמב"ן) וכדין אתהפך סנגורא עלייהו דישראל. והזהר מביא את הפסוק אם רעב שנאך האכילהו לחם. אכפרה פניו במנחה ההולכת לפני.

אך המעניין שבדבר הוא, כי אחרי כל מה שהאריכו בזה המקובלים בביאור דברי הזהר, הוסיף בספר "מגיד מישרים" (כאן) בלשון זה: "**אבל רזא דמילתא הוא רזא דרזין, טמירא דטמירין, עמיקא דעמיקין, דלית חכמה בעלמא דינדע ליה, ולא אפשר למיקם עליה, אלא א"כ יתמסר מפה אל פה**, עכ"ל.

הרי לפנינו דוגמא שאפילו טעם זה של שעיר המשתלח שהוא כל כך מפורסם, בכל זאת מצאו צורך להדגיש שאין לקבל את הדברים כפשוטם אלא יש בזה ענין רזא דרזין, מפני שהם ענינים דקים ובני אדם אשר יקבלו הדברים כפי משמעותם הפשטנית יכולים בנקל לטעות ולבא לידי רעיונות זרים, אלא הטעם הוא כמ"ש בגמ': **גזירה גזרתי אין לך רשות להרהר אחריה**, כי מצוות הקב"ה עלינו לקיים כגזירות, ואין אנו יכולין לחקור צפונות אלא א"כ נמסר הדבר בקבלה איש מפי איש.

כעין זה מבואר בזהר (שמות רלז, ב): תא ואימא לך רזא חדא ואל איתיהיב לגלאה בר לאינון קדישין עליונין וכו'. ומבאר שם הענין של שער העגל שנותנין בתפילין (ועי' מג"א או"ח סימן לב ס"ק סא, ובמור וקציעה להיעב"ץ שם), הרי אפילו ביאור בדבר שהוא **הלכה למעשה**, אך מכיון שזה נוגע בענין סט"א, הדגיש הזוהר שאסור לגלות הדברים רק לקדושי עליון, וכל זה מפני החשש הנ"ל. (ועיי"ש בזהר לד, ב זעירין אינון דידיעין לרמזא עובדא דבראשית).

בארץ ישראל אין שלטון לסטרא אחרא בשום זמן

ומופרכת שיטה זו מיסודה, כי כלל גדול מבואר בזוה"ק שבארץ ישראל אין שלטון לסטרא אחרא בשום זמן, ואפילו כאשר ישראל חוטאים, והקב"ה מסיר

השגחתו בבחינת ואנכי הסתר אסתיר פני, כי ארץ ישראל מיוחדת לשמו יתברך, והכל מתנהל על ידו ללא שום שר ומזל ולכן ניתנה הארץ לישראל. וא"כ אי אפשר לתלות שום אירוע בארץ ישראל, שהוא נעשה ח"ו על ידי הסטרא אחרא. וכך שנינו בזהר וירא (קח, ב): "הא אתמר דקוב"ה פליג כל עמין וארעאן לממנן שליחן **וארעא דישראל לא שליט בה מלאכא ולא ממנא אחרא, אלא איהו בלחודוי**, בגין כך עייל לעמא דלא שליט בהו אחרא **לארעא דלא שליט בה אחרא**" ע"כ. (וכ"כ שם קצה, א) ושם מבואר: בשעתא דלא אשתכחו זכאין בעלמא הא איהו אסתלק מינייהו ולא אתגלי להו וכו' איהו אסתלק ואסתיר אנפין מינייהו ולא אשגח עלייהון ע"כ. ומשמע מכאן שאפילו בזמן שאינן זכאין, ההשגחה מסתתרת מהם בבחינת "הסתר אסתיר" אבל אינם ח"ו תחת סטרא אחרא.

וכן מבואר בזהר תרומה קעג: הכי תנינן דכל אינון מארי סטרא אחרא דרוח **מסאבא לא שלטי בארעא קדישא** וכו' ע"כ. וכ"כ שם (קעג, א): **בר בארעא דישראל דלא שלטא תמן** ע"כ.

וכ"כ הרמב"ן באריכות בויקרא (יח, כה) וז"ל: "והנה השם הנכבד הוא א' הא', ואדוני האדונים לכל העולם, אבל ארץ ישראל אמצעית הישוב היא נחלת ה' מיוחדת לשמו, **לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל**, בהנחילו אותה לעמו המיחד שמו וכו', וכתיב והייתם לי לעם ואנכי אהי' לכם לא', **לא שתהיו אתם אל אלהים אחרים כלל**". עכ"ל. מבואר מדבריו גם כן הרעיון הנ"ל כי ארץ ישראל מנוהלת אך ורק על ידי הקב"ה, כיון שלא חלק לה הקב"ה שר ומזל, ומהאי טעמא נתן הקב"ה ארץ זו לבני ישראל.

וראה בזהר (שם קמא.): ואי תימא אי הכי הואיל ולא יכיל ההיא קליפה תקיפה לשלטאה בההיא דוכתא קדישא אמאי קיימא חריב דהא חורבה לא הוה בעלמא אלא מסטרא דההיא קלפיה תקיפה וכו', וע"ד לא תבני חורבן מיומא דאיתחרבו (עי' רמב"ן ויקרא כו, לב) ע"כ. הרי מבואר **שאפילו בזמן החורבן לא שלטא בה סטרא אחרא**. ועיי"ש ר"מ.

והנה דבר זה אם מן השמים נותנים כח בסטרא אחרא לעשות נסים בישראל כדי לנסותם אם ישמעו לעבור על הדת, דבר זה שנוי במחלוקת בין התנאים. והוא סובב על הפסוק: כי יקום בקרבך נביא וגו' (דברים יג, ב).

ורבי עקיבא שהלכה כמותו מחביריו, סובר שחס ושלום לומר שהקב"ה עושה רצונם של עוברי רצונו. וכך שנינו בסנהדרין (צ, א): "תניא ריה"ג אומר הגיע תורה לסוף דעתה של ע"ז לפיכך נתנה תורה ממשלה בה שאפילו מעמיד לך חמה באמצע

רקיע אל תשמע לו, תניא א"ר עקיבא ח"ו שהקב"ה מעמיד חמה לעוברי רצונו אלא כגון חנניא בן עזור שמתחלתו נביא אמת ולבסוף נביא שקר". ובלקח טוב מוסיף ומפרש: "ולמדך הכתוב שאם בא אות ומופת ע"י נביא כשהיה נביא אמת וחזר ואמר לך, לך עבוד אלהים אחרים אל תשמע לו".

רבים מן המפרשים הולכים בשיטת ריה"ג, כי נמסר היכולת לרוח הטומאה לעשות מופתים כדי לנסות את בני ישראל. וכן אנו רואים גם מפירוש הרשב"ם המפרש: ובא האות והמופת, שיודעים עתידות ע"י רוח טומאה ותרפים ואוב וידעוני, כי מנסה ה'. **נתן כח בכשפים לדעת הנולדות לנסות ולזכות את ישראל** שהתרה בהם לא יהיה בך מעונן וכו' ואם לא יאמינו בע"ז זה היא זכותן. וכ"כ הרשב"ם פ' כי תשא (שמות לב, ד) בפרשת חטא העגל: "**ולנסות בו את ישראל נתן בו רוח הטומאה** של כל מיני מכשפות ואוב וידעוני נתן כח בו להכחיש פמליא של מעלה ולהגיד נולדות, לדעת אם יהיו תמים לה' א' וכו', ולא מאמין לאות ולמופת של רוח הטומאה, כדכתיב כי מנסה ה' א'". (וראה מ"ש בתו"ש כרך כא פל"ב, בביאור אות לה, ובמילואים סימן יג, יד). וכ"כ הרמב"ם (פ"ב מיסודי התורה ה"ג): "לפיכך אם עמד הנביא ועשה אותות ומופתים גדלים וכו' ואנו יודעים בבירור שאותן האותות בלאט וכישוף". וכ"כ הרקאנטי בדברים שם: "אפשר שהאיש הזה **מתנבא ברוח טומאה כנביאי** אומות העולם וחוברי השמים, הנאמר עליהם מודיעים לחדשים מאשר יבואו עליך, והנה חרטומי מצרים בלהטיהם הי' עושים בקצת המופתים כמשה רבינו בשליחות השי"ת, והרמב"ם במו"נ (ח"ג פכ"ד) כי מנסה ה"א אתכם לדעת הישכם אוהבים וכו' כשיקום מתפאר בנבואה ותראו אותותיו הבאות לחשוב אמת בדבריו, דעו שהוא ענין שרצהו השם להודיע באומות שיעור האמינכם באמיתת תורתו והשגחת אמתתו וכו' ענינו לדעת האומות זה ושיתפרסם בעולם שמו וכו'. ועי' בעקרים פ"א, יח. מבואר מדברי הרמב"ם שענין הנסיון של נביא השקר הוא לפרסם בעולם חוזק אמונת עם ישראל אע"פ שהשי"ת יודע מראש. ובמנחה בלולה, לדעת הישכם אוהבים, פירש, שכל העולם ידעו ע"י אופן זה הישכם אוהבים וגו' רצונו שיתפרסם וידעו הכל", ע"כ.

ועכשיו נבוא לענייננו, היש מקום לדברי החוג הנ"ל על המאורעות המופלאים שאירעו בימינו ולעינינו שהדברים הי' בדרך הטבע, ושוב אומרים: אפילו אם נאמר שהי' כאן איזה נס, הרי נעשו ע"י כוחות הטומאה לנסות את עם ישראל אם יגררו עי"ז אחר הכופרים.

את החלק הראשון של השאלה, אם בכלל היו כאן נסים, או שהכל התרחש בדרך הטבע, כדרך אדם המתעשר בהון רב, כבר ביארנו לעיל פ"א; פ"ג, יב־כ, שכעת

בימינו זכינו לראות שעשה לנו השי"ת נסים גלוים עד כי צ"ט אחוזים מעם ישראל, שומרי התורה והמצוה גדוליו וצדיקיו מרגישים ומאמינים בלב שלם שהי' כאן נסים ונפלאות להציל את עם ישראל ח"ו מכלי' גמורה, ולא עוד אלא אפילו חלק גדול מאלה שאינם דתיים, ואשר השתתפו בקרב, מודים שהי' נסים. ועדים לכך הגילויים הרבים הנשגבים מבינת אנוש אשר התפרסמו ברבים. וביחוד יש להדגיש שרבים מסופרי או"ה שלוו את צה"ל כתבו בהתפעלות עצומה שהי' כאן נסים וראו בזה נצחון מעין הנצחון של דוד וגלית, ושם שמים ושם ישראל נתקדש בעולם, וזוהי הלא המטרה של נס כמו שנתבאר לעיל.

והנסים גרמו שהרבה אלפים באו להניח תפילין בפעם הראשונה בחייהם, ואנו רואים התעוררות של הנקודה הפנימית היהודית שיש בלב בני אברהם יצחק ויעקב, וזה הכל רק על ידי הנסים, שראו עיניהם שיש בעל לבירה, ומתחילים להאמין בנסים שהי' בעבר וכתובים בתנ"ך, והמיעוט מחוג הנ"ל שהם מספר קטן מאד שאינו מודה בנס, דעתו בטלה באלף.

ובמדרש שהש"ר פ"א, כב: בשעה שעשה הקב"ה נס לחנמו"ע הרבה גרים נתגיירו.

ועל החלק השני של השאלה - טענה, כי אפילו אם היה כאן נס, הרי שהוא נעשה ע"י הסטרא־אחרא לשם נסיון, כעין מה שהובא לעיל מדברים יג, ב', כי הקב"ה עושה למען נסות את ישראל אם ילכו שולל אחרי העבודה זרה, הרי ברור לכל בר דעת כי אין הנידון דומה לראיה כלל, ואין זה אלא בלבול וערבוב מושגים, כי מה ענין עבודה זרה יש כאן, ואדרבה, כולם מודים כי התעוררות דתית אחזה בחוגים רחבים בין הצבור.

וביאור ההבדל הפשוט הוא כי מה שכתוב בתורה לענין נביא שקר הוא דין מיוחד עם הלכות קבועות, ודוקא באופן שכתוב בתורה שהנס נעשה על ידי נביא שמסית לעבוד ע"ז שהוא חייב מיתה (ויש בגמ' סנהדרין דיון אם לקיים מקצת ולבטל מקצת, ומה הדין בשאר המצות בהוראת שעה או לעקור כו' וכו'), ובמקרה זה נתנו לו מן השמים כח, כדי לנסות את ישראל, שאם יעמדו בנסיון ובמקרה זה נתנו לו מן השמים כח, כדי לנסות את ישראל, שאם יעמדו בנסיון יתפרסם ויתקדש שם שמים בעולם. אבל המציאות בימינו היתה שעם ישראל בארץ ישראל הי' בסכנה גדולה שאויבינו מסביב רצו לעקרו ולכלותו, ח"ו. והשי"ת שלח לנו עזרתו ע"י נסים ונפלאות ע"י צה"ל, ומסר רבים ביד מעטים, ושם שמים נתקדש בעולם. והרבה בנ"י הרחוקים מדת נתקרבו לאביהם שבשמים. איזה דמיון ושייכות יש לזה

להמבואר בתורה, אצל נביא שקר, ויש להתפלא איך אפשר לערבב כ"כ מושגים שונים ולבדות דמיונות שוא. ומה שיש להתריע, הוא, כי יש סכנה ואיסור מוחלט בפירסום ביטוי הנ"ל ע"י אנשים חרדים, שהנסים המה לא בהשגחת השי"ת אלא מצד "סטרא אחרא", כי סתם אנשים אינם מבינים בזה, ויכולה דעה זו לגרום לבלבול מושגים בדיעות פשוטי בני אדם שאינם מתמצאים בענינים עמוקים כאלה, ויחשבו מחשבות כאילו יש בכח מישהו ח"ו לפעול מחוץ לרצון הבורא, וזה עלול להכניס בלבול באמונתם האיתנה ולכפירה בהשגחה פרטית.

וכן ראינו בעתונים מאמרים על נושא זה וברור שרעיון זה המתפרסם בין ההמון לא מביא לידי יר"ש רק לכפירה באמונת יחוד השם יתברך.

ועל עצם הרעיון כי כל הנסים נעשו על ידי הס"א כביכול, והמטרה היא לנסות בהם את ישראל, מצינו פירכא בדברי רז"ל, שביארו כי כל הנסיונות מביא הקב"ה רק לצדיקים שהוא יודע עליהם למפרע כי יצליחו לעמוד בנסיון, וכוונתו להגדיל שכרם, כי לפום צערא אגרא, שלא יאכלו נהמא דכסופא. אך לרשעים שהקב"ה יודע כי לא יצליחו לעמוד בנסיון, אין הוא מביא אותם כלל לידי נסיון, והלוואי יצליחו לקיים את התורה כמו שהיא, בלי הנסיונות. והרי כמה מדרשים שמבואר בהם כן: בב"ר (פל"ב, ג) דרשו על הפסוק בתהלים (יא, ה) ה' צדיק יבחן ורשע ואוהב חמס שנאה נפשו, "א"ר יונתן וכו' **כך אין הקב"ה מנסה את הרשעים**" (והטעם הוא מפני שאינן יכולין לעמוד, כדמוכח מהמשל המובא שם) וגו', שנאמר ה' צדיק יבחן. וכ"ה בב"ר פל"ד ופנ"ה; שהש"ר ב, טז; מדרש תהלים יא, ד; תנחומא וירא סימן כ'.

וכן כתב הרמב"ן בפ' וירא (כב, א) וז"ל: והאלקים נסה את אברהם. ענין הנסיון הוא לדעתי בעבור היות האדם רשות מוחלטת בידו. אם ירצה יעשה ואם לא ירצה לא יעשה, יקרא נסיון מצד המנוסה, אבל במנסה יתברך יצוה בו להביא הדבר מן הכח אל הפועל, להיות לו שכר מעשה טוב לא שכר לב טוב בלבד. ודע כי השם צדיק יבחן כשהוא יודע בצדיק שיעשה רצונו וחפץ להצדיקו יצוה אותו בנסיון **ולא יבחן את הרשעים אשר לא ישמעו**. והנה כל הנסיונות שבתורה לטובת המנוסה", ע"כ.

ומבואר שחז"ל במדרש אינם הולכים בשיטת הזהר. וס"ל שהקב"ה שיודע העתיד מביא נסיון רק לצדיקים שיודע בהם מראש כי יעמדו בנסיון וכוונתו להרבות בשכרם, אך לא לרשעים.

אמנם מצינו לראשונים המפרשים שיש נסיון גם לרשעים, וביניהם הרשב"ם (פ'

כי תשא) וז"ל: "וכי שוטים היו שלא היו יודעים שעגל זה שנוצר היום לא העלם ממצרים? כל עובדי ע"ז יודעין שאלקינו שבשמים ברא את העולם, אך בזה היו טועים, שהתרפים יש בהם רוח טומאה, כמו הנביאים שיש בהם רוח הקודש, וסבורים שהעגל שהיה מדבר ברוח הטומאה, כאילו היה מדבר ברוח הקודש של מעלה. ולכך אומרים אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים, כלומר רוח הקודש יש בו וכאילו רוח הקודש הולך לפנינו. וכן לבן אמר על התרפים למה גנבת את אלהי, **ולנסות בו את ישראל** נתן בו רוח טומאה של מיני מכשפות ואוב וידעוני [נתן] כוח בו להכחיש פמליא של מעלה ולהגיד נולדות, לדעת אם יהיו תמים לד' אלקיהם ולא יהי' בהם מעונן ומנחש ומכשף ולא מאמין לאות ומופת של נביאי רוח הטומאה כדכתיב כי מנסה ה' אלקיכם אתכם לראות הישכם אוהבים את ה' אלקיכם וגו'" ע"כ. (ודבריו מבואים בחזקוני בקיצור ובשנויים). ומבואר מדברי הרשב"ם שאלה הדברים שהתורה אסרה כגון מעונן ומנחש ומכשף וכן התרפים והעגל, יש בהם רוח טומאה וכן נביא שאומר לעבוד ע"ז ועושה אות או מופת ע"י רוח הטומאה - אבל לומר על איזה מאורע שהוא מצד עצמו מעשה טוב - הצלה וישועה, כדוגמת מלחמה זו שהיתה בישראל, שעשה השי"ת נסים ונפלאות לכלל ישראל, שזו פעולה של הסטרא אחרא, משום שראשי ומנהלי המלחמה אינם דתיים, דבר כזה לא מצינו בשום מקום. ואין לזה שום יסוד כלל, ועיקר רעיון זה עלול להחליש אחד מעקרי האמונה בישראל בהשגחה פרטית.

ובעיקר הרעיון המוזר שסט"א היא שעזרה בנצחון בששת ימי המלחמה וכו', ראה מ"ש לעיל דף קסא מהרב מגריידיץ זצ"ל ממש להיפך, שהסט"א והקליפות מניחים מכשולים לדרכי הגאולה ומתגברים בדרכים שונים למנוע היציאה מגלות ומסיתים את הצדיק למאס הארץ.

וראה לקמן פכ"א שכ"כ תלמידי הגר"א בשם רבם, שתהא מלחמה גדולה בעקבתא דמשיחא מהסט"א נגד בנין ירושלים והרחבת הישוב לכן צריכים להתחזק בכל עז בקיבוץ גליות ובנין ירושלים ובהרחבת הישוב ע"פ דרכי הטבע וכו' וכו'. וכבר נתבאר לעיל שעיקר הרעיון של סט"א, אסור לפרסמו בין אנשים פשוטים כי הוא גורם ח"ו לכפירה בהשגחה פרטית.

פרק ששה עשר

שו"ת בענין מהותו של אחאב

קבלתי קונטרס "מדרש רשומות" הכינו וגם חקרו בס"ד הרב משה צבי נרי"ה, ט' אייר תשכ"ט בדף האחרון כתוב בזה"ל.

רובם של הדברים נכתבו בעז"ה בקיץ ה' תשכ"ח ובינתיים הופיע לפני כמה חדשים ספרו הנכבד של הגר"מ כשר שליט"א - "התקופה הגדולה" ובו פרק מיוחד על אחאב ריכוז מקיף של מקורות רבים וויכוח עם מי שנוטה לזכותו.

שפר איפוא חלקנו להביא מקורות נוספים לצד זכות (ועי' גם בס' העקרים מאמר א' פי"ד) ולקיים מה שנאמר (תהלים מה, ח) אהבת צדק ותשנא רשע כדרשת חז"ל אהבת לצדק את בריותי ומאנת לחייבם (ב"ר פמ"ט), וצדקה תהי' לנו להיות נדונים לכף זכות עכ"ל.

אני דן את המחבר לכף זכות שמרב החומר שיש בהתקופה הגדולה בענין זה לא עבר עליו בעיון, אין הדבר כמו שנראה לכאורה שהי' לי ווכוח עם מי שנוטה לזכותו של אחאב ואני נוטה לחובתו. והמחבר בקונטרסו ג"כ נוטה לזכותו נגד שיטתי. הויכוח הי' בענין המבואר בפרק שני שם עמ' 34 אם אפשר לומר שעשו נסים מן השמים במלחמה ע"י אנשים פורקי עול הדת. והבאתי ראי' מאחאב כפי המבואר בפסוקי הנביאים וחז"ל שהי' הפושע הגדול ביותר בין המלכים שבבית ראשון, ובכל זאת, הבאתי שם בעמ' 352. הרבה מקורות חז"ל שמנו זכיותיו ומפרש הרמ"ה לפי שנלחם מלחמת חובה שבמלחמתיו השתדל בהצלת נפשות ונצטער בצערן של ישראל, והי' איש גבור חיל מסור בכל לבו לעמו וארצו, ומת מיתת גבורים במלחמה, ולכן השתדלו חז"ל למצוא עליו קצת זכיות למרות כל מעשיו הרעים וזכה מן השמים שנעשו על ידו נסים במלחמה, ומזה לימוד למצבנו אנו, כן כתבתי בעמ' 366.

"הויכוח שהי' לי עם מי שנוטה לזכות" הוא שהמחבר כותב שא"א לומר שנעשו נסים בזמנינו במלחמת ששת הימים ע"י אנשים שאינם שומרי הדת, ואין שום ראי' מאחאב שאחאב הי' שומר תורה ומצות במסירות נפש והי' מאמין בה' ובתורתו הקדושה וכו' וכו' והרבה גדולי זמנינו יכולים ללמוד מוסר מאחאב וכו' וכו' ולפי דבריו א"א ללמוד כלל מאחאב, שהי' בבחינת צדיק!

אמנם נכון, שגדולה היא המדה של לימוד זכות על חייבים, ואומרים על החי' הרי"מ שחיבר ספר "הזכות" משום שמדתו היתה למצוא בכל מקום צד של זכות ואפילו על רשעים גדולים כגון אחאב, ובוודאי שעאכו"כ שהי' מוצא זכויות על רשעים קטנים שבימינו שאינם בבחינת אחאב ואינם עובדים ע"ז ולא גרים עם נכריות ואינם חשודים על שפיכת דמים וכו' וכו', אבל לכתוב שבחים ותוארים על אחאב דברים שלא היו מעולם, ובהעלם אחד לגנות אנשים שאין בהם מקצת מן המקצת מן החטאים של אחאב, זה קשה לקבל.

חושבני שהגרמ"צ נריה במאמרו החשוב לא נתכון לומר שהולך בשיטת המחבר הנ"ל כמו שנראה לקורא התמים מפשטות דבריו.

לכבוד הרב וכו' מנחם מ. כשר שליט"א

עברתי על שני פרקים מהכת"י של ספרו, ואכתוב לו מה שראיתי להעיר על דבריו, בפ"ב כותב שהמלך אחאב הי' הרשע הגדול ביותר שהי' בין מלכי ישראל בבית ראשון ומונה שם רשימה ארוכה מחטאיו, שהי' עובד ע"ז וג"ע שפכ"ד וכו' וכו', ואעפ"כ מבואר בקרא שהשי"ת עשה על ידו נסים במלחמתו עם ארם, וכן מפורש בקרא אצל ירבעם בן יואש שעשה הרע בעיני ה' ויושיעם על ידו מפני שראה ה' את עני ישראל מרה מאוד וגו' ואין עזר לישראל, ומזה הביא ראיה ברורה שמצינו שהקב"ה עושה נסים במלחמה לעם ישראל אפילו ע"י רשע כמותו, על אכו"כ שיש לנו להאמין שעשה לנו השי"ת נסים בזמנינו ע"י צה"ל.

תמה אני מאוד איך כותב בהחלט דברים קשים כאלה על מלך בישראל בזמן שבספר לאדם גדול מפורש כתוב וז"ל: "שאחאב הי' שומר תורה ומצוות בתכלית, ובמסירות נפש, והי' מאמין בהשי"ת ובתורתו הק'" וכו', "הי' שומר כל התורה כולה, זולת עון ע"ז שיצריה תקיף לי' ולא יכול להתגבר על יצרו בחטא זה", וכותב "**שהרבה גדולי זמנינו יוכלו ללמוד מוסר מאחאב** ללחום עבור התוה"ק, במסירות נפש כ"כ להפקיר עצמו וכל אשר לו עבור התוה"ק", ומביא ראיה לדבריו מגמ' מפורשת בסנהדרין.

גם על חטא ע"ז שמפורש בקרא שעבד ע"ז, כתוב בספר הנ"ל "שהי' באותו הדור הטעות הנורא של ע"ז עבור שחשבו שאין כבודו ית"ש להשגיח בתחתונים". עוד כתב בענין זה "או אפשר לא הי' דרכו של אחאב וסייעתו לעבוד בזביחה לעכו"ם כלל, אלא שאר עניני ע"ז הי' לו בביתו".

וזה רחוק כמזרח ממערב ממה שכג"ת מתאר אותו, והרי אין זה דברים התלויים

בסברא ובהשקפה גרידא שאפשר שיהי' שתי שיטות וסברות שונות, הרי הדבר צריך להיות מוכרע אך ורק מהמקורות שלפנינו בהכתובים ובדברי חז"ל, א"כ איך אפשר ש"החי יכחיש את החי", ואם הצדק כמ"ש בספר הנ"ל שיש אפשרות להצדיק אותו, ולכתוב עליו "ששמר כל התורה כולה ומסר נפשו וכל אשר לו בשביל התוה"ק עד שיכול להיות דוגמא לגדולי זמנינו ללמוד ממנו" - הרי בוודאי שאסור לכתוב דברים כאלה כמ"ש בג"ת על מלך ישראל בבית ראשון, והרי יש כאן אחת משתי אלה או מרשיע צדיק או מצדיק רשע ושניהם חטא גדול, כמפורש בקרא (משלי יז, טו): מצדיק רשע ומרשיע צדיק תועבת ד' גם שניהם. ושם כח, ד: עזבי תורה יהללו רשע. והמחבר הנ"ל בלי שום ספק לא יצדיק רשע.

ולכן לפענ"ד אולי כדאי להשמיט מ"ש בגנות מלך אחאב, אפילו אם יש רק ספק ספקא בדבר, שנכון כמ"ש בס' הנ"ל שיש מקום לדונו לאחאב לכף זכות, בוודאי שיש למנוע מלכתוב דברים כאלה על מלך ישראל בזמן בית ראשון. ועוד הרי מצינו במ"א יח, מו, וישנס [אליהו] מתניו וירץ לפני אחאב. ופירש"י שחלק כבוד למלכות וזה ראי' שלא הי' רשע וא"כ איך מותר לומר עליו דברי גנאי כאלה. יואיל נא לכתוב תשובתו גם על פרט זה.

אברהם רפפורט

לכבוד הרב וכו' מוה"ר אברהם רפפורט שליט"א.

קבלתי מכתבו ובקראי ההעתקות שכתב לי מספרו של אדם גדול, נשתוממתי ולא האמנתי שאכן נדפסו דברים כאלה בספר, עד שעיינתי בהספר ומצאתי שכן הדברים נמצאים שם, הצטערתי מאד איך המחבר נכשל להוציא מתחת ידו דברים מוזרים כאלה ולפרסמם ברבים, כמו שיתבאר להלן, לדעתי הקטעים הנ"ל הם דברים שאסור לאומרן. ראה בס' פאר הדור - על החזון איש הכותב בשמו: ע"ד תקופות הרשעים, שהדברים כפשוטן, לא כאלה שרצו להכניס כוונות אחרות. וזו השקפה לא נכונה בהחלט. וכדי לברר הדברים בהקיפם, אמרתי לתת לפני הקורא מה שכתוב בנביאים ובחז"ל וראשונים על אישיותו של אחאב (וקצת על ירבעם), ומעשיו המגונים, גם מה שנמצא בחז"ל דברים של זכות עליו. ומהם כל אחד יכול לדון על ענין זה. וכדאי להקדים לשון המדרש במדב"ר פר"א, ד: כשם שהקב"ה מתעסק בשבחן של צדיקים לפרסמן בעולם, כך מתעסק **בגנותן של רשעים לפרסמן בעולם**, פנחס פרסמו לשבח, וזמרי לגנאי עליהם נאמר זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב. וכן דרשו לקמן על ירבעם וחבריו שם רשעים ירקב. ולקמן הבאתי

מ"ש שהמספר בגנות הרשעים זכות וכפרה היא להם.

במלכים־א טז, לג: ויעש אחאב את האשרה, ויוסף אחאב להכעיס את ה' אלהי ישראל מכל מלכי ישראל אשר היו לפניו.

שם כא, יז־יט: ויהי דבר ה' אל אליהו התשבי לאמר וגו' ודברת אליו [אל אחאב] לאמר כה אמר ה' הרצחת וגם ירשת כו' במקום אשר לקקו הכלבים את דם נבות ילקו הכלבים את דמך גם אתה.

שם כא, כה: רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה', אשר הסתה אותו איזבל אשתו.

שם כב, נב: אחזיהו בן אחאב מלך על ישראל בשמרון... ויעש הרע בעיני ה', וילך בדרך אביו ובדרך אמו ובדרך ירבעם בן נבט אשר החטיא את ישראל, ויעבד את הבעל וישתחוה לו, ויכעס את ה' אלהי ישראל ככל אשר עשה אביו.

במלכים־ב כא, א: בן שתים עשרה שנה מנשה במלכו וגו' ויעש הרע בעיני ד' כתועבות הגוים אשר הוריש ד' מפני בני ישראל וגו' ויקם מזבחות לבעל ויעש אשרה **כאשר עשה אחאב מלך ישראל** וישתחו לכל צבא השמים בשתי חצרות בית ה' והעביר את בנו באש וענן ונחש ועשה אוב וידעונים הרבה לעשות הרב בעיני ד' להכעיס וישם את פסל האשרה בבית אשר אמר ד' וגו' אשים את שמי לעולם.

אחרי מות אחאב נאמר בדברי הימים־ב יט, ב: ויצא אל פניו יהוא בן חנני החזה ויאמר אל המלך יהושפט, הלרשע לעזר ולשנאי ה' תאהב ובזאת עליך קצף מלפני ה'. כאן מפורש שאחאב לא שב ואין לו חלק לעוה"ב. כי להשיטה ששב בלב שלם, איך קורא אותו אחרי מיתתו: רשע, שונא ה'? הרי זה הי' אחרי שכתוב (מ"א כא, כט): הראית כי נכנע אחאב מלפני.

אשתו, איזבל בת אתבעל מלך צדונים, שהיתה אדוקה בע"ז הרגה נביאי ה' שנאמר (מ"א יח, ד): ויהי בהכרית איזבל את נביאי ה', ואחאב לא מחה בה. ושם כא, כג: הכלבים יאכלו את איזבל בחל יזרעאל.

סנהדרין פי"א א: אין להם חלק לעוה"ב... ירבעם, אחאב ומנשה.,

בירושלמי שם פ"י ה"ג: "אמר לו אחאב... ולא הנחתי ע"ז בעולם שלא עבדתי אותה".

ובאבדר"נ פל"ו איתא רשב"א אומר ירבעם אחאב מנשה בעשא ואחזי' וכל מלכי ישראל שהרשיעו אין להם חלק לעוה"ב. ובירושלמי פאה פ"א ה"א: אלו שאין להם חלק לעוה"ב כו' תנא ר' ענתונאי קומי ר' מנא זה שהוא עובר על דברי תורה

בפרהסיא כגון מלך יהודה וחביריו.

ובבבלי שם קב, ב: "אמר רבי יוחנן, שכתב על דלתות שמרון: אחאב כפר באלקי ישראל, לפיכך אין לו חלק באלקי ישראל". ובאגה"ת קודם 'לפיכך': בא גבריאל וכתב אחאב כפר בא' ישראל לפיכך לא יהיה לו חלק לעוה"ב בא' ישראל.

שם: 'גם מזבחותם כגלים על תלמי שדי' (הושע יב, יב) "א"ר יוחנן: אין לך כל תלם ותלם בא"י שלא העמיד עליו אחאב ע"א והשתחוה לו".

מדרש תנחומא ישן ואתחנן, הוספה, אות ב: "וכן אחאב חטא והחטיא את ישראל מכל הרשעים שהיו לפניו, 'ויעש אחאב [בן עמרי] הרע בעיני ה' מכל אשר לפניו' (מל"א טז, ל), תדע לך שהיה מוכר עצמו לעבודה זרה, שנאמר: 'כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה'' (שם כא, כה), והשכיח שמו של הקב"ה, האיך? היה מוחק את האזכרות וכותב תחתיהם: וידבר הבעל, בראשית הבעל, ויאמר הבעל, וכל התורה כולה עשה כן. הוא שהנביא אומר: 'החושבים להשכיח את עמי שמי' (ירמיה כג, כז)".

פסיקתא רבתי פכ"א: לא תחמוד ביטל אחאב, 'הרצחת וגם ירשת' (מ"א כא, יא), סמל של לא תחמוד שהביא לידי רציחה.

במכילתא (לפי הגירסא בילק"ש): 'ונשיא בעמך לא תאור' (שמות כב, כז), "אי נשיא יכול כאחאב וחבריו? ת"ל: 'בעמך', לא אמרתי אלא בזמן שהן נוהגין כמנהג עמך, ע"כ. אחאב הי' סמל של "פושע שאינו עושה מעשה עמך".

סדר אליהו זוטא, פ"ח: "נשתיירו שלש מאות שנה ותשעים שנה, שעבדו מלכי ישראל ומלכי יהודה עבודה זרה, וכל נביא ונביא שהיה מדבר עימהם אינם רוצים בטובתו, אלא אומרים לו: אי אפשי לנו בנבואתך. ומנין? תדע לך, שכן שאל אחאב מלך ישראל את אליהו התשבי. אמר לו, כתוב בתורה: השמרו לכם פן יפתה לבבכם [וגו'] וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים וגו' (דברים יא, טז־יז) ואני, שאני עובד כל ע"ז שבעולם, בוא וראה כמה טובות באות בימיי. שנאמר: בימיו בנה חיאל בית האלי וגו' (מ"א טז, לד). מיד נתמלא עליו אליהו חמה גדולה. אמר לו: ריקה, מאסתה מי שברא כל העולם כולו לכבודו ומי שנתן דברי תורה לכבודו. חייך שאין אני דן אותך אלא מדבריך, שנאמר: ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד אל אחאב: חי ה' וגו' אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי". וכ"ה בירושלמי סנהדרין פי"א.

ברמב"ם הל' רוצח ושמירת נפש פ"ד, ה"ט: "שאע"פ שיש עונות חמורין משפיכות דמים, אין בהם השחתת יישובו של עולם כשפיכות דמים. אפילו ע"ז,

ואין צריך לומר עריות או חילול שבת, אינן כשפיכות דמים. שאלו עוונות הן מעבירות שבין אדם למקום, אבל שפיכות דמים מעבירות שבינו לבין חבירו. וכל מי שיש בידו עון זה הרי הוא רשע גמור ואין כל המצות שעשה כל ימיו שקולין כנגד עון זה ולא יצילוהו מן הדין, שנאמר: 'אדם עשוק בדם נפש' וגו'. צא ולמד מאחאב עובד ע"ז, שהרי נאמר בו: 'רק לא היה כאחאב' וכשנסדרו עוונותיו וזכיותיו לפני אלהי הרוחות לא נמצא עון שחייבו כלייה ולא היה שם דבר אחר ששקול כנגדו אלא דמי נבות, שנאמר: 'ותצא הרוח ותעמד לפני ה'', זה רוח נבות, ונאמר לו: 'תפתה וגם תוכל' והרי הוא הרשע לא הרג בידו אלא סיבב - קל וחומר להורג בידו".

על הברייתא (סנהדרין קג, ב): "ת"ר, מנשה היה שונה חמשים וחמשה פנים בתורת כהנים כנגד שני מלכותו. אחאב שמונים וחמשה. ירבעם מאה ושלשה" - כותב מהרש"א: "מנשה היה שונה נ"ה פנים בת"כ כו'. אשמועינן דאין לאלו ג' מלכים חלק לעולם הבא, שהרי ידעו רבונם שפיר ומרדו בו. ונקט ת"כ, שהיא כלל עבודה שיתקרבו לשמו יתברך ע"י הקרבנות והם רחקו עצמן ממנו יתברך ב"ה לקרב לעבודת כוכבים".

ביומא פז, א: "לא טוב להם לרשעים שנושאין להם פנים בעולם הזה, לא טוב לו לאחאב שנשאו לו פנים בעוה"ז, שנאמר (מל"א כא, כט): יען כי נכנע (אחאב) מפני לא אביא הרע בימיו". ובמהרש"א שם: "מה שנשאו לו פנים שלא בא לו הרעה בימיו, לא טוב הוא לו, שע"י זה הוסיף רשעו ואיבד עוה"ב, שהוא א' מן המלכים שאין להם חלק לעוה"ב שכולו טוב".

בירושלמי סנהדרין פ"י, ה"ב (מתורגם לעברית): "מה היה אחאב עושה? היה מקשט עצמו בכל יום ומתייצב לפני חיאל המנודה והמקולל, ואומר לו: בכמה עליתי בערכי היום? והוא אומר לו כך וכך, והוא מפריש ערכו לע"ז.

בתנחומא ואתחנן, א; ויקרא רבה פרשה כ: 'ולאשר איננו זובח' - "זה אחאב שביטל קרבנות מעל המזבח".

(וצ"ב, הרי המקדש היה קיים ביהודה? ופי' הדברים יש ללמוד מפירש"י על הפסוק (מא יח, ל): 'וירפא את מזבח ה' ההרוס' - "בנה מזבח והזכיר לישראל להיות מזבח ה' עולה על לבם ושגור בפיהם, שהי' הרוס ונפגר ובטל שמו והזכרתו מפי כל עשרת השבטים. כך שמעתי פשוטו". וברד"ק שם: "ויש מפרשים 'וירפא את מזבח ה' ההרוס', כי בנס שנעשה על ידו שבו בני ישראל בתשובה הזבחו זבחים במזבח ה' שהיה הרוס (שם י"ט, י) ונמנע מהם", 'ויאמר: קנא קנאתי לה' אלקי צבאות כי

עזבו בריתך בני ישראל, את מזבחותיך הרסו ואת נביאיך הרגו בחרב ואותר אני לבדי'. ובכלי יקר: "את מזבחותיך הרסו, היינו שבהיותם בטלים מהקריב קרבנות ישראל במדרש הרי הוא כאילו נהרסו ואע"פ שהמקדש קיים ויהודה מקריב בו - וכהרוס הוא נחשב בעיני ישראל, מאחר שאינם מחשיבים אותו להקריב בו מה לי הריסה בפועל מה לי הריסה בכח".

וזהו מה שאמרו שאחאב ביטל הקרבנות מעל המזבח. היינו בוטלה החשיבות של הקרבנות אצל עשרת השבטים ולא עלו לרגל ולא הקריבו קרבנות, עי' קהלת זוטא ט, א).

במלכים־א כא, יט־כא: 'כה אמר ה' הרצחת וגם ירשת... והכרתי לאחאב משתין בקיר ועצור ועזוב בישראל'. ובסנהדרין מח, ב: 'הנה בכרם נבות אשר ירד שם לרשתו' (שם, יח) - "בן אחי אביו היה וראוי לירשו היה... אמר להן: אותו ואת בניו הרג".

בסדר אליהו רבה פ"ט: "כיוצא בדבר אתה אומר: איזבל בת אתבעל מלך צידונין אשת אחאב בן עמרי, אמרה משנה ראשונה שנכנסה, למדו דרכי עבודה זרה. ועל ידה מכר עצמו לעבודה זרה, שנאמר: 'רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה" (שם כה). ובשביל מעשיה ומעשה בעלה אבדו מן העולם הזה ומן העולם הבא ואבדו בניהם עמהם".

במלכים־א טז, לא: ויהי הנקל לכתו בחטאת ירבעם בן נבט, ובסנהדרין קב: אמר ר' יוחנן קלות שעשה אחאב כחמורות שעשה ירבעם (כלומר, קלות היו לאחאב כל חטאותיו של ירבעם, רש"י) ומפני מה תלה הכתוב בירבעם (דבכמה מקומות כתיב ולא סר מחטאת ירבעם ולא כתב אחאב אע"פ שהי' רשע ממנו, רש"י) מפני שהי' תחילה לקלקלה, (שהי' מלך ראשון שהקדיח את תבשילו).

ברלב"ג שם טז, לא: 'ויהי הנקל לכתו בחטאת ירבעם' - "ר"ל, כי חטאת ירבעם היו קלים ונקלים בעיניו, אך הוסיף על החטאים האלו ולקח לאשה את איזבל והיא היתה בת אתבעל מן צידונים... והוא אלהי צידונים, והרצון בו שלא נתגיירה, וכמוהו אמרו: 'ובעל בת אל נכר', ולא די לו בזה, אבל גם הוא הלך ועבד את הבעל שהיתה עובדת לו איזבל והשתחוה לו, ואחר זה בנה מזבח לבעל, בבית הבעל אשר בנה בשומרון, ועשה עוד אשרה לבעל, ועוד עשה אחאב להוסיף להכעיס את ה' אלהי ישראל מכל מלכי ישראל אשר היו לפניו".

וברד"ק שם: "ולקח אשה מגויי הארצות לחטוא עוד ולעבוד הבעל שהיו הם עובדים שם. וזהו שאמר: 'וילך ויעבוד' - הלך שם לצידון ועבד הבעל שהיו עובדים

שם והשתחוה לו, כלומר, שקבלו עליו באלוה ועשה כמוהו בשומרון ובנה לו בית וקראו בית הבעל והקים לו שם מזבח".

ולאחאב שבעים בנים בשומרון (מ"ב י, א), במדרש מובא בילק"ש מ"ב: אחאב עובד אלילים כו' איזבל בת כומרים הולידה שבעים בנים וכשם שהי' לו שבעים בנים בשומרון כן הי' לו ביזרעאל כו', ובזי"ר פשטא דקרא משמע שהי' לו נשים הרבה והי' לו הרבה בנים והמדרש ס"ל דבני בנים כבנים, וכולם היו רשעים שלא נשאר שם מבית אחאב. והרב מהר"ש פרימו במדבר קדמות אות ר' דבני איזבל הי' גוים שהרי מתיחסים לאיזבל.

בברכות סא: אמר רבא לא איברי עלמא אלא לרשיעי גמורי או לצדיקי גמורי כו', ואמר רבא לא נברא העולם אלא לאחאב בן עמרי ורחב"ד, לאחאב העוה"ז (שאין להם חלק לעוה"ב וצריכין ליטול שכרן כאן כגון אחאב שהי' עשיר מאד וכו') ורחב"ד העולם הבא ע"כ. כשחז"ל רצו להביא דוגמא של רשע גמור שהי' בתולדות עם ישראל מכל הדורות, שהי' לו עולם הזה, ואין לו חלק לעוה"ב, בחרו באחאב בן עמרי.

בסנהדרין קב.: אחאב אח לשמים ואב לע"ז אח (רע) לשמים דכתיב ואח לצרה יולד, לע"ז דכתיב ברחם אב על בנים.

בשהש"ר א, ו: בני אמי נחרו בי, בני אומתי זה אחאב כו' מפטם ומאכיל לצדקיהו בן כנענה (וחבריו מנביאי הבעל) ונביא אחד של אמת היה לו, זה מיכיהו, ופקיד הכי ואמר (מ"א כב, ז) והאכילהו לחם צר ומים לחץ, עד בואי בשלום, ע"כ.

בספרי דברים לב, טו: שמנת עבית כסית ויטש וגו', שמנת, בימי ירבעם (שהוא היה תחלה לקלקלה בשני עגלי זהב) עבית, בימי אחאב שהוסיף על חטאת ירבעם לעבוד את הבעל, כשית, הכל בימי יהוא עיי"ש בז"א.

באגדת בראשית פע"ז: אמר אלי' עכשיו (בימי אחאב) אני יודע שנשתקעו ישראל אחר הבעל, **ואין יודעין עוד מהו האלקים**, אם אתפלל ואומר אלהי אברהם וא' יצחק ואל' יעקב עכשיו הם אומרים שלש אלהות הן שאף אלי' כך ביקש, לפיכך לא הזכיר אלא אחד בלבד ה' אלקי אברהם יצחק וישראל כו', ע"כ.

במדרש זוטא שה"ש א, טו: אחאב הרשע הוא **שלא עשה מצוה ולא כלום**, אלא מנע מפיו סעודה אחת ולא מנעה לשם שמים, אלא הי' מתענה על עצמו, כמה סעודות נתן לו המקום, על אותה סעודה שמנע מפיו נתן לו ארכה.

מדרש קהלת זוטא פ"ו, ג: ד"א אם יוליד איש מאה זה אחאב שהוליד מאה בנים. ושנים רבות יהיה שהיה שנים הרבה. ונפשו לא תשבע מן הטובה שלא שבע נפשו

מממונו, גם קבורה לא היתה לו שאכלו אותו חיה ועוף. ע"כ.

בסדר א"ר פ"ב: ירבעם אחז ומנשה לא נתחייבו אלא עד שמלאו את כל העולם עבירות.

מלכים־א יט, י: כי עזבו בריתך בני ישראל. וברד"ק: ובדרש. בריתך שבטלו מהם ברית מילה. והמקור בפרקי דר"א (פכ"ט), וז"ל: "וכך היו ישראל נהוגין למול, עד שנחלקו לשתי ממלכות, **ומלכות אפרים מנעו מהם את המילה**, ועמד אליהו וקנא קנאה גדולה, ונשבע על השמים שלא להוריד טל ומטר על הארץ, ושמעה איזבל ובקשה להרוג אותו". נראה שבאותה תקופה מנעה מלכות ישראל הרשעה מצות מילה מישראל, (והרד"ל כתב שהכונה מתקופת מלכות ירבעם), הרי שהגיע אחאב למדרגה כה ירודה עד שמנע מישראל לקיים מצות מילה, ועל שמחה אליהו על זה, בקשה אשתו איזבל להרגו.

תנחומא ישן מסעי ו (ועי' כ"ר פל"ג, ויק"ר ריש פי"ט): אמר הקב"ה לימדו מן העורבים שהיו מכלכלים את אליהו שנאמר ואת העורבים צויתי לכלכלך שם והעורבים מביאים לו לחם ובשר, מהיכן היו מביאים לו וגו' מן שולחנו של יהושפט, לפי שלא היו רוצים אותם עורבים ליכנס בביתו של אחאב, להוציא משלחנו של אותו רשע כלום לאותו צדיק, מפני שהיתה ביתו מלאה עכו"ם, הוי מעוף השמים ינחמנו, ע"כ.

עוד מאמר מענין זה מובא בברייתא דישועה בסוף פרקא דרבינו הקדוש אות יג: והמפרה ידים חזקות מניין, מאחאב שריפה ידיהן של ישראל לאביהן שבשמים, בימי חזאל בן ארם. ובס' חסידים דף תקז סי' תתקלח, ואשר אליהו נהנה מבשר אחאב מומר לתיאבון היה. עיי"ש הערה ג.

ועל פי כל החומר הנ"ל כתב הרמב"ן להלן שבדורם של המלכים הרשעים "רוב העם שכחו התורה והמצוות לגמרי".

רמב"ן במדבר טו שלח דף רנב: ולשון הכתוב שלא נוציא אותו מפשוטו ומשמעו, יאמר וכי תשגו מכל המצות ותעברו על כל מה שצוה השם לכם ביד משה שלא תעשו דבר מכל מה שצוה אתכם תקריבו הקרבן הזה, ולכך לא הזכיר בכאן כאשר יאמר בקרבנות החטא אחת מכל מצות ה', והנה זה כפי משמעו הוא קרבן מומר לכל התורה בשוגג, כגון ההולך ונדבק לאחת מן האומות לעשות כהם ולא ירצה להיות בכלל ישראל כלל, ויהיה כל זה בשוגג, כגון שיהיה ביחיד תינוק שנשבה לבין האומות, ובקהל כגון שיחשבו שכבר עבר זמן התורה ולא היתה לדורות עולם, או שיאמרו כמוזכר בספרי מפני מה אמר המקום, לא שנעשה ונטול שכר, אנו לא

עושים ולא נוטלין שכר, כענין שהיו ישראל אומרים ושואלים את יחזקאל שנאמר באו אנשים מזקני ישראל וישבו לפני, אמרו לו רבינו יחזקאל הרי עבד שמכרו רבו לא יצא מרשותו וכו' או שישכח את התורה, וכבר אירע לנו כן בעונותינו **כי בימי מלכי ישראל הרשעים כגון ירבעם ששכחו רוב העם התורה והמצות לגמרי**, וכאשר בא בספר עזרא באנשי בית שני, וזהו שמוש לשון הכתוב שהשגגה הזאת הנזכרת כאן היא בתורה ובמצות בכללן, ועל כן ייחדו להם רבותינו מצוה אחת שבשגגתה יצא מכלל ישראל ומכל המצוה בהם, והיא עבודה זרה. ויהיה שיעור הכתוב וכי תשגו ללכת אחרי אלהים אחרים, ולא תעשו, דבר מכל מצות ה', כי המודה באלוה זולתו, כבר הוא בטל אצלו כל מה שצוה השם הנכבד בין במצות עשה בין במצות ל"ת, שאם יש אלוה זולתו יראתו ומצותיו וכל החיוב בהם אינו כלום, עכ"ל.

וכ"כ בדברים כח, יד, שאם תלך אחרי אלהים אחרים לעבדם כבר סרת מכל מצותיו, ואין לו חפץ כלל בכל המצות שתעשה.

מקור דברי הרמב"ן המה בספרי שלח פיסקא קיא: מגיד הכתוב שכל המודה בע"ז כופר בעשרת הדברות ובמה שנצטוה משה ובמה שנצטוו אבות, וכל הכופר בע"ז מודה בכל התורה כולה.

ובהוריות ח.: מצוה שהיא שקולה ככל המצות הוי אומר זו עכו"ם ובתוס' דכיון דמודה בה מה צורך לו לקיים כל המצות ומסתמא יעבור על כולן. והרלב"ג מפרש: כי כשלא יאמין בהשם יתעלה סרה האמונה במצותיו.

מדברי הרמב"ן שמפרש קרא במדבר טו, כב: וכי תשגו ולא תעשו את כל המצות האלה, וכי תשגו מיירי שיעבדו ע"ז וממילא "ולא תעשו את כל המצות" משום שכבר בטל אצלו כל מה שצוה ה' בין במ"ע בין בל"ת, שאם יש אלוה זולתו, יראתו ומצותיו וכל החיוב בהם אינו כלום, ומוסיף שאין לו [להשי"ת] חפץ כלל בכל המצות שתעשה, - למדנו שאין להקב"ה חפץ במצות שמקיים עובד ע"ז.

ובעמק הנצי"ב מפרש, כיון דמודה בעכו"ם אינו עושה כל המצות, דהא בטל אצלו גזרת מצוות ית', וה"ה כעושה מרצונו ולא כמצווה ועושה. ובהעמק דבר פ' שלח מפרש: אחרי שעובד ע"ז הרי מעשיהם לשם דבר ע"ז ולא לשם ה', ע"כ.

ולפ"ד הרמב"ן התורה רמזה להתקופה של מלכי ישראל הרשעים כגון ירבעם ששכחו רוב העם התורה והמצות לגמרי. א"כ כ"ש בדורו של אחאב שלכ"ע הי' עובד ע"ז גמור למולך ולאשרה, ולדברי הרמב"ן עבר על כל התורה כולה והוא הי' המסית ומדיח במזיד והעם הי' בשוגג.

ומדברי הרמב"ן מבואר דלא כהשיטות שירבעם לא עבד ע"ז ממש עי' מ"ש לעיל.

ומבואר מדברי הרמב"ן שבדורו של ירבעם ואחאב שכחו **רוב העם התורה והמצוות לגמרי**, וכן מבואר במדרש אגדת בראשית הנ"ל.

וחזר על זה הרמב"ן בספר הגאולה דף רסז: ועוד הסתכלנו בעבירות שמתרה אותם עליהם, והם מאוס החקים וגעול המשפטים והפר הברית, והענש שמביא עליהם השמדת הבמות והכרתת החמנים כענין שהיו בבית ראשון **עובדי** ע"ז **ועוברי כל המצות**, ועוד מתרה והשימותי את מקדשיכם ולא אריח בריח ניחוחכם, שהיה המקדש במעלתו והאש יורדת ומקבלת הקרבנות לריח ניחוח, ע"כ.

ב.

מעשי ירבעם

לעיל הבאתי מה שכתוב במ"א טז, לא: ויהי הנקל לכתו בחטאת ירבעם בן נבט ורי"א שקלות הי' לאחאב כל חטאתיו של ירבעם, ולכן כדי לתת ציור ממהותו של אחאב, יש להביא קצת ממעשיו של ירבעם.

ומצינו ענין זה בירושלמי ע"ז דף א': "כיון שמלך ירבעם על ישראל התחיל מפתה את ישראל ואמר להן, בואו ונעבוד ע"ז, ע"ז וותרנית היא (שהיא מתרת לכם מה שאסרה התורה, כדמסיים לקמיה שהיא עושה טובה וכו' והתורה אמרה וכו'). התורה אמרה ובחור אותו מכל שבטי ישראל לי לכהן, וע"ז אמרה ויעש כהנים מקצות העם, א"ר לא מן הקוצים שבעם ומפוסלת שבעם, התורה אמרה "לא ילין חלב חגי עד בוקר", וע"ז אמרה "והביאו לבקר זבחיכם", התורה אמרה ביום זבחכם יאכל וממחרת, וע"ז אמרה לשלשת ימים מעשרותיכם. התורה אמרה "לא תזבח על חמץ דם זבחי", וע"ז אמרה "וקטר מחמץ תודה" (אע"פ שיש עדיין מחמץ קטר התודה). התורה אמרה "כי תדור נדר לה' אלהיך לא תאחר לשלמו", וע"ז אמרה "וקראו נדבות השמיעו" (אינו מקפיד עליכם מתי תביאו רק קראו נדבות והשמיעו אותן ולכשתרצו תביאו). ע"כ. (ועי' תו"ש משפטים פכ"ג אות רמה).

בדברי הירושלמי מפורש שירבעם התיר להם לא רק מעט ממה שצורך הנהגה הניעה אותם לעבור עליהם, וכמו שמפרש בא"נ שהם בבחינת **שב ואל תעשה**, אלא שביטל כמה איסורי דאורייתא **בפועל**, כלומר **כפר במצות התורה**, התיר זר לעבודה והתיר נותר שהוא בכרת, ואע"ג שזה הי' בבמות, אולם כשהקריבו בשבת הרי זה הי' חילול שבת גמור ואיסור חמץ למזבח, והיסוד - שעליו נשענו דברי פיתויו, היה - שע"ז וותרנית, ובפי' יפה מראה: "וותרנית היא בענין עבודתה שאינה מעמסת עול בקרבנה בעבודת בית המקדש וכו'. דלא מיבעיא שהיא וותרנית במבוקש ליצר

הרע מהחפשיות בהיתר עריות ושאר איסורין שבעבור זה סרו רבים אחריה [וכמבואר בסנהדרין לא בקשו ישראל לעבוד ע"ז אלא להתרי להם עריות בפרהסיא], אלא אפילו בעבודתה יש קולא ונחת רוח" ע"כ.

עוד שם בירושלמי: יום שמלך ירבעם על ישראל אתו כל ישראל לגביה כו', א"ל קום עבוד ע"ז כו', דאנא דחיל מסנהדרין דידכון דלא יקטלונני, אמרו ליה אנן קטלין הון כו', ר' לוי אמר הרגום וכו' רבי לא, אמר, הורידן מגדולתן ע"כ.

ומבואר שלר' לוי היו חשודים על רציחה.

עוד שם בירושלמי: "אמר רבי אבין בר כהנא אף שבתות וימים טובים מצינו שבדה להם ירבעם מלבו, הה"ד, ויעש ירבעם חג בחדש השמיני בחמשה עשר יום לחודש כחג אשר ביהודה, מלבד כמד"א מלבד שבתות ה'", ע"כ.

ומבואר שביטל חג הסוכות בזמנו וי"מ שהוסיף חג. ומ"ש אף שבתות כתבתי במק"א לפרש, משום שעיקר כוונת ירבעם הי' להפריד לגמרי את ישראל מיהודה, לכן רצה לשנות גם את שמירת שבת כמו המינים שהביא האע"ז שמות טז, כה, עיי"ש בתו"ש ובמכתבו המפורט על הפי' המובא ברשב"ם בקרא ויהי ערב ויהי בקר, ששומרים שבת יום ואח"כ לילה. ולפמ"ש לעיל הרי התיר חילול שבת בהקריבם בבמות וע"י זרים, בכל אופן יש ללמוד מהירושלמי שהמצב בימי ירבעם הי' גרוע הרבה מאוד מהמבואר בהמפרשים הנ"ל.

וכן דעת המלבי"ם יג, כח, שירבעם פטרם מעבודת המקדש ומעול המצוות בכלל. וראה ביפה מראה שכ' לפרש באריכות טעם הפיתוי אחר ע"ז בדברים אלו שנוגעין לענין הקרבנות.

ועי' בכוזרי מ"ד פי"ג, יד, כותב שיש להבדיל ולחלק בין ירבעם בן נבט וסיעתו ואחאב וסיעתו הבדלה גדולה, כי אחאב שהי' מעובדי הבעל הם עובדי ע"ז לגמרי, וכן אמר אלי' אם ה' הוא הא' לכו אחריו ואם הבעל לכו אחריו ולא אמר כזה בסיעת ירבעם וגם אלי' לא דיבר בעבודת העגלים וכו' עיי"ש. הנה לא הי' לפניו הירושלמי הנ"ל וכן המפרשים לא הזכירו את הירושלמי וכן כמה מדרשי חז"ל שאמרו גם על ירבעם שהי עובד ע"ז ממש, אבל אחאב לכ"ע הי' עובד ע"ז גמור מפני שהוא עבד להע"ז "בעל".

ונ"ל לתרץ שיטת הכוזרי והרד"ק שלמדו זכות על ירבעם ששני עגלי זהב לא נעשו לשם ע"ז אלא לשם שמים עפי"מ דמבואר בירושלמי יבמות פט"ו וב"ר פס"ה, כב, שדרשו קרא (דהי"ב כג, כ): ולא עצר ירבעם עוד כח בימי אביהו ויגפהו ה' וימת, אמר רשב"נ את סבור לומר שירבעם ניגף, והלא לא ניגף אלא אביהו,

ולמה ניגף כו' ר"ל אמר על שחיסדן [שחשדן] ברבים שנא' ועמכם עגלי זהב אשר עשה לכם ירבעם לאלהים, רבנין אמרי על שבאת ע"ז לידו ולא ביטלה [ביערה] וכו' ע"כ.

ונראה שר"ל יסבור כמ"ש הכוזרי והרד"ק שכוונתם היתה לש"ש ולא לשם ע"ז, ורבנן ס"ל להיפך שהחטא הי' מפני שהי' ע"ז ולא ביטלה, ויש כמה מאמרי חז"ל שהולכים בשיטת רבנן, ופירושו של הכוזרי אליבא דר"ל, ויש כעין זה לענין העגל שעשו במדבר. ראה מ"ש בתו"ש כרך כא במילואים.

ואפשר לקבל מושג עד כמה הי' אלה המלכים משוקעין בחטאים, מהמבואר בגמ' סנהדרין קג: אחז התיר את הערוה, מנשה בא על אחותו, אמון בא על אמו כו' אני עושה להכעיס את בוראי, כי אתי יהויקים אמר קמאי לא ידעי לארגוזי כלום כו' א"ל רבא לרבה בר מרי מפני מה לא מנו את יהויקם [בהדי ג' מלכים דאין להם חלק לעוה"ב, רש"י - רמ"ה] [א"ל מאי עבד משום דקאמר זהב פריים נימנייה] כ"ה הגירסא באגדת התלמוד, וברמ"ה: ניקום תנא ונימנייה [אע"ג דוודאי אין לו חלק לעוה"ב מיהו תנא לא איכפל לפירסומי אלא הנך **דעברו עבירות טובא**, רמ"ה]. א"ל רבא לאו כו' אלא משום דכתיב ויתר דברי יהויקים ותועבותיו [אלמא תועבות טובא עבידי, רמ"ה] א"ל במלכים לא שמעתי, ע"כ.

ותועבות טובא שעשה יהויקים מבואר בויק"ר פי"ט, ו: ויתר דברי יהויקים וכל אשר עשה (מ"ב כד, ה). היה לבוש כלאים, משך לו ערלה, בא על אמו ועל כלתו ועל אשת אביו, היה הורג את הבעלים ומענה את נשותיהם ומכניס ממונם לטמיון ע"כ. הרי מבואר שאפילו רשע כזה שעבר בפרהסיא על ג"ע ושפכ"ד ובוודאי שלא הי' לו חלק לעוה"ב, מכל מקום לא נכנס בגדר אלה השלשה שנחשבו במשנה שאין להם חלק לעוה"ב, מפני שאלה השלשה הי' עוד גרועים ומצוינים יותר ברשעתם מכל שאר המלכים. ובירושלמי סנהדרין פ"ט ה"א: שחידשו עבירות (שלא נעשו מקודם, פי' הקצר), א"כ יש לנו מושג כמה הי' גדולים ברשעם, ובאמת מצינו באבות דר"נ פל"ו: רשב"א אומר ירבעם אחאב ומנשה בעשה ואחזיה וכל מלכי ישראל שהרשיעו אין להם חלק לעוה"ב, ולפנינו בסנהדרין קג. מבואר: רשב"א בשם ר"מ אחז ואחזיה וכל מלכי ישראל שכתוב ויעשה הרע לא חיין ולא נידונין. אולי שכן הוא דעת ר"מ, וביק"ר פל"ו ג: בר קפרא אמר אחז וכל מלכי ישראל הרשעים אין להם חלק לעוה"ב וזהו כדברי רשב"א באבדר"נ.

מכל הנ"ל יש להבין מהותו של אחאב שעלה בחטאיו על ירבעם בן נבט.

היוצא לנו מכל המאמרים הנ"ל: כפי פשוטן של דברים, הי' המלך אחאב אדם

עובד ע"ז גמור להכעיס את ה', לא הניח ע"ז שלא עבדה, יודע את רבונו ומכוון למרוד בו, מוחק את האזכרות וכותב תחתיהם שם הבעל, נושא נכרית שלא נתגיירה איזבל הארורה שהיתה בת כומרים אדוקה לע"ז בעל ואשרה, הורגים בזדון את נבות ומשפחתו, איזבל הורגת את נביאי ה' ועבדי ה' (מ"א יח, ד), ואחאב לא מנע אותה, והמה ביחד עם ת"ן נביאי הבעל ות' נביאי האשירה אוכלי שולחנה הסיתו והדיחו את עם ישראל בשעתם לעבודת הבעל והמשיכו בכל עבירות שעשה ירבעם, בקיצור עברו על כל התורה כולה. וכתוב על דלתות שומרון אחאב כפר באלקי ישראל, לפיכך אין לו חלק באלקי ישראל, ביטל קרבנות מעל המזבח ועליו אמרו באבוד רשעים רנה, ושם רשעים ירקב - ואין לו חלק לעוה"ב, ונתקיים בהם והכלבים אכלו את בשר איזבל, וילקו הכלבים את דמו של אחאב במיתתו, כמו שניבאו על זה אלי' ומיכה, ולא היתה לו קבורה אלא חיה ועוף אכלו אותו, ואחרי מותו אמר הנביא יהוא אל המלך יהושפט: "הלרשע לעזור ושונאי ה' תאהב" (דהי"ב יט, ב), וכוונתו על אחאב.

לפי כל המקורות הנ"ל מבואר דהי' הגרוע שבגרועים מכל מלכי ישראל שלפניו. ואעפי"כ מצינו לחז"ל שמנו זכויותיו: שהי' מכבד את התורה, ושהי' ותרן בממונו, והי' מהנה ת"ח מנכסיו (וכן יש מ"ד דבנבלה לא אשכחי' דפקרי, ולהלן ביארתי איך זה אפשר), וכן ביארתי להלן הטעם שלמדו עליו זכות משום שאמרו עליו חז"ל שהי' איש גבור חיל ומת מות גבורים במלחמה, וי"א שיש לו חלק לעוה"ב ויש מ"ד שעשה תשובה ולא חזר למעשיו הרעים ונרצית תשובתו. (שיטה זו צ"ע מקרא הנ"ל שנאמר אחרי מותו "הלרשע לעזור ולשונאי ה' תאהב", שנאמר אחרי שעשה תשובה, וזה צ"ע).

והנה, הטעם שהרבו חז"ל לדבר בגנותו, כתב ב"יד רמ"ה" לסנהדרין שם, משום שמצוה לגנות הרשעים כדי שלא יגדפון עוד. והחיד"א בס' "מראית עין" כותב בשם העיר וקדיש מהר"ר אלעזר נחמן פואה, ז"ל, כשם שלזכות אמרו: "שפתותיו דובבות", כן כשמספרים בגנות הרשע מצטער ובזה יש לו כפרה. וכן הובא לעיל ממדרש במדב"ר הקב"ה מתעסק לפרסם בעולם גנותן של רשעים.

עד כאן על מעשיו הרעים של אחאב וחבריו על יסוד המפורש בכתובים וחז"ל. להלן הנני להביא מאמרי חז"ל, שהשתדלו לחפש את זכויותיו של אחאב. ונראה הטעם הוא עפמ"ש ביד רמ"ה לפרש הגמ' בסנהדרין קג, ב: "תניא, ר"ש בן אלעזר אומר משום ר"מ: אחז ואחזיה (ממלכי יהודה) וכל מלכי ישראל, שכתוב בהם: ויעש הרע בעיני ה', לא חיין ולא נידונין לאפוקי הוא דלא כתיב ביה הכי, לא חיין לעוה"ב ואין נפשותיהן נידונין אלא הרי הן כרוחות שמנשבין בעולם שאין להם לא הנאה

ולא צער. ויש לפרש דלא סגיא דלא הוי להו צערא כי קיימי בהאי עלמא תתאה ובעו למיסק לעלמא דאתי מיניה ולא שבקי להו אבל צערא דגיהנם לא והכי מסתבר. "וכי תימא מה טעם אינן נידונין, לפי שנשתדלו בהצלת נפשות, ונלחמו מלחמת חובה, ונצטערו בצערן של ישראל, והיינו טעמא דלא איירי באמון ויהויקים דקים לן דהוו רשעים גמורים, משום דקים לן בגוויהו דחיו ומיתדני בגיהנם".

הרי, שחושב שלוש זכויות: השתדלו בהצלת נפשות, נלחמו מלחמת חובה, ונצטערו בצערן של ישראל, ואותם שלשה דברים קיים אחאב. ומקור דבריו במועד קטן כח, ב, ובפי' רבינו חננאל שם:

"כשמתו בניו של ר' ישמעאל נכנסו ד' זקנים לנחמו.. נענה ר' עקיבא ואמר: ביום ההוא יגדל המספד בירושלם כמספד הדדרימון בבקעת מגידו (זכריה יג, יא), ואמר רב יוסף: אלמלא תרגומיה דהאי קרא, לא הוה ידענא מאי קאמר, בעידנא ההיא יסגי מספדא בירושלם, כמספד דאחאב בר עמרי דקטל יתיה הדדרימון בר טברימון... והלא דברים קל וחומר, ומה אחאב שלא עשה אלא דבר אחד טוב, דכתיב (מ"א כב, לה): והמלך היה מעמד במרכבה נוכח ארם (ופי' רבינו חננאל: עד הערב החזיק בעצמו, שלא יאמרו גוסס הוא ויברחו ישראל ותחילת נפילה ניסה) כך, בניו של ר"י עאכו"כ.

רצה ר"ע להדגיש בזה, שזו היתה גדלותו של אחאב, שהוא היה איש גבור חיל. משך תקופת מלכות אחאב הי' כ"ב שנה, במשך כל הזמן הי' לישראל תגרות בגבול ארם ושלוש מלחמות גדולות ואחאב הצליח להכות את ארם מכה ניצחת והחזיר לישראל רוב הערים שכבשו בימי עמרי והתחייב להעמיד לרשות ישראל חוצות בדמשק. וכל ימי אחאב כפופה היתה מואב לישראל.

אחאב הי' איש מלחמה, מסור בכל לבו לעמו וארצו, ומת מות גבורים במלחמה, ומטעם זה בחרו עם ישראל את אחאב בנו של עמרי למלך בזמן שעמדו בסכנה תמידית שלא ישמידו אותם העמים שבסביבותיהם, וצריכים היו לאיש גבור חיל... יודע קרב. אע"פ שבנוגע לדת, הכתובים מעידים עליו שהי' רע לשמים מאד, כמבואר לעיל. אמנם הנביאים ושומרי התורה לא התרחקו ממנו והשתדלו להשפיע עליו, וגם הוא קודם שיצא למלחמה שאל בנביאים והם ניבאו לו שיצליח. כן הי' לו קשרים עם אלי' הנביא, וביחוד עם עובדי' הנביא, ש'הי' ירא את ה' מאוד', והי' ממונה על ביתו.

ומטעמים הנ"ל ומטעם זה מצינו בין חז"ל כאלה שהשתדלו למצוא קצת זכויות

עליו, למרות כל מעשיו הרעים המבוארים בפסוקי הנביאים ובחז"ל.

בירושלמי סנהדרין פ"י (פרק חלק) ה"ב: "דורשי רשומות אמרו: כולהם יש להם חלק לעוה"ב, מ"ט - 'לי גלעד לי מנשה'... לי גלעד - זה אחאב מלך ישראל... לי מנשה, כשמועו". ושם כלאים פ"ט, ה"ד: 'אתהלך לפני ה' בארצות החיים (תהלים קטז, ט): "ארץ שמיתיה חיין תחלה לימות המשיח... אפילו כגון ירבעם בן נבט וחבריו.

בב"ק יז, א: "תנו רבנן, 'וכבוד עשו לו במותו' - זה חזקיה מלך יהודה, שיצאו לפניו שלשים ושש אלף חלוצי כתף, דברי ר' יהודה. א"ל ר' נחמיה: והלא לפני אחאב עשו כן". ובתוס' שם: "והלא לפני אחאב עשו כן. שעשו לו הספד גדול, כדאמרינן במגילה (דף ג, א): כמספד הדדרימון בן טברימון, כדמתרגמא: כמספד אחאב בן עמרי דקטיל יתיה הדדרימון בר טברימון ובמלחמה היו, שהיו שם עם רב וכולן ספדו עליו. ואע"ג דכתיב (מלכים־א כב): 'ויעבור הרינה במחנה' ואמרינן (סנהדרין דף ל, ב): 'באבוד רשעים רנה', באבוד אחאב בן עמרי רינה - היינו לצדיקים שבדור, אבל עבדיו ואוהביו היו מספידין אותו".

בסנהדרין קב, ב: "א"ר יוחנן, מפני מה זכה אחאב למלכות כ"ב שנה? מפני שכיבד את התורה שניתנה בכ"ב אותיות, שנא' (מ"א כ, ב־ח): 'וישלח מלאכים אל אחאב מלך ישראל העירה, ויאמר לו, כה אמר בן הדד: כספך וזהבך לי הוא ונשיך ובניך הטובים לי הם... כי אם כעת מחר אשלח את עבדי אליך וחפשו את ביתך ואת בתי עבדיך, והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם ולקחו... ויאמר למלאכי בן הדד, אמרו לאדוני המלך: כל אשר שלחת אל עבדך בראשונה אעשה והדבר הזה לא אוכל לעשות', מאי 'מחמד עיניך' - לאו ספר תורה? ודלמא עבודת ככבים? לא ס"ד, דכתיב (שם, ח): 'ויאמרו אליו כל הזקנים וכל העם אל תשמע ולוא תאבה', ודלמא סבא דבהתא הוו, מי לא כתיב (ש"ב יז, ד): 'ויישר הדבר בעיני אבשלום ובעיני כל זקני ישראל', ואמר רב יוסף: סבי דבהתא? - התם לא כתיב וכל העם, הכא כתיב: 'וכל העם' דאי אפשר דלא הוו בהון צדיקי, דכתיב (מ"א יט, יח): 'והשארתי בישראל שבעת אלפים כל הברכים אשר לא כרעו לבעל'."

וברש"י שם: "כל מחמד עיניך זה ס"ת... אמר אחאב בלבו: דבר גדול זה מבקש! אין זה שלי לבדי, של זקני ישראל היא". וברד"ק שם, בשם מדרש: "כן אמר, אין שלי הדבר הזה, של זקנים הוא. מיד: 'ויקרא מלך ישראל לכל זקני הארץ', למדנו, אף שלפי הדין צריך המלך שיהיה לו ס"ת 'וקרא בו כל ימי חייו' - לא הי' לו ס"ת לאחאב, אלא שהי' שייך לזקנים. ולרש"י: "אין זה שלי לבדי". ולהלן יתבאר.

בפרקי ר' אליעזר פרק מג: "תדע לך כח הצדקה והתשובה, בא וראה מאחאב מלך ישראל, שעשה תשובה גדולה, שגזל וחמס ורצח, שנא' (מלכים א כא, יט): 'הרצחת וגם ירשת' ושלח וקרא ליהושפט מלך יהודה והיה נותן לו מלקות ארבעים בכל יום ג' פעמים ובצום ובתפלה היה משכים ומעריב לפני הקב"ה והיה עוסק בתורה כל ימיו, ולא חזר למעשיו הרעים עוד, ונרצית תשובתו, שנאמר (שם, כט): 'הראית כי נכנע אחאב מלפני'".

(ועיין רש"י חולין דף ד' ע"ב: "אחאב וסייעתו חזינן בהו דעובדי כוכבים הוו ובנבילה לא אשכחן בהו דפקרי, ואיכא למימר דיצרא דעכו"ם תקיף עלייהו", וכבר העירו האחרונים, שצריך עיון, כי מעשה זה שעשה אחאב סעודה ליהושפט כמבואר בדהי"ב יח, א, הי' תיכף להמבואר בקרא (מ"א כא, כט): הראית כי נכנע אחאב לפני, א"כ הרי עשה תשובה והאיך מביא ר' ענן וראי' מכאן, ובתפארת יעקב שם מתרץ וז"ל: רק ראיית רב ענן דמ"מ אנשי אחאב היו עובדין עמו, ואינהו לא אשכחן דעשו תשובה, הלכך שפיר דלא הוי מפליג נפשיה מיניה, והיה יושב עמו בחיבה וריעות, ולא היה חושדו בשום דבר, דאיהו לא עביד אז ע"ז ע"כ. ונראה דכוונתו ללשון שדייק לכתוב רש"י: אחאב וסיעתו חזינן בהו דעובדי ע"ז הוו כו', א"כ י"ל שפיר דעיקר הראי' מ"סיעתו" שעליהם לא מבואר שעשו תשובה, גם אינו מבואר שעשו העבירות להכעיס כמו שעשה אחאב. ואע"פ שאמרו מושל מקשיב על דבר שקר כל משרתיו רשעים, זהו רק לעיקר החטא של עובדי ע"ז אבל אין הכרח לומר שעשו כל החטאים כמו שעשה אחאב, אמנם על אחאב עצמו שמפורש בקרא שעבד ע"ז להכעיס, ומבואר בסנהדרין קב: שאחאב המשיך לעשות כל החטאים שעשה ירבעם, ועוד הי' יותר רשע ממנו, ומבואר בירושלמי ע"ז שירבעם כפר בתורה ובמצוותי' והנהיג את העם לעבור על הרבה לאוין מן התורה, כמבואר לעיל עמ' 346.

ומבואר במדרש שירבעם אחז ומנשה מלאו את כל העולם עבירות, היינו שעברו על כל התורה, ולעיל הבאתי המפרשים על הקרא (מ"א טז, לא): וילך ויעבוד את הבעל וישתחו לו, שהלך לצידון ועבד הע"ז בעל, שהיתה עובדת לו איזבל הנכרית ובנה מזבח, א"כ איך אפשר לומר עליו שהי' נזהר אז מלאכול נבילות, ובעכצ"ל כפי' הנ"ל שאינו מביא ראי' מאחאב בעצמו, שהרי אז הי' אחרי שעשה תשובה, אלא מביא ראי' מ'סיעתו', ועליהם שפיר י"ל דבנבילה לא אשכחן בהו דפקרי, ויש להוסיף מה שיש אומרים שבנוגע לאכילת כשרות אצל יהודי יש הרבה שזה אצלם דבר טבעי, ומציאות שנתאמתה גם בימינו, שיש אנשים מחללי שבת ועוברים על כל עבירות שבתורה, בכל זאת מטבחם מתנהל בכשרות, ונתגלה דבר זה בא"י

שתשעים אחוז הביעו דעתם במרשם ידוע על רצונם באכילת כשר, וביניהם הרבה שרחוקים מן הדת לגמרי, ונאמר על זה טעמים שונים, ואכמ"ל, ולכך יש לומר גם על סיעתו של אחאב שלא מצינו שאכלו נבילות בביתם, ואולי גם על אחאב בעצמו אפשר לומר כן.

ולמסקנא שדברי ר' ענן נדחו א"כ צריכים לתרץ האיך אכל יהושפט מסעודת אחאב, וי"ל כמו שתירצו מתחילה ודלמא עובדיה זבח ומה שדחו לא הוה ספיק (לא היה מספיק לבדו לשחוט לכולם), י"ל אם לא מספיק ביום אחד הי' מכין מקודם, כי עובדי' הרי הי' ממונה על ביתו במיוחד לדברים כאלה.

עוד יש לתרץ עפמ"ש החתם סופר חולין דף ג: מושל מקשיב ע"ד אמת כל משרתיו צדיקים. יש להקשות דלמא זבוח גברי דעובדי', אכול יהושפט וגברי'. וצ"ל נהי דעובדי' דהוה שני למלך אינו נגרר אחר המלך, והי' צדיק, מ"מ עבדיו נגררים אחר אחאב והי' כמותו של אחאב, כ"כ מ"ו הגאון בעל הפלאה בספרו פנים יפות ריש פ' ויגש ע"ש.

אמנם י"ל דבאמת כן הי' שזבוח גברי דעובדיה אכול יהושפט וגברי', ואין לדחות שעבדיו נגררין אחר אחאב, כי מצאנו בסדר אלי' רבה פ"ט, (מובא להלן), שהיו שם רל"ב (וי"ג ל"ב) בני מלכים יראי שמים ובוודאי שהמה הי' מאנשי עובדי' הנביא שהשפיע עליהם, והמה לא הי' נגררין אחרי אחאב רק אחרי עובדי', ועזרו לעובדי' בצרכי שחיטה ומה שלא דחו בגמ' כן, ראה מ"ש בתו"ש חי"ג דף קכט בשם הגר"א שמצינו כן הרבה פעמים שלא כל התירוצים נאמרו בגמ' והבאתי שכן מבואר בשו"ת הגאונים הרכבי סימן ר"ן ועוד מקומות).

מצינו בסנהדרין קב, ב: "אמר רבי יוחנן, מפני מה זכה עמרי למלכות? מפני שהוסיף כרך אחד בארץ ישראל, שנאמר (מל"א טז, כד): 'ויקן את ההר שמרון'"[77].

77. וראיתי בספר אחד כותב: כל אלה הבנינים שבנו המינים והאפיקורסים כו' בארץ ישראל ישרפו ויחרבו כו' קל וחומר מספר תורה שכתבו מינים ואפיקורסים וכו', וז"ל הרמב"ם: אבל מין ישראל שכתב ספר תורה שורפין אותן עם האזכרות בו כו' ולא נתקדש השם ומצוה לשורפן, כדי שלא להניח שם למינין ולא למעשיהן, ומקור דבריו בגמ' שבת קטז. ומה לעשות שלום בין איש לאשתו אמרה תורה שמי שנכתב בקדושה ימחה על המים, הללו שמטילים קנאה ואיבה ותחרות בין ישראל לאביהם שבשמים על אכו"כ. ופי' המהרש"א דהיינו שאומרים שהקב"ה החליף ישראל באומה אחרת, מפני השנאה, ומייתי ליה מדכתיב הלא משנאיך, ולא כתיב שונאיך דהיינו משנאיך, שעושין את ישראל כאילו אתה שונאן כו' ע"כ. ומ"ש שאומרים כו' כוונתו להנוצרים שעזבו דת ישראל והתנצרו. ובגיטין מה: ספר תורה שכתבה מין ישראל, בש"ס ווילנא ברש"י מין האדוק בעכו"ם כגון כומר. [ובש"ס וינה דפוס חורב נמחק נוסח הנ"ל ע"י הבקורת ובמקומו נדפס הנוסח ברש"י: מין,

בסדר אליהו רבה (פ"ט פ"י): "פעם אחת הייתי יושב בבית המדרש הגדול שבירושלים לפני חכמים. אמרתי להם: רבותיי, מה נשתנה עמרי שר צבא מלך ישראל, מכל שהיו לפניו לא הושיבו מלך בן מלך עד שבא עמרי וישבו לו שלשה מלכים על כסאו? אמרו לי: לא שמענו. אמרתי להן: רבותיי, שכרו שיתר עיר גדולה שבישראל, שהיתה בדעתו שכשם שירושלים למלכי יהודה כך שומרון למלכי ישראל, שנאמר: 'ויקן את ההר שמרון' וגו' (מ"א טז, כד)... שכרו שיתר עיר גדולה שבישראל, לפיכך ישבו לו שלשה מלכים על כסאו. אמרו על עמרי: לא היה עשיר גדול בעולם כאחאב מלך ישראל. מאתים ושלשים ושנים [בילק"ש הגירסא: ל"ב מלכים] מלכים עבדו אותו... שלח והביא בן כל אחד ואחד והושיבן בירושלים ובשמרון. אמרו: כל אותן עובדי עבודה זרה היו. וכיון שבאו בירושלים ובשמרון היו יראי שמים... שכרן שהיו יראי שמים לאמיתן, באתה להן תשובה גדולה לישראל על ידן, שנאמר: 'והנה נביא אחד נגש אל אחאב מלך ישראל וגו' ויאמר אחאב: במי? ויאמר בנערי שרי המדינות וגו' ויפקד את נערי שרי המדינות' וגו' (מ"א כ', יג־טו)".

על דברי ר' יוחנן בסנהדרין שם כותב הגרא"ז מלצר זצ"ל: והנה הכתוב אומר (מלכים־א טז, כה־כו): ויעשה עמרי הרע בעיני ה' וירע מכל אשר לפניו וגו' להכעיס את ה', א"כ יש להבין שהכרך שעמרי הוסיף בארץ לא שמרו בו מצות אלא להיפך, ובגמ' שם שכתוב על דלתות שומרון אחאב כפר בא' ישראל, אין לו חלק בא' ישראל א"כ איזה זכות הוא זה? ולמדין מזה שעיקר הדבר, שהוסיף עיר - זה הוא זכות שאי אפשר לבטלו, מפני שזה בנין הארץ שהיא מצוה גדולה, ואנו מאמינים שאלה האנשים הדרים בכרך זה ישובו מדרכם הרע, ואם לא הם, הדור הבא, והבנין קיים, כי אי אפשר לישוב ארץ ישראל בלי בנין, ומזה אנחנו למדים שאפילו מי שהוא רשע אם בונה כרך זכות היא לו וראוי לשכר בשביל פעולתו"[78].

יהודי שאינו מאמין לדברי רז"ל]. וכן עשו בכ"מ שכתוב מין. וזהו הפי' ברמב"ם להניח שם למינים ולא למעשיהם, שע"י שיקראו בס"ת שנקרא על שמם בזה יזכרו מה שהם אומרים כמ"ש במהרש"א. א"כ דווקא בס"ת שייך דבר זה, אבל מה זה שייך לבנין שלהן, ועוד סותר א"ע מ"ש בשיטת הרמב"ם שאין הגאולה רק אחרי שיעשו תשובה, וכן להשיטה שהדבר הראשון שמשיח יעשה הוא להחזיר כל ישראל בתשובה, א"כ איך אפשר לומר שמשיח ישרוף כל הבנינים, הרי יעשו תשובה א"כ למה ישרפו אותם, וכי הבנינים נאסרו, וכו', ומצינו במגילה דף ו. והיה כאלוף ביהודה ועקרון כיבוסי, אלו תיאטראות וקרקסיאות שלהן, שעתידין שרי יהודה ללמד בהם תורה ברבים. ובעיקר דבר זה החילוק בין אפיקורסין ומינין יש לי אריכות דברים ואכמ"ל. עיין בסידור "צלותא דאברהם" טשעכאנאב על ברכת המינים.

78. בנו הרב ר' צבי יהודה מלצר שליט"א, רב ור"מ ברחובות, פירסם דברי זכרון על אביו הגאון רבי

וראיתי לח"א, שהתפלא מאוד על המאמר בגמרא סנהדרין שם, איך אפשר לומר כשאדם רשע בונה עיר בשביל רשעים שזה זכות היא לו? לכן הוא מביא מסדר אלי' רבא הנ"ל ומצרף זאת לגמרא סנהדרין ונמצא שאחאב עשה מעין ישיבה בשומרון... ויש להעיר שבסדר אליהו רבה נמצאות שתי העובדות אחת אצל השני': הראשונה מדברת רק בעמרי והשני' באחאב, ועל אותה העיר שומרון אמר ר"י שהוא כתב: אחאב כופר בא' ישראל וגו'. ואם תשאל: מניין נעשו ליר"ש - ודאי היו תחת חסותו של עובדי' הנביא הממונה על ביתו, שהי' ירא ה' מאד. ומ"ש הגרא"ז מלצר זהו פשטן של דברים.

ויש ללמוד עוד לקח גדול מעובדי' הנביא שהי' הממונה על ביתו, שנ' (מ"א יח, ג): 'ועובדיהו הי' ירא את ה' מאד', ולכאורה, הרי זה פלא, איך הי' עובדיהו משמש סוכנו של אחאב בזמן שהכתוב אומר (שם טז, לג): 'ויעש אחאב את האשרה ויוסף אחאב לעשות להכעיס את ה' אלהי ישראל מכל מלכי ישראל אשר היו לפניו', ולמה לא עזב את בית אחאב והפסיק כל הקשרים אתו? ולמה לא חשש למה שיאמרו הבריות שהוא מתחבר לרשע כמוהו, והוא נושא באחריות על מעשיו

איסר זלמן, זצ"ל, זקן ראשי הישיבות בדורו, וז"ל: "אבא, זצ"ל, ראה בתקומת מדינת ישראל - יד ה' והארה עליונה של הקדוש־ברוך־הוא לבני ישראל. בשנת תש"ח בימי מלחמת העצמאות, ישב אבא בירושלים - ונפצע ברסיס של פגז. כששכב במיטה, פצוע, הרחיב דבריו על אמונתו הקדושה בהצלחת תקומתה של מדינת־ישראל. מספרים: באותו מעמד העיר פלוני, שהנה באה המדינה בידיהם של יהודים שאינם קרובים למצוות - השיב לו אבא: "אי־אפשר להביע דעות ולתת עצות לקדוש־ברוך־הוא. לא הכל מבינים אנו. הן דורות של צדיקים וקדושים ציפו לימים גדולים אלה, ולא זכו. דוקא דור זה זכה - ובידי מי? מסתמא כך רצונו של הקדוש־ברוך־הוא". אבא ז"ל תקיף היה בדעותיו. מצד אחד לא נרתע להופיע לפני דוד בן־גוריון ולהוכיחו בדבר גיוס בנות לצבא, לכך התנגד בכל לבו, ומאידך, היה בעד שיתופם של אנשי "אגודת־ישראל" בממשלה ובמוסדותיה; מצד אחד, התנגד לגיוסם של בחורי־הישיבה לשרות סדיר בצה"ל; ומאידך העריך מאוד את פעולתם של נציגי המפלגות הדתיות בכנסת ובממשלה לקבלתם של חוקי־תורה על־ידי הרשות; מצד אחד כיבד את ה"חזון־איש" כיבדו וכינהו "מרן", ומאידך מקבל היה בכבוד ובהערכה כל מי שפעל למען הקמת מדינת ישראל".

ואמרתי לתרץ ברעיון הנ"ל דיוק בברכת המזון בנוסח: ובנה ירושלים עיר הקודש במהרה בימינו בא"ה בונה ברחמיו ירושלים, ויש לדייק שמתחיל לומר ובנה ירושלים "עיר הקדש" למה לא מסיים גם בחתימה בונה ברחמיו ירושלים "עיר הקודש". והתשובה היא כמו שאנו רואים בזמנינו אנו שת"ל מתקיים קרא: בונה ירושלים ה', שמיום ליום היא הולכת ונבנית, תפלתינו שיבנה ירושלים "עיר הקדש", אבל לדאבוננו הגדול אם נסתכל בתוכן הבנינים, הרי בהרבה חסרה עדיין הקדושה, אבל זה מרחמי שמים שמכל מקום היא נבנית, ואנו תפלה ותקוה שסוף סוף תבוא הקדושה, וזה שאנחנו מסיימים בונה ברחמיו ירושלים, לע"ע הקדושה עדיין נעדרת ורק ברחמים נבנית ירושלים. על זה אנו מברכים ומתפללים יה"ר להשיב שכינתו בתוכנו בב"א.

הרעים של אחאב שהי' הגרוע ביותר בין המלכים הרשעים? ודאי עשה עובדי' מה שעשה על פי ה', אלא כיון שהי' מפורסם שהוא ירא את ה' מאוד, וודאי דנו אותו לזכות במה שהוא ממשיך לשמש בתור סוכנו, כדי לעשות טובות לאנשים יראי ה' ולהצילם מחרבו של אחאב, כמו שהציל מאה נביאים צדיקים מידה של איזבל המרשעת (שם יח, ד), ואת ארבע מאות וחמשים איש מנביאי הבעל הרגו. ולפי הכתובים אנו שומעים שאפילו על אחאב, המלך הרשע, היתה לו השפעה, שנאמר (שם כא, כט): 'ויהי דבר ה' אל אליהו וגו': הראית כי נכנע אחאב מלפני'. ולעיל מפדר"א: שקודם מותו עשה תשובה. מכאן סמך לאלה היחידים מגדולי ישראל, שהיו מקרבים את הרחוקים שהשתתפו בבנין הארץ כדי להציל מה שאפשר להציל. ראה מ"ש לעיל פרק י"ב.

במ"א יח, מ־מא: 'ויורידם אליהו (לארבע מאות וחמשים נביאי הבעל) אל נחל קישון וישחטם שם. ויאמר אליהו לאחאב: עלה אכול ושתה כי קול המון הגשם', וברד"ק שם: "כי הרג עובדי הבעל ובטל הע"ז".

בסנהדרין קב, ב: "אמר רב נחמן, אחאב שקול היה ("מחצה עוונות ומחצה זכיות מדמהדרי כולי האי: 'מי יפתה את אחאב', משמע דבקושי גדול נענש", רש"י)... מתקיף לה רב יוסף, מאן דכתיב ביה: 'רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה' אשר הסתה אתו איזבל אשתו', ותנינא: בכל יום היתה שוקלת שקלי זהב לע"ז - ואת אמרת שקול היה? אלא אחאב ותרן בממונו היה, ומתוך שההנה ת"ח מנכסיו כיפרו לו מחצה". ובצפנת פענח כאן מביא ראי' לענין אם מותר לקבל צדקה ממומר.

בסנהדרין קב: א"ל רב אשי [למנשה כשבא אליו בחלום] מאחר דחכימת כולי האי מ"ט קא פלחיתו לע"ז, - א"ל אי הות התם הות נקיטנא בשיפולי גלימא ורהטת אבתראי (היית מגבה שפת חלוקך מבין רגלך כדי שתהא קל לרוץ והיית רץ לשם מפני יצר ע"ז שהי' שולט, רש"י). אבל בוודאי שכל דינים ועונשין שבתורה שיש בע"ז לא נשתנו, וכמו דיני עריות וכדומה.

בדב"ר פ"ה, ו: "דורו של אחאב עובדי ע"ז היו, והיו יוצאין למלחמה ונוצחין, ולמה כן? שלא הי' ביניהם דילטורין (בעלי לשון הרע)".

וכעין זה על ירבעם בסדר אליהו זוטא פ"ז: "כיוצא בדבר אתה אומר: ...'ויושיעם ביד ירבעם בן יואש' (מלכים־ב יד, כז). ומה טיבו של ירבעם, והלא ירבעם עובד עבודה זרה היה? אלא שלא קיבל לשון הרע על עמוס הנביא... באותה שעה אמר הקב"ה: דור עובד עבודה זרה, ראש דור עובד עבודה זרה. הארץ אשר אמרתי

'לאברהם ליצחק וליעקב לאמר, לזרעך אתננה' (שמות לג, א), אתנה בידו של זה. ולבסוף הוא אומר (מל"ב שם, כה): 'הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת' וגו'. מיכן אמרו: מגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב. וכן במדה הזאת נוהגת בכל משפחות האדמה. בין בישראל בין באומות".

בירושלמי סנהדרין פרק חלק, ה"ב: ר' לוי עבד דרש הדין קרא אשתא ירחין לגנאי [ליחס לו כמה רשעיות]: 'רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה'' (מל"א כא, כה). אתא לגביה בליליא (נראה לו בחלום) א"ל: מה חטית לך ומה סרחית קדמיך? אית לך רישא דפסוקא ולית לך סיפיה, 'אשר היסתה אותו איזבל אשתו', עבד דרש ליה שיתא ירחין לשבח: 'רק לא היה כאחאב אשר הסתה אותו איזבל אשתו'. ואמרו בב"מ נט. כל ההולך בעצת אשתו נופל בגיהנם.

והנה, מה שדרש ר' לוי ששה חדשים לגנאי יש להבין כפשוטו, כמבואר בכל המאמרים הנ"ל, ולפי מה שכתבתי יש מזה נ"מ לדורות, כמו שיתבאר להלן, אמנם, מה שדרש לשבח, לכאורה צריך ביאור, שהרי זוהי רק נקודה אחת של זכות, הדיוק במלים 'אשר הסתה אותו איזבל אשתו', שהיא היא שגרמה לו לחטוא, והיא משלה עליו, ומה שייך לדרוש על זה ששה חדשים? אולי י"ל שדרש להסביר שאחאב הי' הטיפוס המובהק שאליהו קרא אותו 'הפוסחים על שתי הסעיפים', מתהפכים מן הקצה אל הקצה. בזמן שלא הי' בחברת איזבל המרשעת הי' איש אחר לגמרי, בביתו עובד את הבעל בפני איזבל, ובדרכו, בזמן שהיה בחברת הנביאים והצדיקים, הושפע מהם, ובסוף ימיו חזר בתשובה גמורה, כמבואר בפרקי דר"א שהבאנו למעלה (ומ"ש: "ששה ירחין", אולי י"ל שדרכו היה לדרוש בכל שבת, ואולי ששה חדשים בכל ר"ח). והדרש לשבח הוא כדי למעט ענשו בגיהינום, משום שהיה בכלל אנוס, שאשתו הסיתה אותו.

ומבואר מכאן שר' לוי דרש ששה חדשים על הטיפוס הזה של "פוסח על שתי הסעיפים", ובוודאי חיפש עוד זכויות עליו ולא מצא, רק זה, וכמו שאמרו באגדת בראשית הנ"ל שלא עשה שום מצוה, דכאן מפורש שר' לוי לא מצא לו זכות רק הסיבה שאשתו הארורה איזבל היא שהשפיעה עליו לרעה.

למדין אנו מכל הנ"ל אף שאחאב הי' המלך הרשע הגדול ביותר שהי' בין מלכי ישראל בבית הראשון וכן היו אביו ובנו, ואחאב הי' לחז"ל דוגמא של חוטא ופושע רע לשמים הרבה יותר מירבעם בן נבט (וגם רע לבריות, הריגת נבות ונביאי האמת), - בכל זאת אמרו עליהם חז"ל זכויות שונות מפני שני דברים: א. מפני שעסקו בבנין הארץ ועמרי בנה והוסיף עיר שמרון בארץ, אע"פ שמסתבר שבזמנו

היתה עיר שאנשי' לא שמרו דת ישראל, אבל סוף סוף העיר נבנתה ואח"כ בזמן שהי' מלכים צדיקים נשתנה המצב לטוב. ב. מפני שהי' איש גבור חיל, איש מלחמה מסור בכל לבו לעמו וארצו כמו שנתבאר לעיל, שבמלחמה השתדל בהצלת נפשות ונצטער בצערן של ישראל. ומטעם זה זכה שהשי"ת עשה במלחמה נסים על ידו, כמו שנתבאר לעיל פ"ב בארוכה.

עתה נעמוד בדברינו על ההבאות שכת"ר מעתיק מספר אחד וז"ל:

א. "אחאב שומר תורה ומצות במסירת נפש, כמבואר בגמ' ואך יצרא דע"ז תקיף ליה כו' באותו עון לא הי' יכול להתגבר על יצרו, לשמוע לקול הנביאים".

ב. "ברור שהי' מאמין בהשי"ת ותורתו הק' ובעבדיו הנביאים אמונה גמורה, ושמר תורה ומצות בתכלית, זולת עון ע"ז דתקיף לי' יצריה, וקראו לו כופר יען שע"ז בלבד הוא ענין של כפירה".

ג. "דורו של אחאב ומנשה שזכו הנביאים לנבואה, אף שהי' באותו הדור הטעות הנורא של ע"ז, עבור שחשבו שאין כבודו יתב"ש להשגיח בתחתונים, מ"מ הי' עדיין ביניהם מדרגות גבוהות בעבודת השי"ת, מה שלא הי' אף בזמן בית שני... היה שומר כל התורה כולה לולא אותו העון".

כל הקורא פרקים הנ"ל שבהם הובאו דברי חז"ל בגנות אחאב וירבעם ישתומם איך אפשר להעלות על הדעת לכתוב על אחאב תוארים ושבחים כאלה, נגד המפורש בנביאים ובחז"ל וראשונים הנ"ל, על סמך דברי דרוש בעלמא, וללמד זכות על הרשע לשמים להכעיס, הגדול ביותר שהי' בישראל בכל משך בית ראשון?

עיקר הרעיון שהוא מסביר שיש אפשרות לאדם שיהי' עובד ע"ז להכעיס ולגור עם נכרית אדוקה בע"ז וכו' וכו', ובאותו הזמן להיות שומר כל התורה כולה ומצות במסירות נפש, זה סתירה מיני' וביי' ואינו מציאותי כלל. והוא מסוכן מאוד ובהחלט אסור לאמרו כ"ש לפרסמו, ובפרט שרעיון פסול זה אמרוהו כת הש"ץ שר"י, אחר שהראש שלהם והרבה מהכת יצאו מכלל ישראל והשתמדו וקבלו דת אחרת, כתבו תלמידיו בספריהם שנדפסו, שמצינו כן אצל מלכי ישראל ירבעם וכו' ולשם שמים התכוונו, יסכר פי דוברי שקר, וכמה חששו חכמים להוציא מלבן של צדוקים, ובוודאי יש להתרחק מאוד מלפרסם רעיון כזה בדפוס, שאינו מרבה כבוד שמים ויר"ש.

ולכן לדעתי מצוה לפרסם הדברים כדי שבמהדורא חדשה של הספר להשמיט אלה[79] הדברים המוזרים, כי יכולים לפעמים להביא לידי מכשול כמו שאמרו

79. ויש להעיר על שגיאה גסה מעין הנ"ל שנפלה בדפוסים שלנו בגמ' סנהדרין קב, א: דהא יהוא

חכמים הזהרו בדבריכם וכו'.

ועתה אבוא לבאר שאר ההבאות והמקורות שעליהם נאמרו דברים הנ"ל:

ועוד כותב: "או אפשר לא הי' דרכו של אחאב וסייעתו לעבוד בזביחה לעכו"ם כלל, אלא שאר עניני ע"ז הי' לו בביתו".

נכנס להמציא מד"ע ולחדש ב' דברים של לימוד זכות על אחאב עובד ע"ז, שלא הי' דרכו בזביחה לעכו"ם "כלל", אלא שאר "עניני" עכו"ם ולא עבודת ע"ז, "ובביתו" לא בחוץ. והדברים תמוהים מאד, שהרי פסוק מפורש (מלכים־א טז, לב): "ויקם [אחאב] מזבח לבעל בית הבעל אשר בנה בשומרון", וסתם מזבח הוא לזבוח להקריב עליו, כמפורש במלכים־ב י, יט, שדרך עבודתו של בעל היתה בזבחיה כלשון הכתוב: 'כי זבח גדול לי לבעל', ושם, כד: 'ויבאו לעשות זבחים ועולות'. וכן כתב מפורש בעל אור החיים בספרו "חפץ ה'" בחולין דף ד': ואחאב עובד (ע"ז) בזביחה הוה כאבותיו, כדכתיב ויקטרו ויזבחו כו' ע"כ. ומבואר בירושלמי סנהדרין פ"י, ה"ב שאחאב אמר: "ולא הנחתי ע"ז בעולם שלא עבדתי אותה", וודאי כל ע"ז כדרך עבודתה. ובסנהדרין קב, ב: "אין לך כל תלם ותלם בארץ ישראל שלא העמיד עליו אחאב ע"ז והשתפוה לו" - א"כ אין מקום לדברים: "ע"ז הי' לו בביתו".

עוד כתב שם: "וא"כ באחאב שהיה בעצם אדוק בע"ז לא מטעם מנהג אבותיו, שלא היו אבותיו כן".

צדיקא רבה הוה שנאמר ויאמר ה' אל יהוא יען אשר הטיבות לעשות הישר בעיני ככל אשר בלבבי עשית לבית אחאב [שחט שבעים בנים של אחאב וכל הנשארים לבית אחאב גדוליו ומיודעיו וכוהניו עד בלתי השאיר לו שריד, ושוב אסף כל נביאי הבעל והרגם וישמד יהוא את הבעל מישראל], וכתיב ויהוא לא שמר ללכת בתורת ה' אלקי ישראל בכל לבבו לא סר מעל חטאת ירבעם אשר החטיא את ישראל וכו', ותמוה הדבר איך קורא לו "צדיקא רבה" אם לא סר מחטאת ירבעם, ואפילו אי נימא כשיטת ר"ל הנ"ל ששני עגלי הזהב לא הי' עליהם שם ע"ז מ"מ הרי גרמו לחטאים א"כ למה לא ביערם, ואיך קורא לו "צדיקא רבה".

אמנם יש כאן טעות גדולה ושגיאת הדפוס כמ"ש בד"ס שהמלים הללו "צדיקה רבה הוה" ליתא בכת"י ובכמה כת"י לא באגה"ת ולא בילקוט, **וכן ליתא בכל הדפוסים הישנים**, והוסיפוהו בדפוס אמ"ד מן הע"י אבל בע"י הראשון הנוסח [ואף הוא] צדיקא, מהמלה "הוא" נעשה "יהוא", ובמנוה"מ העתיק: ואף אחיה השילוני צדיקא רבה הוה וטעה וחתם שנא', ונראה שנתערבו בע"י שתי נוסחאות ע"כ. בכל אופן הג' מילים "צדיקא רבה הוה" שייכים לשורה הקודמת: ואף אחיה השילוני, ונשתרבבו לשורה שניה, דהא יהוא צדיקא רבה הוה, ומצוה לתקן.

וראיתי בספר אחד על מס' סנהדרין כותב על זה: התאחדות שני ההיפוכים צדיקא רבה ולא סר מכל חטאת ירבעם אשר החטיא את ישראל, נבין, כאשר נתבונן להכיר את התקופה ההיא וכו' ומאריך בדברים, והדברים צריכים תיקון, כי יש כאן פשוט טעות הדפוס כמו שנתבאר.

זה נכון, שאחאב הי' אדוק בע"ז לא רק מטעם מנהג אבותיו, כמו שנתבאר לעיל, שהי' יודע את רבונו ומתכוון למרוד בו, אבל אין זה נכון מ"ש "שלא הי' אבותיו כן", שהרי מקרא מפורש (מלכים־א טז, כה־כו): 'ויעשה עמרי הרע בעיני ה' וירע מכל אשר לפניו. וילך בכל דרך ירבעם בן נבט ובחטאותיו אשר החטיא את ישראל, להכעיס את ה' אלקי ישראל בהבליהם' ושם, ל: 'ויעש אחאב בן עמרי הרע בעיני ה' מכל אשר לפניו'. זאת אומרת, שעלה ברשעתו על אביו ועל ירבעם, והלשון "שלא הי' אבותיו כן" נראה כאילו אבותיו לא היו עובדים ע"ז - וז"א.

ועוד נאמר שם בספר הנ"ל: "שהי' באותו הדור הטעות הנורא עבור שחשבו שאין כבודו ית' שמו להשגיח בתחתונים" - לימוד זכות זה, שהי' באותו הדור הטעות כו', תמוה שהרי מפורש בכתוב (מ"א טז, לג) שעשה להכעיס ובמ"ב (כג, יט) כתוב אשר עשו מלכי ישראל להכעיס, ו"טעות" אינה "להכעיס", ובמהרש"א מובא לעיל שידע את רבונו והתכוין למרוד בו, וזה לא שייך בטעות. ועוד הרי מפורש במקרא שהעבודה זרה לו ושל העם תחת ממשלתו הי' הבעל, שאשתו המרשעת איזבל הארורה בת אתבעל מלך צידונים, והוא: 'אלהי צידונים' (מל"א יא, ה), לא נתגיירה והביאה אתה 'נביאי הבעל ארבע מאות וחמשים ונביאי האשרה ארבע מאות אוכלי שולחן איזבל' (מל"א יח, יט) והם הי' אלה שהסיתו לעבוד את עבודת הבעל בישראל. - ראה ברלב"ג שם שהאריך לבאר מהותה של עבודה זרה זו.

ובירושלמי ע"ז פ"ג ה"ו: הבעל (ע"ז של בעל) ראש גויה היה (ראש זכרות של אדם), ועי' שם שבת פ"ט ה"א.

והכוזרי מביא ראי' ברורה מקרא מפורש (מ"א יח, כא) שאמר אלי': אם ד' לכו אחריו וכו' ואם הבעל לכו אחריו. הרי מפורש שהי' עובד ע"ז בלי טעות. וכותב שם שעל ירבעם יש לימוד זכות, ועל אחאב שעבד לבעל אין לימוד זכות כי הי' עובד ע"ז גמור.

ועי' מ"ש הרמב"ם (הל' עבודה זרה פ"ב, ה"א): "אע"פ שהעובד יודע שה' הוא האלקים, והוא עובד הנברא הזה על דרך שעבד אנוש ואנשי דורו תחילה, הרי זה עובד ע"ז" (עי' במפרשים שם).

ויש בקרא מפורש בעניין זה על דרכי ע"ז של אחאב, שמכחיש את הפירוש הנ"ל, והוא, במל"א כא, כה־כו: 'רק לא הי' כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה'... ויתעב מאוד ללכת אחרי הגלולים ככל אשר עשו האמורי' וגו'. וברד"ק שם: "רק לא הי' כאחאב - כי ירבעם והבאים אחריו, אע"פ שעבדו העגלים, כוונתם לשמים, אבל אחאב עבד הבעל והאשרה כשאר הע"ג לפיכך אמר: 'ויתעב מאוד וגו' ככל אשר

עשו האמורי'". הרי מדגיש הפסוק, שעבודת ע"ז של אחאב היתה ממש באופן מתועב מאוד כשאר עובדי ע"ז. ולא כפי' הנ"ל.

ולכן איזבל בת צור השתמשה בפולחן אשרה, ואחאב גם הוא עבד לשניהם, וזה שהדגיש הפסוק: 'ויתעב מאוד' וגו'. א"כ מפורש שא"א לומר הסבה הנ"ל שהכתוב מכחישם, וכבר כתבתי לעיל בשם החיד"א, שזכות לרשע כשמגנים אותו.

עוד כותב שם וזה לשונו: "בסנהדרין ק"ב שהי' לו [לאחאב] מס"נ נפלאה עבור התוה"ק שרצה ליתן למלך ארם כל כספו וזהבו ונשיו ובניו הטובים שלא יבוא למלחמה, כ"כ הי' מתיירא מאותה המלחמה, ואעפי"כ את הס"ת לא רצה למסור, ועבור הס"ת הלך למלחמה זו והפקיר חייו וכל אשר לו הכל עבור הס"ת. והרבה **גדולי זמנינו** יוכלו ללמוד מוסר מאחאב ללחום עבור התוה"ק במס"נ כ"כ להפקיר עצמו וכל אשר לו עבור התוה"ק".

מ"ש בסוף דבריו יש לדייק כן מלשון המהרש"א אמנם לקמן הבאתי שהרמב"ם לית לי' כן, וכדברי הרמב"ם מפורש במדרש שה"ש זוטא, "שאחאב לא עשה מצוה ולא כלום", ולתרץ שיטתם צ"ל דס"ל דפשטא דקרא הוא, כמ"ש הרד"ק דלא הי' כאן שום מסירת נפש עבור התוה"ק, כמו שיתבאר להלן, ואפילו לשיטתו, יש חשש איסור דאורייתא לומר לאנשים (ובפרט לגדולי זמנינו) ללמוד דרכי הנהגה מעובד ע"ז, כמבואר ברמב"ם הל' ע"ז (פ"י ה"ד) וז"ל: "וכן אסור לספר בשבחן (של עובדי ע"ז), ואפי' לומר: כמה נאה גוי זה בצורתו! ק"ו שיספר בשבח מעשיו, או שיחבב דבר מדבריהם, שנאמר: 'ולא תחנם' - לא יהי' להם חן בעיניך, מפני שגורם להדבק עמו וללמוד ממעשיו הרעים". ובתוס' ע"ז כ, א, ד"ה דאמר קרא, כתבו דלענין איסור שלא לתת להם חן, "אין שום טעם לחלק בין שאר אומות לז' עממים".

וז"ל ספר החינוך סימן תכו: "לא תחנם, שלא נחמול על עובד ע"ז ולא יישר בעינינו דבר מהם. כלומר, שנרחיק ממחשבתנו ולא יעלה על פינו שיהי' במי שהוא עובד עבודה זרה דבר תועלת, ולא יהי מעלה חן בעיניו בשום ענין... ועל זה נאמר: 'ולא תחנם'... ועובר על זה ושיבח עובדי ע"ז ומעשיהם... עבר על לאו זה... אבל ענשו גדול מאד כי הוא סיבה לתקלה מרובה שאין לה תשלומין, כי הדברים ירדו לפעמים בחדרי בטן השומעים וכל יודע דעת יבין זה".

ונ"ל פשוט, שדין זה נוהג גם בישראל עובד ע"ז כאחאב, ולפי הטעם כ' הרמב"ם: "מפני שגורם להדבק עמו וללמוד ממעשיו הרעים" - כ"ש שיש חשש גבי מומר על ידי שמשבח מעשיו הטובים ואומר שילמדו ממנו, כלשון החינוך: "כי הוא סיבה

לתקלה מרובה", שאחרים ילמדו גם ממעשיו הרעים. כמ"ש הרמב"ם, ועל זה דרשו: 'לא תחנם'.

ועל יעלה על דעתך לומר, שזה נאמר רק באדם חי ולא בכה"ג, לכתוב שבחים על איש שמוזכר בנ"ך שהי' עובד ע"ז - אין הדבר כן. אדרבא, אדם שמוזכר בנ"ך שהי' עובד ע"ז מג"ע ושפ"ד, ובכל זאת משבחים אותו במעשיו הטובים הרי זה יותר גרוע מאשר משבחים סתם גוי עובד ע"ז, שהרי הטעם שכ' הרמב"ם והחינוך שלא ילמדו ממעשיו שייך בוודאי עוד ביתר שאת אצל ישראל מומר, דילמא מימשכו בתרייהו, אם ישבחו דרכיו ומעשיו, ועל כן בודאי שאסור לשבח אישיות כדוגמת אחאב.

ומה שמבואר בגמ' שאחאב כיבד את התורה ולא הזכירו כלל שעשה דבר גדול כזה ממש למסור נפשו על כבוד התורה וזה הרבה יותר מסתם "כיבד את התורה" כי סתם כיבוד התורה יש לו ג' פירושים כפי ששנינו באבות פ"ד: "כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות", ופי' הרע"ב: "הדורש החסרות והיתרות שבתורה ומראה טעם על כל קוץ וקוץ לומר שאין בו דבר לבטלה אין לך כבוד גדול מזה" (ויש להביא ראי' לפי' זה ממשנה סוטה מט, א: "משמת ר"ע בטל כבוד התורה" ופירש"י: "שהי' נותן לבו לדרוש כל קוץ וקוץ" וכו'), "א"נ המכבד ספר תורה ומכבד לומדי תורה והעוסקים בה, כל אלו בכלל מכבד את התורה הן". ומכבד ספר התורה, מעיר בתפארת ישראל: "היינו להושיבן במקום נכבד, ולקום בפניהן, ולכרכה במטפחת יפה". ויש להביא ראי' לפירוש זה מגמ' חולין צב, ב: "ואחת (משלשים מצות שקבלו עליהם בני נח) שמכבדין את התורה", והיינו כנ"ל. וכאן, אצל אחאב, לפי ביאורו שם, שהי' כאן מסירת נפש נפלאה, למה קפחו חז"ל שכרו ולא הזכירו מפורש שמסר נפשו על כבוד התורה, אלא "שכיבד את התורה", שאפילו סתם בן נח עושה כן, וכמ"ש רש"י במלכים־א כ, ו: "אע"פ שהיו עובדין ע"ז היו מכבדין את התורה" ותו לא.

והרמב"ם במאמר קדוש השם, פרק ג כותב: "כבר באר הספר, שאחאב בן־עמרי הכופר באל ועובד עבודה זרה שהעיד ה' עליו: 'רק לא היה כאחאב' (מל"א כא, כה) - כשצם שתי שעות וחצי, לפי שאמרו חכמינו, זכרונם לברכה, בטלה גזירה מעליו, כמו שנאמר (שם, כט): 'ויהי דבר ה' אל אליהו התשבי לאמר: הראית כי נכנע אחאב מלפני? יען כי נכנע מפני לא אביא הרעה בימיו, בימי בנו אביא הרעה על ביתו' - ולא קיפח הקב"ה שכר תעניתו". והרמב"ם מונה שם: עגלון מלך מואב, נבוכדנצר הרשע, עשו הרשע, שקבלו שכר על שעשו איזה פעולה טובה משום ש"אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה", הרי שלא מצא הרמב"ם לאחאב זכות של "מסירות נפש"

עבור התורה, כי אם זכות הרבה יותר קטנה, א"כ איך א"ל שהוא מסר נפשו ממש בשביל התורה וחז"ל הקטינו פעולתו וכינו זאת "שכיבד את התורה" ולא יותר. אלא וודאי הפירוש הוא כמו שאכתוב להלן.

ומצינו כן אפילו לאשתו המרשעת איזבל, ובמדרש מובא ברש"י וברד"ק (מלכים־ב ט, לה). שנתקיימה בה הקללה של אליהו, שהכלבים יאכלו את בשרה ולא נשאר ממנה 'כי אם הגלגלת והרגלים וכפות הידים', משום "שהיתה מרקדת לפני חתנים וכלות בידיה וברגליה ומכשכשת בראשה". הרי, שאפילו למרשעת כמותה שלמו שכר מצוה שעשתה. ואיך אפשר לומר שאחאב הלך למלחמה במסירת נפש רק בשביל התורה בעוד שחכמינו ז"ל לא הזכירו זאת. וכן הרמב"ם שלא הזכיר רק זכות של תענית שתי שעות וחצי, ס"ל כמבואר במדרש שה"ש זוטא (מובא לעיל) שאחאב "לא עשה מצוה ולא כלום", רק תענית של סעודה אחת.

ונראה שהמדרש והרמב"ם מפרשים פשטא דקרא כמו שכתב הרד"ק וביתר ביאור בכלי יקר, כי בבמה שאמר אחאב: 'לך אני וכל אשר לי', לא התכוון שיקח בן הדד את נשיו ובניו, אלא כוונתו היתה בביטוי זה שיהא הכל תחת ממשלתו, להטיל מס ועבודה, ואח"כ הוסיף בן־הדד לדרוש: לי תתן, ולא שיהי' רק תחת ממשלתו. עוד הוסיף: 'ואת בתי עבדיך', מה שלא הזכיר מקודם, והוסיף עוד: 'והי' כל מחמד עיניך ישימו בידם', והוא השיב לו: 'כל אשר שלחת אל עבדך בראשונה אעשה, לך אני' וגו', היינו הכל תחת ממשלתך ולא יותר, וכן אמר לו שאינו יכול למסור רכוש עבדיו. א"כ לא הי' מדובר כלל באופן מיוחד על ס"ת ולא בשביל זה הלך להלחם. ובמדרש (מובא ברש"י ורד"ק): "כיון ששמע מלך ישראל כן (שרוצה התורה), אמר: אין שלי הדבר הזה (ברש"י: "אין זה שלי לבדי, של זקני ישראל היא"), של זקנים הוא. מיד ויקרא מלך ישראל לכל זקני הארץ" וגו'. דורש מה שקרא את הזקנים, מפני שדרש ממנו דבר השייך לזקנים. ובכלי יקר מבאר: "אולי רצה לעקור כל ס"ת מישראל ומבתיהם, וז"ש: 'וחפשו את ביתך ואת בתי עבדיך, והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם ולקחו' ולא ישאירו כלל אפילו ס"ת אחד, ולזאת אמרו כולם כי זו רעה גדולה". מכאן, שלמעשה לא הי' אחאב מוכן כלל למסור למלך ארם נשיו ובניו, אלא התכוון כדבריו שמקבל עליו עול מלכותו וממשלתו. ונ"ל, שר"י דורש מלישנא דקרא, שאחאב אמר: 'כי שלח אלי לנשי ולבני ולכספי ולזהבי ולא מנעתי ממנו' - ולא הזכיר גם מחמד עיניו.

וכן נראה ממה שאמרו בסנהדרין קב, ב: "ודלמא ע"ז?" כלומר, מה שבן־הדד אמר ע"י שלוחיו: 'והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם ולקחו', היתה כוונתו לע"ז שלו, משום שבן־הדד וודאי ידע שאחאב עובד ע"ז? ועל זה תירצו: לא ס"ד, דכתיב:

'ויאמרו אליו כל הזקנים וכל העם אל תשמע ולא תאבה'... כתיב: 'וכל העם' דאי אפשר דלא הוו בהון צדיקי (ואי עכו"ם מי הוו אמרו ליה הכי, רש"י), א"כ מדברי אחאב עצמו אין לנו שום ראי' שכוון לס"ת ואפשר שהיתה כוונתו לע"ז שלו, אלא עיקר הראי' מדברי הזקנים, אך לכאורה קשה להבין את התירוץ, הרי הזקנים אמרו לו סתם: 'אל תשמע ולא תאבה' ופשטות הדברים קאי על זה שרצה שיתן לו נשיו ובניו וזהבו וכספו - על כך לא הסכימו. וגם אחאב עצמו לא הסכים על כך רק שיהי' תחת ממשלתו ולא לתת לו. ומכאן יש להבין, גם מה שביקש ממנו: 'וחפשו את ביתך ובתי עבדיך והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם ולקחו', אבל הזקנים לא דיברו במיוחד על 'כל מחמד עיניך', וצ"ל, שאלמלי הי' הכוונה ב'מחמד עיניך' לע"ז, ודאי היו הזקנים אומרים לו שיסכים על כך, א"כ הי' צריך לומר: 'כל אשר שלחת אל עבדיך בראשונה (היינו, 'לי הם', ולא: לי תתן) אעשה, והדבר הזה לא אוכל לעשות', אבל הי' מוסיף שמוכן לתת מחמד עיניו, היינו ע"ז שלו, והיתה הוכחה מכאן שמחמד עיניו היינו ספר תורה, ומכיוון שלא אמר דבר זה שמחמד עיניו יתן לו, מבואר שגם ס"ת לא הי' מוכן לתת לו, וזהו: כבוד התורה, אבל לא מבואר כלל מתוך הכתובים שבשביל זה הלך למלחמה, כי למלחמה הלך משום שלא רצה לתת לו, ממש, נשיו ובניו זהבו וכספו, וס"ת לא הי' יכול לתת משום ששייכת לכלל ישראל והם היו מתנגדים לכך.

ומ"ש הכלי יקר: אולי רצה לעקור כל ספר תורה וכו', אפשר שבימי אחאב לא הי' להם רק ס"ת אחת (עי' בנוב"י יו"ד ח"א סימן עא: "והנה לא הי' להם אז לישראל בימי משה רק ס"ת אחת", ודבריו צ"ע, שהרי מבואר שמשה כ' ס"ת לכל שבט. וצ"ל טעמו, שזה רק שיטה אחת במדרש), שאע"פ שהי' מלך וחייב לכתוב לו ס"ת, אבל כיון שהי' עובד ע"ז הרי לא הי' לו ס"ת. ועוד, הרי מבואר במדרש (שהבאנו לעיל עמוד רצה) שהי' קודר אזכרות וכותב שם הבעל תחתיהם, א"כ 'כל מחמד עיניך' היא התורה היחידה שהיתה להם, ובזה הי' עוקר כל התורה.

אבל מ"מ מצא לו ר"י קצת זכות, כיון שידע שהס"ת שייכת לזקנים ובשבילם זה שוה יותר מכל חללא דעלמא ובפרט שאין להם אלא אחת, ובמס' סופרים: ג' ספרים... מצאו בעזרה, מוכח שלא הי' להם הרבה ס"ת, ואפשר שהכוונה לס"ת בכתב אשורי. ראה מ"ש בתו"ש חלק כב במילואים, אע"פ שאצלו אין זו חשיבות כל כך, בכל זאת נהג כבוד והסכים לדבריהם.

ולכן דייק ר' יוחנן למצוא רמז זכות עליו, שמצינו פעם אחת "שכיבד את התורה".

ול"נ לפרש, שהדרש של ר' יוחנן 'מחמד עיניך' על ספר תורה הוא על יסוד הדרש, שמשה רבינו כתב שנים עשר ספרי תורה קודם מותו (ראה תו"ש חי"ט במילואים סימן לג) ונתן ס"ת לכל שבט, וזה הי' דבר יקר מאוד לכל שבט, כמ"ש המפרשים על הפסוק (מלכים־ב כב, ח): 'ספר התורה מצאתי בבית ה'', ושהכוונה לספר תורה שכתב משה (וראה ברד"ק שם. הרי"א שם כב, א, אריכות דברים בענין זה). וזה היה דבר ידוע ומפורסם לכל האומות, ולזה נתכוון בן־הדד במה שאמר: 'והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם ולקחו', ואפילו בשביל זה בלבד הי' העם מוכן לצאת למלחמה, כי דבר זה הי' מתקבל ככניעה גמורה בהחלט, כי הס"ת של משה היה הסמל הקדוש והיקר ביותר של השבט כולו.

וכן מצינו להדיא בתו"כ בחוקותי, פ"ב, י: לא מאסתים ולא געלתים לכלותם, וכי מה נשתייר להם שלא נגעלו ולא נמאסו, והלא כל מתנות טובות שנתנו להם נטלו מהם, ואילולא ספר התורה שנשתייר להם לא היו משונים מאומות העולם כלום ע"כ. מדברי התו"כ מפורש שעצם הספר תורה היתה המתנה הטובה והגדולה ביותר שהי' לעם יהודי מול אומות העולם וזהו שרצו לקחת מהם. ולכן מסרו נפשם על זה. וכן מצינו בפדר"א מובא בליק"ט בראשית רמז ע"ז: כשראה חזקי' שלוחי מלך בבל נתגאה בלבו למעלה ופתח הארון והראה להם את הלוחות, אמר להם בו אנו עושים מלחמה ונוצחים. ע"כ. והדבר הי' מפורסם אצל או"ה שהארון ה' הי' הולך לפניהם במלחמה ונוצחים, ולזה כוון ארם ולכן העם ואחאב לא הסכימו בשו"א על זה.

ולכן לא אמרו בגמ' שהיתה בזה מסירות נפש מצדו של אחאב, כי הדבר לא הי' בידו, ואפילו אם הוא מצידו הי' מוכן לוותר על כך, משום שהי' רחוק מתורה, - בכל זאת קיים כבוד התורה, לעשות רצון 'הזקנים וכל העם'.

ויש ללמוד ממשנה מפורשת שחז"ל רצו שאלה המלכים הרשעים ישארו לדראון עולם, דשנינו בפרק אבות (פ"ה מי"ט): "משה זכה וזיכה את הרבים וכו' ירבעם חטא והחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה". ובתוספתא סנהדרין פי"ג, ה: וכל מי שחטא והחטיא את הרבים כגון ירבעם אחאב ושנתנו חיתיתם בארץ החיים ושפשטו ידיהם בזבול, גיהנם נגעלת בפניהם ונדונין בה לדורי דורות. ומפרש הרמב"ם, "וכל מי שיטעה בני אדם יענשהו השי"ת כשימנעהו מן התשובה". ובתוס' יו"ט כתב: "כענין שנאמר בפרעה ויחזק ה' את לב פרעה". ובפ"ח משמונה פרקים כתב שיש חטא שראוי להענש עליו עכ"פ ולפיכך ימנעהו השי"ת מהתשובה כדי שיבוא עליו עונשו הראוי לו וכן כ' בחבורו (פ"ו מהל'

תשובה), הטעם למניעת התשובה ממנו, מבואר במס' יומא (פ"ז) שלא יהי' הוא בג"ע ותלמידיו בגיהנום, וי"מ "אין מספיקין בידו", כלומר תלמידיו שבגיהנום מונעין ומעכבין את תשובתו מלהתקבל, וזהו העונש הגדול והחמור המגיע לחוטא ומחטיא. ובר"ה יז. שחטא והחטיא את הרבים כגון ירבעם בן נבט וחבריו יורדים לגיהנום ונידונין בה לדורי דורות שנאמר (ישעי' סו): ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים וגו' שנאמר 'וצורם לבלות שאול', גיהנם כלה והם אינם כלים וכו' לפי שפשטו ידיהם בזבול (שהחריבו ביהמ"ק בעונם). והמהרש"א: דאינם כלים לחרפות עולם וכדכתיב ונראה בשמחתכם והם יבושו, ואע"פ שירבעם בכלל מומרים לעכו"ם מ"מ חשוב בתרתי דחטא והחטיא את הרבים.

ולפי לשון הגמ' "לדורי דורות", ולפמ"ש המהרש"א: דאינם כלים לחרפת עולם, הרי גילו לנו חז"ל מפסוקי הנביאים שרצון השי"ת הי' שירבעם בן נבט וחבריו אחאב ומנשה, נידונין לדורי דורות, היינו שלעולם יהיו לחרפת עולם, בתור החוטאים ומחטיאים הגרועים שבישראל, שגרמו ע"י מעשיהם לחורבן ביהמ"ק, א"כ בוודאי שאין לנו רשות להצדיק את אחאב ולעטרו בתוארים כאלה שמתאימים לצדיקים, נגד שיטת חז"ל. וצ"ל דמ"ד הנ"ל ס"ל כמ"ד דלא עשה תשובה, שהרי אמרו בגמ' קידושין מ. אפילו רשע גמור כל ימיו ועשה תשובה באחרונה אין מזכירין לו רשעו כו' עיי"ש.

אמנם יש לנו ללמוד כמה דברים חשובים מאחאב, שהורו לנו הראשונים וכדרך שכותב הרמב"ם (במאמר קידה"ש לעיל דף שטו) וז"ל: "כבר באר הספר, שאחאב בן עמרי הכופר בא־ל ועובד עבודה זרה **שהעיד ה' עליו רק לא היה כאחאב** (מל"א כא, כה) - כשצם שתי שעות וחצי, לפי שאמרו חז"ל בטלה גזרה מעליו, כמו שנאמר שם (שם כט): ויהי דבר ה' אל אלי' התשבי, לאמר, הראית כי נכנע אחאב מלפני, יען כי נכנע מפני לא אביא הרעה בימיו, בימי בנו אביא הרעה אל ביתו, - ולא קפח הקב"ה שכר תעניתו וכן ... עגלון מלך מואב, ונבוכדנצר הרשע, ועשו הרשע, קבלו שכר על איזה דבר טוב שעשו משום שאין הקב"ה מקפח שכר כל ברי', והרמב"ם דוחה מי שאומר שאם אדם נאנס באונס השמד ועושה מצות בסתר, אינו מקבל שכר על המצוה, והיא כעבירה ודוחה שזה שגגה לומר כן, כי דבר זה אפשר ללמד מאחאב שגם מצות החוטא גוררת שכר מן השמים, אולם גדולי זמנינו לא צריכים ללמוד יר"ש ומסירת נפש, דוקא מאחאב, אלא למדו זאת מאבותיהם ורבותיהם.

הרמ"ה, מובא לעיל, אומר על מלכים רשעים שאינן נידונין לפי שנשתדלו בהצלת

נפשות, ונלחמו מלחמת חובה, ונצטערו בצערן של ישראל. ובגמ' מוע"ק כח: מבואר כן על אחאב ולפ"ז יש ללמוד זכות בכל הזמנים על כל אלה שעושין כן. עוד יש ללמוד מאחאב וירבעם שהיו חוטאים ומחטיאים, ולמ"ד שתשובתו של אחאב נתקבלה ראי' להמפרש אין מספיקין, היינו אין מסייעין בידו לעשות תשובה. אבל אם עשה תשובה מקבלין.

עתה אבוא לדברי השואל שהובאו בראש המאמר. מכל הנ"ל ימצא תשובה ברורה על מה שיעץ לי להשמיט מ"ש בענין אחאב, לפי מה שנתבאר לעיל, יראה ממ"ש שלפענ"ד הדברים שהעתיק לי במכתבו, הם דברים שאסור לשומען ויש למוחקן כי מה שנוגע לעניני ע"ז יש פגם אפילו במחשבה ואפשר שזה פליטת הקולמוס, אבל כבר אמרו חכמים הזהרו בדבריכם שמא וכו'. ולכן מצאתי חובה לנפשי לברר קצת הדברים ועוד דבר, מה שהעתיק לי המשפט "**שהרבה גדולי זמנינו יוכלו ללמוד מוסר מאחאב**" וכו', כבר אמרו חז"ל שיש עונש להשומע זילותא דרבנן ושותק. והנה להטיף מוסר ברבים ולפגוע בכבודם של הרבה גדולי זמנינו שילמדו יראת שמים לא מאבותיהם ורבותיהם צדיקי הדור אלא מאדם שעבד ע"ז להכעיס מסית ומדיח ועובר על כל התורה כולה, זה עלבון נורא, לא נשמע כמוהו, וכבר נתבאר לעיל שיש בדברים אלו חשש איסור דאורייתא של לא תחנם, ומה שלא השיבו על דבריו, משום שהמה בכלל הנעלבים ואינם עולבים.

אמנם נכון, שגדולה היא המדה של לימוד זכות על חייבים, ואומרים על החי' הרי"מ שחיבר ספר "הזכות" משום שמדתו היתה למצוא בכל מקום צד של זכות ואפילו על רשעים גדולים כגון אחאב, ובוודאי שעאכו"כ שהי' מוצא זכויות על רשעים קטנים שבימינו שאינם בבחינת אחאב ואינם עובדים ע"ז ולא גרים עם נכריות ואינם חשודים על שפיכת דמים וכו' וכו', אבל לכתוב שבחים ותוארים על אחאב דברים שלא היו מעולם, ובהעלם אחד לגדף ולחרף אנשים שאין בהם מקצת מן הקצת מן החטאים של אחאב, ובפרט להרשיע כלל ישראל של צדיקים וישרים, על זה אמר שלמה: מצדיק רשע ומרשיע צדיק וגו' (משלי יז, טו).

וע"ד שאלתו מזה שרש"י פירש שאלי' הנביא חלק כבוד למלך אחאב א"כ בוודאי לא הי' רשע, א"כ איך מותר לומר עליו דברי גנאי.

הנה הרלב"ג במ"א כב, בהתועלת כתב כן שאז לא הי' רשע וז"ל: להודיע שראוי לכל אדם לחלוק כבוד למלכות הלא תראה כי אלי' עם עוצם מעלתו בנבואה שנס מתניו לרוץ לפני אחאב כו' ואמנם חלק לו כבוד עתה לא קודם זה, כי ידמה שגם הוא סר אז מאחרי הבעלים והאמין בשי"ת ולזה הסכים לאלי' בהריגת נביאי הבעל,

אך קודם זה שהי' בתכלית הרוע לא חלק לו כבוד, וכן לא חלק לו כבוד כשחטא בדבר נבות, עכ"ל.

ומבואר בדברי הרלב"ג כי ידמה שגם הוא סר אז מאחרי הבעלים ולכן חלק לו כבוד. כלומר שרק אז שב מאחרי הבעלים אבל לא קודם זה, וכן אח"כ שוב חזר לקלקולו, ודברי גנות שנאמרו עליו היינו בזמן רשעותו. והרד"ק כאן כתב ולמדו רבותינו ז"ל מזה ואמרו לעולם תהא אימת מלכות עליך שהרי אלי' שנס מתניו ורץ לפני אחאב. וכוונתו לגמ' זבחים קב. ראה מ"ש בתו"ש שמות פי"א אות מו. ומבואר שם שפליגי בזה ר"י ור"ל אם יש דין כיבוד למלך רשע, ולמסקנא ס"ל ר"ל שאם רשע הוא אין צריך לכבדו, ולשיטתו פי' הרלב"ג כי ידמה שאז הי' בזמן שעשה תשובה, ולר"י אפילו רשע הוא צריך לכבדו, ומדברי המכילתא ראי' לר' יוחנן וז"ל המכילתא שמות יב, לא: וכן הקב"ה אמר לו (למשה) חלוק כבוד למלכות (לפרעה) וכן אלי' חלק כבוד למלכות שנאמר (מלכים־א יט, מו): וישנס מתניו וירץ לפני אחאב, וכן חנניה מישאל ועזריה חלקו כבוד למלכות (נבוכדנצר). ומבואר מהמכילתא שיש דין של כבוד מלכות אפילו לרשע כמו פרעה שחרף וגדף, ואמר מי ה' אשר אשמע בקולו, ראה מ"ש שם בתו"ש פ"ה אות ט בביאור, וכן נבוכנצר.

ובמכילתא ו, יג: ויצום אל בני ישראל צום לחלוק כבוד למלכות וכן דרשו שם יא: וירדו כל עבדיך שמשה חלק כבוד למלכות אף בזמן שחירף וגידף. ולכאורה קשה מהמכילתא לר"ל שס"ל גבי פרעה רשע והעיז פניך פנים, ויש לתרץ עפמ"ש הפענח רזא שם, דמשה בעצמו לא נתחייב לחלוק כבוד למלכות עיי"ש, ומ"מ בקרא וירדו כל עבדיך קאמר להורות מכאן, לעולם תהא אימת מלכות עליך, ולא לדידיה, ולפ"ז בין לר"י בין לר"ל יש דין אימת מלכות אפילו למלכים רשעים, כמו פרעה ונבוכדנצר, וכן מה שהביא מאחאב משמע אפילו בשעת רשעתו.

ויש להעיר לפי הנ"ל שלכ"ע שכבוד מלכות יש אפילו ברשעים, והטעם פשוט משום שאמרו חז"ל "הוו מתפלל בשלומה של מלכות" וכו', וכ"כ בפי' מרכבת המשנה במכילתא שם. ולפ"ז קשה מהדרש במכילתא שמות פכ"ב פכ"ג. כח, "ונשיא בעמך לא תאור", אי נשיא יכול כאחאב וחביריו, ת"ל "בעמך" - לא אמרתי אלא כל זמן שנוהגין כמנהג עמך. עיי"ש בתו"ש אות תסג. ולהנ"ל אם יש דין כיבוד אפילו במלך ונשיא רשע, א"כ איך אמרו שמותר לקללו לאחאב הרי יש דין כבוד מלכות, ונ"ל לתרץ עפמ"ש שם מפי' רבינו מיוחס: ואע"פ שגזרו עליו הנביאים מפני הסכנה שנאמר גם במדעך מלך אל תקלל וגו' (קהלת י, כ). ומבואר שדין זה נאמר כשאומר בצנעא בינו לבין עצמו זה מותר אבל ברבים שיש בזיון המלך

בוודאי הרי אסור משום סכנה וחמירא סכנתא מאיסורא. וכן בגמ' ב"ב ג: לא רצה לקלל להורדוס ואמר מיסתפינא מיניה.

ובעיקר דבר זה אם הי' לאחאב דין מלך מבואר בירושלמי הוריות פ"ג ה"ב מלך ישראל ומלך יהודה שניהן שוין (שאין לאחד גדולה על חבירו והלכך שניהן מתכפרין בשעיר, פנ"מ) כו' עד יהוא בן נמשי כו', עיי"ש דמוכח שאחאב הי' לו דין מלך ע"פ התורה אע"פ דלא מצינו בקרא שנעשה ע"פ נביא. רק אלי' בא אליו בשם ד'. (וראיתי לח"א כותב שגם אחאב נתמנה כדת ע"י נביאים וז"א כי בשום מקום לא כתוב כן רק מזה שאלי' דבר אתו ונתן לו כבוד, אולי י"ל שזה בכלל מינוי וכשיטת הירושלמי). ובתוס' סנהדרין כ: ד"ה מלך כ': אי נמי דפרשת המלך לא נאמרה רק על המלך שנמלך על כל ישראל ויהודה ומאת המקום, ואחאב לא מלך על יהודה וגם לא מלך מאת המקום ע"כ. ומבואר דלא הי' לאחאב דין מלך ע"פ התורה וצ"ע מהירושלמי הנ"ל. ובחי' הר"ן סנהדרין חולק על דברי התוס' וז"ל: ליכא למימר דלא המליכו לאחאב מן השמים, אדרבא הי' מורד במלכות בית דוד שהיתה קיימת באותה שעה, שהרי השי"ת קרע הממלכה מבית דוד ומלך רק בשבט יהודה [ובנימין] וכל מלך שהמליכוהו עשרת השבטים עליהם, דין מלך יש לו לכל דבר ע"כ. ויש להאריך הרבה בכמה פרטים בענין זה ואכ"מ.

ובמרכבת המשנה על המכילתא הקשה על התוס' בסנהדרין הנ"ל ממכילתא הנ"ל שאמרו שמצוה לחלוק כבוד למלכות והביאו ראי' מאלי' שכיבד את אחאב. ותי' דאלי' חלק לו כבוד מצד דלא יהי' כאחד ממלכי עכו"ם שמחוייבין לחלוק לו כבוד. לומר אפילו אין לו דין מלך ע"פ התורה מ"מ כיון שהוא הנשיא והראש יש חיוב ודין של לחלוק כבוד למלכות. ומבואר להנ"ל שבזה"ז בימינו אנו לכל השיטות להלכה יש חיוב לחלוק כבוד למלכות.

פרק שבעה עשר

משנה תורה הלכות מלכים - מלך המשיח[80]

הלכות מלכים - פרק יא

א. המלך המשיח עתיד לעמוד א) ולהחזיר מלכות בית דוד לישנה לממשלה

א) **המלך המשיח עתיד לעמוד** וכו', לא ביאר כאן באיזה אופן יתגלה ואיפוא יתגלה ולמי יתגלה תחילה, באיזו צורה, ומי הוא יהיה, ואיך תהיה אישיותו ומה תהיה ראשית פעולתו, ברם מצאנו תשובה על חלק משאלות אלו ב"אגרת תימן" להרמב"ם, וז"ל: "אבל איכות עמידת המשיח ובאיזה מקום יראה? - **בתחילה יראה בארץ ישראל**, כי בארץ ישראל תהיה תחלת הראותו, שנאמר (מלאכי ג, א): "ופתאום יבא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא אמר יי צבאות". אבל איכות עמידתו - דע שלא תדע עמידתו קדם היותה עד שיאמר עליו: שהוא בן פלוני וממשפחה פלונית - אבל יעמד **איש שלא נודע קודם הראותו**, והאותות והמופתים שיראו על ידו - הן הן הראיות על אמיתת יחוסו. שכן אמר הקב"ה כשספר לנו ענין זה: "הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח" (זכריה ו, יב); ואמר ישעיהו כמו כן, שיראה מבלי שיודע לו אב ואם ומשפחה: "ויעל כיונק לפניו וכשרש מארץ ציה" וגו' (ישעיה נג, ב), ואחר שיגלה בארץ הצבי, ויקבץ כל ישראל לירושלים ולשאר ארצות [י"ג ערי ישראל] - אז תמשך האמה [י"ג השמועה] ותתפשט ימה וקדמה עד שיגיע לכם אל ארץ תימן וליושבים אחריכם בארץ הודו".

ומבואר מדבריו: שיתגלה בארץ ישראל, ושיהיה איש שלא היה ידוע קודם

80. אני מביא בזה שני הפרקים האחרונים ממשנה תורה הלכות מלכים פי"א-יב, שבהם הרמב"ם דן בעניני ביאת המשיח, מפרשי הרמב"ם כתבו מעט מזעיר בהלכות אלו, והנה עכשיו זכינו בס"ד לאתחלתא דגאולה ואנו תפלה ותקוה שנזכה בקרוב לביאת משיח בן דוד, אמרתי לבאר נקודות אחדות בחלק ההלכה שבנושא זה. בס' עץ חיים לרבי יעקב חזן מלונדר (נכתב בשנת ה"א מ"ז) י"ל מכת"י ע"י הרב ד"ר ישראל ברודי, בח"ג דף שא, מכנה את שני הפרקים הנ"ל שאצלו הם פ"א: **הלכות משיח ועבודת בית המקדש**. ובפי' הרדב"ז בסוף פי"ב כ': פי"א ביאר בו (הרמב"ם) ענין מ"ה, ואיחר אותם לפי שהם באחרית הימים, ומ"מ ראוי הי' לקבוע אותם בהל' מלכים, והם דברים מחזיקים האמונה, וידי עייפי הגלות, והוא אחד מי"ג עקרים, כמאמר הנביא אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא לא יאחר, וכתיב פתאום יבא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים במהרה בימינו אמן כי"ר.

שנתגלה וכו'. וכלשונו: "מבלי שיודע לו אב ואם ומשפחה", זה אחד מתנאי מהותו של המשיח.

ודבר זה צ"ע מהמבואר בסנהדרין צח, ב מה שמו (של משיח) וכו' אמר רב נחמן אי מן חייא הוה, כגון אנא, שנאמר והיה אדירו ממנו ומושלו מקרבו יצא (ירמיה ל, כא). אמר רב אי מן חייא הוא, כגון רבינו הקדוש, אי מן מתיא, כגון דניאל איש חמודות, וברש"י אי מן חייא אם משיח **מאותן שחיים עכשיו**, ודאי היינו רבינו הקדוש, דסובל תחלואים וחסיד גמור הוה כדאמרינן בבבא מציעא (דף פה, א) ואם היה מאותן שמתו כבר, היה דניאל איש חמודות, שנדון ביסורים בגוב אריות, וחסיד גמור היה. והאי כגון לאו דווקא, לישנא אחרינא כגון רבינו הקדוש כלומר אם יש דוגמתו בחיים היינו רבינו הקדוש ואם דוגמא הוא למתים היינו כגון דניאל איש חמודות. ע"כ. ומבואר בגמ' שהמשיח יהיה אדם ידוע ומפורסם בצבור לגדול הדור.

בד"ס מביא שבכת"א ליתא מאמרו של ר"נ גם רש"י והרמ"ה לא מפרשים כלום מראיית רב נחמן מהפסוק שבירמיה ומוכח שגם לפניהם לא הי' גירסא זו. והמהרש"א מפרש דברי ר"נ "דמשמע ליה אדירו ממנו וגו'", ר"ל דמשיח שהוא אדירו יהיה ממנו וגו' מאותן הבאים מבני דוד, ועדיין הי' להם ממשלה גם בגלות וכמש"כ לא יסור שבט מיהודה וכו' ואפשר שהוא היה ג"כ מבני דוד, עכ"ל. וכיוון המהרש"א להפי' המובא בהגדות התלמוד, וז"ל: "פי' אם משיח הוא מאותן שהם חיים היום אני הוא **שאני מזרע דוד**, שנ' והי' אדירו ממנו ומושלו מקרבו יצא", ע"כ.

ולפ"ד הפי' הוא, כי היות שמלך המשיח צריך להיות מבית דוד ויכול להיות שבדורו הוא הי' היחידי שהי' לו כתב יחוס לדוד, לכן הסיק מתוך כך כי הוא הוא המשיח, וזהו שרצה לאשמעינן שאם יהיה רצון מן השמים שמשיח יתגלה בדור זה, אזי הוא היחידי שראוי לזה - אם יקבל נבואה מן השמים שהוא יהי' משיח, ולפי"ז אין בזה ענין של יוהרא מה שאמר כן, רק הלכה אשמעינן. אמנם אפשר שכלפי שמיא ידועים עוד אחרים שהמה משבט יהודה וראוים לכך: וכן מוכח מגמ' סנהדרין (צד, א) רצה הקב"ה לעשות חזקיה משיח וסנחריב גוג ומגוג.

וביד רמ"ה (סנהדרין צח, ב) לענין מה שמו של משיח כתב: זהו פשוטן של דברים, ודברים הללו אין אנו יודעים **כיצד יהיו עד שיהיו עד עת בואם, והיודע אמתתם יראני אותם במראה ולא בחידות למען שמו הגדול**, עכ"ל.

כאן השתמש הרמ"ה בלשונו של הרמב"ם (לקמן פי"ב ה"ב) וכנראה כוונתו לא

רק לענין שיש בזה ובגמ' דעות שונות, אלא בכמה משאלות הנ"ל שאין לנו לפותרן ואין אנו יודעין **כיצד יהיו עד שיהיו**, ובתוך דבריו הוא מביע משאלתו כי היודע אמיתות העתידות, יראה גם לו את הדברים אך "במראה ולא בחידות".

ה"חתם סופר" מבאר קצת את השאלות הנ"ל, ובתוך דבריו הוא מבהיר כי מיד לאחר שנחרב בית המקדש נולד אחד הראוי להיות מושיען של ישראל, וכן בכל דור ודור יש אחד הראוי לכך, אלא שהוא עצמו אינו מרגיש בכך, אלא לכשיזכו יערה עליו הקב"ה רוח ממרום, ויוודע לו הדבר, וז"ל בשו"ת ח"ו סימן צח: והנה בהא דביאת בן דוד, צריך אני להציע הצעה א', והוא כמו שהיה משרע"ה הגואל הראשון נזדקין שמנים שנה, ולא ידע ולא הרגיש בעצמו שהוא יהי' גואל ישראל, ואפילו כשאמר לו הקב"ה לך כי אשלחך אל פרעה, מ"מ סירב ולא רצה לקבל על עצמו, **כן יהי' אי"ה הגואל האחרון**, ומיום שחרב בהמ"ק **מיד נולד א'** הראוי בצדקתו להיות גואל, ולכשיגיע הזמן יגלה אליו השי"ת וישלחו, ואז יערה עליו רוחו של משיח הטמון וגנוז למעלה עד בוא, וכאשר מצינו בשאול אחר שנמשח באה עליו רוח מלמעלה, ורוח הקודש אשר מלפנים לא הרגיש בעצמו, כן הי' בגואל הראשון **וכן יהי' בגואל האחרון, והצדיק הזה בעצמו אינו יודע**, ובעונותינו כי רבו **כבר כמה וכמה מתו**[81].

גם מדבריו מוכח כי אין זה אחד מהסימנים במלך המשיח, שיהיה בלתי מוכר, ולא ידעו מי אביו ואמו ומשפחתו, וכפי הנראה דברי הרמב"ם בזה אינם לעיכובא, מאחר שהוא עצמו לא הביא אותם בהלכות מלכים. אך צ"ע שהח"ס לא העיר כלל מנקודה זו שצריך שיהיה מזרע דוד, וכו', שהיה בכמה דורות הרבה שהיו ראוים אלא שהדור לא הי' ראוי. וצ"ל שהאיש שמקבל הערה מן השמים, בוודאי ידוע כלפי שמיא שהוא מתיחס לדוד. וכמ"ש באגרת תימן "והאותות והמופתים שיראו

81. ובס' "מרגלית הים" מביא מ"בית שמואל" אהע"ז (סימן קכט - שמות אנשים, ערך שכנא), הביא כי הגאון הר"ר שכנא ז"ל נתן סימן על עצמו ששמו שכנא, ובהגהות "שי למורא" שם הביא שנמצא בקראקא ש"ס שהגיה הג"מ שכנא ז"ל לפ' חלק, בשמות של משיח, כדלהלן: נ"ב **"אני אומר שכנא שמו שנאמר לשכנו תדרשו"**, וזהו הסימן שנתן הג"ר שכנא ז"ל, וראה שו"ת הרמ"א (סימן כה) בתשובה מבנו של הר"ר שכנא שכ' נטרפה השעה ונשבה ארון הקדש ונתבקש בישיבה של מעלה מאור הגדולה רוח אפינו **משיח** ה' רב הרבנים גאון הגאונים נשיא ישראל ה"ה אדוני מורי אבי הנקרא בשם קדשו מו"ה שלום המכונה שכנא. ועי' באור החיים עה"ת מרבינו חיים בן עטר בפ' ראה פס' כי יהיה בך אביון וכו' משיח ה' שמו חיים. ובספרים יש שאמרו כן על האר"י בשעתו וכן על הגר"א והבעש"ט. וראה לעיל (פ"ז) שאמרו כן על הר"י מרוז'ין. ובפי' רבינו עובדיה מברטנורא למגילת רות "שבכל דור ודור נולד א' מזרע יהודה שהוא ראוי להיות משיח לישראל וכו'". ראה בשדה חמד פאת השדה מערכת האלף אות ע'.

על ידו הן הן הראיות על אמיתת יחוסו". ומבואר מדבריו שאפילו אין כתב יחוס בידו "סומכין על האותות והמופתים". וראה לקמן ה"ג לענין השאלה אם בן כוזיבא הי' מזרע דוד, והרי הרמב"ם אומר על בן כוזיבא שלא שאלו ממנו לא אות ולא מופת, וראה מ"ש שם "ואל יעלה על דעתך". ולא זכינו שיערה עליהם רוחו של משיח גם כי הם היו ראוי' לכך, אבל הדור לא הי' ראוי, אולם כשיגיע אי"ה, יגלה אליו ה' כמו למשה בסנה וישלחהו או לישראל לבד או למלך א' כמו לפרעה לומר שלח עמי" עכ"ל.

ושיטה אחרת יש בגמ' סנהדרין צח. א"ל אימת אתי משיח, א"ל זיל שייליה לדידי' והיכא יתיב אפיתחא דקרתא, וברש"י נראה למורי כו' ג"ע הוא כו' דאותו צד של ג"ע. וילה"ר מלשון דרך ארץ זוטא פ"א, ט"ו: נכנסו בחייהם בג"ע ואחד מהם "משיח". וכ"כ הרמב"ן בס' הויכוח: אפשר שנולד ביום ההוא והוא חי בג"ע שכנגד פתח העיר כו' ע"כ. ובס' ארבע מאות שקל כסף דף ע"ז. כ' לפרש שהמשיח יהי' ודאי אדם צדיק נולד מאיש ואשה ויגדל בצדקתו עד קץ הימין כו', ואז ביום ההוא של הקץ תבוא נשמה שלו הנתונה בג"ע ותנתן לאיש הצדיק ההוא ואז יזכה להיות גואל, והוא ע"ד מרע"ה כי היה ילוד אשה והגדיל וכו' ע"כ. וראה בהערה בעמוד הקודם.

וברמב"ן בס' הויכוח על המבואר במדרש איכה פ"א, וכן בירושלמי ברכות פ"א ה"ד שמלך המשיח נולד ביום שנחרב המקדש, ויש מן החכמים כתבו שהמשיח לא יולד עד קרוב לזמן הקץ שיבוא להוציאנו מן הגלות. ויש מ"ד שדוד המלך בעצמו הוא מלך המשיח, באבות דר"נ נו"ב פמ"ה ודוד מלך בעוה"ז ומלך לעוה"ב. ובפיוט של ר' אליעזר הקליר להושענא רבא: אמץ ישעך צמח איש שמו הוא דוד בעצמו. ויש מפרש כן לשון הירושלמי ברכות פ"א ה"ד: אין מי חייא דוד שמיה, אין מי דמכייא הוא דוד שמיה הכוונה לדרש זה שדוד בעצמו הוא מלך המשיח.

ולענין זה שיגלה את עצמו כן מבואר בסנהדרין צג, ב: אמר להו [בר כוזיבא] אנא משיח, ובירושלמי תענית פ"ד ה"ה ומובא ברמב"ם להלן פי"א ה"ג, מבואר שר"ע אמר עליו שהוא מלך המשיח.

מה שכתב החת"ס (בסוף דבריו) שתחילת פעולתו תהיה לישראל או למלך א' "שלח עמי" - כוון לדברי הרמב"ן בויכוחו (אות נג) הכותב וז"ל: "והמשיח יעשה יותר מכולם, ויגבה לבו בדרכי ה', ויבוא לאפיפיור ולכל מלכי העמים בשם הא־ל, **שלח עמי ויעבדוני**, ויעשה בהם אותות ומופתים גדולים ורבים ולא יירא מהם כלל". (וראה ברמב"ם לקמן ה"ג). והרמב"ן כתב הדברים לפי המצב בזמנו.

הראשונה, ב) ובונה המקדש ג) ומקבץ נדחי ישראל ד) וחוזרין כל המשפטים

וראה בבית מדרשות דף קכח פרק לח: ב. וצריך אתה ללמד משיח כשהוא מגלה כבשר ודם הוא נגלה או כמלאך הוא נגלה, כבר מפורש על ידי דניאל וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתה הוא (דניאל ז, יג) מלמד שמוסרין לו חמש מאות רבוא גלגלי אור ועמו חיות הקודש שרפים וכרובים וכיון שרואין אותו אומות העולם באותו שעה אומרים זה לזה שמא זהו שאומרים עליו משיח הוא, והוא אומר להם אני הוא משיח, ע"כ. ובזוהר שמות דף ז: כדין יתחזי חד עמודא דאשא קאים מעילא לתתא ארבעין יומין וכל עמין דעלמא חמאן ליה, בההוא זמנא יתער מלכא משיחא לנפקא מגו גנתא דעדן מההוא אתר (בלק קצ"ו ע"ב) דאתקרי ק"ן צפו"ר ויתער בארעא (ויקרא רי"ב ב') דגליל וההוא יומא דיפוק לתמן יתרגז כל עלמא וכל בני עלמא מתחבאין גו מערתי וטנרי דלא יחשבוי לאשתזבא. ובניצוצי זוהר: עי' בזוהרה"ק ובאוהח"מ בשם מהרח"ו שכ' תמיהה גדולה, אם נאמר שאז יהיה שינוי כזה שהמשיח לא יהיה נולד מאיש ואשה, אלא שביום ההוא יצא מג"ע וכו' ונלע"ד כי המשיח יהיה ודאי אדם צדיק נולד מאיש ואשה ויגדל בצדקתו עד קץ הימין ויזכה במעשיו לנר"ן קדישין, ואז ביום של הקץ, תבוא נשמה של נשמה שלו הנתונה בג"ע ותנתן לאיש הצדיק ההוא ואז יזכה להיות גואל, והוא ע"ד מרע"ה כי היה יליד אשה והגדיל וכו' עיי"ש.

ב) **ולהחזיר מלכות בית דוד ליושנה לממשלה הראשונה.** בשו"ת "חיים שאל" (ח"א סימן צז) כ' לפרש לשון הרמב"ם "**ליושנה**" כי כוונתו שיהיה מלך על כל ישראל ויהודה ולכן הדגיש "**ליושנה**" דהיינו כפי שהיה קודם שנחלקו ישראל ויהודה, יש להוסיף שכן מפרש הרמב"ם בעצמו בהוסיפו המלים "**לממשלה הראשונה**", אשר הן לקוחות מהפסוק במיכה (ד, ח) ואתה מגדל עדר וגו' ובאה **הממשלה הראשונה** ממלכת לבת ירושלים. והפי' הפשוט בפסוק הוא כמ"ש המפרשים שימלוך על יהודה וישראל, אמנם עיקר ד"ז צ"ע שהרי זה תלוי אם עשרת השבטים עתידין לחזור, והלא ר"ע בסנהדרין (דף קב) ס"ל שאינן חוזרין, אך עי' ברש"י בסנהדרין (קי, ב ד"ה אין) שכתב: "והא דאמרינן בגמ' (מגילה יד, ב) דירמיהו החזירן, לא שהחזירן כולן, אלא דאמרינן מקצתן החזיר", וע"י רש"י ידים (פ"ד מ"ד) וברד"ק זכריה (ה, ה) ובתוס' גיטין (לו ד"ה בזמן). ולפי"ז י"ל שגם הרמב"ם סובר כן, ולזה התכוון שישנם גם מעשרת השבטים והוא מאחד אותם.

בימיו כשהיו מקודם ה) מקריבין קרבנות ו) ועושין שמטין ויובלות

ג) **ובונה המקדש**, וכן להלן (ה"ד) כתב: ובנה מקדש במקומו. בתו"ש בשלח (חי"ד אות ריא בביאור) הבאתי כל המקורות שיש בענין זה, כי יש כמה מדרשי חז"ל הסוברים שהמקדש יבנה בידי אדם כמ"ש הרמב"ם, ויש מדרשי חז"ל שיבנה בידי שמים כשיטת רש"י (סוכה מא:, ר"ה ל.) ובתוס' (שבועות טו.) וי"מ שמתחילה נבנה ע"י אדם ואח"כ ניתוסף בידי שמים.

ד) **ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל.** מדברי הרמב"ם מבואר: שהסדר הוא כך: תחילה משיח, ואח"כ בנין המקדש, קיבוץ נדחי ישראל, וכן משמע מלשונו בה"ד: "ובנה מקדש במקומו וקבץ נדחי ישראל". והנה דבר זה שמשיח הוא קודם בנין המקדש, והקבוץ גליות הוא אחר בנין המקדש, אינו דבר מוסכם, כי בגמ' מגילה (יז, ב) איתא: וכיון **שנבנית ירושלים בא דוד**, הרי בנין ירושלים לפני ביאת דוד, ובמהרש"א: כדאמרינן בסנהדרין (כ, ב): ג' מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ להעמיד להם מלך וכו' ולבנות בית הבחירה א"כ לעתיד נמי יהי' כן דבא דוד קודם בנין בית הבחירה. אמנם מלשון רש"י שם: "אחר ישוב בני ישראל, אחר ישובו לביהמ"ק ובקשו את הקב"ה ואת דוד מלכם", משמע דביהמ"ק יבנה קודם מלכות בית דוד, וכן בירושלמי מע"ש, מובא לעיל, מבואר שבנין ביהמ"ק קודם מלכות בית דוד. עי"ש וכ"מ. והעיר בזה באהבת יונתן בע"י שם.

עוד יש לעיין בענין זה - שבנין ביהמ"ק קודם קיבוץ גליות, במס' ברכות (מט, א) בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס, וברש"י בונה ירושלים ד' ואז נדחי ישראל יכנס, וכן מפרש התנחומא נח יא: ארשב"נ מסורת אגדה **שאין ירושלים נבנית עד שיתכנסו הגליות** דכתיב בונה ירושלים ד' **ואח"כ** נדחי ישראל יכנס. ובילק"ש הגירסא בזמן שנדחי ישראל יכנס, ומבואר שאת הפסוק "בונה ירושלים" פירשו כי הכוונה לבית המקדש. וכן משמע בפס"ר (פכ"ט) מקדש אחרון הקב"ה בונה אותו שנאמר בונה ירושלים ד' נדחי ישראל יכנס וכו' (וכ"ה לקמן בהלכה ד'), ולעיל אות א' הבאתי מה שכתב הרמב"ם ב"אגרת תימן" שפעולתו הראשונה תהיה "ויקבץ כל ישראל לירושלים וכו'" וזה לא כהסדר פה, ונראה שיש לחלק בין ישראל הקרובים להרחוקים כי ב"אגרת תימן" מדבר מהקרובים היינו מא"י, שאותם יקבץ מיד לירושלים, ובהלכה זו מדבר מנדחי

ישראל הרחוקים כמ"ש באגרת תימן, והלשון צריך תיקון.

ה) **וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם.** כוונתו לפסוק "ואשיבה שופטיך כבראשונה" (ישעי' א, כו). בתו"ש חי"ד (במילואים דף קפ) כ' קונטרס ביאור הלכה על דבר "סמיכה בזה"ז", וביררתי שם כל השיטות שיש בהמחלוקת שבין המהר"י בי רב ורבי לוי אבן חביב הכותב בשו"ת "קונטרס הסמיכה" (דף סא) וז"ל: "הארכתי בזה לתת איזה הכרח לסברת הרב (הרמב"ם) שחשב בראשונה שאותו הייעוד יתקיים בטרם בא המשיח, ומ"מ בין יהיה זה שכתבתי הכרח שיכריחו מדברי הנביא או אחר, נראה מפורש בדבריו שלדעתו אותו הייעוד שהבטיח עליו הנביא הוא בטרם בא המשיח, ועל פי זאת ההקדמה ראייתו זאת היא ראיה, האמנם בזקנותו חזר בו, כי ראה שלפי האמת אין ההקדמה הזאת בפי' הפסוקים שעליה בנה ראייתו מוכרחת, כי יש לאומר שיאמר שאותו היעוד אינו כי אם לאחר בא המשיח, ואז אין קושיא כלל איך ישובו הסנהדרין, אם אין כח ביד כל החכמים לסמוך, שהרי אליהו ע"ה עתיד לבוא עם המשיח והוא סמוך וקיים בגוף ונפש, ויכול לסמוך לכל בתי דייני ישראל, גם המשיח בעצמו על פי מ"ש ז"ל בפירוש הפסוק המיועד עליו ונשא ממשה יכול לסמוך לכל מי שיהיה ראוי כמו שסמך מרע"ה לשבעים זקנים".

ודברי הרלב"ח צריכים ביאור, כי הנה על אליהו אמרו הוא מוסמך מרבו אחי' השילוני, להסובר שאינו פנחס, או שנסמך ממשה רבינו להסובר שפנחס זה אלי', וי"א שאינו יכול לסמוך כיון שהוא כמלאך. אבל מה שמדמה את משיח למשה רבינו לענין סמיכה צ"ע, שהרי משה נצטוה מפי הגבורה (במדבר יא, טז) אספה לי שבעים איש, וכן בסמיכת יהושע (שם כז, יט), וכן בפ' יתרו, וביארתי הדבר בארוכה בתו"ש חט"ו (במילואים דף קפז) עיי"ש. אבל המשיח - כפי מה שמתארו הרמב"ם (לקמן בה"ב וה"ג) - מנלן שיכול לסמוך. וצ"ל כמ"ש הרמב"ם (להלן פי"ב ה"ג): "כשתתיישב ממלכתו ויתקבצו אליו כל ישראל וכו' ברוח הקודש שתנוח עליו", ומבואר שהרמב"ם לשיטתו להלן בה"ד שיש שתי תקופות אצל משיח, משיח בתור חזקה ומשיח ודאי, וכשיגיע למדריגת משיח ודאי, אז ישרה עליו רוח הקודש במדריגה יותר גבוהה, ואז יכול לקבל נבואה שיכול לסמוך.

אמנם מצאנו מפורש שיטת הרמב"ם שמשיח לא יכול לסמוך, הרלב"ח (שם בתשובה דף סג א) מעתיק מלשון פיהמ"ש בערבית קטע שחסר בתרגום העברי שבדפוס ע"י דילוג המלים, וז"ל: "וא"ת שהמשיח ימנה אותם ואפילו אינם

סמוכים, זה אי אפשר, לפי שכבר ביארנו בתחילת ספרינו שהמשיח לא יוסיף על התורה ולא יגרע ממנה לא שבכתב ולא שבעל פה, ואני אומר שהסנהדרין ישובו קודם ביאת המשיח, וזה נלמד ממה שנאמר ואשיבה שופטיך כבראשונה". (ראה בתו"ש חט"ו דף קפג ביאור הדברים).

ומבואר להדיא דלא כמו שכ' הרלב"ח בתחילה שמשיח יכול להסמיך, וכ"כ גם הרדב"ז בפי' על הרמב"ם (פ"ד מסנהדרין הי"א) כמ"ש הרלב"ח בתחילה שאלי' ומשיח יכולין לסמוך.

וז"ל הרדב"ז (מובא בתו"ש יתרו חט"ו במילואים דף קצו): "ועוד שהראיה שכתב רבינו בפירוש המשנה לדבר, אינה ראויה לסמוך עליה, וז"ל שאם לא תאמר כן א"א שתמצא ב"ד הגדול לעולם, לפי שנצטרך שיהיה כל אחד מהם סמוך על כל פנים, והקב"ה יעד שישובו, כמו שנאמר ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציך כבתחילה וכו' ומי יתן ואדע שהרי אליהו בא לפני המשיח כמבואר בכתובים ובדברי רז"ל, והרי הוא סמוך ויסמוך אחרים לפני בוא המשיח. ותו דבני ראובן עתידים לבוא ולעשות מלחמות לפני בוא מלך המשיח, ומאן לימא לן שלא יהיה בהן סמוך מפי סמוך והוא יסמוך אחרים. ותו שאמרו במדרשות שהמשיח יתגלה בגליל ויחזור ויתכסה, ומאן לימא לן שלא יסמוך ב"ד בזמן שיתגלה בתחלה. ואפשר שמתוך קושיות אלו וזולתם לא סמך על מה שכתב בפירוש המשנה וכתב בפסק 'והדבר צריך הכרע', והרוצה לעמוד על עיקרן של דברים יעיין באותה תשובה, כי אין כאן מקום להאריך", עכ"ל.

וכבר הקשו רבים על הרדב"ז מ"ש מבני ראובן אפילו אם נבין הדברים כפשוטם (ראה ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ה) הרי אין סמיכה בחו"ל. (בסיני כרך לב דף קלב בשם ר"ש סאלאנט: ונוראות נפלאתי על דבריו של הרדב"ז הלא אין סמיכה בחו"ל. וראה בס' התורה והמדינה ח"ג מ"ש בזה. וראה תו"ש חי"ג דף ק). ואולי י"ל שהלכה זו שתקנו חכמים שאין סמיכה בחו"ל לא חלה עליהם, שהרי עיקר הסמיכה מן התורה אינה מצוה התלויה בארץ, שהרי מינוי זקנים בפ' יתרו ופ' בהעלותך והסמיכה ליהושע לא היתה בארץ, וכיון שאצלם הסמיכה נמשכה כדין שפיר יכולים לסמוך אחרים בזה, וצ"ע בזה.

ומבואר שגם לפני הרדב"ז בפיהמ"ש היה חסר הקטע שהביא הרלב"ח, ולפי המבואר בפיהמ"ש שניהם אינם יכולים לסמוך רק על ידי העצה שכתב הרמב"ם כשכל החכמים יסכימו.

והנה הרמב"ם בפיהמ"ש כותב מפורש שהסנהדרין ישובו קודם התגלות המשיח

ז) ככל מצותה האמורה בתורה. וכל מי שאינו מאמין בו, או מי שאינו מחכה

ומפרש כן לשון הפסוק "ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציך כבתחילה", והבאתי בתו"ש דבר חידוש מדברי הר"ח (ר"ה דכ"ה) שכ': עד ביאת הגואל ויתיישבו הסנהדרין, הרי מפורש שלדעתו יבוא המשיח קודם יסוד הסנהדרין, וכן יש עוד מקורות שכתבו כן עייש"ה.

והנה לפנינו מבואר ברמב"ם "וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם", הרי מבואר שחזר מדבריו בפיהמ"ש וס"ל שמשיח הוא קודם הסנהדרין ופלא על הרלב"ח ור"י בי רב שלא הביאו כלל דברי הרמב"ם שלפנינו, שבו מפורש שמשיח יבוא קודם כינון הסנהדרין, ולפ"ז מסתבר כי את דברי הרמב"ם "והדבר צריך הכרע" מפרש הרלב"ח שהספק הוא אם אלי' ומשיח יבואו קודם חידוש סנהדרין או אח"כ, (ושם הבאתי שבעה פירושים בדברי הרמב"ם), ולפנינו מבואר שבסוף ספרו בהל' מלכים הכריע שמשיח קודם, וממילא כשיהי' אלי' ומשיח המה יפסקו איך לסמוך, ואין אנחנו צריכים לדון בענין זה, וכלשון הגמ' (יומא ה, ב) כיצד מלבישן לעתיד לבא, לע"ל נמי כשיבואו אהרן ובניו ומשה עמהן (והם יאמרו כבר איך ילבשו), וכמבואר בסנהדרין (נא, ב) "הלכתא למשיחא", ופירש"י: הלכה זו כשיבואו ימות המשיח איצטריך לנו שישובו ד' מיתות ב"ד למקומן.

ו) **מקריבין קרבנות.** מלשון הרמב"ם נראה שקודם ביאת משיח ובנין בית המקדש אין מקריבין קרבנות. ואפילו קרבן פסח, ואפילו הרמב"ם לשיטתו שפוסק מקריבין אע"פ שאין בית, וכ"מ בזבחים מה, א הלכתא למשיחא (פירש"י: הרי קבע לנו הלכה הצריכה לנו לימות המשיח כשיבנה בית המקדש ועכשיו לא הוצרכנו לה), וראי' מכאן לשיטתו שאסרו להקריב קרבנות בזה"ז עד שיבוא משיח, מפני שיש כמה ספיקות שהמה הלכתא למשיחא, וערכתי קונטרס לברר הלכה זו והבאתי ראיות לשיטת האוסרים, מכמה טעמים (וראה לעיל פרק ז). וראה מ"ש בתו"ש בא (במילואים סימן ו) "קרבן פסח בזמן הזה", והבאתי שם מ"ש בספר המנהיג להראב"ן הירחי הל' פסח (אות פו) שכתב: "אבל לנו שאין לנו אכילת פסח **עד יבא ויורה צדק**", וזה מתאים עם שיטת הרמב"ם, וראה בשו"ת שאילת דוד דף יד. ולקמן בה"ד הבאתי מ"ש הרמב"ם ובונה בהמ"ק במקומו עיי"ש.

ז) **ועושין שמיטין ויובלות ככל מצותה האמורה בתורה.** מזה שהביא גם

לביאתו ח) לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר, אלא בתורה ובמשה רבינו, שהרי

"שמיטין" ראי' להפוסקים הסוברים בשיטת הרמב"ם ששמיטה בזה"ז דרבנן, ולכן הוסיף "ככל מצותה האמורה בתורה", היינו ששמיטין עכשיו רק מדרבנן, וב"קרית ספר" מבאר שמיטין ויובלין שהם תלויין בישיבת כל ישראל על אדמתם כדכתיב "יובל הוא לכל יושביה", מאחר שהוא מפרש רק הדין של יובלים אפשר שסובר כי שמיטין הביא הרמב"ם רק דרך אגב ואין הכרח. ודבר זה שיובלות עתידין להתחדש מבואר בתו"כ (ויקרא פי"ג) עתיד היובל לפסוק ולחזור ובפי' הראב"ד: דיובל שאע"פ שהי' ישראל במקומן הי' היובל בטל, משעה שגלו בני גד ובני ראובן.

ח) **כל מי שאינו מאמין בו או מי שאינו מחכה לביאתו** וכו'. הרמב"ם אומר בזה שיש שני דינים באמונת ביאת משיח, א' להאמין בו, ואינו מבאר אם הכוונה להאמין שיבא או להאמין בו כמו שיש דין להאמין בנביא אמת כשהוחזק כן אותו הדין במשיח שהוא נביא. ב' יש מצוה לחכות לביאתו, ודבר זה צריך ביאור שהרי י"ל שזה נכלל באמונה בביאתו, וזה דבר שממילא, אם מאמין בהבטחת התורה שיבוא ויקבץ נדחי ישראל וכו' וכו' ויעשה כל אותם הדברים שהרמב"ם מבאר, א"כ בודאי כל אחד מישראל רוצה ומצפה לביאתו, כי זה בטבע כל אדם שמצפה לדבר טוב שצריך לבוא עליו ומה צורך בציווי על זה, ומלשון הרמב"ם "או מי שאינו מחכה לביאתו", משמע אפילו מאמין בו שיבוא, אך אם אינו מחכה הרי זה כופר בתורה, ואינו מבואר במה מתבטא באופן מיוחד אמונה זאת, כן אינו מבאר היכן כתוב בתורה המצוה לחכות כי הפסוקים בסוף דברים שהביא הרמב"ם המה הבטחה שיהיה כן בקץ הימים, וצריך לומר שיסודו של הרמב"ם מבוסס על לשון הכתוב (חבקוק ב, ג) **אם יתמהמה חכה לו**, ובסנהדרין צז, א (ראה זהר ח"ג רעט) דרשו פסוק זה על ימות המשיח.

ומלשונו בפיהמ"ש לסנהדרין פ"י אפשר לעמוד על ביאור דבריו בהלכותיו. וז"ל שם: **"ימות המשיח והוא להאמין ולאמת שיבא, ולא יחשוב שיתאחר. אם יתמהמה חכה לו.** ולא ישים לו זמן, ולא יעשה לו סברות במקראות להוציא זמן ביאתו. והחכמים אומרים: תפח רוחם של מחשבי קצין. ושיאמין בו שיהיה לו יתרון ומעלה וכבוד על כל המלכים שהיו מעולם, ולגדלו ולאהבו ולהתפלל בשבילו, כפי מה שנבאו עליו כל הנביאים ממשה רבנו עליו השלום, עד מלאכי עליו השלום. ומי שהסתפק בו או נתמעט אצלו מעלתו כפר בתורה שיעדה בו בפרוש ב"פרשת בלעם" ופרשת "אתם נצבים". ומכלל יסוד זה שאין מלך לישראל אלא מבית דוד

התורה העידה עליו ט) **שנאמר: ושב ה' אלקיך את שבותך ורחמיך ושב וקבצך וגו' אם יהיה נדחך בקצה השמים וגו' והביאך ה' (דברים ל, ג־ה). ואלו הדברים המפורשים בתורה, הם כוללים כל הדברים שנאמרו על ידי כל הנביאים. אף בפרשת**

ומזרע שלמה בלבד. וכל החולק על המשפחה הזאת כפר בשם יתברך ובדברי נביאיו", עכ"ל.

ולכאורה יש לפרש לשון הרמב"ם מ"ש "שאינו מחכה לביאתו", עפימ"ש בפיהמ"ש (בתרגום גאטטליעב): ושלא להתיאש ממנו אלא אם יתמהמה יחכה לו, מבואר מ"ש או מי שאינו מחכה לביאתו, כלומר שמתיאש ממנו, א"כ אין זה ענין של מצוה נמשכת אלא ענין שלילי, כלומר אע"פ שבעצם מאמין בביאת משיח שיבא בזמנו, אבל אם כעת הוא מתיאש ממנו בזה הוא עובר אבל אם רק לא מתיאש שוב אינו עובר.

ומסתבר יותר לפרש ע"פ לשונו שהבאתי לעיל: "ושיאמין בו שיהי' לו יתרון ומעלה וכבוד על כל המלכים שהיו מעולם". משפט זה תמוה אבל כבר נתברר שאין לסמוך על התרגום של פיהמ"ש הנדפס כמו שכתבתי בכמה מקומות בספרי, וכ"כ בשו"ת חת"ס יו"ד סימן קסז, גם משפט זה לפי התרגום הנ"ל מעולם לא אמרו הרמב"ם אלא זה דברי המתרגם מערבית לעברית, ויש לנו שני תרגומים מקוריים לסנהדרין, ר"מ גוטליעב (הנובר תרס"ג) וז"ל וצריך להאמין שינחל כבוד ואהבה, ולצפות לגדולות בשבילו כמו שכתוב עליו ע"י כל הנביאים ממשה ועד מלאכי. ובהערות שבהנדפס כותב: ויש תוספות דברים, ומביא מתרגום חריזי: ולהאמין שחייב כל אדם לרוממו ולאהבו "ולהתפלל בעדו" כפי מה וכו'. ובתרגום ר"י קאפח: ולהאמין בו מן הגדולה והאהבה "ולהתפלל לבואו" בהתאם למה שנאמר בו ע"י כל נביא ממשה ועד מלאכי ע"כ. ובהערות: בנדפס השמיטו וכתב משלו. לפנינו ד' תרגומים שונים שיש בכל א' מה שאין בחבירו, ומסתבר לי שהאחרון מתאים יותר לשיטת הרמב"ם. ולפ"ז י"ל מ"ש הרמב"ם "מחכה לביאתו" היינו "להתפלל לבואו". וכמו שתיקנו אנשי כנה"ג הברכה של: צמח דוד עבדך מהרה תצמיח וכו'. וכלשון הקרא: לישועתך קויתי ד', וי"ל שזה נכלל בדברי הרמב"ם שיש מצוה לחכות לביאתו, לכוון בתפלתו לביאת המשיח.

ט) **שהרי התורה העידה** וכו'. בקרי"ס: והנה אלו הכתובים ראויי' לגלותינו זה הארוך כדכתיב ושב ה' ושב וקבצך, ובגלות בבל לא היו מפוזרים בכל העמים, והי' אחריו גלות ולא נתקיים והביאך ה' א' כו' עד ביאת משיח. והתרגום יונתן מוסיף: יכנוש יתכון ע"י דאלי' כהנא וכו' ע"י דמלכא משיחא. מבואר דאלי' יבוא קודם

בלעם י) נאמר ושם נבא בשני המשיחים: במשיח הראשון שהוא דוד שהושיע את ישראל מיד צריהם, ובמשיח האחרון שעומד מבניו שמושיע את ישראל [באחרונה] [מיד בני עשו]. ושם הוא אומר (במדבר כד יז־יח) אראנו ולא עתה - זה דוד; אשורנו ולא קרוב - זה מלך המשיח; דרך כוכב מיעקב - זה דוד; וקם שבט מישראל - זה מלך המשיח; ומחץ פאתי מואב - זה דוד, וכן הוא אומר: ויך את מואב וימדדם בחבל (שמ"ב ח, ב); וקרקר כל בני־שת - זה המלך המשיח, שנאמר בו: ומשלו מים עד ים (זכריה ט, י) והיה אדום ירשה - זה דוד, שנאמר: ותהי אדום לדוד לעבדים וגו' (שמ"ב ח, ו) והיה ירשה וגו' - זה המלך המשיח, שנאמר: ועלו מושיעים בהר ציון וגו' (עובדיה א, כא).

ב. אף בערי מקלט הוא אומר: ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך [וגו'] ויספת לך עוד שלש ערים וגו' (דברים יט, ח־ט) ומעולם לא היה דבר זה, ולא צוה הקב"ה לתוהו. אבל בדברי הנביאים אין הדבר צריך ראיה, שכל הספרים מלאים בדבר זה.

משיח (ראה לקמן פי"ב ה"ב שמביא הרמב"ם ב' שיטות).

י) **אף בפרשת בלעם** וכו'. כל הקטע הזה עד הלכה ב' ישנו במדרש הגדול (בלק כד, יז). ובמדרש זה מבואר ששני המשיחים הם דוד ומלך המשיח. אולם בסוכה נב, א ובירושלמי שם, מבואר שיש משיח בן דוד ומשיח בן יוסף וכן יש במדרשים וביחוד מדרש זרובבל ורס"ג בספר האמונות ודעות מאמר ח'. ובתו"ש ויחי פמ"ט אות של בביאור, בררתי ענין זה של משיח בן יוסף על פי כל המקורות ומצאתי שהמקור הוא מקרא שם מט, כד, משם רועה אבן ישראל עיי"ש. ותימה שהרמב"ם לא הזכיר כלל שם זה, וצ"ע.

עוד קשה לי שהרמב"ם מביא פסוקי התורה בדברים (ל, ג־ה) שבהם מדובר בדרך כלל על הגאולה בזמנה, ובקרא לא מוזכר הענין של גואל הנקרא "מלך המשיח" אלא שהקב"ה בעצמו יגאלם ורק אחרי זה מביא דרשת חז"ל בקרא "אשורנו ולא קרוב" - זה מלך המשיח, ולמה לא הזכיר הרמב"ם פסוק מפורש בתורה פ' ויחי (מט, י) "לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו עד כי יבא שילה", ובאונקלוס מתרגם: **מלכא משיחא**, א"כ לפי האונקלוס הרי זה המקום היחידי שמפורש בו בתורה ביאת המשיח, והרי הרמב"ם דרכו לסמוך תמיד על האונקלוס, ועי' בתו"ש שם, וצ"ע.

עוד יש לבאר למה לא מנו בתרי"ג מצות האמונה בהגאולה העתידה ובביאת מלך המשיח, לפמ"ש הרמב"ם שמי שאינו מאמין בביאתו כופר בתורה, וכן מצינו

ג. ואל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם או מחיה מתים יא) וכיוצא בדברים אלו [כמו שהטפשים אומרים] אין הדבר

שאנשי כנה"ג הכניסו בתפלה שני עקרי אמונה אלו, ואע"פ שבתורה לא מוזכר מפורש מלך המשיח אלא סתם גאולה, הרי הנביאים הם שפירשו במסורה ממשה שכן כוונת התורה. וכן פירשו הפסוקים בפ' בלעם. ועוד הרי הגאולה העתידה מפורשת בתורה. ואולי י"ל משום שאין זה מצוה שבמעשה רק במחשבה, וזו מצוה כללית להאמין בכל מה שכתוב בתורה ובנביאים, א"כ לא שייך על זה מצוה מיוחדת, ואותו הטעם י"ל על האמונה בתחיית המתים. ועדיין צ"ע.

י"א) **ואל יעלה על דעתך** כו' **או מחיה המתים.** דבריו אלו הם נגד דברי כמה ראשונים הסוברים כי משיח בן דוד יקים לתחיה את משיח בן יוסף שנהרג בידי ארמילוס, ורק אחר כך יאמינו בו ישראל, ועוד כתבו הראשונים כי לא יאמינו בו עד אשר יעשה אותות ומופתים, ויאמר דברי נביאות, ולאחר שיתקיימו כל דבריו יש להאמין בו, וכאן כותב הרמב"ם כי אין לדרוש ממנו כלל אותות ומופתים, ושיחיה מתים.

ומקור הדברים להריגת משיח בן יוסף הוא בגמרא סוכה (יב, א) ובפי' לשה"ש המיוחס לרס"ג - אחרי שהביא שארמילוס יהרוג את משיח בן יוסף, ויספדו עליו כל ישראל כותב: "ואח"כ יקום משיח בן דוד ושמו מנחם בן עמיאל **ולא יאמינו בו ישראל, עד שיחיה משיח בן יוסף לפניהם.** ויראה לפניהם אלי' זכור לטוב".

וכן בתשובת רב האי גאון (נדפסה בטעם זקנים דף נט־סא ובאוצה"ג לסוכה נב): "כי משיח בן יוסף בהרגו תהי' נבלתו מושלכת ארבעים יום ולא יגע בו דבר טמא, **עד בוא משיח בן דוד ויחיהו בדבר ה'**, וזו תחלת האותות אשר יעשה והוא תחית המתים אשר יחיה".

וכ"כ בהאמונות והדעות (מאמר שלישי): כן הדרך עם כל טוען בנבואה, אם יאמר לנו שאלהי[ם] מצוה אתכם שתצומו יום, כך **נבקש ממנו אותות** וכאשר נראה אותם, נאמין אותם ונצום.

ובספר העקרים מאמר ראשון (פרק יח דף לט) כתב: "כי הנביא אמת נבואתו הוא, אם בהגדת העתידות שלא יפול דבר מכל דבריו ארצה, ואם **בעשיית אותות ומופתים**, והנביא שתתאמת נבואתו על זה הדרך מצוה פרטית היא בתורה לשמוע אליו בכל מה שיאמר, ואפילו לעבור על דברי תורה בהוראת שעה כגון אליהו בהר

הכרמל חוץ מע"א. כי אחר שנוסה פעמים רבות ונמצאו כל דבריו אמתיים אם **בעשיית אותות ומופתים**, ואם בהגדת העתידות ולא הפיל מכל דבריו ארצה, הרי הוא בחזקת נביא ומצוה לשמוע אליו".

ומקור הדברים הוא בספר זרובבל, (מדרש זה מוזכר באע"ז שמות ב, כג, ובמחזור ויטרי לאבות וברוקח קורא אותו ברייתא דזרובבל), שמבואר בו שארמילוס יהרוג את נחמי' בן חושיאל (הוא משיח בן יוסף) ותבוא חפצי בה אמו, ותמסר לו המטה שנעשו בו האותות ויבוא עמו אליהו ויחיו את נחמיה בן חושיאל, ע"כ. ולכאורה נראה שלהוציא מאלה השיטות כ' הרמב"ם **ואל יעלה על דעתך** וכו', מפני שהי' לו ראי' מבן כוזיבא, שאמר עליו ר"ע כי הוא משיח, אעפ"י שלא עשה אותות ומופתים.

וכידוע שהרמב"ם לפעמים לא התחשב עם שיטת הגאונים, ואולי מ"ש הרמב"ם להלן (פי"ב ה"ב): "ולא יאריך במדרשים האמורים בענינים אלו ולא ישימם עיקר", כוון לאלה המדרשים.

אמנם ברמב"ם דפוס ראשון ובכת"י יש הוספה אחרי המלים: בדברי אלו "**כמו שהטפשים אומרים**". ונשמט ע"י הבקורת. ולפ"ז ברור שהרמב"ם לא כתב ביטוי כזה על מקורות הנ"ל, אלא כוונתו להנוצרים שמאמינים בו שעשה כן. ומצאתי שכן כתב הרמב"ם בעצמו באגרת תימן (דף קפב - הוצאת מוסד הרב קוק): ואתה ידעת שאותו האיש (הנוצרי) עם כל הגדולות שסמכו לו (שיחסו לו) שעשה תחיית המתים (שהחיה מתים בעודו בחיים, ואחרי מותו קם הוא לתחיה) כמו שעלה בדעתם (שבדו מלבם וספרו בכח דמיונם) כו', שטוענים שהוא המשיח כו' היאחז למעלה זאת אלא כל הרוצה לעשות עמו שחוק וליצנות ע"כ. [ועל הביטוי "הטפשים" יש כעי"ז ברמב"ם הל' תשובה פ"ה ה"ב: אל יעבור במחשבתך דבר זה שאומרים "טפשי" או"ה ורוב גולמי בנ"י].

אמנם דברי הרמב"ם צ"ב כי מהשגות הראב"ד ותי' הכס"מ נראה שדבר זה הוא תלוי במחלוקת של הגמ' ומדרש, וז"ל הראב"ד בהשגותיו, ע"ד הרמב"ם אל יעלה על דעתך: "א"א: והלא בן כוזיבא הי' אומר אנא הוא מלכא משיחא ושלחו חכמים לבודקו אי מורח ודאין אי לא וכיון דלא עביד הכי קטלוהו" ע"כ. ומקור דבריו הוא מדברי הגמ' בסנהדרין (צג:) והריחו ביראת ה' (ישעיה יח) רבא אמר דמורח ודאין (שמריח באדם ושופט ויודע מי החייב, רש"י). בר כוזיבא וכו', אמר להו לרבנן אנא משיח, א"ל במשיח כתיב ודמורח ודאין, ניחזי אנן אי מורח ודאין, **כיון דחזיוהו דלא מורח ודאין**, קטלוהו. משמע מדבריו כי דעתו היא שהרגוהו על שלא "מורח ודאין",

אולם בכס"מ מביא ממדרש (איכה רבה פ"ב, ב): "אר"י כד הוה חזי ר' עקיבא לבן כוזיבא הוה אמר דרך כוכב מיעקב (במדבר כד, יז), דרך כוכבא מיעקב, זה מלך המשיח כו' ר"א המודעי יושב בשק ואפר ומתפלל כו' שלח (בר כוזיבא) ואייתיה כו' בעטו והרגו כו' מיד נכבשה ביתר ונהרג בן כוזיבא" ע"כ. הרי מבואר שנהרג משום שהרג לר"א המודעי, ולא כדברי הראב"ד. ומתרץ הכס"מ את השגת הראב"ד דהסוגיא בסנהדרין אתיא דלא כשמואל, ורבינו סובר כשמואל, וס"ל כשיטת המדרש, ובס' לחם יהודה, דן אם מורח ודאין הוה בכלל חידוש במעשה בראשית כיון שאינו אלא דבר פרטי, ועוד מופת שאינו אלא לשעה אינו בכלל זה, ולדברי הכס"מ שס"ל שזה הוה בכלל מופת יש מחלוקת אם צריך לשאול אות ומופת או לא, וי"ל שהרמב"ם למד מר"ע שלא צריך אות ומופת, וס"ל שמורח ודאין לא הוה בכלל אות ומופת כמו תחה"מ.

וראיתי דבר תמוה בחבור התשובה להמאירי ע' 386 שמבאר הענין של תחיית המתים ובסוף דבריו כ' וז"ל: וכן ונאמן אתה להחיות מתים, כל זה לקיום ההבטחה, אם לתחיה המיועדת כמו שהתפרסם מן הקבלה, אם להגבהת השפלים, על דרך משל רמז על הגאולה על דרך **קצת מפרשים**, על דרך אמרו הקיצו ורננו שוכני עפר, וכן על דעת קצת רבותינו במיתי יחזקאל, כמו שאמרו קצתם בפרק חלק משל היה, רוצה בו היותם נקראים כן לרוב שפלותם וכו', והיא הכונה במה שיעדו בהגדות על מלך המשיח שהוא יחיה מתים. ע"כ. בדבריו הנ"ל שהוא מביא **שיש בהגדה על מלך המשיח שהוא יחיה מתים**, וזה פלא שבאגדות לפנינו במדרשי חז"ל אין רק מה שהבאתי מס' זרובבל ומהגאונים, ובהם הרי מפורש שהחיה את משיח בן יוסף, וא"א לפרש כמ"ש "להגבהת השפלים". ועוד הרי תורתו של הרמב"ם בפיו, ולמה לא הביא שיטתו שאין להעלות על הדעת דבר כזה? ולפ"ד המאירי הרי הרמב"ם אומר שמשיח יהיה בכחו שיתקן את העולם כולו לעבוד את השם, א"כ לפ"ד הוא החי' את המתים ולזה כוון המדרש שהביא המאירי, וצ"ע.

והנה בדברי הרמב"ם: אל יעלה על דעת, צ"ע, שהרמב"ם ב"אגרת תימן" כותב **והאותות והמופתים שנראו על ידו הן הן הראיות על אמיתת יחוסו**. הרי מוכח דס"ל דהמדה של "והריחו ביראת השם" היא בכלל אות ומופת, ולפ"ד נמצא שס"ל כמבואר בגמ', ולא כמבואר במדרש כמ"ש הכס"מ, ואולי חזר בו, והעיקר כמ"ש בהלכה.

וגם בהקדמתו לפירוש המשנה (דף יד) כותב כדבריו בהלכותיו, כי אין לצפות לאותות ולמופתים ממלך המשיח כי אף אלה הנביאים שעשו מופתים לא עשו אותם כדי להוכיח אמיתת נביאותם, אלא שכך נזדמן להם, וז"ל: "וכבר שגו בו כל

המון האדם, גם מתי מספר מידועיהם. שהם מדמים בנפשם, שהנבואה לא תתקיים לכל המתייחש אליה עד עשותו אות מופלא, כגון: אות מאותות משה רבינו, זכרונו לברכה. וישנה מנהג העולם, כמו שעשה אליהו, זכור לטוב בהחיותו בן האשה האלמנה; או כמו שנודע לכל אדם מאותות אלישע, עליו השלום - וזה אינו עיקר אמת. שכל מה שעשו אליהו ואלישע וזולתם מהנביאים מהאותות, לא עשאום כדי לקיים נבואתם - שהנבואה כבר נתקימה להם קודם לכך - אבל עשו האותות ההם לצרכיהם, ולרוב קרבתם אל הקב"ה השלים חפצם כמו שהבטיח הצדיקים: ותגזר אמר ויקם לך (איוב כב, כח)" וכו'.

ובעיקר הדבר של תחיית המתים ע"י בני אדם, ילה"ר לשיטת הרס"ג ורה"ג מהמבואר באותיות דר"ע, במשענותם, אלו הנביאים שהיו מחיים את המתים. ובע"ז י, ב בעי רחמי עליה ואחייה ושדריה, אמר, ידענא זוטי דאית בכו מחייה מתים. ובזהר (בראשית דף קיד.) עתידים הצדיקים לע"ל להחיות מתים כאלישע הנביא. וכן מבואר בויק"ר (כז, יד) אם יאמר לך אדם שהקב"ה עתיד להחיות מתים אמור לו כבר היה ע"י אליהו וע"י אלישע וע"י יחזקאל. וכ"ה בב"ר (פ"ז א), תנחומא בראשית, ולכן סוברים שמשיח הוא גדול מאליהו, שהרי אליהו יבוא לפניו לבשר בואו, ואם אלי' יכול להחיות מתים, כ"ש משיח.

וכ"כ בגן השכלים (פ"ו דף קו): "וכבר הבטיח ה' ישתבח, שיחיה על ידיו המתים ויראוהו ויכירוהו, ומי שהיה מאמין ישמח ומי שהיה מכחיש בו ידאב, **ויתן ה' יתעלה בידו האפשרות לעשות מופתים גדולים שלא עשה כמותם שום נביא לפניו.** עד שיהא הדבר שישלוט השלום גם בין החיות הטורפות ויתערבו זה בזה, ולא ישאר בימיו נזקים כלל בין החיות, ובני האדם, ויבטלו הרעות והיסורים ביכולת ה' האחד הגבור".

ויש להסביר שיטת הרמב"ם עפ"מ דמבואר בסנהדרין (קיג, א) שלש מפתחות לא נמסרו לשליח וכו' ושל תחיית המתים, ואין סתירה להמאמרים הנ"ל שמדברים ממקרים ידועים, כי צדיקים גדולים אמנם גוזרים והקב"ה מקיים, ואין זה חידוש, משא"כ גבי משיח שהדבר הוא בגדר בחינה, אם יש לו כח זה להחיות מתים, וזה צריך להראות כאלו בכחו תמיד להחיות מתים, וזה נגד שיטת חז"ל הנ"ל שמפתח של תחיית המתים לא נמסר לשליח.

יב) **שהרי ר"ע חכם גדול** כו'. ראה ירושלמי תענית פ"ד ה"ו; מדרש איכה ב, ב;

כך, שהרי רבי עקיבא חכם גדול יב) מחכמי משנה היה, והוא היה נושא כליו של בן כוזיבא המלך, והוא היה אומר עליו שהוא המלך המשיח, ודמה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח עד שנהרג בעונות, כיון שנהרג - נודע להם שאינו, ולא שאלו ממנו חכמים לא אות ולא מופת. ועיקר הדברים ככה הם: שהתורה הזאת חוקיה ומשפטיה [י"ג: אין חוקיה ומשפטי' משתנים] לעולם ולעולמי עולמים, ואין מוסיפין עליהם ולא גורעים מהם. יג) [וכל המוסיף או גורע או שגילה פנים בתורה

סנהדרין צז, ב; סדר עולם פ"ל; יבמות עב, א; ישעי' מה, א, ומפרשים שם; רס"ג אמונות ודעות דף קכט; מגלה יג, א; ובספר באר הגולה (מגנצא תרל"ז); מו"נ ח"ב סכ"ט; ובמלחמות ה' (מהד' מרגליות) דף סב־ה. והדבר צ"ב גדול ואכ"מ.

ובס' דרישת ציון (דף יב) כתב: "ובתלמוד מצינו בסנהדרין (צז) **שטעה רבי עקיבא בבן כוזיבא שמלך בביתר שהוא יסבב משיח**, והיה מה שאמר חגי עוד מעט ואני מרעיש שמים וארץ, כלומר קודם שיבוא שלימות הגאולה יהיה מלכות אחת מעט והוא בן כוזיבא, ואחר כך אני מרעיש שמים וארץ, וחלילה שהתנא רבי עקיבא טעה באמתת פי' הקרא, אלא ברור שכן פירוש מקרא, **שבראשית הגאולה יהיה מעט צמח ישועה שיקובצו אחד אחד מן הגולה לעשות ארץ נושבת ויעלו אחר כך ריח ניחוח ונרצה למו**, ואחר כך אני מרעיש שמים וארץ, רק שבזה טעה רבי עקיבא שסבר שבן כוזיבא הוא המלכות מעט, ולא היה ככה, כי עוד חזון למועד היה, **ויהיה כן בדור אחרון** אשר יתנדבו רוחם לזה, מי יתן ונהיה אנחנו דור דורשיו", עכ"ל.

מבואר מדבריו כי טעותו של רבי עקיבא נבעה מהרמז בפסוק שבראשית הגאולה יתקבצו חלק מישראל "לעשות ארץ נושבת", כפי שהמצב בזמנינו והוא סבר כי בר כוכבא השיג את הראשית הזאת. ולפ"מ שיתבאר להלן פכ"א אולי י"ל שר"ע סבר שהוא משיח בן יוסף.

יג) **שהתורה הזאת** וכו' **ואין מוסיפין עליהן ולא גורעין מהם.** הדברים הללו משוללים הבנה, כי יש להבין מה בעי כאן? והמפרשים לא עמדו על זה וכ"כ לעיל שחסר כאן משפט שלם שישנו בדפוס ראשון וכת"י ובשאר הדפוסים השמיטוהו מפני הבקורת[82].

יד) **או שגלה פנים בתורה והוציא הדברים של מצוות מפשוטן** וכו'. ראה תו"ש

82. וראיתי למחבר א' בספרו שנתקשה בלשון הרמב"ם, איזה המשך יש לדברי הרמב"ם, וכתב לתרץ, ולחברם בפלפול ודרוש, תמה אני הרי זה דבר מפורסם וידוע שבפרק זה נשמטו הרבה

והוציא הדברים של מצוות מפשוטן, יד) הרי זה בודאי [בדאי], ורשע ואפיקורוס.

ד. ואם יעמוד מלך מבית דוד טו) הוגה בתורה ועוסק במצות כדוד אביו טז) כפי

כרך יז (במילואים עמוד רצו מ"ש בענין זה). והבאתי מ"ש המאירי לפרש מגלה פנים בתורה שלא כהלכה, היינו שהוא משל והנגלה אינו כלל, וראה לקמן (ה"ד) ואלו אומרים: דברים נסתרים יש בהן ואין כפשוטן.

טו) **ואם יעמוד מלך מבית דוד** וכו'. בפרדס רמונים לבן שפורט בסנהדרין דף צב, ב כתב: אפשר שבן כוזיבא היה אומר שהיה מזרע דוד ואין יודע חילופין או אפשר שהי' כן, ע"כ. מדבריו צ"ע שהרי בוודאי צריך הי' לברר יחוסו לדוד (ראה מ"ש לעיל אות א').

טז) **הוגה בתורה ועוסק במצות כדוד אביו.** מפליא הוא שהרמב"ם כאן בהלכות לא מצא תיאור יותר נעלה, ופירוט מעלות יותר נשגבות מאשר "**הוגה בתורה ועוסק במצוות**", תואר המתאים על אנשים רבים שאינם ראוים להיות משיח, אמנם הוא מוסף "**כדוד אביו**", אולם לאחר שהוא מפרט במקומות אחרים שיובאו להלן את מעלותיו הנשגבות, הרי מפליא הדבר שהסתפק כאן בתיאור כה רגיל, בא וראה כיצד מתארו בהל' תשובה (פ"ט ה"ב): "ומפני זה נתאוו כל ישראל נביאיהם וחכמיהם לימות המשיח וכו' מפני שאותו המלך שיעמוד מזרע דוד, **בעל חכמה יהי', יתר משלמה, ונביא גדול הוא, קרוב למשה רבינו,** ולפיכך ילמד כל העם ויורה אותם דרך השם ויבואו כל הגוים לשמעו שנא' והיה באחרית הימים", ע"כ.

מ"ש "יתר משלמה כו'" מקורו מתנחומא תולדות (סימן יד), ועי' שם הו"ב אות כ' בהערות. ובאגדות בראשית פמ"ד (מובא בתו"ש בראשית פי"ד אות קמו): ירום ונשא וגבה מאוד, ירום מן אברהם, ונשא מן משה וגבה ממלאכי השרת, ושלמה לא נזכר. הרמב"ם בויכוחו אות נג מפרש לשון המדרש, שמדבר לענין פעולת המשיח שיעשה דברים גדולים לפרסם שם שמים יותר מכולם ולא מדבר על אישיותו, ומה שהקשו מפסוק (מלכים א' ג, יב) אשר כמוך לא היה לפניך ואחריך לא יקום כמוך, ראה בפי' הרלב"ג ורד"ק שאין זו קושיא, ועי' במו"נ ח"ג פנ"ד.

קטעים ע"י הבקורת ובלי השמטות הדברים פשוטים וברורים, וכל הקטעים נמצאים בדפוס ראשון של הרמב"ם וכן ברמב"ם דפוס רומי, שונצינו, אמסטערדאם וכן בכתבי יד של תימן, רק בדפוס ויניציא משנת שלד־לו ואילך הוציאה הבקורת מספר קטעים.

וכן כתב בהקדמתו לפיהמ"ש לסנהדרין וז"ל: אמנם "ימות המשיח" הוא זמן שתשוב המלכות לישראל ויחזרו לארץ ישראל, ויהי אותו המלך גדול מאד ובית מלכותו בציון יגדל שמו וזכרו יהי' מלוא הגוים **יותר מן המלך שלמה**, וישלימו אתו כל האומות ויעבדוהו כל הארצות, לצדקו הגדול לנפלאת שיהי' על ידו כו' ושם ביסוד שנים עשר ימות המשיח וכו' ושיאמין בו שיהי' לו יתרון ומעלה וכבוד על כל המלכים שהיו מעולם וכו', ומכלל יסוד זה שאין מלך לישראל אלא מבית דוד ומזרע שלמה בלבד וכו'.

וכ"כ באגרת תימן (פ"ד) ושם הוא כותב כי זולת משה רבינו ע"ה הרי יהיה **גדול מכל הקודמים לו**, ויש דברים שבהם נתייחד שלא יחד משה רבינו וז"ל: "אבל אני תמה ממך שאתה מבני תורה ועמדת על ספרי החכמים האינך יודע אחי שהמשיח נביא גדול מאד **וגדול מכל הנביאים**, מלבד משה רבינו עליו השלום? ועוד האינך יודע שמי שאומר על עצמו שהוא נביא שאם נמצאת נבואתו מוכחשת הוא חייב מיתה, לפי שסמך לעצמו המעלה הגדולה הזאת, כמו שיומת המתנבא בשם עבודה זרה? שכך כתוב (דברים יח, כ): אך הנביא אשר יזיד לדבר דבר בשמי וגו', ואשר ידבר בשם אלהים אחרים ומת הנביא ההוא. ואיזו ראיה גדולה על היותו מכחש? - אלא שיסמוך עצמו בשם "משיח".

ויש תמה בדבריך שאמרת: "שידוע בשלוה ויש אתו מקצת חכמה". התעלה על דעתך שבמדות האלו יהיה משיח?! אבל חיבך לומר כל־זה, מפני שלא השגחת למעלת המשיח מה היא, ואיך תהיה עמידתו ובאיזה מקום יהיה, ואיזה אות יהיה מיוחד לו.

אבל מעלתו תהיה **יותר מעלה ממעלת הנביאים** ויותר נכבדת, **זולת משה רבינו** עליו השלום. ויחד אותו הבורא יתברך **בדברים שלא יחד משה רבינו** עליו השלום, שנאמר בו: "והריחו ביראת יי ולא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אזניו יוכיח" (ישעיה יא, ג); "ונחה עליו רוח יי רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת יי" (שם, ב); "והיה צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו" (שם, ה) וקרא לו הקב"ה ששה שמות באמרו (שם ט, ה): "כי ילד יולד לנו בן נתן לנו ותהי המשרה על שכמו ויקרא שמו: פלא, יועץ, אל, גבור, אבי־עד, שר־שלום". וזה שקראו: "אל" - על דרך ההפלגה, להודיע: ש**גדלותו מעולה ממעלת כל אדם**.

ואחד מן התנאים שיש אצלנו ידועים לכל נביא - שיהיה בתכלית המדע, ואז ינבא אותו הקדוש ברוך הוא. לפי שהוא עיקר אצלנו: שאין הנבואה שורה אלא על חכם, גבור ועשיר; וביארו: שאפילו "גבור" - שיהיה כובש את יצרו, ו"עשיר" - עשיר

בדעתו. אבל כשיעמוד אדם שאינו מפורסם בחכמה ויאמר שהוא נביא - אין אנו מאמינים אותו; כל שכן אם יאמר אחד מעמי הארץ שהוא משיח", עכ"ל.

והנה מכל הנ"ל לכאורה תמוה לשון הרמב"ם כאן שמתאר לנו את המשיח במדרגה פשוטה מאד: "הוגה בתורה ועוסק במצות", ולא הזכיר אפילו מלה אחת מכל התוארים הנפלאים שהוא מיחס למשיח בשלשה מקורות הנ"ל, אלא בתיאור שמתארו והמתאים לכל מלך בישראל, וכמ"ש בהל' מלכים (פ"א ה"ח): נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל והיה אותו המלך הולך בדרך התורה והמצוה ונלחם מלחמת ה' הרי זה מלך וכל מצות המלך נוהגות בו וכו'.

ולחומר הנושא, נ"ל שכל אלה המעלות הגדולות שכ' הרמב"ם שיהי' לו למלך המשיח, כמבואר במדרש תולדות, והרמב"ם למד כן גם מלשון הפסוקים שנבאו כן על גדלותו של משיח, יש לבאר עפמ"ש הרמב"ם להלן, שאצל משיח יש שתי תקופות, בראשונה הוא נקרא "משיח חזקה", ואח"כ "משיח וודאי", ולפ"ז י"ל שכל אלה התוארים שנאמרו עליו ע"פ הלימודים מהפסוקים של הנביאים, וכן במדרש תנחומא הנ"ל, לא נאמרו על תחלת התגלותו של משיח, והרמב"ם למד כן מענין בן כוזיבא המלך שבענינו הוא מאריך בה"ג, כי ממנו הכריע ופסק להלכה שאינו צריך להראות מופתים, והוא הדין כאן שבא לפסוק הלכה למעשה בהלכות משיח, כלומר כשיתגלה אדם ויאמר שהוא משיח, איזה מעלות צריכים להיות לו בתחילת התגלותו כדי שיקבלוהו, ובזה הקיל הרמב"ם מאד, ולמד הדברים מבן כוזיבא שר"ע סמך אותו למלך המשיח, אע"פ שלא הי' לו כל אותם המדריגות והתכונות המצוינות שכתב הרמב"ם על פי המקורות הנ"ל, אלא יהודי הוגה בתורה ועוסק במצות וכו' וילחום מלחמת ה'. וזה הי' לו לבן כוזיבא, כי בשלב הראשון אין לדרוש ממנו יותר, ואחרי שיהיה "משיח חזקה", יתחיל להתפתח בו הכח של "משיח ודאי".

[במקורות שלפנינו לא מצינו באופן מיוחד ומפורש תיאור ומהות אישיותו של בן כוזיבא, ומהמבואר במדרש איכה נראה שלא הצטיין בצדקות ואצילות יתירה, אמנם כעת בימינו נתגלו זה מקרוב מכתבים שנכתבו על ידו ממש ובהם אנו רואים שבעצם המלחמה דאג לקבל ד' מינים, הוא מעורר על דבר מעשרות, ומזהיר על שמירת שבת. מזה רואים אנו שהי' יהודי שומר מצות ובוודאי שהיה גם הוגה בתורה]. ומ"ש הרמב"ם ואם ילחום מלחמת ה' ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה, נראה כוונתו שיעשה חוקים שמוכרחים לשמור מצוות התורה אז יקבל תואר של "משיח ודאי", ואח"כ יתפתחו אצלו במשך הזמן בשלב יותר מאוחר בתהליך אטי כל אלה המעלות והמדרגות הגדולות שנבאו הנביאים על מלך

תורה שבכתב ושבעל פה, יז) ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה וילחם מלחמות ה' יח) - הרי זה בחזקת שהוא משיח. אם עשה והצליח [ונצח כל האומות

המשיח. והרמב"ם שכתב הוגה בתורה כו' מדבר בתחילת בואו והכשרתו לקבלו למשיח היינו "בתורת חזקה", כי אז לא יהיו דרושים ממנו מעלות מיוחדות, רק שיהיה הוגה בתורה ועוסק במצוות. ואחרי כן יתעלה ויעלה במדרגותיו על כל הנביאים שהיו זולת משה רבינו ע"ה.

וראי' למ"ש אפשר להביא מדבריו בפי"ב ה"ג, שכתב כי בימי המלך המשיח כשתתיישב מלכותו ויתקבצו אליו כל ישראל יתייחסו כולם על פיו ברוח הקודש שתנוח עליו וכו', הרי מפורש כן כי רק אחרי שתתיישב מלכותו ויתקבצו אליו כל ישראל, דוקא אז תנוח עליו רוח הקודש, ולא קודם. [בס' עץ חיים לר"י חזן גורס ברמב"ם: **פוסק בתורה ומצוות**, וצ"ע אם זה פירוש או ט"ס מ"**עוסק**" - "**פוסק**"].

יז) **ויכוף כל ישראל לילך בה**. צריך לומר שיעשו תקנות לכוף אותם לשמור מצות התורה, אך א"כ קשה למה אצל או"ה כותב: "**ויתקן את העולם כולו** כו'", וכמ"ש בסוף ה"ד: "ולא יהי' עסק כל העולם אלא לדעת את ה'". ומבואר שזה יהי' על ידי שמלאה הארץ דעה ובזה יתוקן העולם כולו, א"כ למה את ישראל צריך לכוף? אמנם יש כאן בדפוס השמטה ע"י הבקורת, ובדפוס ראשון וכת"י אחרי המלים: משיח בוודאי, יש קטע גדול של 15 שורות שנמחק ע"י הבקורת, והוספתי בפנים, ולפ"ז המלים "ולתקן את העולם" קאי על המלים: לישר דרך למלך המשיח ולתקן עולם וכו'.

יז*) **ויכוף כל ישראל** וכו'. צ"ע שהרי שיטת הרמב"ם (בפ"ז מהל' תשובה ה"ה) שאין נגאלין אלא בתשובה, א"כ למה צריך לכוף אותם, הרי ממילא כבר שבו, כי לולא זאת לא היה בא? וכן להלן (פי"ב ה"ב) כתב: אלא קודם מלחמת גוג ומגוג יעמוד נביא לישר לישראל **ולהכין לבם**, משמע ג"כ שעדיין לא שבו כראוי... דאל"כ למה צריך המשיח להכין לבם. (וראה מ"ש לעיל פ"ו אות ג' לבאר שיטת הרמב"ם).

יח) **וילחום מלחמת ה'** וכו'. צריך ביאור שהרמב"ם לא הזכיר כלום בה"א מענין מלחמה שהרי בזמן שעם ישראל בגלות, כשיעמוד משיח להחזיר מלכות דוד הדבר אפשרי רק ע"י מלחמה, כמו שכתב כאן: **וילחם מלחמת** ה'.

שסביביו] יט) ובנה מקדש במקומו כ) וקבץ נדחי ישראל כא) - הרי זה משיח בודאי.

עוד קשה למה סתם הרמב"ם וכתב: "וילחם מלחמת ה'", ולא ביאר איך ואיפוא, ורק להלן (פי"ב ה"ב) כ' שבתחלת ימות המשיח תהי' מלחמת גוג ומגוג, ושקודם מלחמת גוג ומגוג יעמוד נביא לישראל, א"כ קשה להבין למה לא נכתבו הדברים כסדרן. ואולי י"ל שהרמב"ם בתחילת דבריו בה"א כתב באופן כללי ולא נכנס לפרטים, ובה"ד התחיל לפרט הפרטים, ולצייר אופן הגאולה.

יט) **אם עשה והצליח ובנה** כו'. כן הוא בנוס' שבדפוס והלשון מגומגם. אמנם יש כאן חסרון מלים ע"י הבקורת וצ"ל אם עשה והצליח **ונצח כל האומות שסביביו**, כמו המצב בימינו ששונאינו מקיפים אותנו מכל הצדדים. וקאי על הסמוך לפניו: "וילחם מלחמת ה' הרי זה בחזקת שהוא משיח", כלומר אם הצליח במלחמתו ובנה המקדש וקבץ נדחי ישראל ע"י שלשה דברים הללו יצא מהשם משיח חזקה להשם משיח בודאי.

כ) **ובנה מקדש במקומו** כו' **הרי זה משיח בוודאי.** הוסיף כאן הרמב"ם המלה "במקומו" ובה"א כתב סתם: "ובונה המקדש", ודבר גדול השמיענו בזה, כי בגמ' זבחים (סב, א) שנינו שלשה נביאים עלו עמהן מן הגולה א' שהעיד להם על המזבח וא' מקום המזבח, וכו', וכן פסק הרמב"ם פ"ב מהל' בית הבחירה ה"ד. ולפי"ז בבנין ביהמ"ק העתיד, מוכרחים ג"כ לנביא שיעיד על מקום מזבח, וזהו שכוון בהמלה "במקומו", ובעכצ"ל שמלך המשיח הוא הנביא, כי לולא זאת לא ידע מקום בנין המקדש, וכמו שהאריך הרמב"ם לעיל אות טז.

אמנם תימה שהרמב"ם בשני הפרקים לא הזכיר כלל אצל משיח תואר נביא. ועוד לפי"מ שביאר הרמב"ם באגרת תימן לעיל, וכן נראה מלשון הגמ' בסנהדרין ובמדרש שדרך התגלות המשיח הוא שאדם בא לבית דין ואומר נביא אני, כלומר שהוא קיבל נבואה מן השמים להתגלות בתור משיח ולפ"ד הרמב"ם הרי זה בכלל נבואה, והוא צריך אח"כ להוכיח במעשים שהוא נביא, וקשה למה לא הזכיר הרמב"ם בהלכה שלפנינו פרט חשוב זה שהוא נביא? וצ"ע.

כא) **ובנה מקדש במקומו וקבץ נדחי ישראל** וכו'. וכ"כ לעיל (ה"א): "ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל". מבואר שאחרי בנין המקדש מקבץ נדחי ישראל,

[ואם לא הצליח עד כה, או נהרג, בידוע שאינו זה שהבטיחה עליו תורה, והרי הוא ככל מלכי בית דוד השלמים והכשרים, שמתו, ולא העמידו הקב"ה אלא לנסות בו רבים, שנאמר: ומן המשכילים יכשלו, לצרוף בהם, ולברר וללבן עד עת קץ, כי עוד למועד (דניאל יא, לה).

אף... הנוצרי, שדימה שיהיה משיח ונהרג בבית דין, כבר נתנבא בו דניאל, שנאמר (שם יד): ובני פריצי עמך ינשאו להעמיד חזון ונכשלו כב). וכי יש מכשול גדול מזה, שכל הנביאים דברו שמשיח גואל ישראל ומושיעם, ומקבץ נדחיהם ומחזק מצותן, וזה גרם לאבד ישראל בחרב, ולפזר שאריתם ולהשפילם ולהחליף התורה ולהטעות רוב העולם לעבוד אלוה מבלעדי ה'.

אבל מחשבות בורא העולם אין כח באדם להשיגם, כי לא דרכינו דרכיו, ולא מחשבותינו מחשבותיו, כג) וכל הדברים האלו של ...הנוצרי, ושל זה הישמעאלי

וראה מ"ש שם בהערה ד. ויש להביא מקור לדברי הרמב"ם ממדרש "משיח" (מובא בלקח טוב במדבר כד, יז־יט) וז"ל: "אמר רב הונא בשם ר' לוי מלמד שהיו ישראל מקובצים בגליל העליון ויצא עליהם שם משיח בן יוסף מתוך הגליל, והם עולים משם הוא וכל ישראל עמו לירושלים וכו', והוא עולה ובונה ביהמ"ק ומקריב קרבנות והאש יורדת מן השמים וכו' נגלה עליהם מלך המשיח כו' ואז יתקבצו הגליות וכו' שנאמר ויהי' ביום ההוא וכו' ובאו האובדים מארץ אשור והנדחים בארץ מצרים".

ומבואר שבנין ביהמ"ק הוא רק אחר שיתקבצו חלק מישראל ע"י משיח ב"י, ואח"כ כשיתגלה עליהם משיח בן דוד, יקבץ כל נדחי ישראל.

ולפ"ז י"ל שבדיוק גדול כתב הרמב"ם שיקבץ נדחי ישראל, כי זה אמנם יהי' רק אחרי בנין ביהמ"ק, וקודם לבנין יהי' סתם קיבוץ מבני ישראל הקרובים ולא מנדחי ישראל, וכן קבעו בברכה "מקבץ נדחי עמו ישראל", ואע"פ שבענין משיח בן יוסף לא הזכיר הרמב"ם כלום, אבל בשאר הענינים מתאימים דבריו.

כב) **ובני פריצי עמיך** וכו'. מקור הדברים מצאתי בספר מגלת המגלה לר' אברהם ב"ר חייא הנשיא דף קלו־קלט, שהרמב"ם השתמש בספריו. (וראה מ"ש מענין זה בתו"ש שמות ח"ח במילואים דף ר"מ.

כג) **לא מחשבותינו מחשבותיו.** מה שכתב הרמב"ם מקרא "לא מחשבותי מחשבותיכם" וגו' לדעתי בא לתרץ מה שלכאורה אין להבין השקפת הרמב"ם

שעמד אחריו, אינן אלא לישר דרך למלך המשיח כד). ולתקן העולם כולו לעבוד את ה' ביחד, שנאמר: כי אז אהפוך אל אחד עמים שפה ברורה לקרא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד.

כיצד? כבר נתמלא העולם כולו מדברי המשיח ומדברי התורה, ומדברי המצות, ופשטו דברים אלו באיים רחוקים, ובעמים רבים ערלי לב, והם נושאים ונותנים בדברים אלו ובמצוות התורה.

אלו אומרים: מצות אלו אמת היו וכבר בטלו בזמן הזה כה), ולא היו נוהגות לדורות. ואלו אומרים: דברים נסתרים יש בהן ואינן כפשוטן, וכבר בא משיח, וגלה נסתריהם. וכשיעמוד המלך המשיח באמת, ויצליח וירום וינשא, מיד הם כולם חוזרים ויודעים, ששקר נחלו אבותיהם, ושנביאיהם ואבותיהם הטעום].

בענין זה, הרי ידוע שמזמן החורבן ועד היום היו הרבה תקופות שהנוצרים הרגו ושפכו נחלי דם של רבבות מישראל שלא רצו לקבל דתם והרבה רבבות העבירו באונס על דתם וכן הישמעאלים אנסו להעביר על הדת, ועל זה אומר הרמב"ם: לא מחשבותי מחשבותיכם. וכעין זה כתבתי בהערה לעיל על העובדות שאנו עדים להם בא"י שהיתה וישנה כפי' להעביר על הדת, א"כ איך אפשר להבין מצב כזה בזמן אתחלתא דגאולה, והתשובה כמו שאנחנו אומרים, לא מחשבותי מחשב־ותיכם על שריפת הגוף של ששת מליונים נפשות, כך לא מחשבותי מחשבותיכם על שריפת הנשמה של מספר נפשות.

כד) **דרך למלך המשיח.** אותו הרעיון של הרמב"ם מבואר בכוזרי מאמר ד' אות כ"ג וז"ל: ואלה האומות, הם הצעה והקדמה למשיח המחוכה, אשר הוא הפרי, וישובו כולם פריו כאשר יודו לו וישוב העץ אחד, ואזי יפארו ויוקירו השורש אשר היו מבזים אותו וכו' עיי"ש בפי' קול יהודה ואוצר נחמד. והאריך בענין זה רי"ע עמדין ז"ל בספרו שמוש (אמסטרדם תקי"ח) דף כח, ומביא דברי רמב"ם הנ"ל ותשובת הרשב"ץ.

כה) **וכבר בטלו בזמן הזה.** וכ"כ באגרת תימן שם.

וראה מ"ש בשו"ת הרמב"ם פרימן סימן שסד ובקובץ סימן נח בנוגע לשתי האמונות. ויש מענין זה בזהר בהקדמה דף יג. תרין אומין אחרנין דאינון קרובין ביחודא לישראל, הגריעב"ץ במטפחת ספרים דף 13 כתב על דברי הזהר, נ"ל ברור

שכוונתו על ב' אומות אדום וישמעאל, ואמר זה לפי שמאמינים בתורת משה ועליה יסדו אמונותיהם וקרובים הם אלינו בכמה שרשי אמונה כגמול ועונש, ועוה"ב, וכדומה ובפרטות אומת ישמעאל קרובה לישראל באמונת היחוד ע"כ: ובהערת עטור סופרים, כ' לדחות דברי היעב"ץ שכוונת הזהר עפ"מ דמבואר להדיא בזהר ח"ב דף רל דתרין אומין היינו מלכות מדי ויון וכ"ה בז"ח יתרו לח. וכ"כ בניצוצי זהר שם, ולא ציינו כלום שהיעב"ץ כוון לדברי הרמב"ם.

וכן יש מענין זה בפי' הרמב"ן בראשית ב, ד, בתחלת אלף הששי תתחדש מלכות אומה שלטת ואומתני ותקיפא יתירה (דניאל ז, ו), ומתקרבת אל האמת יותר מן הראשונות. וכוונתו למלכות ישמעאל. ובזהר שמות יז.: אין לך גלות קשה לישראל כמו גלות ישמעאל. ומפרשי הרמב"ן לא ציינו להרמב"ם הנ"ל.

הנה כוונת הרמב"ם היא שאר אומות העולם בזמנם הי' ממש עובדי ע"ז גמורים ולא ידעו כלום מתורת ישראל, משא"כ אלה שתי האומות שדתם לכתחילה הי' מיוסד על התורה אלא שהטועים וכו' המה פרסמו את התורה (ועד היום מתורגמים על ידם התנ"ך יותר מאלף לשונות ודיאלקטים).

והנה לשונו של הרמב"ם "לישר דרך למלך המשיח", לכאורה קשה מאד להבין. דלכאורה לפי ראות עינינו מכל פעולותיהם של אנשי שתי האומות ויחסם לעם ישראל בכל תקופת גלותינו, אין אנו רואים שהמה יכינו איזה דרך שהוא שנוכל לומר, שעליו ילך מלך המשיח, לא רק דרך ומסילה אלא אפילו שביל או משעל בשביל מלך המשיח לא עשו, ובדרך מליצה אפשר הי' לומר לא רק שלא עשו שביל בשביל מלך המשיח אלא להיפך שמו מכשולים ואבני נגף על דרכו, הן בעניני רוחניות והן בחומריות. ובעניני אמונה לא עשו כלום והם ממשיכים ללמד ולפרסם כל השקרים הכרוכים באמונתם בנוצרי, אמונה בהגשמה, וכפירה ביחוד השם, מאמינים בשניות מעין עע"ז וכו', ובנוגע לחומריות הרי השואה שהיתה בימינו אנו שנעשתה ע"י בני אמונה זאת וכל העולם הנוצרי לא רצו לעזור כלום, והרבה מהם הי' שבעים רצון, מאורע נורא זה הוכיח לעיני כל, פשיטת רגל גמורה לאמונה זו ולכל התרבות האירופאית של אלפים שנה האחרונות, בני אדם שהתיחסו לאמונה זו נהפכו ממש לחיות פרא שלא הי' דוגמתם מיום בריאת העולם, ובני האמונה השני' הרי ראינו בימינו מעת קום המדינה ששלש פעמים רצו לאבדנו ולכלותינו והקב"ה הצילנו מידם. על אמונות שגלו דור של חיות פרא כאלה האם אפשר לומר עליהם שפעולותיהם באים "לישר דרך בשביל מלך המשיח".

ויש לתרץ שיטת הרמב"ם, שהביע בקיצור נמרץ השקפתו על ענין שעומד ברומו של עולם.

נראה לי, שהרמב"ם מבאר שהגואל צדק יש לו שני תפקידים: א. לעם ישראל, ב. לאומות העולם כולם. לעם ישראל הוא בא לגאול אותם מגלותם ולבנות ביהמ"ק וכו' לקרב את בנ"י לאביהם שבשמים. ב. לאו"ה לתקן העולם כולו במלכות שדי ולהחזירם לדת האמת, וכבר בארתי בפ"ב אות ח, שיש לפרש דת האמת היינו ז' מצות של ב"נ שנצטוו ולא מצינו שנצטוו יותר, ראה לעיל ב, לענין שלשים מצות.

והנה תיקון העולם הוא בראש וראשונה שלא ישא גוי אל גוי חרב ולפ"מ שמבאר הרמב"ם לא יהי' רעב, יתארכו ימי חיי האדם, וזמני עבודת האדם לצורך פרנסתו יהיו מועטים, ויהי' לו זמן לענינים רוחניים, ואז יגיעו כולם לדת האמת לדעת השם ולהאמין בה' אחד.

והנה כעת בימינו לפני חמשים שנה בעת הצהרת בלפור שזה הי' האות הראשון מן השמים של אתחלתא דגאולה, אחרי חמשים שנה של התעוררות לשיבת ציון ע"י תלמידי הגר"א ואח"כ ע"י הרבנים קלישר וגריידיצר ועוד גדולי ישראל שעזרו להם, אז מן השמים ניתן בלב שרי האומות לייסד את חבר הלאומים - והאו"מ שעזרו לעם ישראל ליסד מדינה. מה שא"א הי' להקים בהעדרם בדרך הטבע.

והנה התכנית של אומות המאוחדות ראשית כל הוא לא ישא גוי אל גוי חרב, פסוק זה חרות על יד הבנין של האו"מ בניואורק. וכן שאר התיקונים לצרכי תועלת בני אדם בכל העולם, הכל הוא בהתכנית של האו"מ, למשל סוכנות ואירגונים למזון וכלכלה, לחנוך ותרבות, לבריאות, לפליטים, לעבודה, זכויות האדם וכו' וכו', וכל הארגונים עושים גדולות ונצורות במקצוע שלהם בהיקף עולמי.

ועם כל המגרעות והחסרונות שיש למוסד האו"מ (כי הרי לפנינו מתקיימת מלחמה, וכן מצב מלחמה אצלנו), אבל בכל זאת כל העולם מכיר שיש לפנינו מוסד עולמי ומסגרת רחבה שאפשר לקוות שבמשך הדורות יגדל וישתפר וסו"ס יתפוס המקום הראוי בעולם.

והאו"מ באפשרותו לתקן כל אלה התיקונים שהנביאים יחסו לאחרית הימים במה שנוגע להחיים הגופניים, ומשיח יצטרך לבוא רק לדבר אחד, לתיקון הרוחניות, לתקן עולם במלכות ש־די שיאמינו בא' חיים יחיד ומיוחד.

ועל זה שפיר מתאים לשונו של הרמב"ם שאלה שתי האמונות שקבלו התורה ליסוד, הושפעו מדברי הנביאים בהרעיון של "לא ישא גוי אל גוי חרב", לצדקה וחסד, לאמת ומשפט והם שיסדו את האו"מ. ועל זה יפה יש לומר שהמה עשו

"לישר דרך למלך המשיח", כלומר הדרך שעליו יבוא אליהם, ולא מדבר מדרך של מלך המשיח לישראל, זה הוא דרך אחרת לגמרי, אלא שרואים אנו בעינינו שבעקבתא דמשיחא סו"ס גם העולם כולו יהי' לו תיקון, והגואל צדק יבוא לגמור ולחזק כל אלה התקונים בשביל העולם כולו מעשי ידיו של הקב"ה,

ולהחזירם לדת האמת לקבל עליהם עול מלכות שמים. כמובן שעדיין הכל בבחינת אתחלתא ואולי אתחלתא דאתחלתא, כמו אצל ישראל, שרק ע"י גואל צדק יחזרו ישראל בתשובה וכו' וכו'.

אנו תקוה שסו"ס שתי הממלכות הגדולות בעולם אם אין גזירה מן השמים שהעולם יחרב יעשו שלום ביניהם ואז יבוא זמנו של פעולת האו"מ. וראה מ"ש לעיל פרק ו' מדברי החפץ חיים שמבאר קצת ענין זה ויש להתאים דבריו עם מ"ש.

הלכות מלכים - פרק יב

א. אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם, או יהיה שם חידוש במעשה בראשית - אלא עולם כמנהגו נוהג א) וזה שנאמר בישעיה: וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ (יא, ו) משל וחידה ב). ענין הדבר: שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי גוים [רשעי העולם] המשולים כזאב ונמר, שנאמר: זאב

א) **עולם כמנהגו נוהג** כו'. וכ"כ לעיל פי"א ה"ג: ואל יעלה על דעתך וכו' ומחדש דברים בעולם כו', וצריך ביאור הרי כותב להלן: יחזרו כולם לדת האמת ולא יגזלו ולא ישחיתו, ולהלן בסוף ה"ה: ובאותו הזמן לא יהיה כו' קנאה ותחרות כו' וכי יש לך חידוש דבר בעולם יותר מזה והרי זה עולם חדש לגמרי, וא"א לומר על זה עולם כמנהגו נוהג, ואין לומר שכוונתו לשינוי וחידוש במעשה בראשית, ועולם כמנהגו נוהג היינו בטבע העולם, וזה דוחק שהרי הרמב"ם אומר: אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם או יהי' שם חידוש במעשה בראשית אלא עולם כמנהגו נוהג. הרי הוא אומר שני דברים מנהגו של עולם או חידוש במעשה בראשית ומוכח שמנהגו של עולם הכוונה גם לדברים שאינם חידוש בהטבע של מעשה בראשית, אלא בהנהגת בני אדם בעולם, וצ"ע.

ב) **משל וחידה - הם משלים** וכו'. והשיג עליו הראב"ד: א"א, והלא בתורה והשבתי חיה רעה מן הארץ? וכתב במגדל עוז כי יש לומר דגם פסוק זה דחיה רעה משל על אומה רעה, וכמו שדרשו חז"ל חיה רעה אכלתהו על אשת אדוניו. וגם הרדב"ז מתפלא מה משיג בזה הראב"ד על הרמב"ם וכותב: "ואין זו השגה, כמו ששאר הכתובים משל גם זה משל על אומה רעה" וכו'. ובאמת לכאורה יש להתפלא על הראב"ד, מדוע בחר בפסוק זה, ולמה אי אפשר לפרשו שהוא משל כיתר הפסוקים?

אמנם כוונת הראב"ד הוא כמ"ש ב"מרכבת המשנה" (כאן): "נראה כוונתו של הראב"ד **דדברי תורה** אין לפרש דרך משל כמו נביאים, ואין מקרא שבתורה יוצא מידי פשוטו". ויפה כתב המרכה"מ בכוונת הראב"ד, שכן מפורש בברייתא דל"ב מדות (מדה כו) שיש חילוק בין תורה לנביאים וכתובים לענין לדרוש בדרך משל וז"ל: וכן אתה מוצא בנביאים וכתובים שדברו משלים, בד"א בדברי קבלה אבל

בדברי תורה ומצוה אי אתה יכול לדורשו בלשון משל חוץ מג' דברים שהי' ר' ישמעאל דורשן בלשון משל כו'.

וכן מבואר בזהר פקודי רמ"ח ובניצוצי זהר העיר בזה, וראה מ"ש בביאור מאמר זה בתו"ש שמות כא, יט, אות שכ"ח: אם זרחה השמש, שמות כב, א, על משענתו. ובחי"ז במילואים סי' כ"ב הראיתי כל המקורות להשיטות שיש באלה ההלכות אם הפי' הוא בדרך משל.

והראב"ד בה' גניבה פ"ט ה"ה מפרש כפשוטו של מקרא ולא בדרך משל וכן בקרא על משענתו וכו' כפשוטו וכן בפרשו השמלה וכו' כפשוטו, ועי' בפי' מדרש תנאים על הברייתא דל"ב מדות ואכמ"ל.

אולם לכאורה דברי הרמב"ם תמוהים שהרי בתו"כ על אתר, מבואר דפליגי תנאים בפירוש הפסוק והשבתי חיה רעה וגו': "ר' יהודה אומר מעבירן מן העולם, [פי' הרמב"ן שלא יבואו חיות רעות בארצם], ר' שמעון אומר משביתן שלא יזוקו, וכן ה"א אומר וגר זאב עם כבש וכו'. מלמד שתינוק מישראל עתיד להושיט את ידו לתוך גלגל עינו של צפעוני וכו'". והרמב"ן שם האריך לבאר שיהי' בבחינת חיות קודם חטאו של אדה"ר עי"ש. ומבואר ששניהם ס"ל שאין כאן ענין של משל כמ"ש הרמב"ם אלא כשיטת הראב"ד, והראב"ד בפי' לתו"כ שם מפרש לשון התו"כ, וא"כ קשה על הרמב"ם שהוא לכאורה דלא כמאן.

ונראה כי הרמב"ם מביא ראיה לשיטתו שכל הכתובים משל הם מלשון התו"כ שר' יהודה אומר מעבירן מן העולם, כי בע"כ הוא מפרש הקרא וגר זאב עם כבש שממנו מביא ר"ש ראיה לשיטתו. שפסוק זה משל הוא כמ"ש הרמב"ם. עי"ל שהרמב"ם יפרש לשון התו"כ שאין זה כפשוטו אלא שיש כאן רמז כמו כמה דברי אגדה בש"ס. ומענין הדבר שר' סעדיה גאון בהאמונות והדעות (מאמר השמיני "גאולה אחרונה") מביא שני הפירושים וז"ל: "והשלישי תסתלקנה המלחמות עד שלא ישא אדם כלי מלחמה, כמ"ש (שם ב) וכתתו חרבותם לאתים לא ישא גוי אל גוי חרב. ואשר אנחנו רואין הפך זה. והרביעי שבעלי חיים ישלימו קצתם את קצתם, עד שירעה הזאב והכבש, ויאכל האריה תבן **וישחק היונק בפתן ובאפעה**. כמו שכתוב (שם יא) וגר זאב עם כבש וגו'. ואנחנו רואין אותן שהם על טבעם ורעתם, לא נשתנה מהם דבר. ואם יסבור עוד סובר ויאמר איננו רוצה אלא שישלימו האנשים הרעים עם הטובים ולא יזיקום, אין הדבר כי אם בהפך, והם היום יותר ממה שהיו מקדם מן החמס ועול מהחזק לחלש". ע"כ. הרי הביא שני הפירושים ולא הכריע. גם הרד"ק בישעי' יא, ו, מאריך בביאור שתי השיטות.

ערבות ישדדם ונמר שקד על עריהם (ירמיה ה, ו), ויחזרו כולם לדת האמת ב*), ולא יגזלו ולא ישחיתו. אלא יאכלו דבר המותר בנחת עם ישראל, שנאמר: ואריה כבקר

גם בשו"ת לרב האי גאון, נגע בענין זה, בטעם זקנים, (צד 59-61 מובא באוצה"ג סוכה תשובות סי' קצד): "וגם **ישבית כל חיה רעה מן הארץ** שנאמר וגר זאב עם כבש ופרה ודב תרעינה ושעשע יונק על חר פתן לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי". ע"כ. הרי שהביא שיטת ר"י דפירוש הכתוב הוא שישבית החיות כליל מן הארץ, ומביא ראיה מהפסוק וגר זאב עם כבש...

ונוסח זה קשה לפרש שהרי ר"ש הסובר משביתן שלא יזיקו הוא המביא ראיה מהפסוק וגר זאב עם כבש, אבל לר"י שפירש משביתן מן העולם, וכפי' הרמב"ן **מן הארץ**, א"כ אין ראי' מקרא אלא להיפך צריך לפרש שהפסוק משל הוא, ואולי חסר כאן אחרי המילים: מן הארץ [או משביתן שלא יזיקו כמו], ומביא שתי השיטות כמ"ש הרס"ג באו"ד ומשתמש הרבה בדבריו.

והנה מצאתי מקור נפלא לדברי הרמב"ם: שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי עכו"ם המשולים כזאב וכו' (-מלבד הדיוק בתו"כ לשיטת ר"ש-) בתרגום ירושלמי השלם כתי"ר שנתגלה זה מקרוב [שיש בידי צילום] מתרגם: והשבתי חיה רעה, - **ואבטל רשותהון דמלכוותא דמתילן בחיות ברא מן אורעא**. ומפורש להדיא כמ"ש הרמב"ם, כי החיות הם משל לאו"ה וכמ"ש המג"ע והרדב"ז. (עי' בתורת האדם להרמב"ן בשער הגדול: ודברים הללו וכיו"ב אין לתלות אותם במשל וחידה וכו'. ובענין משלים ראה מ"ש בתו"ש יתרו חט"ז דף ד"ש).

ב*) **ויחזרו כולם לדת האמת**. צ"ב לכאורה נראה שב"נ הרי אינם מחויבים אלא בז' מצות וכל הנזהר לעשותן הרי זה מחסידי או"ה כמ"ש לעיל פ"ח הי"א, א"כ לע"ל ג"כ אינם מחויבים יותר מז' מצות, ולדת האמת נראה דהכוונה לדת כל התורה, ולא רק לז' מצות, וכן נראה מהמשך הלשון אלא יאכלו דבר המותר, בנחת עם ישראל, ובד"ר: בנחת כישראל. וצ"ב מה כוונתו דבר המותר, אולי למעט אבמה"ח וגזל. ובעץ חיים: ולא יגזלו ולא יאכלו דבר איסור שנא' לא ירעו וכו' והלשון בנחת כישראל צ"ב.

ונ"ל שמלשון הרמב"ם לעיל יש לדייק שיש הבדל בין העמים משתי האמונות, לשאר העמים, שהראשונים מתוך שביסודם קבלו את התורה אלא שהטעו אותן בכוונתה. ופירושה כמ"ש לעיל. ולכן אח"כ כשיראו טעותם ויודו כולם חוזרים,

יאכל־תבן (ישעיה יא, ז), וכן כל כיוצא באלו הדברים בענין המשיח - הם משלים, ובימות המלך המשיח יודע לכל לאיזה דבר היה משל ומה ענין רמזו בהם.

ב. אמרו חכמים: אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד ג), יראה מפשוטם של דברי הנביאים: שבתחילת ימות המשיח תהיה מלחמת גוג ומגוג

כלומר שיקבלו לשמור התורה ויצטרכו מילה וגירות, משא"כ שאר אומות העולם שאין חייבים רק בז' מצוות.

ולפי"ז אולי י"ל שכוונתו לאלה האומות שיחזרו לדת האמת לא כאלה שהטעו אותם, ועפ"ז יש לפרש מ"ש בעץ חיים במקום דת האמת כתב "ויחזרו בתשובה" וזה מתאים למ"ש על האומות משתי האמונות.

ג) **אמרו חכמים אין בין עוה"ז כו'**. הרבה מחברים עמדו על הסתירה בשיטת הרמב"ם שמזכה שטרא לבי תרי כי בפ"ח מהל' תשובה ה"ז מביא שיטת ר' חייא בר אבא שכל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח ובסוף פ"ט מהל' תשובה מביא שיטת שמואל דאמר אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד? עי' בכס"מ ולח"מ בפ"ט מהל' תשובה, וכמה מחברים (בפי' מעשה רוקח, לחם יהודה על הרמב"ם, בשו"ת חיים שאל ח"א סימן צ"ח ועוד) כיוונו לדבר אחד לתרץ הסתירה שהרמב"ם ס"ל שגם שמואל מודה שדברי הנביאים נאמרו לימות המשיח אלא שמפרש שנאמרו דרך משל, וכולם כיוונו לדברי ר' אברהם בן הרמב"ם בספרו מלחמת השם שכתב מפורש כן בדעת אביו (ראה לעיל פ"ה וצרף לכאן).

ויש עוד פירושים בדברי שמואל. בס' של"ה בבית דוד (דף כג־כד) מביא מאמרו של שמואל אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות, ובתוך דבריו מבואר כי "מלאה הארץ דעה" לא תהיה תיכף בביאת הגאולה, כי אם במשך הזמן, וגם ההצלחות הגדולות לא יהיו תיכף, אלא לאחר שתתרבה הדעת, וכך הוא כותב: "אמנם אומר אני ביראה ורתת וזיע, כי אפשר כוונת שמואל היא עד כלות אלף הששי הזה, אבל אחר כך מוה שמואל לכל מה שאמרנו וכו' על כן נראה שכל ההצלחות הגדולות **לא יהיו תיכף בביאת הגאולה**, רק בהמשך זמן שתתרבה הדעה בישראל ויבאו למעלת כתנות אור באל"ף, אז תתבטל הקליפה מכל וכל ויתקיים וירד מים עד ים ואז יתבטלו כל הקרבנות זולת תודה. ואז לא יצטרכו לערי מקלט". (כוונתו לתרץ מה שהקשה הזי"ר על הספרי לעתיד לבא עתידין להפריש עוד ג' והקשה הזי"ר הרי כתיב ולא ישא גוי? ותי' דמיירי לימות המשיח, ודייק מזה בדרישת ציון (דף טו) דבימות המשיח שהוא ראשית הגאולה לא תהיה גאולה

שלימה רק כשיבוא משיח בן דוד אז לא יהיה עוד שום הרמת חרב ע"כ).

ומצאתי בירושלמי במסכת מעשר שני במשנה ותנאי היה אימתי שיבנה בית המקדש יחזור הדבר לכמות שהיה. איתא שם א"ר אחא זאת אומרת שבית המקדש עתיד להבנות קודם למלכות בית דוד, ובזה מתורץ למה הוצרכו לתנאי יעשו הב"ד תקנה כפי רצונם כשיבנה בית המקדש, אלא דאגו אולי לא יהיה הב"ד גדולים מהם בחכמה ובמנין שיוכלו לבטל דבריהם. ומפני שקשה וכי ב"ד של משיח לא יהיו גדולים מהם ע"כ הוצרכו לומר שיבנה ב"ה ועדיין בן דוד לא בא, ואפשר שזה יהיה בזמן משיח בן יוסף. ומעתה נוכל לומר שהדברים ההם וכיוצא בהם נאמרים קודם ביאת משיח בן דוד וברוך היודע. ובזה יתורץ ג"כ קושיא גדולה. הנה בנין בית של יחזקאל הוא הבית שלעתיד והזכיר שם חטאות ואשמות, וקשה מהמדרש הנ"ל הלא לעתיד יתבטלו כל הקרבנות זולת תמיד. ע"ק שם ביחזקאל מזכיר טומאת מת לאביו ולאמו יטמאו הלא כתיב בלע המות לנצח. ע"כ נראה לפרש שכל זה מדבר בזמן משיח בן יוסף וההבטחות הגדולות הם בזמן משיח בן דוד. וברוך הוא היודע. עכ"ל.

ומבואר שהשל"ה מפרש שימות המשיח שאמר שמואל כוללים שני זמנים: האחד עד סוף אלף השביעי, והשני אחרי אלף השביעי, ורק עד אלף השביעי, אין הבדל בין עוה"ז לימות המשיח אלא בשעבוד מלכיות בלבד, אולם אח"כ יתקיימו כל הנבואות שנאמרו בכתובים, עוד מפרש שכוונת שמואל בימות המשיח היינו משיח בן יוסף, אז יתבטא ההבדל בשעבוד בלבד, משא"כ בתקופת משיח בן דוד, יתקיימו כל ההבטחות, ועפי"ז מפרש שיטת הירושלמי במע"ש, כי שם מיירי בתקופת משיח בן יוסף.

וכן כתב בהגהות בן ארי' ברמב"ם הל' מלכים. כי יש שתי תקופות בימות המשיח, עפ"י דברי הגר"א וז"ל: "כתבנו לתרץ ע"פ דברי הגר"א ז"ל בספרא דצניעותא פ"א דף יו"ד וכ"כ בביאורו על ברכות לד: כי אלו ואלו דא"ח ודברי שניהם אמת כי שני ימות המשיח הן".

ובטורי אבן (הגהות על הרמב"ם - שם) כותב לפרש דברי שמואל: "כשהגאולה תהיה בזמן שאין ישראל זכאין. רק גאולה בזמנה, אז אין שום הבדל בין עולם הזה ובין ימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד. וכשתהיה הגאולה על ידי תשובה ומעשים טובים יבואו כל הטובות והישועות".

ולדעתי בירור הדברים הוא עפימ"ש הרמב"ם בפיהמ"ש (סנהדרין פי"א קי:) דפליגי ר"ע ור"א אם עשרת השבטים עתידין לחזור, כ' הרמב"ם: "כבר זכרתי לך

ד), ושקודם מלחמת גוג ומגוג יעמוד נביא לישר ישראל ולהכין לבם שנאמר: הנה אנכי שולח לכם את אליה וגו' (מלאכי ג, כג). ואינו בא לא לטמא הטהור ולא לטהר הטמא. ולא לפסול אנשים שהם בחזקת כשרות ולא להכשיר מי שהוחזקו פסולין - אלא לשום שלום בעולם, שנאמר: והשיב לב אבות על בנים (שם כד). ויש מן

פעמים רבות (סוטה כב:, שבועות ב:) שכל מחלוקת שיהי' בין החכמים שאינו בא לידי מעשה אלא שהיא אמונת דבר בלבד, אין צד לפסוק הלכה כאחד מהם". וכן כ' ר' שמואל הנגיד (במבוא התלמוד בסופו): "כל מחלוקת שלא חייב המחלוקת במעשה אלא בדעת לבד לא נגדור בו הלכה כפלוני" ע"כ. ולפ"ז מסתבר שהרמב"ם לשיטתו - שבדבר שאינו בא לכלל מעשה אין לפסוק הלכה - לא בא כלל בפרקים אלו לפסוק הלכה ברורה בכל הענינים שאין להם ענין למעשה רק באמונה, ולכן הביא שתי השיטות, כמו שהביא שתי שיטות בהלכה זו אם אליהו יבוא קודם משיח או קודם מלחמת גוג ומגוג כמו שמסיק: "**לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו**", ועפ"ז מתורץ ג"כ הקושיא שהלא ר"י ושמואל הלכה כר"י ולמה כאן פסק כשמואל? משום שבענינים כאלו לא נוהג כלל זה". שו"ר שגם בהגהות טורי אבן על הרמב"ם תי' בסגנון זה. (ועי' בתוס' שבת סג. מ"ש לפרש שאין בין לאו דוקא. וראה בשו"ת רמ"ה כתאב אל רסאייל דף סג ובשו"ת הרשב"א ח"א סי' תיח).

עוד צריך עיון לשון הרמב"ם אין בין עוה"ז לעוה"ב כו', הרי יש מלחמת גוג ומגוג, וצ"ל שלזה כיוון בכותבו "שיעבוד מלכיות", היינו ע"י מלחמת גוג ומגוג ישתחררו משעבוד מלכיות, אמנם יש לדקדק הרי יש גם בנין בית המקדש וכן הקשו התוס' (שבת סג.) בד"ה אין בין עוה"ז לימות המשיח: "אע"ג דהשתא אין ירושלים ואין בית המקדש, ואילו לימות המשיח יהיה הכל בנוי צ"ל דהאי אין בין לאו דווקא", ע"כ. אבל הרמב"ם הרי מפרט כמה דברים, שיעשה מלך המשיח, א"כ למה כתב הלשון אין בין כו' שעבוד מלכיות.

ד) **שבתחלת ימות המשיח תהי' מלחמת גוג ומגוג.** בשני התלמודים ומדרשים ישנם שתי שיטות: א. שמלחמת גוג ומגוג תהי' קודם ביאת משיח, ב. ביאת משיח תהיה קודם.

להלן נביא את המקורות אשר מהם מוכח כי מלחמת גוג ומגוג תהיה לפני ביאת המשיח:

בסנהדרין צז, א: שבוע שבן דוד בא בו, שנה ראשונה וכו' בשביעית מלחמות (בין

אומות העולם לישראל, רש"י) במוצאי שביעית בן דוד בא [ובמדרש - מובא בלק"ט בלק, - ומוצאי שביעית יצפה למשיח]. ואע"פ שכתוב סתם מלחמות י"ל שכולל גם מלחמת גוג ומגוג. וכן יש ללמוד מהמבואר בסנהדרין צד, א ביקש הקב"ה לעשות חזקי' משיח וסנחריב גוג ומגוג, משמע שמלחמת גוג ומגוג, יכולה להחשב כל מלחמה, אם מכריזין עליה בשמים שהיא נקראת מלחמת גוג ומגוג, וכן הענין בנידון המשיח ובזמן שיזכו אזי האומה שתהי' אז ותלחם בישראל תהי' נקראת גוג ומגוג. ולפ"ז י"ל שהגמ' כאן ס"ל כהשיטה שמשיח יבא אחרי מלחמת גוג ומגוג.

וכן נראה מהגמ' בסנהדרין (צז, ב): מצאתי אדם אחד ובידו מגלה אחת כתובה אשורית וכו' וכתוב לאחר ד' אלפים רצ"א לבריאתו של עולם העולם יתום, מהן מלחמת תנינים, (ברמ"ה: מלכים שמלכותם על הימים), **מהן מלחמת גוג ומגוג ושאר ימות המשיח**. פירש"י: שכלה השעבוד ומשיח בא. ומפשטות הדברים נראה שימות המשיח יהיו אחרי גוג ומגוג שכלה השעבוד, כן יש לדייק מלשון רש"י שמפרש ע"פ שיטת שמואל אין בין עוה"ז לימות משיח אלא שעבוד מלכיות, וזה כוונת רש"י "שכלה השעבוד" ע"י מלחמת גוג ומגוג, ואח"כ יבוא משיח, והפקעת השעבוד מלכיות תהי' קודם שיבוא משיח.

באמונות ודעות לרס"ג מאמר ז' בסופו, מביא מאמר, אמר ר' יונה המת בז' שני גוג לא יזכה לימות המשיח, והוא בירושלמי שביעית פ"ד ה"ה ושם הגירסא: אין לו חלק לעתיד לבא עי"ש במפרשים, ולגי' רס"ג מבואר להדיא דמלחמת גוג ומגוג תהיה קודם ימות המשיח.

בתרגום יונתן שמות מ, יא, ומשיחא בר אפרים דנפיק מניה (יהושע) דעל ידוי עתידין בית ישראל למנצחא לגוג ולסיעתיה בסוף יומיא. ושם פסוק י': דאהרן ובנוי ואלי' כהנא רבא דעומד למשתלחא בסוף גלוותא.

וידוע שמשיח בן דוד יבוא אחרי משיח בן יוסף כמבואר בסוכה נב, א.

בירושלמי ברכות פ"ד ה"ד, אהבתי כי ישמע ה' את קולי לימות המשיח, אסרו חג בעבותים לימות גוג ומגוג, וכ"ה מאמר זה בויקרא רבה פ"ל אות ה', אמנם בויק"ר כת"י מינכן (בש"נ אצל מרגלית) הגי' להיפך לימות גוג ומגוג כו' ולימות המשיח.

בספרי זאת הברכה פי' שמ"ג ארבע הודעות הם וכו' שלישית לימות גוג ומגוג כו' ורביעית לימות המשיח. אמנם במדרש תנאים צד ר"י ובלק"ט שם הגי' שלישית "זו של אדום כו' רביעית זו של גוג". ולפי גירסא זו נראה שימות המשיח הם אח"כ.

במכילתא בשלח מס' בשירה פ"ה, ר' אלעזר אמר אם תזכו לשמור את השבת תנצלו משלש פורעניות מיומו של גוג ומגוג ומחבלו של משיח, ובמכילתא דרשב"י

החכמים שאומרים שקודם ביאת המשיח יבא אליהו ה), וכל אלו הדברים וכיוצא

(אפשטיין): תנצלו משלש פורעניות מיומו של גוג ומיומו של משיח כו'. אמנם בשבת קי"ח, הנוס': מחבלו של משיח, ומדינה של גהינם וממלחמת גוג ומגוג, ובלק"ט גורס במכילתא כמו בגמ'.

במגילה י"א במתניתא תנא (ויקרא כו, מד) "לא מאסתים ולא געלתים לכלותם, לא מאסתים - בימי יונים [בילק"ש הגי' בימי כשדים] ולא געלתים - בימי נבוכדנצר [בימי מדי] לכלותם - בימי המן, להפר בריתי - בימי רומיים [פרסיים], כי אני ה' אל' - לימות גוג ומגוג", ע"כ. מפשטות הלשון שהזכיר רק גוג ומגוג ולא ימות המשיח משמע שזה כהשיטה שזה קודם ימות המשיח.

בסדר עולם פי"ז: נגנז אלי' ולא נראה עד שיבוא מלך המשיח, ונראה ונגנז שני ואינו נראה עד שיבוא גוג ומגוג. וי"ג בכת"י בסדר החכמים וכן בילק"ש: נגנז אלי' ואינו נראה עד 'שתגיע מלחמת גוג ומגוג, וזה כהשיטה השני'.

בלק"ט בלק כד, יז, מביא מדרש: תנא משום רבנן שבוע שבן דוד בא כו' (בסנהד' צז תחילת המאמר והוא מדרש אגדת משיח נדפס בקובץ מדרשים קטנים).

והרמב"ם נראה דסובר כהשיטה שמשיח בא קודם מלחמת גוג ומגוג, שהרי כתב שיש מחלוקת אם אלי' יבוא קודם מלמת גוג ומגוג או קודם משיח, כמו שמבואר במדרשים שונים. אולם בפרט זה אם משיח בא אחר מלחמת גוג ומגוג או קודם מבואר שסובר שמשיח בא קודם מלחמת גוג ומגוג וזה שכתב שבתחילת ימות המשיח תהי' מלחמת גוג ומגוג, כלומר **תיכף אחרי בואו**. וכ"כ לעיל (פי"א ה"ד) "**וילחם מלחמות ה'**". ואולי התכוון במ"ש "וכל אלו הדברים וכיו"ב לא ידע אדם כו' ולפיכך יש להם מחלוקת", כלומר שגם עיקר הדבר אם משיח קודם למלחמת גו"מ או להיפך, לא ידע אדם איך יהיה וכמו על השאלה מתי יבוא אלי' שהביא שתי שיטות בענין זה.

ה) **ושקודם מלחמת גוג ומגוג יעמוד נביא לישר ישראל** וכו'. על דברי הרמב"ם הללו כתב האו"ת שאין הם לפי ההלכה, דלא קיי"ל הכי, וכי רוב החכמים קיבלו שאליהו יבא קודם המשיח, וז"ל (בחו"מ הל' דיינים סי' א'): "אך נראה דהרמב"ם אזיל לשיטתו דכתב בסוף הלכות מלכים שאין דבר ברור שאליהו יבוא קודם משיח, רק הוא כוון **בקרא לנביא שיבא קודם לביאת הגואל, ולא לאליהו**, ולכך בהל' נזירות על הך הריני נזיר ביום שב"ד בא שמותר לשתות יין בשבתות ויו"ט, נתן

הטעם משום דספק אי יש תחומין למעלה מיו"ד וספק נזירות להקל, ולא נתן טעם כדאמרינן בגמ' שלא אתא אליהו מאתמול, משום דלא פסיקה ליה (ועמ"ש בפלתי בס"ס קי"ג) ולכן נתקשה מאין יבוא ב"ד קודם ביאת הגואל, ולכן חידש דין הנ"ל, אמנם לפי מה **דקיי"ל וקיבלו רוב מחברים בבירור, דאליהו יבוא קודם משיח**, א"כ הוא מוסמך מאחי' השלוני ואף הוא ישית ידו לסמוך אחרים ויחזור הסמיכה למקומו, וזהו אמרם לב"ד הגדול קאתי הרצון צורך ביאתו יהיה להעמיד ב"ד הגדול בישראל, ב"ד הסמוכים ולהקים סנהדרין, א"כ אין ראי' לדברי הרמב"ם כלל" ע"כ.

וצ"ע מ"ש בדברים הרמב"ם: לנביא שיבא וכו' ולא לאלי' וכו' והיינו שהכוונה לנביא סתם, שהרי מביא את הפסוק "הנה אנכי שולח לכם **את אלי**" ואיך אפשר לומר שהכוונ הלסתם נביא, (וראה מ"ש להלן מדברי הרס"ג). (ובעיקר הדבר שאמר שאלי' יסמוך וכו' ראה מ"ש בתו"ש חט"ו במילואים קונט' הסמיכה בזה"ז, וצ"ע שלא העיר מ"ש בפי"א ה"א המלך המשיח כו' **וחוזרין כל המשפטים** שמבואר להדיא שב"ד הגדול ישוב ע"י **משיח ולא ע"י אלי'** וראה מ"ש בפי"א אות ה).

ובכו"פ ביו"ד סימן ק"י בית הספק דף ל"ח כותב לבאר שיטת הרלב"ח וז"ל: "ונראה הא דכתב הרמב"ם סוף הלכות מלכים דאין הדבר מוחלט שיבא אליהו קודם משיח, אף דגמרא אמרו כן והא קרא הנני שולח וכו' וכי דברי הגמרא בכדי נאמרו, אבל ידוע מ"ש חז"ל בעתה אחישנה, לא זכו בעתה, זכו אחישנה, וס"ל להרמב"ם ודאי סדר ותנאי ביאת משיח הוא שאליהו יבוא לבשר ביאתו, רק ה"מ אם נעשה בעתה, אבל אם זכו שימהר ויחיש גאולה, מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות לשנות הסדר, ואהבה של קב"ה כי זכו ישראל משנה התורה. והן הן דברי הרמב"ם כי ודאי ראוי שאליהו יבא קודם לבשר, אבל אין מוחלט כי אולי ירחם ה' להערות על ישראל רוח קדשו, לעבדו בכל לבב, ואז יחיש הפדות והגאולה למהר ביאת ב"ד מבלי בשורת אליהו ז"ל".

מבואר בדבריו - כפי שכבר כתבנו לעיל - כי אליהו יבוא לבשר רק אם תהי' הגאולה בעתה, אבל אם הקב"ה יחיש גאולתנו, כי אז יהיה דילוגו עלינו באהבה בלי סדר כלל, וכוון קצת לדברי רס"ג באמונות ודעות מאמר השמיני וז"ל: אם לא נחזור בתשובה ויהיו המאורעים של משיח בן יוסף, ואם נחזור בתשובה ולא יהיו, יראה לנו משיח בן דוד פתאום, ואם יהי' משיח בן יוסף קודם לו, יהי' כשליח לו וכמתקן האומה וכמסקל הדרך כמ"ש (מלאכי ג) הנני שולח מלאכי ופנה דרך לפני וכמצרף באש לבעלי החטאים הגדולים, וכמכבס בבורית לבעלי החטאים הקלים וכו' ע"כ. גם החת"ס בשו"ת ח"ו בליקוטים (סימן צח) התלבט בשאלה זו וז"ל:

בהם לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו ו), שדברים סתומין הם אצל הנביאים, גם

"ולפום רהיטא נראה דברי הרמב"ם סותרים, בתחילה החליט שאלי' יבא לפני בא יום הגדול ואח"כ נראה כמסתפק וכאלו נחלקו בו חכמי ישראל וקשה מי יחלוק אמקרא מלא הנני שולח לכם את אלי' לפני בוא יום הגדול, ע"כ נלע"ד דיום הגדול והנורא איננו יום ביאת בן דוד אלא הוא יום בא גוג על אדמת ישראל, כדכתיב בהפטרה דסכות ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזתים, ע"ש בפנים בקרא ותראה כי הוא יום הגדול והנורא ובוא יבא אלי' לפני יום ההוא, ואימתי יהי' מלחמות גוג ומגוג יהיה בתחילת ימות המשיח, ולא ידענו אם יהיו באותו יום עצמו א"כ יבא אלי' יום לפני ביאת המשיח, שהרי הוא בעצמו יום הגדול והנורא, וכן ס"ל לסוגי' דשמעתן בהס"ד, או אפשר, שימלוך משיח זמן מה ואח"כ יהי' מלחמות גוג ומגוג, ואז יבא אלי' אחר ביאת משיח לפני יום גוג, וכן ס"ל לרמב"ם דלמסקנא חזר בו ש"ס ממאי דהוה ס"ד דאלי' בא לפני משיח כמ"ש כסף משנה ולח"מ פכ"ז מהלכות שבת, ויבואר לקמן אי"ה, והרי דברי רמב"ם מבוארים בעזה"י", עכ"ל. עפ"מ שנתבאר לעיל יש להעיר על דבריהם, ואכמ"ל.

ו) **לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו**. כאן קבע רבינו יסוד גדול ונפלא, שכל מה שנוגע להתקופה של ביאת המשיח הם בגדר דברים סתומין אצל הנביאים, ואין לחכמים קבלה בדברים אלו, אלא לפי הכרע הפסוקים, ולפיכך יש להם מחלוקת בדברים אלו וכו', "ולא יאריך במדרשים בענינים אלו". מה שנוגע לנו כיום, הנלמד מהיסוד שהציב ומסר לנו כאן, כי בהלכה זו קבע הרמב"ם יסודות גדולים ונפלאים בא' מעקרי האמונה, והוא ענין ביאת המשיח.

א. הדברים סתומין אצל הנביאים.

ב. החכמים אין להם קבלה בדברים אלו, אלא לפי הכרע הפסוקים לפיכך יש להם מחלוקת בדברים אלו.

ג. לא יאריך במדרשות האמורים בענינים אלו וכיו"ב ולא ישימם עיקר, כי אין הם מביאים לידי יראה ולא לידי אהבה.

וכ"כ בסוף הלכה א: ובימות המלך המשיח יודע לכל, לאיזה דבר היה (הפסוקים) משל, ומה ענין רמזו בזה ע"כ. ולפ"ד הרמב"ם כל המחלוקות והשיטות השונות שיש בענינים אלה בימות המלך המשיח יתבררו הדברים, וראה מ"ש לעיל פי"א אות א, שר"מ אבולפיא שהיה בר פלוגתיה של הרמב"ם בענינים אלה כמבואר

החכמים אין להם קבלה בדברים אלו אלא לפי הכרע הפסוקים. ולפיכך יש להם מחלוקת בדברים אלו ז). ועל כל פנים אין סדור הויית דברים אלו ולא דקדוקיהם

בשו"ת כתאב אל רסאל, השתמש ג"כ בספרו יד הרמ"ה בסנהדרין דף צח: ממש בלשונו של הרמב"ם לענין שמו של משיח, "בענינים אלה לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו". ושם דף צט. לענין מה דפליגי כמה ימות המשיח כותב הרמ"ה: מיהא שמעינן דכולהו הני תנאי ואמוראי דמיירו בקץ משיח, לאו מאי דשמיע להו קאמרי אלא קראי קא דרשי וקאמר דמהאי קרא איכא למידרש הכי ומהאי קרא איכא למשמע הכי, וזה ג"כ כלשון הרמב"ם הנ"ל.

ז) **גם החכמים אין להם קבלה בדברים אלו וכו' ולפיכך יש להם מחלוקת בדברים אלו.** דבריו אלו לכאורה הם נגד מ"ש רבינו חננאל בסוכה מה: כלל גדול באלה ענינים בש"ס, וז"ל: והלא אביי ורבא דאחרונים הן לגבי רשב"י ואיך מקשינן מדבריהם [לא פחות עלמא מל"ו צדיקי וכו'] עליו, אלא ללמדך המסורת שהי' בידם בדברי אביי ורבא כך הי' ביד הראשונים בקבלה כהל"מ, ואינם דבריהם, שאלו הדברים וכיו"ב, **אי אפשר להאמר אלא בקבלה מן הנביאים ואלו הדברים שקבלו מרבותיהם היו מגידין**, ע"כ. הרי שכל דברים בענינים כאלה נאמרו רק בקבלה שהיתה בידיהם כהל"מ. וכ"כ הר"ח בחגיגה (יב: - יג:) [וראה מ"ש בתו"ש בראשית פ"א אות רמ"ט מתשובת הגאונים]. וכ"כ ר"י ברצלוני בפי' על ספר היצירה (דף פו). ולפי דבריהם ברור שגם מאמרו של שמואל אין בין עוה"ז וכו' אינו דבר שחידש מדעתו, כי בדברים עקריים כאלה הנוגעים לימות המשיח בודאי הי' לו בקבלה מרבותיו, וכן ר' יוחנן החולק על דבריו, קיבל ג"כ כן מרבותיו, וכמו כל המחלוקות שישנן בין התנאים. [ידוע כעין זה מחלוקת על דבר ס' שיעור קומה המיוחס לר' ישמעאל ור"ע, ורב האי גאון נשאל אם ר' ישמעאל שמע הדבר מרבו ורבו מרבו עד הלמ"מ או מדעתו אמר זה, ועל זה השיב רה"ג ח"ו שר"י אמר דברים הללו מדעת עצמו, ואין הדברים כפשוטן אלא הם דברי חכמים, צפונים בהם טעמים גדולים גבוהים כו', והרמב"ם, שתפס הדברים כפשוטן, כותב, שחלילה וחס ליחס מאמר שיעור קומה לחכמים והרחקת זה הספר ומחיקת זכרו מצוה רבה, ראה על זה באוצה"ג חגיגה די"א תשובה טז ובהערות, ומ"ש מענינים אלו בתו"ש יתרו חט"ז במילואים סימן ג' ואכמ"ל]. כן במ"ש: "ולפיכך יש להם מחלוקת בדברים אלו", - כלומר שאם היתה להם קבלה לא היו להם מחלוקת, - הולך בזה הרמב"ם לשיטתו בהל' ממרים (פ"א ה"ג): "**דברי קבלה אין בהם מחלוקת לעולם**, וכל דבר שתמצא בו

עיקר בדת, ולעולם לא יתעסק אדם בדברי ההגדות ח), ולא יאריך במדרשות האמורים בענינים אלו וכיוצא בהם ולא ישימן עיקר - שאין מביאין לא לידי יראה ולא לידי אהבה, וכן לא יחשב הקצין, אמרו חכמים: תפח רוחם של מחשבי הקצים, אלא יחכה ויאמין בכלל הדבר כמו שבארנו.

ג. בימי המלך המשיח, כשתתיישב ממלכתו ויתקבצו אליו כל ישראל, יתיחסו כולם על פיו ברוח הקדש שתנוח עליו, שנאמר: וישב מצרף ומטהר וגו' (שם ג). ובני לוי מטהר תחילה ואומר: זה מיוחס כהן וזה מיוחס לוי, ודוחה את שאינם מיוחסין לישראל, הרי הוא אומר: ויאמר התרשתא להם וגו' עד עמד כהן לאורים ולתומים וגו' (עזרא ב, סג), הנה למדת שברוח הקדש מיחסין המוחזקין ומודיעין המיוחס, ואינו מיחס ישראל אלא לשבטיהם, שמודיע שזה משבט פלוני וזה משבט פלוני, אבל אינו אומר על שהם בחזקת כשרות: זה ממזר וזה עבד - שהדין הוא שמשפחה שנטמעה - נטמעה.

ד. לא נתאוו החכמים והנביאים לימות המשיח, לא כדי שישלטו על כל העולם, ולא כדי שירדו בגוים, ולא כדי שינשאו אותם העמים, ולא כדי לאכול ולשתות ולשמוח - אלא כדי שיהיו פנוין בתורה וחכמתה, ולא יהיה להם נוגש ומבטל - כדי שיזכו לחיי העולם הבא, כמו שבארנו בהלכות תשובה.

מחלוקת בידוע שאינו קבלה ממשה רבינו", וכ"כ הרמב"ם בהקדמה למשנה: "וכל מה שקבל ממשה הוא (יהושע) או אחד מן הזקנים, אין לדבר עליו ולא נפלה בו מחלוקת", עוד כ' שם: "שהפירושים המקובלים מפי משה וכו' **אין מחלוקת בהם בשום פנים** וכו' שיאמר אחד המוציא עין חבירו יוציאו את עינו שנאמר עין בעין ויאמר השני אינו אלא כופר בלבד שחייב לתת" ע"כ. ולכן קובע כאן הרמב"ם, כי מאחר שחולקים החכמים בענינים הללו הרי זה ראי' שלא היתה קבלה בידם, כי אלמלא היה כן לא היו חולקים. והאחרונים האריכו בענין מחלוקת בהלמ"מ (ראה תוס' יומא ע"ט: ושו"ת חות יאיר סי' קצב, ובמבוא לספרי על התרגום ירושלמי השלם מכתי"ר שצריך להופיע בקרוב).

ח) ראה בשו"ת הרמב"ם (ירושלים תרצ"ד) סימן שסז, ושם סימן שמה ומ"ש בהרמב"ם ומכילתא דרשב"י דף קנט.

ט) **ולא מלחמה.** צ"ב אם תפקידו של מלך המשיח הוא להחדיר בעולם, הנבואה

ה. ובאותו הזמן לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה ט), ולא קנאה ותחרות, - שהטובה תהיה מושפעת הרבה וכל המעדנים מצויין כעפר. ולא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד, ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים וישיגו דעת בוראם כפי כח האדם, שנאמר, כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים (ישעיה יא, ט).

של לא ישא גוי אל גוי חרב וגו' ויתקיים הקרא כי מלאה הארץ דעה, א"כ איך זה אפשר להבין מה שהרמב"ם בפי"ב הלכה ב' מזכיר "שבתחילת ימות המשיח תהי' מלחמת גוג ומגוג". וכנבואת יחזקאל לח, לט. ובפי"א ה"ד: ואם יעמוד מלך מבית דוד כו' וילחם מלחמת ה' כו' ושם בה"א וקרקר כל בני שת זה המלך המשיח ע"כ.

ומבואר במדרש "אגדת משיח" מובא באו"ד לרס"ג, אריכות דברים בענין מלחמות שיהי' בין ארמילוס ומשיח בן יוסף והוא יהרוג את משיח בן יוסף וכמבואר בסוכה נב. לענין מלחמת גוג ומגוג.

וקשה להבין הרי השפעה זאת של לא ישא גוי אל גוי חרב היינו להשבית מלחמות בעולם על כרחך צ"ל שזה יהי' על ידי כח רוחני שיהי' לו להגואל צדק שכל מלכי עולם ישמעו לקולו, וכלשון מדרש תהלים מזמור ב': לעתיד לבוא אומר למלך המשיח מדינה פלונית מרדה בך, והוא אומר יבא הגובאי ויחריב אותה, שנאמר והכה ארץ בשבט פיו (ישעי' יא, ד) אפרכיא (מחוז) פלונית מרדה בך, והוא אומר יבא מלאך המות ויחריב ויחבל אותה שנאמר וברוח שפתיו ימית רשע (שם שם) וכיון שרואין צרתו רבה הן באין ומשתחוים למלך המשיח, שנאמר אפים ארץ ישתחוו לך (שם מט, כג) ע"כ. וזה דלא כמבואר במדרשים ע"ד המלחמות של משיח, שמהם נראה כאלו הם מלחמות בדרך הטבע וזה קשה לצייר.

ואין לדחוק ולומר שבתחלת הופעתו כן ינהג מלחמות עם האומות ואחרי שיתגבר עליהם אז ישמעו לו לכתות חרבות לאתים, שזה קשה להבין שאם אח"כ יש לו השפעה ע"י כח רוחני שבידו, א"כ מה צורך לכתחלה במלחמות, למה לא ישתמש בכח זה מיד, ומה תועלת במלחמה, הרי מצינו בחז"ל אצל מצרים: מעשי ידי טובעים בים כו'.

ועוד הרי כל הציור של ביאת המשיח הוא בבחינת עני ורוכב על החמור ולא על סוס לקרב, כלומר שהשפעתו היא כולה רוחנית, וברוח שפתיו ימית רשע, והכה ארץ בשבט פיו, א"כ לא שייך הציור של מלחמות.

וכ"כ לעיל שהרמב"ם לא הזכיר כלל השם של משיח בן יוסף שהוזכר בגמ' ומדרשים ומובא ברס"ג ורה"ג. אמנם הרמב"ם כתב: ולא יאריך במדרשות

האמורים בענינים אלו, ונראה שהוא הולך לשיטתו שכ' בה"ב, וכל אלו הדברים וכיו"ב לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו, ובימות מלך המשיח יודע לכל לאיזה דבר היה משל (מ"ש הפסוקים) ומה ענין רמזו בהם. ועוד קשה שהרי הרמב"ם אומר בפי"א ה"ג: ואל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים כו', ולפמש"ל הרי לבטל ולחסל מלחמות בעולם מוכרח לעשות אותות ומופתים כמבואר במדרש הנ"ל.

וראה מ"ש לעיל פ"ג אות טו על המלחמות שנזכרו בנביאים ומדרשים באחרית הימים שכל או"ה יבואו למלחמה על ירושלים, אולי כוללת הנבואה גם מה שמתרחש כעת לעינינו, דו־קרב מילולי בין מועצת הבטחון נציגי כל או"ה ובין נציג ישראל יחידי על בעלותה של ירושלים, ולפני שנה היתה אותה המלחמה באו"מ עצמו. ומ"ש הרמב"ם: ובימות מלך המשיח יודע לכל לאיזה דבר הי' משל ומה רמזו בזה. ועי' סנהדרין צב: רבי יהודה אומר באמת משל היה, וברש"י: שהיה מרמז להם על הגלות כאדם מת שחוזר וחי כך ישראל ישובו מן הגלות. ובס' מאורי אור מפרש דכל הענין דרך חזון כמו ביחזקאל מן סי' י"ח עד י"ב, ובריש ירמי', וכן ב"ב טו. איוב משל היה. שו"ר במדרש ויקרא רבה ז, יא: כי כה אמר ה' הנני נוטה אליה כנהר שלום (ישעיה סו, י"ב) רבנין אמ' גדול שלום שכשמלך המשיח בא אינו פותח אלא בשלום, שנ' מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום (שם נב, ז) ע"כ. ומבואר דס"ל דמלחמת מלך המשיח יש לה דין כמו כל המלחמות שמבואר בקרא דברים כ, י, כי תקרב אל עיר להלחם עלי' וקראת אליה לשלום. וכן פוסק הרמב"ם פ"י מהל' מלכים: אין עושין מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראין לו שלום. ומטעם זה י"ל שהרמב"ם לא הזכיר כאן במיוחד מפני שסמך על מ"ש שם. והמלחמות יהי' רק כשלא יסכימו להתנאים של מלך המשיח. ועדיין צ"ע.